

Rudnay Józsefné 30 éves korában.

EMLÉKEIM

1847-1917

Jelige:

„Ne tekintsd az életet élvezetnek,
hanem kötelességnek.”

Eötvös.

ÍRTA:

özv. RUDNAY JÓZSEFNÉ
VERES SZILÁRDA

LÉGRÁDY TESTVÉREK KIADÁSA, BUDAPEST.

LÉGRÁDY TESTVÉREK NYOMÁSA, BUDAPEST.

TARTALOMJEGYZÉK.

1847-1917-ig.

ELŐSZÓ.
BEVEZETŐ SOROK.

I. RÉSZ.
I. FEJEZET.
GYERMEK KOROM.

1847-1854.

	Oldal
1. Kossuth Lajos pohárköszöntője Szliácson	11
2. Gyermekjátékaim és szigorú neveltetésem.....	12
3. Emlékezéseim szabadságharcunk idejéből. Gróf Batthyány Lajos kivégez- tetése. Szüleim látogatása Madách Imrénél a pozsonyi fogságban.....	14
4. Tanuló éveim	16

II. FEJEZET.

SERDÜLŐ KOROM.

1854-1857.

1. Neveltetésem folytatása Budapesten. Megismerkedés Majthényi Flórával .	25
2. Ifjúságom ébredése és lelkem bevezetése a költészet bűbájos világába Győry Vilmos által. Petőfinek ismertetése	26
3. Második telem Budapesten. Zenei képeztetésem. Thern Károly. Festészeti élvezetes óráim.....	28
4. A Győry által megkezdett irodalmi órák folytatása Dalmady Győző veze- tése mellett. Arany János költeményeinek ismertetése és hatása	28
5. Neveltetésem befejezése	35

III. FEJEZET.

LEÁNY KOROM.

1858-1860.

1. Első bálom. Balatonfüredi idény. Találkozás Vadnaival, Szelesteivel és Tomorival, Bajza Lenkével, mint Heckenast menyasszonyával	38
2. Második balatonfüredi időzéseim. Lángoló hazaszeretetemért magasztaló elismerésben részesít Jóкаи.....	39
3. Újabb találkozásom Majthényi Flórával, mint Tóth Kálmán feleségével, fiacskájuk — Béla — bölcsőjénél.....	47
4. Kazinczy-ünnep. A nemzet ujjáébredése. Magyar viselet.....	48
5. Felszólítás a magyar nőkhöz, hogy az Akadémia részére székeket hímezze- nek a vármegyék címereivel. Bonus Jánosné.....	48
6. Gróf Széchenyi István halála fölötti nemzeti gyász	50
7. Harmadik balatonfüredi idény, hol menyasszony lettem	50
8. Nemzeti nagy tüntetés Szent István napján 1860. Teleki László elfogatása 1860. dec	50

IV. FEJEZET.

FIATALASSZONY KOROM.

1860-1880.

Oldal

1. Utazásom új otthonomba. Első látogatásom szüleimnél. Ott találkozom gróf Teleki Lászlóval 52
2. Nógrádmegyei körutam rokonainknál. Gróf Teleki László halála és temetése és elíogatásának körülményei (Kossuth Lajos emlékirataiból) 55
3. Felvidéki látogatásaim férjem rokonainál és barátainál. Sz. László pénze a bajmóci várban. A Rudnay-család pallos joga (jus gladii). Az 1861-iki kényszeradófizetés karhatalommal. Gróf Zay Károly, gróf Keglevich István és herceg Odescalchi Arthur kastélyairól 68
4. Egyetlen fiam születése. Madách Imre az Ember tragédiáját az édes anyámnak ajánlott példányból felolvassa családjunknál 1862 január 26..... 75
5. Édes anyám nyilvános fölszólalása 1865-ben és a Nőképző Egyesület alapításának előkészítése 79
6. Férjem édes anyjának halála és ebből kifolyólag férjem és testvérei közötti osztály. Koronázás 1867 jun. 8. Szüleim közelébe való vágyódásom teljesül. Költözködésünk Váchartyánba 80
7. Új otthonunk leírása, ahol 1849-ben Paskievich orosz fővezér főhadiszállását tartotta 82
8. Gyermekem kicsi kora és neveltetésük 88
9. Vámbéri Árminról és gróf Rhédey Claudiáról, a későbbi württembergi nagyhercegnőről, a mostam angol királyné anyjáról..... 95
10. Váchartyáni pünkösddök leírása. Gyulai, Vadnai, Tóth Kálmán, Gönczy Pál és családja, Molnár Aladár stb. Bécsi világkiállítás 1873 110
11. Édes atyám hivatalvállalása, majd a balassagyarmati kerület képviselőjévé történt megválasztása. Gyermekünk neveltetésének folytatása végett Budapestre költözésünk és ott időzésünk 112
12. Hazai iparpártolás 1876. Újabb találkozásom Győryvel 118
13. Fiam balesete a tornaórán. Betegeskedésének kezdete. Az én másfél évig tartó kálváriautam és egyetlen fiam halála 1880. okt. 13 126

II. RÉSZ.

1881-1917.

I. FEJEZET.

KÉSŐBBI KOROM.

1881-1895.

1. Budapesti újabb berendezkedésünk. Iona leányom bevezetése a társaságba. Mikszáth feltűnése a „Jó palócok”-kal. Élénk társasélet. Édes anyám levelei és anyai tanácsai e tekintetben 137
2. Érdekes irodalmi estélyeink de Gubernatis Angelo, gr. Villars, Feridun bey, Haynald Lajos, Vámbéri Ármin, Dalmady Győző, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Szász Károly, Vadnai Károly, Hermann Ottó, Szilágyi Dezső, Győry Vilmos, Szontagh Pál, Beniczkyé Bajza Lenke, gr. Kuún Géza, Zichy Antal stb. részvételével és felolvasásaikkal. A Borz-utcai kisakadémia 142
3. Majláth György országbíró meggyilkolásáról. Szent-Ivány Zoltán nagy genealogus által küldött leszármazási jegyzék 144
4. Udvari bál. Gróf Szapáry Istvánnérói, Pest vármegye főispánjának nejeről. Szemelvények írónk kézírataiból. Rokonomnak, gróf Vay Lászlónak József főherceg főudvarmesterének működése Alcsuthon 146

5. Haynaldról és Amália nővéréről, mint Lajos Fülöp orleansi herceg gyermekeinek magyar nevelőnőjéről és a francia királyi család szökéséről néhány adat..... 149

6. Szoros barátságunk a derék Lovassy-családdal. Lenke leányom képesítői vizsgálatára. Baráth Ferenc szavai édes anyámról. Torkos László jubileuma..... 151
7. A Nőképző Egyesülettel kapcsolatos dolgok. Újabb találkozásom Jókai-val. Szeretett atyám váratlan halála 1886. máj. 8. Mikszáth nekrológja róla..... 154
8. Jó anyám nagy bánata. Felhagyunk budapesti tartózkodásunkkal. Szathmáry Király Pálné, Zsolca. Ilona menyasszony lesz. Almási Tihamér, Lévy József költeménye. Óriási havazások 1888-ban. Bécsi utamról és a bürokratizmusról 156
9. Balatonfüredi utam Lenkével s megváltozott benyomásaim e helyről. Rudolf trónörökös halála 1889. jan. 31 164
10. Édes anyám betegeskedni kezd. Naplótöredék körülbelül 76 éves kofából. Lemond az elnökségről, engem táviratilag értesít erről ily szavakban: „El nem hagyhatod anyád szellemi örökét.” Alelnökké történt megválasztáson! 1889. Anyám lemondását nem fogadják el..... 167
11. Édes anyám nagy örömemre hozzánk jön lakni Váchartyánba. A telet Budapesten töltöttük együtt. Lenke leányom menyasszony lett 1892..... 168
12. Ő felsége Ferenc József látogatása Nógrád vármegyében. Határszélen vőm fogadja, mint a kerület képviselője 1893. Mme Adam látogatása a Nőképző Egyesületnél..... 172
13. Első fiú unokám, Pisti születése. Erzsébet királyné harmadik látogatása az Orsz. Nőképző Egyesület intézetében. Édes anyám csúzt kap, melyből többé ki nem gyógyul. Jókai jubileuma..... 174
14. Kossuth Lajos halála 1894. márc. 20., temetése, melyről Mikszáth Budapestet találóan „fekete város”-nak nevezi..... 175
15. Kossuth nővéréhez és hűséges ápolónőjéhez, Ruttkaynéhoz a magyar nők küldöttsége megy, hogy kifejezzék iránta érzett hálájukat. Kossuth Ferenc látogatása nálunk 176
16. Első és utolsó találkozásom Görgey Arthurral 177
17. Kossuth Lajos nevezetes levele férjemhez, mint a váci választókerület elnökéhez..... 178
18. Édes jó anyám kínos betegsége és halála 1895. szept. 28..... 182

II. FEJEZET.

IDŐS KOROM.

1896-1913.

1. A milleniumi év 1896. Dr. Wlassics közoktatási miniszter megnyitja az egyetemet a nők előtt. Az Egyesület elhatározza, hogy leánygymnasiumot és főziskolát állít, próbaébedeket rendez kiváló vendégei számára, kik között Szilágyi, Jókai, Mikszáth, Rákosi Jenő és Viktor, Wlassics, br. Eötvös Lóránt, Hegedűs Sándor, Berzeviczy stb. vesznek részt 186
2. 1896. okt. 3-án a leánygymnasium megnyitása. Nyilvánossági joggal első érettségi vizsgálatot tart 1900-ban..... 189
3. Lenke leányom boldog családi életéről 190
4. Erzsébet királyné meggyilkoltatása 1898. szept. 10. A magyar nők bronz-emléket állítanak Erzsébet királyné emlékezetére Ferenc József király imázsamolyára a bécsi kapucinusok temploma sírboltjában..... 191
5. A párisi kiállításon Grand Prix-vel tüntetik ki Egyesületünket. Camille See elismerése. Nőegyesületek nemzetközi szövetségének közgyűlése meg látogatja Egyesületünket 1913-ban 192
6. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala 1906. Thaly Kálmán ünneplése 1907. márc..... 194
7. Az Orsz. Nőképző Egyesület mozgalma a leányközépiszkolák egységessé

tétele iránt gr. Zichy János minisztersége alatt.....	196
8. Andreánszky Gábor szeretett vőm halála 1908. Családi életükről és unokáim gyermekkoráról	197
9. A váchartyáni villamos vasútról. Jó férjem haláláról. A Rudnay-család történetéből egy és más. Emlékezés ifj. Rudnay Dénesről és költeményei	203
10. Mikszáth jubileumáról. Mikszáth leveleiből kivonatok. Az ő halála.....	214
11. Apró elmélkedések	212

12. Elnökké való megválasztáson! Születésem 70-ik évfordulója s a vele kapcsolatos dolgokról	235
13. Az olaszországi nemzetközi békekongresszusról és de Gubernatis hozzám intézett szép levele	237

III. FEJEZET.

ÖREG KOROM.

1914-1917.

1. Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Zsófia meggyilkolása. A világháború kezdete. Két még csaknem gyermek unokám hadbavonulása.....	239
2. A magyar nők háborús működése nyilvánul országszerte, mint ápolónők stb. Az Orsz. Nőképző Egyesület eredményes részvétele e hazafias munkában	240
3. Özv. gróf Teleki Sándornénak az Orsz. Nőképző Egyesület szeretett díszelnökének váratlan halála. Emlékünnepély az ő tiszteletére. Emlékünnepély édes anyám születésének száz éves fordulóján	242
4. Andreánszky Pisti 23 éves unokám hősi halála 1916. szept. 5	248
5. Elmélgedések a múlttól és jelenről s az abban észlelt nézetek, szokások, divat és egyebek változásairól.....	255
6. IV. Károly király koronázásáról. Fogadtatásunk Zita királynénál a magyar nőnevelésnek az ő pártfogásába ajánlása céljából 1916. dec. 28. 264	
7. Közgyűlés az Orsz. Nőképző Egyesület első értekezletének 50. évfordulója alkalmából.....	270

IV. FEJEZET.

1918.

Az Orsz. Nőképző Egyesület 50. éves jubiláris közgyűlése. Gsiky Kálmánné társelnök emlékbeszéde az alapító elnökről, Lampérth Géza alkalmi költeménye, Prohászka Ottokár záróbeszéde, baji Patay Gyuláné sz. Szathmáry Király Anna fenkölt szavai, midőn a választmány nevében édes anyám szobrát megkoszorúzza, Raffay Sándor hálaimát mond a szobornál.....	272
Visszapillantás	275

ELŐSZÓ.

1917 karácsony tájt — tehát négy év előtt — fejeztem be „Emlékeim” megírását azzal a megnyugtató gondolattal, hogy most már csak simításokat és talán még némi betoldásokat fogok rajta tenni. Hanem a télnek többi részén s egész nyáron folytonos izgatottságban tartották lelkemet a váltakozó hírek a harcterről. Én győzelmünket remélni nem tudtam. S szívünk elszorult midőn a nyár végén Tisza István a képviselőházban ezen szörnyű kijelentést tette: „Elvesztettük a háborút!” Mindenfelé zavargások keletkeztek, megbomlottá rend s októberben kiűtött a forradalom.

Csoda-e, ha bennem, a csaknem 80 éves öreg asszonyban, elveszett a hangulat ahhoz, hogy visszatérjek messze Múltam üde napsütéses légkörébe és meg-megálljak itt egy nef elejts csoportnál, amott egy hófehér liliomnál, hogy mellettük gyomlálgassak és igazítgassak akkor, midőn a *Jelen* viharai közben a feltornyosult sötét felhők közül meny döngés és villámok hasítják át a levegőt, mikor a vörös pünkösdi rózsza gyökerei közül mérges kígyók sziszegve öltögetik hegyes nyelvüket felénk. Csoda-e ha munkaerőm megbé-
nult, munkakedvem elszibbadt?!

1919 márciusban a kommunizmus lett úrrá. Az Orsz. Nőképző Egyesület tanintézetében is lángot vetett ez a szellem és a direktorium, mely ott annak kebelében alakult, hatalmába kerítette nemcsak az intézetet, de az egyesületet is minden vagyónával.

Összetört lélekkel, ingadozó lépésekkel mentem imádkozni s elbúcsúzni áldottemlékü édesanyám arcképéhez az intézet dísztermébe a soha oda vissza nem térhetés irtózatosszerűvel. Azután elutaztam Budapestről.

Falusi otthonomba megérkezve, a helybeli direktorium elnöke jelent meg nálam nyolc fegyveres társával. Lefoglalták, elvették mindenemet, én azt hittem akkor, hogy örökre. Idegeneket lakoltattak be hozzám s mindenfelé romboltak, mindennel szabadon rendelkeztek kényük-kedvük szerint. Egész nyáron zűrzavaros nyugtalanság környezett, beszélni is csak suttogva mertünk. Kertemet népligetté, mulatóhellyé tették, hol több ízben vörös katonák is tanyáztak ágyúikkal, szabadon bocsátott lovaikkal mindenfelé pusztítva s még a keresztülfutó patak hídjait is összerombolva.

Az augusztusi napok elfojtották a kommunizmus borzalmaikat; engem a kötelesség Budapestre hívott, hogy az egyesületi élet újrábresztésének s a tanintézet rendjének helyreállítása munkájában részt vegyek. Tapasztaltuk, hogy azt a romboló szellemet, melyet a kommunizmus országszerte előidézett az iskolákban, nagyon nehéz lesz kiirtani nálunk is s ezt csak a hatalom vaskezétől remélhettük, ezért iskolánkat az állam oltalmába kívántuk helyezni, azonban az internátust a megélhetési erős küzdelmek dacára is meg akartuk tartani saját kezelésünkben, habár talán szűkebb keretekben, így folyt a munka csendben bár, de a bizonytalanság érzései között hónapokon keresztül. A folyton növekvő drágaság oda érlelte az Egyesület vezetőségének gondolkozását, hogy nem lesz képes megfelelni azon kettős kötelességének, hogy a nevelőintézetet virágzó állapotban fentarthassa továbbra is kedvező föltételek mellett azon társadalmi réteg leányai számára, kiknek neveltetésére kezdettől fogva szánva van és hogy az Egyesület anyagi helyzete mégse inogjon meg. Ez okból az Egyesület vezetősége megnyugvással fogadta a pesti magy. ev. Egyház azon ajánlatát, hogy gondozásába kivan] a venni nevelőintézetét.

Az átadás közös megegyezéssel megtörtént 1920 nyarán 15 évi tartamra.

E fölötti teljes megnyugvással hagytam el a fővárost; azonban már a tanév kezdetével támadtak félreértések, sűrűlódások és mindenféle izgató körülmények, melyek szomorú tapasztalatokat nyújtottak és lelkemben nagyon sok csalódást ébresztettek.

Az állammal sem tudtunk iskolánkra nézve megállapodásra jutni. A sok keserű huza-vona egy évnél tovább folytonos zaklatottságban és izgalomban tartottak. Mindez lelkemet annyira megrázta, hogy kedélybeteg és emberkerülővé lettem. Nagyon hosszú idő kellett ahhoz, hogy lassan-lassan visszatérjen lelki nyugalmam és bele tudjak helyezkedni szeretett hazám siralmas állapota fölötti bánatom mellett is abba a világba, melyből kihaltnak láttam mindent, ami szép és nemes, mi az embernek, az életnek tartalmat és értéket ad.

1921 karácsony estéjét együtt töltöttem legifjabb leányommal. A szent estének áhítatában kérőleg emelte felém tekintetét e szavakkal: „Ma mám, annyi örömmel írta meg szép életének emlékeit, adja ki azokat, ne halassza tovább!” — Boldogan, édes könnyek között öleltem meg azon érzéssel, hogy most már képes leszek nyomdába adni életem történetének leírását, melyen annyi szeretettel dolgoztam.

Íme, ezekben kívántam felsorolni az okokat, melyek akadályoztak abban, hogy a négy év előtt megírott munkámat újból kézbe vegyem.

Útnak bocsátom tehát „Emlékeimet” abban a jóleső tudatban, hogy a bennük foglalt történelmi, irodalmi és kulturális adatok feljegyzésével — habár csak parányi mértékben is — beállottam hazám szolgálatába azok közé, kik annak lelkiismeretesen hűségese munkásai. Hiszen minden magyar embernek feladatává és szoros kötelességévé van téve, hogy minden erejével igyekezzék nemzetének érdekében munkálkodni akár kultúrájának fejlesztése, akár anyagi jólétének gyarapítása körül, hogy ez által ha csak egy por-szemmel is hozzájáruljon rombadőlt hazánk újjáépítéséhez.

Vácshartyán, 1922 február.

BEVEZETŐ SOROK.

„Donnez la vie au triomphe du vrai.”

Zola.

1917 Június 29. Péntek van! A babona által annyira megbélyegzett nap! Más talán úgy érezte volna, hogy nem szabad ezen a napon elkezdni valami olyat, ami nemcsak több időt fog igényelni, hanem megköveteli azt is, hogy bizonyos hangulatunk legyen hozzá.

De nekem nem lehet ilyen előítéletem a Péntek iránt, hiszen áldott- emlékü édes anyám nemcsak hogy pénteken született, de hozzá mg december 13-án, amikor az általánosan félelmes Luca napja esik. Ő nagyon szerette a pénteket. Öröme telt abban, hogy pénteken kezdje el különböző irányú munkáit és sokszor említette, hogy a növelés reformálásának eszméje is pénteki napon ébredt benne és hogy a „Nőképző Egyesület”-et is pénteken alapította meg. Igen természetes tehát, hogy nekem a péntek ellen ellenszenvet táplálnom nem lehet és nem szabad.

Az ígéret, az adott szó sérthetetlen és szent! Én pedig tegnap eltemetett kedves, egyetlen fiam jó barátjának, ki már egy közeli rokonommal együtt régebben ösztönöz és kér arra, hogy hosszú életemről írjak mémoiresokat, megígértem, hogy ma megkezdem emlékiratom megírását.

Bocsánat! Szerényebben kell szólanom. Nem memoire (emlékirat) kíván ez lenni, hanem csupán emlékeim szerény följegyzése hosszú életem azon vonatkozásairól, amidőn olyan szerencsés valék, hogy a Mindenható nagy Istennek kiváló kegyelméből jó sorsom összehozott nemzetem nagyjaival és hazai irodalmunk kitűnőségeivel. Ezen ragyogó csillagok tündöklő fénye természetesen bevilágít egy-egy fénysugarával az én valómba s az én családi és működési körömbé is.

Mikszáthtól hallottam, hogy egy életrajz nem akkor valódi és helyes, vagyis nem akkor igazságos, ha abban az egyénnek csupán előnyös vonásai vannak megrajzolva; hanem akkor, ha az illetőnek fogycatkozásai is a lehető leghívebben vannak visszaadva.

Ebből tehát azt kell következtetnem, hogy itt sem szabad magamat teljesen háttérbe szorítanom, mint azt tulajdonképen szeretném, mert hiszen a nagyok varázshatása alatt a mindennapiságból mintegy kiemelkedtnek érezte magát lelkem mindannyiszor, amikor azon fenkölt és ideális levegőt szívhatta magába, amely az ő légkörüket alkotta.

Hosszú életemnek családi köröm boldogságán kívül ezek voltak a legélvezetesebb órái.

Ilyenkor szinte átszellemlülve úgy éreztem, hogy az istenség közelségébe jutottam. Nem is tudok eléggé hálát adni a Mindenhatónak, hogy gyakran részesített abban a kitüntető jóságában, hogy dicső nagyjaink közelébe vezetett.

Én abban a hitben és reménységben vagyok, hogy aki valamikor olvasni fogja följegyzéseimet, nem fog engem vádolni azzal, hogy előtérbe kívántam jutni; sőt azt hiszem, hogy meg fog engem érteni bárki, hogy szerettem volna a fény melletti árnyékban szerényen meghúzódni és teljesen objectiv szemlélőnek megmaradni. De hiába! Ha Mikszáth szerint *híven* akarom rajzolni benyomásaimat és átélt magasztos szellemi élvezeteimet, akkor lehetetlen kikerülnöm szerénységem megsértését.

Mindazonáltal egész erőmből igyekeznem kell a két elembe tűzött feladat megoldására. Az egyik, hogy amennyire csak lehet, megőrizsem a tárgyilagosságot. De hát ez számomra kétségkívül igen nehéz lesz, mar csak azért is, mert írói munkásságot nem fejtettem ki s úgy érzem, hogy

nemcsak a tehetség igen gyenge nálam, de gyakorlatom is hiányzik. Azonkívül túlérzékeny lelkütem is inkább hajlik az alanyi irány felé. Hogy megvilágítsam ezen feladatom nehéz voltát, illusztrálom azzal, hogy ha egy lyrikus költő elé az a feladat lenne tűzve, hogy teljesen tárgyilagos maradjon verseiben, az kétségkívül neki is nehezebb esnék. Továbbá igyekezniem kell még arra, hogy följegyzéseimben ne túlságos nagy tért szenteljek az áldott jó anyámról való kegyeletes megemlékezésnek, miután abban az emlékkönyvben, melyet az Orsz. Nőképző Egyesület adott ki róla, adóztam már ezen gyermeki kegyelemnek. Azt már most is érzem és tudom, hogy ezt a másik nehézséget leküzdenem lehetetlenség lesz. Hiszen az én egész valóm, minden léptem, minden lélegzetem az ő lényének kisugárzása és a szüleim iránt táplált hálaérettől egész lelkütem át van szöve és énemnek ez egyik alapvonása.

Úgy gondolom, hogy azt, aki jegyzeteimet kezébe veszi, mosolyra fogja indítani az a körülmény, hogyan lehet akkora vakmerősége egy 76 esztendőss asszonynak, hogy egy ilyen nagy fába vágja fejszéjét és hogyan gondolhat arra, hogy talán valami hasznos dolgot tehet ezen följegyzései által. Nemcsak megbocsátom ezen kételkedő mosolyt, sőt nagyon természetesnek és indokoltnak is tartom azt. Kétségkívül nagy merészség, hogy egy olyan nő, kinek élete nagy részét — mint feleség és anya — a mindennapi élet aprólékos tevékenysége oly nagy mértékben vette igénybe, hogy egy nő, aki fiatalágát kizárólag gyermekei nevelésének és háztartási teendőinek szentelte s csak később lett édes anyjának az ő áldásos működése mellett buzgó segítőtársa, — öreg korában ilyesmire vállalkozzék. S még azonfelül abban az időben tegye ezt, amikor már a három év óta dühöngő rettenetes háború és annak következményei a kedélyek nyugalmat oly teljesen megőrlték és nagyon sokunknak szívébe markolt a kegyetlen sors, marcangoló fájdalmat okozva. Néhány hónap előtt egy 23 éves kiváló unokám hazája védelmében hősi halált halt; ez lelkemet oly kimondhatatlanul mélyen sújtotta.

Ezekon kívül még egy nagyon szomorú közös vonás is van bennem a világirodalom egyik legnagyobb alakjával Miltonnal, aki „Elveszett paradicsom”-át vak korában mondotta tollba leányainak. Az én szememvilága is annyira gyenge, hogy csakis a vezető nélküli szabad mozgás áll még módomban, de olvasni vagy írni nem vagyok képes. Így nekem is tollba kell mondanom minden leveletem, minden írivalómat, ami szintén véghetetlenül megnehezíti számomra a most vállalt ígéret teljesítését.

Egyik legfőbb indító oka, hogy végre mégis engedtem jó barátaim ezen kívánságának az, hogy úgy gondolom, hogy több olyan dolgot fogok följegyezhetni, amiknek talán kár lenne az én életemmel teljesen elmúlniok és feledésbe jutniok.

Szolgáljon mentségemül ezen vakmerő lépésemnél először az, hogy ígéretemet akarom beváltani és másodszer, hogy a munka mindig életelemem volt. Soha semmit sem kicsinyeltem és báró Eötvös József „Gondolatok” című kötetét olvasva, már mint 16 éves leány, életem mottójául fogadtam ezen szavakat: „Ne tekintsd az életet élvezetnek, hanem kötelességnek.”

Azt már előre sejtem, hogy „Emlékeim”-ben nem lesz rendezett és egymásból folyó a gondolatmenet, hanem szakadozott, talán helyenként ugráló is, mert írás közben a visszaemlékezés eszmetársulás folytán olykor egészen más irányba fog vezetni, mint amelyből kiindultam. Ezért igen gyakran szinte caleidoscopszerű jellegűek lesznek, amiért előre is szíves elnézést kell kérnem az olvasótól.

I. FEJEZET.
GYERMEK KOROM.
1847-1854.

1. Kossuth Lajos pohárköszöntője Szliácson. — 2. Gyermekjátékaim és szigori neveltetésem. — 3. Emlékezéseim szabadságharcunk idejéből. Gróf Batthyány Lajos kivégzetése. Szüleim látogatása Madách Imrénél a pozsonyi fogságban. — 4. Tanuló éveim.

Hát hogyan is kezdjem? 1847 nyarán, talán épen ma 70 éve annak, hogy mint ötéves gyermek láttam nemzetünk történelmének egyik legkimagas löbb alakját, Kossuth Lajost labdázni Radvánszky Antallal, báró Augustuszál és másokkal Szliácson. És játszottam olykor a két kis Kossuth-fíúval.

Amidőn Kossuth Lajos a fürdőhelyet elhagyni készült, tiszteletére búcsúlakomát rendeztek. Ő akkor pohárköszöntőt mondott, melyet édesanyám emlékezetből följegyzett. Én azt a róla szóló emlékkönyv szerkesztése közben megtaláltam.

Ezen kézirat megpillantásakor élénken fölelevenült emlékezetember az akkori lakoma képe: látni véltem édes anyámat fiatal korában rózsaszínű ruhát viselve és mintha hallottam volna a poharak összekoccanásai és láttam volna azt a Kossuth felé lobogtatott sok zsebkendőt, amelyeket azután a nők szemeikhez vittek, mert nem maradt ott egy szem sem szárazon; sőt még én is zokogni kezdtem anyám hulló könnyeknek láttára.

A pohárköszöntőt ideiktatom, de minthogy az csak emlékezetből lett papírra téve, — innen töredékes volta, talán hiányossága — (s még hozzá egy olyan fiatal nő által, ki a magyar nyelv teljesebb ismeretét csak későbbi éveiben sajátította el s még naplóját is 1854-ig németül vezette) Kossuth ragyogó irályát nem adhatja híven vissza.

„Ne vegyék kegyetek álhiúságnak e felköszöntést. Nem mint személyeknek szóló magasztalást veszem az előttem mondott szavakat, hanem csupán mint elveimmel való rokonérzésük kifolyását s ezért fogadják köszönetemet. Én e poharat nem mint búcsú-, de mint foglaló-poharat kívánom emelni, mely minket összefűzőn és tette ösztönözzön.

Vannak sokan, kik azt állítják, hogy jelenleg hazánknak ellenzékre szükségé nincsen, mert a kormány nemzeti érdeken és alkotmányunk értelmében kíván kormányozni; ezen mézes szavakkal akarják az ellenzékét elaltatni.

De engedjék nekem kimutatni, hogy a kormánynak érdekében fekszik a birodalom többi részének abszolút kormányzási egysége és az egésznek kormányzási könnyebbsége miatt, valamint finánciális tekintetből is, hogy minket is a birodalom többi részének módjára kormányozzon.

Minket alkotmányos forma szerint kormányoz s ez őket zsenírozza; mutatja az, hogy a többi országokban, hol alkotmány volt is, most nincs; azért ne higye senki, hogy ellenzékre szükség nincsen, sőt most, hol oly perc áll előttünk, melytől annyi fog függni, el ne szunyadjunk, de éber figyelemmel vigyázzunk, mert megyei szervezetünk olyan, mely, ha csak akarjuk, bennünket legyőzhetetlenekké tesz. Mert velünk úgy járnának, mint a franciák Saragossa bevételeivel, kiknek nemcsak a várost kellett ostrommal elfoglalniuk, hanem minden egyes házat ismét külön kellett bevenniök; úgy járnának, mint Leopold alatt, mert ha egy megyét meghódítottak volna is, sőt ha egymásután tízet is, mikorra a tizedikhez érnének, már az első ismet talpon állna. Azért uraim, el ne szunyadjunk, mert valahányszor elszunyadtunk, mindannyiszor alkotmányunkból, szabadságunkból veszítettünk.

De kérésem és figyelmeztetésem különösen azokat illeti, kik már csendesebb természetűknél fogva is, és abból a hiedelemből kiindulva, hogy az ellenzék által rendtelenség támadhat, ez okból hallgatnak, habár a dolog lényegében ők is egyetértenek velünk; és így, habár akaratlanul is, azt az oldalt juttatják többségre, melynek győzedelmet maguk sem kívánják. Mert ha ők szavaznának, a győzedelmet ők határoznák el; ezért uraim, ne várjunk a véletlentől semmit! Tudom én azt jól, hogy reménység nélkül tíz ember közül legalább nyolc nem bírna élni; egyes egyén a reménység boldogító érzése mellett fekszik le és másnap reggel, meglehetősen teljesedve látja reményét; de egy nemzet ne várjon a véletlentől semmit, annak magának kell tennie, az csak önjereje, önvezetése által lehet boldog!

Azért uraim, el ne szunnyadjanak; régi átkunkból, a késlekedés átkából, mely akkora súllyal fekszik rajtunk, ki kell bontakoznunk.

Itt eszembe jut egy cégtábla, — gondolom, az Üllői-úton van — melyre egy csiga, egy tekenősbéka és egy rák vannak festve, alattok e felírás: „A sebeseen haladók.” — No, mi is így haladunk: törvényeink minden lapján e szót találjuk: *késő*. — Ezt mutatja az úrbér, mely 1790-ben hozatott indítványba és csak 1833-ban jött létre, midőn már túlélte magát; midőn már az ösiség eltörlése kellett volna; azért meddő maradt s nem is hozta meg ránk, sem a népre várt üdvös hatását s most az úrbérnek sem alja sem teteje nincs, a levegőben függ mint Mohamed koporsója. S így vagyunk mindennel, azért Krisztus urunk szép imáját így fordíthatnók magunkra: a tetterőt és akarást add meg nekünk ma, és ne vigy bennünket a reménység örvényébe, de szabadíts meg a tétlenségtől.

Addig, míg megyei rendszerünket meg nem támadták, nem volt mitől félnünk, mert úgy álltunk, mint Saragossa, mely habár be volt is véve, minden házát ismét újra be kellett venni. De mióta ez a szervezetünk megtámadtatik, s azt mutatja a Kreishauptmann-systeme, ébren kell lennünk.

Azt látjuk, ha az utolsó évek történetét figyelemmel kísérjük, hogy Reviczky, ki alkotmányunkat pártolta, midőn ura, ki őt pártolta, elhunyt, kegyvesztett lőn. Őt követte Pálffy, ki nem tudott magyarul s csakhamar a mai kormány, mely hogy milyen szellemű, világosan mutatja a Kreishauptmann-systeme.

Azért uraim, ne szunnyadjunk, hanem ébren figyelmezzünk és örködjünk, és ha mához egy évre többen összejövnék itt, a hársfa alatt, vagy bárhol, adja Isten, hogy e fogláló-poharat ismét megújítva kiüríthessük !”

Egyetlen gyermeke voltam szüleimnek. Nálam két évvel fiatalabb fiútestvérem ugyanis csak három napig élt. Az egyetlen gyermek bírását anyám reszkető örömmel tartotta. Ennek dacára teljes szigorral neveltek szüleim, sohasem kényeztettek. Gyakran említette édesanyám, hogy emellett az volt a nagy szerencsém, hogy mindig nagyon egészséges voltam, mert — úgy mond — beteges gyermeket lehetetlen nem kényeztetni.

Mindig igazat kellett mondanom. Egy korombeli leányka igen gyakran hazudott s ezzel többnyire elérte amit akart. Egy ízben én is, — de csakis egyszer — megpróbáltam ezt. Jaj! de torkomra forrott! rajta vesztettem. Azután soha többé nem mondtam valótlant.

Oly élenken emlékezem arra, hogy mint négyéves gyermek, kis asztalom mellett ülve apró katona alakokkal játszottam, amidőn jó atyám hozám lépve észrevette, hogy ezek a játékszerek nem enyéimé. Szigorúan kérdőre vont, honnan szereztem azokat? Közeli rokonunkat neveztem meg, kinél előző napon voltunk, hogy onnan hoztam. Ekkor papirost tett elém, tintát hozott s egy lúdtollat tett ujjaim közé (akkor még más tollat nem használtak íráshoz) megfogta kezemet s azt vezetve, megíratta velem nagyon szigorú dorgálás után, hogy én ezen játékszert tőlük hoztam magammal és olyan rút dolgot többé tenni nem fogok, hogy a másét elvegyem.

A bűnbánó levelet azonnal küldönc vitte tulajdonosához a katonák-

kal, — de emlékezetemből el nem vihette soha többé még a hosszú idő sem azt a mély benyomást, mit ez a ballépés és annak következménye az én lelkemben hagyott.

Ebben az időben történt, hogy rokoni látogatásból hazafelé utazva kocsink hirtelen megállott és édesatyámnak a bakon ülő vadásza leszállt azon magyarázattal, hogy ne ijedjünk meg, de a magasban észrevett egy sast, amely prédául egy nyulat tart, ő azt le akarja lőni. Terve sikerült.

Ugyanezt a vadászt — Leopoldnak hívták — hiába várták haza az erdőről, a „Rolla”-nevű kedves vizslával együtt távol maradt. Másnap keresésére indultak s egy fa tövében halva találták, szélhűdés érte; a kutya egy tapodtat sem távozott mellőle, hűségesen őrizte.

Édesatyámnak, ha gazdaságából haza érkezett, mindenkor első dolga volt, hogy jó anyámat fölkeresse s ha nem találta, úgy többnyire becézó nevén „Mincuska” kereste hangosan. Én eltanultam ezt s ha édesanyám elfoglaltsága közben olykor a „mama! mama!” hívásra nem hallgatott én is így kiáltottam fel „Micuszka!” (gyermekes kiejtéssel) gondolva, hogy erre majd csak figyel rám.

Ha pedig szüleim valamit megtagadtak tőlem, amit kértem — így fenyegetődtem: „akkor én sírni fogok!” Gondolva, hogy ez fáj a szerető szülői szívnek.

Ekkor jó atyám ezzel tromfolt le: „Tessék!” elszégyelve magamat nem sírtam.

Minden este följegyezte édesanyám, hogy viseltem magamat s atyámnak ezen följegyzéseket mindig fölolvasta.

Ilyen elvek szerint és teljes szigorral vezették nevelésemet apró koromtól fogva, de megengedett kedves örömeiket sem tagadtak meg tőlem soha. Oly jól emlékezem kicsiny kis gyermek-kertemben mily figyelemmel lestem, milyen repeső örömmel szemléltem, amint a szépen begereblyézett földben kis emelkedések támadnak, azután egy kis repedés és kidugja fejét a fehér bab, mely azután leválik s kis zöld levélke tör elő vagy a kukorica kis lándzsája, majd a retek friss zöldsínű két levélkéje. Oh! Istenem hova is lettetek ti boldog gyermekévek, ártatlan gondtalan örömeitekkel, kedves reményeitekkel!

Már gyermekkoromban határozott ellenszenvem volt és undort éreztem, a hernyók iránt. Minden csúszó-mászó állat megpillantása szinte lázba hozott. Egy ízben, lehet hogy csak képzelődés volt, de serdülő leánykoromban úgy rémlett, hogy a kerti ajtóból kilépve egy sötét kígyót láttam a kőlépcső alá eltűnni. Jó édesatyám, hogy ilyen rossz érzések ismétlődésétől megóvjon, felbontatta a lépcsőt, de bizony nem találtak semmit és így én megnyugodtam, hogy nem lakik kígyó a lépcső alatt. Egy nagynéném, báró Mednyánszkyne éppen ellenkezőleg a kígyó iránt előszeretettel viselkedett és egy kígyót tartott, melyet minduntalan nyaka körül hordott. A kígyónak tudvalevőleg befelé görbültek fogai, úgy, hogy ha valamit szájába vesz, azt többé ki nem bocsátja. Egy állatseregletben borzasztó látványt nyújtott, midőn etetéskor egy házinyulat dobtak két kígyónak, mind a kettő feléje kapott, így egyik kígyó a másikat falta be a házinyúl folytatásaként.

Milyen különös az emberi természet már az apró gyermekben is! Azokra akik önfeláldozó szeretettel és gondossággal minden hibánkra és ferdeségünkre figyelmeztetnek, nem igen szoktunk hederíteni, gondolva, hogy ezt csak az ő szemük látja olyan fogyatkozásnak, azért nem sokat adunk rá, de ha más, egy idegen, szól reánk, azt komolyan vesszük és követjük. Abban az időben fontosnak tartották, hogy járásközben különösen a leánygyermek kifelé rakja lábait, én pedig nagyon befelé fordított lábakkal jártam, jó anyám folyton figyelmeztetett erre, de hiába, nem használt. Egy ízben Pesten a régi Uri-utcában, (olyan pontosan emlékszem a helyre is), a régi üveges párisi utcából kilépve egy cipészfiúval találkoztunk, ki egy pár csizmát vitt kezében, (valami 12 éves lehetett) mellette kisebb nővére. A fiú

lábaimra néz és kezét összecsapva nővéréhez fordulva így kiáltott fel: „Nein! aber so einwärts gehen!”

Ez hatott. Azt a hibát, melyet az anyai szeretet és szigor sehogysem tudott nálam megszüntetni sikerült ennek a szurtos suszterinasnak! Pedig én még nem is tartoztam a legrosszabb gyermekek közé.

Az egyetlen gyermeknél olyan gyakran felmerülő bajt, hogy lelkületükben bizonyos mélabús hajlam fejlődik, egészen én sem kerülhettem el. Az rendesen abból ered, hogy nélkülözi az egykorú játszótársnak felelevenítő hatását. De e tekintetben is elkövetett édesanyám mindent gyermeke kedvéért. Játszott velem ezerféleképpen, nemcsak mesélő és oktató anyám, de testvérem, pajtásom kívánt lenni, ezer apró részleteket mondott el édesanyám emlékezetből gyermekkori éveimből. Gyakran úgy játszottunk együtt, hogy én voltam a mama és midőn egy ízben valami feddő szóval illetett, így, keltem védelmemre: Hisz most én vagyok a Te anyád!

Egyszer valami nevetlenséget követtem el anyámmal szemben, ő erre megtiltotta, hogy ezentúl tegezzem, gondolva, hogy ez a bizalmas hang csökkentheti a kellő tiszteletet a szülők iránt.

Megígértem, hogy jobb leszek, meg is tartottam ígéretemet és így megengedte már a tegezést, de azt többé soha sem tudtam megszokni, bár jó atyámat teljes életemben tegeztem.

Édesanyám egyik naplójában (1847 tavaszán) találtam ezen feljegyzést: „Leánykám édesatyja elutazásakor keservesen sírt. Ezen mély érzésű felindulása fölött benső örömet éreztem. Oh! ennek az élénk gyermeknek olyan nyílt esze és felfogása van! Adjon nekem a Mindenható erőt, hogy őt jól nevelhessem, ezen szent hivatásomnak kell időmet áldoznom és ismereteket gyűjtenem, hogy azokat az ő javára fordíthassam. Életem legfőbb feladata legyen gyermekem lelkét lehetőleg közel vezetni a mennyeihez és fölébresztetni benne az igaz vallásosságot. Nem a talentum, nem, a nőnek valódi értékét a kedély fenkölt tisztasága adja meg. Bármilyen sorsot is határozzon számára az Isten, akkor sorsát bármilyen legyen is az — kétségbeesés nélkül fogja elviselhetni, sőt vidámságát is meg fogja őrizhetni, ha lelke át van hatva az Isten iránt való szeretettől.”

Kis testvérem születése óta jó anyám nagyon gyenge és beteges volt. Hazánk sok fürdőhelyén keresett gyógyulást és enyhülést. Engem minde-nüvé magával vitt. Így Párádra is, hol Bajza Józseffel és családjával találkoztunk. A tizennégyéves Lenke már akkor csodaszépnek ígérkezett. A Lenke név tulajdonképpen Magdolna, Magdalene. De Bajza leányát Ilonának, Helenének keresztelte és nevezte Lenkének. Így kaptam én is az én magyar nevemet: Constantinának kereszteltek, nagyszüleimnek korai elhunyt leánya után. Az akkor divatos Stanczi nevet édesanyám sehogysem szerette, a Constance nagyon idegennek hangzott. Egy Orczy Tóni nevű földbirtokos a Szilárd nevet ajánlotta, amely legjobban vissza adja a Constance — állhatatosság — értelmét. Így kaptam mostani magyar nevemet.

De mielőtt más fürdőhelyekre vezetném vissza emlékezésemet, föl akarok még jegyezni egyet-mást, amik az 1848-49 előtti időből és a szabadságharc idejéből megmaradtak emlékemben.

Nógrád vármegyében követválasztásra készülnek. Desseffy Jób és Kubinyi Ferenc a jelöltek. Desseffynek zöld toll, Kubinyinak fehér a jelvénye. Balassagyarmat felé vagyunk útban, a kocsinak meg kell állnia, mert a kortesek és választók nagy csapata vonul fel. Este Gyarmatra érkezünk, hol a vármegyeházában családi szobák vannak; azokban helyezkedtek el a családok éjjelre. A szavazás a vármegyeház udvarán zajos élénkséggel szakadatlanul folyik.

Egyszerre a szomszéd szobában hajnal felé nagy mozgás támad, Meskó Johannát jöttek felkölteni azzal, hogy most már — az akkori szokás szerint — az özvegyasszonyok szavazására kerül a sor. Puíszky Ferencné és a többi dáma sietve segédkeztek neki az öltözésnél, hogy időre ott lehessen. Ekkor az a nagyon tréfás jelenet történt, hogy midőn javában húzták harisnyáját,

eszébe jut az öreg úrnőnek (a többinek talán még akkor sem jutott eszébe), hogy hiszen ő nem özvegyasszony, tehát nem mehet szavazni. Az ő első férje Nyitra vármegye egyik nagyon gazdag földbirtokosa volt (ő a báró Majthényi, Bencsik, Semsey, gróf Crouy családok ősanja lett). Hosszú özvegység után másodszor is férjhez ment egy Ruttkay nevű, teljesen jelentéktelen egyénhez. Nem éltek együtt már évek óta, azért már meg is feledkezett róla.

Majd később az 1848-49-iki dermesztő télen nagynénémről Majthényi Pálnétól, Csesztvéről, hol látogatóban voltunk néhány napra, visszamentünk Balassagyarmatra. Édesanyám beteges voltánál fogva sohasem utazott másképp, mint üveges batard-ban, ennek dacára annyira megfázott, hogy mikor oda érkezve, engem a betűk ismerésére oktatott, vagyis olvasni tanított, egyszerre olyan nyomást érzett agyán az áthűléstől, hogy minden elmosódott előtte.

Hetek múlva híre járt, hogy jön az osztrák hadsereg Gyarmat felé. A megyeház ablakából kinézve, csillog, fénylik a keskeny utcából kettőnként előtűnő uhlanus csapat, mindegyik lándzsáján egy apró fekete-sárga zászló lobog.

Mikor már nem volt túrhető és biztos az élet Balassagyarmaton, Nagy-Halápra mentünk édesanyám nővéréhez. Az ottani heteket anyám ágyban töltötte és Zschokke „Stunden der Andacht”-jának vaskos kötetét kisebb részekre szedte szét, hogy ágyban is gyönyörködhessek annak magasztos szépségeiben. És magyar nyelvtant tanulgatott.

Itt történt, hogy nyáron, mikor a kolerajárvány kitört, a szomszédos Kis-Halápról, amelynek alig volt 200 lakosa, egyszerre 7 koporsót hoztak szemünk láttára a nagy-halápi temetőbe. Nagynéném, ki nemeslelkű, önfeláldozó lény volt, kis fiának dadáját, ki már kolera-görcsöket érzett, ápolta; ezért nagybátyám családját, de különösen feleségét a ragálytól megóvándó, befogatott és elutazott velük; tehát m is eltávoztunk onnan. Nem csoda, mert a kolerajárvány családunknak ijesztő réme, hiszen 1831-ben nagyanyám, Beniczky Pálné, a nemrég elhunyt jeles Írónak, Vay Sándornak dédanyja és nővére Szirmay Boldizsárné. báró Mednyánszky festőművésznő nagyanyja, Sturmán Márton két leánya, továbbá Szirmayné öt éves kis fia Budán három nap alatt mindhárman áldozatai lettek a járványnak. Az a babona élt akkoriban, hogy ha többen vannak együtt s közülük valaki *elsőnek* lát vinni koporsót az utcán, az először fog meghalni. Ezek hárman édesanyámmal kikocsiztak, midőn egy kolera-halottat vittek a temető felé. Édesanyám éppen másfelé tekintett akkor, azok pedig mindhárman egyszerre látták meg. A véletlen valóban úgy hozta, hogy mindhárman meg is haltak. Nagyanyám nagyon félt attól, hogy mint tetszhalottat temethetik el, azért még egészséges korában fölkererte orvosát, hogy halála után vágja ketté a koponyáját. Ez kolera idején kétségkívül nagyon nehéz feladat, de házi orvosuk annyi hálával tartozott nagyanyámnak, hogy mégis megette.

Mutatott édesanyám leveleket, melyek ebből az időből valók; túszerű, finom 3-4 ágú eszközzel voltak keresztül szurkálva, úgy tartották kénegőz fölött, hogy fertőtlenítsék a ragály ellen. Pedig hát akkor még nem is álmodtak a bacillusról. Akkoriban házról-házra jártak a suhancok, hogy fosztogassanak az olyan helyeken, hol a ház egész népe kihalt. Sokan fűszerrel telített ecetben mosdottak meg előbbje ezt „Räuberessig”-nek nevezték?

Fehér atlisszal bevont koporsókban közös sírba temették a két nővért a Csáky kápolna közvetlen közelségében. Anyám engem mint gyermeket el is vezetett sírjukhoz, Dédapám Sturmán Márton díszes síremlékükre alapot is hagyott, de a felállítás még késik s annak elintézése az utókorra és első sorban a két nővér családjára vár. Az alaptőke megőrzője kész annak felállítását vállalni, de előbb bizonyosságot kell szereznie a sír helyére nézve. Régebben sokat fáradtam ez ügyben: a budai anyakönyvből kikerestem az adatokat, a székesfővárosi levéltárban is kutattam. Nem is hiszem, hogy bárhol is valami nagy nehézségekbe ütköznék a dolog, de nem szabad sokáig

várákozni, nehogy a temető újjárendezése alkalmával ezen sir halottai más elhelyezést nyerjenek. Amint Kossuth pohárköszöntőjében mondja: "Ne szunnyadjunk!"

1849 aug. közepén éppen ebédnél ültünk, midőn feltáruul az ajtó s azon egy 17 éves ifjú lép be, unokatestvérem Majthényi Géza, e szavakkal „Világosról jövök, ahol a fegyvert letettük!”

Egyébre már nem igen emlékszem a szabadságharc idejéből, mint édesatyámnak csákójára, melyet mint nemzetőr használt és azon sok összetört kardra, melyeket törött állapotban akart édesatyám megtartani, nehogy házmotózaskor egészeket találjanak.

Ugyanis ki volt adva a rendelet, hogy a kardokat mind be kell szolgáltatni a hatalomnak.

Édes atyámnak egyik fivére mint katonatiszt Világosnál foglyul esve az aradi várba került, ott atyám meg is látogatta őt és hozott magával művésziileg kifaragott fa-karpereceket, melyeken apró fa-lakat függött, jelképezve a békót. Ezeket az ottani foglyok faragták. Egy némelyiken e szavak is voltak kifaragva: „Pannónia vergiss deine Todten nicht! als Kläger leben sie!” *)

Mint fiatal leánynak egyetlen ékszerem egy vas-lánc karperec volt lakattal, mely szintén nemzetünk rabláncát jelképezte.

1849 okt. elején Pesten voltam édes anyámmal, ki Deák első szücsmeister üzletében (akkor a Kígyó-utcában volt) bundát óhajtott vásárolni. Egyszerre csak e szavakkal betoppant valaki: „Most végezték ki Batthyány Lajost az Új-épület előtt!” Mindenki térdre hullott és zokogva imádkozott.

Jöttek a gyásznapok! A nemzet siralma, némasága! Ez alatt az évek alatt növekedtem én felnőtt leánnyá. Ekkor szívtam magamba azokat a szent érzéseket, melyek a hazaszeretet tűzpróbájában edzették meg lelkemet, szívemet. . .

Ifjúságom az elnyomatás kora, melyet Sajó Sándor ily szépen jellemez: „Ez a hazafias érzések virágkora volt, a haza nemcsak szó volt az ajkon, hanem érzés a szívben; a közügyek iránt való érdeklődés, a nemzet sorsáért való aggodás, lelki szükséglete volt a magyar öntudatnak. A mai világ meg sem érti, gyakran gúnyjal illeti azt a régi önzetlenebb, naiv lelkesedésű hazát éltető világot!”

Neveltetésem vezetését anyám sohasem akarta kiadni kezéből, s hogy megmaradjon érintetlen tisztaságában rajongásom minden iránt, ami magyar, nem alkalmazott mellém idegen nevelőnőt, félve befolyásuknak esetleges rossz hatásától. Képzett, magyar nevelőket vettek mellém, az órákon anyám mindig jelen volt, tovább képezve önmagát is. Német, francia s utóbb angol bonneok voltak házuknál a nyelvek elsajátítása végett.

Egy talpra esett kérdést tett egy parasztgazda Szontagh Pálhoz, amikor az ő hűgánál egy francia nőt alkalmaztak. Kérdezte, hogy mire tanítja a kisasszonyt? „A francia nyelvre”. — És ezért fizetést is kap? Ugyan kérem alássan, ha az ő országába menne egy magyar lány, fizetnének annak is, hogy a mi nyelvünkre tanítsa a gyermekeket?”

Szomorúan azt kellett felelnie, hogy bizony nem, azoknak nincs arra szükségük.

Elmondta nekem Szontagh Pál nagyon szellemes sógornője Szontagh Ferencné Darvas Ágnes a 48-as kormánybiztos és koronaőr, Bónis Sámuel nejének nővére, hogy egy ízben Gleichenberg felé utazva Szontagh Pál férfiúi

*) Ezt egy osztrák tiszt írta föl a vár falára sa 13 vértanúra vonatkozott, az Aradon felakasztott tábornokok nevének kezdőbetűit jelezték: Pöltenberg, Vetter és Vécsey, Damjanich, Tóth és Török, Nagy, Aulich, Kiss, Lázár, Leiningen Lahner, és Schweidel.

főlényel mutogatta, hogy milyen derék asszonyok vannak ott, mert a tehén mellé asszony volt az eke elé fogva. A szellemes sógornő ezt felelte rá: „No édes Pálom, innen végy magadnak feleséget!”

Már dédanyám Sturmann Márton is gondolt a nők ipari ügyességének fejlesztésére, florentini szalma kalapgyárat állítván fel, de általában véve ez időtájt még édes keveset törődtek Magyarországon a nőneveléssel és jótékonyági intézményekkel.

József nádor nejét, Hermina főhercegnőt nagyon érdekelték a társadalmi kérdések. Egy estélye alkalmával beszédbe ereszkedett több előkelő asszonnyal, köztük gróf Telekiné, br. Mészáros Johannával és nagyanyámmal Beniczky Pálnéval. Felvetette az árvaügy, meg a nőnevelés kérdését is. „Van-e árvaházuk, hol a leánykákat fölnevelhetik?” — Nincs. „Hát elaggottak menháza?” — Nincs. „És vakok intézete?” — Nincs. „Hát olyan iskolájok van-e, hol előkelő leányok magasabb kiképzetésben részesülnek?” — Az sincs. A nincseket mindig lassúbb hangon és pironkodva mondotta nagyanyám az ámuló nádornénak, aki azután meg is alapította az első budai asszonyegyesületet, melynél gróf Telekiné Mészáros Johanna és Beniczky Pálné buzgón támogatták a főhercegnőt.

Szabad óráimban nagyon szerettem, ha mennél többet beszélt anyám az elődeiről és gyermekéveiről, budai otthonukról. A Vérmezővel szemben volt a házuk. Azt hallottam, hogy körülbelül azon a tájon, ahol azután az Aszalay-kaszárnya állott. Elbeszélte édes anyám, hogy egyik ösanyjának fekete kamrája volt, amelybe egész öltözékét ~ ha mindjárt ékszer volt is rajta, — örökre bezárta, ha olyannal találkozott, aki neki nagyon ellenszenves volt. Igen félt a mennydörgéstől; vihar idején egészen selyembe öltözött s szobája közepére vonult selyem bútorai közé. Volt Besztercebányán egy házuk, melyet később egy Szumrák nevű úr vett meg. Átalakításokat téve rajta egy befalazott papucсот talált, melyben egy lapon ez volt olvasható: Suchet und ihr werdet finden! Ez annyira felcsigázta kíváncsiságát, hogy utóbb az egész házat leromboltatta s mint a fáma mondja, később roppant gazdag lett, bizonyosan megtalálta a befalazott kincset.

Édes anyám 10 évvel volt fiatalabb, mint fivérei, akik csintalan fiuk módja szerint igen gyakran keserű tréfákat üztek nővéreikkel, különösen Adolf. A lányok nagyon szerették a fagyaltot. Télnek idején ezt mondta Adolf bátyjuk, hogy hármat fog számolni és akkor tegye mind a három egyszerre nyelvét a tornác vasrácsára, ez olyan jó mint a fagyalt. A leánykák hiven engedelmeskedtek s mind a három nyelvről oda fagyott a bőr is, hogy sokáig csak kínnal tudtak enni.

Majd máskor ismét egy nagyon szép babát vett Herminnek azzal a kikötéssel, hogy azt Adolfnak kell hívni, mert ha nem így lesz, elviszi a babát. Ez sehogysem tetszett édes anyámnak, addig míg Adolf bátyja ott volt tényleg megtette, de amint eltávozott, gondolva, hogy már nem hallja, elkezdte babáját Marikának szólítani. A ravaszkodó Adolf azonban a lépcső alján hallgatódzott, vissza szaladt, a babát elvette, s ezzel húgának keserű könnyeket okozott.

A budai kertben gyönyörű szép őszi barack termett, ezt érésekor naponta kellett szedni, mert akkor a legzamatosabb, ha teljesen éretten veszik le a fáról. Ezt kapták a leánykák uzsonnára. A másik kettő a szép barackon kezdte, utoljára hagyva a kevésbé szépeket. Édes anyám ellenkezőleg cselekedett. Váratlan vendég érkezett ekkor, több érett barack nem volt már s így a gyermekektől kérték el a még meglevő barackokat az uzsonnához. A többiek örültek, hogy ők a legjavát már megették, Hermin szolgálhatott a legszebbekkel, de gyermekes kis gonoszkodó észjárásával föltette magában, hogy máskor ő is a szebbeket fogja először enni, nehogy oda kelljen adnia, megütközve mondotta el jó anyám ezen gonosz gondolatát.

Budáról rendszeren csónakon kellett átmenni Pestre. Én igen félnék voltam csolnakon, anyám pedig nagyon bátor, megszokta ezt gyermekkorában, pedig az néha veszéllyel is járt, ha jégdarabok úsztak a Dunán.

Ilyenkor a hajósoknak ez volt az intésük a csónakjukon ülőkhöz: „Lulai machen meine Herren!” Ekkor mindenkinek hajlongni kellett előre és hátra. Még 78 éves korában is nagy örömmel csónakázott hartyáni kertünk kis taván, én pedig még itt is bátortalan voltam a vizén.

Egy ízben Adolf valami bálba készült Pestre, zajlott a Duna, nem akadt csónakos, aki át merte volna vinni. Ekkor kivette zsebéből igen értékes ékkövekkel kirakott aranyóráját, azt ajánlotta fel díjul. Így mégis átjutott a bálra.

Nagyon gyakran mondotta jó anyám, hogy egy leánynak anyja nélkül milyen nehéz sorsa van az életben, hiányzik mellőle a legjobb barátnő, a legerősebb támasz, aki megvédi a viharok ellen s a gonosz nyelvektől, amelyekről Mikszáth oly találóan mondja, hogy olyan, mint a lapát, mely jnások becsületét széthordja. Mikor édesanyja meghalt, nagyatyjuk, kinek most már egyetlen gyermeke sem maradt, a három árva leánykát magához kívánta hozatni, Tó-Györkre. A nép nagyon félt a kolerától és ellenszegült; akkor ő hatalmas fenyegetéssel és egy oligarchához illő kifejezésekkel rájuk támadt, hogy majd megmutatja ő kicsoda, azt szeretné látni, ki merné őt akadályozni abban, hogy haza hozza az unokáit! Az erélyes föllépés elnémította őket. Bántódás nélkül érkeztek meg nagyatyjukhoz.

Erdély egyesítése folytán (amit Petőfi „Erdélyben” című költeményében oly gyönyörűen ír meg), az unió alapján megszűnt az ottani kormányzói gubernatori állás. Így jött gróf Teleki József az utolsó gubernátor, nővérével Augusztával, ekkor özv. gr. Degenfeld Ottonéval az apám lakhelyétől, Vanyarctól félórányira fekvő Szirákra lakni. Ez a nővére reprezentált az erdélyi kormányzó mellett minden társadalmi összejövetelnél és lakománál, hol az volt szokásban, hogy két-két vendégre egy-egy inas volt beosztva, akik ugyanazon kis jelvényt viseltek, mellyel az általuk kiszolgálendő két vendég széke volt megjelölve.

Egyszer egy vasárnap délután a velem körülbelül egykorú Dessewffy leánykával kertünk egyik magaslatáról megpillantottuk, hogy egy hintó, mely elé 5 szürke ló volt fogva, bekanyarodik a mi udvarunkra, hamar leszaladtunk jelenteni, hogy vendég jön. Éppen abban a pillanatban értünk az előszobába, midőn anyám az ő egykori barátnőjének — kit már vagy 30 év óta nem látott; Teleki Augusztának — karjaiba repül és örömeiben mind ketten sírnak. A grófné mellett körülbelül 8 éves fia, Lajos is. Rövid idő múlva viszonzottuk ezen kedves látogatást, s ekkor láttam először, hosszú csibukjával, barna szalmakalapban a kertben ülve gróf Teleki Józsefet a „Hunyadiak kora” nagynevű íróját, a Tud. Akadémia elnökét. Azután nagyon gyakran látogattuk meg egymást. Nekem is akadt ott egy nagyon kedves barátnőm, egy gyászruhás leányka, Degenfeld Mari, kit németországi származású édesanyja elvesztése folytán atyja Szirákra hozott, nevelését sógornője, Teleki Augusztá anyai gondjaira bízta.

Sokat játszottunk együtt a kastély baloldali toronyszobájában. Minduntalan érkezett a kis Józsi keresztanyjától báró Radáknétól szebbnél szebb játékszer, köztük egy paraszt-lakodalom muzsikáló cigányokkal és táncoló alakokkal. Az ilyesmi akkor nagy ritkaság volt, de hát a romboló és mindent átalakítani kívánó gyermekkéz csakhamar elrontotta az ilyen finom játékszert. De nem ronthatta el azt a 18-ik századból való erős babát a „Mama-ilkát”, mely fából készült és valamikor Roth Johannának, ezen kastély tulajdonosának volt a babája.

Rolh Johanna. Ez a név a nemrég lefolyt koronázás napjaiban föllevenült és a lapok hasábjairól az ajkakra került.

Egy régi rongy elevenítette fel újból az ő szép és áldásos emlékezetét. Ugyanis gróf Bethlen Balázné viselte az ő egykori köntösét a koronázáskor 1916 dec. 30-án. Itt, e helyen pedig az elpusztíthatatlan fabába adott jogcímet a vele való foglalkozásra.

Nagyanyám Mesko Magdolna beszélte róla el a következőket. Roth Johanna anyja a dúsgazdag Vattay leány volt, kinek családjából számtalan

magyar protestáns család származik: a báró Prónay, Kubinyi, gróf Teleki, báró Nyáry stb. családok.

Egyetlen leánya Johanna fiatal korában azt álmodta, hogy hat szürke lovon jelent meg házuknál egy ifjú. Rövid idő múlva valóra vált az álma. Ugyanilyen fogaton érkezett egy fiatal Teleki — gondolom László volt a neve — megtetszett neki Johanna és megkérte a kezét. Érzelve viszonzásra talált, de az anya sémiképpen sem akart beleegyezni ebbe a választásba. Más oka talán nem is volt ez ellen, minthogy az ifjú az ő szemében nem volt eléggé gazdag. Lehetett azonban talán más kifogása is ellene. Sok idő múlva végre beleegyezését adta a frigyhez ama kikötéssel, hogy leánya sohase jöjjön hozzá panaszra. Ezt ő híven meg is tartotta, pedig talán nehezebbre is esett. Amint a fáma beszéli, a fiatal férj őt Erdélybe valami rozoga kastélyba vitte, melynek tornáca, midőn Johanna első gyermekét karján tartva onnan kilépett, utána nyomban leszakadt.

Roth Johanna egyike volt százada legkiválóbb protestáns asszonyainak. Nagy alapítványokat is tett ág. ev. iskolákra és ösztöndíjakat adományozott szorgalmas tanulók részére.

Az én kedves gyermekkori barátnőm, Degenfeld Mária nevelését rendszerint egy német nevelőnő vezette.

Mivel anyja katolikus volt, ilyen vallásút alkalmazott melléje a protestáns család, közöttük egy báró Witzleben nevűt is, ki szívbeteg lévén, hirtelen meghalt. Íróasztalán egy félben maradt levél feküdt, melyet természetesen, elolvastak gondolva, hogy abban egy teljesítendő kívánsága van megírva. A levélben egy páternek azt írja, hogy kéri őt, oldja fel az alól, hogy számoljon be neki mindenről, ami a protestáns családnál történik s hogy miként kívánják befolyásolni az ő katolikus növendékét. Ő megtanulta tisztelni és becsülni ezt a családot, ezért neki lehetetlen ilyen szerepre vállalkoznia.

Mint már említettem édesanyám betegeskedése miatt folyton fürdőhelyekre kellett mennünk. Így voltunk egy ízben Vihnyén, hová ő az akkor nagyon hírneves orvos dr. Balassa János ellenére ment. Vihnyét édesatyám nagynénje a már fentemlített Mesko Johanna ajánlotta, ki azt mondta, hogy egy rokonának, ki ugyanazon bajban szenvedett, Vihnye teljesen visszaadta egészségét.

Hja! de milyen volt akkor az utazás hazánkban, egy távolabb fekvő fürdőhelyre! Régi parádés kocsisunk, kinek már nagyapja is családukban szolgált, hajtotta a båtard elé fogott biztos négy lovat; balról mellette az inas ült, hogyha útközben valami rossz helyre akadunk, a kocsisnak segítségére lehessen. Utánunk jött egy szobaleánnyal a podgyász-kocsi, melyre a ruhaneműeken kívül mindenféle egyebet is kellett csomagolnunk, köztük kellő ágyneműt stb.

Minden 4 órai kocsizás után pihentetni és etetni kellett a lovakat. Így érkeztünk másnap este Selmecbányára, ami Vihnyéhez már nincs messze. Selmec engem nagyon érdekelt, sokat hallottam már róla, (atyám az ottani lyceumnak volt tanulója).

Megbízható szorgalmas diákok, mint suplikánsok, a nyári szünidő alatt szegény tanulók élelmezésére gyűjtve, gyalog egy könyvecskével kezükben, be szokták utazni az egész országot a nekik beosztott kerületek szerint.

A selmeci, pozsonyi és eperjesi iskolák suplikánsainak könyvecskéjébe, mint amely helyeken édes atyám tanulmányait végezte, ő mindig kétszeres adományt írt be. Érdekeltek a bányászati akadémia hallgatói, az úgynevezett praktikánsok, a keresztbe tett ezüst kalapács-jelvénnyel gallérjukon és sapkájukon.

Egykor a bányavárosoktól 15 mértföldnyire nem volt szabad zsidónak letelepednie. Legközelebb olvastam, hogy gondolom vagy másfélszáz év előtt, midőn az Orczy-ház épült, Budapesten is csak 2 zsidónak volt szabad lagnia.

Selmecről hallottam elmondani, hogy mikor még tilos volt a zsidóknak a bányavárosokba a bemenet, valamelyik ösömet nagyon megkérte egy házaló,

hogy ha majd egyszer Selmecre viszi útja, ejtse módját, hogy őt magával vigye. Akit erre fölkért, nagyon tréfás természetű volt és gondolta magában, hogy majd kieszél erre valami módot. Ki is eszelt, de nem volt benne köszönet a kérelmezőre nézve.

Akkor ugyanis a batárdokon hátul egy kiálló vaslemez volt alkalmazva, melyre jókora lapos, fekete, bőrrel bevont ládákat u. n. magazinokat erősítettek vascsavarokkal. Egy ilyen ládán fúratott néhány szelelőlyukat és Selmec közelében ebbe bujtatta be a hálalót. Midőn pedig a vendégfogadóhoz értek, felvitette ezt a nehéz ládát kocsisa és inasával az első emeletre, ahol szobája volt, s megparancsolta nekik, hogy felülről gurítsák le a lépcsőn. Kétségkívül nagyon drasztikus volt a tréfa! De ezt eszelte ki a tilalom megszegése és a kíváncsiság megbüntetéséül. Az illetőnek semmi baja sem történt a nagy ijedelemén és egy pár kisebb ütődésen kívül.

Selmecnek festői vidéke is igen tetszett nekem, valamint épületeinek összevisszasága is, pedig még akkor nem volt megírva Mikszáthnak az a találó mondása, hogy Selmec azt a képet nyújtja, mintha egy gyermek apró faházacskákat szakajtóban össze-vissza rázott volna.

Feltűnt a selmeci parasztasszonyoknál, kiktől epret vásároltunk, hogy fejük a szörnyű hőség dacára sok kendőbe van csavargatva. Ez iránti kérdésünkre azt felelték, hogy így jobban kibírják a nagy forróságot.

A török turbánja s az alföldi parasztnak nyáron a prémbéléssel kifordított bundája szintén ezen magyarázatot igazolja. Észrevettem azt is, hogy minden asszonynak golyva van a nyakán. (Ezt, mint mondták, az ottani meszes ivóvíz okozza).

Másnap reggel elindultunk Vihnye felé. A nagy erdőség, szikla-csoporatok, az út mellett csörgedező kristálytisza patakok, mind rendkívül tetszetek nekem. Vihnye fálun keresztül menve, nagyon kedvesen lepett meg, hogy minden parasztház végében egy kis kertecske pazar sokaságú rózsái mosolyogtak az utas felé.

Vége megérkeztünk a fürdőházhoz. Anyámat a hosszú utazás annyira kifárasztotta, hogy napokig feküdnie kellett. Mikor már lábra állhatott a szabadban folytatta fekvését, de vagy tíz napig fürdésről szó sem lehetett. Ekkor annyira meglepte a honvágy és az a gondolat, hogy hiszen hiába minden, ő nem fog megerősödni, hogy haza akart utazni. Irt, hogy küldjék érte a kocsikat. Később — az ottani orvos tanácsára — mégis elhatározta, hogy fürödni fog. Három-négy fürdő után, úgy érezte, hogy szemlátomást erősödik és szerette volna hazaküldött levelének visszaszívását, hogy megpróbálhassa, hátha mégis használ a fürdő, de az akkori postáját siralmas volt, a levélnek vagy öt nap kellett, míg oda ért, három nap, a kocsiknak míg Vihnyére jutottak, úgy, hogy akkorra már nagy javulás és erősödés állott be; ezért azt kívántuk, hogy bárcsak ne kapta volna meg édes atyám a kocsit kérő levelet; de a kocsik bizony megérkeztek. A fürdőbeli ismerősök mind arra nógatták édesanyámat, hogy küldje vissza a kocsikat, hanem azt ő már nem akarta és elhatározta, hogy másnap reggel indulunk haza.

Mielőtt Vihnyét elhagynám, megjegyzem, hogy ott nagy közös tükörfürdők voltak éppen úgy, mint Szliácson. Az utóbbiról ezt a tréfás dolgot hallottam: gróf Andrássy Manónét feszélyezte az, hogy nagy tömegben füröd-jék, így inkább feláldozta reggeli jóízű álmát és egy órával előbb ment fürödni, mint a szokásos tükörfürdő megkezdődik.

De milyen meglepetés érte! Amint kabinjának ajtajából a vízbe lép, ott találja fürödni az egész cigánybandát családostul, mert hiszen ezeknek később zenélniök kellett, így csak ily korán fürödhettek. Vihnyén ismerkedtünk meg egy nagyon szellemes úrral, báró Majthényi Izidorral, ki az ottani társaság kedvelt alakja volt. Ő magáról ezt a tréfás sírverset írta ott: „Ici dort Isidor, qui' n avait jamais ici d'or”, mert sehogy sem tudott a pénzzel banni.

Hogy milyen bensőségteljes volt jó atyám érzése édesanyámhoz, mutatja ezen néhány sor is, melyet egy 1853-ban kelt leveléből idézek,

midőn édesanyám Vihnyén volt távol: „Édes Herminem! Mindenem van a mindennapi jóléthez kívántható, dolgaim is jó sikerrel folynak, de mivel Te távol vagy, mégis mindenem hiányzik.”

Harmadnapon hazaérkezve jó atyám repeső örömmel fogadott bennünket és csodálatos, a hosszú út fáradalmi semmiképpen sem viselték meg édesanyámat!

Néhány napi pihenés után fölkerestük Szarvas-Gedén nagynénémet, hogy szüleim hálás köszönetüket fejezzék ki jó tanácsáért. Az öreg úrnó e szavakkal fordult édes atyámhoz: „Palikám, pakold fel feleségedet és küldd vissza Vihnyére, még tart a nyár néhány hétig, erősödjék meg teljesen!” így is történt. Ott maradtunk késő őszig.

Dr. Balassa János ebben az időben sorra járta Magyarország fürdőit, hogy magának azokról alaposabb tapasztalatokat szerezzen. Tudva azt, hogy édesanyám az ő ajánlása ellenére is ott időzik, őt is meg akarta látogatni. Azt mondták lakásán, hogy elment sétálni, meg is mutatták az irányt, hogy merre. Hitetlenül csóválta fejét; de csak neki indult, ment tovább és tovább és már éppen vissza akart fordulni, mert lehetetlennek tartotta, hogy betege még messzebbre mehetett volna, midőn egyszerre megpillantotta őt. Bámulata oly nagy volt, az óriási megerősödés fölött, hogy a következő esztendőben csak úgy hemzsegett Vihnye a Balassa által oda küldött betegektől.

E fürdő hírnevének fényesebb reklám már nem juthatott, mint ily nagy beteg teljes felgyógyulása.

Ettől fogva negyven éven keresztül mondhatni, hogy vas egészségnek örvendett az egykor oly gyöngye nő, kinek ha csak a kertbe akart menni, akkor is a három lépcsőre deszkát kellett fektetni, hogy csúsztathassa lábát, s akit, hogy mégse hiányozzék teljesen a mozgása, 40-50 méter távolságra is kettőnek kellett vezetni és egy harmadik karosszéket vitt utána, hogy mihelyt elfárad leülhessen.

Félelmetesnek tűnt fel ezen jelenség, mert apjának egyik nővére, Tihanyinak, a temesi grófnak felesége tizenhat állóasztendőt töltött ágyban.

Ő ugyan, élénk természeténél fogva ez idő alatt fényes bálakat is rendezett Pesten csipkés ágyastól betolatva magát a táncterembe.

Nagyatyámnak Beniczky Pálnak másik nővére Ambrózy né volt, kinek gyermekeméi a híres tudós Nendtwich Károly volt a nevelő. Kívüle ezen nagynénémnél több híres emberrel is találkoztam. Az ő orvosa volt dr. Stockinger, kinek felesége Haynald Lajos bíbornok nővére volt.

Apai dédatyámnak Mesko Jánosnak két fivére volt. Özvegy anyjuk nevelte őket. Érdekes kis történetet kívánok itt följegyezni róluk. Mikszáthnál olvastam valahol, hogy az osztrák a magyarokat mindig ércel igyekezett meghódítani: karddal vagy gyűrűkkel. Itt Mária Terézia mesterkedésének harmadik módját akarom felemlíteni.

Mindenképpen szerette volna az özvegy asszony három fiát a katolikus vallásra téríteni. Terve sikerült is, de csak az egyikkel. A legidősebb: József katonának állott be. Tábornok és báró lett, elnyerte a Mária Terézia rendet (melyet, mint tudom, azok szoktak kapni, kik felsőbb parancssal szemben a saját felelősségükre cselekszenek és így aratnak győzelmet) azzal a világhírű hőstettével, hogy vakmerő huszár-bravourral egy maroknyi huszárcsapat élén, megmászta a Monte Ceniset Olaszországban s ott egy francia tábornokot tisztikarával együtt elfogott.

A másik, hogy Mária Terézia tervét kikerülje, megszökött anyjától és titokban beállott herceg Grassalkovich-hoz testörnek. Édes anyjának tisztartója Pest felé utaztában Gödöllőn pihentette lovait, ottan találkozott fiatal urával, felismerte és haza vitte.

Azután Mária Terézia a legifjabbik fiút szerette volna áttéríteni. Felvitette magához Bécsbe és mindenféle ígéretekkel kecsegtette hiába; míg végre behívatott egy magyar testőrt teljes gálában s így szólt: „Ilyen díszes öltözetet fogsz kapni.”

Ez hatott s így lett a három Mesko testvér egyik ága katolikus.

A paraszt észjárás talpraesett és eredeti voltára vall a következő: Mesko Johannának egy közeli rokona, szobaleányát vette el feleségül, kiből nagyon jóra való derék asszony vált. Midőn özvegyül maradt, fivérét hívta magához gazdasági vezetőjéül. A nép így nevezte őt „Majd-úr.” Később szorgalmával és ügyeskedésével vagyont szerzett magának, ekkora „Márur” volt a neve, míg azután többféle baj érte, talán a megengedettnél többet is költött, úgy, hogy vagyona nagyon megolvadt, ekkor „Volt-úr” nevet adtak neki.

Gyűrűkkel szerencsés volt a nagy királynő, de tudok mégis egy esetei, amikor terve nem sikerült. Ugyanis férjem nagyanyjához báró Hellenback Krisztinához egy osztrák grófot küldött leánynézőbe. Az illető elkésett: a leány akkor már menyasszonya volt Rudnay Péternek. Krisztina fivérének leányát egy fiatal katonatiszt: báró Steinlein óhajtotta nőül, de a leány atyja nem akart beleegyezni. Steinlein nagyon kedves embere volt Ottó bajor királynak. Mikor az szomorkodni látta, megkérdezte tőle miért búsul? Elmondotta, hogy kosarat kapott. A király csodálkozott, hogy mi lehet ennek az oka? „Ich bin ihnen halt zu wenig” — felelte Steinlein — „Die stolze Ungarin, ich werde ihr schon zeigen” — szólott a király s kinevezte Steinleint Bécsbe követté. Gróffá tette zu Saalenstein és nagy javadalmakat adott neki. Később csakugyan pár lett belőlük.

Egy másik Hellenbach bárónőről Borynéről tréfás jelenetet jegyzett fel az utókor. Szabadságharcunk elején a magyarok érdekében igen gyakran megfordult Bécsben az udvarnál kérvényekkel a kezében honfitársai segítségére, úgy, hogy V. Ferdinánd már elrendelte, hogy ha újból jön audienciára, ne eresszék be hozzá.

De Boryné nem volt azaz asszony, aki megijed a saját árnyékától. Ott leselkedett a váróteremben s kedvező alkalomkor, amidőn az ajtón egy kihallgatásra menő egyén belépett, hirtelen az ajtó közé tette karját s ilyformán a tilalom dacára is bejutott a király elé.

Vagyona nagyon csekély volt, de annál nagyobb a vidám jókedve. Mások ügyeiben csaknem mindig utazgatott s ezt a jókedvű élcet mondta magáról: „Mein Wittwensitz ist das Wagenrügerl.”

Nagy nemzeti gyászunk idejében történt, nemsokára a világosi fegyverletétel után, hogy Madách Rákóczi Jánost, Kossuth titkárját csószéül fogadta fel — a nép cseh-vadásznak nevezte — s minthogy abban az időben mindenkinek „Passier-Schein”-ra volt szüksége, Madách egy német szolgabírótól szerzett útlevél mintát, melyhez Sontagh Pál a magáéről lefejtett pecséttel járult hozzá. Ilyen összetoldozott útlevéllel került Rákóczi a parócai erdészlakba, Sztregova közelébe. Valaki elárulta. A cseh-vadász elillant, de szállásadóját Madáchot lefogták, haditörvényszék elé állították, később börtönbe került — előbb Pozsonyba, majd Pestre az Újépületbe. Mihelyt szüleim értesültek erről, siettek őt pozsonyi fogságában meglátogatni. Pozsony utcáin a fogház felé haladva, látták, hogy egy magas-földszint nyitott ablakában fiatal hölgy öntözgeti virágait. Édes anyám gyengéd lelkében, amint meglátta a virágokat, rögtön feltámadt a gondolat, hogy a fogoly Madáchnak néhány szál virágot vigyen. Megkérdezte tehát a nőtől — természetesen németül — mivel akkor Pozsony lakossága teljesen német volt, — nem adna-e el neki néhány szál virágot? Mire az volt a felett: „Nem eladók”. „Én egy szegény magyar fogolynak vinném a fogságba” — szólt anyám. Mire a német hölgy lekiáltott: „Mit? magyar fogolynak? annak odaadom mind!” Tüstént valamennyi virágját levágva oda adta édes anyámnak, ki be is vitte a csokrot Madáchnak. Nagy magas feszület előtt, hadbíró és porkoláb jelenlétében történt e találkozás. Természetesen a virágok szálacskáit szigorúan megvizsgálták, nem rejtenek-e tiltott levélkét.

Madách e látogatás fölötti örömét szépen megörökítette a „Fogoly bokkrétája” című költeményében.

Erről Palágyi így ír Madáchról szóló könyvében: „Ez volt tulajdonképpen Madáchnak a közpályán való első igazi kitüntetése. Veres Pálné a

költői lángelmét tisztelte Madách Imrében, még mielőtt az irodalomnak tudomása is lett volna a költő létezéséről. Ha tőle függ, akkor Madách menten a haza ünnepelt költőjévé lesz. Azért mondom ezt, mert rendszerint nem a kritikusok, hanem a gyöngédelelkű, szépérzékű asszonyok fedezik fel először a költőt.”

Palágyi könyvét olvasva találtam Madáchról ezt az adatot is: „Időszakonként meg-megújuló köszvényes baja, mely torkára vette magát, arra készteti, hogy amaz idők magyar Kneip-páterjéhez, a híres rudnói paphoz, Madvához forduljon segítségért. Fölkeresi a csoda-embert Rudnón és érdekesen írja le (Szontagh Pálhoz intézett levelében 1843 október 31.) magas szikár alakját, kerekaszabásu fejét éles orral, hosszú keskenymetszésű szájjal, átható tekintettel, gyér hajzatú kamorrával. Az éleslátású pap rögtön köszvényes állapotra ismert Madách torokbajában s mindenek előtt eltiltotta őt a szellemi foglalkozástól. Porokat rendelt neki: „pulveres privigyenses” és valami herbatheát, mely szerekkal Madáchnak két héten át szobához kötve kellett élnie. Ez idő alatt írta — minden valószínűség szerint — „Férfi és nő” című drámai költeményét. Így tartózkodott a szellemi foglalkozástól.

Kár, hogy a csoda-pap nem tudott valami szert a heveny-házassági kedv ellen is, mert erre a fiatal költőnek legalább épp oly szüksége volt, mint a pulveres privigyensesre.”

Érdekes, hogy milyen szigorral vizsgálták át a leveleket, metyek a foglyok családjaitól érkeztek. Madách jó barátja Szontagh Pál az olmützi várban volt elzárva, Ronis Sámueinétől érkező levelét nagy mohósággal lefordították németre. A levélben ezen mondat fordult elő, „mindenekről kedves Pálom csak úgy szőrmentében értesítelek.” A műfordítók így okoskodtak: „szőr Haar” „mente — Pelz” — így tehát Haarpelz, unter diesen Haarpelz muss was stecken, és e magyarázatot szigorú vallatás követte.

Szontagh Pált nővére egyszer meglátogatta Olmützben, de első nap nem engedték be hozzá, csak azt engedték meg, hogy kezét látatlanul megszoríthassa. Ő nem tudja ki a látogató, e szavakat mondta: „Ez a Tóni keze!” Roppantul gondozott apró keze volt, melyről alig került le a levágott ujjú bőrkezttyű. Az előkelő nők kézimunkájukat — kiváltképpen a kötést, — mindig kezttyűben végezték. Balkarjukon lógott rendesen ezüst karikán a filigrán munkájú gömbalakú ezüst kosárka, melyben a kötés gomolygja volt.

Madách Imrének egy nővérét Máriát az oláhok második férjével Balogh Józseffel és első házasságából származott fiával Huszár N.-nel meggyilkolták. A család a visszakapott zsebkendők monogramjairól győződött meg erről, de úgy hallottam, hogy édes anyjukat özv. Madách Imréné Majthényi Annái meg tudták kímélni attól, hogy leánya halálának borzalmas módját megtudja.

(Madách Imrének öccse Pál szintén szabadságharcunk áldozatául esett., Az isaszegi csata napján az éjszakát a szabadban töltvén meghült és tüdőbajt kapott, s ennek következtében alig egy évvel később meghalt.

Sztregován özv. Madáchnénak üvegszekrényében különlegesség gyanánt őriztek egy apró császár-zsemlyét 1813-ból, mely a napóleoni nagy háborúk okozta sanyarúságot jelképezte.

Most több mint 100 évvel vagyunk előbbre, ezalatt a művelődés, a haladás, a találmányok óriási ugrásokkal mentek előre, a nyomor és a nélkülözés azt hiszem hogy hátrafelé ment egy másik századdal. Most ugyan császárzsemlyét nem lehetne csodaképpen sem mutogatni (1917).

Madáchoz 1853-ban Pestre kísérték s édes anyám mindig a legmélyebb részvétet tanúsította a börtönben sínylő hazafi sorsa iránt. 1853 márc. 3-ról, amidőn a költő ítélethirdetés előtt állott, ez olvasható édes anyám naplójában:

„Képzetelem szüntelen egy jó barátunk sorsával foglalkozik, kire ma Pesten ítéletet fognak mondani s kinek végzete: szabadság, vagy börtön a hatalom szavától függ. Adja Isten, hogy szabaddá legyen.”

Óhaja teljesült, a költőt szabadon bocsátották, de még rendőri felügyelet alatt egy ideig Pesten kellett maradnia.

Madách Imre kiszabadulása után gyakran meglátogatott bennünket s az ő kiválóan ékes modora, rendkívül szellemes társalgása és komoly, mély tudása ünneppé varázsolták a családunknál töltött napokat. Kedvenc költőjétől Heine-től sokat olvasott fel s a saját költeményeit is nálunk szeretne legelőször bemutatni. Ajánlott anyámnak tudományos munkákat olvasásra, többi közt Humboldt „Cosmos”-át, mely neki azután nagyon élvezetes olvasmánya volt. Együtt nézegettük esténként az augusztusi ég hulló csillagjait, magyarázgatta a csillagzatokat és neveiket. A Cassiopea név ekkortól maradt meg emlékezetemben. Felhozta azt a kérdést, hogy minő nagyságúnak látom én a teli holdat? s mondotta, hogy erről nagyon különbözőek a vélemények. Egyik úgy látja, hogy kerek asztal nagyságú, van ismét, ki tányérnak látja s olyan is ki tallér nagyságúnak nézi. Majd képtalányok feladása és megfejtése volt szellemes szórakozásunk. Többi közt egy női vendégünket, ki nagyon unatkozni látszott Madách komolyabb és mélyebb értelmű beszélgetése fölött, ilyenformán figurázta ki: rajzolt egy női fejet, melynek felét rajzójával teljesen befeketítette s úgy nyújtotta át neki. Ennek megfejtése ez volt: Önagysága mulat.

Madách ügyesen szépen festett s így a képtalányok szebbnél szebb megrajzolása nagyon könnyen ment neki. Heine költeményeit megküldve édesanyámnak, azt egy kedves képtalány kíséretében tette, melyben többi közölt ez áll: „A második kötet Szilárd kisasszonynak nem való olvasmány.”

Rendkívül szerette Madách a „Fliegende Blättert”. Éles humora s a finom éle és komikum iránt kiváló érzéke volt. Mondotta: hogy ha valaki élesen szellemes élccel gúnyol, még ha őt magát éri is a gúny, nem tudja azt rossz néven venni, csak találó legyen az. Így pld. ezt az élcet alkalmazta Szontagh Pálra, ki neki, amint mondani szokás, testi-lelki jó barátja volt: „édes Pálom, te olyan zsidóba oltott tudós vagy!” Ugyanis szellemessége és sok tudása mellett Szontagh Pál takarékosága már a fukarsággal volt határos. De ezt szerette palástolni. Összesen hat mellénye volt és mikor inasa mások előtt azt kérdezte tőle, hogy melyik mellényét csomagolja be, mosolyogva azt felelte: „a harmadik tucatból a legfelsőt.”

Akkor nagyon kedvelt lap volt a Pákh Albert „Vasárnapi Újság”-a. Minden művelt magyar ember olvasta ezt. Csipkedve ráfogta Szontagh Pálra, hogy csak ezért szereti, mert oly nagy a papirosa, hogy csizmát lehel bele csomagolni. Mindenből ki tudta szedni a humort. Pld.: Dudumy Döméről azt mondta, hogy nevével dobolni lehet: Dudumy Döme! Dudumy Döme! Balassagyarmaton egy Menczel nevű cukrász volt akkoriban, azt megelkeresztelte Venczelnek, hogy nevével harangozni lehessen: „Menczel Venczel! Menczel Venczel!”

Madách oly kedves évődéssel mondta el nekünk ezen tréfás ötletét: a hajadonból menyasszony lesz, később meny, de azután már csak menyecske és végül egészen elmarad mellőle a meny, marad csak asszony.

Volt Madáchnak egy hűséges régi inasa, András, akit philosophusnak hívott és egy talán még hűségesebb Giocco nevű buldogg kutyája. Róluk óhajtok még egyet-mást följegyezni. Ezt a kutyát én egyszer túlságosan jól tartottam kövér sonkával. Amint a kertben sétáltunk, Madách egyszerre csak megmarkolja a Giocco hátán levő bőrt és ennél fogva a kutyát egy ideig a levegőben lóbálta. Én megrémültem e fölött, Madách azonban megnyugtató, hogy ez szükséges egészségi torna, mert látja, hogy nagyon is dus lakomában részesült. Egy ízben Majthényi Pál nagybátyámmal Esztergom vármegyébe utazott Madách nagybátyám Gyivai birtokára. Útközben míg a lovakat pihentették, egy kis falusi vendéglőben szálltak meg és rostélyost rendeltek, amely azonban annyira sós volt, hogy nem ehettek meg. Oda adták Gioconak. Vagy félóra múlva a Garam mellett vezetett el útjuk, Giocco egy ugrással a vízben volt. Ennek láttára kitört Madáchból a humor és

a kutya felé mutatva, nevetve mondta útitársának: „Látod Pali, ha megettük volna a rostélyost, most mi ugranánk a vízbe.

Szontagh Pál igen kényelmes és lassú természetű volt. Egyszer igen korán kellett együtt indulniok s Madách meghagyta Andrásnak, hogy költse fel őket. Amint reggel bejött, azt mondta neki: „Ne felejtse el felköltetni Szontagh urat”. Erre azt felelte András: „Oh én már félóra előtt megetttem, mert Szontagh úr, ha siet is szuszog!”

Egy közös jó barátjuktól hajnalban mentek el, útközben mondja Szontagh: „Este nem búcsúztunk el a háziasszonytól, restelem mint egy kutya.” Madách erre azt felelte: „Én meg mint két kutya.”

Az ottani nevelőt Putznak hívták, Madách humora úgy találta, hogy valahányszor kiejtették ezt a nevet, az asztal alatt fekvő Giocco mindig morgott. Mikor Giocco kimúlt, rendkívül sajnálta és elhatározta, hogy ezentúl csak olyan állatot tart, amely őt túlélheti s a tudvalevőleg nagyon hosszú életű hollót választotta.

Kétségkívül igen nagy befolyással volt a Madách-al való érintkezés az én akkor éppen fejlődő lelkületemre és fölébresztette bennem a nagy szellemek iránti egész életemre kiható nagy hódolatot.

II. FEJEZET.

SERDÜLŐ KOROM.

1854-1857.

1. *Neveltetésem folytatása Budapesten. Megismerkedés Majthenyi Flórával.* — 2. *Ifjúságom ébredése és lelkem bevezetése a költészet bűbájos világába Győry Vilmos által. Petőfi ismertetése.* — 3. *Második telem Budapesten. Zenei képeztetésem, Thern Károly. Festészeti élvezetes óráim.* — 4. *A Győry által megkezdett irodalmi órák folytatása Dalmady Győző vezetése mellett. Arany János költeményeinek ismertetése és hatása.* — 5. *Neveltetésem befejezése.*

Mikor 13 éves lettem, jónak látták szüleim, hogy a téli hónapokra Pestre vigyenek, hogy neveltetésem befejezéséül a legjelesebb tanerők oktatásában részesülhessek. Kubinyi Tinka ajánlatára, — ki utóbb gróf Festetics Leone lett s Pest társadalmának legkiválóbb zongorázónője volt — az ő zenetanárja a zseniális Thern Károly, a Vörösmarthy „Fóthi-dal”-ának megzenésítője, lett zongoramesterem.

Jó atyám nem maradhatott köztünk állandóan, mert öreg édesanyja, amint özvegyül maradt, legkedvesebb fiához, atyámhoz jött lakni; őt nem akarva magára hagyni, csak hetenként egyszer jött hozzánk kocsin a fővárosba 1-2 napra.

Akkor bizony a szabadságharc utáni években még oda sem lehetett útlevel nélkül menni! Prottmann rendőrfőnök gyűlölt seregének valamelyike minden fővárosba érkezőnek megvizsgálta az útlevelét. Másnap a rendőrségre kellett küldeni az útlevelet láttamoztatni. Ezt „vizíroztatás”-nak nevezték. A házmester volt azzal rendszerint megbízva, aki ezzel a kifejezéssel adta vissza az útlevelet „most voltam a passzust frizíroztatni.” Mintha bizony borbélynál járt volna. Pedig nem is volt rossz ez a kifejezés, hiszen akkor mindenkit megborotvtáltak.

A Király-utca elején özv. Majthenyi Flóriné házának első emeletén volt a lakásunk. Ez sarokház volt. A Rombach-utca másik sarkán lakott ezen két ház tulajdonosnője leányával Flórával.

Mikor már elhelyezkedtünk, édes anyám illendőnek tartotta, hogy meglátogassuk őket, s utóbb Flórával, ki ekkor már felnőtt leány volt, igen gyakran beszélgettem ablakunkból az ő üveges balkonjukra, a keskeny Rombach-utcán keresztül.

Flóra rövid hajat viselt. Elöttem áll most is, kissé szokatlan öltözetében, amely némi férfias kinézést kölcsönzött neki, mert kivágott, fekete kabát-

kajából férfifingszerű fehér betét villant ki, egy vörös csokorra kötött nyak-kendővel.

Úgy éreztem, mintha a hetedik menyországba jutottam volna.

Flóra, ki már akkor nagyon kedves verseket irt, nyájas leereszkedéssel fogadott engem, a nála négy évvel fiatalabb leánykát.

Hiszen még ő is csak 17 éves lehetett; ilyenkor a felnőtt leányok rátar-tóságok s a gyermek-leányt szinte lenézik, de ő, látva az én nagy bámulatomat minden iránt amit nekem beszélt és mutatott, igazi gyönyörűséggel tette elembe értékes és ritka emléktárgyait: itt egy száraz virág Goethe sírjáról, amott egy kavics a Schilleréről és számtalan ereklyetárgy, melyeket Parisból, Weimarból a Mignon narancsligetéből és egyéb érdekes külföldi útjaiból hozott. Be mindenekfölött a költőnőnek varázsa bilincselte le.

Anyja nagyon gazdag volt. Kállay leány, Marczibányiné nővére. A színlapot is házukhoz járatták. Flórának szerfölött érdekes arca, nagyon halavány volt; ez vagy vérszegénységnek volt a jele, amit akkor sápkórnak neveztek vagy talán az is járulhatott ehhez, hogy naponta nagy mohósággal szívta magába a még nedves színlap nyomdafestékének szagát, széleit szájá-val csipkedte le és krétát is szeretett enni.

A fiatal költő, Tóth Kálmán, rajongással függött Flóra egyéniségén, majd férje is lett, bár a leány anyja ellenezte a házasságot.

Akkoriban igen különös jelenetet beszéltek róluk. Azt ugyanis, hogy Flóra vizet hozatott két pohárban s e szavakkal lépett az érte rajongó fiatal költőhöz: „Anyám nem engedi, hogy egymáséi legyünk, így legjobb, ha mér-get iszunk és együtt halunk meg.”

Tóth Kálmán rögtön ráállott. Flóra fehér port hintett a poharakba és megitták. Mikor egy idő múlva a költő már erős fájdalokat vélt érezni, Flóra felkacagott: „Hiszen csak cukor volt!” Ez eset után Tóth Kálmánt barátai le akarták beszélni, úgy találták, hogy ezen tréfa szívtelenségre vall, de ő állhatatosan megmaradt szándékánál és végre az anya sem ellenkezett.

Madách nálunk azt jegyezte meg ezen frigyre: „Nem jó az, ha két költő köt frigyét, előbb-utóbb szét fognak azok menni, csak olyan Bulwer-féle házasság lesz az.” És mint tudjuk, így is történt

Jött a tavasz! Visszamentünk kedves, édes falusi otthonunkba. Alig egy hét múlva jött a Dessewffy leányok mellé egy 18 éves ifjú költő neve-lőül: Győry Vilmos.

Jó anyám, ki minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy előmoz-dítsa az én kiképeztetésemet, engem honszeretetre buzdítson s lelkemben a nemzeti irodalom szeretetét mennél inkább táplálja, felkérte Győryt, adjon nekem naponta órát az iránytanból, költészettanból és a magyar irodalom-történetből. Győrynek igen kedves beszélykötete is megjelent már akkor „Fejlő rózsák” címen. Ezt Madách olvasta fel nekünk.

Istenem! milyen élvezet volt egy lángező fiatal költő magyarázatait hallgatni! Bevezetett a hazai irodalom és költészet szent templomába. Fen-költ papja volt ő annak a bűbajos szentegyháznak. Öröm volt költeménye-ket betanulni, neki. Egy-egy közös téma fölött versenyre is méltónak talált engem. Ő is irt róla verset, nekem is kellett.

Az egyik téma ez volt: „Téli est falun”; a Győry ilyen című versét megőriztem s íme bemutatom:

TÉLI EST FALUN.

Elmúlt az alkonyat . . . olyan csendes minden,
Vagyon a természet halottias színben;
Mintha örök álmot hozott volna rája
A letúnt alkonyat hidegült sugara,
Sehol sincsen élet . . . a mező elhagyva,
Ki is keresné föl hóba, jégbe, fagyba?
Kemény zsarnok a tél; az ő országában
Mindenütt pusztulás és hideg halál van.

Hol van a mocsárok zajos élénk népe,
 Mely olyan vidáman dalolgat az éjbe?
 Hol a fűrulyaszó ... s mely felelget rája
 Hol van a csalogány mélabús danája?
 Hol az enyhe szellő, a mely keservében
 Zokogva bolyongott a virágos réten
 S hordott kedves ajkán szebbnél szebb regéket,
 Hogy nyomán a virág földerült, föléledt?!

Csendes, néma minden, erdő, berek, halom,
 Fölütötte sátrát a komoly nyugalom;
 Fölütötte sátrát . . . semmi sem zavarja,
 A nagy mindenséget öleli át karjai
 Csendes a fálu is ... a házak teteje
 Csillámló hóval van telided tele,
 Végiglen az utcát patyolat fehéren
 A hideg téli szél besöpörte szépen.

Pislog a mécsvilág alacsony kunyhóban,
 Áttör az ablakon és elvész a hóban;
 El is veszhet bátran . . . nem keresi senki,
 Jobb a kandallónak lángjánál pihenni . . .
 Dibeg dubog a láng, pattog a hasábfá,
 Körülveszi a lak egyszerű családja,
 S míg magát mindegyik melengetni hagyja.
 Munkát tart kezében a kicsinyje, nagyja.

Olvasgat a gazda kapcsos bibliából
 S füstöl mellé kurtaszárú kis pipából,
 Fonogat az anyjuk, perdül a rokkája,
 Fonogat mellette szép hajadon lyánya,
 Ki — midőn az apjuk olvas menyegzőről,
 Boldog házasságról . . . csalfa hitszegőről,
 Olyan nagyot sóhajt . . . úgy figyel a szóra,
 Nem csoda, ha néha elakad orsója.

Piros kis fiúcska van az asztal mellett,
 Arcán ártatlanság szép virága termett,
 Ragyogó szemével a mécs lángját nézi,
 Úgy lobog, úgy lángol... oh beh tetszik néki !
 Majdan ártatlanul gyermekes örömmel
 Néhány csepűszálat von a kenderből el
 S a láng fölé tartva, úgy megörül rajta,
 Ha a mécs a szálat égve lobogtatja.

De midőn az *apa* emiatt *reászól*,
 Megbánás mosolyg ki ártatlan arcából;
 Hízkelkedve simul *anyjának* ölébe:
 „Úgy-e édes anyám, nem haragszol érte?”
 . . . Majdan az ablakhoz oda lép a gazda.
 Letörli kezével, mert meg van izzadva,
 Kitekint az éjbe, sokat ugyan nem lát,
 A téli szél zúgva, hidegen süvölt át.

. . . Más egyéb oda künn olyan csendes néma,
 A fekete holló károg néha-néha.
 Midőn valami nesz fölzarvarja álmát
 Rettenve ébred föl s lebegteti szárnyát.
 Azután meg ismét — hogy a vést nem sejt i —
 Fekete fejét a szárnya alá rejti
 S álma megjön újra fényes hóvirágon.
 Odafönn a száraz zuzmaravert ágon.

Átreszket a légen a holdnak sugara.
 Annak is halványabb — mint régen — orcája,
 Mintha ábrándoznék boldogabb napokról,
 Virágos mezőről, virágos tavaszról . . .
 . . . Kialudt a mécsnek lobbadozó lángja . . .
 Halványabb a holdnak merengő orcája
 S mintha nem is lelné, gyönyörét az éjbe!
 Betakarja magát fellegeköpenyébe.

Mi sem természetesebb, mint hogy Petőfi lett kedvenc költőm, hiszen az ő hazafiságtól lángoló lelke, mint hősnek eltűnése a segesvári csatában — a szabadságharchoz oly közeli években — mindennél mélyebben hatott lelkemre.

Későbbi években szó volt arról, hogy Petőfi szülőháza eladó, nagyon kedvtelten foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy azt megveszem. Igazán nem is tudom, hogy azután mi okból maradt el tervem. Amidőn Reményi kezdeményezésére Petőfi szobrára gyűjteni kezdtek, nagy lelkesedéssel küldtem leánykori kis kasszámból 10 aranyat a szobor-bizottságnak. (A szobrot csak később, 1882-ben állították föl a mai Petőfi-téren).

Drága jó anyám mindenkor jelen volt Győry óráin. Mikor már közeledett az ősz, hogy újból Pestre menjünk télire, félbeszakadtak ezek az élvezetes költői órák. Anyám arra kérte Győryt, ajánlana valakit, aki folytatná Pesten az általa megkezdett oktatást, ő jó barátját, Dalmady Győzöt ajánlotta erre.

Pesten volt egy tanulótársam is, Szontagh Blanka, aki bresloui nevelőnőjével (egy porosz tábormok leányával) e y rokonánál lakott s onnan járt hozzám az órákra.

Neki nem volt olyan ábrándozásra hajló természete, mint nekem; nem rajongott úgy a magyar irodalomért és költőkért és jobban szerette az idegen írók műveit, mit a különben kiváló német nevelőnő hatásának lehetett tulajdonítani. Hogyan buzdítson a magyar haza szeretetére, a magyar irodalom iránti lelkesedésre az, aki más hazának gyermeke? Blanka különben is több életrevalósággal bírt, nem volt olyan melancholikus hajlamú, mint én, fűrgé észjárása, már akkor is arra vallott, hogy ő az élet kedvteléseihői mohóbban fogja kivenni a részét.

Élénk, tűzről pattant természetű lévén, kevés közös vonás volt ketőnkben. Mások voltak hajlamaink; ízlésünk is különböző. Én mélabús természetemnél fogva az életben sokkal inkább hajlottam nemcsak a komolyabb, de mondhatni, hogy a bánatos hangulathoz.

Édes anyám nagyon szerette a zenét és gyakran mondta, hogy neki nemcsak annak hallgatása okozott életében nagyon sok élvezetet, hanem a saját zongorázása is és mihelyt borús órái voltak, zongorához ült, eloszlottak a fellegek és ő felvidult. A zenei hajlamot nálam is korán szerette volna kifejleszteni s ezért már öt éves koromban zongorázni tanított.

Én nagyon óhajtottam a kiváló drámákat és népszínműveket látni, de anyám féltette azok netaláni káros hatásától az én ábrándos természetemet. Gyakran vitt színházba, de csakis operákba.

Így egyrészt ezt a nem kívánt hatást akarta ezáltal elkerülni és másrészt a zene iránti fogékonyságot óhajtotta fokozni bennem.

Hangversenyeket is nagyon sűrűn látogattunk, de talán éppen ez a nagyon sok okozta azt, hogy oly rendkívüli élvezetet nem találtam a zenében, bár kiváló mesterem Thern nagyon szép eredményt mutatott fel velem a zongorázásban. Schumann Róbertné Wieck Klára, a nagyhírű zongoraművész, hangversenyeit meghallgatva, azt a nagyon különös tapasztalatot tettem, hogy abban az időben mindenki egészen előre hajolva kezdett zongorázni. Schumanné ugyanis nagyon rövidlátó volt s egészen előre hajolt a billentyűkhöz. Bizony különös az, hogy egy nagy művésznek nagyon lényegtelen, sőt talán hátrányos szokásait mennyire el akarják az utánczók sajátítani; hogyha már művészetében nem érhetik utóit, legalább ilyen sajátságokban hasonlíthassanak hozzá. (Példa rá Liszt Ferenc hosszú hajviselete is.)

Sokkal több örömet találtam a festészetben. Tájékeket festve, mint a jó öreg Schwindt tanítványa, igen sok élvezetes órát szereztem magamnak sőt egy ideig mint asszony sem hagytam el, Madách szerint állandóan haladtam.

Érdemem emellett csak annyi, hogy festeni csak hat hétig tanultam.

Később ha valami nagyon kiváló színész művészetében lehetett gyönyörködnöm, akkor kivételesen drámai előadásra is elvitt édesanyám. Egressy Gábornak Brankovich György alakítása bámulatba ejtett, kivált midőn a tüdővésszel való küzdelmét oly remekül ábrázolta. Ez volt legkedvesebb szerepe. Halála is ennek előadása közben érte a színpadon.

Dalmady mondta volt el nekem, a híres francia d'Alma-ról, hogy milyen felülmúlhatatlan alakító tehetség volt. Egy ízben azt a tréfát csinálta, hogy omnibuszba ült, a kocsisnál vagy tízszer váltott jegyet, azt mindig kifizette s mikor az omnibusz a végállomáson megállott, egyedül csak d'Alma lépett ki belőle hátul. A kocsis rémülve kérdezte, hogy hová lett a többi utas? Ekkor a művész megmagyarázta neki, hogy ő volt mindig a jegyet kérő, de minduntalan más alakításban, úgy, hogy a kocsis mindig más személynek tartotta őt.

Nekem is volt egy rokonom, Lipcsey Tamás, aki 14 óra alatt fősvényt, féltékenyt, részeget, szerelmezt, dühöngőt tudott arcjátékkal kitűnően előadni.

Ebben az időben fordult meg Pesten Ristori, a világhírű színművésznő. Az ő előadásaira elvitt édes anyám. Pia dei Tolomeit, Mirát és Sapphót láttam tőle. Művésze elragadott. Az egyik darabban mint tüdővésszes természetes halállal múlik ki a közönség szemeláttára és látni véljük, de látjuk is, amint ereje percről-percre fogy, ujjai megvékonyodnak szemlátomást és szinte vele érezzük fájdalmait. Utóbb Bulyovszky Lillát láttam a Sappho címszerepében. Oly bámulatos mértékben tudta elsajátítani a Ristori művészetét, hogy ezután el is szerződött Németországba, — a mit Gyulai Pál sohasem tudott neki megbocsátani. — A bajor udvarnak kedvence lett s hatalmas művésznővé fejlődve tért vissza hazánkba.

Azon a télen nemzetünk két nagy emberét veszítettük el. Az egyik gróf Teleki József, a másik Vörösmarty Mihály. Telekit a Szervita-téri Teleki házból vitték a sziráki sírboltba. Az öreg nádorné, Dorothea főhercegasszony is ott volt a koporsó megáldásakor. Akkor még kétemeletes volt a Teleki ház és a Roth címer volt homlokzatán. Csak később, amikor a Hajó-utcát szabályozták és a Fehér-Hajó-szállót, — mely átjáróház volt — lerombolták, akkor vágtak el a Teleki-ház jobbszárnyából és háromemeletesre építtette fel Teleki Gyula és akkor cseréltette ki a régi címet a magáéval. Roth Johannától származik, — amint én hallottam — minden a mi Magyarországon (vagyis nem Erdélyben) Teleki vagyon létezik, már t. i. a református ágé. Teleki József nagy könyvtárát az Akadémiának hagyományozta s akkor mondták, hogy mázsaszámra hordják a tudományt Szirákról.

Mikor Teleki József el volt már temetve, ott voltam a pesti ref. templomban tartott gyászistentiszteleten, melyen az ország színe-java jelen volt. Székácsot kérték fel az egyik gyászbeszéd tartására, aki kora *legjobb* egyházi szónokának volt elismerve. Megragadta ezen alkalmat, hogy ékes-szólásának egész tűzével ostorozza a közönyt, mely alatt egyháza szenvedett. A család semmiképpen sem volt meglegedve az ő beszédével, mert a nagy halott dicső emlékének csak igen kis mértékben áldozott, hanem felhasználta ezt a nagyon kedvező alkalmat arra, hogy az egybegyűlt nagy és előkelő hallgatóság lelkére beszéljen. Számításában nem csalódott. Rendkívül nagy összegek gyűltek össze ezen alkalomból kifolyólag a Székács egyházának támogatására.

Körülbelül ilyen eset volt most, midőn a Kossuth Lajos halála évfordulóján március 20-án évente tartani szokott gyászistentiszteleten a pesti evangélikus egyház jelenlegi nagynevű lelkésze Raffay Sándor gyűjtő beszéd-

ben szólott a hazaszeretetről. Ez sem tetszett azoknak, akik arra számítottak, hogy nekik vagyis az ő malmukra fog szólni a beszéd. Ide jegyzek ezen hazafias beszédből kivonatot:

„Harcok viharában megfáradt lelkünk erőt meríteni tért be ma az Isten házába. Kegyeletes emlékezés oltártüzénél gyújtani új lángot a fájó sebektől vérző haza szeretésére.

Kívülről véres harc, belül az ősi átok a pártviszály emészti erőit tudjuk, hogy a nagyok sírján nemcsak virág nő, melyet leszakít és keblére tűz a nemzeti büszkeség. A nagyok sírja oltár is, melyen eszmék tüze, ideálok ragyogása lángol. És ez a tűz nemcsak a múltakba, hanem a jövőnkbe is besugárzik, a jelent pedig éles vonalakban világítja meg.

Kossuth Lajosról mindenki kénytelen elismerni, hogy egyetlen ideálja volt csak: a magyar nemzet dicsősége, nagysága.

Kossuth Lajos felidézett lelke azt hirdeti nekünk, *hogy ha Magyarországon a magyarság önként leteszi a vezérszerepet*, nem nagylelkűséget gyakorol, nem kötelességet teljesít, hanem *tulajdon sírját ássa meg*, melyből soha nem lesz új életre föltámadása. *Egy nemzet csak azoknak adhat jogokat, akiknél a jogok birtoka a nemzetépítő kötelesség öntudatát erősíti.* Különbö a jog osztogatása nemzeti erők oktalan pazarlása.

Bőjt van, a magába szállás komoly ideje. Nemcsak az egyesnek, hanem a nemzetnek is szüksége van az önvizsgálatra és a magába-szállásra.

Kossuth Lajos azt üzenté, fogyóban a regementje. És hogy ha elfogy, ki védi meg akkor a magyar hazában, a magyar nemzetet? . . .

Vannak-e még, kik eszméit igaz létekké képviselik? Ha vannak' legyen rajtuk áldás, mint ahogyan örök áldás nyugszik a szent tetemen. Ha nincsenek, úgy kérjük, a mi századok viharában egyforma hűséggel takargató megváltó Istenünket, hogy irtsa ki közülünk a pártviszály átkát, hadd toborzódjék újra regement a Kossuth zászló körül, regement, amely magába egyesíti az egész nemzetet, mert különben nem lesz, nem is lehet Kossuth Lajos lelkének e hazában új feltámadása.” . . .

Azok, akik találva érezték magukat, politikai jellegűnek minősítették Raffay beszédét és meg is támadták, mire ő körülbelül ilyenféle magyarázattal felelt: „a politika napi érdek szüleménye, a nemzeti eszmék és ideálok fejtegetése pedig örök értékek kiterjesztése. E nemzeti munkára a templom is megnyílhat, de napi politikának soha. A mi templomaink oltárán kettős tűz ég: a hazaszeretet és a vallásosság tüze. A kettőt én elválasztani nem tudom. Egyházam sem tudja, nem is akarja. Ezért nyitotta meg kapuit a Kossuth ünneplésnek.”

Különbö egy esetenél Székács nem tudta annyi gyakorlati érzékkel fején találni a szöveget, mint Török Pál ref. superintendens. Úgy hallottam ugyanis, hogy mikor gróf Zichy Manóné meghalt, öngyilkos lévén, az ág. ev. templomban (bár hatalmas összeget ajánlottak fel) nem adtak helyet sírjának, hanem a Kálvin-téri ref. templom mellett igen ügyes fogással egy kiugrást építtetett Török Pál, ezen egyház lelkésze. Oda temették el. Művészi alkotású carrarai márványból készült fekvő szobor díszíti sírhelyét, kezében a méregüvegcsével. S így a nagy összeg ezen egyház javára esett. Zichyné

történetét következőképpen hallottam: Férje Oroszváron (hol jelenleg Stefánia főhercegasszony herceg Lónyay Elemérné lakik) éppen olyan kastélyt építtetett leendő felesége számára és éppen úgy rendezte be, mint aminőben az angol lord leánya Angliában lakott. Később lazult a kötelék a házaspár között. A fiatal asszony beleszeretett gróf Andrássy Manóba. Midőn válópere be volt fejezve, közölte Andrássyval: hogy ő most már szabad s minthogy az ötölt-hatolt, kezébe vette a mérget tartalmazó üvegcsét, hogy azt kiürítse. Ezt Andrássy ki akarta csavarni kezéből, a grófnő egy kerek asztal körül futott előle, eközben ki is ürítette az üvegcsé tartalmát.

Zichy Manónénak Stradfort grófnőnek másik nővére is magyarhoz ment nőül gróf Berchtoldhoz, Nagy-Orosziba. Ez nagyon különös dáma volt. Minduntalan változtatta hálószobáját úgy, hogy házanépe soha sem tudta, hol alszik, nőcselédet nem alkalmazott házában. Leányát korán adta zárdába. Az a rege szól róla, hogy Nagy-Orosziban mikor éppen vendégei voltak s a kertben ültek, egy inas levelet nyújtott át neki, de még alig futhatta át, midőn melléje lépett egy fiatal ember kézcsókolásra, kit ő megölelt és megcsókolt. Ezen levél hozta hírül leánya férjhezmenetelét s az érkező fiatal ember a vendégek nagy bámulatára veje volt, kit ő is akkor látott először.

Ez időben a másik nagy halottunk Vörösmarthy Mihály volt. A Váci-utcai Kappel házban lakott egy rokonom is s így könnyű szerrel elérhettük, hogy koporsójában is láthattam nagy költönket és az udvaron történt beszélgetési szertartást is közvetlen közelből hallhattuk és szemlélhettük. Annak előtte még Pesten aligha gyűlt össze olyan nagy néptömeg, mint a „Szózat” költőjének temetésekor. A Váci-utca véges-végig tele volt kocsikkal és a temetéshez tartozókkal. A budai várból valami osztrák főherceg kívánt kocsijával erre menni, de kénytelen volt megállani és útját másfelé fordítani. Kérdezte, mikor hallotta, hogy temetés van, hogy vajjon miféle nagy úr halt meg, az volt a válasz: „Nur ein armer ungarischer Dichterin Mikor a közönség a koporsó után a temető felé elindult, édesanyám egészen más irányba hajtattott, hogy az én vágyódásom teljesülhessen, hogy előre jutva, közvetlenül a sir mellé kerüljünk s ott hallhassuk a beszédeket.

Vörösmarty sírja egészen a kőfal mellett van. Szépen oda jutottunk, míg egyszerre megérkezett az áradat s engem a kőfalhoz kezdtek szorítani. Ekkor egy bátor ifjú elém állott, a karjaival visszatartotta a tömegei s így védelmezett meg engem. Vörösmartynak sógornője volt Bajzáné, akit mi már évek óta ismertünk s e télen is gyakran látogattuk egymást.

Jól megtartottam emlékezetemben és igen gyakran tapasztaltam is Bajzáné azon mondásának igazságát, hogy a házasságok ugyan az égben köttetnek, de a jó barátok közreműködésével. Bajzát is láttam otthonában és többször már elborult elmével. Lenke leányuk akkor már ragyogó szépséggé fejlődött. A pesti társaság legünnepeltebb leánya lett. Bajzáék a Sebestyén-téren a Kovács házban laktak, melyben a híres Fillingerkávéház volt, az akkori jogászok kedvelt találkozója és akkoriban kiindulópontja sok hazafias tüntetésnek.

Valóban csodálatos, hogy egy családból annyi költő és író kerüljön ki. Csajághy Julia Bajzáné; leánya Lenke, mint Beniczky Ferencné, szintén sok regényt írt; Csajághy Laura Vörösmartyné volt. Harmadik nővérüknek, Csapónénak leányai: Vachot Sándorné és Csapó Etelka, az, akit Petőfi oly rajongással énekelt meg s akinek korai halálát „Cipruslombok” című versciklusban örökítette meg.

Dalmady akkor jogász volt Pesten, mikor a költészettanra tanított és a magyar irodalmat ismertette meg velem. Ezek az órák nagyon élvezetesek voltak. Én Petőfit annyira ismertem, hogy mertem állítani, bármely költeményéből idézzenek előttem pár sort, én meg tudom mondani, hogy melyik verséből való. A költő összes költeményeinek nagyalakú 1847-iki kiadása mindig zongorámon állott. Egyszer csak fölnyitom és benne egy ilyen kezdetű költeményt találtam:

„Ábrándos lelkű kis leány,
 Ki a költőt úgy kedveled,
 Lelkem, ha nyugpontot keres,
 M ly örömmel mulat veled.
 A föld, ha megművelve jól,
 Kikelti a vetett magot:
 Ami csak szép, nagy és nemes,
 Szívedben, mind felsarjadott.
 Égsz és lángolsz. S mi szent e láng!
 Benn érzelmid világa van,
 De a tűzben csak fényesebb
 És tisztultabb lesz az arany.”

Aláírva nem volt, amint elolvastam jó anyámnak mutattam meg. (Dalmady költeményei között található ezen verset némi módosítással e címen „A költészet barátnőjének”). Tudta Dalmady, hogy nálam egy nap sem múlik el, hogy ebből a könyvből ne olvassak s így ide rejtette e kedves költeményét.

1917 december 5-én, a Kisfaludy Társaság ünnepélyt rendezett nem rég elhunyt költőnk emlékezetére Budapesten a vármegyeházán.

Dalmady utódjául Sajó Sándort választotta a társaság, kinek székközlője a róla tartott gyönyörű emlékbeszéd volt. Erre az ünnepre Dalmadyné ezen szavakkal volt szíves engem levélben meghívni: „Különös örömünkre szolgálna, ha az ünnepélyt megtisztelnéd megjelenéseddel, mint férjem igazszívű, nemesenérző jó barátnője, ki hosszú életének mindenkori ideálja voltál; a női erények, a szellem kiválósága és a szívemesség mintaképének tartva tégedet, mélyen tisztelt és szeretett.”

Én, a családomat ért gyász eset miatt nem vehettem részt az emlék-ünnepen.

Az ünnep után annak benyomása alatt ezeket írta nekem Daímadyné: „Végtelenül sajnáljuk, hogy az ünnepélyen nem vehettél részt. Te, mint felejthetetlen jó férjem igaz barátja, örömmel hallgattad volna Sajó Sándor valóban szép, emelkedett hangú emlékbeszédét; megértéssel és teljes elismeréssel beszélt Dalmady Győzőről a kiváló lírikusról, a lelkes hazafiról, az igaz emberről és a kötelességtudó tisztviselőről.

A befejezés gyönyörű szép. Idéze a következő strófát; ezt írja:

Nem igénylek koszorút
 De, ha majd a sírban fekszem
 A lombot tán megérdemlem
 Melyet a szél odafűtt.

Dalmady.

. . . Fekszik immár a sírban és nem koszorútlanul. Temetésekor, koporsóján, a sok között egy olyan koszorú volt, amilyen alig jutott más költőnek: női kéz fonta a koszorút, az egykori „ábrándos lelkű kis leány”, akit 60 év előtt költeményei gyűjteményének első darabjában megénekelt. . . Sajó Sándorra nagy hatással volt a te koszorúd, azt tartja, hogy a legnagyobb eredmény ez, mit költő elérhet, ha olyan igaz lelkesedést tud ébreszteni, ami túl éli még a félszázadot is! Ez a koszorú és báró Prónay Dezső alkalmi költeménye volt az ünnepélyen a legkedvesebb és nekünk legbecsesebb, mint férjem költészetének igaz megértése.”

Dalmadyné később megküldte Sajó emlékbeszédét, amely nekem igen nagy gyönyörűséget szerzett s melyből jegyzeteket is csináltam, többi között ezt az igazságot is kiírtam: „A tudományos kritika rendszerező hajlandósága sokszor túlságos buzgalommal keresi nagy költőknek a kisebbekre való hatását azzal az eltökéltséggel, hogy ilyen hatásokat okvetlenül találnia is kell. Megállapításaiban pedig legalább a részleteket illetően, azt hiszem, sokszor téved. Nem minden hasonlóság hatás is egyúttal. Hasonlóságok mutatkozhatnak különösebb hatás nélkül is, magának a kornak levegőjéből

a kor uralkodó eszméiből talán éppen bizonyos fizikai tulajdonságok következtében. A nagy hegyek beárnyékolhatják a kisebbeket, de ezek mégis csak hegyek önmagukban is. . .

Dalmady az érzékiségtől teljesen ment, az eszményi tisztaságú szerelem költője . . .

Az ő múzsájának nem az volt a főhivatása, hogy fájdalmainak enyhítője, hanem inkább, hogy szelíd örömeinek játszótársa legyen . . .

A politikának még a nevéől is retteg: hétfejű szörnyeteg az, minden héten egy-egy szent jogunkat kívánja áldozatul s aki leverje, csak nem nő a várva-várt vitéz!

Dalmady sóhajtásnak mondja magát a hazája ajakán . . .

Majd ősei lelkét idézi: hadd lássák, hogy híven megőrizte amit örökül hagytak rá: a magyar erkölcsöt, a tiszta nevet, becsületet. Két világ közt oszlik meg élete: a való és eszmény világa közt; amannak gondjait, emennek fénye sugározza be.

Dalmady élete utolsó éveiben elhallgatott, hiszen fáradt is lehetett már, de ha meghitt óráin meg-meg zendült lelkén dalos életének sok szép emléke, élete költészetének halk visszhangja, olyan lehetett ez neki, mint egy zenélő óra édesen, lágy muzsikája: álmokba ringató szeiid hullámsongás eltűnt szép időkről, régi szerelemről.”

Báró Prónay Dezsőnek ez alkalomra írott költeménye:

DALMADY GYŐZŐ.

„Oly időket élek,
Melyeket nem értek,
Oly kor jár fölöttem,
Mely nem ért meg engem.”

Vármegyénk költője, árvák gondos atyja,
Emlékedet áldja, elhunytod siratja,
Aki veled küzdött mikor vihar tombolt,
Amikor az önkény szép hazánkban rombolt,
Mikor ostromolta alkotmányunk sáncát
Pribékkal megrakta a vármegye házát.

Csendőrrel, rendőrrel, akkor szemben álltunk,
Minden fegyver nélkül véle szembe szálltunk:
Nem féltünk, bár láttuk, elnyelhet ez Örvény,
Egyben bíztunk mégis, annak neve: törvény.

Elmúlt a vihar is, vártunk jobb időket,
Nyugodalmas, derült, békés esztendőket.
Ámde másként fordult, újra csak beborult,
Aggódva lelkünkben szívünk összeszorult.

Az idő számunkra sok jót már nem hozott,
Körülöttünk immár minden megváltozott,
Én is veled tartok, oly kor jár fölöttünk, amely minket nem ért,
Későn nyújtják Neked az érdemlett babért.

Dalmadynének az itt következő sorokban köszöntem meg az emlékbeszéd megküldését: „Édes Rózám! Gyönyörű leveled kapcsán hálás köszönettel vettem Sajó Sándor emlékbeszédét. Költői ihletségének szárnyai átvitték lelkemet abba a régi tiszta légkörbe, amelyben növekedtem s amely a Dalmadyé is volt s amint örömmel látom a Sajóé is.

Az a tiszta légkör nevelt engemet eszményien boldog családi élet meleg fészkében.

Később a serdülő kor rózsás éveiben egy Dalmady, egy Győry gyújtották meg lelkemben a költészet és irodalom iránti lelkesedés Veszta-tüzét. Lángol ez a tűz elolthatatlanul most is bennem.

Nekik köszönhetem, hogy a lelkesedés hímporát egész, szép emlékekben gazdag életemen keresztül le nem törülhették sem az anyagiak túlbecsülése, sem az élet szomorúságai és küzdelmei, amiktől nincs egy ember sem megkímélve.

Az én ifjúkorom is az elnyomatás korába esik, amely mint nagyon szépen mondja Sajó: „a hazafias érzések virágkora volt, a haza nemcsak szó volt az ajkon, hanem érzés a szívben!”

Ennek a légkörnek bűbajos varázsa vont be lelkemet azzal a zománcal, amely megóvta azt hosszú életemen keresztül az újabb modern irány bűzös és nyirkos levegőjében támadható rozsdától.

Tulajdonítsd, kedves Rózám, eme légkör hatásának ami jót és nemest lát bennem a te elnéző és engem túlbecsülő mérleget. Annak az érdeme ez, korántsem az enyém. Az én érdemem ebben nem lehet más, mint csupán talán az a nem mindennapi fogékonyság a nemesnek benyomásai iránt, ha ez a fogékonyság nem volna a mindenható nagy Isten jóságos adománya. Áldom érte az Ő szent nevét!”

Reges régi emlékeim között találtam Dalmady tói ezeket, amiket ide kívánok fölvenni (egy névjegyzen ezeket írja): „A „Szavaló lány” kéziratát jó volt most még át nem adni. De azóta van másik is, melynek címe „Régi barátnémhoz” s melyet múltkori levelem eszméi sugaltak. Thémája: nem tűntek el az eszmények. Hát ezt átadhatom-e annak, akit illet? Asszonyomat dicsőíti benne ifjúkori poétája s örök tisztelője. Budapest, 1899 I/ő.” Másnap jött ezen levél tőle: „Elmés feleletére küldöm a költeményt, melynek címe: „Régi barátnémhoz”. Fogadja szívesen, mint a régit fogadta, melyről máig sem feledkezett meg. A magam érzelmeit fejezi ki egyszerűen, kevés szóval. Talán csak a vers formája jobb mint máskor. Többet érdemelne, de majd lesznek mások, kik méltóbb módon fogják hirdetni érdemeit. Ez csak a kezdet. Üdvözli és kezeit csókolja igaz tisztelője: D. Gy. Bpest, 1899 XII/5.”

RÉGI BARÁTNÉMHOZ.

Nem tűntek el az eszmények,
Élnek még úgy látom én,
Fenn repül a tiszta lélek
És ragyog a nőerény,
Van még szív, mely bátran vallja:
Győz az igaz és a jó.
A dalnak is van hatalma
Hogyha szívből fakadó.

Te vagy ez az eszmény, látom.
Asszonyok közt tünemény,
Kihez egykor ifjúságom
Első dalát zengtem én,
Most is az vagy, aki régen.
Csupa fenység, szeretet,
Nagyobb talán csak az érdem,
Mely dicséri nevedet.

Míg a földön téged látlak.
Fölemelem homlokom,
Fanyar gögjét a világnak
Egykedvűen fogadom.
Mit bánom, ha nem értett meg,
És ha kevés jót igéri
Bármit adjon, tőled egy-egy
Kézszerítés többet ér.
Budapest, 1899 május 6.

Dalmady Győző.

De most visszatérek oda, ahol elejtettem a fonalat, 15 éves koromhoz.

Jött ismét a tavasz s mi hazamentünk falunkba, Győry még ott volt. Jó anyám újból fölkerítte őt a félbenmaradt órák folytatására. De milyen bámulat! Ennek a 18 esztendőes ifjúnak olyan varázsereje volt, hogy a Dessewffy leányokat, kik csak 4-5 évvel voltak nála ifjabbak, egy rövid év alatt teljesen átformálta. Mikor oda jött, még az ikes igékről fogalmuk sem volt és máskülönb is nagyon hátra voltak tudásban és műveltségben. Győry vezető keze, nevelői talentuma teljesen művelt nőkké alakította át őket.

Folytatódta az ősszel abbamaradt élvezetes irodalmi órák. „Toldit” olvastuk együtt a Győry remek magyarázatai mellett és „Toldi estéjét”. Könyv nélkül tanulgattam a búbajos verseket. (Ebben az időben úgy fordították le „Toldi estéjét”-nek címét: „Eine Soirée beim Toldi”. Akkoriban volt divatban az ilyen németre fordítgatás pld.: Karcag-Ujszállás = Schwert-Gestanck-Neuquartier; Hajdu-Böszörmény = Hajdúkén wüthender Armenier. Üllő = Station Setzt er sich nieder, végül Kőbánya == Kibánva, amikor ezen jelzésre egy anyóka sietve loholt ki a vagonból).

Ekkor jelentek meg Arany kisebb költeményei is. Istenem! milyen gyönyörűség volt a Győry magyarázatai mellett olvashatni Aranyt!

És nyílt és feslett mint a bimbó a gyermekkedély.
A hajadoni lélek egész valója a költészet bubájával telt el.

„Egy szende kis virág
Mely kedvesen de rejtve nyit
S a hosszú emberélten át
Csak egyszer, ah, egyszer vi rit

Virágod első szerelem!
Első, utolsó, egyszeri!

Oh jaj ! miért nem vagy . . . örök?”

Győrynek távoznia kellett. Mint ev. theologus a berlini egyetemre készült s mint Tihanyi Ferenc mentora ment oda. Később Székács mellett lett segédlelkész Pesten, kinek azután leányát feleségül vette.

A következő télen ismét Pestre mentünk tanulásom befejezése végett.

Ekkor rendeztek ott egy hazafias tüntető bált az Európa szálló tánctermeiben, hol mindenki magyar ruhában jelent meg. A karzatról megnéztük mi is. Lelkem csak úgy repesett örömeiben, a sarkantyúk pengéje mellett a magyar ruhás deli ifjúság gyönyörű csárdás táncait látva. A legszebben táncoló és legünnepeltebb két leány volt Bajza Lenke és báró Orczy Sarolta. Gróf Keglevich Béla volta leghíresebb táncos, a másik kiváló táncosnak nevére bizony már nem emlékszem.

Tavasszal angol nyelv gyakorlása végett egy bájos ifjú leányt vettem hozzám szüleim, Whitnall Harryettet. Vele nagyon kedvesen telt nyaram.

A Lánchíd építője, Clark, több angol mérnököt hozott magával, ezek egyike volt Harryette atyja. Anyja meghalt s az apa három leánykáját magyar családoknál helyezte el. Az egyiket Csekonicséknál, a másikat báró Orczyéknál, Harryettet pedig *Majthényi* Flóriéknál. Az angolok szülőiket két évig szokták gyászolni, ő még gyászruhában került hozzám. Az én csatlakozni vágyó és meleg barátságot kívánó, nagyon mélyérzésű szívem a legbensőbbben ragaszkodott hozzá. Az ő bájos, kedves lénye, szívének őszinte melegsége nagyon jól hatottak rám. Ennek tulajdonítható nagy részt, hogy az angol nyelvet néhány hónap alatt egészen jól beszéltem és írtam, míg a franciában, mellyel évekim vesződtem, még most is gyöngébb vagyok.

Én szenvedéllyel festegettem tájképeket olajba, ő pedig mellette angol regényeket olvasott fel.

Az ismeretlen szavakat kiírva belőlük, persze meg kellett tanulnom. Különösen Dickens volt akkor erősen divatban. Éppen akkor jelent meg a

„Little Dorn”, lipcsei, bizonyára mindenki előtt ismeretes Tauchnitz Edition világossárga köteteiben.

Különösen megragadta figyelmemet a kis Dorrit azon cselekedete, hogy ő reggelente a háznak minden szögletében megfordult, megcsöröggetve mindenütt a karján hordott kis kulcsos kosarát, ami kötelességeire emlékeztette. Talán innen ered nálam az, hogy a kulcsos kosár nekem is elválhatatlan társam. Nálunk ugyanis a kamra kulcsa sohasem jutott cseléd kezébe, az mindig a kulcsos kosárban volt. S mivel édes anyám oly sokáig betegeskedett, engem már négy éves koromban arra oktatótt, hogy én járjak az éléskamrába kiadni, amikor neki feküdnie kellett. Korán megszerettem és megtanultam a házi dolgokkal való foglalkozást. Sokszor jóakaró mosollyal bosszantott azzal édes atyám, hogy egy ízben a velem volt két alkalmazott közül az egyik, hogy figyelmemet „más irányba terelje, mutatott valamit: „nini mi az, tessék csak ide nézni!” s ez alatt a másik a hátam mögött elemelt egy kenyeret.

Mínt hogy Harry ette Majthényi Flóraéknál volt régebben s barátságukat még mindig ápolták, sűrűn leveleztek egymással, így az én megbámult és megszeretett Flórámhoz — akkor már Tóth Kálmánéhoz — ismét közelebb jutottam.

A „Vasárnapi Újság”-on kívül nagyon szerettem a „Hölgyfutár”-t, melyet akkoriban az ő férje szerkesztett. Gyönyörű, finom egy lap volt ez! Kedvelt és csaknem nélkülözhetetlen olvasmánya minden művelt magyar nőnek. Finom, szalon-stylusban változatosan és szellemesen volt szerkesztve. Színműbírálati a legmagasabb színvonalon állottak.

Vadnay Károly egyszerű kereszt, Győry kettős-kereszt jeggyel Írogattak bele mindenféle kedves dolgokat. Madách Imre beszélt, hogy a Czebráni spanyol eredetű családnak minő sok mellékeve volt, ebből tudtam meg, hogy a spanyol grandoknak nagyon hosszú neveik szoktak lenni, nem lepett meg tehát az ide jegyzett kis történetke, melyet a kettős-kereszt jegye alatt olvastam. II. Frigyes porosz király tudva ezt, egy udvari bálján egy a hadseregében szolgáló spanyol katonatisztet felszólított, mondaná el az egész nevét. Ez így válaszolt:

— Nevem felség: Don Esteban Seguidillas Camero Figuera Osorio Ponte de Leon Luna Accuma Tellez Rosmarintos Roxa Velascos Sandoval. (Tréfából megtanultam e nevet s máig megtartottam eszemben.)

A király erre azt felelte:

— A manóba, hiszen így az ördögöt sem hívják !

— Igen felség, de az ördög ám nem is az én családomból való.

Körülbelül abban az időben keresett anyám barátnője, Teleki Augusztia fiaihoz, Degenfeld Lajos és Józsihoz zongoratanárt a közeli Szirákra. Édes anyámhoz fordult, nem tudna-e valakit ajánlani. Siposs Antal az Ipolyságról származó egykori csodaművész-gyerek, akkor már ifjú ember volt, Lisztnek kedvelt tanítványa. Hogy mennél többet gyakorolhasson, minduntalan hideg vízbe mártotta megerőltetett kezeit, aminek az lett a következése, hogy merevedés állott be ujjaiában, úgy hogy hosszabb ideig nem lehetett hangversenyeznie, így édes anyám közvetítésével Szirákra jutott, hol azután rendkívül megkedvelték. Onnan minden másodnap ájtött kocsikon és én is vettem tőle zongoraórákat. Nemrégiben, midőn Sipossnak születése 80-ik évfordulója alkalmából levélben fejeztem ki jókívánataimat, nagyon kedves, kedélyes válaszában visszaemlékezett erre az időre s körülbelül ezt írja róla: „Amikor én Szirákról Vanyarcra jártam, úgy éreztem magam, mint egy kis király.”

Zelenka Pál, később ág. ev. püspök, ifjú korában a szünidőket mindig szüleinél töltötte Vanyarcon, ilyenkor nekem adott zongora órákat, mert kitűnő zongorázó volt. Gyermekkorában valami ruhát fejtve, az olló hegye egyik szemébe szaladt s azt kiszúrta. Szülői őt a papi pályára szánván, ez által tervüket teljesen meghiúsultnak vélték, mert a nép rendszerint nagyon sokat ad papjának külsejére. De Istennek utai kifürkészhetetlenek! Belőle

igen jeles lelkipásztor vált; előbb Székács mellett volt budapesti segédlelkész egy Győry után és kitűnő egyházi szónok volt, majd később elérte a legmagasabb polcot, melyet ev. lelkész elérhet: püspök lett s főrendiházi tag. Még más igen nagy kitüntetés is érte. Mint a tiszai kerület püspökét a német császár meghívta palesztinai útjára egyik kísérőjével. Én is hallottam Zelenkának azon szerföltre érdekes előadását, melyet a Deák-téri nagyteremben tartott s hol ezen nagyon tanulságos és nagyérdekű utazásáról beszámolt. Akkor mondotta azt is, hogy a német császár Palesztinában megvásárolta Máriának — Krisztus anyjának — sírhelyét a törököktől és odaajándékozta a róm. kath. egyháznak.

Zelenka Pál igen nemes lelkületű ember volt, atyjának sógornőjét, aki tulajdonkép nevelőanyja volt, magához vette miskolci paróchiájára, mikor az már teljesen elaggott, 82 éves volt és magánál tartotta annak haláláig. Voltam is a sírjánál. Igen szeretttük őt. Mint fiatal leány nagyanyámnál volt alkalmazva, később, amíg bírta, Zelenka Pál és 12 testvérének gondozása mellett hűségesen segédkezett beteges, gyenge anyjuknak. A gyermekek „más-mamá”-nak hívták. Ezen „más-mamá”-nak rőtta le háláját Zelenka püspök élte nek utolsó s már teljesen tehetetlen éveiben.

Emlékezetem, mondhatom, hogy bámulatos volt, minden ismerős leánynak tudtam, sőt még máig is megtartottam születésnapjának dátumát. Ha naptárból kérdeztek valamely napot, én megtudtam mondani nagyon sokszor, hogy melyik évben, a hét melyik napjára esett az, amil kérdeztek.

Ennek tulajdoníthatom, hogy még most is igen élénken emlékszem három hallatlanul ostoba megjegyzésemre. Lukács Móriccral találkoztam Beniczkyné Bajza Lenkénél és ő panaszkodott, hogy látása napról napra gyöngül és én erre badarul ezt a megjegyzést tettem: „A vak emberek a legjobb lelkűek szoktak lenni!”

Majd egy gyászba borult családnál falun, temetés alkalmával, midő az apa azt fejezte ki, hogy mily szép volt, hogy szerény otthonukban fölkerestem őket, erre azt feleltem: „Hiszen a boldogság a legegyszerűbb hajlékban szokott lakni!” Már hogy lehet a háza boldogságáról beszélni egy gyászborult apának, midő leányát temeti!

Egyszer meg azt mondtam valaki előtt, hogy milyen kár, hogy nem lehet kétszer meghalni!

Ezen három megbocsáthatatlan ügyetlen mondást és menthetetlen baklövést elfelejteni sohasem tudtam. Ha rájuk gondolok, szinte elképedek.

A számolásban rendkívül erős voltam (fejszámolásban pl. még most is fölmerném bárkivel venni a versenyt). Egy igen híres ügyvéd, Füredy, valamely család osztályos pőrében sehogysem tudott eligazodni, hozzánk jött s én, a 14 éves leányka a »helyes mederbe tudtam őt vezetni.

Alapos tudású nevelőimnek köszönhetem, hogy képeztetésem alapja a lehető legjobb volt. Igen-igen gyakran tapasztaltam ennek most is nagy hasznát és fontosságát.

Volt egy rokonunk, akit bántott az, hogy az én neveltetésemre és tanítatásomra sokkal nagyobb gondot fordítanak szüleim, mint az akkoriban a korombeli leányoknál szokásban volt és csípősen jegyezte meg: „Csak nem akartok leányotokból professzort csinálni! Ő nem lesz a, mi fiainkhoz való!”

De nemcsak a komoly tanulás nagy fontossága lebegett jó anyám szeme előtt, hanem egészségemé is, finomabb modort is kívánt megadni nekem, mert ez megvéd a mozdulatok félszégétől és határozottabb biztosságot kölcsönöz a társaságba lépéskor: tehát táncmestert hozattak falura. Társnőkről is gondoskodtak. Itt is megnyilvánult a család magyar érzése. A 12 éves leánykának nagyanyám a körmagyarhoz kék bársony, ezüsttel díszített magyar derekat készíttetett ingvállal.

Táncmesterünk, Abeles a monarchia országainak nemzeti táncaiból egy „Unitis Viribus” című társas-táncot állított össze. Figurái ezek voltak:

Keringő: osztrák.
Csárdás: magyar.
Mazur: lengyel.
Tarantella: olasz.
Stejer: stejer.
Tiroli: tiroli.

III. FEJEZET.

LEÁNYKOROM. 1858-1860.

1. Első bálom. Balatonfüredi idény. Találkozás Vadnaival, Szelesteivel és Tomorival, Bajza Lenkével, mint Heckenast menyasszonyával. — 2. Második balatonfüredi időzésem. Lángoló hazaszeretetemért magasztaló elismerésben részesít Jókai Mór. — 3. Újabb találkozásom Majthényi Flórával, mint Tóth Kálmán feleségével Béla fiacskájuk bölcsőjénél. — 4. Kazinczy-ünnep. A nemzet újjáébredése. Magyar viselet. — 5. Felszólítás a magyar nőkhöz, hogy az Akadémia részére székeket hímezzenek a vármegyék címereivel. Bohus Jánosné. — 6. Gróf Széchenyi István halála fölötti nemzeti gyász. — 7. Harmadik balatonfüredi idény, hol menyasszony lettem. — 8. Nemzeti nagy tüntetés Szent István napján 1860. Teleki László elfogatása 1860. dec.

Karácsonyi ajándékul íróasztalt kértem szüleimtől. Külön szobát kaptam, — mert már ekkor felnőtt leánnyá fejlődtem — melyet a magam kedve szerint volt szabad berendeznem. Egyik dédanyám, gr. Mehrwall Zsuzsanna régi mahagóni bútorát, mely addig barna csillagos atlasz kelmével volt bevonva, az akkori leghíresebb kárpitossal, Cofinnal újból meg-aranyoztatva vörös bársonnyal vonatták be szüleim, mely még most is, 60 év után teljes épségben van. Ezen bársony kelmére mondotta a kárpitos: „Ez olyan erős, hogy még unokái is sarkantyúval táncolhatnak majd rajta.” Igazsága volt, mert már a dédunokák is táncoltak rajta s a kelme sértetlen maradt. De bezzeg a mostani hadseregszállító gyárosok nem így dolgoznak! Íróasztalom polcán Petőfinek arcképe állott, mellette jobbról balról költők és művészek apró szobrocskái porcellánból, élő borostyánnal környezve. A pamlag fölött függő tükröt is két consoleon álló díszes cserépbe ültetett borostyánfüzér vette körül. A falakat Jókai, Arany, Tóth Kálmán képei és Petőfinek Orlai által festett arcképe és több hazafias tárgyú kép díszítette. Mikor készen voltam a berendezéssel, megmutattam házunk népének is. Egyik kérdezte, hogy „minő szentek azok az Íróasztalon?” Én azt feleltem: „Költők.” Ezt ő megjegyezte magának, mert mikor aztán az éléskamrába mentem vele, ekkép sóhajtott fel: „Hej én is tudnék költő lenni itt, ha lehetne.”

Jó anyám mindig fején tudta találni a szöget. Jól emlékezem, hogy elmondta volt nekem, hogy egyik szakácsné ja felháborodással panaszkolta el, hogy valamelyik a cselédek közül mennyire összeveszett vele az ő állításáért, pedig ő csak az igazat mondta neki. „Hja, édes Marim — szólott édesanyám — az igazat nem szeretik az emberek hallani. Ha valaki azt mondaná neked, hogy te nagyon csúnya vagy, úgy-e te is megharagudnál érte, pedig hát ő is igazat mondana!”

Továbbá mondta édesanyám, hogy egyszer ő is nagyon megjárta az őszinteségével, sógorának, Majthényi Pálnak — ki addig hódolatteljes érzést táplált édesanyám iránt — egy ízben azt mondotta, hogy önző. Ez is igazság volt, de attól a perctől fogva sógora teljesen elidegenedett tőle.

Édesanyám, ki lelkületem minden legkisebb zugába bele tudott pillantani, — különben is igen nagy emberismerettel bírt — észrevette milyen

nagy hajlamom van az ábrándozásra, pedig hát tudjuk Vörösmarty „Mereghöz” című verséből, hogy „Ábrándozás az élet megrontója!”

Édesanyám igyekezett e bajt elhárítani, bár fájó szívvel. De ő hajtáhatatlan vasakarattal vitte keresztül minden kívánságát, amiről erős bírálat után meggyőződött, hogy az helyes. Így olyankor is következetes volt, ha ábrándvilágomból könyörtelenül kellett egy-egy bűbajos virágot kitépnie, vagy egy tündérképet elpusztítania, megtette, ha azt leánya érdekében levőnek látta. Hiába, így követelte azt józan éles esze. A legradikálisabb gyógyszert használta; egyszerre kiragadott bűbajos ábrándvilágomból, bálba vitt 16 éves koromban elvei ellenére bár, mert mindig mondotta, hogy 18 éves kora előtt nem jó a leányt társaságba, bálba vinni. Nem is tudják kellően élvezni a társasélet örömeit s azokat értékük szerint megítélni.

Ez nehezen ment. Sok könnyembe került, hogy így kiragadtak csendes, édes világomból, de a gondos anya elérte célját. Megyénkből nem akarván kimenni s mert a megye székhelye, Balassa-Gyarmat akkor (1858-ban) a Bach huszárok fészke volt: vármegyénk egyetlen hazafias városába, Losoncra vitt bálba. Ezen a bálon jelen volt rokonom *Mocsáry* Lajos felesége is báró Wesselényi Miklós egykori özvegye. Ebben az időben már nagyon beteges volt ezen nagyon kedves élénk asszony, dacára betegeskedésének szenvedélyesen táncolt. Reá tette egy szellemes, csipősnyelvű úr azt a megjegyzést.

„De sok idejébe fog kerülni dr. Balassának, míg ismét összeigazítja a Mocsáryné szervezetét, amit most a táncban szétráznak.”

Ezt a korszakot Jókai „Nagy Tükör” című humoros lapja egy helyén ilyképen illusztrálta: „A Curia régen és most” címen az egykori Curia épülete volt kétszer feltüntetve. A régi előtt fényes fogatok állottak, a bakonyalka kocsisok s mellettük díszbe öltözött huszárok ültek. A mostani Curia előtt kalocsnik és esernyők voltak láthatók, jelképezve azt, hogy a legfelsőbb bíróság olyan Bach huszárok kezében van, akik valahonnan Morva- vagy Csehországból kutyafogaton hozzák magukkal batyuikat. Ezekre mondotta Deák, midőn közvetlenül a kiegyezés előtt kérdezte őt Ferenc József császár, hogy mi lenne a sok beözönlött hivatalnokból, ha a magyarok vennének át minden hivatalt: — *Hja, ha egy gazda birtokának mocsaras részéből le akarja vezetni a vizet, hogy azt termékennyé tegye, nem gondolhat a benne élősködő békákkal.*”

De hát térjünk vissza első bálomhoz. Szép volt, kedves volt. Engem ünnepeltek legjobban, körülrajongtak, mindenféle kedveskedéssel, s a néhány nap múlva bekövetkezett Pál napján a vármegye legelőkelőbb fiatal-sága mind megjelent házuknál Vanyarcon. S az akkor még divatban levő társas játékok nagyon kedves szórakozásokban részesítettek.

Vagy 20 év múlva, asszonykoromban ismét elmentem egy losonci bálba a férjemmel. Nógrádmegye fiatal-sága fényes bált rendezett ott a Nőképző Egyesület javára. Mondhatom, hogy igen érdekes volt 20 év lefolyása után újból találkozni régi leánykori ismerőseimmel. Eg3aiémelyiknek külseje rendkívül megváltozott, mások pedig oly jó színben voltak, mintha számukra megállott volna az idő. Azt a merész mondást persze nem merem alkalmazni, mit Jókai Erzsébet királynénak mondott, midőn őt pár évig nem látta, hogy:

„Felségednél — úgy látszik visszafelé mennek az évek.”

Közeledett a nyár, édesanyám fürdőhelyre kívánt vinni, mert tapasztalta, hogy ott nagyon kellemesen lehet tölteni az időt kedves fürdő vendégekkel szórakozva. Nem volt a hely meghatározva, de azt tudta, hogy én csakis hazai fürdő látogatására lennék rábíráható. Ezt a gordiusi csomót is kettévágta Jókai. A „Vasárnapi Újság”-ban éppen akkor jelent meg tőle a „*Magyar Tempe-völgy*” címen egy gyönyörű leírás, amelyben többi között ezeket írja hazánk három nevezetes vidékéről. „*Erdély* olyan, mint az ősarisztokrácia, minden sziklájáról egy-egy történelmi emléket olvashatunk le. Az *Alföld* olyan, mint az édes anya, amely gyermekét kenyerrel, érett kalással

kínálja. A *Balaton* vidéke pedig olyan, mint az ifjú menyasszony, aki vőlegényét várja! Mindig új és új bájaiban gyönyörködhetik!”

Jó anyám látva az én élénk vágyódásomat a Balaton látása után, Füredet választotta. (1858).

Nem mertünk ágynemű nélkül menni, így podgyász-kocsi is jött utánunk. Az első napon Pesten háltunk. Engem nagyon érdekelt az út. Gödöllőn a Mária Teréziáról nevezetessé vált Grassalkovich-féle kastély, tovább ísaszegh a szabadságharc alatti nagy csata színhelye, majd Cinkota híres nagy itcéjéről, mit Mátyás királytól kért az egykori részeges kántor; a rákosi mezőség. Persze hogy elmondtam a „Rákosi szántó” híres verset. Másnap Székesfehérváron háltunk meg, ott megnéztük a székesegyházat is, mint Szent István király sírhelyét. Innen tovább megkezdődtek már a Jókai-féle emlékezők pld. Csoor. Várpalota, hol Mátyás király vadászni szokott. Egykori szakácsról szól a rege: a föltálat csukának mája nem volt a tálon. Maga elé hívatta a szakácsot és kérdőre vonta, aki így felelt: „Csoóri csuka nincsen mája.” De Mátyás is tudott rímben válaszolni: „*Palotai pálca, nincsen száma!*” — Végre elértük Veszprém városát, hol ismét pihentették a lovakat. Ez már közel van Füredhez. Mialatt ott időztünk, jött Füredről visszafelé több kocsi: az akkori nagyon jól ismert pesti Lobmayer-vállalat társas kocsijai. Azok az egykori Tigris-szállóból indultak ki, a postakocsi és több magánfogató is. Valamennyi sok podgyászszal és visszatérő fürdővendégekkel, mindnyájuktól ezt hallottuk: „Ne menjenek Füredre, ott nincs egy szoba sem. Mi is azért térünk vissza. „Édes anyám csüggedni kezdett s ő is erre gondolt, de látva az én kétségbeesett arcomat és biztató, kérő tekintetemet, hogy, ha már idáig jöttünk, menjünk csak tovább, legalább 1-2 napra, hogy láthassam a Jókai Tempe-völgyét. Tehát folytattuk utunkat. Egy magaslatról megpillantottam a Balatont. Ujjongva ugráltam s a nagy terjedelmű kocsiban egyik ülésről a másikra helyezkedtem, majd föltérdeltem, hogy a kocsis és inas közötti résen is kipillantassak. Végre délután megérkeztünk Füredre olyan órában, midőn minden fürdővendég pihenni szokott, üresek a sétahelyek és csendes minden. A nagy fürdőház előtt megállva, kérdésünkre az volt a válasz, nincs szoba. Mentünk tovább egy másodrendű vendéglőhöz, kértük, hogy legalább 1-2 napra fogadjanak be, míg a vidéket megtekintjük; mikor mondtuk, hogy nagyon messziről jövünk, harmadnapja utazunk, a vendéglősné befogadott, az ő saját nappali szobáját adta át, majd hozatott be nyoszolyát, nekem a pamlagot mutatta fekvőhelyül. Fáradtak voltunk lepihentünk. Péntek volt. Este felé meggyújtanak három gyertyát a szobában. Erről tudtuk meg, hogy zsidó famíliánál vagyunk. Reggel a sétányra kívántunk menni, mert az volt gyűlhelye a vendégeknek a platánok alatt. A vendégek névsorából látjuk, hogy Bajzáné is ott van leányával, ki akkor már Heckenast Gusztáv menyasszonya volt. Felöltöttem a reggeli sétákra szánt fehér ruhámat, mely halványlila szalagokkal volt díszítve (de a szoba téglával lévén kirakva, nehogy alul vörös szegélyt kapjon ruhám, terítőket kellett a földre teríteni).

Boldogan közeledtem a Balaton felé, hol alig mentünk pár lépést, máris találkoztunk Bajzáékkal, kiknek társaságában voltak: *Vadnai* Károly, *Tomory* Anasztáz és báró *Bánffy* Pál.

Tőlünk meghallották, hogy csak két napig akarunk ott időzni, minthogy lakást nem kaptunk, a három úr rögtön fölment az igazgatóságához. Füred ugyanis a tihanyi apátságához tartozott. Mosolyogva tértek vissza, hogy délutánra lesz kellő lakásunk. Ki lehetett boldogabb, mint én, hogy nem kell olyan hamar távoznunk.

Ott volt akkor a nagyon ismert *Bizay*, ki nevét így írta B. Zay, hogy báró Zaynak lehetett olvasni, híres „malacbandá”-jával. Farkas Miska zenéje mellett a „Balta vári emlék” és a „Képeddel alszom el, képeddel ébredek” nóták hangjainál költők társaságában élvezhetni a Jókai megénekelte gyönyörű Balaton környékét, melyhez a Kisfaludy név s a Himfy szerelmeinek költészete van hozzá forrva, rendkívül nagy élvezet volt nekem.

Vadnain kívül oda jött még Nagy Ignác. Nagyon jól emlékezem rá. Széles barna szalmakalappal járt nyári vászon ruhában és hosszú tajtékpipával és *Szelestey* László is, ki az akkor oly divatos, kiszedhető, színes lapocskákból álló emlékkönyvem (Stammbuch) egyik lapjára ezt írta:

„Ki önmagában leli föl világát
Egyedül az nem csalódik soha!”

Tomori, ha nem is volt kifejezetten író, de olyan költői lélek volt, hogy bátran költőnek tekinthetjük. Emlékkönyvembe e sorokat írta: „Szeressen téged mindenki úgy, mint Isten szeretett, mikor annyi szép talaj donnai ruházott föl; örüljenek sokan boldogságod fölött, mint most gyönyörködik ifjú lelkenen nemes jó anyád; s becsüljenek sokan, nagyon sokan oly igazán, mint én becsüllek honleányi erényeidért. B. Füred, aug. 2. 1858.”

Mikor egyik rokona meghalt s nagy vagyonát reá hagyta, akkor Maecenása lett az Íróknak és minden szépnek támogatója és pártfogója. Shakespeare műfordításait is ő kezdeményezte és tettel, pénzzel támogatta.

Tomori beszélt, hogy mikor Hamburgba ment nagybátyja látogatására, ott egy Vámosy nevű régi ismerősét is föl akarta keresni, de senki sem tudta útbaigazítani. Minthogy az Hamburg egyik előkelő lakosa volt s így lakását az ottaniaknak ismerniök kellett, azért sehogyszem tudott belenyugodni ebbe s az a gondolata támadt, hogy nevét felírja, ekkor a kérdezett így szólt: „Das ist ja der Herr von Famózi”. Így már mindenki ismerte.

Akkortájt olvastam egy nagyon szép lyriai verskötetet Hiadortól, (Jámbor Pál, pap) címe: „Egy főrangú hölgyhöz”. Tizenhat éves voltam, telve a költészet iránti rajongással. Olvasás közben az az érzés támadt bennem, hogy nem lehet valami szebb és dicsőbb egy nőre, mint az, ha egy jeles költőnek „eszményképe, múzsája, vagyis költészetének megihletője lehet. Petrarca Laurája, Petőfi Etelkéje lelkemet meleg rokonszenvvel és magasztos érzésekkel töltötte el. De hogy az ízlés és az emberek vágyai milyen különbözők, mutatják a következők: egy nógrádi előkelő család kis fiát kérdezték, hogy mi szeretne lenni? így felelt: „Vendég!” Majthényi Izidor azt mondotta, hogy 16 évtől szép fiatal leány szeretne lenni, 40-től diadalmas hadvezér, 70-80-ig római pápa.

De hát a Hiador verseitől mily messze kalandoztam el! Ott volt a fürdővendégek között egy magas termetű úrinő Gyertyánffyné. Az ottani írók valamelyike mondotta nekem, hogy ez volt a Hiador eszményképe. Ezt megtudva, nekem bámulatom és áhítatom tárgyává lett Gyertyánffyné. Arról tűnt fel, hogy a keleti gyöngyöt sohasem tette le, nemcsak mikor díszbe öltözött, hanem még reggel is mindig a nyakán láttuk. Lehet, hogy valami fogadalmat tett, s azért viselte folytonosan, de ezt már én nem tudtam meg róla.

Néhány nap múlva már megismertünk mindenkit, édes jó anyám mint mindenütt hol megfordult, itt is központja lett a társas életnek. Délutánonkint nálunk gyülekeztek a fürdővendégek kiválóságai és a társalgás, irodalomról, magasztos eszmékről, lélekvándorlásról és a halhatatlanságról folyt. Ennek erős hitétől anyám lelke, egész valója át volt hatva. Vadnai sokszor bocsátkozott vele eszmecsérébe eme témák fölött. Ő református létére azt állította, hogy reá a katolikus vallás szertartásai sokkal inkább hatnak.

Egy ilyen délutánon mondotta nekem Bajza Lenke, az írónő, a költőleánya, Vachott és Petőfi Etelkéjének közeli rokona, hogy ő azért megy férjhez Heckenasthoz, a gazdag nyomdatulajdonoshoz, mert ő nem tudna szégyen lenni és nélkülözni. Ezek a szavak, ez a próza az én egészen másféle gondolkozású lényemet szinte megborzasztotta. Ő azután, mint hallottam mesébe illő módon elérte ezt a vágyát, mert olyan fény és kényelem környezte, hogy amikor fogatára lépett, két inas tartott párnát lába alá, hogy ne érintse a földet.

Maróton, falusi otthonában — Visegrádhoz közel — pedig olyan fényben úszott, hogy csak meg kellett nyomnia egy gombot, s a legszebb

gyümölcs tűnt elő terített asztalon. Majd ismét egy másik gomb megnyomásánál mosdókészlet állott előtte, stb.

Többször tapasztaltam, hogy a pénznek, a sok pénznek olyan démoni ereje van, hogy mindig még többet kíván. Hogyan lehet azt menteni például, ha dúsgazdag szülők is arra néznek, azt kívánják, hogy gyermekük házasságánál még nagyobb vagyon kerüljön a családba. Ezt én vétkes törekvésnek tekintem és hányszor esik áldozatul ezen megfoghatatlan kapzsiságnak a gyermek egész életének boldogsága. Találón adta Jókai regényének ezt a címet „Szegény gazdagok”.

Közelemben van egy takarékpénztár, melyen ez a felirat áll: *A pénz-nél drágább az idő.*” Csodálatos egy mondás épen egy pénztintézet bejárata fölött, de én aláírom ennek igazságát, én az időt a legeslegértékesebb, legmegbecsülivalóbb dolognak tartom. Az angol: time is money, a latin: qui habet tempus, habet vitam szavakkal fejezi ki ennek értékét.

Pénzről beszélve eszembe jut, hogy a különböző nemzetek némileg nemzeti jellemük tükréként mi módon fejezik ki a pénzkereset módját. Az angol azt mondja: to make money, a francia: gagner d'argent, a német: geld verdienen, a magyar: keresi a pénzt.

Bajza Lenke dacára a nagy kényelemnek és fényűzésnek, amelyben élt, utóbb mégis elvált Heckenasttól. Ekkor Beniczky Ferenc, még leánykori udvarlója kívánta nőül venni. A férfi nagynénje, Beniczky Pálné, különösen azért, mert buzgó katolikus volt, ellenezte az elvált asszonnyal való házasságát. Ezen a szentszék úgy segített, hogy a Bajza Lenke házasságát Heckenasttal semmisnek nyilvánította, mert Heckenast első felesége még élt.

Kirándultunk Tihanyra is, hallottam a híres visszhangot, melyről Jókai azt írta, volt, hogy egyszer egy angol nő saját nyelven kiáltott a visszhangnak s az sehogysen akart felelni, erre egy kecskekörmöket áruló paraszt azt mondotta: „hja, nem tud ám az a maga nyelvén!”

Egy Esterházy gróf, ki nagyon jeles úszó volt, háton fekvé úszta át a Balatont Tihanyig. Füreden estéknént a hajó kikötőkhöz gyűltek a vendégek s egyszer ott olyan megható képet láttam, melyet elfelejteni nem tudok. Békássy Antónia várta férjét Hollán Ernőt. A viszontlátás örömétől annyira átszellemült arcának minden vonása, hogy az leírhatatlan és elképzelhetetlen. Kisfaludy szobra körül szoktunk volt gyülekezni, mielőtt csolnakra ültünk. No, ez az élvezet netovábbja volt számomra! Költők között a Balaton hullámain, melyre ragyogó aranyhidat vont a holdvilág, szép dalokat énekelve, ringatózni a csendes habokon, mintha tündérvilágban éltem volna. Másik csolnakban a cigányzene jött velünk és ha a mi dalolásunk megszűnt, az kezdte rá a szebbnél szebb andalító nótákat. Egy napon Keszthelyre terveztünk kirándulást. No erről már elmondhatom Vadnai szavaival, hogy „az emlékezet azért áldása a szívnek, mert az ily szép napok emlékét hiven megőrzi.” Elindult a fellobogózott „Kisfaludy” gőzös. Társalgó termének asztalán vastag kötetekben Kisfaludy Sándor dalai és az általa megénekelt vidék rajzai: Csobánc, Tátika, Somló, Badacsony, Szigliget, valamennyit a valóságban is láttuk. Kisfaludy híres diófája és keservei, majd boldogsága, mind előnkbe tűnik. Egyikünk ezt a versét, másik a másikat idézgeti. Ilyen költői érzelmek között érkezett meg az ebéd ideje. Leülünk a terített asztalhoz, míg egyszerre fenséges látvány tárul szemeink elé. A távolban felhőkbe burkolózik a táj s csak imitt-amott bukkan elő; mindenki felugrik, hogy gyönyörködjék benne. Ekkor jelenti a pincér, hogy felhozta a túróscsuszát. Az én városban lakó költőim ennek már nem tudva ellene állni, mind otthagytak engem a hajó ormán, aki átszellemülten a sok poezistól, dehogy tudtam volna ezt a helyet elhagyni!

De ez a próza igazán lerántott engem az én hetedik egemből s méltán eszembe juttatta Aranynak e mondását: „Fájdalom a boldogságnak egyik alkotórésze.” Farkas Miska bandája is velünk volt és húzta-húzta a „Képeddel alszom el, képeddel ébredek” szívreható nótát s a „Baltavári emlék-et.”

Baltavárról jut eszembe valami, amit én ilyenformán hallottam elbeszéli. Ez az eset példaképpül szolgálhat arra, hogy az embernek fontoskodása és gonoszága milyen leleményes tud lenni. Baltaváron, Vas megyében lakott egy gyermektelen dúsgazdag földesúr: *Horváth* Ferenc, aki végrendeletében egyik öccsét nevezte meg örökösül, de jószágainak fölszereléséről intézkedni megfeledkezett. Ezt besúgta az, aki a végrendelet tartalmába be volt avatva Horváth Ferenc egy másik rokonának; azután ők ketten ott virrasztottak a nagybirtokos halálos ágyánál. Az ágytakaró alatti deszkáit kiszedték, alája bujtattak egy megvesztegetett cselédet s reggel mikor az örökös és még néhányan a nehéz beteg köré gyülekeztek, kiből már élet alig volt, a jól beavatott azt mondta a haldoklónak, mivel már a beszéd nehezére esik, feleljen csak fejmozdulattal, hogy szándékát megismerjék. Mert sok ökréről és egyéb barmairól kifejtett a végrendeletben intézkedni; intsen csak fejével, hogy azokat is ugyanazon öccsének kívánja-e hagyományozni? Erre a beteg határozott fejcsóválással nemet jelzett. Azután azt kérdezte tőle, hogy N. N. rokonöccsének kívánja-e hagyni azokat? Ekkor igenlőleg intett fejével. Kis vártatva látták, hogy a beteg már nem mozdul, meg van halva. Így kapott azután az a másik rokon is több százezer forintra menő örökséget.

„Jött az Annabál, amely befejezője szokott lenni a fürdőidénynek. A cotillon egy figurájában nőválasztás volt, én kicsi rózsaszínű két csokrom egyikét Vadnai kabátjára tűztem, a másikat emlékül tettem el, emlékkönyvemnek ama lapjára, hová Vadnaitól Szegedy Rózsa sírjáról kis mezei virágot kaptam. Ebbe az emlékkönyvbe írt ő két lapocskát: az egyik: „A költészet égi származását ki merné tagadni, midőn az oly szívek első szerelmét bírja, mint az Öné.” Majd mikor már jobban ismert, mondotta, hogy ír még valami mást is. Ezt írta: „Legszebb öröm a bimbó öröme, midőn a napnál rózsává fakad.” Később hozott Vadnai az én kérésre egy rózsalevelet a Jókai svábhegyi kertjéből és egy emléklapot tőle, elmondván, hogy mennyire szeretném én őt ismerni. Jókai az emléklapra e szavakat írta: „*A havasi kürtöt és a poétát csak messziről jó hallani, a közelből nagyon unalmasak!*”

De ütött a válaszó órája. Mindannyian szétmentünk. A „Hölgy Futárban” rövid idő múlva megjelent Vadnaitól egy cikksorozat „Füredi emlékek” címen, hol mindezeket sokkal szebben írja le. Engem Börne Bettinájához hasonlít. Amikor édesanyámmal a halhatatlanságról folytatott beszélgetését írja le, Börne szavait idézi: „Ki még virágot szedhet minden ágról, mit tudjon az még a halálról!” Majd ezt írja: „Mellettem a zene szól; itt közelít a Felvidék egyik előkelő hölgye, oldalán leánykája halad, ugyanaz, ki nekem a gyermek Bettinát juttatta eszembe.”

Nemsokára meglátogattak Vanyarcon e kedves ismerőseink Vadnai kivételével, tőle a „Hölgy Futár”-ban Vándor aláírással két költemény jelent meg. Az egyiknek címe: „Egy kis szalagszokor fölött”, a másiké „Távolból”.

Balatonfüredről hazaérkezve többször írt Vadnai levelet édesanyámnak; az egyikben azt írja, hogy igen kívánatos, hogy az író ismerné olvasóit, mert jobban igyekeznék tetszeni.

A balatonfüredi szép idény után Vanyarcon is meglátogattak minket: a kedves öreg Bánffy Pál, Tomory és Szelestey.

Édesanyám már akkor is arról beszélhetett vendégeinkkel *ebéd* közben, hogy a nőknek alaposabb nevelés és nagyobb munkakör kellene, mert arra nagyon jól emlékezem, hogy vendégeink egyike ezt a verset idézte: „Athénét, ha fegyvert csörget, Apollót, ha rokkát pörget, lehetetlen szeretnem”. Erre az idézésre tisztán emlékszem s most írás közben jutott eszembe.

De nemcsak a balatonfürediek, hanem a környékbeli fiatalság is nagyon kitétetett engem úgy otthonomban, mint a pesti löversenyeken is. Anyám körében mindenki nagyon jól érezte magát, mert ott másfajta szórakozást talált, mint rendesen.

Akkoriban a házasulandó ifjak egyik hódító eszköze volt a szép fogat; a hajadonokat pedig anyjuk a háziasság glóriájával kívánta körülvenni. Tudok egy mamát, aki, ha vendég jött a házhoz, rendesen azzal fogadta: „leányom most éppen kenyeret dagaszt”. Ez alatt a leány többnyire szebben kicicomázta magát s úgy jelent meg. Az a mondás volt elterjedve, hogy a szívesen látott fiatal embernek a lányos háznál pulykát süssek. Egy helyen úgy figurázták ezt ki, hogy elterjesztették a hírt, hogy ennek és ennek még a kocsisát is pulykával tartják. Egy apa pedig egy nem kívánt fiatalember látogatásakor elkiáltotta magát: „Malacot neki!” — úgy, hogy az is meghallhatta.

Az egyik fiatalembernek vagyonomról beszélt valaki, amelyre azt felelte: „El lehetne őt venni akkor is, ha egy garasa sem volna!” Semmiféle igényem sem volt.

Ezt a tulajdonságomat meg tudtam őrizni egész életemben.

Az önzést sem ismertem soha, áldom érte nemcsak jó sorsomat, de kedves szüleim emlékét is, kik ilyenek neveltek!

Ennek a gondos nevelésnek a következménye volt az is, amit egy balatonfüredi kiránduláskor feletem egy nagyon gazdag, igen kellemes fiatalembernek (aki mellett ültem, amint tüzes négy lovát hajtotta) ezen kérdésére: „Mit mondana, ha én most lovaimat más irányba terelném, kiválva a többi kocsi közül a magam otthona felé?” „Ha én ezt szívesen nézném, akkor elveszíteném szemében azt a megbecsülést, amit irányomban érez”.

Szinte a túlzásba menő finom érzékenységgel óvták drága jó szüleim egyetlen leányukat.

Egy ízben egy gazdag fiatalember, ki vármegyénkben feltűnő szépségéről híres volt, kastélyában, hol anyjával lakott, az én kedvemért fényes házibált rendezett. Meghívását szüleim nem fogadták el, mert nem tartották illőnek, hogy nőtlen fiatalember házához vigyék leányukat.

Volt egy másik eset is, midőn Heves vármegyéből egy ifjú anyjával és nővérével meglátogatott bennünket, természetesen azt hozta volna magával az udvariasság, hogy viszonzzuk látogatásukat. Egy idő múlva, a nővérnek gyakori hívó levelei után, el volt már határozva és minden becsomagolva, hogy másnap útrakelünk feléjük, kora reggel bejött szobámba édesanyám ezen kérdéssel: „Akarnál felesége lenni? mert ha nem, akkor nem mehetünk s meg fogjuk írni, hogy akadály jött közbe!”

Minő finom érzés rejlik ezekben! Pedig hát hány fiatal leánynak van meg az a dicsekvő tulajdonsága, hogy jobbra-balra kérkedik azzal, hogy ez vagy amaz megkérte kezét. Ez bizony izléstelen és gyöngédtelenség szerintem. Ábrándozási hajlamom a szórakozások közben, az ünnepeltetés kellemes érzései között, némileg csökkent. Sohasem voltam rátartó és gögös, dacára ennek, igen büszkének tartottak, ez a vád azonban sehogy sem illett rám. Egy ízben egy hazafias érzésből fakadó ártatlan vágással nagy ellenséget szereztem magamnak. Egy rokonunknál egy Bach rendszerét szolgáló hivatalnok is volt, mikor mákos metéltet és sárga chodeaus tésztát hordtak körül. A hivatalnok nem tudva, hogy melyikből vegyen, a háziasszony nógatta, hogy előbb az egyikből, aztán a másikból. Én pedig a hivatalnokhoz fordulva ezt mondtam: „*Legjobb lesz egy tányérra venni mind a kettőből, legalább feketesárga lesz*”.

Mielőtt a magyar viselet is beköszöntött volna, a magyar nemzet többféle demonstrációban kívánta kimutatni hazafiságát. Különösen a protestánsoknak nyílt erre módjuk. Vallásszabadságuk megnyirbálására egy pápens jelent meg, mely ellen a legnagyobb eréllyel lépett fel az ág. ev. hazafias magyar nemesség és papság. Nagy egyházi gyűlés volt egybehiva, melyet Pesten a Deák-téri templomban akartak megtartani. A legidősebb kerületi felügyelőnek kellett volna elnökölni ezen a pápens ellen demonstráló gyűlésen. Egy nagybátyámra, *Sembery* Imrére esett a sor, de neki nem volt annyi politikai bátorsága, hogy ezt megtegye, ekkor *Desseffy*

Ottó, egy ifjabb kerületi felügyelő, önként jelentkezett erre. A határozat meghozatala után szétkergették a gyűlést és bezárták a templomot, kulcsait elvitték. Ekkor báró Kaas Ivor, a magyar ifjúság élén, nagy bátorsága által, igen kitüntette magát.

Sok év múlva beköszöntött ismét egy szomorú, nemzetietlen időszak hazánkra, midőn katonasággal oszlatták szét a képviselőház ülését s Pestvármegye székházában történtek újból olyan dolgok, mint a Kaas Ivor fiatalságában. Erre az időre céloz báró Prónay Dezső azon költeménye, melyet Dalmady emlékünnepeire írt. A vármegyeház nagytermét becsukva találta a darabont-kormány főispánja s ki akarta nyittatni, azért hivatott egy lakatost. Mikor a gyűlésterem ajtaja elé állott a lakatos-inas s ráparancsoltak, hogy nyissa ki, *ő hirtelen sarkon fordult s karikára fűzött kulcsaival eszeveszetten szaladt le a lépcsőn.*

1860 táján, midőn még a közélet minden ága el volt zárva a magyar urak előtt, csak a gazdasági egyesületek terén és a protestánsoknak egyházi tevékenységben volt némi szabad mozgásuk, akkor történt, hogy báró Szina Simon meghívta a magyar földbirtokosokat, egy nagy gazdasági ünnepélyre egyik uradalmába a Pesthez közelfekvő Ercsibe. Nagy gőzhajón mentek. Szüleimmel én is Pesten voltam s nagyon élénken emlékszem, hogy az akkor kezdődő magyar viselet délcegsége mennyire meglepett, amidőn jó atyám fekete magyar ruhában (melyet akkor öltött fel legelőször) a Nádor szállóbeli szomszéd szobából útrakészen szobánkba jött búcsúzni. Azután persze le nem tette többé hosszú ideig a nemzeti viseletet.

Ercsi uráról, báró Szina Simonról hallottam, hogy az akkori pénzvisszonyokhoz mérten óriásilag gazdag, mert mindennapra 18.000 pengő forint jövedelme van, így, ha hat órán keresztül alszik, a nap minden órájára 1000 frtja jut.

Ő róla beszélik, hogy, ha bárminő társaság között terített asztalnál ült is, ha valami üzleti ügyet jelentettek neki, azonnal fölkel s e szavakkal hagyta el vendégeit: „Geschäft vor Allen!” Ilyen elvek mellett óriási vagyonú ember óriásilag tudja gyarapítani kincseit.

Azt is Szináról hallottam, hogy midőn egy bérkocsis szemére vetette, hogy az ő fiától erre az útra két annyit szokott kapni, az öreg báró így felelt: „Der kann's thun, der hat einen reichen Vater!”

Majd elfeledkeztem megemlékezni arról a nagyszerű pompáról, de persze, csak mesterséges lelkesedésről, amely Ferenc József császár azon bevonulásán nyilvánult, midőn ifjú tündérszép feleségével először jött Magyarországra. Egy rokonunknak háza volt a József-tér és Nádor-utca sarkán, előtte vonult el az egész menet a Fürdő-utcán keresztül Budavár felé. Ebben az időben halt meg a fiatal császárné első gyermeke *Zsófia* főhercegnő Budán. Hosszú ideig nem is kívánt oda jönni többé, de azután — sok év múlva — őrangyala lett nemzetünknek s akkor írta Erzsébet királynénkról Mikszáth oly nagyon kedvesen, hogy rozsmaringot ültet a budai várkertbe s azt neki magának kell naponta megöntöznie.

Erzsébet császárné ittléte legelső napjaiban történt ez a tréfás eset, amit egy rokonom, Ambrózy Erzsébet beszélt el nekem: Érdekelte őt, hogy lássa a Nemzeti Színházban tartandó díszelőadásra érkező fiatal császárnét és a díszes fogatokat. Igen jó helyen állott az utcán, honnan mindent látott, hanem oly nagy volt a tolongás, hogy ő tehetetlenül nézte, amint napernyőjét tartó karjáról valaki lecsatolja a karperecét, mozdulnia nem lehetett a nagy tolongás miatt, kiáltania mégkevésbé, mert az úgynevezett Politia talán el is zárta volna, hiszen akkor legnagyobb csendben kellett mindennek mennie. Félték egy második Libényi esettől, aki ugyanis ezt megelőzőleg pár év előtt Bécsben az ottani fogadalmi templom helyén merényletet kísérelt meg a fiatal császár ellen. Ellenreich henteslegény és a császár szárnységéde gróf O'Donell mentette meg (a most elhunyt Tarnóczy Malvin írónő férjének rokona). Úgy hallottam, hogy azóta a császári asztalnál számára terítve volt élte fogtyáig.

A császár az országban is tett körutat. Ezen újáról hallottam beszélni, hogy arra a vidékre is elment, hol Bagi, mint Mikszáth nevezi a „mágnás-paraszt” lakott. Ő is hivatalos volt az udvari ebédre. Jóval korábban jelent meg ünneplő ruhájában. Amint oda ért megszólították az udvari alkalmazottak, hogy az ebéden csak frakkban lehet megjelennie. Még volt ideje, haza ment és frakkban jelent meg. Szomszédja megütközve látja, hogy frakkjának szárnyát mártogatja a levesbe. A csodálkozó kérdésre így felelt: „Úgy látom, hogy az ebédre nem annyira én vagyok hivatalos, mint a frakkom, tehát egyék az!”

Nógrádmegyében is a császárt híres ötös fogatán Blaskovich Pál hordozta. Ő volt Nógrádnak Sándor Mórja, vagyis leghíresebb kocsisa. Gróf Sándorról azt állítják, hogy a budai Jezsuita lépcsőn négyes fogaton ment föl és le. A mostani miniszterelnökségi palota az ő háza volt, onnan járt zárt összekötő függő folyosón a Várszínházba. Mondják, hogy nagy réme volt a piacon áruló tojás és gyümölcskofáknak, mert lovával akármikor átugrotta őket és kosaraikat, oly ügyesen, hogy legkisebb kárt sem tett bennük.

Egy nagyon jó ötletet is hallottam róla. Egy ízben ugyanis fogadott egy barátjával, hogy őt Bécsben, bár semmi ok sem lesz rá, a rendőrség be fogja kísérni.

Rongyos ruhába öltözve egy fényes kávéház egyik szögletében meghúzódtott és kávéért kért. A pincérnek a kávé árát krajcárokból nagy lassan számolgatta, midőn a pincér türelmét veszítve így szólt hozzá: „Gehen 's mit ihrem lausigen Geld.” Ekkor Sándor gróf azt mondta, hogy ő semmi esetre sem akar adós-maradni és visszakötötte krajcárjait a piszkos rongyba és egy szép tárcából ezret vett elő. Nyomban ott termett a polizei és őt bekísérték, de a fogadást megnyerte.

1859 nyarán ismét Balatonfüredre mentünk. Oda érkezve láttuk, hogy annak most társadalmilag teljesen más képe van. Első évben csupa költészet, most csupa nagyúri társaság, de akadt közöttük egy költő is: Pompéry. Abban az időben 100 aranyat nyert akadémiai pályadíjat egy „Telivér” című színdarabjával, melyről általánosságban el volt terjedve, hogy szerzője gróf Pálffy Pál, annyi előkelőséggel volt megírva; de azután kiderült, hogy a koszorús szerző Pompéry János. Emlékkönyvembe ezeket írta: „Nem a koszorúért hevül csupán a költő, mit a nemzet nyújt, egy tekintet, egy édes meleg szó, ez a jutalom, amely után vágyik.”

Ott volt Hunyady János gróf, hűséges kísérője a nagyon szép báró Kray Irmának, Zichy János gróf feleségének, aki leánya volt topolyai Kray János báró táborszernagynak, a híres törökverő hősnek, aki a törökökön aratott győzelmeért a bárói rangot és a topolyai birtokot kapta. Most is emlékezem még vörös cipős apró lábacskáira. Sok-sok évvel később az a hír volt elterjedve, hogy egy jótékonycélú bazár alkalmával egy eléggé fukar úr, aki azonban mégis kérkedni akart bőkezűségével, a grófné egy cipőjét kívánta megvenni. Mikor az árát megtudta, alkudozni kezdett, mire azután a grófné olyformán tette nevetségessé az ő zsugoriságát, hogy nem a saját, de a komornája cipőjét küldte neki.

Abban az időben adott Karácsonyi Guido ezer forintot egy bájos nő csókjáért. Gondolom a horvátok javára rendezték azt a bazárt, amelyen édes anyám, gróf Károlyi Györgyné és Csekoniczné gyűjtötték a perselyeikbe a rengeteg sok pénzt. Akkor rendeztek a színházban is nagy előadást, melyen Batthyány Ilona énekelt: a „Három bokor saláta”-t és a nagy élőképben Zrínyi Miklóst Zichy Manó gróf ábrázolta.

Hunyady János nagyon híres céllövő volt. Midőn a következő évben ismét Balatonfüreden voltunk, a célbalövés volt a fiatal urak legfőbb mulatósága. Egy pár érdekes pisztoly, Kimer híres puskaműves remeke, díszes tokban, volt az első díj. Ezt az én férjem, akkor már félig vőlegényem, nyerte el, Hunyady pedig a második díjat.

Néhány évvel később Hunyady föbelőtte magát.

Füreden voltak még 1859-ben gróf Zichy Manó, báró Duka, a kis Wenckheim Krisztina, kinek szülei már nem éltek; de olyan hatalmas kísérettel volt ott, hogy ha sétálni mentek, mindig heten voltak mellette: nagyanya, Göndöcs Benedek (békésgyulai apát, a híres méhész, az ő gyámja) nevelőnöje, egy angol leányka, zongoramesternője, egy komorna és egy inas. A „Hölgy Futár” kiadta régebben a Wenckheim Krisztina arcképét színes kivitelben, amint egy vörös bársony párnán virágból készült koronát tart az akkor első ízben Magyarországot beutazó Ferenc József császár elé, mint 4 vagy 5 éves leányka.

Csodálatos, hogy én bizony semmi vagy nagyon csekély értéket tulajdonítok a női öltözék szépségének és mégis olykor olyan élénken tud emlékezetemben feltűnni egy-egy öltözéknek képe a réges-régi múltból. Volt Balatonfüreden egy ünnepelt fiatal asszony, kinek báli ruhája még most is előttem áll: volt rajta vagy 30 fodor ízléses árnyalatban, a hálvány rózsaszíntől kezdve a rózsza legsötétebb színéig.

Néha visszaemlékszem kis gyermekeim ruháira, felnőtt leányaiméra és kiváltképen Ilonkáméira.

Az Anna-bálra gyülekeztünk, megkezdődött a tánc, báró Duka közeledik hozzám és bemutat egy fiatal uhlánus tisztet: gróf Lohotetti. Éppen keringőt húztak, meghajtja magát és táncra kér. Én ezt feleltem: „Osztrák katonával nem táncolok és keringőt sem!” Azzal elfordultam és édesanyámnak mondtam: „Gyerünk innen!” Egész valómban reszkettem s így nem is mentünk a távolabb fekvő saját szobánkba, de egy jó ismerősünk közelebbi szobájában vonultunk meg, hogy nagy felindulásomból magamhoz térjek. A táncteremben nagyon feltűnt a mi távozásunk és az öreg Zichy Manó gróf, kinek én kedvence voltam, keresésünkre indult. Szobáinkban nem talált, így ment sorról-sorra ismerőseink szobáiba, végre rám akadt. Mondta, hogy ő minden kellemetlenségtől megvéd.

Megnyugtató rábeszélése után anyámnak karját nyújtotta s visszavezetett minket a táncterembe. Másnap a reggeli sétánál mellém lépett Jókai Mór és üdvözölt a magyar irodalom nevében, örömét fejezve ki, hogy akadt egy magyar leány, aki így viselkedett. (Velencében tudvalevőleg az osztrák katonatiszteknek nem volt szabad egy olasz dámának még páholyába se tekinteni, mert jaj volt nekik.) Mikor szobánkba visszatértünk, egy nagy bokréta állt az asztalomon s midőn délben az étterembe léptünk, az egész vendégereg éljenzéssel fogadott. S a vége az lett, hogy a szegény Lohotetinek még szemrehányásokat is tettek, hogy ő a hibás, mert nem kérdezte, hogy szabad-e engem táncra kérnie.

1859 októberben repesett örömben lelkem, hogy édesanyám föl vitt a fővárosba és jelen lehettem a nemzeti szellem újjáébredésének ünnepén a „Kazinczy-ünnepélyen” a Nemzeti Múzeumban és hallhattam a hazafias érzelmtől duzzadó szebbnél-szebb lelkesítő beszédek és költeményeket.

Ebben a lelkes hangulatban ugyanaznap délutánján meglátogattuk jó anyámmal az én kedves Fiarryetemet, kivel folyton leveleztem, valamint Flórával is, akinél ő abban az időben tartózkodott. Itt volt alkalmam a kis Tóth Bélát ringathatni és karjaimba vehetni. Később szülei szétváltak. Flórától 5-6 éves gyermekéhez irt „Jó gyermekek könyve” nagyon szép, kedves költemények jelentek meg. A költői lélek és az anyai szeretet gazdagságának kristály cseppjei ezek. Amint a szappanbuborékból készült színes lapdákról írja, hogy milyen tarka, milyen szép amíg a lében repül, de ha aláhull a porba, sáros csepp lesz belőle. Vagy amint a jégvirágokat nézi a gyermek az ablaküvegén, amelyek oly káprázatosan szép rajzúak, de a gyermek meleg leheletétől vízzé válnak.

Mily költőileg fejezi ki azt az érzését, hogy késő ősszel talál még a réten egy virágszálat, le akarná szakítani, de megáll s így szól: „miért vegyem le a mosolygást a haldokló ajkáról?”

Szegény Tóth Béla, kinek c versek szóltak, bizony viszontagságos és

szomorú életet élt, bár utolsó évei — amint hallom — eléggé nyugodtak és boldogok voltak. Benne, a nagyon gazdag Majthényi és Kállay családívadé-kában bár egy időben nagyon szűkösen élt, mégis meg volt az a bizonyos ősi gavalléros vonás. Egy jellemzőt esetet hallottam róla nagyon hiteles forrásból. Fiatal korában a Váci-utcában elmenve, ebédelni akart, de tárcájában csak egyetlen egy forint volt. Ah! gondolta magában ezt uriasan kell elkölteni s a vele szembe jövő hordárnak mondta, hogy tekintsen fel a Városháza tornyában levő órára s mondja meg neki, hányat mutat. Ezen fáradságáért oda adta neki utolsó forintját és ő ebéd nélkül maradt.

Majthényi Flóra későbbi éveiben elhagyta hazáját, nyugtalan lelke messze vitte őt, elvándorolt Spanyolországba, több évet töltött ott s utóbb Jeruzsálemben telepedett le. Mielőtt elhagyta hazáját férjétől különváltan a Császár-fürdőben lakott volt, hol én is meglátogattam őt, mint fiatal asszony. A Császár-fürdő a Marcibányi család tulajdona volt. Egykor Flóra, mint Marcibányi leszármazott, egy ottani családi szobára volt jogosult s abban lakott. Pár év előtt egy napilapban olvastam, gondolom” a Pesti Hírlapban, felőle, hogy az irgalmasrend főnöke többször felszólította őt, hogy bocsátaná egykori szobáját a szerzet rendelkezésére, minthogy azt nem veszi igénybe. Ő konokul ragaszkodván jogához, mindig tagadó választ küldött. Vagy 30 évi távollét után, mint teljesen megtört öreg asszony visszajött hazájába. Megállott ama bizonyos szoba küszöbén, zsebéből kivett egy kendőbe göngyölt kulcsot ennek segélyével kinyitotta az ajtót s újból elfoglalta 30 év előtt elhagyott szobáját.

Úgy hallottam, hogy azt a szobát nem engedte sem szellőztetni, sem takarítani, nem is mozdult ki belőle; de, ha jól emlékszem éltének legutolsó idejét mégis kénytelen volt valamely szanatóriumban tölteni s onnan vitték a szegény boldogtalan bolyongó teremést a Farkasréti temetőbe s oly szépen írta meg a nekrológ írója, hogy az éppen virágzó vadgesztenye-fasor között haladt el a halottvivő kocsi a Húvösvölgy felé vezető úton és a gesztenyefák fehér virágai jelképezték a temetési menet fáklyáit.

A Kazinczy ünnep napjától fogva mint varázsütésre az egész nemzet apraja-nagyja, Öregje-íjja, nő és férfi magyar ruhát öltött. Előkerestük a dédapámról — Sturman Mártonról — maradt, a XVIII-ik században megjelent gyönyörű képes füzeteket, melyek telve voltak szebbnél-szebb színes képekkel a magyar nemzeti viseletről. S nemcsak a különböző vidékek népviseleteit tartalmazták, hanem ott láttuk Szent István palástjában a magyar királyt is, közben az udvarhölgyet és a magyar nemes dáma alakját is, festői szép magyar ruhában. Előkerestük e képeket, hogy el vigyük az akkori első női divatterembe, Kleinnéhez, hogy az ő finom Ízlése és tündér ujjai mintát vegyenek a képekről és a nemzeties jelleget el ne tévesszék a magyar ruhák elkészítésénél (hiszen a szabóknak akkor erről fogalmuk sem volt). Mily örömmel hímeztettem a gyöngyös pártákat és nem bántam, ha szép csipke kötényemet a losonczy bálba sereglett gömöri ifjak nagy tarajos sarkantyúja eltépte is. Vagy ha nehéz-selyem rokolyámat tánc közben befente is a kordován csizmának hosszú szára, melyről Jókai a „Nagy Tükör”-ben oly élcesen jegyezte meg, hogy annak kényelmetlen felhúzása mindjárt könnyen esik, ha gazdája e közben e szavakat mondogatja: „Hazádnak rendületlenül” . . .

Bezzeg nem vegyült akkor a színes hosszú atillák s a 365 ezüst pitykés piros hajtókás dolmányok közé az osztrák katonatiszt uniformisa, nem is táncoltak akkor keringőt a világért sem.

Volt bál, melyen két négyes kivételével örökösen, estétől kivilágos-kivirradtig folytonosan a „kukorica-hajtás” nótája járta, s a dobogó magyar szív mindvégig lelkesedve hallgatta, s nem unt belé a fül sem, oly édes volt ezen egyhangú nóta a sarkantyúk pengése mellett. Ez volt a fiatal leánynak légköre! Mindenfelé fölhangzott a „Szózat” erős férfi hangokon s visszhangzott Kárpátoktól Adriáig az „Isten áldd meg a magyart”.

Ebbe az időbe esik az is, hogy mozgalom indult meg a magyar nők között, hogy az akadémiai tagok számára (ha jól vagyok értesülve, akkor

52-en voltak) székeket hímezzenek, mindegyikre az illető vármegye címerét. Persze az elsők között kellett lennem nekem is, ahol hazafiasságról, a közügy és az irodalom iránti hódolatnak nyilvánításáról volt szó.

De látva, hogy a megye címerének meghímezésére annyian jelentkeztek már a fiatal leányok közül Nógrádmegyében, jó édesatyám — hogy mennél nagyobb örömet szerezzen nekem — azt ajánlotta, hogy jelentsük be Kubinyi Ágostonnak a múzeum akkori igazgatójának, hogy egy többenél nagyobb karosszéket óhajtok hímezni az elnök számára, az ország címerével.

Kubinyi Ágoston férjhezmenetelem után rokonom lett, rendkívül kedves öreg úr volt. Gyakran látogatott meg bennünket s én igen nagy érdekléssel hallgattam közléseit sok tudásáról és tanulságos utazásairól. Elmondta, hogy a kertészetben mennyire előrehaladott ország Belgium s hogy óriási jövedelmeket szerez magának ebből. Nemcsak hírneves haarlemli tulipánjairól, de gyümölcseről is. Pld. vannak olyan trilageaik, déli fekvésűek, melyeken az őszi barack érlelését hetekkel előbb tudták észközölni, majd ismét olyanok északi fekvéssel, ahol késleltetve csak akkor érik meg az őszi barack, amikor már máshol nincs. Majd törpe fákön oly rendkívüli nagyságú körtét tudnak termelni, a termőágba több ágnek nedvkeringését belevezetve s csak néhány darab gyümölcsöt hagyva meg a fán. Ily módon ért el meglepő s addig még soha nem létezett eredményeket a gyümölcészet terén oly nagyhírű Gillemot.

Általában sok hírneves botanikus tudós van a belgák között. Vöm, Andreánszky, szintén nagy botanikus volt s nagy előszeretettel kertészkedett. Többféle virágnál, különösen a petúniánál, hybridálás által egészen új válfajokat hozott létre. Egy híres belga botanikus kért tőle többféle olyan növényt, ami náluk nincsen, de levele vömet már nem találta életben s így 15 éves Gábor fia — kinek szintén a botanika a kedvenc tantárgya — teljesítette a tudós ezen kérését, aki köszönete mellett levélben meghívta őt, hogy majd Belgiumban együtt fűvészkedjenek az ottani virányokon.

Unokám egyetemi tanulmányainak befejezte után bizonyára örömmel tett volna eleget szíves meghívásának, de most már ennek véget vett a háború s a belga tudós is, ki tudja hol, búsul hona állapotján!

Kubinyi sógora báró Nyáry koronaőr, kinek felesége vöm, Marschall báró nagyanyjának volt nővére, Pilisen lakott abban az egykori Beleznay-féle kastélyban, mely a híres gróf Beleznay-féle apagyilkosságnak volt színhelye.

De már nagyon eltértem az akadémiai székektől!

(Abban az időben az Akadémiának otthona még nem lévén, az üléseket a múzeumban tartották. A Kazinczy-ünnepély is ugyanazon teremben folyt le, melyben később hosszú évekig tartotta üléseit a főrendiház.)

Hanem az akadémia akkori elnöke, báró Eötvös József, úgy gondolta, hogy mivel úgyis házat fognak építeni az Akadémia számára, jobb lesz ezen tervet akként módosítani, hogy ne hímezzenek a nők egyes székeket, hanem adakozzanak oly célból, hogy az akkor eléggé kezdetleges berendezésű múzeumi nagytermet alakítsák át azon összegből.

Ekkor, bár ezen szép eszmének megíúsulása igazán lehangolólag hatott kedélyemre, kocsira ültette atyám egyik gazdasztüntet, aki „Nógrád a közügyért” című felhívással útnak indult a megyében adakozások gyűjtésére, melynek eléggé jó eredménye volt.

De a szép eszmét még sem lehetett csirájában elfojtani, mert az — bár némi módosulással — pár év múlva mégis életre kelt. Á minden nemesért élénken buzdulni tudó, köztiszteletben álló matróna: Bohusné Szögyényi Antónia ugyanis (a pesti jótékony nőegyesület akkori érdemdús elnöke) a fölépült Akadémia díszterme részére egy nagy szőnyeg hímezésére hívta fel Magyarország hölgyeit. Százan 100 külön kockát hímeztünk, különböző szebbnél-szebb virágbokrétákkal, fekete alapon. A szőnyeg ajándékozását Bohus Jánosné 1867 április 29-én jelentette be.

S ugyanerről a dolgról Arany János, az Akadémia akkori főtít-kára, az 1868 március 21-én tartott nagygyűlésen tesz jelentést.

Felsorolva az Akadémiát ért újabb adományokat, így folytatja: „S mit legelőbb kell vala említenünk, azon gyöngéd kezek által himzett díszszőnyeget, mellyel hazánk széplelkű hölgyei részéről Bohus Jánosné aszszony öméltósága ékesíté fel termünket s mely im lehetővé teszi, hogy a tudomány emberei egyszer legalább egy évben, virágokon tapossanak”.

Nagyanyámnak legutolsó kézimunkája volt ezen szőnyeg egyik kockája. Mindig gyönyörködve néztem az Akadémiában tartott díszüléseken ezt a szőnyeget, mindenkor visszaemlékezve a költői múltra, de viszont nagy sajnálattal láttam, mint lesz ez a szőnyeg az elnöki emelvényen évről-évre kisebb és kisebb. Bizony nem kímélték a molyok még a tudós társaság becses ereklyéjét sem.

Jött az 1860. év tavasza, mely meghozta április 8-án a döblingi tébolydából a gyászhiért, hogy a nagy Széchenyi meghalt. Mint varázsütésre, egyszerre az egész nemzet gyászt öltött. A fekete pruszlikra a Széchenyi mellképével ellátott ezüst csatokat varrtak; a magyar főkötő fekete csipkéből készült, a színes pártát fekete váltotta fel, fekete vagy acél gyönggyel kihimezve. Az ország minden községében — még a legkisebb faluban is — gyászistentiszteletet tartottak.

Nagyban fokozták még a nemzet gyászos megdöbbenését azok a retentő körülmények, melyek Széchenyi haláláról annak a hírével együtt érkeztek e hazába névtelenül s melyek részben túlzottak, részben valótlanak voltak, de akkor közhitelre találtak.

Nem sokkal halála előtt jelent meg Széchenyinek azon sárga borítéku vaskos kötete: „Ein Blick auf den Rückblick”, melyet minden műveit igaz magyar — aki csak megkaphatta — elolvasott, bár tudta, hogy házkutatás (és a könyv megtalálása) esetén súlyos börtön lesz a bér!

Megjött a nyár a balatonfüredi idénnyel, hol megismerkedtem a Nyitravármegyéből odaérkezett Rudnay Józseffel, ki nővéreivel időzött e kies helyen. Benne megtaláltam a saját rokonszenvennek és szüleim óhajának összetalálkozását; mindenki csodálkozott azon, hogy az engem nagy számban környező ifjak között miért nem akadtam mindeddig kedvemre valóra.

1860-ban, mikor Balatonfüredről már mint félig menyasszony érkeztem vissza, későbbi férjem s nővérei is együtt utaztunk. Ekkor az a tréfás eset történt, hogy az összes podgyász a Borz-utcai Rudnay házhoz került és mi csak másnap vettük észre Vácon, hogy podgyászunk hiányzik. A véletlennek keze már akkor belenyúlt a jövő intézésébe.

Rövid idő múlva Szt. István napjának monstre megünneplésére készült a nemzet, már akkor szabadabb áramlatok voltak a levegőben. Szt. István kezének körülhordozása alkalmával, aki csak tehetett, mindenki részt akart venni a körmenetben. Mi a Dísz-téren Huszár Sándor jó ismerősünk házának ablakaiból néztük. Az ő felesége Madách Imrének volt nővére. Ott volt leendő vőlegényem is nővéreivel. Azt állítják, hogy a Lánchíd a nagy embertömegtől csak úgy imbolygott és hajladozott.

Néhány hónappal előbb kezdődött a tulajdonképeni fényképezés hazánkban. Ezelőtt csak fekete szilhuettek vagyis fekete papírból kivágott arcképezés volt divatban. Ezt követte az eléggé tökéletlen daguerötíp, mely nagyon fényes volt, míg végül divatba jött a fényképezés. Simonyi volt Pesten, a régi Sebestyén-téren, a legkeresettebb fényképész. Először többnyire csak látogató-jegy nagyságú apró fényképek voltak vagy oválalakú nagyobbak és gyakran színezve. Ilyen képet készítettek rólam is magyar ruhában, kakastollas magyaros kalapban. A magyar ruhához nem viseltünk kalapot, csak hosszú, hátul lelógó fekete fátyolt a pártán vagy főkötön, így jártunk az utcán. 1860 nyarán azonban kalapot kívánt a divat, fiatal leányoknak Pórfi férfikalaposnál lehetett a legcsinosabbakat kapni, ő volt az előkelőség felkapott kalaposa. Üzlete a Váci-utcában, a

Kristóf-tér közelében volt. Diszítésül a magyar kakastollat használta. Nagyon emlékezem arra, hogy mikor én ilyen kalapot fölvettem Portinál, annyira idegenszerűnek és feltűnőnek találtam ezt, hogy az a nagyon kellemetlen és feszélyező érzésem támadt, mintha a Váci-utcában járó-kelőknek egyéb dolguk sem volna, mint engem nézni. Ez a feltűnőségi érzés, mondhatom, hogy igen kellemetlen hatással volt reám. Nyár végén menyasszony lettem.

Kelengyém elintézni valói végett többször jártunk Pesten. Ilyenkor mondta édesatyám, hogy ő annyira ösmeri ezt az utat Vác felé, hogy ha szemét bekötnék is mindig meg tudná mondani, hogy milyen helyen van. Csodálkozva kérdeztem, hogy miről? A hidakról — úgy mond. — Neki külföldben is rendkívül kifejlődött tájékozódó képessége volt; városokban is, ahol csak egyszer járt, már minden helyet megfigyelt és másodszor már rögtön oda talált. Nálam éppen az ellenkezője volt és van ennek, még most is. Bizonyos, hogy az érzék is hiányzik nálam, de lehetséges, hogy némi kis része van e mellett annak is, hogy gyermek és ifjú koromban jó anyám betegeskedése miatt mindig zárt kocsin utaztam.

Midőn egy ízben késő este vonaton Vácra érkeztünk, szüleimmel és vőlegényemmel ott töltöttük a „Csillag” vendéglőben az éjszakát. Korán reggel indultunk Vanyarcz felé, zárt kocsin s a feneketlen novemberi sár miatt, hat lovon. Körülbelül az utazás közepén órámat akarom megnézni s nem lelem. Menyasszonyfővel történt szórakozottságom mentheti, hogy arra semmiképpen sem emlékeztem, hogy órámat este Váczon láttam-e még a fogadóban. Vőlegényem vagy tíz napig időzött nálunk, útja otthonához ismét Vácznak vezetett, akkor tudakozódott az állomáson és azt a feleletet kapta, hogy egy apró zöld zumáncú női órát, finom velencei láncsal találtak a vasúti sínek mellett a sárban.

Ez volt az én óráim. Igen nagy volt örömem viszontlátásakor, mert én ezen órát kis kertem jövedelméből vásároltam.

A velencei láncból hiányzott egy darab, inkább ennek az elszakadása okozta az óra elveszését, mint az én hanyagságom.

Az én jó nagyanyám, aki öregségében szőnyeg és bútorhímzésekben is páratlanul nagy szorgalmat fejtett ki, igyekezett befejezni azon 50 pár harisnyát, melyet kelengyémhez lázas sietséggel kötött. Utolsó éveiben; többször említette, hogy ha már ő nem lesz többé, nem hiszi, hogy a családból valaki is fog annyi kézimunkát csinálni, mint ő. De bizony a jövő azt mutatja, hogy Lenke leányom ő tőle örökölte ezt a nagy buzgalmat a kézimunkában. Mint legkedvesebb fiának egyetlen gyermeke, én voltam az ő kedvenc unokája. Vőlegényemet is nagyon megkedvelte és választásommal ő is mindenképen meg volt elégedve.

Ez időtájt némely megyében nagyon élére voltak állítva a politikai pártszenvédélyek, de talán sehol az országban úgy, mint Hontvármegyében. Az ellenzék vezére Ivánka Zsigmond volt, a pecsovicok pártjáé báró Majthényi László főispán. Esküvőm előtt vagy négy nappal édesatyám a balassagyarmati vármegyegyűlésről haza érkezve, komoly arccal ezt mondta nekünk: — Nem tudom, nem kell-e majd kissé elhalasztani az esküvőt, mert tegnap Ivánka Zsigmond (ki vőlegényemnek sógora volt) Hontvármegye gyűlésén fölpofozta *Paczolayt*, a főispán sógorát.

Vagy talán fordítva volt, arra már nem emlékszem elég az hozzá, hogy a pofon elcsattant, melynek csattanós vége természetesen párba jött. A párba jött megtörtént, az esküvő napját nem kellett elhalasztani. Sógorom így beszélt róla, hej, ha én úgy tudtam volna löni, mint Józsi sógor! olyan nagy céltáblám volt s mégis elhibáztam! *Paczolay* ugyanis nagyon terjedelmes ember volt.

Vőlegényem az esküvő előtti napokban karácsony tájt Nyitravármegyéből hozzánk utazva, találkozott a vasúton egyik jó barátjával herceg *Odescalchi* Gyulával, tőle azt a hírt hallotta, hogy kiadta Beust Teleki Lászlót Drezdában, illetve elfogatta, amidőn az Parisból jövet báró Orczynénál

volt látogatóban, hogy mint keresztapa szerepeljen egyik unokájának Gyürky Lászlónak keresztelésén.

Édesatyám ezt a hírt azonnal melegében elvitte Szirákra Teleki László egyetlen nővéréhez Degenfeld Ottónéhoz, aki nyomban kocsira ült és Bécsbe utazott, nemcsak azért, hogy fivérét láthassa, de azért is, hogy ha lehet szabadon bocsáttatását is kieszközölje.

Báró Vay Miklós volt akkor a kancellár, Magyarország politikai egén már nagyon oszladoztak a fellegek és Bécsből kedvező fuvalmak voltak érezhetők. Telekit hazabocsátották. Meglátogatta nővérével szüleimet is, hiszen ő is gyermekkori játszótársa volt anyámnak. Nemsokára összehívták a magyar országgyűlést és Teleki Lászlót képviselővé választották. Ekkor lett Madách Imre is képviselő s igen nagy feltűnést keltett a conglomeratról szóló beszédével, az egész országot csodálatba ejtve nagytudományú készült-ségével.

IV. FEJEZET.

FIATALASSZONYKOROM.

1860-1880.

1. Utazásom új otthonomba. Első látogatásom szüleimnél. Ott találkoztam gróf Teleki Lászlóval. — 2. Nógrádmegyei körutam rokonainknál. Gróf Teleki László halála, temetése és elfogatásának körülményei. (Kossuth Lajos emlékirataiból.) — 3. Felvidéki látogatásaim férjem rokonainál és barátainál. Szent László pénze a bajmóczi várban. Rákóczi-hársfa, hol orsz.-gyűlést tartott. A Rudnay-család pallos-joga (jus gladii). Az 1861-iki kény szeradóízetés karhatalommal. Gróf Zay Károly, Keglevich István és herceg Odescalchi Arthur kastélyairól. — 4. Egyetlen fiam születése. Madách Imre az „Ember tragédiája”-t az édes anyámnak ajánlott példányból felolvassa családunknál. 1862. jan. 26. — 5. Édesanyám nyilvános felszólalása 1865-ben és a „Nőképző Egyesület” alapításának előkészítése. Hajóveszedelem — 6. Férjem édesanyjának halála és ebből kifolyólag férjem és testvérei közötti osztály. Koronázás 1867. jun. Szüleim közelébe való vágyódásom teljesül. Költözködésünk Vác-Hartyánba. — 7. Új otthonunk leírása, ahol 1849-ben Paskievich orosz fővezér főhadiszállását tartotta. — 8. Vámbéri Ármiról és gróf Rhédey Claudiáról, a későbbi württembergi nagyhercegnőről, a mostani angol királyné nagyanyjáról. — 9. Gyermekem kicsi kora és neveltetésük. — 10. Édesatyám hivatalvállalása, majd a balassagyarmati kerület képviselőjévé történt megválasztatása. Gyermekem neveltetésének folytatása végett Budapestre költözésünk és ott időzésünk. — 11. Hazai iparpártolás 1876. Újabb találkozás Györryel. — 12. A vác-hartyáni pünkösödök leírása. Gyulai, Vadnai, Tóth Kálmán, Gönczy Pál és családja, Molnár Aladár, Thern Károly és fiai, stb. Bécsi világkiállítás 1873. — 13. Fiam balesete a tornaórán. Betegeskedésének kezdete, az én másfélévig tartó kálváriutum és egyetlen fiam halála 1880 okt. 13.

1861 január 2-án, fagyos, zimankós téli napon, ötödik vármegyébe vitték el az egyetlen leányt, ki egykor megyéjét bálozás céljából sem akarta elhagyni és aki teljes életében jó édesanyja oldala mellől még úgyszólván sohasem távozott.

A 21 R. foknyi dermesztő hidegben, a négy órai kociút után, éjjeli órákban indult el a fiatal pár a váci vasúti állomásra.

Tornócon várt férjem fogata zárt kocsival, melynek ablakain a jégvirágok fényes kristályai nem engedték, hogy a derengő reggeli nap sugaraitól megaranyozott zúzmarás fákat és a szép vidéket láthassam. Üzbégen másik négyes fogatunk várt. Így értünk végre 9 óra tájban az új otthonba, Kis-Bilicre.

Megérkezésünk előtt lehúztam meleg keztyűmet, hogy hajamat kissé rendbe hozzam a hosszú éjjeli utazás után, de ujjaim úgy megdermedtek, hogy semmiképen sem tudtam azokat használni. Mikor a koci megállt, férjem kedvenc vizslája ugrott elélem. Ebből húséget magyaráztam ki.

Férjem az emeleti erkélyre vezetett, honnan egy végtelenül bájos táj terült szemeim elé sok falunak kies látképével.

A „Hölgy Futár” jan. 5-iki számában Vadnai nagyon szépen irt esküvőmről és Hugó Vikornak egy igen kedves költeményét idézte, melyet leánya esküvőjére irt, hogy új otthonába milyen örömmel várják az eddigi otthonát elhagyó új asszonyt.

A legnagyobb igyekezettel láttam hozzá, hogy rendes, gondos házi-asszony legyek. Nagy buzgósággal bejártam éléskamrákat, padlást, pincét, a gazdagon felszerelt fehérenemű-szekrényeket nagy rendszeretettel vettem át, emellett folyton szemem előtt lebegett Freitag Gusztáv Sabínájának képe „Soll und Haben” című regényében; meg azután összeírtam a sok dunnafelet, melyeket még a nagymama, a mintagazdasszony Hellenbach Krisztina gyűjtött volt.

Nem akarok itt detektív-mozik mintájára képet nyújtani a jövő nemzedék tolvajhajlamú cselédsége számára, de kuriosumképen mégis följegyzem itt, hogy régebben, mikor az egyik kulcsárnénak súly szerint adták át a tollneműeket (ezt tartván a legcélszerűbb és a csalást leginkább kizáró módszernek), az illető úgy járt keresztül átadói eszén, hogy amennyi pelyhet kiszedett a selyemdunnából, ugyanannyi súlyú homokot tett beléjük s gondosan visszavarrta a dunnák nyilasát ugyanolyan színű selyemszállal.

Meissen, nagyon szép festésű, porcellánon étkeztünk, melynek jegye a keresztbe tett kettős kard. Akkor még fogalmam sem volt arról, ami a világháború benyomása alatt most kialakult bennem, hogy ebben a német militarizmus jelvényét tekinthetjük.

Az Alt-Wien porcellánnak jegyét méhkasnak tudtam és csaknem mindenki, de nemrég egy nagyon tudni vágyó, most önkéntes unokám, mikor erről egy ízben szó esett, könyvesszekrényéhez lépett s onnan egy vaskos kötetet szedett elő, mely a porcellángyártás történetéről szól és felolvasta abból, hogy az a rajz a Habsburg-ház pajzsát jelenti és nem méhkast; ha az ember lefelé fordítja a rajz domború részét, úgy az teljesen megfelel ezen kijelentésnek, nem látjuk azt többé méhkasnak, hanem pajzsának és belátom, hogy tévesen került a köztudatba a méhkas fogalma. Sokkal hihetőbb az, hogy a bécsi híres porcellángyár termékeire inkább égettette pajzsát az uralkodóház, mint egy szerény méhkast.

Van Lenke leányom]házánál ilyen Alt-Wien edénykészlet, fehér, gazdagon aranyozva, 100 személyre, ékes asztaldíszekkel, sőt még pezsgőhűtők is vannak hozzá.

A porcellángyártásról hallottam én, hogy olyan helyen szoktak gyárat állítani, hol arra alkalmas agyag található, de nem azt az agyagot keresik, melyből a porcellán készül, hanem azt-, amelyben a porcellánt kiégetik.

A levelek jöttek-mentek naponta az egyetlen gyermek és a szülők között, de a válasz megérkezésére az akkori nehézkes postaviszonyok mellett tíz napig is kellett várni.

Midőn férjemmel először voltam szüleimnél, abban az időben volt náluk látogatóban Teleki László Bécsből való szabadonbocsáttatása után. Édesanyámra címzett régi levelek között találtam egyet, melyben Teleki Auguszt, László egyetlen testvére ezeket írja: „A te kedves lényed olyan élénk benyomást tett fivéremre, hogy már ma látogatásodra akart menni, de én kértem, halasszuk azt holnapra. Arra kérlek, hogy ne említsd előtte, mint a mai viszonyokról Madáchtól és Szontaghtól hallottál, rosszul hatnának rá”.

Szüleimtől azt az ígéretet kaptuk, hogy 1-2 hét múlva meglátogatnak minket náluk lakó nagymamával együtt. De másként történt. Egy unokatestvéremet, Beniczky Bélát, mint nem telibe 20 éves ifjút, Tázláról, hol szülei laktak, egy kis farsangolásra küldték szülőmegyéjébe, Nógrádba. Sallangos szerszámú szép négy lovát maga hajtotta. Szüleim-

tői anyám nővéréhez, Sándor Zsigmondnéhoz akart látogatóba menni, a közeli Tó-Györkre, útja egy kis patakon vezetett keresztül, ő, hogy szép új kocsija mennél kevésbé sárosódjék be (mert a külső csínra és tisztaságra nagyon sokat adott), fölemelkedett üléséből, hogy amennyire csak lehet, kikerülje kocsijának a bepiszkolódását; ekkor a kerék egy kőre jutott, nagyot zökkent, Béla bizonytalan helyzetéből leesett, a kerék keresztül ment lábán s vagy egy óra múlva visszakerült szüleimhez, de ekkorra lába már annyira dagadt volt, hogy csizmáját föl kellett vágni, hogy kiszabadítsák belőle. Ez a baleset természetesen megakadályozta szüleimet, hogy engem abban az időben meglátogassanak.

Bizony nehéz feladat volt szüleit értesíteni ezen szerencsétlenségről a távoli Tázlára. Anyja nagyon beteges lévén, nem jöhetett, de apja hamarosan megérkezett, magával hozva Pestről az akkor leghíresebb sebészt, Kovács-Sebestyén Endrét és annak asszisztensét, Mezeyt (később Rókus-kórházi főorvost). Azt állapították meg, hogy a csontok annyira szilánkokra vannak zúzódva, hogy a láb okvetetlenül meg fog üszkösödni s ezért le kell vágni. De arra még vagy tíz nap szükséges, hogy egy úgynevezett határvonal képződjék s azután majd vagy 4 centiméterrel fölötte fogják a lábat levágni.

A kesergő édesanya e híre azt írta, hogy tud majd belenyugodni, ha fiának levágnák is a lábát, csak az élete maradjon meg!

Az orvosi tudomány akkor még nem állott oly magas színvonalon, mint most. A szegény betegnek mozdulatlanul kellett fekdünie. Törött lábát magas állványra helyezték. Dr. Mezey állandóan mellette maradt, hogy szüntelen figyelje a beteg állapotát s amikor hírt adott dr. Kovácsnak, hogy már megérkezett az időpont a műtetre, akkor ő eljött s egy kedves, finom vonást kell róla itten följegyezniem. Láttam, hogy mindenki milyen nagy izgatottságban van, azzal igyekezett a családot lecsillapítani, hogy még sok háborítlan előkészületre van szüksége, csak maradjanak nyugton, tizenkét lepedőt készítsenek, amikor a műtétnél szüksége lesz ezekre, majd tudatni fogja. Ebbe bele is nyugodtak és vártak türelmesen, de természetesen nagyon szomorúan. Egyszer csak belép dr. Kovács e szavakkal: „Már megtörtént és jól sikerült!” Nála csak csselfogás volt a sok lepedőkészítés, hogy nyugodtabb legyen a család a várakozás alatt.

Azon a Tázlaron történt, hogy egy nógrádi nagyon szép asszony, Török Sándorné Paternay Hermin meglátogatta nagybátyámékat, mint egykori szomszédjait. Útközben találkozott a híres Bogár Imre nevű betyárral és cimboráival. Közöttük körülbelül az a jelenet játszódott le, mint a Petőfi „Pusztai találkozás”-ában. Másnap meglátogatták őt a betyárok Tázlaron s ott egy kedves reggelit élveztek. Édesanyám másik testvérénél, Beniczky Adolfnál is történt ilyen betyárlátogatás Cséfán, Biharban. Sobri, ki állítólag gróf Vay József volt, betört nála és minden ezüstjét el akarta vinni, ekkor nagybátyám azt kérte tőle, hogy hagyjon meg legalább 12 személyre evőeszközt leánya számára, aki éppen menyasszonya volt gróf Vay Lászlónak. Sobri teljesítette kérését.

Ez a Beniczky Sarolta édesanyja Vay Sándor írónak. Másik gyermeke, Péter: pápai prelátus, legújabbán kinevezett püspök és máltai lovag. Adolf bácsiról felemlíték két dolgot; az egyik, hogy egy ízben váratlanul érkezett egy barátjához falura, aki tél idején ebédlőjét nem fűtette. Agglegény lévén, egymaga nem is használta ezen ebédlőt, de barátja tiszteletére most hamarjában ott terítettett. Nagybátyám elkényeztetett ember volt, így sehogysem érezte jól magát a hideg ebédlőben, ezen úgy segített, hogy a szünetekben minden étel után derékon fogta barátját és a kerek asztal körül keringőt járt vele.

A másik eset az én négyéves koromból való, akkor még Adolf bátyámat, ki oly nagyon messze lakott tőlünk, sohasem láttam, de hallottam emlegetni, hogy nagyon szép ember s egyik fülében fulbevalót visel fájós szeme miatt. Ezt én még sohasem láttam más férfinál, de az úgy-

nevezett taliánoknál láttam, kik hátukon egy sokfiókú szekrényt hordtak magasan fölpakkolva mindenféle csomagokkal; a szekrénynek leoldható talapzata is volt, melyre azt bárhol felállíthatták. Ezeket „kasznysok”-nak nevezték. Bejárták az egész országot, szekrényükben ezerféle szükségesség holmi volt: zsinór, cérna, tű és gyűszű, szalag, harisnya, szappan, papucs, stb. Ezen taliánoknak sohasem hiányzott fülükből a lencse nagyságú fülbevaló. Ezt én jól megfigyeltem.

Egy reggelen belép hozzánk egy finoman öltözött úr, én nem is üdvözöltem, hanem rögtön a másik szoba ajtajához futottam, fölkiáltottam: „mama, itt van Adolf bácsi!” S igazam volt.

Végre fölgyógyult az amputált beteg s azután szüleim is eljöhettek hozzánk.

Május havában Nógrádba mentünk, hogy mint fiatal házasok meglátogassuk ottani rokonainkat. Az egyik kocsin anyámmal én mentem, a másik kocsin atyám férjemmel.

Szülővármegyémekben rokonaink és jóbarátaink látogatása közben, mint egy caleidoscopban fölmerült emlékezetemben, oly sok kedves kép, tréfás éle s magamról is egy és más a múlt időből.

Talán 10 éves lehettem, mikor a helybeli orvos, kit különben igen ügyes orvosnak tartottak, egy fogamat húzta ki. Mikor édesanyám a fogat kezébe vette, rettenetes megütközésének erős hangokban adott kifejezést. Én ennek okát nem tudtam megmagyarázni még akkor sem, amikor meghallottam, hogy az odvas fog helyett egy jót húzott ki, csak csodálkoztam, hogy miként lehet ezt annyira zokon venni, hisz az nem nagy baj, ámde a gondos jó anya nem így érzett!

A falunkban lévő lelkésznek, *Zelenka* Dánielnek volt egy nagygaléru, sötétkék színű köpönyege, melyről ő nem kis dicsekvéssel azt beszélte, hogy ezt már teológus kora óta viseli, pedig ekkor már felnőtt gyermekei voltak; de azok tréfásan kisütötték róla, hogy egyszer a bérlését újította meg, máskor a posztóját, szóval, hogy azon a köpönyegén már semmi sem a régi, csupán csak az a sárga láncos csatt, amely a már vagy ötször megújított keskeny bársonygallért tartja össze.

Abban az időben, mikor én 15 éves voltam, igen gyakran jártak úgynevezett „csavargók” vidékünkön, kiknek rendszeren ennivalókat és egy pengő forintot küldtek szüleim. Lopva jöttek, rendszeren késő esti órában s az istállóban a kocsisoknál húzódtak meg, mert féltek a pandúroktól s amikor megkapták a küldeményt, szép csendesesen tovább álltak. Másnap reggel híre járt, hogy egy közeli árokban meggyilkolva találták az egyiket, a társát elfogták s utóbb fel is akasztották, mert kiderült, hogy ő ölte meg pajtását, hogy elvegye tőle a nála lévő forintot.

Kis leánykoromban sokszor megcsodáltam a sziráki vendégszobákban azt a sokféle kutyaképet, melyek a falakon függtek. Ezekről mondotta el nekem Dégenfeldné, a jó Guszti néni, hogy az ő édesanyja vagy nagyanyja mindig igen sok kutyát tartott. Azoknak képei ezek. Szokásban volt ezen kutyákat minden szombaton megfürösztetni. Amikor már jött a szombat, ösztönszerű előérzettel minden kutya elbujt, alig tudták őket előkeresni; annyira nem szerették a fürdést.

Szirákkal kapcsolatban nemcsak a kutyák maradtak meg emlékezetemben, hanem sok egyéb is, pl. ott láttam azon ezüst tálát, melyen a híres Teleki Mihálynak, Apaffy Mihály erdélyi fejedelem egykori kancellárjának tálaltak. Ott volt karosszéke. Eléggé terjedelmes ugyan, de legkevésbé sem felelt meg a kényelem legkezdetlegesebb kívánalmainak sem, mert csupa tiszta faragott fából állott, nem volt azon a legkisebb kárpitozás sem. Persze, a régiek nem voltak olyan elpuhultak, mint mi. Az öreg Orczy Béla báró, a király személye körüli miniszter, pl. elbeszélte nekem, mikor egyszer Ferenczy Idánál találkoztam vele, hogy az ő édesanyja még 80 éves korában is oly egyenesen tartotta magát, mint a nádszál, sohasem támaszkodott sem kocsin, sem karosszékben.

Jól emlékezem arra is, mikor 1856-ban híre jött, hogy özv. gróf Dégenfeldné, a jó Guszti néni, házasságot kötött fiainak a nevelőjével. A hír természetesen mindenfelé nagy szenzációt keltett. Szüleim már előzőleg tudták, hogy ez meg fog történni, de a bizalmas közlést senkinek sem mondták el. Megmondotta anyámnak bizalmasan azt is, hogy különösen azzal nyerte meg az ifjú nevelő az ő szívét, hogy a fiuk elmondták anyjuknak, hogy minden éjjel elmegy hozzájuk és betakargatja őket.

Teleki Augusztá minden esztendőben meglátogatta egyetlen élő testvérét, Lászlót, hol Parisban, hol Brüsszelben, magával vitte fiait is nevelőjükkel. Mikor elhatározta, hogy feleségül megy, megírta ezt testvéreinek, Lászlónak is, aki ilyenformán válaszolt: „Te ismered az én demokratikus nézeteimet, nincsen semmi kifogásom ez ellen, csak a nagy különbség támaszt bennem némi aggodalmat”. A jó Guszti néni bebizonyította, hogy ettől nem kell tartani, mert az ő első férje tizenhárom évvel volt idősebb, a második tizenhárommal fiatalabb, mint ő s mindkettővel a legjobb egyetértésben élt s boldog volt.

Guszti nénit én magamnak a kiváló háziasszony mintaképeül választottam. Nagyon imponált nekem az is, hogy amikor a feketekávé mellett a cukortartót behozta az inas, ő mindig zsebébe nyúlt egy csomó kulcsért, azzal nyitotta ki s mikor a csészéért jöttek, ismét bezárta.

Cukortartót említve, két tréfás dolog jut eszembe. Az egyik, hogy vendégei körében feketekávé mellett ül egy bizonyos háziasszony. Vendégei között volt egy katonatiszt is, aki kávéját nem találta eléggé édesnek, ezért kezével még egy darab cukrot vett, mire az úrnő csönget s más cukorral tölteti meg a szelencét. A tiszt nyugodtan szürcsöli tovább kávéját; mikor elvégezte, veszi a csészét s kidobja az ablakon. Az úrnő szörnyűködve szól: „Mit csinál? Ez legszebb sévres-i porcellánjaim közül való!” A katonatiszt így felel:

„Hogyha azt a cukrot, melyet alig érintettem kezemmel, már használni nem lehet, hogyan lehetne azt a csészét, amelyből ittam?” Ily módon kívánta megbüntetni az úrnő finyátságát.

Györy Vilmosnak egy beszélyében olvastam, hogy egy uri nő szobaleányát nagyon hűségesnek tartotta, mert a legyet, melyet ő naponta a cukortartóba helyezett próbaképen, hogy ha a szobaleány a cukorból nyalakodnék, az kirepüljön, pontosan mindig benne találta. Így a szobaleányt teljesen hűségesnek hitte és sok mindent bízott rá. Egy alkalommal nagyon meglopták, kiderült, hogy a szobaleány tette. Vallatás közben a légy története is fölmerült. Ő bevallotta, hogy ezt észrevéve, ő is fogott legyet és mikor a cukorból elvett, a legyet a szelencébe tette az elröpült helyébe.

A nagyon gazdag Beniczky Pálnét pedig azon inasa lopta meg, akit ő, mert nagyon sokszor látta imádkozni, a legmegbízhatóbb embernek tartott.

Benső baráti viszonyunk a szirákiakkal nagyon hosszú évek során megmaradt zavartalanul. A fiuk vizsgálataira is rendesen eljártunk. Sok kiváló pedagógust hívtak meg azokra. Ott ismerkedtem meg Ballagi Mórral is, a budapesti ref. teológia tudós tanárával. Ő tőle hallottam, hogy teljes életében nem felejtett el semmit, amit meg akart tartani eszében. Ugyebár, rendkívül nagy kincse ez az életnek, de amilyen értékes, éppen olyan ritka is. Nagyon szellemes ember volt, csak úgy sziporkázott az esze, de amellet híres volt a szórakozottságáról. Róla beszéltek, hogy egyszer késő este bandukolt a Kinizsy-utcában, hol saját házában lakott, az utca már igen sötét volt s ő gondolataiba merülten és szórakozottan kérde egy vele szembe jövő rendőrtől:

— Ugyan barátom, nem tudná nekem megmondani, hol lakik Ballagi Mór?

Majd egy ízben ebédre volt hivatalos, abban az időben felesége igen beteges volt, az ebédnél a háziasszony mellett ült. Amint a levest elfo-

gyasztotta, a háziasszonyhoz fordulva mondta: — Bocsánat, hogy olyan rossz a leves, de beteg a feleségem!

Igen jó magyar-német és német-magyar szótárt is írt. Nem emlékszem már tisztán, ő mondta-e az Akadémia nagy szótárára vagy egy akadémikus az ő szótárára, hogy „minden benne van, amit mindenki tud, de csak ne tudjon valaki valamit, azt hiába keresi benne”.

Körülbelül 14 éves voltam, midőn Vanyarcon Dessewffyéknel két 17-19 éves Dessewffy-fiú fordult meg, közeli rokonaik Sárosvármegyéből. Az ifjabbik Pál, ugyanaz, aki öreg korában, vagy 50 esztendővel később, 500.000 forint alapítványt tett egy Dessewffy-családbeli fiú neveltetésének segélyezésére. Itt felemlítem azt, hogy mikor ezt az újságban olvastam, bennem az a remény ébredt, hogy ha levélben fölkérem, talán rá fogom bírni, hogy egy Dessewffy-leány részére is tegyen neveltetési alapítványt s azt az Orsz. Nőképző Egyesületnél tegye. De én az ilyen kérések keresztülvitelénél nagyon félénk és ügyetlen is szoktam lenni, így előbb egy közeli rokonát, a kiváló és a nők javáért fáradhatatlan és nagyon eredményesen munkálkodó Dessewffy Emmát kérdeztem meg, vajjon kedvére lenne-e, ha én ezzel a kéréssel közeledném Dessewffy Pálhoz. Ő nagyon lelkesen karolta fel az eszmét és reményt adólag bátorított reá. Írtam Dessewffy Pálnak, egykori találkozásunkra hivatkozva, mert hiszen azóta sem láttam őt. A legnagyobb készséggel *igent* mondott, rövid idő múlva Budapestre jött s a gyűlésteremben édesanyám arcképe előtt leolvasott alapítványképen 20 darab ezrest az én kimondhatatlan örömömre.

Nógrádi utunk Nándoron keresztül vezetett, hol annak előtte nagyon gyakran tettünk útközben. Két régi kép merült fel előttem. Az egyik, hogy ebben a vendégfogadóban egy vén zsidót láttam egykoron az ajtó közelében mozdulatlanul ülni, anélkül, hogy fölkelt volna három órai ott tartózkodásunk alatt. Megmagyarázták nekem, hogy „*hamun*”. Zsidóknál ez a gyászolás kifejezése.

Itt láttam én, kicsi leánykoromban, a falusi bíró lakása előtt, egy kalodát és egy derest, a mai kor előtt ezen teljesen ismeretlen két tárgyat, a falusi bírák büntető hatalmának jelvényeit.

Itt a nándori vendéglőben történt, hogy Madách Imre édesanyja unokájával, Huszár Annával ebédelni kívánt, míg lovaikat etették. Azon kérdésre, hogy mije van, a vendéglős így felelt: „tötött szidi, tötött szidi”. Újból kérdezte a dáma, újból ez volt a felelet. Akkor unokájához fordulva kérdezte:

„Was sagt der Esel?”

Mire a vendéglős derült arccal így felelt:

„Gefüllte Kalbsbrust, ich bitte Euer gnaden!” (Töltött szügye.)

Olyan szerencsés volt egész családom, hogy mindenkivel nagyon jó viszonyban élt, soha semminő ellenségeskedést nem tapasztaltunk. Minden ismerősünkkel egyetértésben és jó barátságban éltünk. De bezzeg, mikor felnőtt leány lettem, a sok mama elhidegült, mindenik szerette volna leányát ünnepeltnek látni az én rovásomra. Még édesanyám egyik legközelebbi rokona is telve volt irigykedéssel irántam. Még maguk a leányok is kieszelnek mindenféle fortélyt, hogy vetélytársaikat háttérbe szorítsák. Példa erre (nem velem történt) ez az eset: két ünnepelt leánynak az első szabóné Kleinné, két *egyforma* báliruhát készített. Az egyik, Gy. L., ezt valahogy megtudta és addig fondorkodott, míg P. V., bár nem szívesen, de mégis megmutatta azon két báliruháját, melyeket a közeli bálokon fog viselni. Amaz ügyesebb rábeszélte, hogy a rózsaszínűl vegye fel az első bálra, mert az neki sokkal jobban áll, stb. Ekkor már ügye nyerve volt, mert ő vehette föl elsőnek azt, amelyik ugyan egy mintára készült s akkor a másiké már csak utánzat és másolatszámba ment a következő bálon.

Ezen fiatal leány anyja híres volt arról, hogy Hyppolit francia

fodrászt, nagyon sokszor megkínózta azzal, hogy leányának frizuráját négyszer-ötször lebontatta a bál előtt. Hyppolit ezért meg akarta bosszulni. Egyszer oly későn jött leányát fésülni (már este 11 órákor), hogy éjfél után érkeztek a bála. Károlyi György állítólag azzal fogadta őket: hogy nem tizediki, hanem kilencediki báljára hívta meg őket.

A női cselszövény egyik jelét én is tapasztaltam. Ugyanis a szomszéd vármegyében fényes házibált adott B . . . -né, kinek két felnőtt leánya volt. Erre meghívót kaptunk, de azt elcsente egy ismerősünk, hogy ne mehessünk, mert ő is el akart menni leányaival, így mi a meghívásról csak utólag értesültünk. A B . . . -leányok ifjabbika egy idegen nevű grófhhoz ment férjhez, aki sehogysem tudott a pénzzel bánni s mikor már egy bécsi hotelben attól féltek, hogy letartóztatják őket nagyon felszaporodott kiegyenlített számlái miatt, arra határozták magukat, hogy az asszony váltót hamisítson anyja nevére, hogy számláikat kifizethessék és még maradjon annyi, hogy az asszony kijuthasson Parisba is. Ott virágárúsné lett s padlásszobában lakott. Ez így tartott vagy egy évig. Egyszer egy kávéházban felismerte őt férje, ki utóbb szintén Parisba jött; megkérdezte lakását. Fölkereste. Egy idő múlva mint váltóhamisítót föladta, azután eltoloncolták a mária-nosztroi fegyházba. Később Olaszországban ment férjhez egy grófhhoz. Idősebb nővére nagyon fényes házasságot kötött idegen országban, a la Tatjana, orosz herceghez ment férjhez. Az orosz társaságban vezetőszerepet vitt, az orosz vöröskereszt élén állott, stb.

Ludány volt az a hely, hol a losonci bálók előtt tölteni szoktuk volt az éjszakát egy eléggé egyszerű vendégfogadóban. De hiszen akkor még az igények sem voltak oly nagyok, mint most, közvetlenül a mai rémes háború kezdete előtt. De az ember hozzá is volt szokva a hosszú kocsin tett utazások mellett az ilyen igénytelen vendégfogadókhoz.

Sok történetkét hallottam ebből az időből. Egy rokonom, Ocskay például úgy utazott családjával, hogy ment vagy 10 kocsi, melyekben minden, de minden található volt, ami egy nagy család kényelméhez és annak háza népe ellátásához szükséges; természetesen velük volt a szakács is minden konyhafelszereléssel, sőt a legutolsó kocsihoz még tehén is volt kötve, hogy kéznél legyen bármikor a frissen fejt tej is.

Olvastam valahol, hogy midőn egy alföldi vendégfogadóban, valahol a Hortobágyon, egy úr megszállt s egy csirkét s néhány tojásból rántottát ebédelt, mikor fizetni akart, 300 pengő forintot kért tőle a vendéglős azzal az indokolással, hogy ő ezer forint hasznóbért fizet egy esztendőre; vendég legföljebb 3-4 fordul meg nála; ezért ilyen módon kell ezt az összeget beszélnie.

Az öreg Csáky László gróf beszélte édesanyjáról, *Lazsánszky* grófnőről, ki nagyon jó barátnője volt az én nagyanyámnak — s így anyámat is minden érdekelte, ami rá vonatkozott —, hogy egy ilyen falusi kis fogadóban hált meg, de nyoszolya csak egy volt a vendégszobában s így komornája számára a földön vetettek ágyat, aki ezt orrfmorgatással nézte, hogy ő bizony nem fog a földön hálni, fnyátságáért aztán az öreg grófnő így szégyenítette meg:

„No jó, hát feküdjék maga az ágyba, én majd a földön alszom!”

De mennyire eltértem Ludánytól, pedig én arról akartam írni.

Hallottam egy érdekes történetkét, amely állítólag Ludányban, a Gyürkyek kastélyában történt. A fiatal Pallavicini örgróf udvarolt a ház úrnője, gróf Vay Erzsébet egyik nővérenek, de nagyon tetszett a másik nővérenek, Lillának is, ki azt mondotta nővérenek, hogy engedje csak egyszer, hogy ő ülhessen mellette az asztalnál s ő el fogja hódítani udvarlóját. Mikor ez már annyira ment, hogy az ifjú Pallavicini megvallotta érzelmeit, az ifjú leány azt mondotta: „Nem érez maga komolyan irántam, még a kis ujját sem engedné levágnatni érettem. A fiatal örgróf a szakácsához ment és odatartotta kisujját, hogy vágja le, mikor a szakács

vonakodott, *ő vette a konyhakést és levágta*. Kisujja árán elnyerte a grófnő kezét.

A ludányi kastély előtti köröndről is följegyzett valamit a krónika, hogy a ház urának, Gyürky Pálnak egyik első házasságabeli leányát egy házasulandó gavallér szép fogatára ülteti maga mellé, hogy kissé kikocsizzanak. A körönd körül hajtattott néhányszor, azután ki a kapun és vágatva hajtott tovább; tovább otthona felé, mire hazaért, mind a négy lova élettelenül vágódott el a földön.

A ludányi népviselet főkötőiről is meg kell még itt emlékezni. Mikor férjhez mentem, a magyar viselet fénykorát élte. Egy Fabinyi nevű divatárusnő Pesten készítette a legmagyarabb főkötőket, de nekem még ez sem volt elég eredeti, én a híres „Ludányi főkötőkből” is óhajtottam kelengyém kiegészítő részéül. Senki sem tudta olyan művészileg szabályos bodorítással díszíteni a magyar főkötőt, mint a ludányi parasztasszonyok. Négy ilyen főkötőt kaptam különböző alkalmakra: az egyik egészen fekete, a másik egészen fehér volt; egy világos, kék ezüstdísszel és egy vörös, feketével keverve. Ezt még sok év múlva is hordtam és ha a Nőképző Intézet növendékei magyar tárgyú élőképeket adtak elő, ezek a főkötők gyakran szerepeltek ott is.

Egy választmányi tagunk a sok magyar ruhadarabra, melyeket faluról vitettem az intézetbe, így szólott: „Hiszen neked magyar ruhákból egész arzenálad van!”

Ludányra még a szabadságharc előtti időből is emlékezem. Az iparvédelem az u. n. *honi* gyártmányok felkarolása és az idegenek kiküszöbölése volt nemcsak a jelszó, de a magyar ember kötelessége is. A két Zichy grófnő (testvérek), gróf Batthyány Lajosné és gróf Károlyi Györgyné, roppant buzgóságot fejtettek ki emellett. De minden honleánynak is hazafias feladata volt dolgozni és fáradozni ez érdekében.

Így voltam én jó anyámmal, Gyürky Pálné gróf Vay Erzsébetnél is ez ügyben, körülbelül 7 éves koromban, mert engem anyám minde-nüvé magával vitt.

De hogy visszatérjek utazásomra, nem szabad megfeledkezni egy nagyon kedves nagybátyámról, a jó Gyula bácsiról, Veres Gyuláról, Szontagh Pálnak és Madách Imrének meghitt barátjáról. Meglátogattuk őt is, ki a becsületesség, a puritán jellem mintaképe volt. Madách — a jó emberismerő — őt jelölte ki gyermekei gyámjául és vagyonának rendezőjéül. (Ugyanis Madách vagyona elhanyagolt állapotban maradt utána.) Hiszen Madách szintén bírt a költői elmék és lángszellemek azon bizonyos közös tulajdonságával, hogy az anyagiakkal nem törődnek olyan odaadó gondossággal, mint más mindennapi ember szokott. Ők rendszerint a vagyon értékét nem mérlegetik olyan mértékkel, mint mások. Fényes példa erre Jókai is.

Nagybátyám lelkiismeretesen és igen fényesen oldotta meg feladatát.

Gyula bácsi valóságos tárháza volt a jóízű adomáknak, melyeket ő kiváló humorral és nagy komolysággal, magyaros zamattal tudott előadni. Egnémelyet ide jegyzek.

Mielőtt azonban a Gyula bácsi adomáinak felsorolásához kezdenék, föl akarok még jegyezni két apróságot, melyek állítólag Nógrádvármegye egyik legkimagaslóbb alakjához: Pulszky Ferenchez fűződnek s itt Szakái (Gyula bácsi lakóhelye) közelében, Szécsényben történtek.

Hosszú idő multával ismét találkozott Pulszky egy régi ismerősével, Horváth Pistával, ki azt a megjegyzést tette rá: „Ferenc, te a szádtól öszülsz, mint a kutya”. Ekkor Pulszky rögtön visszavágott: „*Te pedig, barátom, a füledtől, mint a szamár*”.

Egy más alkalommal ugyanezzel a Horváth Pistával találkozik Szécsény utcáján, aki szemrehányást tesz neki, hogy már nagyon messziről köszöngetett neki s ő nem viszonzta, mire Pulszky így szólott: „Hja,

barátom, én nagyon rövidlátó vagyok, így köszönésedet nem vettem észre, csak egy felém közeledő alakot láttam, de ezentúl majd úgy teszek, mint az egyszeri barát, aki egy közeledő alaknak már messziről nagyon köszöngetett, csak mikor már nagyon közel volt hozzá, vette észre, hogy az nem volt más, mint egy számár”.

Horváth Pista elpanaszolta másoknak, hogy azt se tudta, mire vélje ezt, talán rá vonatkoztatta a számár elnevezést.

Pulszky mondotta egy ízben, hogy a XIX. századnak nem lesz történelme, annyira rossz a papirosa.

Egy különös dolgot is jegyeztek fel abból az időből: valaki varró-tűket óhajtott vásárolni Pesten. A tűk papírára az volt nyomtatva, hogy valódi angol tűk. Mikor az úrinő kijelentette, hogy ő tagja a magyar iparvédő egyesületnek, tehát nem használ angol tűket, akkor az elárusító váltig állította, hogy be tudja bizonyítani, hogy a tűk az aszódi téglyárban készültek.

Vagy 10 év előtt a skót alkirály felesége, Lady Eberding, „az International counseil of Women” elnöke, bejárta a világot a női kérdések érdekében. Budapesten is megfordult. A „Magyar nőegyesületek szövetségé” „-nek akkori elnöke, gróf Batthyány Lajosné Andrassy Ilona grófnő, az ő üdvözlésére meghívta magához az itteni hét tagból álló tanács tagjait. Közöttük voltam én is. Igen alkalmoszerűnek tartottam, hogy az angol nő előtt elmondjam, akik úgyis oly elbizakodottak, önhittek és büszkék a saját iparukra, a következő esetet: gróf Andrassy Manó az 1873-iki bécsi világkiállításról hazatérve, Kölber kocsigyárost magához hívatta, hogy megmutassa, milyen remek kocsit vásárolt. Szemrehányást tett neki, miért nem tudnak ilyent itthon készíteni? Kölber elmosolyodott, levétette az egyik kereket és megmutatta, hogy ez az ő gyártmánya, mert a tengelyre rá volt írva a neve.

Gyula bácsi adomái.

Egy palóc kérdi a másikat: „Sógor, megtudod-e nekem mondani, hogy mi nagyobb? A meleg-e melegnek nyáron vagy a hideg hidegnek télen?” A sógor kissé gondolkodik, azután így felel: „Már bizony nagyobb a hideg hidegnek télen, mint a meleg melegnek nyáron, mert azt sokszor láttam, hogy az Ipó befagy télen, de hogy nyáron felforrt vóna, azt még sose láttam”.

Palóc dadával járt egy házaspár Budapesten, midőn ebédjük után a pincérnek fizetnek, az úr bediktálja: „És három kenyér”. Ekkor fülébe súgja a dada: „Nagyságos úr! Minek az a sok kenyér, elég nekem a gyereket cipelni!”

Akkoriban sokat jártak kocsikon, kivált Losoncról Besztercebányára a hetivásárookra a palócok. Az egyik mondja a másiknak: „Csodálatos, Besztercén hétfőn van a csütörtök!” Ugyanis náluk a hetivásár csütörtökön szokott lenni.

A hazafias *Bartakovics* egri érsek egyházkerületében volt egy fiatal plébános, aki nagyon nyugtalanította a férjeket, udvarolgatott jobbra balra, úgy hogy már panaszkodtak az érseknél, paphoz nem illő magaviselete miatt, annyira, hogy az érsek maga elé idézte: „Úgy hallom, fiam, hogy te mindenfelé nagyon szeretsz udvarolgatni. Igaz ez?” A plébános töredelmesen bevallotta. Ekkor az érsek megveregette vállát, mondván: „Jól van fiam, mikor fiatal voltam, én is így cselekedtem!”

Nagybátyám egy rokona Gömörből jött s egy igen gazdag, de már éltesebb úrhölgy kezét kívánta megkérni. Abban a faluban két rokoncsalád lakott emeletes kastélyokban. Nem ott szállt meg a kérő, ki nagybátyjával jött, ahol ez a kisasszony lakott, hanem a másiknál s onnan ment bátyja ama bizonyos úrnőhöz kérébe. Visszajövetelét a házasulandó egyik emeleti ablakból leste s e szavakkal üdvözölte: „No, urambátyám!

széna-e vagy szalma?” „Abrak, öcsém, abrak!” Volt a válasz s ehhez kezeivel olyan mozdulatot tett, mint mikor a csikó örvend.

Ebben a faluban lakott egy gyermekleány, aki túltett minden fiún a fákra mászásban és ruhakoptatásban. Csakúgy égett a ruha rajta. Édes anyja azzal akarta kissé csendesebb modorra szoktatni, hogy ijesztgette: „Kati! én már zsákvászonból fogok számodra ruhát varratni”. Ekkor kezdett csak igazán ugrálni a leányka, hogy milyen jó lesz az, akkor majd egy cseppet sem kell vigyázni a ruhájára és szidást sem fog kapni.

Egy anyától, a régi időkben, mikor még a leányok éveit szerették eltagadni, kérdezték, hogy serdülő gyermekei közül melyik az idősebb, a fiú-e vagy a lány? Így válaszolt: „Most még Mariska az idősebb, de esztendőre már Viktor lesz az öregebb.”

A mi régi kocsisunk messze vidéken híres volt arról, hogy nagy betegeket is meg tud gyógyítani. Többször látták őt holdvilágos estén szedegetni a szükséges gyógyfűveket. Tót származású volt, nem jól beszélt magyarul, így Gyula bácsi humora találóan így idézte szavait: „En gyógyítok minden zsebet!”

Kis unokája születésekor kérdezte bátyám ezt a kocsist, hogy fia született-e. Így válaszolt: „Nem biz a, követem alásan, csak lányka”. Mennyire ki van ebben a mondásban is fejezve az a bizonyos férfigőg és lenézése a nőnemnek a régi biblia fordítás szellemében, hol asszonyi állatnak nevezik a nőt.

Állítólag Nagy-Halápon lakott egy öreg Motesiczky kisasszony valamikor egyedül. Nagyon sok macskája volt. Mikor meghalt, az odaköltözött örökös így szólt a macskákhoz: „Meghalt Klára Motesiczky! Most már macskák innen sicc ki!”

Nagybátyám egy jó barátjáról beszélt — aki tökéletes hasonmása, mint mondják, „Doppelgänger”-e volt Károlyi Jánosnak —, hogy mikor egyszer Bécsben járt, egy előkelő vendéglő lépcsőházában, mely nagy tükrökkel volt teliaggatva, kezét nyújtja egy vele szemben jövő alaknak e szavakkal: „Servus Muki!” Ekkor veszi észre, hogy saját magát üdvözli a tükörben.

Volt Nógrádban egy úr, aki az akkor oly nagyon olcsó felvidéki szakácsok közül tartott egyet házánál. Száz váltóforint volt a fizetése egy évre, ami most körülbelül 80 koronának felel meg. A háztartási jegyzetekben bére 1000 forintra volt jelezve. Mikor felesége szörnyűködve vette észre a tévedést, férjét figyelmeztetve az így szólt: „Ah, hiszen a nulla semmit sem ér!”

Ez éppen fordítottja annak a találós kérdésnek, melyet a hetvenes években adott fel valaki, hogy ugyanis: ha Vilmos porosz király és Bismarck ülnek egy kocsin, hányan vannak. A felelet az volt, hogy 10-en. Bismarck az egyes, a király mellette a nulla.

Mikor Szent-Ivány meghalt, egy hasonlónevű rokonát azzal bosszantották, hogy juttattak-e neki részt abból az ezüst kalodából, melyet nagybátyja mint országbíró kapott. Az öccse el is hitte, hogy ehhez az osztályrészhez joga van.

Elmesélte, hogy fiatal korában egy gyarmati bálon mindnyájan jelmezben és álarcban jelentek meg; Vattay Dániel azonban elfelejtette álarcát feltenni díszes jelmeze kiegészítő részéül. Amint a teli bálterembe lép, mindenki feléje mutat: Nini, Dani, nini, Dani! Ekkor ő, még észre nem véve, hogy nincs rajta álarc, két kezét magasan fölemelve, szétterpesztett ujjával tiltakozó mozdulatot tett és fejét rázva kiáltotta: Semmi Dani, semmi Dani! Mire természetesen nagy hahota támadt.

Egy úr igen szeretett nagyokat lóditani s ha már nagyon belega-bajodott, rendesen inasát hívta segítségül. Elmondta, hogy egy vadászaton úgy lőtt meg egy farkast, hogy annak hátsó lábát, fülét és orrát sebesítette meg. Ekkor odahívta inasát: No, Jancsi, mondd meg, hogyan volt? Hát kéremalásan az úgy történt, hogy a farkas hátsó lábával ép-

pen a fülét vakarta. Mikor a vendégek elmentek, azt mondta Jancsi az urának: Máskor ne tessék ám olyan nagyokat hazudni, mert már most is alig tudtam a farkas lábát odahuzni a füléhez!

Egyszer meg azt állította ez a bizonyos úr, hogy tud ő vendégeinek egy teljesen lapos területen remek visszhangot bemutatni. Jó messze egy gödröt ásított előre s abba bujtatta az inast. Azután vendégei előtt elkiáltotta magát: Hol van Jancsi? Kinek az egész mondatot kellett volna visszaadni, elfelejtve szerepét így kiállt: Itt vagyok, uram, itt! Ugyan ő nagyon szeretett rímeket csinálni, ismét csak Jancsit hívta, hogy segítsen neki a galambra rímet mondani, mire az így szólt: talán jó lesz uram, bagoly!

Egy szolgabírónál megjelent két pereskedő fél, az egyik elmondta a maga igazát, mire a szolgabíró ezt az ítéletet mondta ki: Neked igazságod van! A másik fél ugyanígy tett, az ellenkezőt állítva, mire a szolgabíró újra azt mondta: Neked is igazságod van! Mikor eltávoztak, a hajdú így szólt: De tekintetes szolgabíró uram, az nem lehet, hogy mindkettőnek igazsága legyen! A szolgabíró ismét így szólt: Neked is igazságod van!

Egyszer egy parasztkocsis sehogy sem akart kitérni a másiknak. Amikor ez rárvált: „Térjen ki koma, én vicispánt viszek”. Erre azt felelte a másik: „Biz én nem térek ki, mert én egy igazi ispánt viszek”.

Egy jó barátját szellemes felesége gyakran így hívta a zongorához: Játszd el kérlek azt az ezerforintos nótát! Ugyanis nagyon sokáig tanult zongorázni, dacára, hogy nagyon sokba került ezen tanulása, tehetsége nem lévén, csak egyetlen nótát tudott. Ezen úr barátja nagyon szeretett nagy hangon vitatkozni, mikor éppen nagy tüzzel disputálnak, az éppen ott várakozó lókupec így szól: „Ist das aus die Spass oder aus die Gift?” A vitatkozás után a lóalku megtörténvén, a házi úr vevőjének fiatalkori életnagyságú arcképét mutatta a falon, magyar gárdistaruhában, mondván: „Nicht wahr, ich wahr ein schöner Junge?” A lókupec ezt felelte rá: „Ja, ja, aber das G'schirr macht halt auch viel”.

Egy úr kérkedett mások előtt valamivel. Ezt meghallotta az ő lókupece s így szólt: „Dummes Zeug, was der M. von sich spricht; was der M. ist, das bin ich auch. Der M. ist ein Esel!”

Volt Balassagyarmaton egy Mezei nevű igen híres lókupec, a „Balassa”-fogadó vendéglőse. Erről is egy igen talpraesett adoma járta abban az időben, midőn dogmául kimondták a pápa csalhatatlanságát. Erre Mezei azt jegyezte meg: „Jönne csak az a pápa hozzám lovat venni, majd megmutatnám én, hogy nem csalhatatlan!”

Egy találó adomát mondott el Gyula bácsi a szegedi vásáron lévő parasztról is. Az asszony külön vált férjétől és ment a maga vásárlásait végezni. Sok keresés után megtalálta urát egy boltnak lépcsőjén ülve s nagy darab kenyérhez valamit falatozva. „Mit eszik kend?” kérdezte az anyjuk. „Sajtot”, volt a felelet. „Itt vettem ebben a boltban!” „Hisz az szappan!” szólt szörnyűködve az asszony. „Ha mögöttöm, mögöszöm!” szólt nyugodtan az öreg.

Abban az időben, mikor olyan nagyon szigorúan vizsgáltak meg mindent a vámon, egy szekéren érkező sváb asszonyról mesélik, hogy a fiánc kérdezte: „Haben Sie was zu vermauten?” Azt felelte: „Zwei Schinken!” „Wo seln's denn?” „Ich sitz drauf”. „Ach, gehn's Sie Schwein!” És tovább engedte a kocsit, pedig valóságban volt két sonka abban a ládában, melyen az asszony ült.

Egy kocsisunk is jól megrézfalta a fiánccot, kinek kérdésére, hogy van-e valami elvámolnivalója, azt felelte: „Van egy vaddisznó”. S mikor a szekérben kereste, rátalált egy igen becses bronzcsoportozatra, amely a francia Ménes szobrászművész kezéből való díszmű: midőn négy kutya ellen védekezik a vaddisznó.

Egy olvasni nem tudó parasztleány levelet kapott katona-kedvesé-

től. Elvitte a paphoz, olvasná el. Pironkodva állott háta mögé, köténye csücskeit véve kezeibe, kérte a tisztelendő urat, hogy ne haragudjék, de ő füleit be akarja neki takarni, mert már csak még sem szeretné, hogy más is meghallja, mit ír neki a kedvese.

Gyula bácsi mondta egy másik útitársának, midőn egy ismerősük nyalka négyes fogaton vágatott el mellettük: „No ezt a fiatalembert se illeti meg a négyes fogat!” Szomszédja azt felelte rá: „Hiszen éppen azért kell négy lovon járnia, mert két ló el nem bírná az adósságait”.

Nagybátyám kifogyhatatlan volt a cigányokról szóló apróságokban is, de ezekről majd máshol.

Visszafelé utolsó megállónk Balassagyarmaton volt, az ottani híres cukrász előtt s megpillantjuk a vármegyeházán lengő fekete zászlót. Kérdésünkre azt felelték, hogy Teleki Lászlót meggyilkolta huszára, amint csizmáját húzta fel. Teleki László 1861 máj. 8-án halt meg, éppen. 13 hónappal Széchenyi után, aki 1860-ban, április 8-án halt meg Döblingben.

Hazaérve elvittük ezen hírt a falunkban lakó Dessewffy Ottónak, Nógrád vármegye akkori alispánjának. Másnap lévén a temetés Szirákon, nem volt már ideje magyar ruhájáért Balassagyarmatra, a székhelyre küldeni, atyámét kérte el.

Teleki Lászlót Szirákon abba a sírboltba temették el, melyben ös-anyja, Roth Johanna pihen. Temetésén ott volt talán Pest valamennyi bérkocsija, mert hiszen majd az egész képviselőház részt vett azon. Az egyiknek lovai megbokrosodtak a városban Szontagh Pál nővérenek háza előtt. A segítségre siető úrhölgynek bemutatta magát a kocsiban ülő Zichy Manó gróf, kinek kezén esett sérüléseire hozott volt borogatást: „Ismerem én a grófot, láttam én ezüstjét a haza oltárán 1848-ban”. — Szólt az úrnő.

Teleki László nővére mondotta a temetéskor, hogy amikor fivére nála volt, átadott neki egy lepecsételt nagy iratcsomagot, melyben száműzött társait kompromittáló sok irat volt, meghagyván neki, hogy ha ő életét vesztené, égesse el a csomagot. Ezt ő halála napján meg is tette.

Teleki Lászlót akkoriban nemcsak, az ellenzék, de az egész nemzet Megváltójának tekintette. A mérsékelt és higgadt gondolkozású Deák a képviselőházban Őfelségéhez felirat küldését ajánlotta. Teleki határozati javaslatot nyújtott a Ház elé. Kétségtelen volt, hogy az ő pártja sokkal erősebb lesz, mint a másik. Amint sokan állítják és hinni szeretik, ekkor meghasonlott önmagával, attól félt, hogy a nemzetre veszedelmet hoz az ő győzelme, ezért föbe lötte magát. De hát ki lát bele a lelkek mélyébe?!

Egy életet kioltó kicsiny golyó némelykor világot vet sok mindenre: de viszont annak a kicsiny golyónak füstje sokat el is fed és homályba borít.

Én a magam részéről abban az erős meggyőződésben voltam, hogy tapasztalva a döblingi tragédiát, okszerűbb volt a család részéről nem kutatni, nem firtatni a tényállást. Hiszen Széchenyi halála után az ő egész környezete: orvosa, annak felesége, ápolónője, komornikja, mind rövidesen eltűntek az élők sorából. A történelem sok szomorú dolgot rejt el és sok ténnyel ad elő meghamisított alakban. Ellenben sok meg nem történtet tüntet fel mint valót képben és Írásban. Példa rá az a jelenet, midőn Mária Terézia karján a kis Józseffel a pozsonyi országgyűlésen „Vitam et sanguinem” jelenet illusztrálásaként meg van festve; pedig ez meg nem történt. De hát vessünk fátyolt a múltra!

Kossuth Lajos emlékirataiban így irt Teleki László elfogatásáról, haláláról, annak okairól és körülményeiről.

Kossuth levele Palmerstonhoz: „London, 1860 december 22.

Mylord, a ma reggeli Times, a következő távsürgönyt hozza. „Drezda, pénteken. A hivatalos „Drezdai Hírlap” mai számában ez foglaltatik: „Gróf Teleki László magyar menekült, ki hamis útlevéllal érkezett ide, elfogatott és Ausztriának kiadatott”.

Azt teljes bizonyossággal állithatom, hogy Teleki utazásának célja szorosan és kirekesztőleg magán-személyes jellegű volt, politikával a legtávolabbról sem függött össze.

Arra nem volt joga a szász kormánynak, hogy őt Ausztriának kiszolgáltassa.

Politikai menekülteknek a polgáriasult kor szelleme által elítélt kiadása sérti az emberiség jogait s a nemzetközi jog elveivel ellenkezik.

Valóban a szász kormány embertelen cselekedete előzmény nélkül is áll korunk történelmében”.

Az angol sajtó nemesen felemelte szavát az emberiségi jogok azon sértésének kárhözvátására, melyet gróf Teleki László esetében az osztrák és szász kormányok elkövettek. Az első azért, hogy a kiadatását követelte, a második azért, hogy őt kiadta.

A francia lapok, mondhatni egyhangúlag oda nyilatkoztak, hogy hiába igyekszik a szász kormány mosakodni, mert Teleki elfogatása s kiadása oly embertelen piszkos tett, mely alól nem lehet kimosdani.

Pár héttel később szerencsétlen barátunk maga is megírta Jósika Miklósnak azt, ami vele történt. E levél az egyetlen, melyet tőle vettünk. Eredetiben birom. Azt hiszem, a magyar közönség, melynek annyi oka van a hazáját oly hőn szeretett hazafia szomorú sorsát keseregni, bánatos megilletődéssel olvasandja a fatalitás e nemes mátyrjának előadását, mely lelkiállapotára is világot vet, de a balvégzetű esemény történelméhez leghitelesebb forrásul is szolgál.

Gyömrő, január 28.

„Édes Miklós!

Kérettél, írnék neked esetemre nézve, hogy mindent körülményesen tudj. Írták tudom, mások is, tehát én is teszem, ez becsületi kötelesség. Julie báróné azt írta ugyan ángyomnak, hogy jobb hallgatniuk azoknak, kik nekem nem akarnak ártani; te azonban azt mondod, jobb szólani: tehát szólok, hogy en pleine connaissance de cause irathass ügyemben s cáfolhass minden balvéleményt.

Azokról, miket minden hírlapból tudhatsz, nem írok. Drezdai elfogatásom története eléggé ismeretes. Azt is tudják talán, hogy mielőtt teljes bizonyossággal kisült volna, miként én T. L. vagyok, azt erősíté nekem a nálam kollégájával együtt inquiráló Polzeirath Pirard, hogy Teleki László biztosan jöhetne Drezdába s neki ott semmi bántódása nem volna, mert hiszen oly helyzetű ember, minő ő, elég lakott már ott. Még azt is gondolom, tudják, hogy minden időhaladékot megtagadva, *betegesen cipeltek át az osztrák határon*, miután az ő szász rendőri orvosuk azt jelentette, hogy noha beteg vagyok, mégis utazhatom. Fölteheti rólam mindenki, hogy ily körülmények között mondtam nekik: „Dass sie Fluch und Schande ernten werden”. Jogomban voltam több efféle kellemetlenségeket mondani: mondtam. Josephstadtba vittek. Ott nyolc napot töltöttem. Ezalatt találtam alkalmat Vay Miklósnak megüzenni, miszerint én két dolog közül egyet kérek: vagy hogy miután én egészen hibámon és akaratomon kívül léptem át az osztrák határt, onnan ismét egyszerűen kiutasítsanak külföldre; vagy pedig, ha ez lehető nem volna, azt,

hogy Magyarhonba vitessem és ott törvényes, illetékes bíró elébe állíttassam. Ennek az üzenetnek, mely mint bizonyosan tudom, Vay Miklósnak megvitetett, következése az lón, hogy két nap múlva Bécsbe vittek s ott a Landesgerichtnek szolgáltatam kezébe.

Mindjárt vattatásomhoz fogtak, de azzal nem boldogultak, mert minden feleletem csak abból állott, hogy semmi kérdésükre nem válaszolandok, mivel én az ő kompetenciájukat magam fölött teljességgel nem ismerem el; mely nyilatkozatomat aztán írásba foglalva alá is írtam.

Börtönömben eszembe jutott, hogy talán mégis lehető, miszerint Vay Miklós nem tudja, hogy én a Landesgericht birtokába jutottam.

S minthogy nem engedték, hogy magyarul írjak neki, a következő francia sorokat intéztem hozzá: Le comte Ladislas Teleki a l'honneur de porter à la connaissance de S. E. le Baron N. de Vay qu'il se trouve ici écroué dans la prison du Landesgericht de Vienne dont il ne peut aucunement reconnaître la competence quant á sa personne. Vay Miklós (tőle tudom) még ugyanazon napon megkapta e levelet.

Ami ezután való napon történt, arról, mint későbbben tudtam meg, Vay Miklósnak két nappal előbb teljes tudomása volt.

Beszélte többeknek, hogy az fog történni, ami történt, de többszöri kérések után sem akarta, hogy preveniáljanak engem, úgy nyilatkozván, mintha nem tudná, hol vagyok? Azután való napon tehát, hogy tőlem Vay az említett levélkét kapta, egy Landesgerichtsath nekem jelentette, miszerint neki parancsa van engem három órakor Vay Miklóshoz vinni; s azt is, hogy Vayval együtt Majláth, a tárnok is várand. Délután három órakor tehát én ama Landesgerichtsath és még egy hivatalnok kíséretében kocsiba ültem; látva, hogy a Burgba megyünk, csodálkozásomat fejeztem ki. Az volt a válasz, hogy Vay azon teremben vár reám, ahol a Reichsrath szokta üléseit tartani. Hittem. Kísérőim is igazán hitték, amit mondtak. Csak akkor tudtam meg a valót, mikor a császár előtt állottam, ki mögött Vay Miklós és Crenneville tábornok voltak. Ezen gyönyörű surprise-re és mise en scène-re egy szegény fogoly irányában két napig készültek! A császár elmondta nekem, minő ellensége vagyok én neki s egész dinasztíájának s hogy én egész az utolsó időkig elkövettem ellene mindent, ami hatalmamban állott; konspiráltam, szövetkeztem; hogy neki erről bizonyosságai vannak; de mindemellett is három föltétel alatt kibocsát:

1. hogy nem megyek többé külföldre;
2. hogy a külfölddel ellenséges szövetségeket nem folytatok;
3. hogy a hazában minden agitációról és politikai tevékenységről lemondok.

Én ily helyzetben csak arra ügyelhettem, hogy semmi olyat ne mondjak, mi múltammal, elveimmel ellenkezésbe hozhatna. Azon ellenséges indulatra és működésre nézve, miről a császár beszélt, alávalóságának tartottam volna csak egy mentegetődző szót is mondani.

Ilyformán alakultak gondolataim: Azt, hogy ha szabaddá állítatom, megszököm, nem mondhattam. Ilyet soha egy fogoly sem mondana, akár hadi, akár más. Ily körülmények között azt mondani a császárnak: nem, én a külfölddel az Ön dinasztíájára nézve ellenséges levelezéseket akarok folytatni; haszontalan is volna, nevetséges is volna, mert még sem folytathatnék ily levelezéseket, ha már Ausztriában vagyok és szigorú rendőri ügyelet alatt. Mindent, mit megmenthetek hazámra nézve, leendő politikai tevékenységem és hatásom volt. Az ellen emeltem tehát szót, hogy erről lemondjak. Mire az volt a válasz, hogy azt legalább ideiglenesen, pillanatra vor der Hand tegyem. Ezt tehát így megígértem. Mit tehettem egyebet? Miután Josephstadtban kijelentett kívánságomnak, hogy vagy kiutasíttassam, vagy törvényes bíró elébe állíttassam, ez lett az eredménye s mindezt a magyar kancellár hozzá járultával, végül jelenlétével szankcionálta?

Azt is meg kell itt említenem, hogy igen aggódtam (fogságom ideje alatt) azon levelek fölött, melyek külföldi postákon vártak reám, pl. Genfben és Parisban s hogy szabadonbocsátásom módját nyújtott nekem arra, hogy azokat minden elorozás ellen biztosítsam.

Az a vigaszom, hogy politikai hatásomra nézve az áldozat csak ideiglenes s ezen ideiglenesség értelme immár senki más akaratától nem függ, mint az enyémtőli. Pár hónapnál semmi esetre sem lehet több. Mondtam ezt Vay Miklósnak.

Ily körülmények közt természetesen nem lehetne szó jószágaim visszaadásáról és én éppen nem akartam, hogy arról szó legyen. Hiszen ez nem megkegyelmezés, nem amnesztia, csupán mise en liberté sur parole, amint hadifoglyokkal is gyakran történik. Az ausztriai császár szemébe«, és szavai szerint nem lehetek egyéb, mint szabadonbocsátott ellenség. Ha valami vár parancsnoka tenne egy fogolynak ily föltételeket, ki nem fogadná el? Maga Vay is elismerte, hogy én sem amnesztialva, sem megkegyelmezve nem vagyok, csupán szabadlábra állítva és habár fel is van függesztve ellenem a poursuite, az minden órán ismét megindítható, de akkor minden legkisebb lekötelezettség is ipso facto megszűnik.

Ez a valóság; minden egyéb, mi rólam íratott, alaptalan koholmány. Igaz, hogy sok részben kedvezőbb volna helyzetem, ha föltétlenül bocsátattam volna szabadon, de az aztán igazán megkegyelmezés lett volna. Én semmi oly szót nem mondtam, mi elveimmel ellentétbe hozhatna. Ha ezelőtt vörös republikánus lettem volna, szintűgy lehetnék az most is. Egy sympathíámat, egy antipathiámat sem dementáltam. Konstatáltam ezt minden nap még Bécsben is épp úgy, mint itt. Soha oly szót, mintha már most hinném, hogy a császár hazám javát akarja vagy eszközli, nem mondtam *soha azt, hogy hü alattvaló vagyok vagy leszek ezen-tül*. Az én lelkiismeretem tiszta és én fölemelt fövel járhatok mindenütt. Az én helyzetem kivételes, csak részben kellemetlen, de lealázó az éppen nem, sőt inkább annak ellenkezője.

Valóban lehetnek, kik a mondottakban gáncot találnak? Azokon kívül, miket mondék, minden, mit egy vagy más hírlap említhetett, akár szó, akár mozdulat, akár tett: hazugság; szintűgy minden sírás vagy áruulás csupa koholmány. Sohasem mutattam magamat hidegebbnek; nem is tudtam volna sírni. *Vay Miklós igenis sírt; de én mit tehetek róla, hogy utánam jutott sírni* (gondolom örömeben). Vay Miklós igenis kérdezett: nem akarnék-e vele Rechberghez menni; de én mit tehetek róla? Elég az hozzá, hogy én azt feleltem neki: *bizony nem*. Ha valaki azt kérdezné tőlem, vajjon bensőleg is nyugodt voltam ott, a császár előtt? — kezeimet szívemre téve talán nem mondhatnám, hogy igen. Miként is ne jutott volna eszembe hazámnak tizenegy évig tartó állapota ezen uralkodás alatt, meg annyiak közt, kiknek tisztelem s dicsőítem emlékét, az is, hogy *Batthyány Lajos legjobb barátom volt?* De magamba fojtottam indulataimat, íme ennyi, mit neked megírni hasznosnak hiszek. Használd. Isten veled, veletek!

Hú barátotok

L.

Nagyon jól jellemezte a helyzetet Sir James *Hudson*, midőn azt mondta *Pulszkynak*: „Telekinek baja nem leszen, mert a közvélemény és a kormányok szavát Ausztria sem vetheti meg”.

Kossuth azt írta, hogy ő meg van győződve, hogy ha Teleki László csak öt perccel is előre tudja, hogy a császárhoz vitetik: nem azt felelte volna, amit felelt, hanem azt — ha nem többet —, amit mi vártunk tőle, t. i.: „hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, amit akar, de az egész mivelte világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyezésemet várom Felségedtől”.

Ismeretes azon befejezetlen beszédterv, mely halálakor íróasztalán találtatott s melynek berekesztését a szívébe röpített pisztolygolyó képezte. Egy hatalmas vádlevél az a hatalom ellen, mellyel az ország szemben állott; „egy rettenetes bűnlajstrom, melynek logikai corollariumát csak a fegyverre hivatkozás képezheté.”

Teleki László temetése után visszautaztunk férjemmel Bilicre, Nyit-ravármegyébe, az uram közben egyszer fölment, hogy gazdaságában körülnézzen és az a levél is siettette odamenetelét, mely hírül hozta, hogy pünkösöd első ünnepén reggel észrevették, hogy rablók jártak előző éjjel otthonunkban. Ezt reggel úgy vették észre, hogy az emeleten lévő hálószobám ablaka alatt látták a zöld luszterszerű lámpa üvegdarabjait. Az aranyozott bronzrészeket arany gyanánt magukkal vitték a tolvajok s föltekintve az ablakra, látták, hogy az nyitva van.

Két éjjeli ór volt rendelve távollétünk alatt házunk őrzésére, kik közül az egyiknek az emeleti lépcsőházban kellett tartózkodnia. De el volt rendelve az is, hogy az emeletre fölvezető lépcsőt — amely diófából készült — pünkösöd szombatján kenjék be jól olajjal, mint azt időről-időre máskor is tették, hogy szép fényes legyen. Az olaj beszívódására napok kellettek, addig nem léphettek a lépcsőre. Ezt a tolvajok tudhatták, hogy most nincs az ór az emeleten, azért az ablakon törtek be egy odaillesztett létrán. Hálószobámban, ágyam mellett, egy kis szekrényben voltak a kulcsok elzárva, a tolvajok ezt feltörve, kényelmesen, kulcsokkal nyitogathatták szobáinkban a szekrényeket. Mikor Nógrádba utaztunk, figyelmeztetett férjem, hogy az értékes tárgyakat, ékszert és ezüstneműt zárjam el a vasajtós levéltárba, úgynevezett archivumba, ott teljesen biztonságban lesz minden; mert — úgymond — azon a vidéken gyakoriak a betörések. Férjem tanácsát követve, ekként cselekedtem, de ő bizony a saját szobájában lévő értékes tárgyakról megfélemedezett. Amint haza ért, látta, hogy íróasztala fiókjainak tartalma szerteszét hever a földön. Az úrbéri váltságkötvényeket nem ismerték fel, otthagyták. De az íróasztalán volt négy szép régi ezüstgyertyatartót elvitték, egyik szekrényéből magyar ruhájának ékszerét; egy igen értékes pecsétgyűrű- és éremgyűjteményt s több efféjét. A többi szobában nem garázdálkodtak, mert mint később bevallották: a kastély előtti országúton éjfél után egy úrifogat zörgése hallatszott, melynek gazdája a negyedórányira fekvő Zsám-bokréton mulatott addig, annak a zörgése ijesztette meg őket és elfutottak. Mikor hazaérkeztem férjemmel, beteges is lévén, tehát kissé idege-sebb is és félnékbb is a szokottnál, úgy rémlett előttem, különösen az esti órákban, mintha minden sarokban tolvaj rejtőznék, ezért hálószobámat egy földszinti szobával cseréltem fel.

Jóval később vagy egy év múlva, egy másik lopás alkalmával, megkerültek a tettesek. Nyitravárosi zsidók voltak. Azt vallották, hogy őket valaki azzal a hírrel vezette ezen lopásra, hogy tud egy urat, kinek íróasztalában 20.000 forint van s ő maga nincs otthon. Visszakerült a pecsétgyűrű-gyűjteményből néhány darab, valamint az éremgyűjteményből is, köztük egy Mária Terézia képével, abból az időből, midőn ő himlőbetegségéből fölépült; csupa apró gombostűfej szerű kidudorodásokkal telehintve. Ezt addig nem ismertem. És kaptunk egy cipóalaku aranydarabot, állítólag a tőlünk ellopott aranytárgykból megolvasztva.

És visszakerült az a schweizi Litsken-féle nagy arany zsebóra is, mely magától verte a negyediket is. Nyitrán egy padlásnak téglázata alatt volt elrejtve. Ezt valamikor férjem édesatyja vette volt 600 aranyon. Bizony ez a második nagyon különös módon visszakerült óra története. Különös volt még az is, hogy amikor egy akadémiai irodalmi ülésről hazamenet egy velem szembejövő úr megállít, hogy órámat látta ruhámon végig lecsúszni a földre, fölemelte s átnyújtotta, megnézve az órát, láttam, hogy az a karika, melyen az óra a láncon függött, kinyílt s így csúszott le az óra.

Férjem elmondta nekem, hogy a közeli Novákon egy Majthényiné-nél akartak régebben a tolvajok zsákmányolni, ő — szenvedélyes kertész nő lévén — magvakat csiráztatott porcellántálakban az ablak közelében a földön. Mikor a tolvaj az ablakról a szobába ugrott, a tálak akkora zörgést okoztak, hogy a tolvaj ijedtében hirtelen elszaladt. Azóta Majthényiné elővigyázatból és hálából is a szobában minden ablak elé tálakat rakatott éjszakára arra az esetre, ha ez ismétlődne.

Nemsokára ezután férjem rokonait készültünk meglátogatni. Előbb azonban a közeli Nemes-Kosztolányba mentünk a templomba, melyhez Kis-Bilic protestáns lakosai tartoztak. Itt fából faragott címerek díszítették a családi templomszékeket. Férjem nagyszüleié: Rudnay Péter és Hellenbach Krisztináé. A lelkész Csertek férjem egykori nevelője volt. A rákövetkező évben, 1862-ben, az ág. ev. hitvallású bányakerület superintendense, Székács József jött egyházlátogatni erre a vidékre, ő hazánk egyik legnagyobb szónoka volt. Nagyon jeles egyházi beszédeit behunytt szemmel szokta volt elmondani. Egyik hallgatója kérdezte szomszédját, hogy miért teszi ezt? Azt a feleletet kapta: „Mert könyv nélkül tudja. Hiszen a kakas is behunytt szemmel kukorékol”.

Székácsra csinálta valaki azt az élcet: „Székács olyan ács, aki erős széket ácsolt magának”.

Székács egy elmés költeményében ilyenformán írja, hogy az orosz beleesett a vízbe és nem igen tudott kiszabadulni, szent Pétert hívja segítségül: „Megmentlek — mond a szent —, de mozogj magad is!” Illusztrálása ez annak, hogy nem szabad tétlenül, elbizakodva várunk a nagy Isten segítségét, magunknak is hozzá kell járulnunk és kiérdemelnünk a segítséget saját igyekezetünk által. Székács hozzánk szállt s a tiszteletére adott lakomán ott volt a trencsénmegyei főesperes, Szvati, zay-ugróci lelkész és természetesen Csertek is. Róla két dolgot kívánok feljegyezni, az egyik az, hogy ebből az alkalomból saját magára nézve az egyházi ünnepet még emlékezetesebbé óhajtván tenni, Szellemire magyarosította nevét. Csertek ugyanis ördögöcskét jelent. Engem hívott keresztanyának! A másik pedig a következő eset: mikor már húsz esztendeje nem laktam Biliben, egy levelet írtam neki, melyben azt kérdeztem tőle, hogy vajjon nincs-e bejegyezve a nemes-kosztolányi anyakönyvben az, hogy hol van eltemetve férjem édesatyja, ki 1838 dec. 10-én halt meg. Rudnay Dénes gyermekei mind kiskorúak voltak még, mikor atyjuk meghalt. A legidősebb fiú, Dénes, ugyan már 13 éves volt, ő talán emlékezett volna erre, de őt megkérdezni nem lehetett, mert elméje 1849-ben, a moóri csata után, napszúrás következtében, örökre elborult. Férjem pedig még nem is volt 10 éves, mikor atyjuk meghalt; a többi testvér még fiatalabb volt. Én elhittem, hogy nincsen Rudnón eltemetve a családi sírboltban, mert ő egy vadászat alkalmával egy kőben megbotolva, súlyos sérvet kapott, ezt operálta Pesten az akkori leghíresebb sebész, Stahly, ott az operáció után meghalt. Az akkori nép még annyira babonás volt, hogy erősen ellenszegült mindig, ha egy halottat határára keresztül akartak vinni; mert az volt a babona, hogy ilyen esetben elemi csapás; jégverés, tűz, vagy más efféle, stb. éri a községet. Olvastuk Jókai „Mire megvénülünk” c. regényében, hogy szénásszekéren kellett elrejtve temetésre vinni a földesurat, hogy áteressék a közbeeső községek határait. Mikor évek múltán Lenke leánnyal ismét megfordultam Rudnón, bementünk a sírboltba is és a porladozó koporsók egyikén, mint végső betűket, ezeket olvastuk: ius. Ez szeptet ütött fejembe, hogy ez nem lehet más, mint Dionisius, azért fordultam fenti kérdéssel a nemes-kosztolányi lelkészhez, mert Rudnó prot. lakóinak is ő volt a lelképásztor. De a lelkész ekkor már nagyon beteges volt s nemsokára meghalt. Halála után levelet kaptam fiától, Szellemi Gézától, ki Nagybányán volt bányamérnök, íme a levél kivonata:

„Mikor atyám halálos ágyán volt, lelkemre kötötte, írjam meg a

következőket, hogy ő egészen tisztán emlékezik arra, hogy a bilici *kertben sétálva egy világító-gömböt látott a levegőben, melyből Rudnay Dénes hangja szólt: „Vigyázzon a fiaimra!”* Ebben az órában halt meg Pesten Rudnay Dénes. Arra is emlékezett tisztán, hogy Rudnón lett a családi sírboltban eltemetve, hogy ezt is tudassam”.

Visszatérve férjem rokonainak látogatásához: először is Rudnóra mentünk, hogy férjem bemutassa vadászkastélyát, hol figyelmemet erősen lebilincselte az a rengeteg őzagancs-gyűjtemény, mely a falakat díszítette. Mindenik agancs egy pajzsalakú lemezre volt erősítve, amelyen fel volt jegyezve az őz elejtésének napja. Volt közöttük néhány, melyeket férjem jó barátja a Ghimesen nemrég elhunyt gróf Forgách Károly ejtett el. Ő vele tervezte férjem, hogy együtt mennek Afrikába oroszlanokra vadászni. Férjem vőlegénysége véget vetett e terveknek. Úgy tudom, hogy Forgách azután mégis elment. Ezen útja alkalmából hozott Spanyolországból egy nagyon apró női cipőt, hogy vajjon talál-e Magyarországon valakit, akinek az a lábára illenék? Gróf Berényi Ferencnének illett rá a lábára. Férjem nagyon híres vadász volt s igen sok őzet ejtett el. Egy kitömött süketfajd most is itt van mellettem. Férjem elmondta nekem, minő nagy fáradtsággal lehet a süketfajdot lelőni. Az erdészek, erdőőrök kilesik s mikor már tudva van, hogy melyik fán tanyáz, akkor éjfél utáni órában ugrálva kell közeledni, mert a süketfajdnak rendkívül finom a hallása, de mikor kiált, akkor bőr húzódik a fülére és nem hall semmit. Ilyenkor szabad csak feléje közeledni s abban a pillanatban meg kell állania a vadásznak, amikor a fajd elhallgat, bármilyen szokatlan helyzetben volna is. Csak mikor ismét kiáltani kezd, akkor kell apró mozdulatokkal közelednie feléje s kellő távoból célozni rá. Beszélte férjem, hogy minő érdekes az, ha a hajtóvadászat után másnap legelni mennek az őzek, mindenütt megállnak, ahol valamely ág hiányzik, valami változás történt a lombozaton és nézik csodálkozva.

A kis Rudnó falu hírnevéről már régebben hallottam volt gyermekkoromban. Lakott ott egy Madva nevű plébános, akihez gyógyulást keresni széles e hazából, de még Ausztráliából is, sokan jöttek. Madách is járt nála 1843-ban, mint már említettem. Csupán füvekkel gyógyított. Mondják, hogy csodákat mívelt. Láttam azt az ablakot, melyen keresztül a betegekkel beszélt. Azt állítják, hogy szemükből kiolvasta a bajukat. (Mint ezt aztán később Péczely Ignác hason-szenvi orvosról is beszélték.)

Férjem is járt Péczelynél (Madáchot is kezelte), mielőtt Hammersberghez fordult volna, midőn hosszú gyomorhajban szenvedett és igazán csodálatos két dolgot hallottam Péczelyről közvetlen közelünkben. Az egyik, hogy férjemnek azt mondta szeméből kiolvastva, hogy gyermekkorában nagy seb volt a fején. Ő azt már régen elfelejtette, de azután visszaemlékezett rá, hogy fivérével, Dénessel birkózáván, az valami kőhöz vágta s azt mondták, betörte a fejét. Majd egy vincellérünk nagyon beteges felesége kereste fel a csodadoktort, aki szeméből kiolvastva megmondta neki, hogy hány gyermeke volt s hogy egy kis leánya meghalt. A parasztszülők váltig állították, hogy az fiú volt. Péczely megmaradt állításánál s mikor itthon utánanézték az anyakönyvben, kitűnt, hogy neki volt igaza.

Madva, a hírneves „rudnói pap”, tanácsaiért és receptjeiért nem fogadott el semmi jutalmat, azonban két közeli gyógyszerész az ő révén roppantul meggazdagodott: a privigyei és a nagytapolcsányi (az utóbbinak neve Degrach volt). A rudnói kastélyon volt egy harang, melyen állítólag csak akkor harangoztak, ha egy Rudnay halt meg a protestáns ágon. Ebben a kastélyban őriztette Rudnay Péter egyetlen fiát, férjem édesatyját 24 fölfegyverzett jobbággal éjjel-nappal tizenkétéves koráig, hogy felesége el ne lophassa tőle. Rudnay Péter igazi magyar olygarcha módjára élt. Minthogy semmit sem törődött vagyonával, ez okból fele-

sége tőle különválva lakott a közeli Pázsiton. Rendkívül jó gazdasszony volt, folyton gyarapította tetemes vagyonát. Van egy asztalom, melyet Rudnay Péter egy jobbágya égetett ki, azt ábrázolja, amint ura egy nagy karosszékekben ül, hatalmas hosszúszerű pipát szíva és előtte térdel egyik jobbágya, folyamodványt nyújtva feléje. Hellenbach Krisztina fiát nem is neveltethette csak 12 éves korától fogva s dacára ennek, nagyon kiváló, nemes gondolkodású ember vált belőle, mit eléggé bizonyít az ő végrendelete is, mely Kis-Bilicen kelt Pünkösd hava 30-ik napján 1836. Esztendőben s így végződik:

„Édes Gyermekeim! Szeressétek, tiszteljétek anyátokat! Soha, míg éltek, meg nem hálálhatjátok éjjelt-nappalt nem esmérő szorgalmát, melylyel ápolt, nevelt és oktatott. Szeressétek egymást is, Kedves Gyermekeim! Éljetek békességben, jámborságban, költsönös bizodalomban s egyetértésben mint azért, hogy ez Isten és világ előtt kedves dolog, de azért is, hogy ezáltal a balsors örvényit leghathatósabbán fogjátok kikerülni.

Magam s előditek szent Hitét ajánlom nektek. De korántsem azért, hogy minden más hiten levőket ne szeressétek, ne tiszteljétek egyenlően, mint valódi felebarátitokat, hanem azért éppen, mivel szent hitem gyűlölséget, kárhoztatást s másképen gondolkozó emberiség ellen dühösködést nem ismer, nem tanít, nem parancsol és így valóban Krisztus Urunk felebaráti szeretetébe gyökerezik! Éljetek mindnyájan szerentséssen, a Nagy Úr Isten adjon Néktek Áldást, Békességet!”

Beszélik, hogy Hellenbach Krisztina szeretett fiát annak nősülése után többnyire csak olyankor látogatta, mikor keresztelő volt a háznál. Ilyenkor nagy díszbe öltözött és másban is nagy díszet fejtett ki.

Az arany szövésű keresztelőkészlet most is megvan a családban.

Ő már akkor nem szeretett kimozdulni Pázsitról, hanem a római nők módjára élt, maga köré gyűjtve sok jobbágyának és zselléreinek feleségeit s azokkal fonatott, szövetett. Még most is van abból a 6000 rőf vászonból, melyeket halála után találtak, olyan nagy körtefából készült, rézzel kivert óriási ládákban, melyeken fülek gyanánt 25 centiméter körületű vastag rézkarikák lógnak és kényelmesen beleállhat vagy 20 ember. A ládák mérete: hossza 2 méter, magassága 1 méter, szélessége 1 méter. Két hosszú vaskampó van alkalmazva támasztóul bennök.

Divékujfalun meglepett a nagy templom külsején egy nagy bemélyedés, mely vasráccsal volt elzárva s az tele volt koponyákkal. Divéken van egy Árpád-korabeli templom, hol a falba több kőlap van beerősítve, melyek a XIII. században idetemetett Rudnayak koporsóit fedik; a kőlapokon a nevek fölírásával. Az ottani plébános a templom alatti kriptából felhozott koporsót, melyben semmi egyéb nem volt, mint finom forgács és igen széles selyembársony férfikalap; a csontokból semmit sem találtak s nekem úgy magyarázták, hogy abban minden elmállott, csupán a templarius finom bársonykalapot nem örölte meg az idő vasfoga.

Megnéztük a gróf Pálffy-féle bajmóci várat. Ott állt még az a hársfa, mely alatt Rákóczi országgyűlést tartott, de bizony csak roncs volt az már, ágain gyér levelek, nagyon sok helyen vaslemezekkel megerősítve, régi dicső idők szomorú emlékeként. Eszembe jutott egy rokonom, *Szentkirályi* Albert mondása, aki ázsiai útjából visszatérve, mondotta, hogy a „libanoni cédrus” elnevezés alatt az ember többnyire sugárnövésű fát képzel, pedig bizony azok nagyon szánalmas állapotban lévő korcs példányok.

Szanaszét szórva szedtünk teljesen pénzalakú kövecskéket: krajcár, húszas nagyságban, ezekről azt tartja a legenda, hogy Szent László pénze.

Magában a várban egy olyan óriási terem van, amelyről azt mondják, hogy nagyobb a budapesti Redoute nagyterménél.

Novákon is keresztül vitt utunk. Annak közelében egy hegyen áll még most is a Rudnay-család egykori élet és halál fölött ítélkező jelvénye, a nagy, épített akasztófa, melynek körülete 37 méter. Úgy hal-

lottam, hogy a Felvidéken a Rudnay-családon kívül még a Pálffy-családnak volt ilyen pallosjoga (jus gladii), de azt beszéltek, hogy családnak ezen jogát talán egyetlen egyszer sem gyakorolta. Az úriszékiet, vagyis az Ítélethozatalokat Rudnón tartották volt. Ott, a felvidéki tótoknál, sok ideig megmaradt még a jobbagyi alázatosság a földesúr iránt. Magam emlékezem, hogy a 80-as években jöttek Rudnó vidékéről egykori jobbagyak Budapestre férjemtől kérni valamit s amint mellettük állott, földre borulva csókolták lábait. Nóvák a Majthényiak ősi fészke. Van ott vagy 4 Majthényi-féle emeletes kastély, az egyik közülök a kedves Flóra apjáié volt. Novákról átrándultunk Lelócra, hol, mint már említettem, férjem a szabadságharc előtt patvarista volt Bars megye főispánjánál, Tarnóczy Kázmérnál, kinek egyik leánya, gróf O'Donnellné, a legközelebb elhunyt Malvina, az ironó volt, kinek Ballá tollából eredő nekrológiájából idézem e sorokat:

„Született költői és zenei tehetség volt és már kilencéves korában hangversenyeken szerepelt s később, pár év után, szép verseket írt.

Malvina grófnő élete inkább az Olympuson, mintsem a földi életben pergett le. Szalonjában együtt lehetett látni, nem egyszer, a legkiválóbb írókat, művészeket, politikusokat, szóval közéletünk majdnem minden kiváló egyéniségét.

Malvina grófnőnek némi része van abban is, hogy Kossuth Ferencet annak idején hazahozta a nemzet”.

Ő már nem volt otthon, mint gróf Niczky özvegye Somogy megyében lakott. Több leány volt a háznál: Etelka, ki később gróf Batthyány Bélához ment férjhez, Amália, ki az olasz gróf Biordi felesége lett és a kis Helén, később herceg Erba-Odescalchi Hugóné.

Nemsokára ezen látogatásunk után jöttek az 1861-iki adó-executiók. Hazafias ellentállásból senki sem akart az osztrák kormánynak adót fizetni, de ezzel semmi célt sem értek el, mert karhatalommal szedték azt be. Ugyanis osztrák katonaságot küldtek nyakunkra.

Egyszer csak dobpergésre ébredtem és látom, amint udvarunkba, Bilyen, bekanyarodik egy csapat katona, élükön egy osztrák tiszttel, ki magyar származású volt, neve: Grubiczy. Én természetesen látni sem akartam őket, ottlétük alatt mégcsak a kertbe sem mentem, hogy valahogy ne találkozzam velük.

Az volt a parancs, hogy addig, míg az adó nincsen kifizetve, el kell őket látni mindennel. Eszerint meg kellett az adót is fizetni és még azonfelül a katonákat is élelmezni.

Ezek mentek utóbb Tarnóczyhoz végrehajtani az adófizetést. A hazafias érzésű volt főispán nagyon sokáig ellentállott s igen hosszú ideig tartotta a katonaságot. Tisztjűknek Amália nagyon megtetszett, érzelme viszonzásra talált, de az apa hallani sem akart arról, hogy leánya az osztrák tiszt iránt érdeklődjék. Múltak az évek. Valamikor, a 80-as években, gróf Biordi feleségével sógorát, Odescalchit jött látogatni Olaszországból Budára. Nyár volt, Biordi beteg lett, betegségének tünetei nagyon hasonlítottak a kolerához s pár nap alatt meghalt.

Éppen abban az időben várták a királyi párt Buda várába. Minden előkészület meg volt már téve, az érkezés napja meghatározva. Volt nagy riadalom, hogy a gróf kolerát hozott Olaszországból. Orvosok jöttek-mentek és végre megállapították, hogy nem kolera-eset. Így megérkezhetett a királyi pár. A temetésen ott volt Grubiczy ezredes is s itt találkozott az özvegyvel. A csaknem 25 év óta elnyomott érzélem újra lángra kapott s egy idő múlva férj és feleség lettek.

Nyitra-Zerdahelyen meglátogattuk férjem jóbarátjának, herceg Odescalchi Gyulának feleségét, Degenfeld Anna grófnőt, ki a gyermekszobába is elvezetett, hol három gyermeke játszott: Pauline, utóbb Beniczky Ádámné, Ilona, ki gróf Zichy Józsefhez ment férjhez és Géza, ki Zerdahelyen szülei régi otthonát bírja. Ott láttam először Tisza Kálmánt, mint a háziasszony testvérének, Ilonának, férjét.

A kedves Odescalchiné, ki maga táplálta minden gyermekét, elmondta nekem a gyermekszobában, hogy ő azt az elvet szigorúan betartotta, hogy bármennyire sirjon is a kis gyermek, azt ágyából kiemelni és hordozni nem szabad. E tekintetben bizony én sokkal kevésbé voltam erélyes és okos. Az én gyermekeimet, kiket én is mind magam tápláltam, a kifáradásig hordoztuk hároméves korukig, de sírtak is rengeteget fülhasító módon, különösen éjjelenként. Egészen fiatalasszony koromban jósolta meg nekem egy úr, hogy ő tudja, hogy én sohasem leszek eléggé szigorú gyermekeimhez, de sőt túl engedékeny leszek. Mondása be is vált. Isten tudja, mi okozza azt, hogy én nemcsak gyermekeimmel, de még alkalmazottaimmal szemben sem vagyok képes haragtartó lenni. Sokszor ilyen magatartással kellene bizonyítanom az ő magaviseletük iránti elégedetlenségemet. Gyakran, ha tapasztalom, hogy neheztelnek rám, szinte szeretném megkérlelni őket, ha mindjárt a legigazságosabb volt is irányukban az én magatartásom.

Zerdahelyen, az ősi Zerdahelyi-kastélyban, lakik egy közeli rokonom, Zerdahelyi Béláné Ivánka Leona. Itt feküdt Rákóczi Ferenc mint sebesült, kinek emlékére emléktáblát helyeztek el az ősi kastélyon. A dicső fejedelem itt pihente ki a trencsényi csata fáradalmait. Midőn a trencsényi csatában Pandúr nevű híres lova teljes vágatás közben megbotlott, a fejedelem kirepült a nyeregből s egy vízmosásban csaknem élettelenül terült el. A kuruc seregben halálhíre terjedt el s minden rend felbomlott. A nemesi századból a tizenkilencéves Bercsényi László, a vezénylő tábornagy fia, Ghylányi Péter, Ilosvay János, Daniel Péter, Berzeviczy Ádám és Sigmándy Mihály nemes testőrifjak vágattak legelőbb hozzá, fölemeltek, fejét bekötötték s késő este érkeztek a zerdahelyi kastélyba vele. Nemsokára borosfejű diákok haladtak el a kastély előtt s véletlenül ezt a dalt énekelték:

Quam breve festum est
Haec mundi gloria.
(Mily rövid e világ dicsősége.)

Rákóczi szomorúan hallgatta e dalt, de csakhamar megvigasztalódott, mert vágatva jött a faluba a félszemű Bottyán apó a maga vitéz brigádjaival.

Azután elmentünk férjem keresztanyját is meglátogatni Szemeréden, gróf Steinleinnét, ugyanazt, kiről már megírtam, miként lett férjének neje. Halála után az Ó hálószobáját gyermekei kápolnává alakították át.

Mindezen látogatásoknál magyar ruhát viseltem (bár ekkor már kezdték azt elhagyogatni), de én ragaszkodtam hozzá, ameddig csak lehetett. Minthogy nőnek lehetetlen ilyesmiben oly állhatatosnak lenni, mint a férfinak, végre mégis le kellett azt tennem. Báró Prónay Dezső még mindig magyar ruhában jár. Meghajlok előtte ezen következeteségeért.

Gyakran jöttek látogatóim, szüleim, rokonaink és jóbarátaink köréből. Elsősorban jó nagyanyámat kell megemlítenem, jöttek aztán a jó Gyula bácsiék, Degenfeldék Szirákról, stb. Ez utóbbiakkal több kirándulást is tettünk a vidékre.

Elmentünk vendégeinkkel Zay-Ugrócra. Az öreg Zay Károly gróf volt is nálunk, rokonságot is tartott férjemmel. Engem igen érdekelt a terjedelmes négyzetalakú udvart körülkerítő nagy emeletes kastélyban az egyik nagy terem, melynek falain igen sok kép függött, ezeken szétágazó fatörzsek voltak festve a család leszármazásáról. Több helyen láttam közöttük az ágakon a Rudnay nevet.

Megnéztük ott a híres posztógyárat is és igen meglepett engem az a látvány, hogy a gyapjúfonalak egy nagy enyves, forró folyadékból

eléggé nagy tömegben be lettek szorítva egy olyan gépbe, melynek igen szűk csövén keresztül vezetve a cső másik végén tökéletesen szárazon kerültek ki. Olyan nagy volt a szorítás, hogy minden nedvességet kinyomott belőle.

Elmentünk Nagy-Ugrócsra is, ahol a gróf Keglevich-féle lovagvárbán gyönyörködtünk; amint beléptünk a nagyterembe, ott csupa középkori felfegyverzett pajzssal és sisakkal ellátott lovalakokat láttunk a falak körül, továbbá egy igen nagy termet, az ősök arcképcsarnokát. Nekem nagyon megtetszett, hogy mindeniknek keretére rá volt írva az a jelmondat, melyet az illető választott. Ez nagyon érdekelt engem. Volt egy kisebb szoba, melybe csak úgy lehetett lépni, ha cipőinkre előbb papucsot húztunk, mert mozaikkal volt kirakva s ott mondták, hogy az 16.000 pengő forintba került; az egyik ajtó fölött valami remek freskó volt, amely nem állott egyébből, mint abból, hogy egy négyszögletes kő volt odafestve olyan híven, hogy fogadni mert volna az ember, hogy az valóságos kő és kiáll a falból; ez maga, úgy mondták, 25.000 pengő forintba került. Ezekből el lehet képzelni, hogy sok múkinse is volt ezen kastélynak. De amit ez a magyar főúr fia nem tudott megtartani, azt egy derék, szorgalmas németországi iparoscsalád megszerezte magának: a Thonet-Testvérek. S a vár szomszédságában állított virágzó bútorgyárat.

Ugyanezen főúrnak volt nem éppen messze onnan egy másik hatalmas kastélya Kistapolcsányban, mely jelenleg József főherceg tulajdona és igen kedves tartózkodási helye.

Ide nem messze lakott herceg Odescalchi Arthur, férjem egykori jó barátja, Szkcón. A fáma igen sok érdekes történetkét jegyzett föl az ő igen különc hajlamairól. Többi között, hogy az egyik teremben sülyesztői voltak s vendégeit bármikor megtréfálta azzal, hogy egyszerre csak észrevétlenül a föld alá kerültek.

Utaztam egy ízben ezen a tájon október közepén s reám elfelejtetetlen benyomást tett a szkcói nagy erdőségek őszi, változatos színpompája eléggé tágas látóhatárral, mindenfelé erdős hegyek s a zöld és feuille-morte talán százféle színváltozatban tündökölt a lenyugvó nap sugaraitól megaranyozva.

Erre utaztam jó anyámmal, hogy a férjhezmenetelem utáni telet náluk töltssem Vanyarcon.

Nagyon takarékos és számító voltam s jól emlékezem, hogy mindent pontosan kimértem távollétem idejére, még a cselédség által használandó lámpákat is mind meggyújtottam, hogy így személyesen meggyőződhessenem arról, hogy hány óráig égnek s aszerint mértem ki számukra az olajat.

Nagyon lelkiismeretes és pontos voltam teljes életemben nemcsak hálás érzéseim kifejezésében, de tartozásaim, számláim kiegyenlítése, levélválaszolásom, sőt még látogatásaim lerovása tekintetében is; még ezek halogatása is nyomni tudta lelkiismeretemet.

Amilyen pontos voltam fizetéseimben, olyan hanyag és pontatlan számadásaim vezetésében. Ez pedig nemcsak megbocsáthatatlan hiba, de csaknem bűnnek mondható, mert mindenkinek kötelessége, hogy a saját ügyeit rendben tartsa, bevételeit és kiadásait pontosan feljegyezze, hiszen csak ily módon láthatja anyagi körülményeinek tiszta képét s csak ha vagyoni mérlege iránt teljes tájékozódással bír, akkor lehet megítélnie, hogy [milyen fölös összeggel rendelkezhetik szabadon akár jótékony-ságra, akár más közcélokra, hasznos befektetésre vagy tőkegyarapításra, stb.

Fiatalasszony koromban nagyon pontosan jegyezgettem én mindent, hiszen édesatyámtól is úgy láttam, hogy tárcájában hordott lapra jegyzett fel minden legkisebb bevételt és kiadást apró szép betűivel s onnan vezette azután át rendszeresen számadási könyveibe. Tanulhattam volna

e tekintetben az Orsz. Nőképző Egyesület tanintézetének felejtethetlen, kiváló igazgatónőjétől, a boldogult jó Janisch mamától is, aki egy este sem feküdt le addig, míg a napnak minden legkisebb bevételét és kiadását be nem írta pénztári naplójába. Ebből a két példából tanulhattam volna, hogy ezt a jó szokást nem szabad elmulasztanom, de tanulhattam volna még más két példából is. Ugyanis egy ízben, még fiatalasszonykoromban, a Monasterly divatárucég tévedésből másodszor kérte egy esőköponyogem árát, de amikor én kiadási könyvem megmutattam nekik, abból meggyőződve, hogy kifogástalan pontossággal van az vezetve, teljes hitelt adtak neki s pénztáruk vezetője kapott megrovást. Egy másik, szintén nagyon feltűnő példa, a következő: mikor édesanyám leány volt nővéreivel együtt, gyász érte őket: a budapesti akkori első divatárucégnél, Alternál rendeltek gyászruhákat, azt azonnal ki is fizették s egy év múlva 1000 forintot kért tőlük a cég. Az egyik nővér, Sándorné, nagyon pontosan eltett mindig minden számlát s megmutatta nekik. Ekkor nagy bocsánatkéréssel mutatták meg könyvükben, hogy *ők* a kifizetett számla elé mindig nullát jeleznek, ekkor megtévedtek, mert a nulla az egy sorral alatta lévő név elé volt jegyezve.

Körülbelül 80 év előtt az 1000 forint még nagy pénz volt!

Az én feljegyzési pontosságom akkor szűnt meg, midőn a magam ügyein kívül az Orsz. Nőképző Egyesület élére állottam, amikor áldott emlékü édesanyám kívánsága értelmében átvettem az ő szellemi örökét. Ekkor teendőim már annyira megsaporodtak, hogy a saját érdekeimet háttérbe szorították.

Házam, kertem rendbentartását szívemen viseltem mindenkor, de szekrényeimet, irataimat sohasem tartottam rendben. Innen van az, hogy nagyon gyakran hosszú keresésnek kinos gyötrelmeit állom ki.

Látásom hiányossága helyett a mindenható nagy Isten jósága halálom rendkívüli finomsága által jutalmazott meg; ennek kell tulajdonítanom, hogy reám az emberek orgánumának kellemessége nagy benyomást tesz és csaknem megveszteget hatásával és belelopja magát rokonszenvembe, így kell annak lenni azoknál is, akik jó látásuk által a külső szépség rabjává válnak.

Erre az évre esik Madách Imre nyilvános feltűnése is. A balassagyarmati kerület megválasztotta őt képviselőjévé az 1861-iki országgyűlésre ellenzéki programmal. Madách humora ekkor is kitört belőle, magát „pofaviselőnek” nevezte.

Hogy milyen jellemes ember volt Madách és milyen megbízható jó barát, ennek megvilágítására szolgáljanak a következő sorok, melyeket Komjáthy Anzelm „Önéletírása”-ban olvastam: „Az 1861-iki országgyűlésre képviselőnknek Szécsényben Pulszky Ferencet választottuk meg. Választási elnök Sréter Horác, én pedig jegyző voltam s minthogy Pulszky még 1849-ban külföldre menekült és amnesztiát 1861-ben még nem kapott, az országgyűlésre sem jöhetett be, minélfogva Szécsény vidéki barátaim engemet kértek fel, hogy ezen sajátságos körülmények között tartott országgyűlés megnyitásáról alapos tudomást szerezzek. Barátaim kérésének engedve, leutaztam Pestre és odaérkezésem után első dolgom volt az „Arany sas” címet viselt Újvilág-utcai szállodába menni, hogy az ott együtt lakott Madách Imre és Frideczky Lajos képviselők közül utóbbit karzatjegy-szerzésre kérjem fel s ezt ő készséggel meg is ígerte.

Másnap, az országgyűlés megnyitásának reggelén, egy barátom társaságában Budára mentem, hogy az országgyűlés két házának felvonuló tagjait láthassam. Budán, a kir. vár tróntermében, Ófelsége helyett gróf Apponyi György kir. biztos tartotta a trónbeszédet, de azt mi, a Vár udvarán állott közönség körében nem hallhatván, visszatértem Pestre és itt egyenesen a „Lloyd”-épületbe mentem, hogy a Budáról visszajövő főrendeket színről-színre láthassam. A Lloyd nagytermébe érve csodálkozva

láttam, hogy a termet még csak most tisztogatják, az elnöki emelvény már készen volt ugyan, de az előtte állott kis fenyőfaasztalt, melynél az ország primásának széke állott, csak akkor vonják be piros bársonnyal és a nemzeti zászlókat is csak akkor tűzik ki s mindezen készülődéssel már csak a főrendek odaérkezésének perceiben lettek készen. Egy teremörhöz eziránt tett kérdésemre arról értesültem, hogy csak az napon reggel lettek a terem feldíszítésére utasítva. Ezen késelem bennem azon gyanút keltette, hogy a félénk és ingadozó bécsi kormány akkor is az utolsó percig habozott és nem tudta mit tegyen. Így van ez, ha az ember rossz úton jár és útján nem a jóakarát vezeti. A terem elrendezése után igen kevés idő múlva megérkezvén Budáról a főrendek, ezek legidősebbjeinek egyike gróf Esterházy Mihály, mint korelnök foglalta el az emelvényen állott elnöki széket s erről a hazafiúi érzés meleg hangján üdvözölte a szép számban egybegyűlt főrendeket s midőn üdvözlő beszédében sajnálkozásának adott kifejezést, hogy körükben gróf Batthyány Lajost (a 12 évvel előbb kivégzett miniszterelnököt) nem tisztelheti, a főrendek arcán egy le nem írható fájdalmas érzés vérvörös lángja tört ki és ezen láng a korelnök életésében lobbant el. Az elnöki megnyitóbeszéd elhangzása után az 1848. évi dec. 2-án Olmützben kelt trónváltoztatási okmány olvastatott fel és midőn ezen okmány aláíróinak sorában Bach Sándor osztrák miniszter neve olvastatott fel, valami utálatot és megvetést jelentő „pfuj”-féle hang dördült el. Ezen jelenetet én sohasem tudom elfelejteni és itt azért jegyzem fel, mert ezt tudtommal még mások fel nem jegyezték. Aznap délután lévén a képviselőháznak első ülése, ebéd után karzatjegyem átvétele végett az „Aranyas”-szállóba mentem és itt nagy bosszúság ért, mert Frideczky Lajos a jegyszerzésről — mint monda — elfeledkezett és feledékenységének pótlására már idő nem volt. Efelőtti bosszúságomat Frideczky lakótársa, Madách bárátom látván, ezen szavakkal fordult hozzám: „se baj, azért ott leszel, máskor, ha ilyenmő dolgod lesz, bízd rám. Ezután karon fogott és a Múzeum-épületben volt képviselőház üléstermébe vezetve egy székre ültetett. „Ez volna — úgymond — Pulszky Ferenc képviselőtök helye, úgyis te voltál ennek megszerzője, foglald el”. És én távollevő képviselőnk helyéről néztem, illetve hallgattam végig a képviselőháznak Pálóczy László elnöklete alatt tartott első ülését.”

X Ezen országgyűlés alatt Madách nagy feltűnést keltett beszédével, melynek művészi formája és gondolatgazdagsága meglepte az egész nemzetet.

Ugyanakkor, mikor az országgyűlésre feljött, magával hozta az „Ember tragédiája” kéziratát is s azt Szontagh Pál sürgetésére és bátorítására elvitte az akkor már Pesten lakó Arany Jánoshoz és megkérte őt, hogy mondjon róla őszinte szigorú ítéletet. Arany, akinek lapja („Koszorú”) szerkesztésével úgy is sok dolga volt, csak Bérczy Károly újabb sürgetésére vette kezébe a kéziratot, de azután le sem tette többé, míg végig nem olvasta. Magához kérte Madáchot s a művet lapról-lapra még egyszer figyelemmel átnézték.

1862 január 24-ikén eljött Madách Imre hozzánk édesatyám Gyula fivérével és Szontagh Pállal jó atyám névnapjára. Magával hozta az „Ember tragédiája”-nak még nyomdafestéktől nedves első példányát édes anyámnak. Első lapjára Hugó Viktornak eme szavait írta: „Que ce livre vous soit dédié comme l'auteur vous est dévoué”. Oh! milyen élvezet volt ez! Megmagyarázta minden helynél, hogy minő megjegyzéseket tett és miket változtatott rajta Arany.

Első gyermekem — 19 éves korában eltemetett kedves Józsim — 6 hetes volt ekkor. (Az író mindenkor szünetet tartott olvasmányában, mikor engem elhívtak, mert gyermekemet magam tápláltam, ez eléggé gyakran történt.) Nyolcan voltunk jelen ezen felolvasásnál. Szüleim, nagyanyám, férjem, nagybátyám, Szontagh Pál, én és a mű szerzője. Már

valamennyi elköltözött e földről, egyesegyedül csak én élek még közülök.

Az egyszerre országos hírűvé vált költőt előbb a Kisfaludy-Társaság (mely a művet kiadta), majd az Akadémia is tagjává választotta. Palágyi Menyhért a Madáchról írt könyvében igen helyesen írja róla, mert úgyszólván egész életén keresztül az „Ember tragédiája”-ig semmit sem tudott a nyilvánosság, a világ arról, hogy Madách milyen nagy írói talentum, hogy: „Mily különös sors ez: eltűnni az irodalom porondjáról, mikor éppen rálépni kellene és diadalmasan megjelenni rajta, mikor az élet már hunyófélben van. Reggel látni vágyaink alkonyát és este ébredni dicsőségünk hajnalára”.

Madách Akadémiai székfoglalójában a nőről értekezik. Ezt elolvasta édesanyám a „Koszorú”-ban, benne egyebek közt az is meg van említve, hogy: „A nő korábban fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut, könnyebben felfog és tanul, de teremtő génius hiányában az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik.

Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli s innen van az, hogy míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgáltatja, soha a művészetet és a tudományt előre nem viszi”.

Majd odább: „A nő alárendelt testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres s az erősebb férfi lelkében épp oly érzéseket kelt, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, a megdermedt madár”.

Méltó megdöbbenéssel és indignációval olvasta édes anyám Madách véleményét a nőről. Különösen megdöbbenette az, hogy még oly nagy elme is, mint az „Ember tragédiája”-nak megalkotója, ilyen véleményen lehet.

Hogy meggyőződésének kifejezést adjon, tollat ragadott s Madáchhoz írt levelében a nők védelmére kelvén, kifejtette, hogy nem a nők hibája az, hogy el vannak maradva, hogy kevesebbet tudnak, mint a férfiak s a tudományban és művészetben alárendeltebb szerepük van, hanem azé a rendszeré, mely neveltetésüket következetesen elhanyagolja s különösen azé az általánosan elfogadott és vallott helytelen nézeté, mely kizárólag a férfit tekinti a komoly tudományok elsajátítására és továbbfejlesztésére képesnek.

Az udvarias Madách válaszában töredelmesen bevallotta, hogy abban az esetben, ha előzőleg beszélt volna a levél Írójával erről a tárgyról, székfoglalóját másképpen írta volna meg. χ

Valahol olvastam nemrég, hogy Madách Imrét a női ügy előmozdítójául és apostolául lehet tekinteni. Az igazság érdekében ki kell azt jelentenem, hogy ő nem Luther Mártonja volt a nőkérdés reformációjának, hanem sokkal inkább lehet az ő hatását emellett a Tetzl barát szerepléséhez hasonlítani, aki bűnbocsánatot osztogatott. (Ő róla lett köz hírűvé az a mondás: „Wenn das Geld im Beutel klinget, die Seele in's Himmelreich springt”.) Ezt Luther már nem nézhette tétlenül.

Némileg ez volt a telt pohárban a csepp, amely csordultig töltötte meg a már teli poharat. Éppen így idézte elő a nőkérdés reformálását az a lekicsinylő vélemény, melyet Madách a nő képességéről mondott.

Mikor Palágyi Menyhért „Madách élete és költészete” című munkáját megírni készült, fáradhatatlan volt mindazok felkeresésében, kiktől a költőre vonatkozó közelebbi adatokat szerezhetni remélt.

Így keresett fel egy ízben engem is Váchartyánban. Elmondtam neki mindent a költőről, ami éppen eszembe jutott s amit a szóbeli közlésnél kifelejtettem, egy levélben írtam meg.

Palágyi könyvében ezeket írja: „Madách házassága felbomlása után a nemes és szellemes nőtársaság után való vágy a költőt rendszerint Váncsarcra vitte. Itt aztán megjelenése, bármily gyakori is, mindig ünnep volt úgy Veres Pálné, mint szépsége és szelleme által igazán kiváló serdülő leánya: Szilárda számára.

A női szépség iránt oly fogékony Madách Imréről nem tudtam föltételezni, hogy a bájos Szilárda iránt gyengéd érdeklődést ne tanúsított volna. Rudnay József né Veres Szilárda úrnó a Madáchról való beszélgetéseinkben kezdetben e tárgyat semmiképen sem óhajtotta érinteni, később azonban az életrajzi teljesség célját ő is előmozdítani akarván, terjedelmes, érdekes levelet volt kegyes hozzám intézni, melyből az ide tartozókat ide iktatom:

Azon erős meggyőződésben vagyok, hogy 1854 óta az egyetlen baráti kör a vanyarci volt, melyben Madáchoz teljesen megértették, hol lelkének röpte mindig csak a magas felé irányult s hol az idealizmustól áthatott erős női lélek (édesanyámat értem), a feleség és anya eszményképe sugallhatta neki azon szavakat, melyekkel oly gyönyörűen festi a női hivatás magasztos voltát, midőn az Úr így szól Ádámhoz:

Ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémul az égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb
Meghallja azt és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.

Ezen meggyőződésem folytán bővebben óhajtók foglalkozni azon baráti körrel — szüleim otthonával —, hol a költő mélységes mélyen érző s foszlányokra tépett, felkorbácsolt kedélye megpihent s üdülést talált s melyből lánglelke további alkotásaihoz erőt merített.

A vanyarci kör, melyben Madách oly sokszor időzött, csupán három tagból állott: a nagyrabecsült barát, édesatyám- és édesanyámból. Én egyetlen gyermekük” voltam és sohasem mertem magamnak is részt kívánni ama boldogító tudatból, hogy talán én is egyik tényező lehettem atekintetben, hogy ő e kis körhöz annyira vonzódott.

Fülembe csengtek Palágyi úr azon szavai, hogy félre kell tenni minden szerénységet s szavainak ezen nyomása alatt eszembe jutottak Szontagh Pálnak (a múlt héten történt egy találkozásunk alkalmával) hozzáam intézett eme szavai: „Emlékezel-e arra, midőn a ludányi kis fogadóban Madách Imrével oly kedélyes estét töltöttünk el!” Ezután elmagyarázta a társaság többi tagjainak ezen est történetét. Engem ugyanis szüleim, mint 16 éves leányt, egy losonci bálba vittek. Madách Imre Sztregováról Szontagh Pállal Szécsény felé utazott és az utón szembejövő fogatunkat megismerte, megállították és néhány pernyi beszélgetés után elváltunk, mindegyik fél ellenkező irányban folytatván útját. Alig voltunk félórája Ludányban, midőn ők is oda érkeztek. Szontagh Pál ennek magyarázatául azt mondta, hogy ez Madách részéről az én kedvemért történt, mert élénken érdeklődött irántam.

Tehát — ha már teljesen félre kell tennem szerénységemet — nem akarom éppen lehetetlennek tartani, hogy egy üde gyermekleány, kinek ábrándos lelke rajongással, imádattal függött a költészeten és hazáján, a költő lelkére mélyebb benyomást tehetett.

1854 előtt csak párszor láttam Madáchoz. 1854 nyarán, midőn Győry Vilmostól a magyar irodalmat tanultam (én 14-ik évemben voltam, Győry 18), Madách hosszabb ideig tartózkodott nálunk és Győrynek a Budapesti Visszhangban megjelent néhány költeményét, 2 kötetes beszélyfüzetét, a „Fejlő rózsák „-at együtt olvastunk Madách-csal s ő megfigyelhette, miként fejlődik a költészettért rajongó leánya lelke.

Érdeklődéséről azonban Madách nekem sohasem szólt; én csak azt tudtam, hogy nagyon szeret köztünk lenni, hogy szüleimet mily na-

gyon szereti és becsüli s hogy én mély mohósággal szívtam lelkembe szavaikat s lángszellemének szikrái mily gyújtó hatással voltak fogékony lelkemre ...”

Palágyi válaszában ezeket mondja: „Nem is tudom, hogyan fejezem ki hálámat becses dolgozatáért. Hiszen emlékezetének egész iveit bocsájtotta rendelkezésemre, mely a vanyarci kis körnek Madách Imréhez való viszonyát a legérdekesebb világításba helyezi.

Madách Imre minden íróink közt az egyetlen, kit a nőkérdés költőjének mondhatunk s ezért úgy szólván, mélyebb jelképes értelme van annak, hogy neki Veres Pálnéval, a nőkérdés fenkölt szellemű apostolával, találkoznia kellett. Kik lélekben, szellemben egymáshoz tartoznak, azokat valami titkos nagy vonzódás, a sorsnak, gondviselésnek valami rejtélyes nagy hatalma az életben egymással össze is hozza: mert nem is volna annál semmi elszomorítóbb a világon, mintha kiváló lelkek arra volnának kárhozhatóak, hogy magányosan bolyongjanak az életen át és soha az őket megértő szívekre ne találjanak. Azért milyen vigasztaló tudat, hogy Madách családi életének romjain állva, az eszményi nőiség minden fényétől sugárzó vanyarci közben megtalálja a női szíveket, kik a költőt teljesen fölfogva, őt a legszebb rajongással környezik”.

Palágyi Menyhérttel később gyakran találkoztam. Egy ízben hosszabb ideig volt házuknál, sokat beszélgettünk jó anyámról is, Madáchról is. Palágyi ezeket írja könyvében: „Sokat vitatkozik a hazai nőképzés úttörő bajnoka, Veres Pálné, éveken keresztül mesterével, Madách Imrével. Kár, hogy a vita nem a nyilvánosság előtt folyt. Annál érdekesebb világításban állana akkor előttünk az a ritka szép baráti kapcsolat, mely a költőt vagy 10 éven keresztül (1854-64) mindhaláláig Veres Pálék vanyarci házához fűzte”.

Édesanyámról, mikor az ő egyéniségét általam és munkáiból már jobban megismerte, ezeket írja: „A XIX. század sajátos magyar asszonya ő, ki tudatosan küzd nemének emberméltóságáért”. Majd tovább: „Voltaképpen nemének erkölcsi méltóságáért harcol, de mert ezen erkölcsi méltóság csak a műveltség színvonalának emelése által eszközölhető: *kultur-apostollá válik*.

Az a kijelentés és valóság, hogy Veres Pálné tudatosan küzdött nemének emberméltóságáért, arra a következtetésre adott magyarázatot, hogy ő volt hazánkban az első feminista”.

Legkevésbé sem érzem magamat sem illetékesnek, sem hivatottnak arra, hogy ezen állítás ellen vagy mellett véleményt mondjak, csupán azt kívánom megjegyezni, hogy amikor édesanyám ezt írta: „Midőn Stuart Mill agitációit olvastam a nő szavazati joga iránt, azt hívém: enélkül ugyan elvolnánk. Csak jó mintatanodákat állítanának a nőknek. De azóta felnyílt e tárgyban a szemem. Hisz, ha szavazati jogunk volna, már a nők oktatási rendszere ki volna dolgozva. Ha mi szavazati joggal bírnunk, a képviselőségre megválasztandónak ezt mondtuk volna: „Mi akkor választunk meg, ha jó női iskolák felállítását megígéred.

A képviselő urak mind megígérték volna a nők számára legalább egy minta-tanoda fölállítását, melyben a női oktatási rendszer gonddal kidolgozva olymértű képezést biztosított volna a nők számára, mint a fiúgyermeké az érettségig.

Most, 1917-ben, „Mikszáth Anekdotái” címen jelent meg egy kisebb könyv, ebben édesanyám agitációjának legelső mozzanatáról ezt a kedves karcolatot olvasom:

„Két évtizede múlt már el annak, ahogy Madách székfoglalót tartott az Akadémiában, melybe beleszótta azt a keserű szemrehányást is, hogy a magyar nők még eddig semmit sem vittek ki. Általában igen epésen nyilatkozott a nőkről. Amit éppen tőle bizony nem lehet rossz néven venni.

Nem is vette rossz néven senki, csak egy lelkes rokona: Veres Pálné,

de az is talán azért, mert találó volt a vád. A magyar asszonyok valóban semmit sem csináltak. Kétszázestendő óta nem bírtak egyébbel előállni, ha dicsekedni akartak, mint a derék vitéz Zrínyi Ilonával. De az is csak azért *kitündöklő* asszony, mert majdnem *férfi*.

Addig-addig forgatta elméjében a Madách kifakadásait, hogy mintegy önkéntelenül leült az asztalhoz s egy felhívást fogalmazott meg Magyarországi hölgyeihez, sorakozzanak és alapítsanak egy felsőbb női tanodát az ország szívében, hogy hazája nyelvén is nyerhessen kiképzést a magyar lány.

Megvolt a felhívás, le is tisztázta, de már most azt ki is kellene nyomtatni valami tekintélyes lapban, hogy foganatja legyen. Elvitte a „Pesti Napló” szerkesztőségébe. Félénken kopogtatott be abba a misztikus helyiségbe, ahol a közvélemény készül. Az öreg Királyi Pál szerkesztette még akkor a lapot. Igenis, az öreg Királyi Pál, mert úgy rémlik nekünk, hogy ő sohasem lehetett fiatal . . .

Átvette, végigolvasta és összeráncolta a homlokát:

— Asszony újságba való dolog ez, — monda. — Tessék elvinni valami divatlaphoz.

Semmi sem hűthette volna le Veres Pálnét jobban. Szótlanul ment ki a szerkesztőségből s csak odakint mert sóhajtani egyet.

Megállt a lépcsőn egy percre habozva, mitévő legyen. Divatlapban az ilyesminek vajmi kevés foganatja lehet. Ejh, legjobb lesz talán abbahagyni az egészet.

E pillanatban léptek csoszogása zavarja fel tünődéséből, egy fiatalember megy el mellette, s udvariasan kérdi:

Talán a „Hon” szerkesztőségét méltóztatik keresni?

— Én? Igen, valóban . . . — feleli kissé zavarral, — a „Hon”-t keresem —

— Erre tessék, kérem . . . éppen ez az ajtó az. Jókai maga is ott bent van.

— Benyitott a „Hon”-hoz s odanyújtá Jókainak a kéziratot, kérve, hogy azt közölje a Honban.

— Nagyon szívesen, — felelte Jókai, a kéziratot egy fiókba csúsztatva.

— Nem tetszik talán átolvasni előbb? — kérde megütődve.

— Nem. Én a lapot a magam multságára szerkesztem s ha előtte való nap olvasnám, mi maradna a reggelim mellé?

A cikk hát ott volt a fiókban, de ott is maradt. Nézte reggelenként a lapot, de csak nem volt benne, elmúltak hetek, hónapok, sok mindenféle hírt és cikket szültek a napok, de ez az egy nem bírt kibontakozni a homályból.

Veres Pálné elhatározta, hogy még egyszer, utoljára, kísérletet tesz, megsürgeti a felhívást.

Dienest találta a szerkesztőségben.

— Kérem, nekem Jókai úr megígérte, hogy a cikkem megjelenik és nem jelent meg. Mi oka lehet annak?

— Milyen cikk az?

— Egy felhívás az asszonyokhoz.

— Nem tudom, hol van . . .

— Jókai úr ott, amabba a fiókba tette ezelőtt egy féleszten-dővel.

— Akkor most is ott van.

— Hát már most mit csináljunk?

— Szívesen kiadom mindjárt reggel, ha megtalálom a fiók kulcsát. Ma úgyszólván kéziratszükeben vagyunk.

Kereste mindenütt az iratok közt a tömérdek lim-lomban és megtalálta. Ha meg nem találta volna, talán még mai napig is ott volna becsukva a „Hon” fiókjában — a nőképző egyesület.

Megjelent a cikk vasárnap s nagy hullámokat vert föl. Éppen ubor-

kaszezon volt és a fejedelmek csendesen pipázgattak egész Európában. A sajtó tehát felkarolta az eszmét melegen pártolólággal s Veres Pálnét felbátorította, hogy egy konferenciát hívjon össze a „Tigris”-be.

Érdekes volna ezt a konferenciát körülményesen leírni. Mintegy tizenöt hölgy jelent meg, többnyire előkelők.

Veres Pálné felállott és előadta az eszméjét.

— Ez hát valami asszony egyetem akarna lenni! — kiáltott közbe gúnyosan egyik az asszonyságok közül.

— Minek már az erre a rövid időre! — jegyzé meg epésen egy őszhajú anyóka.

De a lelkes gróf Teleki Sándorné és Odescalchi hercegné megfordították helyeslő szavaikkal a hangulatot. A nőképzőegylet alapítása határozatba ment s ott nyomban megválasztották Veres Pálnét elnöknek, Teleki grófnőt alelnöknek.

A grófnő eleinte vonakodott. Neki nagyon sok dolga van, nem ér rá.

— Teleki József rokonának kell idejének lenni, ha a közügy kívánja.

— Igaz, — monda a grófné lelkesülten.

Elfogadta aztán szó nélkül az alelnökséget, viszi buzgalommal egész a mai napig s megélte elnöktársával áldásos működésüknek dicsőséges eredményét.

A nemes egylet ma már egy egész generációt nevelt fel derék, lelkes honleányokká s azok közt a Dienes leányait is, aki pedig akkor elég ímmel-ámmal kereste azt a fiók-kulcsot”. (Pesti Hírlap 1884.)

1862 októberben férjem édesanyja meghalt. Ekkor következett be az az idő, hogy a testvérek osztálya alkalmából érvényesíteni lehetett azon forró vágyamnak teljesülését, hogy szüleimhez közelebb jöjjünk lakni.

Bilicen a hegytetőn volt eltemetve férjem egykori gyámja, nagymamájának fivére: Sembery József. Ehhez a sírhoz zárandokoltam én, hogy onnan forró fohászatot menesszem a nagy Istenhez, engedje meg, hogy erről a vidékről, ahol sehogysem tudtam én — mint idegen földbe ültetett növény — meghonosulni, visszajuthassak szülőföldemre, édes jó szüleim közelébe.

És a mindenség Ura meghallgatta buzgó imámat, az én áldott jó férjem nem ellenezte forró kívánságom teljesítését.

Ahhoz, hogy Nyitra megyében sehogysem tudtam akklimatizálódni, nagyrésztben hozzájárult az, hogy vagy három fiatal asszony házáat kivéve, többnyire német nyelven folyt a társalgás és amerre utunk vezetett, kérdésekre csaknem minden nagy kastélynál vagy az lett a felelet, hogy üres, tulajdonosa külföldön él vagy hogy vendéglő lett belőle, vagy az, hogy jelenlegi lakója nagynevű német gyáros, szóval, hogy alig van már meg egynek-másnak régi tulajdonosa.

De mielőtt vágyam teljesültének leírásához kezdenék, még egy kitérést kell tennem és a jó öreg Sembery bácsival kívánok kissé bővebben foglalkozni. Ő, mint említém, gyámja volt a Rudnay-árváknak, hűségesen sáfárgodott vagyonukkal, találtam több iratot, melyekben a tisztartók a különböző birtokokról számadásaikat küldik hozzá, de a fiuk másnemű javáról is kívánt gondoskodni, pl. olyformán akarta őket biztosítani, hogy sohase válják belőlük korhely; hogy mindegyiknek küldött 1-1 akó ürmöst, gondolva, hadd igyák, amíg meg nem unják, így soh'sem válnak korhelyekké, ha dúskálhatni fognak benne. Majd ismét a kártyázás szenvedélyét kívánta előlni bennük azáltal, hogy rájuk parancsolt, hogy a lovászokkal folyton kártyázzanak, mert — úgymond — így okvetetlenül megcsömörlenek a kártyától.

1849-ben, midőn a két fiú a szabadságharcban vett részt (a harmadik, Sándor, még kicsi volt), Sembery József meghalt. Dénes napszúrás-tól megtévelyodott, férjemet hazahívták, hogy üljön bele a birtokokba.

De bezzeg Sembery halálából nagy baj származott, több mint 10 éven át el nem számolt mint gyám, de kezelt mindent lelkiismeretesen s a maga jövedelmeit is beleolvastotta a tömegbe, mindig azt mondva, minék különítse ő el, hiszen ő úgyis minden vagyonát nővérenek ezen unokáira kívánja hagyni. Sembery József másik nővérenek leszármazói, a Szentkirályiak, pört indítottak az árvák ellen. Ezen pör vagy 30 esztendeig folyt, végre úgy döntött a hétszemélyes tábla — bizony eléggé sérelmesen és érthetetlenül —, hogy a tőkét az árvák részére ítélte, de azok kamatját nem.

Nemde, nagyon különös felfogás?! Ezen ítélet ellen már nem volt többé appelláta.

1863 február 16-án írták alá a Rudnay testvérek az osztályegyezséget a Borz-utcai családi házban (most 12, akkor 8-as száma volt). Ez a ház akkor még eredeti alakjában állott fenn, a földszinten kidomborodó u. n. kosárrostélyokkal az ablakokon. Az udvar hátsó részében terjedelmes istállók és kocsiszínek voltak. Férjem nagyanyja, Gosztonyi Mihályné, innen vitte leányait, Júliát és Zsuzsannát, az udvari bálokra. Itt ébresztett fel bennünket 1867 június 8-án reggel 4 órakor az az ágyúszóval adott jellőzés, hogy megtartják a koronázást. (Az esőtől való félelem miatt ugyanis közhírré tették, hogy így fogják jelezni, lesz-e koronázás?) Akkor ugyanis olyan mesébe illő pompát fejtettek ki s olyan nagyon hosszú menetet határoztak, hogy eső esetén iszonyú nagy kár történt volna a díszruhákban. Másnap kezdett kissé permetezni az eső és Rantzenberger esernyőárustól a Váci-utcában pár perc alatt néhány ezer esernyőt vásároltak az utcákon tolongó idegenek.

Ezen koronázás a maga páratlan pompájában úgy kielégített engem hogy azután többé nem is vágyakoztam annyira ilyenféle látnivalók után. (Nem volt bennem az az élénk érdeklődés, mint az én áldott emlékü jó anyámban minden iránt. Ő pl. a Stoower gyönyörű tűzijátékait, melyek egyike nagy hajót ábrázolt, amidőn az a légből repül, még életének utolsó éveiben is többször emlegette s minden elragadóan szép látnivalóban nagy gyönyörűségét találta még 78 éves korában is.)

Arra az ágyúlövésre egész Pest talpra ugrott! Mindenki sietve öltözködött, hogy idejében elérhesse megjelölt helyét. Én egy rokonom ablakából néztem a Dunaparton. Az ő házukban volt a Dunagőzhajózási Társulat hivatalos helyisége. Évek multán még egy sor házat építettek eléje, így alakult a mostani Mária Valéria-utca. Mindenki a mi ablakaink előtt vonult el. Egy főpap éppen ott bukott le lováról, ugyanis a főpapságnak lóháton kellett a menetben résztvennie. Ez okból a Városligetben hetekig tanulgattak lovagolni a kora reggeli órákban. Láttuk innen a koronázási dombot s a négy vágást.

Ferencz József király lovát Grüne gróf főlovászmester saját felügyelete alatt idomították, még sem volt kifogástalan a szürke ló szereplése. Láttuk, amint gözhajón a ragyogó szépségű Erzsébet királyné fényes női kíséretével (úgy emlékezem, vagy 300-an voltak) Budáról megérkezett. Szőnyegekkal terített úton gyalog mentek a kikötőtől a régi Lloyd-épületig, hogy helyet foglaljanak annak üveges balkonszerű kiugrásán; onnan nézték a kardvágásokat a koronázási dombon, stb.

De most már térjünk vissza a Borz-utcai házban történetekhez, hol kandelláberek fénye mellett írták alá a testvérek az osztályos egyezséget. Kétféle természetű volt az örökség. A fiágú birtokokban és tartozékaikban csak ketten osztoztak, mert a legifjabb fiú, Sándor, 18 éves korában tifuszban meghalt, egy évvel az ősiség eltörlése előtt, így utána csak két testvére: Dénes és József Örökölték.

A tifuszt férjem is megkapta Sándortól. Akkor az a tévhit vagy balhiedelem uralkodott, hogy a már hülni kezdő test, ha ritkán is, csak úgy menthető meg, ha egy életerős élő ember melléje fekszik. Ez meg is történt, férjemnek egy jó barátja vállalkozott erre. Fel is gyógyult ha-

marosan, de persze rejtély marad, hogy vajjon ez a körülmény hozzájárult-e megmentéséhez? Ennek a kétségkívül nagyon szép baráti önfeláldozásnak később az illető férjem jószívúsége és nagylelkősége folytán bőven megkapta jutalmát. Férjemet, mihelyt felüdült, az orvosok Gleichenbergbe küldték megerősödés végett. Ott a tifusz után olyan óriási étvágyat kapott, hogy reggelire három adag kávé és tíz kiflit evett meg. Az akkor divatos daguerrotip-arcképet küldött haza, három hét múlva vétetve le magát, de senki sem ismert rá, annyira meghízott.

Mint már említettem, alá volt írva az osztályegyezség, dacára ennek, az egyik nővérnek férje másnap még egy pótegyezség aláírását követelte férjemtől, hogy ugyanis az elmebeteg Dénes halálának esetén férjem köteles lesz egy bizonyos összeg lefizetése mellett magához váltani a Dénes fiágú örökségét.

Ezen osztályból kifolyólag vált lehetővé, hogy a Felvidékről áttettük otthonunkat Pestvármegyébe, Váchartyánba, szüleim közelébe. Áldom érte jó férjemet, hogy ezen óhajtasomat teljesítette.

Most, hogy ismét ellenséges lábon állunk az oroszokkal és harmadfél évvel ezelőtt a Kárpátokban történt betörés folytán nem látszott lehetetlennek, hogy újból ellátogatnak Váchartyánba; ezen kínosan nyomasztó aggodalom közben élénken fölmerült előttem néhány kép, melyeket abból az időből tártak előmbé.

Ezen a helyen, hol most e sorok íródnak, tartotta 1849-ben az orosz főhadvezér, Paskievich eriváni herceg főhadiszállását.

Eredetileg a kertünk melletti dombon tervezték a július 17-én megívott váci csatát. Vácon egy igen díszes emlék jelzi elesett honvédeink közös sírjának hantját. Mint a Váci Nőegyesület egyik tagja, én is részt vettem ezen honvédemlék felavatásán és megkoronázásán 1868-ban.

Van itt a ref. templom közelében egy orosz tábornok eltemetve és egy fiatal hadnagy a Sződ felé vezető mezőségen. Egy egyszerű orosz-kettős vaskereszttel ellátott síremlék jelzi nyugóhelyét.

Hartyánhoz, közel az országút mellett, a csörögi pusztán, lakott akkor Lipovniczky nagyváradi püspök sógornője. Mikor az orosz sereg odaérkezett, szakajtóba kukoricát szedett, belőle csirkéinek szórogatva, elmenekült a szőlők közé. Mikor már úgy tapasztalta, hogy minden csendes — úgy 10 nap után —, lopva, óvatosan visszatért.

Kertjének minden fája fehér volt, mint mikor a cseresznye virágzik. Közlebbérve látta, hogy az az ő dunnáinak pelyhe. Belépve a házba, a padlón nagy vérfoltokat talált, itt egy levágott láb, amott egy kar hevert. Az ő lakóházát kórházzá alakították az oroszok, dunnáinak kelméje adta hozzá a tépést és a pólyákat.

Hartyánban, a fővezér itt időzése alatt, semmi baj sem történt. Egy nagyon értékes elefántcsontból faragott képet kívánt megvenni, mondta, hogy amennyit kérnek érte, annyit fizet, de a tisztartó azt válaszolta, hogy nem eladó. De azért Paskievich bizony mégis magával vitte a becses képet. Amikor a fővezér elment, utócsapata nagy pusztításokat okozott.

A 60-as évek végén híre járt, hogy megtérítik az oroszok által okozott károkat, az osztrák maga 15.000 forintra becsülte, de bizony sohasem fizettek egy fillért sem.

A kerítések, a mezőn lévő búzakereszteket felégették, a 4000 akó úrtartalmú pincében kieresztették a bort, úgy hogy a hordók úsztak rajta.

A kertnek tava haltenyésztésre volt berendezve, levezető csatornákkal ellátva, ezt mind elpusztították; de a szóhagyomány a nép nyelvén még mindig „Halastó”-nak nevezi azt, sőt sokan csak „Halas”-nak mondják, egészen elhagyják mellőle a tavat.

Az oroszokban volt annyi tisztességtudás, hogy dacára ellenség voltuknak, ha fölkérték a hadvezért, hogy hagyjon maga után őrseget, ak-

kor még az utócsapatnak sem volt szabad pusztítani és rombolni. Férjem családjának ezen birtokán csupán egy tisztartó lakott, ez pedig nem volt erre eléggé okos és gondos, hogy ezt kérte volna. Minthogy éppen abban az időben halt meg az árvák gyámja, Sembery József, így senki sem volt, akinek eszébe juthatott volna ezen védelemre fölkérni a főhadvezért; férjem, mint 19 éves ifjú, Ivánka Imre csapatában melléje volt beosztva parlamentairnek.

Elbeszélte férjem katonáskodásának idejéből azon sajátságos élményét, hogy a *pákozdi* csata után kimerülten lefeküdt a mezőn egy mélyedésbe s oly mélyen elaludt, hogy reggel arra ébredt, hogy egészen vízben van. Az éjjel ráhulló esőt észre sem vette.

A testvérek közötti osztályegyezség megállapítása után hozzáfogtunk a költözködéshez. Miután a vasúti szállításon kívül gazdasági fölszerelések, kocsik, ökrök, lovak is jöttek le Nyitravármegyéből, tehát társzekereken is szállítottunk podgyászt. Büszkén állíthatom ki magamról azt a bizonyítványt, hogy jól értek a csomagoláshoz, mert 10 nagy társzekerre edényféléket és egyebeket sajátkezűleg csomagoltam ládába és össze nem tört egyéb, csak egyetlenegy lámpagolyó.

Ötnegyedéves kis fiam szüleimnél maradt a csomagolás idejére. Varrtam számára kis csikósöltözetet, kis pitykegombos, zsinóros piros mellénykét, rojtos bő gatyát és bő ingujjat, árvalányhajás kalapot küldtem mellé Biliéről. Mikor ezeket kicsomagolták, mondták neki, hogy a mama varrta, mama küldte. A kis fiú ekkor először ejtette ki e szót: „mama”. Szeretetem jeléért és szorgalmamért ilyen gyönyörű jutalomban részesültem!

Másfél éves volt fiacskám, midőn az először látott szép vörös cseresznye felé nyúlt, kapott is belőle, fölnyitotta, a húsát eldobta és magját rakta szájába, ezt ijedten vettük észre és megtanítottuk cseresznyét enni.

Új otthonomat azután nagyon megszerettem, most már nem kellett 10 napig várakoznom levelem válaszára; ha valami sürgős levélváltásra volt szükség, elvihette a levelet küldőnc is és még aznap este meghozhatta a választ.

Szüleimmel igen sűrűn látogattuk egymást. Hartyánba költözésünk után néhány hónapra született második gyermekem.

Ősz lévén, az almaszedésnél jó anyám, ki rövidlátó volt, lorgnietjtjén, szemüvegen keresztül nézegette, hogy nem maradt-e még gyümölcs a fán, akkor a mellettünk játszó alig másfél éves kisfiam kulcsos kosaramhoz szaladt, abból egy kulcsot vett elő s azt lorgnietteszerűen tartva szeméhez, nézett fel a fára, így utánozva a nagymamát.

A telet rendszerint szüleimnél töltöttük s amint az apró leánykával megérkeztünk, ott találtuk egy nagybátyámat, akinek annyira megtetszett a szép kisleány, hogy ezt a megjegyzést tette rá: „De szép gyermek! Nagy tökét hozott magával az életre”.

Nemsokára egy esküvő volt a rokonságban; mikor búcsúztunk, a két éves kisfiúnak meg volt mondva, hogy minden néninek kezét csókoljon. Mikor már néhányval ezt megtette, szinte belefáradt s így szólt: „Jaj de szokan vactok!”

Ilonkának egyszerre csak minden foga fekete foltokat és kis mélyedéseket kapott, végre rájöttünk ennek okára. A dada a leányka reggeli kávéjához adott cukrot az öltöztető asztalon tartotta összetördelve és éjjel szájába tette. A kisleány két ujjacskáját szopogatva, ezen édességtől hamarabb aludt el, de ennek folytán romlottak el első fogacskái; csak nagysokára jöttünk rá s ekkor lett megfejtve, miért nem ízlik egy idő óta a gyermeknek reggeli kávéja. Persze, mert keserű volt.

Erről jut eszembe egy pici dédunokám (éppen Ilonkának az unokája) kedves, gyermekes ötlete. Nem igen szerette reggeli kávéját elfogyasztani, azt mondták neki biztatásul: „igya meg reggelijét, mert akkor

nem fog nőni, kicsi marad”. Egy ízben a konyhakertben zöldbabot szedtek, a kisleányt is magukkal vitték, egy nagyon apró hüvelyűre így szólt: „úgy-e, ez sem itta meg a kávéját, azért maradt olyan kicsi!” Látszik ebből, hogy az ártatlan gyermeklélek mennyire hisz szülői s általában hozzátartozói szavának igazában és gondolkodik a maga logikája szerint.

Amit kisgyermekem egészsége tekintetében szükségesnek tartottam, azt a legszigorúbb erélyességgel vittem keresztül. Abban az időben az volt a vélemény, hogy a barna rozskenyér ártalmas a gyermekeknek, ezért szigorúan tiltottam, hogy kapjanak s amidőn észrevettem, hogy dadája titokban adott neki, rögtön elküldtem.

Honkámát úgy hároméves korában egy közeli rokonom nagyon szeretettel cicomázni, gyönyörű ruháskákat varrt neki, a legnagyobb kedvvel öltöztette. Észrevettem, hogy a gyermek nagyon hiú kezd lenni. Éppen akkor lett rokonom menyasszony, így már nem fordíthatott cicomázására annyi gondot, én pedig, hogy ellensúlyozzam ébredező hiúságát, a legegyszerűbben kezdtem öltöztetni. Célomat el is értem, a hiúság teljesen megszűnt benne, később olykor kívántam is, bár több lenne benne a hiúságból.

Mindig öröm volt tavasszal a Hartyánbamenetel, hol a kerti patakban minden nap fürödtek. De viszont nagy öröm volt az is, midőn ősszel a nagyszülőkhöz költöztünk s útközben a közeli hegyről lestük mindannyian, mikor bukkan elő az ő lakóhelyük pirosló cserépfedele.

Hartyánból utunk szüleimhez Tó-Györkön vezetett keresztül, azon a helyen, ahol édes jóanyám leánykorának éveit töltötte. Ott lakott egyik nővére, Sándor Zsigmondné. Így emlékezetemben is fölélenkültek a harmadféléves koromban történt egyes dolgok. Láttam dédatyámat utolsó évében ágyban fekvő fehér hálósapkában, a hozzá közelálló nagy mahagóni-szekrény fiókjából vetetett elő mindig számomra piskótát s egy-egy körmöci aranyat, amikor meglátogattuk. 1844-ben halt meg. Fekete bársonnyal bevont koporsóját már évekkel azelőtt elkészíttette. Az ezüstbetűs felírás is készen volt, az évszámok egytől-tízíg készletben, de egy négyest mégis kellett készíttetni a koporsójára. Emlékezem gyászruháskámra, melyben őt gyászoltam.

Dédapám, Sturmman Márton, svéd családból származott Egyik őse, *Gusztáv* Adolfnak volt nagy marsallja.

Az „Egyetértés” című lap, gondolom, 1902-ben megjelent egyik számából kívánom idézni dédapámról a következőket:

„Gömör bővelkedik úgy természeti szépségekben, mint gazdagságban. Ott a vas, melyből addig senkinek sem jutott eszébe aranyat csinálni. Sturmman Márton, kinek temérdek bányája volt Rimamurányon, Ózdon, azon kezdett gondolkozni, hogy a külföld mintájára részvénytársaságot alapítson.

„Mért boldoguljak csak én és más ne!” mondogatta nagymiveltőségű nejének, mikor tisztartói hozták be a hámorok jövedelmét. Apró zsákokban aranyat, ezüstöt, jóféle lázsiásokat. Mind a fekete vaskő termett azokat. A részvénytársaság terve nem hagyta nyugodni. Befogatott és ment egyenesen Budára a palatínushoz, minden üdvös reformnak pártfogójához. Nagyon kedves embere volt József nádornak a gömörmezei gazdag úr. Ha utcán, színház páholyában vagy akárhol meglátta Sturmmannt, ha hallotta, hogy Budán van, minden előzetes audiencia nélkül meghívta ebédre. „A főhercegasszony is nagyon fog örülni”, ez mindig benne volt a palatínus üzenetében.

A részvénytársaság ügyében járt ezúttal Sturmman, még pedig nem hiába. József nádor kitűnőnek találta az eszmét, aztán megígérte kedves emberének, hogy maga is felmegy hozzá Gömörbe, ahol együtt nézik majd meg a legalkalmasabb hámorokat.

„Koalíció” néven megalakult az első vasmű-részvénytársaság s az első részvényeket maga József nádor jegyezte.

Sturmann vizesréti kastélyának egyik terme oly nagy volt, hogy huszonnégy chevauxlégers tiszt járt benne egyszer lóháton a francia négyest.

Négy kedves kis fiának halála után elhagyta Gömörvármegyét. 52.000 holdra terjedő birtokának nagy részét — leginkább jótékony célokra — szétajándékozta. Pestmegyébe jött lakni. Mint szemtanúk beszélik, Gömörből még hosszú ideig aranyrudakat szállítottak új lakóhelyére, Tó-Györkre. Ott kényelmes kastélyt építtetett, hol feleségét nemsokára sirba tette.

Dédapámnak pénzverdéje is volt, szabadalmat is kapott erre. Voltak is forgalomban Sturmann-féle arany- és ezüstpénzek.

Emlékezem még gyermekkoromból, hogy jó atyám és mások minden ősszel eljártak Gömörbe, Ózdra a Koalíció-társulat közgyűléseire, amelyeken a vashámorok üzeméről tanácskoztak, mint részvényesek. És tengelyen hozták haza a természetben átvett nagy vasrudakat.

A bányászok készítettek dédatyámnak egy érdekes szép asztaldísz apró bányászalakokkal. Az egész sziklás hegyet ábrázol, melynek felületén a tárnákba vezető nyilasok gondosan megalkotott apró kötözőgép, taligákon kihordott kőtermékek s a bányászélet sokféle változatosságai láthatók. Ezen emléktárgyat kegyelettel őrzöm. A vasbányák táján, az országút mellett, állítottak is dédatyámról vasszobrot. Ezen szobor kis másolata meg is van Tó-Györkön. Ó tó-györki kertjét vasalakokkal díszített vasráccsal vette körül. Otthonának bejáratán is oda való vasból készült kapu van, fölötte címere vasból. Az eredeti kastély nagy része elpusztult, de még a 70-es években az egyik kapu oszlopaít Sturmann vasöntésű mellszobra díszítette.

Egy közeli rokona — lehet, hogy nővére — híres szép asszony volt Gömörvármegyében. Hír szerint, özvegy korában beleszeretett egy angol Honpesh nevű katonatiszt, a fiatal nő nem hallgatta meg s ekkor a tiszt arra kérte, adjon neki emlékül haj fűrtjeiből. Kérése teljesült. Honpesh szíve fölött nyílást vágott testén és a hajfűrtöt beleakarta növeszteni, bizony belehalt szegény. Birtokomban van e fiatal nő arcképe, óriás gyöngyökkel nyakán s fején az akkor divatos rém nagy giraffe-máslikkal.

Dédatyám végrendeletében úgy intézkedett, hogy halála után nem két leánya, hanem hat unokája osztozzék hagyatékában egyenlően.

Most pedig új otthonommal kívánok kissé körülményesebben foglalkozni. Újabb lakóhelyünket férjem anyai nagyatyja és nagyanyja építették; 1802-ben készült el Canevall francia építész terve szerint, kit a váci bazilika építéséhez II. József császár hívott meg Franciaországból.

A kastély stylszerű, kőből faragott homlokzatát, melyet 4 kőoszlop tart, középen egy urna díszíti két fekvő oroslán között. Az udvar szélére éppen úgy, mint a váci bazilika előtt, hengeralakú 110 centiméter magasságú faragott kőoszlopok voltak helyezve, melyeknek gömbölyűre faragott tetejük közepében erős karrikákra vastag rézláncok voltak erősítve, ezek ívalakban kötötték össze az oszlopsort.

Ez az épület már a régi stylből átmeneti jellegű, mert úgy hallottam, hogy régen az volt az elfogadott szabály, hogy a lakószobáknak egyik falán csak egyetlenegy ablakot vágtak, csupán a sarokszobákon lehetett mindkét falon egy-egy ablakot építeni. Itt már a főbb helyiségeken két-két ablak van, a nagytermen pedig, amely a kertfelőli oldalon kiugrást képez, az üvegajtón kívül 4 ablak van, sőt az ablakok fölött fönt van még egy sor ablak, számra öt.

Az a különös, hogy míg az udvarfelőli oldalíves bolthajtású, a kerti oldal már lapos stucatur.

A nagyterem, mely 6 és fél méter magas, fönt allegorikus alakokkal van díszítve, falai freskószerű renaissance stylú festésűek. Mennyezete az eget ábrázolja, melyen repülő madáralakok is láthatók és két kiterjesztett szárnyú sas csőrében egy-egy csillárt tart, melyek régi di-

vatu sajátos zöldszíniük és aranyozott hattyúk tartják az aranyozott gyertyatartókat. A fal festése is 1802-ből való, még teljes épségben van, amint megfestették. 1849-ben, mint előbb említettem, Paskievich orosz főhadvezér itt üttette fel főhadiszállását.

A kisebbik szalonban történt, hogy Ivánka Zsigmond törökországi száműzetéséből visszatérve as éppen ott időző Rudnay Etelkának első látásra megkérte a kezét s kijelentette, hogy addig el nem megy, míg a leány igent nem mond. Később esküvőjük is ugyanebben a szobában ment végbe.

A nagyterem mennyezetének madarai s a gyertyatartókat tartó hattyúk, de sok nevezetes eseménynek voltak tanúi! Az ellenséges Paskievich tábornokon kívül beh sok minden érdekeseget láttak!

Ide hozta be Kossuth Lajos turini válaszát egy váci úr 1867-ben férjemhez, mint a váci választókerület elnökéhez. Ebben a történelmi jelentőségű levélben örökre lemondott Kossuth Lajos arról, hogy életében viszontláthassa hazáját.

Majd 1895-ben szomorú képet öltött volt: gyászpompába vonták e termet. Jó édes anyám komor ravatala volt itt felállítva, majd 1898-ban itt kaptuk a hírt, hogy nemzetünk imádott királynéja, Erzsébet, Svájcban orgyilkos törének esett áldozatul.

1914-ben pedig itt vettük a hírt a szerajevói kettős gyilkosságról, hogy a sorban második trónörökös, Ferenc Ferdinándot feleségével együtt agyonlőtték.

De történtek itt kedves, nyájas események is. Itt keresztelték Ilona és Lenke leányaimat.

Ilonának eljegyzése is itt történt.

Hogy mit rejteget még a sors a sasok és hattyúk számára, az a jövő titka!

Egyik kedves tervem, hogy megérem-e annak megvalósulását, nem tudom, mert hiszen e között a kietlen háborús viszonyok között az ilyes kegyeletes és idealisztikus gondolatok megvalósítása úgy szólna kivihetetlen. De talán utánam majd fog akadni valaki, aki régi otthonunknak meg fogja szerezni ezt a patináját. Tervem, amely csak pár év előtt ébredt bennem az, hogy megjelöltessenek medaillonalakú emléktáblákon a nálunk megfordult nagyjainknak nevei. Ha most az orosz csakugyan megköti velünk a békét, akkor még a Paskievich ittléte is megérdemli a megörökítést.

Emlékezetből hamarosan idejegyzem e neveket: Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Székács József, Vámbéri Ármin, gróf Kuun Géza, Tóth Kálmán, Dalmady Győző, Győry Vilmos, Torkos László, Gyulai Pál, Vadnai Károly, Palágyi Menyhért, gróf De Gubernatis, gróf Vay Sándor, Bajza Lenke, báró Podmaniczky Frigyes, gróf Vay László, Ivánka Imre, Ivánka Zsigmond, Szontagh Pál, Madarász József, Simonyi Ernő, Hock János, Schwarz Gyula, Gönczy Pál, Molnár Aladár, Sághy Gyula, báró Marschall Wolf.

Mikor Ilona leányom hat hetes volt, hozzáfogtunk a lakóházunkat környező kert megnagyobbításához és átalakításához. Eddig francia stílusban volt tartva hatalmas egyenes utak mellé ültetett fasorokkal, szimmetrikus nyírott sövényekkel, stb. Petz Ármin hírneves fővárosi műkertésztt szólítottuk fel, hogy itt a helyszínén csinálja meg az új kert tervezetét. Mikor már a terv elkészült, a vasrácsos erkély magaslatáról lestük-néztük, mikor dől el nagy recsegéssel egy-egy hatalmas sudárfá s helyén milyen pompás kilátás nyílik egyfelől a Pilisi hegyekre, másfelől pedig a csőrögi kis templomra, melyről az a monda kering, hogy azon a helyen nagymennyiségű fazekakba rejtett római arany- és ezüstpénzt tártak ki a disznók. A disznókat őrző pásztor ezen a pénzen építette hátlából a templomot s ennek emlékére egy sertés van az oltárképre festve. Egy közeli faluról, a Nógrádban fekvő Rádról, ezt a mondát hallottam,

hogy ott, ahová a templom tornya pont délben veti árnyékát, ott van a földben vékaszámra elásott igaz gyöngy, de úgy hallottam, hogy az a régi templom, amelyről azt állították, már nincs meg, közelében építettek egy másikat s így elveszett a nyomravezető Ariadne-fonál.

Kertünk átalakítását úgy terveztük, hogy a lakóháznak mindkét oldalára két irányból vezessen a kocsit, azért két kaput építettünk; mindenik oszlopához két-két jegenyét ültettünk, ezek nőttek, nőttek szépen, egyenesen, amint Mikszáth mondja, mintha őrt állanának ottan.

Mi a babonára sohasem adtunk semmit, de hallottuk mondogatni, hogy nem jó hársfát ültetni: kihal ottan a fűg, de hát a gyönyörű alakú gyógyteát-termő s virágainak kellemes illatáról az egész környéket elárasztó hársat, mely a szorgalmas méhecskének olyan bő tápot nyújt s kedvelt zümmögésük olyan hangulatos kedvességgel zsong bele a csendbe, ki akarta volna a babona kedvéért annak a kertnek a pázsitjáról számúzni, amely majdan virágágyaival, kellemes árnyékával oly sok gyönyörűséget és testi-lelki üdülést volt hivatva nyújtani az utókornak.

A hársnak hazai történetünkben is van jelentősége: a „bajmóci vén hárs” alatt időzött Bercsényi, a zborói hársak alatt volt Rákóczi otthona.

Társadalmilag emlékezetes a szliácsi nagy hársfa, mely gyűlőhelye volt délutánonkint a fürdővendégeknek a régi jó időben, meg is van táblával jelölve s a fát Kossuth-fának nevezi az utókor. Az újonnan érkezett fürdővendégeket ott szokták volt bemutatni a régebbieknek. Ki ne hallott volna a híres berlini „Unter den Linden” világhírű fasoráról! Ezt a fát kiküszöbölni vagy mellőzni babonáságból, kinek lett volna kedve kertünk átalakításánál.

Oh jaj! a babona nem volt sötét lidérc, de szomorú valósággá lett!

De hiszen volt is ott már egy vén hárs, nem messze a patakhoz, melyről egészen fiatalasszony koromban egy szerény kis verset írtam:

A VÉN HÁRSFA.

Ne olyan rohanva fűge kis patak,
Fékezd egy kevéssé hullámaidat.
Szólj meg hárs, regéld el a haboknak,
Oly gyakran változó látványaidat.
Jól figyelj a házra s majd húsz év után
Mondd el gyermekimnek mennyi változott
Körödben és mennyi fog még ezután,
Míg majd a hárs húszszor elvirágozott.

Ott a kedves lányka s szeretett flu,
Csevegjed el nekik minden reggelen
Rendeltetésük s hogy e világ hiu,
Szerencse változó s céljuk, hogy legyen:
Magasra feltörő tökélyesedés.
S felfogni ezt, mit sok holtig nem tudott,
Nekik azon idő ne legyen kevés,
Míg a hárs csupán húszszor virágozott.

E fűge csermely éltünk Képét adja,
Habján kórót hoz, majd ékes virágot,
Mint életünkben folyvást változtatja
Az öröm a gyászos, bánatos napot.
Patak mellett a hárs: az emlékezet
Múltjában oly sokat tapasztalhatott
S megőrizhette jól a történeteket
Mióta a hárs húszszor virágozott.

Ifjú költő járt egekor e hárs alá;
 Örült agyrémmé vált később szelleme
 S ím a hársról kis levélke hull alá,
 Szent legyen a költő emlékezete.
 Mióta ez a boldogtalan költő
 Ajkiról mélán, véstsejtve hangozott:
 „Bár mennyet mutat, csak but hoz a jövő”
 Azóta a hárs húszszor virágzott.

Húsz év után a kert más testvére száll,
 A vén hárs alatt ifjú nő térdepel
 Ég felé tekintve forró fohással
 Imájában gyermekeiért esdekel,
 S hű férjéért, ki tőle messze van,
 Ki most tán szintén arról gondolkozott:
 Boldogok lesznek-e majd mindannyian
 Ha e hárs majd ismét húszszor virágzott?!
 Hártyán, augusztus 20. 1864.

Hatvanesztendőös lehetett a hárs, melyről réges régen a fenti sorokat írtam. Körülbelül 20 évvel ezelőtt járt ott férjem idősebbik testvére, Dénes, aki Arthur néven nagyon kedves verseket írt. De amint már megírtam — megörült. Húsz évvel később pedig (mint ahogy a verset írtam) az akkori kisfiú, drága gyermekünk, deli ifjúvá fejlődve már ott pihent a néma temetőben. Most pedig már jó férjem is elköltözött örökre, tehát családunk valamennyi férfsarja kihalt, csak az a hárs, melyről e sorok szólnak, él még és izmosodik évről-évre. Azóta még többről, felváltva szomorú és élénk színű képekről regélhetne, melyek körülötte történtek, de az csak hallgat, hallgat. Ki tudja, hogy a munkásméhecskék döngicsélésében, amikor virágairól gyűjtik az édes mézet, nem regélnek-e egymásnak a múlt eseményeiről vagy az a kedves csalógány elandalító édes bús dalában nem zengi-e az utókornak a multat és jövendőt!

Kedvtelten, nagy gyönyörűséggel láttunk neki a kert átalakításának; mint mikor a madár fészket rakja és innen is, onnan is hoz csőrében egy-egy szálát, úgy gyűjtöttük össze a sok hazai bokrot, exotikus fát mindenféle helyekről. A ritkább fákhöz és cserjékhez egy-egy fehérre festett, vaslábra alkalmazott korongot tűztünk a földbe, melyre annak botanikus neve volt írva. Különösen férjem értett nagyon jól a kertészethez és gyakran emlegette ragyogó arccal, hogy azt a tizennégyezer fa- és bokorcsemét sajátkezűleg tartotta, amint beültették. Minthogy neki ebben olyan nagy kedve telt, én olyanformán viselkedtem emellett, mint a jó Teleki Guszti néni mondta, hogy édesanyjának olyan jól ment a beszélés, hogy leánykorában mellette ő csak hallgatott. Így voltam én is, ki alig értettem valamit a kerthez, csak némán gyönyörködtem annak haladásában, magam pedig apró gyermekeim és házam gondozásával foglalkoztam.

Mikor gyermekeink még aprók voltak, készítettünk számukra homokdombot egy közeli terebélyes, szurkos akác (*robinea picea*) tövében; majd amikor már kissé fölcseperedtek, a patak mellett a rét felé kis kertet jelöltünk számukra, hol nemcsak virágot, de hasznos veteményeket is ápoltak. Ezen kertecske közvetlen közelében volt egy úgynevezett filagória, hol kertészkedésük óráiban én szoktam volt foglalkozni gyermekruháscskák szabásával és egyéb kézimunkával.

Mikor gyermekeim már nagyocskák voltak, Bockelberget kértük, hogy szereljen fel számukra tornahelyet a kert legárnyasabb helyén lévő jókora tisztáson, a tó közelében. A fák szépen nőttek, fejlődtek s a gyermekek a tanórák közötti időben összefutkosták a kertnek tekervényes utait, a nevelő egy sípot hordott magánál s midőn ezen szünet ideje le-telt, azzal hívta őket össze a tanulószobába.

Később azután, 1876-ban, jó szüleim kívánságára egészen hozzájuk költöztünk s csak édes atyám halála után, 13 év múlva, 1889 őszén, térünk ismét vissza. Ez alatt nagyon árnyassá vált a kert, élvezet volt benne tartózkodni, de mint rendesen oly helyen, melyet tulajdonosaik hosszabb időre elhagynak, itt is akadtak helyrehozni és szépíteni valók, pl. egy út, mely a kertet jó távol az erkélytől keresztülszelte, elhanyagolt állapotban volt s bizony, már egészen be volt gyepesedve. Férjem nem igen szerette az újításokat. Így igen sokfélét tudta nélkül — titokban — kellett csinálnunk; ha már készen volt, ő tudott talán legjobban örülni neki. Ha ilyen terv járt az eszünkben, akkor ahhoz a cselhez folyamodtunk, hogy vagy olykori távozását használtuk fel, vagy pedig hajnalban keltünk fel, hogy mire ő kijön vagy készen találja már munkánkat, vagy pedig olyan állapotban, hogy azt már visszacsinálni ne lehessen. Én teljes életemben irtóztam az úgynevezett disputálástól s még ha nem is volt veszekedéssé fajulva, mindig igyekeztem előle kitérni, inkább hallgatagon lemondtam.

Pedig bizony nem jó elv ez az élethez, mert az ember megszokja a titkolódzást. Mert ha valamit üdvösnek talál, arról lemondani nagyon nehezen tud s így az úgynevezett görbeutakhoz fordul olyan esetekben, ahol látja, hogy nyugodt megbeszélésekkel nem ér célt.

Ez a titkolódzás az embernek más irányban is második természetvé válik, ami bizony nem szép tulajdonság és idővel bizonyos zárkózottságot teremt bennünk és bizonyos bizalmatlanságot kelt. Így történt egy ízben, hogy azt a nagyon begyepesedett kerti utat szeretttük volna ismét helyreállítani, Lenke leánnyal felkeltünk virradatkor, kihoztunk néhány vég házivásznat Hellenbach Krisztina hagyatékából és kitergettük azon a helyen, ahol a régi utat sejtettük, nézegettük jobbról-balról, hol kanyarodjék majd. Lenke fõlszaladt az erkélyre, hogy onnan is szemügyre vegye, mielőtt kikaróznók. Ekkor, nagy rémületére, kilépett édes atyja az üvegajtón. Lenke, ki kedveskedõ, nyájas behízelt szavaival leginkább le tudta venni lábáról édes atyját, így szólt:

„Kedves apa, ne haragudjék, ami gyermekkori lábnyomainkat keressük”. A jó apa arca mosolygóra vált, összecsókolta szeretett gyermekét és mi folytathattuk szépen, nyugodtan utunk jelölését.

Egy másik alkalommal kuglizót csináltattunk a kertben, nagy örömkünkre már teljesen készen volt, mikor férjem észrevette; nem haragudott meg érte, sőt közölünk talán neki szerzett ez legfõbb szórakozást. Emellett mulattunk annyit együtt Mikszáth társaságában is és élveztük ragyogó szellemének gyújtó sziporkáit.

Kertünk kanyargó kicsiny patakja nagy élvezetet szerzett egykoron gyermekeimnek és késõbb unokáimnak.

Mikor ott, a kis patak medrében jártak mezítláb, fürdõ-öltözetben egymásután sorban, annak zöldpázsitos partjai között, gyakran azt a gondolatot ébresztették bennem, mintha ez a Jordán vize lenne s õk most keresztelõ Jánoshoz, a szeretet apostolához sietnének.

Gyakran készítettek papirosból kis hajókat, azokat az egyik hídról leeresztették a vízre és futottak a parton egy másik hídroz, hogy onnan lessék, örömpesve várják a haj ócska odaérkezését. Majd késõbb benzinmotoros kis propellerrel játszottak éppen így.

Sokszor gondoltam arra, hogy ilyen az ember élete: örül, lesi annak a hajócskának érkezését, melyet az élet folyama hajt s melyre vágyait, reményeit helyezte. Míg a kicsi gyermek papírhajócskáját várja; a nagyobbaknak már géppel fûtött propeller je van; a felnõtt ember nagy vitorlás hajójának érkezését várja, lesi élte óceánjának nem egyszer kopár, sziklás partjáról.

De hányszor, óh hányszor téveszti el útját az ember vágyainak, reményeinek várva-várt hajója és nem jut el ahhoz a kikõtõhöz, hol oly nehezen várja!

Hányan vannak, akik csalódásuk ezen hídjáról kétségbeesésük éjjelén belevetik magukat a kavargó hullámok sötét Örvényébe.

Boldog gyermekkor! az még nem sejtí, nem képzei, hogy ilyesmi is lehet. Az ő ártatlan kis haj ócskája meg szokott érkezni biztosan arra a helyre, ahová ő irányítja. Szép gyermekkor édes, kedves boldogsága! „Oh jaj, miért nem vagy örök!”

Az imént azt a régi kedves tervemet valósítottam meg, hogy legyen kertemben árnyas, rejtett helyecskén egy emlékkő, melyhez minden fáradság nélkül eljuthassak és buzgó fohászaimat küldhessem az Ég urához e csendes magányból. E köre, mely elköltözött szeretteim emlékének van szentelve, eme sorokat vésettem:

„Itt töltötte ifjú életének szép reggelét
ifj. *Rudnay József*,
hosszú derűs életének delét és alkonyát
Rudnay József
és érdemekben gazdag életének nyugodt estéjét
özv. *Veres Pálné*
Beniczky Herniin.

Itt siratja agg korában
utolsó leheletéig
a hősi halált halt kiváló ifjút
báró *Andreánszky Istvánt*
szerető nagyanyja.

Egy tavaszon észrevettük, hogy a csalogány dal, amelytől oly hangos volt más esztendőkből a kert, hogy úgyszólván percekre sem szünetelt a csattogás és olykor tíz helyről is hangzott, most nagyon gyér lett. Rövid idő múlva megkaptuk erre a magyarázatot. Helységünkben lévő „Hangya” szövetkezet vezetője elment, mikor egy új jött, annak első kérdése az volt, hogy van-e abban a faluban szép nagy kert és van-e benne sok fülemile? Az igenlő feleletnek nagyon megörült. Utóbb meghallottam, hogy vasárnapként, mikor a szövetkezet az istentisztelet órái alatt zárva van, az illető a mi kertünkbe szokott járni, hoz magával egy dobozban sok férget, poharakba pálinkát önt, azokat a csalogányok fészke közelében helyezi el. Mikor a madárka a fényes üvegben a férgeket megpillantja odarepül, ekkor a leskelődő orvvadász az elkábult csalogányokat rabbá teszi s kalitkájába rakja. Mondották, hogy lakásán sokszor harminc fülemile is van, kertünkben fogdosta és Budapesten nagy áron eladja. Még ezek az ártatlan, kedves itt fészkelő madarak sem találhatnak védelmet az árnyas bokrokban az emberek ellen!

Midőn 1889-ben ide visszatértünk, jó édes anyám is velünk jött és itt nagy kedvteléssel bolyongott az árnyaskert útjain, sőt mikor már nagybetegen csak tolószékben tehette ezt, a fenyőcsoportok alatt mindig megállította kocsikáját, mondván, minő élvezet neki a fenyők gyantailatát szívhatni magába.

Nekem pedig megadta a mindenható jó Isten azt a kegyelmet, hogy öreg korom éveit beragyoghassa az a boldogító érzés, hogy én voltam az, aki megszereztem édes anyámnak a teljes nyugalom és gondtalan öregség boldogságát.

Most, midőn én magam is közeledem ahhoz a korhoz, melyben édes jó anyám életét befejezte, valamint jó férjem is, most én szeretek visszavonulni az árnyaskert rejtett pihenő helyeire. Sokszor nézem gyönyörűséggel én — ki teljes életemben úgy szerettem a holdat — amint hiu kacérkodással a kis patak és a tó tükrében nézegeti magát s ilyenkor a mélységes csönd a főséges magány költői hangulatokba ringatja lelkemet. A magány üdítő csendjében született ez a kis versem is.

MAGÁNYBAN.

Nyugodt öregségem
Szép napjait élem,
Munkakedvtől égve,
Szépet, jót remélve
A magányt imádom,
Ez az én világom.

Oh be édes nékem
Tevékenyen élnem,
Másokat szeretnem,
Magamat felednem,
A magányt imádom,
Ez az én világom.

Árnyas kertem nyáron
Magánosan járom
Dicsőítve Istent,
Ki teremtett mindent
A magányt imádom
Ez az én világom.

Nyugodt öregségem
Gondtalanul élem,
Elkészülve várom
Közeli halálom.
A magányt imádom,
Ez az én világom.

1864 nyarán meglátogattuk édes anyám fivérét, Beniczky Mártont családjánál Tázlaron. Az előző évben olyan rettenetes nagy aszály uralkodott az országban, hogy semminemű takarmány nem nőtt, mikor mi ezen utat tettük. Kalocsáig gőzhajón mentünk, ott akartunk kocsit fogadni, mely elvigyen minket hozzájuk. Délben érkezünk Kalocsára, de azzal fogadott a vendéglős, hogy az egész városban nincs egyetlenegy ló sem, valamennyi a messze legelőkön legel. Végre, vagy 5 órai várakozás után, szereztek kocsit. Rettenetesen hosszúnak látszott az út végnélküli kiterjedésű legelőkön keresztül. Imitt-amott egy kútághoz értünk s ha megpillantottunk egy falu tornyát, az még órákig tartott, míg oda értünk. Kocsisunk, kinek már szintén nagyon hosszadalmas volt az út, ezzel a mondással mulattatott: „Tázlár, Bodoglár, elátkozott két határ!” Már erősen kezdett esteledni, midőn végre Vadkertre értünk, ami ugyan igen közel van Tázlárhoz, de már a sötétedő idő s az éhezéstől elgyengült lovak ereje s a kocsis állítása, hogy nem ismervén az utat, nem mer tovább menni, arra kényszerítettek bennünket, hogy az ottani evang. lelkes vendégszeretetéhez forduljunk, minthogy ott semmiféle vendéglő sem volt. Kora reggel levelet menesztettünk Tázlára, honnan hamarosan jött kocsit értünk s ott a legeszményiebb rokon szeretettel fogadtatva, három napig élveztük a legmagyarabb vendégszeretetet. Visszafelé Kecskemétnek vettük utunkat, a tizenháromezer holdnyi kiterjedésű Bugaczi pusztán keresztül, mely egy rokonomnak, Szentkirályi Kálmánnak tulajdona és nevezetes arról, hogy az ottani gulya szarvai a legnagyobbak, vagyis, hogy itt nőnek az igazi „címeres ökrök”. Szívességéből megmérték az ilyen szarvakat; az egyiknek hosszúsága 199 centiméter, a két szarv hegyének távolsága pedig egymástól 2 méter 59 centiméter, a másik 222 centiméter, hegyének távolsága pedig 3 méter.

Blaskovich Ernő, a „Kincsem” futólónak gazdája, amely neki egy budapesti házat szerzett diadalaival, azt állította, hogy istállójának nagy hírneve a tápiószentmártoni zabnak tulajdonítható.

1866-ban apai jó nagyanyám, Meskó Magdolna, meghalt. (1811-ben ment férjhez, 14 éves korában.) Január 25-én, édesatyám névnapján, még közöttünk volt és roppant örült, mikor dedunokája, a 4 éves kis Józsi, a nagy vadászszákmányt látva, hozzá futott s elmondta, hány vadat ejtettek. Február 14-én, elég sok szenvedés után, itt hagyott bennünket. Nagyon egészséges szervezete nagy erővel küzdött a halállal, vívódása már vagy négy napja tartott s ez reám, mint akkor gyöngéledő fiatalasszonyra, nagyon hatott. Minthogy az agónia, az orvosok állítása szerint, még hosszasan eltarthatott, szüleim jónak látták, hogy eltávozzam ezen izgatottság elől s így elmentem két kis gyermekemmel Hartyánba. Férjem ott maradt. Még 8 napig tartott nagyanyám e szánalmas állapota. Mikor a gyászhirot megkaptam, a temetésre visszautaztunk. Nagyanyám utolsó idejének nagy öröme volt az a hír, hogy egy közeli rokonunknak

ifj. báró Podmaniczky Lászlónének fia született, ami vagyoni tekintetben az ő családjukban rendkívül nevezetes eseményt jelentett. Annyira féltették a fiút, hogy a rokonok az örökség miatt ellopják vagy megmérgezik, hogy dadát sem mertek tartani mellette.

Nagyanyám beszélte, hogy 1811-ben, melynek bora országgraszoló jóságú volt, már Magdolna napján, július 22-ikén, pompás szőlő került az asztalra.

Akkor jött forgalomba az u. n. „fekete bankó”. A pénz értékének csökkenése: devalváció révén a bankópénz egyötödrész értékre szállott le. Hja, de abban az időben egy font juhhús 16 krajcár volt. A mai minden képzelmet meghaladó drágaság mellett, hogy eszébe jut az embernek minden ilyenfajta állapot!

1866 május 6-án, édesanyám nevenapján, pompás koszorút vittünk orgonavirágból nagyanyám sírjára. A kert bokrai virágpompában díszlettek és szinte nyári melegség volt. Édesanyám július elejére már mellettem kívánt lenni hosszabb ideig, azért koritnicai fürdőzését ilyen korán óhajtotta megkezdeni s már május közepén elutazott Koritnicára. Az idő rettenetes szélviharral hirtelen fagyra és valósággal téliesre fordult. Május 24-ikén reggel kinézve az ablakon, a kert pázsitja egészen fehér volt az erős dértől. Mikor pedig teljes fényében kisütött a nap, igazán siralmas képet nyújtott a természet; a melléképület fűgefáinak levelei mint fekete rongyok lógtak a gallyakon s ehhez hasonló látvány tárult szemünk elé mindenfelé.

Édesanyám írta Koritnicáról, hogy pár nappal előbb mezei virágok szépségétől tarka szőnyeget mutatott a rét, most pedig a jeges virágszárak kettétörve hevernek a földön. Azután pedig olyan magas hó esett, hogy a fürdőhelyen napokra teljesen megszűnt a közlekedés, hűs-hoz vagy egy hétig nem juthattak a fürdővendégek.

Ki gondolta volna akkor, hogy 50 év múlva, a világháborúban, ilyen hústalan napokat fog élni egész hazánk s a hideg hó helyett a puszkák és ágyúk tüze, szóval a háború rémuralma lesz ennek az oka!

Hogy mennyire változó nálunk a hőmérséklet és hogy a természet mennyire nem tartja be a formákat és időrendszert, mutatja az itt felhozandó két példa. Nem emlékezem már tisztán melyik évben, de úgy gondolom, hogy a 70-es évek elején esett meg, hogy édesanyám december 5-ikén hozott be a kertből egy hosszú málnaágat tele érett gyümölcs-csel. El is küldtük a „Hölgyfutár” szerkesztőségének, amely azt mint rendkívüli dolgot ki is írta lapjában.

Ugyanazon évben karácsonykor, sógorom tisztartója gyönyörű rózsacsokrot kötött kertjéből.

1912-ben tavasszal váratlanul olyan nagy hó esett, hogy Pisti unokám hóembert készített és rárajzolta a dátumot, április 13, le is fényképezte. Ezt megelőzőleg, márciusban egész nyarunk volt. Ilyen nagyon változó és a melegből a hidegbe oly hirtelen átsapó a mi temperaturánk.

Néhány hónappal nagyanyám halála után, nagy győzelmet vívtak ki az olaszok az osztrákon. Utóbb pedig a *königgrätzi* csata következett. Én betegágyban feküdtem s két rokonom, mikor meglátogatott, nagy sajnálkozásukat fejezték ki ezen veszteség fölött, az én hazafias lelkem pedig csak úgy repesett örömeiben.

1865-ben írta meg édesanyám első felhívását a nőkhöz. Mikor 1867 április havában szétmentek a meghívók a „Tigris” szállóban tartandó értekezletre, Budapestre utaztam, hogy a nagyanyám utáni gyászév leltével öltözékeimet beszerezhessem, mert nem akartam édesanyám ezen nagy horderejű munkájának tényleges és nyilvános megkezdésénél mély gyászban résztvenni. Én ugyan babonás legkevésbé sem vagyok, de mégis rossz ómenre magyarázhatták volna némelyek, hogy már a kezdetnek is temetési jellege van.

Akkor még nagyon kevés vonat közlekedett és sokkal kellemesebb-

nek és kényelmesebbnek tartotta mindenki Vácról gőzhajón utazni Pestre.

Májusi reggelen (egy hétfőn) 7 órakor indult el hajónk; igen erős szél volt, a fedélzet nagyon meg volt terhelve; a keddi hetivásárra 180 borjút vittek rajta. Két hajótársaság ellenséges versenygésben volt egymással: a magyar és az osztrák.

Ez a hajó az osztrák társulaté volt, „Regensburg” a neve, már igen rozoga gépezettel. A kabinoknak a szokásos kerek ablakok helyett igen nagy négyszögletes ablakai voltak.

A rettenetes szél miatt szobalányommal lementem a kabinba. Hajónk a szörnyű vihar miatt alig tudott haladni. Egyszerre csak a másodosztályról a bátyus asszonyok mind betolakodtak az elsőosztályú kabinba jajveszékelve, hogy az erős hullámok betörték az ablakokat, csak úgy ömlik be a víz. A hajó egyensúlyát veszítve szörnyen hánykódik, az asztalok, székek felborulnak, fönt a fedélzetről lárma, lótás-futás s a hajókötelek ide-oda dobálása hallatszik; ezt követi egy rettenetes lökés és jajveszékélés. A hajó megáll. Tökéletesen az volt az érzésem, hogy hajónk most a Duna fenekére ért s csak addig élhetünk, míg az a levegő tart, ami a hajó belsejében van. Én jól emlékezem arra, hogy fejemet lehajtva, gyermekeimet, férjemet és szüleimet Isten kegyelmébe ajánlva búcsút vettem tőlük.

Rövid idő múlva bejön hozzánk a hajó kapitánya, jelentve, hogy sikerült a monostori szigetnél kikötni. A hajó orra meggörbült ugyan, mert a sziget partjából, mikor a lökés történt, nagy darabot kiszakított, de van remény, hogy csakhamar folytathatjuk utunkat.

A hajó fedélzetén vagy 30-an már levetették kabátjaikat, hogy úszással menekülhessenek a veszedelemből. Többen kiszálltak a szigeten. A rettenetes orkán dacára, nem voltak rávehetők, hogy visszatérjenek a hajóra, bár a szigeten egyetlen épület sem volt. Utána fölébredt az emberben az állati ösztön, mindenki enni sietett, hogy el ne egye előle a többi azt, ami ennivaló van. Ami kis élelmikészlet volt a hajón, pár perc alatt elfogyott; aki nem sietett rendelni, nem is kapott. Látták azután a magyar társulat egy gőzösét arrafelé közeledni, azt remélték, hogy az majd fölveszi az utasokat, így azt az utasítást kaptuk, hogy úti ládájából ki-i vegye ki azt, amire múlhatatlanul szüksége van s amennyit kezében elvihet majd csolnakon a másik hajóra.

De bizony az a hajó nem állott meg, ment szépen tovább! Igaz, hogy az osztrák társulat „Regensburg”-ja sem adott jelt, hogy segítségre volna szüksége.

Később azzal a megnyugtató hírrel lépett be ismét a kapitány, hogy mivel déli 12 órakor rendszerint csendesülni szokott a szél, akkor majd megpróbálják nagy óvatossággal, csendesen, a tovább utazást.

Hajónk így kötött ki végre délután 5 órakor Pesten, hová már reggel 8 órakor kellett volna megérkeznie. A hajó kapitánya bizonyítványt állíttatott ki magának a velünk utazó Ürményi és dr. Argenti által, hogy őt nem terheli felelősség ezen förtelmes utazás miatt.

Hogy fogalmunk legyen az emberek rosszaságáról, ebben a veszedelemben is akadt olyan, akinek eszébe jutott, hogy feltörje a hajó pénztárát, de már üresen találta, mert a pénztáros már előbb magához vettá-volt annak tartalmát. Mutatja ez is, milyen nagynak tartották a veszedelmet. Mikor lábaim a kikötő-hídra léptek, bizony csak úgy imbolyogtak, alig hittem hogy már szilárd talajon vagyok. Voltak nagyon sokan, akik megfogadták, hogy soha többé hajóra nem ülnek. Visszafelé vasúton érkeztem éjjel 11-kor Vácre. A kocsiban a nagy idegrázkódtatástól elcsigázottan erőt vett rajtam az álom, de mindig süllyedő hajókat láttam álmomban. Hazaérkezve el lehet képzelni, minő érzések közt hallgatta édes jó anyám egyetlen gyermekének aznap történt életveszélyes balesetét.

Férjem nem volt otthon. A kisgyermekek aludtak. Csak anyám ér-

lesülhetett melegében mindenről. (Ő ugyanis távollétem azon egyetlen napjára is eljött gyermekeimhez őrangyalul, nem röstelve évégett 3¹/₂ órai utat tenni.)

Férjem gyomorhurútja miatt egy ízben Koritnicára mentünk, az egész család három kocsin. Az egyiket ott tartottuk, hogy a vidékre tethessünk kirándulásokat. Utunk csaknem egész Nógrádon keresztül vezetett Zólyomvármegye felé. Losonc közelében van Videdfalva, a Kubinyiak egykori lakóhelye.

Erről jut eszembe egy igen szomorú történet. E hely ősi birtokosától egy másik nógrádmegyei család birtokába jutott. A tulajdonos egy orosz grófnőt vett feleségül, aki két gyermekének és önmagának életét pisztollyal kioltotta. Levelet hagyott hátra, hogy három gyermeke számára a vagyont nem tartja elegendőnek s így csak az egyiket hagyta életben. Töméntelen levelet irt a vármegye minden bizottsági tagjához is, kérve őket, hogy el ne hagyják férjét és támogassák őt hivatalbeli munkásságában.

Közel hozzá van Apátfalva, melynek gazdag tulajdonosa nagy különbséggel vette el egy igen fiatal leányrokonát, aki később hűtlen lett hozzá, kihez egy úgynevezett házibarát szegődött; később a fiatalasszony el akart válni férjétől, de az rimánkodott, hogy csak ne hagyja el, szívesen elnéz neki mindent.

Nem messzire fekszik Podrecsány, mostani neve Patakalja. Akkor a Török család tulajdona. A régi időben a ház úrnője nagyon jó barátnője volt nagyanyámnak, Beniczky Pálnénak. Töröknének két leánya a napóleoni hadjárat idejében két külföldi katonatiszthez ment férjhez, az egyik Darmstadt uralkodóházi herceghez, a másik az olasz Umbertó grófhoz.

Nem nagyon távol fekszik innen Kékkő, hol báró Balassa Antal fiatal felesége az anyai szeretetnek esett áldozatául. Két fia kanyaróban feküdt. Ő ápolgatta, takargatta őket teljes önfeláldozással, úgy, hogy a betegség rá is átragadt és belehalt. Győry Vilmos volt később a két fiú nevelője és egy nagyon szép történelmi beszélyt irt az ifjúság számára „Balassa János” címen.

Zólyom határán a Kriván nevű fogadóhoz értünk. Ez volt az a hely, hol minden arra haladó kocsi megállott a lovak etetése végett. A kriváni vendéglőről hallottam, hogy 1849-ben egyik csapatunk arra vonult s parancsnokuk, Repeczky Ferenc, turóshaluskát rendelt magának és legénységének, hogy majd ha visszatér pár óra múlva, elfogyasszák. Eközben arra vonult el egy másik magyar csapat, a jó lakomát megették, mire amazok visszatértek, már minden elfogyott s a csapat is elvonult. Repeczky már előre örült a jó lakomának s nem találva semmit, felhíborodásában így szólt: „A hazaárulók!” Ezt az akkor igen divatban lévő kifejezést használva az ellen, aki megmerete enni az általuk rendelt ebédet.

Mondják, hogy a szabadságharc után egy faluba jöttek kérdezősködni magyar részről, hogy milyen érzelműek lakják? Az volt a felelet: „Wir sind alle gut gesinnt, nur der Geistliche und der Lehrer sind Kosuth-Hunde”.

Krivánon jól megebédelve folytattuk utunkat a festői szépségű Sturec-hegyen kigyózó pompás országúton s minduntalan megpillantottuk újból egy kanyarulattal lejjebb az utánunk jövő kocsikat. Gyakran talákoztunk vesszőkből font oldalú igen magas szekerekkel, melyek a zólyomi edényipar termékeit szállították. (U. n. fazekas kocsikkal.)

Megérkeztünk Koritnicára, ott sok kedves vendéget találtunk. Különösen megarátkoztunk ott gróf Nyárynéval (sz. báró Révay Fanny) és két öccsével, gróf Nyáry Kálmánnal és Izidorral. Kálmán kérdezett engem, hogy szoktam-e kártyázni? Az én tagadó válaszomra azt felelte: „Akkor szomorú öregséget készít magának”. Én, bár most már 76 éves vagyok, soha, de soha egész életemben, most vénségemben sem tapasztaltam — egy pillanatra sem — unalmat kártya-ismeretem teljes hiánya miatt.

Egy ízben a közeli legmagasabb csúcsra, a Prasivára tettek az urak kirándulást. Szinte versenygyaloglást rendeztek s abban állapodtak meg, hogy aki elsőnek ér a csúcsra, az fehér kendőt fog lobogtatni fűrdők felé. Persze, hogy az én férjem volt az első, igen sokkal megelőzte a többieket. Ő még 76 éves korában is olyan ruganyos és fürge járású volt, hogy 20-25 éves fiatal emberek nem győztek vele lépést tartani s vadászatkor valamennyit kifárasztotta.

Egy közeli szomszédunk ilyen kérdésben adott kifejezést az ő boszszantó hátulmaradásának: „Nem harapott-e meg téged valamikor egy veszett postás? Hogy ilyen gyorsan jársz”.

Más esztendőkből is voltak szüleim Koritnicán. Egy ízben Sándor Sarolta, a későbbi Tahy Istvánné unokatestvérem volt ott édes anyámmal. Éppen akkor érkezett vissza ázsiai útjáról Vámbéri Ármin 1867-ben. Ott találkozott szüleimmel. Édesanyám kiváló vonzalmat és tiszteletet érzett nemzetünk minden nagy embere iránt, így Vámbérit is ki akarta tüntetni.

Lakomát rendezett tiszteletére, melyen Sándor Sarolta költeménnyel és bokkrétával üdvözölte. Ez Vámbérinek oly jól esett, hogy éltetőfogytáig gyakran emlegette előttem ezt a meleg fogadtatást. Anyám iránt mindig a legmélyebb hódolattal viseltetem, meg is látogatta szüleimet Vanyarcon és reám is átvitte a szüleim iránt érzett meleg rokonszenvét. Elbeszélte Vámbéri, hogy mikor Ázsiában utazgatott, nagyon kívánta volna magának följegyezni azon felírást, melyet az ajtó fölött látott, azonban ezt tiltotta ama néptörzs vallása. Hanem ő keresztüljárt az eszükön: jajgatni kezdett, hogy szemébe esett valami, azt ki kell vennie és leült háttal az ajtónak, szembeállította tükrét s hamarjában följegyezte a tükörben visszatükröződő fölírást.

Vagy tíz évvel ezelőtt az utolsó gróf Rhédeynek özvegye, kit nagyon szerettem és becsültem, azzal a kéréssel fordult hozzám, írnék Vámbérinek, lenne szíves őt meglátogatni. Szeretne vele beszélni aziránt, hogy valami módon adná tudtul Anglia leendő királynéjának, Thek Mária hercegnőnek, hogy nagyanyja, gróf Rhédey Claudia családjának sírboltját hozassa rendbe, mert az igen rossz állapotban van. Vámbéri soraimra azt válaszolta, hogy ő gróf Rhédeynéhez nem megy, hanem ha őt akkor, amidőn Vámbéri hozzám jön, magamhoz kéretem, nagyon szívesen fog vele erről a dolgról értekezni.

Így is történt s az akkori walesi herceg felesége rendbe is hozatta az ősi sírboltot.

Ehhez még a következőket kell följegyezmem: Rhédey Claudia csodaszépségű volt s egy cigányasszony azt jósolta neki, hogy nagyon fényes házasságot fog kötni és nagyon különös halál fogja érni.

Az uralkodó Württemberg nagyhercegi család egyik sarja katonatiszt lévén, Erdélyben Claudiát feleségül vette.

Mint már uralkodó, katonai szemlét tartva azt kívánta, hogy felesége lóháton kísérje. A nagy hercegné lóva valamitől megbokrosodott, ő lebukott, a száguldó huszárság lovai alá került és szörnyethalt. Az ő egyenes leszármazója a most uralkodó György angol király felesége. Igaz, hogy jóslatokra nem való adni, olykor azonban merő véletlenségből mégis beteljesednek azok. Nekem is jósolt kártyából egy falunkban lakó Dobák Zsuzsanna nevű úrinő fiatal leánykoromban és az is beteljesedett.

Perczel Mórnak jóval a szabadságharc előtt egy cigányasszony azt jövendőlte, hogy örizkedjék a nevétől, később csakugyan elvesztette a moóri csatát.

Hihetetlen jövendőmondás bizonyult be gróf Károlyi Györgyön is, ki tudvalevőleg hazánk egyik leggazdagabb és legtakarékosabb főura volt, hogy t. i. éhen fog meghalni. Mindenki badarságnak tartotta ezt a jóslást, de az mégis beteljesedett. Nyelvrákot kapott s az annyira elhatalmasodott, hogy utolsó napjaiban már nem táplálkozhatott.

Gróf Rhédey Lajosné azért óhajtott az ő lelkesedni tudó egyéniségénél fogva Vámbérihez fordulni a sir érdekében, mert tudta, hogy ő milyen közeli és baráti viszonyban áll az angol királyi családdal. Viktória királyné neki ajánlotta volt Eduárd fiát, az akkori walesi herceget, mikor Magyarországra jött mulatni, hogy örködjék fölőtte. Itt magyar delnőink közül különösen hárman igyekeztek őt az Európa-szálló fényes termeiben szórakoztatni: Gyürky Abrahámné Orczy Sarolta bárónő, Jan-kovich Béláné Balogh Adél és Görgey Arthur leánya, Bohusné.

Az angol király Vámbérit annyira szerette és kitüntette, hogy ő fizette budapesti nagyfényű lakását, melynek ablakairól esténként kedvtelten gyönyörködhetett a szemközti kivilágított Gellérthegy ragyogó szépségeiben, mely karácsonyfához hasonlító tündéri képet nyújt; lángjait szászoroson visszatükrözik a Duna hömpölygő habjai.

Sőt külföldi nyaralóhelyeken is ellátta Vámbérit lakással és ha Angliába ment — pedig ez gyakran történt —, akkor a London terein tartott előadásaira 20-30.000 ember gyűlt össze, olyan nagy volt iránta az érdeklődés. Vámbéri különben a török szultánnal is rendkívül jó barátságban volt. Volt neki Konstantinápolyban egy yachtja, melyet a szultán ajándékozott neki. Nagyon hívta édes anyámat és egész családunkat, hogy tegyünk egy utazást Konstantinápolyba, ottlétünkre felajánlva yachtját.

Mikor Olaszországban nagy nemzetközi földrajzi kiállítás volt, Vámbérit kérték föl, hogy ő magyarázza a kiállítás tárgyait Margaretha királynénak.

Vámbéri beszélt nekem, hogy Parisban mint III. Napóleon vendége, a császár szomszédja volt egy udvari ebéden. Napoleon kérdezte, hogy hány éve tartózkodik Parisban, hogy olyan tökéletesen elsajátította az ottani kiejtést? „Három napja, Sire!” volt válasza. Ilyen rendkívüli nyelvérzéke volt Vámbérinek.

A rákövetkező évben édesanyám tanulmányútra ment Németországba. Megbízást kapott, hogy vegyen részt a Kasselban tartandó „Allgemeiner deutscher Frauen-Verein” közgyűlésén. Útitársul szegődött hozzá egy nagyműveltségű úrinő, *Jankovich* Antalné, kivel Vihnyén ismerkedett meg több év előtt s kit rövid idő múlva alelnökké választott az Egyesület, mert Somssich Pál azzal a váddal illette a Nőképző Egyesületet, hogy felekezeties vagyis protestáns színezetű, minthogy elnökei protestánsok. Ezért kellett egy katolikus alelnököt is beválasztani, nehogy a féltett és még igen kezdetleges egyesület az ilyen gyanúsítás által kárt vallhasson.

Jankovichnének férje Mosonmegyéből való volt, igen gazdag szülők egyetlen gyermeke. Volt Franciaországban egy odaházasodott Jankovich, szintén nagy vagyonnal bíró, már francia, de gyermektelen állampolgár, azért szerette volna Jankovich Antalt fia gyanánt örökbe fogadni s ott neveltetni, de szülei nem egyeztek bele. Jankovich igen nagyműveltségű és igen sokat utazott egyén volt.

Szépen festett, költeményeket irt. Finom lelkületű idealista volt, bizonyos, a magyaroknál kivételes külföldies patina vonta be egész egyéniségét. Felesége, Zsitvay Kornélia, egy őt teljesen megértő, lelkesedni tudó, szintén nagyműveltségű, igen szellemes nő. Mint fiatal házások elmentek párisi rokonaikat meglátogatni.

Azon idő alatt kapott nagybátyjuk családja meghívást az ottani Rotschild báljára, amely rendkívül fényesnek ígérkezett.

A fiatalasszony, aki minden iránt oly élénken érdeklődő volt, ezt a hallatlan fényt és pompát természetesen nagyon kívánta látni. Az öreg úr így szólott: „Vous ne serez pas si lâche d'aller chez un juif”.

De a fiatal nő tapasztalni vágyó kíváncsisága győzött. Csellel és ügyességgel kijátszotta ezen tilalomszerű feddést és titokban elmentek a bálra.

Sokat beszélt a gazdagság ama tündérvilágáról, hol az aranyszövésű tapéták fénye még ragyogóbbá tette az estély pompáját.

Egy másik Rothschild (úgy gondolom a frankfurti vagy a londoni ház egyik sarja) szenvedélyes rovargyűjtő. Nem lévén még gyűjteményében barna medve bolhája, nemrég eljött a Tátrába, hogy szerezzen ilyet. Szellemes irónónk, gróf Teleki Sándorné, Új-Tátrafüreden, hogy megismertessen az idegennel, eredeti magyaros gazdag uzsonnát adott, arra meghívta báró Rotschildot vendégül villájába, a „Szikraház”-ba. Az ő vidékére való Wertheimstein Rózsai kisasszony, éppen nála időzött vendégül, megtetszettek egymásnak, levelezés folyt közöttük s végül a tudós Rotschild magával vitte feleségül a szép magyar leányt. Hogy Rotschild elérte-e célját, mely hazánkba hozta s tudott-e barnamedve bolhát szerezni, arról már hallgat a krónika.

Édesanyám és Jankovichné útjukra nézve úgy állapotok meg, hogy utazásuknak odafelé minden költségét az egyik, visszafelé a másik fogja viselni.

Wiesbadenben (amely csaknem olyan játékbarlang hírében állott, mint Montecarlo) édesanyám szórakozott természeténél fogva is és mert nagyon fel volt villanyozva tanulságos útja és az egyesület érdekében felhasználható sok tapasztalata által, a nagy étteremben felejtette pénztárcáját, melyet fizetés után asztalkendője alá tett. Kocsin mentek a vonathoz; mikor az állomáson a kocsit akarta fizetni, vette észre, hogy nincs pénze, de volt még annyi ideje, hogy visszatérhettek a szállodába, bár teljesen reménytelenül, gondolva, hisz az lehetetlen, hogy ilyen romlott erkölcsű helyen megtalálhassák. Amint a kocsiról leszálltak, egy pincér a kezében tartott tárcával futott feléjük. Valóban ritka becsületesség!

Pap Henrik festőművészüinktől hallottam, hogy mikor ő Münchenbe ment továbbképzés végett hosszú időre, összes utazóládáinak és bőröndjeinek kulcsát Budapesten felejtette. Magánháznál volt lakása, megkérte háziasszonyát, hívasson lakatost, de minthogy neki a városba kell mennie, azért kéri őt, hogy mialatt ott lesz a lakatos, legyen szíves jelen lenni, hogy valamije el ne vesszen. Megütözve így válaszolt a háziasszony: „Ich werde doch einen Schlosser holen und nicht einen Dieb”.

Bizony, sajnos, nálunk fehér hollószámba megy a megbízhatóság.

Frankfurt am Mainban, a Philosophen Congressen, szintén részt vett édesanyám Jankovichnéval. Ott báró Leonhardi beszédében kifejtette, hogy a nő nem képes semminő tudományt előbbre vinni, amire édesanyám az egész nagyközönség zajos helyeslése mellett visszavágott neki, hogy az ő állítása férfúi arrogancia csupán, mert ezt csak akkor lehetne megállapítani, ha nő és férfi teljesen egyenlő kiképzésben részesülnének. Sokáig folytatott még levelezést Németország kimagasló műveltségű asszonyaival, köztük *Otto Peters* és *Mahrenholz* bárónővel, kinek születése századik évfordulóját Drezdában az ő sírjánál igen nagyméretű hódolattal ünnepelték meg néhány év előtt, melyen az Orsz. Nőképző Egyesület is képviselve volt Krug Teréz igazgatónő által.

Mikor *Erzsébet* királyné leánya, *Gizella* főhercegnő férjhez ment, esküvőjére a pesti nőegyesületek elnökei küldöttségként mentek a főhercegasszonynak hódoló üdvözlésüket kifejezni és vittek magukkal nászajándékkul egy művészi kristálytárgyat. Édesanyámat kérték fel a küldöttség vezetésére és hogy a nászajándékot beszéd kíséretében adja át. Nagyon sok szép és érdekes dolgot beszélt édesanyám az esküvői szertartásról és hogy mily szívélyesen fogadta a magyar nőket *Gizella* főhercegasszony.

Családunkban a születésnapokat, melyek az enyémet kivéve majdnem mind decemberre estek (édesanyámé és férjemé dec. 13, atyámé 14, első gyermekemé 17), mindig megünnepeltük. Éppen egyhetes volt kisfiam, mikor virágcserepben első karácsonyfáját kapta.

Az én gyermekkoromban még alig volt család, ahol karácsonyfát gyűjtöttek, tulajdonképpen csak később terjedt el hazánkban ezen gyönyörű szokás. De nálunk mindig megvolt, néha tréfás ötleteket is ve-

gyítettünk közbe, pl. hogy egy csomag volt valakire címezve a karácsonyfa alatt, mikor kibontotta, más címezést talált benne s csalódva kellett azt a címzettnek tovább adnia. Így tréfálta meg egyik kedves nevelőnk a kis Lenkét. Mikor már kézről-kézre járt a sok csalódott tulajdonostól a csomag s Lenkéhez került, egy kis szamarat talált benne, mely hátán egy szép kis gyűszűt vitt. Midőn Lenke, már megörült a kis szamárnak s leemeli a gyűszűt, alatta Ilonka neve állott. Annyira szerette egymást a két nővér, hogy *ebbe* a csalódásba nem vegyült egy csepp keserűség sem.

Lenke már 3-4 éves korában is elárulta gondos, takarékos természetét. Ha dadájával kint járt a kertben, telirakta zsebeit szertesztét talált holmival, hol egy kis zsinór, gomb vagy egyéb apróságokkal, mogyoró vagy vadgesztenyével.

Nem akarta, hogy ezek is kárba vesszenek.

Elvül tekintettük a családi kedélynek mennél gondosabb fejlesztését. Az apró családi ünnepeket, különösen a születésnapok jelentőségét gondosan ápoltuk. (Rendesen elövtük ilyenkor Zschokke „Stunden der Andacht” című könyvét is, hogy visszapillantást vessünk a múlt születésnap óta letűnt időre. Mert hiszen az ember életében a születésnap éppen úgy egy-egy életszakasznak a határa, mint az újév napja vagy talán még emennél is fontosabb időpont.)

Még életünk hajlott korában is megemlékeztek szüleim születésem napjáról. A 70-es évek végén így irt hozzám édesanyám: „Ma van életem legfontosabb napjának évfordulója! Te születésednek napjától életemnek legfőbb érdeke lettél s oly forrás, melyből sok örömet merítettem.

Édesatyám pedig: „Elmellőzte figyelmemet családi életem s földi boldogságom apadhatatlan forrásának, t. i. azon eseménynek, mely a gondviselés által minket születésseddel megáldott, évfordulójáról megemlékezni. Valóban érzem, hogy nagyon szánandó állapotba jutottam, hogy az élet fő s mondhatni egyetlen érdeke iránti figyelem sem tud fejemben folytonosságban lekötve maradni.

Adja az Ég, hogy életednek kitartó erényessége s munkássága megjelje az érdemelt jutalmat”.

Gyermekkoromban pedig sohasem hiányzott jó anyám részéről a szép szalaggal átkötött születésnap-i bokréta, melynek virágszárait sajátkezűleg szedte meg a kertben. Később, midőn kisunokák is voltak a családban, ők hozták a szülők és nagyszülők születésnapjára kis virágcsokrokat a reggeliző asztalhoz, növekedvén egy-egy versecskével is. Ezek közül íme egy, melyet a jó nagyapa irt József-napra a négyéves kis Józsinak (apja névnapjára):

„Tavaszt nyitja neved napja
Örül minden, ami él,
Sűrög-forog kicsi s nagyja,
S a téltől többé nem fél”.

Az unokák születésnapjait ilyformán ünnepeltük meg, hogy elsötétített szobában állott egy nedves homokhalom teleszurkálva virágokkal s közöttük annyi gyertyaszál égett, ahány éves volt az ünnepelt. A virágdomb mellett a születésnap-i torta s a családtagok ajándékai. Kissé serdültebb korukban ezek között írásba foglalva voltak az édesanya gondolatai, feddései és tanácsai, ki a gyermekei lelkületében évközben észrevett hibákat és rossz szokásokat az ilyen ünnepélyes alkalmak felhasználása által igyekezett csirájukban elfojtani. Két ilyen följegyzés került kezembe régi irataim között. Ez fiamnak szólt:

I.

„Tizenöt gyertyaláng! Tizenöt év! E lefolyt év különbözik az eddigiektől, mert kiragadott téged nővéreid és anyád köréből. Aggodalom

és remény kísért a távozót. *Aggodalom* és *remény*. E kettő közül, őszintén mondhatom, az *első* volt az erősebb. És mostan? Most, hála a Mindenség atyjának, *erősebbé a remény vált*. Az aggodalom a háttérbe vonult, ereje mindinkább hanyatlík.

Az élet sikamlós pályájára lépő ifjú ereje próbára tétetik ki. Ez az év, mely családi fészkekből kiragadott, némileg máris próbára tette egyéniségedet. Az első próba nehézségeit derekasan kiállottad. Ezáltal lón erősebb az aggodalomnál a remény! Szívem születésed napján az örömtől hangoosan feldobog. Hála érte Istenemnek! Köszönet neked édes jó fiam! Haladj csak szépen tovább a megkezdett ösvényen és valósággá lesz a remény és teljesülni fognak, meg lesznek hallgatva az ég felé szálló buzgó, ah kimondhatatlanul forró imáim!

És kérdi az anya, nemde az a kő, mely kezdetben üvegnek látszék, ha be fog válni gyémántnak, akkor nincsen többé mitől tartani, hogy a jellemzilárdságot képviselő, acélnál is nagyobb keménységét megtámadhassa valami és hogy tündöklő ragyogása szépségéből veszíthessen?

Oh bizony, még akkor is van valami veszély, ami fenyegetheti, mondja bölcsen a drága nagyapa. Van a gyémántnak is karcoló eleme, a *saját pora*. Az emberi társadalomnak ragyogó gyémántján is vajmi gyakran csorbát ejt a társadalmi salak: a rossz, a könnyelmű címborák. Ezek hatása ellen erőt kell kifejtenie az ifjúnak, hogy a csábnak birjon ellentállni. Oh és színre gyakran mutat szépet a lényegében rut. S a szép virághoz — bármily csábos legyen is az —, ha vipera lappang alatta, csak óvatosan közeledhetünk.

Ezek káros hatása ellenében légy éber és őrizzen meg tőle a *saját nemes lelkületed, anyád imája és a Mindenható jósága!*

Hanem a szülői szív látnoki érzékkel bír s boldog óráiban egy képet fest magának, mely fia jövőjét mutatja. Egy szép cser áll a középben, lombosodik, erősbül évről-évre s a remény színének pompájában díszlik. Az a nap ottan fölötté, mely aransugarait hinti rá és egész alakját beragyogja, az anyai szeretet melegétől sugárzik. Kedves, csicsergő madárcák, a derült kedély, megelégedés, öröm és boldogság oly szívesen rakják fészkeket a gazdag lombzatba.

Oly édesen elmerengek e kedves képemen, mely a te jövődet a *bi-zalom* és a *hit* fénysugaraival övezi körül”. 1876

II.

„Szeretett Gyermekek! Születésed napján (Margit leányomnak) néhány szót intézek hozzád! Szíved tiszta, mély érzésű, lelked fogékony az igaz és nemes iránt. Legyen lényed kristálytiszta, tó tükréhez hasonló, mely a szeretet meleg napjának képét és a derült kedély azúrkék fényes egét tükröztesse vissza s így a szem csak gyönyörűséggel tekinthessen reád. Ne kavarjon föl iszapot, hitvány salakot a felszínre valamely belé dobott kavics, amit az indulat oly könnyen meg tesz és feldúlja a felszint. Oly fényes tükör legyen lelked, melyet ne homályosítson meg soha tisztátalan lehelet. Légy nemes és jó! Lelkesítsen mindig hazád és irodalmunk szeretete!

A szeszélyt nevérdől ismerd csupán, mert környezeted átka lenne az. A szeszélyes nő ezer tövisű nadragulya, mely távol tart mindenkit; míg a kedves gyöngyvirágban jól esik gyönyörködnünk. Az Úr áldása veled!” 1891.

Ezen születésnapj följegyzések között találtam egy imát is, melyet 9 éves fiam születése évfordulóján írtam:

„Kilenc éve a mai napon, hogy kedves fiam született. Hálával van keblem eltelve a Mindenható iránt, hogy engedte őt ezen korig fölnevelni; kérem a kegyes Istent, hogy engedné őt nagyra nőni s fejlessze lelkében a *jó, nemes* és *igaz* iránti hajlandóságot; hogy istenfélő, derék ember vál-

jék belőle, aki mindenben a tökéletes után törekszik, kötelességeinek teljesítését tekintve mindenekelőtt valónak, ha pedig azokat teljesítette, üres idejét oly szórakozásokkal töltsse, melyek egy jól nevelt emberhez illenek.

A társaságnak mindig azon részét keresse, ahol valamit tanulhat, sohase lelje gyönyörét oly emberek között, kik léha, munkátlanság és pusztá időtöltésnek tekintik az életet és üres haszontalanságokkal töltik idejük legfőbb részét. Aki ily társaságba keveredik, ha lelke és szíve nincs kellőleg kiművelve, hogy elég erővel bírjon ellenállni, rendesen elhagyja magát ragadtatni s ha nem is éppen a legrosszabbra, de elég már az is, ami gyenge embereknél csaknem mindig bekövetkezik, hogy ily társaságokba keveredve családjuk iránti és egyáltalában azon kötelességeiket elhanyagolják, amelyeket az élet reájuk rótt.

Add jó Istenem, *hogy a jellem-szilárdság nagy mérvben fejlődjék ki nála!*

A kegyes Isten szép tehetségekkel áldotta meg, ha ezek jó vezetés mellett szépen kifejlődnek, igen jeles ember válhatik belőle. Legnagyobb hibájául mutatkozik az *indulatosság* és *hevesség*, melyet ugyan azonnal megbán, de ez mégis oly roppant nagy hiba, mely életében szerencsétlenségeket okozhat és azon embereket, kik környezendik, nagyon sérteni fogná mindenkor; egy indulatosan kiejtett szó igen rossz következtetéseket vonhat maga után, késő azután a *megbánás*; ha „egy követ dobunk a vízbe, mily sokáig meglátszanak a körök a vízen s ki számíthatná ki, mennyi apró élet lesz általa a vízben tönkretéve!” Éppen így az indulatosság által is életünkben és másoknak életében (az aprócska állatokhoz hasonlóan) tömérdek örömet semmisíthetünk meg!

Kérem a jó Istent, hogy midőn (ha engedi megélni a jövő évben a mai napot) 10-ik életévét betöltötte, azt írhassem folytatásul e lapokra: *Igen sokat tett le indulatosságából s jogom van remélni, hogy sikerülend azt teljesen leküzdenie*”. 1871.

Hogy mennyire nemesbítő hatással vannak a kedélyre az ilyen családi ünnepek, mutatja félreismerhetetlenül az is, mellyel az egyik leánykámra, Lenkére voltak. Mint 9-10 éves gyermek a saját születésnapján leginkább abban találta örömét, hogy ő adjon testvéreinek s a család minden tagjának s az egész háznépnek apró emléktárgyakat, titokban készített kis kézimunkákat, stb. Szépen írja *Polko* Elise: hogy nem is gondolná az ember, mily nemesítőleg és fejlesztően hatnak a kedélyre az apró családi ünnepek az ő kedves sallangjaikkal és fényes csecsebecsikkel.

A születésnap ebéd persze mindig az ünnepelt kedvenc ételeiből állott.

A gyermekek mindegyikének külön kis kertecske je volt, hogy megszeressék a kertészkedést, virágápolást és saját kézi ügyességükkel a növénytermelést. Munkájok eredményét jó drága áron vásároltam meg tőlük, hogy megszeressék a *hasznos* foglalkozást és apró tőkét gyűjtsenek maguknak.

Jóízűt neveltünk a 3 éves kis Lenke ártatlan, naiv védekezésén. Nagyon szerette a habkocot. Egy ízben már harmadszor kért belőle, mikor a felét megette, mondtam neki, mert féltem, hogy megárt: „hagyja azt már a dadának”. Így felelt: „Majd megeszem én azt a dadámnak”.

Mikor fiam vagy 14 éves volt, éppen képviselőválasztás volt folyamatban. Gróf Ráday Gedeon és ha jól emlékezem Degré Alajos között. Ráday férjemnek nagyon jó barátja volt és Deák-párti is, adtunk egy nálunk tartott értekezlet alkalmából nagy ebédet, melyre a környékbeli hangadó egyének voltak hivatalosak. Én ellenzéki érzelmeimnél fogva nem nagy lelkesedéssel fogtam az ebéd előkészületeihez, de azután örömteljes eredménnyel lettem megjutalmazva. Ugyanis, ebéd után a versegghi

plébánossal beszélgetve meglepetve hallottam, hogy már Verseghnek is van postája. Megkérdeztem, mi módon érheték ezt el. Mikor kellően tájékozódva voltam ez iránt, másnap magamhoz kértem igen ügyes községi jegyzőnket és rövid idő múlva kieszközöltem, hogy Vác-Hartyán is postahivatalt kapott; ez nekem igen nagy öröm volt, mert addig Vácra kellett küldözni hetenként háromszor a postáért. Nem tudtam nyugodni, míg Vanyarcnak is postát nem szereztem, de ez sokkal nehezebben ment s jól emlékezem, hogy éppen mikor ismét a postaigazgatóhoz indultam Budapesten egy nagyon esős napon s már a kapu előtt állott a kocsi, midőn a levélhordó édesatyám levelét hozta, melyben írja, hogy ne fáradjak tovább ebben az ügyben, hiszen az olyan nehezen megy; de én bizony már nem akartam abbahagyni a dolgot és rövid idő múlva el is értem a kívánt eredményt. Ebben az esetben is beváltak Kossuth szavai, hogy: ne szunnyadjunk!

Mennyire kihat a gyermekvilágra s különösen a fiukra, azok játékaikra és multságaikra minden, ami mozgalmas dolog a levegőben van! Képviselőválasztási előkészületek, korteskedések lévén napirenden, a fiuk is követválasztást játszottak, két pártra szakadtak a jelöltek szerint. Az egyik párt jelöltje Gosztonyi Miklós volt, a másiké Füredy Lajos. Fiam a Füredy pártjának volt szervezője. Az egész falu fiúserége (mintegy 140) két pártra szakadt, az egyiknek fehér toll, másiknak zöld toll volt a jelvénye. A közeli réten történt a szavazás és választás annak rendje és módja szerint. Volt nagy korteslakoma is, vagy két zsák dió, pár száz zsemlye, alma és ilyenféle volt az ennivaló, a bort pedig a tej helyettesítette. Azóta, hogy a világháború tombol, minden fiú katonásdit játszik, de mivel a háború már olyan nagyon hosszúra nyúlt, őket már ez nem elégíti ki, most már repülőgépről álmodoznak s mind pilóta akar lenni.

Gróf Ráday Gedeon a Nemzeti Színház egykori intendánsának, Ráday Gedeonnak fia, közkedveltségű egyén, fiatal feleségét Pergen Philippina grófnőt hozta e vidékre.

Első látogatásukat viszonzandó, egy igen komor őszi napon Ikladra készültünk. Nem várhattunk szebb időt, mert télire szüleimhez készültünk Vanyarcra s onnan már sokkal nehezebb lett volna oda jutnunk a rosszabb utak miatt. Kellemetlen idő lévén, zárt kocsin mentünk.

Körülbelül Mácsáig nem volt semmi baj, de ott találkoztunk egy cigánylakodalommal, ennek népsége zászlókat, kendőket lobogtatva nagy kurjongatással jött kocsikon. Különböztetve szelíd lovaink ettől megbokrosodtak s eszeveszetten kezdtek száguldani. A kocsis kezéből kiesett a gyeplő, ő jobbra, az inas balra bukott. Férjem látva a veszedelmet, az első ablakot ki akarta törni, hogy kijuthasson a bakra és kezébe vehesse a gyeplőt. Én kértem, hogy ne tegye, félve, hogy az üvegszilánkok majd megtalálják sérteni a szemét. Ő engedett, tudva, hogy nemsokára jön egy kapaszkodó, ott a lovak majd lassítani fogják rohanásukat s ő akkor meg fogja fékezni azokat. Kinyitotta az oldalajtót, hogy készenlétben legyen. Láttuk az első ablakon keresztül az első lovak hegyezett füleit és láttuk a mezőkön a burgonya kiszedésével foglalkozókat, milyen rémülten tördelik kezüket a kocsis nélküli fogat láttára. Mindig azt hallottam, hogy ilyenkor legtanácsosabb ki nem ugrani a kocsiból, azért én ugrásra nem is gondoltam, hiszen hozzá még az akkori divat szerint uszályos ruhában is voltam. Férjem igen ügyes tornász volt, így remélhettem, hogy szándékát szerencsésen keresztül is viszi. Ebben a pillanatban ő is leesik a hágsóról.

Három férfival indultam el s most mégis magamra maradtam a zárt kocsiban, de én, aki a tornászához semmit sem értettem, ugrást meg sem mertem kísérteni; vallásos megadással bíztam a Mindenható jószágában, hogy kiségit ebből a nagy veszedelemből. Egy mélyedés volt közvetlenül az országút mellett, ezt egy óvatos kocsis ki tudja kerülni, de a lovak neki mentek, a kocsi jobb oldalra fordult teljesen, a lovak

húzták így felfordulva is és pillanatról-pillanatra kevesebb lett a kocsi-
ból, úgy hogy már jó nagy rés támadt rajta.

En jobboldalomon fekvé éreztem már fájdalokat sajgó vállamon, fejemen, fülemben, amiket a kocsi kárpitozott részeinek szakadozásai miatt az alatta lévő vasak okoztak. Már igazán az az érzés fogott el, hogy engem is darabokban fognak tovább hurcolni a lovak. Ekkor váratlanul — ahogy mondani szokták — mintegy varázsütésre megállott mind a négy ló. Én a legnagyobb óvatossággal, hogy meg ne mozdítsam a kocsit, mire talán az idegessé vált lovak ismét megmozdulhatnának, a már csaknem félfedelessé vált kocsi-
ból valahogy kimásztam s a nagy ijedelem-
től reszkető lábaimra állhattam. Igyekeztem férjem felé haladni, azt sem tudva, hogy őt élve találom-e? Hol egy ablakkeretet, hol a bakról elvesztett párnákat, hol a kocsinak egyéb darabjait láttam az úton feküdni. Férjem kitért karokkal közeledett felém, semmi baja sem esett, ő talán még nálam is több aggodást állott ki miattam, mert mikor ő lebukott, az én helyzetem még kétségbeejtőbb volt. Egymás karjaiban adhattunk hálát a nagy Istennek csodálatos megmenekülésünkért!

Ekkorra már visszatért a Mácsán összeesketett cigánypár kíséretével, engem fölvezettek az egyik kocsira és váltig kínálgattak mézespálinkával, hogy az a nagy ijedség után nagyon jól fog tenni. Én persze nem éltem vele. Elvittek Mácsára Latinovics Györgynéhez (aki később felesége lett visontai Kovách Lászlónak, az országház háznagyának, utódja Csávossy Béla volt). Éppen ott volt Kemény Gusztáv váci főszolgabíró látogatóban, neki Vác felé Hartyánon keresztül kellett utaznia s így engem hazavitt, férjem a rozoga kocsin jött haza. Utóbb megtudtam a magyarázatot, hogy miért álltak meg oly hirtelen a lovak: a gyeplő a felborult kocsi kerekének agyára tekeredett, a lovak szelíd természetűek lévén, a gyeplőt erős kezekben levőnek vélték és megállottak.

Bizony, Isten csodája volt ezen komplikált helyzetből való kimenekülésünk, mert ha férjem ki nem lép a kocsi-
ból, úgy lehetetlen lett volna abból kiszabadulnunk, mert az oldaltfekvő kocsi-
ból ő reám nehezdedve nem tudott volna kijutni, én pedig alóla szintén nem lettem volna erre képes. Csakis egy személynek sikerülhetett a kiszabadulás.

Második mentőkörülmény az volt, hogy a kocsi felborult, miután a gyeplő megállította a lovakat.

Az inasnak egyéb baja nem történt, minthogy az ijedségtől visszakapta elmaradt váltólázát, a kocsisnak pedig a horzsolástól felnyíltak a szabadságharc idejében kapott régi sebei, de ezek is begyógyultak, minden rossz következmény nélkül.

Itthon, mikor elbeszéltük nagy veszedelmünket, ennek hallatára, amint mondani szokás, mindenkinek égnek állott a hajszála.

Pár nap múlva jöttek mindenfelől a tudakozódások, egyik helyen azt hallották, hogy az egyik fülemben teljesen lehorzsolta a kocsi, másik helyen, hogy lábamat és karomat eltörtem. Mint rendesen, itt is nagyítva került a baleset a hír szárnyaira. Az egész veszedelmes és nagy ijedtségű esetből csak az emlékezés őrizte meg annak halovány képét és az én kalapomnak szalagjai mutatják a kocsiablak szilánkjaitól kapott bemetszéseket. Ha ezek valamelyike a szemembe vág, úgy örökre elveszett volna számomra az Isten fenséges alkotásában való gyönyörködhetés. Az ilyen lelki megrázkódtatások szokták leginkább próbára tenni az ember hitének és Isten kegyelmébe vetett bizalmának erősségét. Nálam szüleim példája és anyám vallásosságának belém oltása mindörökre rendíthetetlenül él lelkemben. S ilyenkor sem gyöngül.

Édesanyám vallásos lelkületénél fogva nem múlt el egyetlen vásárnap sem anélkül, hogy egész házanépét egybe ne gyűjtötte volna és hogy valami emelkedett szellemű dolgot fel ne olvastak volna, szóval házi istentiszteletet tartottak. E szokást később családi életemben én is folytattam.

Már gyermekeim jó nagyok voltak s mi még mindig jó szüleimnél töltöttük volt a telet. Ilyen tavaszi elváláskor írja édesanyám — naplójában — a következő sorokat, melyekben oly remek jellemrajzot ad pár sorban Ilona és Lenke leányaimról:

„Leányom és unokáim Hartyánba mentek. Eleinte fájtak azon zajos örömnnyilatkozatok, hogy unokáim tőlünk oly örömmel készültek távozni, de kissé gondolkozva láttam, hogy a gyermeknek mindig nagy örömet okoz az utazás s Hartyán igen kedves hely is. Beláttam, hogy önző vagyok és megnyugodtam. Lenke, ki leginkább örült, búcsúzaskor a megindulástól forró könnyeket hullatott; nem hittem volna, hogy ily mély érzésű s hogy bennünket is annyira szeret. Ilonka, kit én oly nagyon szeretek — s ki viszont engem is szeret, — nyugodtan ment, rajta a legkisebb megindulás sem volt látható. Ilona igen könnyen meghajlik másnak akarata előtt, mindig nyugodt, nem hiszem, hogy valaha erős szenvedély vagy indulat erőt vegyen rajta. Ez boldog természet, mindig ki van békülve sorsával, megnyugodva a végzetben. Azt hiszem, igen jó feleség lesz.

Lenke telve van hol rokonszenvvel, hol ellenszenvvel az emberek iránt; erős akarattal bír, szenvedélyes, ő az életben gyakran fog heves szenvedélyt és szenvedést érezni, de élénkebb boldogságot is, mint más. Lenke bizonyára nagyon házias, főleg gondos háziasszony lesz s valóban azt hiszem, mindkét unokámból igen kedves, művelt, dolgos, gondos nő lesz. Mily sors jut majd számukra?”

Engem mindig nagyon érdekeltek a felolvasások és irodalmi ünnepek, kétszeresen, ha olyan Írónak az ünnepléséről volt szó, akit személyesen is ismertem. Úgy gondolom, hogy 1872-ben volt Tóth Kálmán jubileuma. Nagyon óhajtottam arra faluról bemenni. Nem bántam meg, nagyon élveztem. Gönczy Pál leánya, Etelka volt velem, aki szintén nagy élvezetet talált az ilyen irodalmi ünnepekben. Ekkor tette Tóth Kálmán pohárköszöntőjében azt a kijelentést, amely nekem nagyon megtetszett, hogy ugyanis ezen ünneplést magára nézve nem tekinti nyugtának a múltért, hanem kötelezvénynek a jövőre.

Ebben az időben hallottam Ágainak egy érdekes, humoros előadását a Kisfaludy-Társaság egyik közgyűlésén, melyben vagy hatféle asszonyt jellemez; volt közöttük kardos asszony, tudákos asszony, hetyke asszony, gavallér asszony, stb. Mindegyiket példákval illusztrálta. Legjobban emlékezem a gavallér asszonyra, ez Tahy Károlyné volt, aki a Margitszigeten lakott, nem tudom, hogy tulajdona volt-e a sziget vagy bérelte, de valószínűleg tulajdona volt. Ott adott estélyeket, bálokat, onnan járt csolnakon Budapestre a színházba. Építtetett Komárom vármegyében valami nagyon sajtáságos tervezetű kastélyt. „Szeszélyes” nevet adott neki s a házfelavató multság országgraszoló nagyszabású volt.

Rendeztünk ebben az időben egy érdekes hangversenyt Vácon a Nőképző Egyesület és a Váci Nőegylet javára. Budapestről elsőrendű művészeket nyertünk meg, közöttük volt Szerdahelyi Kálmán és Prielle Kornélia is. Hűvös késő őszi idő volt, úgy hogy a terem mellett azt a szobát, melyben a művészek tartózkodtak, fűteni kellett. Illőnek tartottam, hogy hangverseny előtt fölkeressem őket s ott láttam Szerdahelyit a kályha mellett állni és valósággal dideregni; elmondta, hogyha neki hangversenyen kell szerepelnie, mindig erősen kirázza a hideg, olyan nagy lámpaláza van. Ha a színpadon lép fel, ezt sohasem érzi. Egy nagyon szellemes és humoros párbeszédet adtak elő. Címe körülbelül ez volt: Mikor már a coelibatus el lesz törölve. A káplán megkéri a kántorkisasszonyt, mire az nagy hetykén azt feleli, hogy ő a plébánosra vár. Mikor az esperes a földesúr leányát kéri, ő azt feleli, hogy ő a kanonokra vár, a bárókisasszony a püspököt, a grófkisasszony az érseket, a hercegnő a bíbornokot óhajlja férjül. Eredeti hanghordozással és kinek-kinek modorát felülmúlhatatlanul hű alakítással ábrázolja.

Prielle Kornéliáról hallottam, hogy Debrecenben találkozott Petőfi-vel, lobbanékony vérű költő módjára megkérte a kezét a nagy művésznőnek és nem is kapott volna kosarat, hanem ezt Petőfi csak dachból tette, mert időközben összeveszett a menyasszonyával, Szendrey Júliával. De csakhamar kibékültek s ettől fogva elmaradtak Prielle Kornéliához intézett levelei s ezzel együtt füstbe ment a házasság is. A művésznő a szakítást meglehetősen rideg és szemrehányó levélben adta tudtára Petőfinek.

Növekedvén a gyermekek, megnépesült, megelevenült a ház. Magyar nevelő, német nevelőnő és francia bonne s a nyári hónapokban táncmester, annak hegedűse és két fiú vendég ittléte által.

Olykor apró kirándulásokat tettünk hol Visegrádra, hol más közeli helyekre, magunkkal vive enivalót s a gyepre terített plaidekre telepedtünk vígan és tréfálkozva, társasjátékokat játszva, talányokat adva fel egymásnak, stb. Egy ízben a Duna partjára mentünk s letelepedtünk éppen azon a helyen, hol a Duna a legnagyobb kanyarulatot teszi. Vác közelében. Elneveztük e helyet *kis Velencének*. Kavicsokat dobáltunk a Duna tükrére s gyönyörködtünk a nyomukban támadt gyűrűs hullámban. Nagy örömünk telt benne, midőn a nagy gőzhajó Bécsből Vác felé közeledett s viszont Vácra Bécstől indult. Ilyenkor roppant nagy hullámverés volt mindnyájunk gyönyörűségére s a hajó felé lobogtattuk kendőinket, ők viszont felénk küldték üdvözlésüket.

Szokásban volt nálunk, hogy minden vasárnapra nekünk felnőtteknek — és a gyermekeknek is — kötelességünk volt a reggelihez legalább 2-3 képtalányt, számrejtvényt vagy más ilyen találós dolgot bemutatni. Édesanyám említette, hogy az ő gyermekkorában nagyon divatban volt az úgynevezett charadokkal — szótalány — való mulatozás, mint pl. egy gróf *Sternberg* udvarolt egy magyar leánynak s ilyenformán charadot csinált rá: „Mein Erstes ist ein Vieh, mein Zweites ist auch ein Vieh, mein Ganzes sind Sie! (Annyit tett, mint sauber.) Az ünnepelelt leány bosszúságában így vágott vissza: Mein Erstes prankt am Himmel, mein Zweites ragt 'gen Himmel, mein Ganzes ist ein Lümmel: Sternberg”.

Mg ez egyrészt nagyon kedves és az elmét élesítő foglalkozás volt, másrészt nagyon kellemes szórakozást is nyújtott. Például rímeket is adtunk fel egymásnak, melyhez szöveget kellett írni. Az egyik akkori négy kutyánk nevét írta rímül: „Indíts”, „Lódíts”, „Fordíts”, „Ordíts!” Az ilyen rímes lapocskát látatlanban kellett a többi közül kihúzni és hozzá szöveget írni, ez éppen édesatyámnak jutott. Nagyon elmésen oldotta meg feladatát, már nem emlékszem rá tisztán, de ilyenforma volt az értelme:

Sorsod kerekén indíts, azután rajta tovább lódíts, ha nem jól menne, ismét egyet fordíts s ha végkép megakadna, akkor ordíts! Persze néha ilyen sületlenség is akadt közte, mint ez, hogy milyen „uska” az, amelylyel lőni szoktak? Ha eljött a jó Gyula bácsi, kit mindnyájan nagyon szerettünk, volt akkor öröm, ő a gyermekeket mindenféle cigányadomákkal mulattatta, pl.: Dicsekszik a more, hogy milyen jó a nyúlpecsenye. Erre azt kérdik tőle: „honnan tudod? hiszen te még nem ettél nyulat. Láttá bátyám, ahogy ették”, volt a felelet. Majd pedig egy úr barátjának rákot küld egy fazékban. A fazék nem valami híresen volt beköve; nagy volt a forróság, a cigány útközben egy fa árnyékában ledőlt és elaludt. Ezalatt a rákok kimásztak, a cigány megérkezik, a levelet átadja, az úr rárivall: „Te more, hisz a levélben rák is van!” „Jaj de jó, hogy a levélben vannak, én azt hittem, hogy mind kimásztak!”

Tengeren veszedelemben vannak a cigányok. Az egyik fohászodva mondja: „Uram Isten! Szabadíts ki ebből a veszedelemből. Olyan gyertyát veszek a templomba, mint ez az árbocfa”. A másik hozzá szól: „Ne beszélj olyan bolondot, olyan nagy gyertya nincs is”. Hallgass! Hallgass! Szabaduljak csak meg, olyat se veszek, mint az ujjam!”

Mikor a kereseti adót behozták, egy cigánybanda primását megkér-

dezte a jegyző: „Úgy-e, kerestek ti egy évbe 200 pengőt? Keresünk mi, tekintetes jegyző uram, 200-at is, 300-at is, meg 1000-et is, de mi haszna, ha nem találunk!”

Egy cigány lovat vett, de az árát még nem fizette ki egészen, az eladó kérdőre vonta, hogy mikor fizet már? A cigány azt felelte: „Két hét múlva!” Ezt hallotta egy másik s azt mondta neki: „Ugyan minek biztatod, hiszen tudod, hogy nem lesz pénzed akkor se!” A cigány azt felelte rá: „Hát még csak ne is biztassam?”

Közben más kedvderítő apróságokkal is mulattattott bennünket, pl. egy Németh Pál nevű egyént kérdeztek, mi a neve? Azt felelte: Débeth Pál, másodszor is, harmadszor is kérdezték, mindig így felelt, mikor föl-írták nevét, azt mondta, hogy deb Débeth, hadeb Débeth. Ráivaltak, mért nem mondja világosabban a nevét, akkor így felelt: Deb tudob, bért dátháb vad. Ha ezt mondja el az ember, teljesen náthásnak érzi magát, minden n d-nek és minden m b-nek mondandó. A palóc az a-t rendszeren ó-nak ejti; a német hivatalnok kérdi a palóc parasztot, hogy hívják, ő így felel: Obert István (Albert helyett). Újból kérdi, a palóc így felel: memondtam: Obert István. Ekkor a hivatalnok rászól írnökára: „No schreibend momentan Ober Tischwein.

Apró színdarabokat, élő képeket is adtunk elő, hogy a gyermekek ügyessége, ízlése, szabad mozgása mennél előnyösebben fejlődjék és leküzdjék az idegenek előtti feszélyezettségét. Egy ízben, hogy a falu népének is öröme teljék benne, a szomszéd ismerősökön kívül meg volt híva az egész falu népe a szabadban előadandó élőképekhez. Az egyik Barabásnak „A meny megérkezése” című képének megelevenítése volt. A székéről nem hiányzott az érkező menyecske ágyneműje és tulipános ládája sem. Helyben lakó sógornőm volt a menyasszony, a házunknál lakó nevelő a vőlegény. Mikor a próbára parasztruhába öltözötten megpillantották egymást (bár egy órával előbb együtt voltak, nem ismertek egymásra.

Kedves nevelőnk az élőképek mennél nagyobb sikere kedvéért levette szakállát és bajuszát, mert a parasztlakodalmon kívül egy másik élőképben XVI. Lajos francia királyt kellett ábrázolnia. A körülbelül hatéves Lenke leányom a násznép egyik gyermekalakjának volt öltöztetve, persze népviseletben. Sógorom, Gosztonyi János, nagyon sokszor megfordult a falu népe között s mindenkinek a gyermekét ismerte, kis leánykámhoz fordult: „Kinek a leánya vagy te? Én Hartyánban minden gyereket ismerek, de téged nem. Más faluból jöttél?”

Ünnepnapon akkor a parasztasszonyok karmazsin-piros csizmában jártak. Hol van most már a mi vidékünk festői szép népviselete!? Minden leány és asszony cipőt visel most, ingvállnak, széles rokolyának hírehamva sincs, valamennyi kofáskodik, különösen most, a háború óta, már szinte nem is látni háti kosár nélküli asszonyt. Végtelenül sajnálom az apró gyermekeket, akik, amint elválasztják őket, többé nem is látnak tejet, az mind a közeli fővárosba vándorol. Minő fejlődésű lesz majd a jövő generáció, ha tej nélkül nő fel!

Mikor a másik élőképhez történt az átöltözködés, a nevelő úr a szomszédos „Patvaria” nevű vendégházban öltözött.

Az inas a nép közt menve mondta, hogy megy a királyt öltöztetni. Ebből felfújták azt a hírt, hogy „itt a király”. „Dörömböltek az ajtón, be akarták törni, hogy ők látni kívánják a királyt.

Ebben a második élőképben azt a jelenetet ábrázoltuk, midőn Mária Antoinette udvara környezetében alamizsnát oszt a szegényeknek. Mária Antoinette én voltam, a karomon levő kis Lenke és fiam osztották a pénzt. Koldus gyermekeknek volt öltözve Ilona leányom és Gosztonyi Miklós öcsém. Kopott ruhájukra mindenféle színű foltok voltak fércelve. Ilona az ő nagyon szelíd és magát megadó természeténél fogva készséggel öltötte azt fel, de Miklós sírt és kapálódzott ellene, míg végre ő is

belenyugodott. A kert árnyas fáin alatt bengáli tűzzel világítva nagyon szép látványt nyújtott a kép.

Híre járt, hogy a jegyző úréknál (akkor Berecz volt jegyző, a későbbi hírneves tanár és az áll. felsőleányiskola érdemdús igazgatójának, Berecz Antalnak az atyja) vendég van, aki Szibériában volt hadifogoly a szabadságharc óta. Természetesen meghívtuk őt is, mint nagy nevezetességet.

Az én lelkem rögtön Petőfire gondolt, hátha ő még most is ott van. A legnagyobb bámulattal és sajnálattal néztük őt és mindenki szívesen fogadta a ritka vendéget.

Istenem! az az egy akkor milyen csodáltnivaló volt, most pedig, a negyedik éve dúló világháborúban egész hadsereg derék magyar hős került szibériai fogságba! Itt pedig, a Paskievics egykori főhadiszállása körül, csak úgy hemzseg a sok orosz fogoly, pattog az orosz szó s esténként mélabús orosz nemzeti dal üti meg fülünket! Ezeknek itt nálunk jó dolguk van! Nappal pótolják a hiányzó munkaerőt, olvasnak orosz újságot, hallanak részünkről sok nyájas szót; este dalolnak. Fájó érzéssel kérdőleg gondolunk a távol Szibériára, hogy vajjon a *mieink* is ilyen jó bánásmódban részesülnek-e ottan?!

A fent említett előadáson itt voltak: közeli szomszédaink Csörögről, Lipoviczkyné és öccse, Rudnyánszky Kálmán is. Ez utóbbi nagyon szépen írta le a „Váci Hírlap”-ban ezen estét. Be akarta bizonyítani szélesebb körben is, hogy ezen a vidéken is tudnak szellemi élvezetekkel szórakozni, nemcsak kártya és üres fecsegés és mások megszólása járja.

Rudnyánszky egykor Bécsben a híres rajztanárnak, Rahlnek volt tanítványa. Ő magyarázgatta gyermekeinknek, hogyha természet után rajzolnak valamit, mindig a tárgy árnyékát is oda kell rajzolni, mert különben olyan az, mintha a levegőben lebegne, ez mutatja a tárgyat szilárd állásában.

Nógrádmegye székhelyéről gyönyörű szép levélben értesíti atyám anyámat arról, hogy alispánná választották s ő most kénytelen kedves családi boldog életét megszakítani, mert érzi, mert látja, hogy ez most tőle a közügy iránti kötelesség, bármily nagy legyen is az áldozat részéről.

Nógrádmegye ismert lantosa: Pajor István (Csalomjai), Madách Imre és Szontagh Pál közös barátja ezen alkalomból írta meg, hogy Veres Pált, mint egykor Róma Cincinnatust, az eke mellől parancsolták el a közügyek, mottójául ezen szavakat használva: „Integer vitae scelerisque purus”.

Igen-igen nagy szomorúságot okozott családjunkban az a tény, hogy áldott jószágú édesatyámat most már nem fogjuk oly teljesen, oly kizárólag a magunkénak tekinthetni.

Hogy milyen gyönyörű és bensőségteljes volt szüleim között a házastársi ragaszkodás, mutatja ezen két levél is, melyek azon időből valók. Édesatyám házasságuk évfordulóján ezeket írja:

Balassagyarmat, 1873 okt. 8.

Édes Herminem!

Az emberi életben jelentékeny amaz évszám, mely a mienkben boldog veled való egybekelésem óta, a mai nappal a 33-ra emelkedett, méltó reá, hogy a lefolyt időn gondolataink szárnyain végigrepülve, annak minden aprólékosságaiából egy nagy egészet alkossunk és ha ezen alkotás lelkünkben a teljes megelégedés érzetében nyilatkozik, a sors nem mindennapi kedvenceinek tekinthetjük magunkat, hogy az isteni gondviselés annyival megajándékozott.

Részemről a harmincharmadik évforduló napján éppen oly meleg érzelmekkel érzem magamat rajtad csüngni, mint akkor; soha egész idő alatt megbánás pillanatát nem észlelve, ha a lefolyt pályát újra lehetne

kezdeni, egy percig sem tudnék habozni az azonos választásban. Boldogságomra az Isten jósága reá tette a díszes koronát kedves gyermekünkben, ki mindkettőnk méltó büszkesége s a szeretett hozzátartozókban áldjuk az Istent ennyi jótéteményeért s engedje a még hátralevő időt a létezőnek nyújtott élvezésében eltölthetni.

Isten veled, boldog viszontlátásig szerető

Pálod.

Majd ismét édesanyám így ír atyám születésnapján:

Kedves, szeretett Pálom!

Hogy szívem mindig telve van irántad való szeretettel és így éltem minden percében csakis boldogságot, megelégedést kérek számodra az Ég urától, ezt bizonyítanom neked nem kell, a mai nap azonban, mint születésnapodnak évfordulóján, ellent nem állhatok jókívánataimnak kifejezést adni, áldjon meg az isten minden jóval, megelégedéssel, jó egészséggel és szeress tovább is, mint eddig, hisz érdekeink kölcsönös szeretet által olyannyira egybeforrtak, hogy a te boldogságod az enyém is, balsorsod engem is egyformán sújt, hozzád e napon csak azzal a kéréssel fordulok, hogy *tölts több időt körülünkben.*

Isten veled, kedves Pálom, jer hozzánk mielőbb, a gyermekek kezidet csókolják, én pedig ezerszer öllelek s maradok szerető

Hermine.

1873-ban a kolerajárvány dühöngött. Atyám mindenütt ott termett meggyéjének faluiban, hol segélyre, szigorú erélyre, vigaszra s különösen buzdító példára volt szükség.

Mindenki bámulta rettenthetetlen bátorságát, hogy a balassagyarmati nagy vármegyeházban, midőn a hivatalszobák mind kiüresedtek este, egyedül maradt; éjjelre még huszárját is hazabocsátotta.

A járvány csillapultával az ő egészsége eközben megrendülvén, üdülést keresve édesanyámmal Olaszországba tettek egy kis utazást. És megtámadott egészsége dacára sohasem mulasztott el egy napot sem, hogy onnan nekem hosszú lapokra terjedő levélben le ne írta volna ragyogó irályával azt, amit azzap láttak és tapasztaltak.

Nagy inség volt ez időtájt az országban, ennek enyhítésére és hogy a kolera pusztítása által hátramaradott árvák ügyét országszerte fölkarolják, a belügyminiszter a főispánok által tevékenységre hívta föl a megyék közönségét. Ebből az alkalomból bámulatos organizáló tehetségre valló iratban szólalt fel édesanyám, mely iratból a következőket idézem:

„A megyebeli úrnőket egy nagy értekezletre a megye székhelyére kellene egybehívni, itt a nők azonnal annyi bizottságot alakíthatnának, mint amennyi járás van az illető megyében; azután minden 5 vagy 6 falubeli úrnő ismét bizottságokba sorakoznék, megállapodásra juthatnának, hogy mikép lehetne a helyi viszonyok között a legcélszerűbben az ügyeket elintézni. Eszerint minden egyes faluban az ott lakó úrnő vagy úrnők legkönnyebben kipuhathatják az oly elmaradt árvákat, kiknek semmi gondviselőjük nincsen és amely helységben olyanok vannak, kiknek minden élelmiszerük elfogyott, ott amennyire lehet, leveskiosztást kellene szervezni.

Ily módon helyes munkafelosztással lehetne minden egyes helységre gondviselő felügyeletet gyakorolni. Így helységenként legjobban, legbiztosabban lehetne az egyes szegényeken segíteni és ily munkafelosztás mellett meglehetne feleim ezen roppant nagy feladatnak. Így a magyar nők igazán nagy szolgálatot tennének a hazának és pedig a munkában nemcsak egyesek vennének részt, de úgyszólván minden nő osztozkodnék benne. Hogy a nők a legalkalmasabbak e munka végzésére, ezt azért hiszem, mert ők fillérekkel legjobban tudnak gazdálkodni és azokat érvényesíteni, másrészt, mivel a táplálkozás dolgait leginkább a nők intézik,

emellett is ők fognak tudni a leghelyesebben eljárni, hogy az elosztás igazságos legyen és a pazarlás ki legyen kerülve”.

A farsang alatti játékonysági és társadalmi kötelezettségüknek is eleget kívántak tenni szüleim, rendeztek a kolera-árvák javára olyan tombola-estélyt és bált, melynek híre bejárta az egész országot és Gyarmatra gyűjtötte vagy tíz vármegye hangadó közönségét.

Ebben az időben nevezték az ellenzékieket „tigrisek”-nek, mert a Nádor-utcai „Tigris”-szállóban (ugyanabban, honnan a Nőképző Egyesület indult ki) tartották összejöveteleiket. Volt vármegyénkben egy Majthényi Péter nevű úr, aki erősen ellenzéki volt, felnőtt két fia Deák-párti, róla csinálták a „tigrisek” ezt a talpraesett élcet, hogy: „miként lehetnek tigris apának nyúl fiai”.

A két Szontagh Pálról is ez időben járta az a mondás, hogy a Deák-párti (gömörmezei) báránybőrbe bujtatott tigris, a baloldali (nógrádmegyei) pedig tigrisbőrbe bujtatott bárány. A rozsnyói képviselő heves, agresszív ember volt, a balassagyarmati Pál ellenben szelíd, sima természetű.

Deáknak aranymondása, hogy az olyan jogot, melyet erőszakkal vesznek el a nemzettől, vissza lehet szerezni, de olyat, amit önmaga ad fel, soha többé nem lehet visszaszereznie. Pedig jaj! de hány jogunkat adtuk fel önként!

1872-ben, minthogy a gyermekek eddigi nevelője állást kapott, más nevelőt kellett házukhoz hívni. Ezen nagyon fontos kérdés megoldása mindig igen nehéz feladat, de a nagy Istennek keze sokszor rejtélyesen és váratlanul jön segítségére az embernek töprengései és bizonytalanságai között. Így történt most is. Édesatyám esperességi felügyelő volt Nógrádmegyében és hozzá fordultak, hogy nem tudna-e nevelői állást egy nagyon jeles fiatalembernek, egy lelkész fiának, *Maróthy* Emilnek, aki jelenleg Losoncon végez katonai szolgálatot s ezredese felismerve benne a magasabb műveltséget, gyermeke mellé tanítóul alkalmazta. Később elbeszélte nekem, mennyire sértő volt reá nézve, hogy addig az ezredes szobáinak súrolására is használták.

Így jutott ő hozzánk s mikor közben a vanyarci lelkészi állás Zelenka Pál püspök édesatyjának halála által megüresedett, jó férjemnek sikerült őt ott lelkésszé megválasztatni, bár nagy ellenpártja volt. Utóbb nagyon megszerette őt: az egyház, mert híveinek valóságos apja lett.

Vanyarcnak körülbelül ezer főnyi lakossága legnagyobbbrészt tótajkú volt, de az egyik nagyon kiváló tanító, Osztróska Lajos, ki előzőleg a mi gyermekeink mellett volt tanító, nagy buzgalommal hozzáfogott a nép magyarosításához. Hogy őt ebben a nemes törekvésében hathatósan támogassuk, minden szombaton elmentünk iskoláját meglátogatni. Oda jött az új fiatal lelkész is. Vittünk magunkkal mindenféle gyümölcsöt, diót, szalagokat, kendőket, irkákat, rajzónokat, tollakat, a kisebb gyerekeknek játékszereket s ezen tárgyakat kiosztottuk azok között, kik a magyar nyelvben azon a héten a legdicseretesebb haladást tették.

Utunk az iskola felé egy jókora domb mellett vezetett, hol a cigányok laktak. Tavasz felé, mikor már jó melegen sütött a nap, dadája karján a 2 éves kis Margit ujjával mutatott apró mezítelen cigánygyerekek felé: „Nini, mama! angyalkák!” Persze elmosolyodtunk a kis gyermek ezen naív ötletén. Az apró gyermekeknek olyan helyes ötleteik szoktak lenni, hogy nagyon sajnálom, hogy nem tettem én is úgy, mint Nemeskéri Kiss Pálné Szapáry Vera grófnő. Ő egész kis kötetremenő gyűjteményt irt össze gyermekei helyes apró mondásaiból. Én csakis azt tettem volt első gyermekemnél, hogy születésétől kezdve egy bizonyos ideig följegyeztem azt, hogy minden héten minő előhaladást tett testi és szellemi fejlődésében.

A magyarosítás a tanító és lelkész buzgósága folytán alig egy évtized alatt azt eredményezte, hogy a tótajku falu egészen magyarrá lett.

Amint e példa mutatja, kitartó, helyesen irányított jóakarattal nagyszerűen lehet magyarosítani.

Házunknál, gyermekeink nevelése körül, Maróthy a legtökéletesebb megelégedésünket vívta ki. Hogy fiamnak a latinnyelv tanulása mellett társa is legyen, én is vele tanultam és ennek nagyon sokszor hasznát is vettem az életben. Egykori kedves nevelőnk emlékét a leghálásabb szülői szívvel őrizzük. Hiszen most már ott pihen ő is a vanyarci temetőben, hol egyik elődje, Benczúr, nagy festőművészkünk édesatyja nyugszik.

Mikor még Maróthy nálunk nevelősködött, egyszer csak megállott házunk előtt egy váci kocsi. Egy öreg úr érkezett azon. Férjemnek bemutatatta magát, hogy ő Hammersberg. Egykor nevelő volt a családnál, de nem annyira férjemnél, mint bátyjánál, Dénesnél. Férjem nem emlékezett a névre, de mikor megmagyarázta, hogy ő tulajdonképpen Gansstück von Hammersberg (akkor első nevét használta), úgy már emlékezett nevére. Azt mondotta, hogy annyi hálaival tartozik férjem atyja iránt, aki őt élete útjában irányította, hogy nem akarta elmulasztani, — bár körülbelül negyven év múlt el azóta, — hogy hálából föl ne kerresse az ő fiát.

Én ugyan gyanakvó szemmel és idegenkedő érzéssel fogadtam a vendéget, mert egy évvel előbb egy fiatalember jött hozzánk, ki egyik sógorom gyermekeinél volt nevelő, bárcsak onnan ismertük, mégis azzal állított be, hogy férjemtől 100 forintot kért kölcsön. Ezen előzmény után tehát indokolt volt idegenkedésem, de olyan megnyerő modora, olyan sok tudása és nagy műveltsége, sok esze és páratlanul kellemes társalgási modora volt Hammersbergnek, hogy csakhamar megnyerte egész házunk rokonszenvét, szeretetét és legőszintébb tiszteletét.

Férjem nyolc év óta szenvedett makacs gyomorhurutban. Hammersberg, ki hírneves hydropatha volt, mindjárt gyógykezelés alá vette és pedig teljes sikerrel. Igazán a jó Isten különös kegyelmének tulajdonítottuk, hogy őt hozzánk vezette. A jó Hammersberg pedig boldognak érezte magát, hogy az apa által nyert jótéteményt most meghálálhatja annak fiánál. Hammersberg a lázas jelenségtől sohasem rettent meg betegénél, mert azt tartotta, hogy az a természetnek gyógyító kísérlete: Heilversuch der Natur". Neki csodás gyógyítási esetei voltak, mint pl. egy gróf Szirmayné kis fiánál, aki vörhenyben (scharlach) feküdt s már minden orvos lemondott róla. Végre, mikor már semmi remény sem volt felgyógyulásához, őt hívták a gyermekhez, aki már napok óta nem ismert senkit, nem evett semmit, egyszerre a hidegvizes fürdőkádban elkiáltotta magát: „Mama!” és almát kért. Hajmeredve látták Kassa utcáin a már csaknem halottnak hitt, de most már megmentett fiút, amint harmadnapon Hammersberggel szánkázik. Bánó Miklóst — úgy gondolom — tüdőgyulladásától mentette meg, aki felgyógyulása után Hammersberget halája jeléül egy díszes puskával lepte meg, mert gyógyításaiért pénzt nem fogadott el senkitől. A puskára e szavakat vésette: „tűzzel oszd a halált, ki vízzel életet adtál!” Férjemet azután a szepesmegyei Lucsivna fürdőre is elvitte, kit onnan jóbarátja, Szentivány József, a Csorba-tó tulajdonosa, zergevadászatra hívott meg. Éjfél után két órakor férjem megfürdött a tóban s utána félóra múlva két zerge terült el a kősziklán.

Vagy hat év után megfordultam kedves fiammal Lucsivnán s ott csodaképpen mesélték el ezt a merész vadásztörténetet.

Hammersberg utasítása szerint behoztuk házunknál a reggeli fölkeles utáni lemosást meglehetősen hűvös vízben. Hogy ennek milyen üdítő hatása van, bizonyította az, hogy a fürdés után mindig mosolyogva, vidor jókedvben tértek vissza. A lemosás 4-5 percnél tovább nem tartott.

1873-ban 11 éves fiammal elmentünk a bécsi világiállításra. A szédítően sok látnivaló közül egynemelyik megmaradt emlékezetemben, többi között az olasz szobrokból az, midőn Clio egy márványlapra vési Cavour nevét s éppen az r betűnél tart.

Azután egy magas oszlop, melynek tetején egy hófehér szobor állott. Ez földgyantából készült. A talapzat legelső foka koromfekete, azután mindig halványult egy árnyalattal, míg legtetején a hófehér szobor volt. Láttam egy nagy olajfestményt, hol zölderdőben egy farkas véres húsdarabot tart szájában. Az erdő zöldjének — melyet csupán a törzsek és a farkas, meg a hús színe szakítanak meg —, úgy hallottam akkor, hogy 3000 árnyalata van ezen a képen.

Majd egy óriási higannyal megtöltött kádban úszott a felületen egy nagy ágyúgolyó, jelezve, hogy a higannak mennyivel nagyobb a fajsúlya. Volt egy sziléziai terem, melyben a len-ipar termékei voltak kiállítva, középen egy nagy bassin szökőkúttal. A víz hullása mind lenből utánozva, remekül.

A mesébeillő ékszereknél mondták az éppen akkor ott időző perzsa sahnak, ki érdeklődéssel szemlélte azokat, hogy azok lady Dudley ékszerei. Azt jegyezte meg rá a sah, hogy miért nem öleti meg a tulajdonost a császár, hogy kincstárába helyeztesse ezen ékszereket?

Beszélték akkor, hogy milyen tisztogatást kellett a sah távozása után végezni a bécsi Burgban, mert tudvalevőleg szemeláttára kell naponta szobájában egy juhot levágni.

Lady Dudley csodaszép fiatalasszony volt, sokat írtak azután még róla; hogy 4 fehér ponnyt hajtott fehér kocsin, fehér ruhában az angliai tengerparton.

Nem vittem magammal elegendő cipőt, ott vettem egy párt, az akkori időben óriási áron, 8 pengő forinton, de nagyon tartós volt. Ma a 250 koronás cipő már rövid idő múlva kopni kezd, s 350-400 koronát is elkérnek egy pár jó cipőért.

Igyekeztem gyermekeimben is fölébreszteni és ápolni nemzetünk irodalmának szeretetét és a költők és nagyemberek iránti meleg érdeklődést és tiszteletet.

Rendszerint a pünkösdi ünnepek voltak azok, amikor Pestről az én nagy örömemre gyakran láthattunk jeles írókat és művészeket vendégül házunknál, Hartyánban.

Vadnay Károly egész családjával többször volt itt, Gyulai Pál és Tóth Kálmán, aki oly kedves volt azt mondani nekem, hogy költeményeit senki sem tudja annyi megértéssel, annyira a költő szellemében felolvasni, mint én és a versben kifejezett érzéseit oly híven visszaadni. Egy ízben éppen itt volt egykori zongoratanárom, Thern Károly is nejével és fiaival. Tóth Kálmán egy kedves kis költeményt irt ilyenféle kezdettel:

„Váchartyánban hármás halom van
Ott voltam én a nagytemplomban.”

A többire nem emlékszem, csak így végződik: „De az Isten nem hallgatott meg, mert nála is jobban szerettem”.

Thern leült a zongorához, kíséretet szerzett hozzá, Vadnay felesége, ki igen csinosan énekelt, el is énekelte nyomban.

A költő azt az észrevételt tette, hogy ott, ahol ez áll, hogy: „az Isten nem hallgatott meg”, nem elég magyaros a ritmus. Mire Thern szellemen az válaszolta, hogy ott Istenről lévén szó, nem szabad nemzeti jellegűnek lenni a zenének sem. Azután nyomtatásban is megjelent ez a kedves dal.

Költészet és zeneélvezetről írva idézni kívánom itt azt a nagyon szép költeményt, melyben Helena orleansi hercegnő olyan fölülmulhatatlan kedvességgel írja meg azokat az érzéseket, melyeket az ember lelkében ébreszt egy régi dalnak egy-egy visszatérő akkordja.

MUSIK.

Wer einsam steht im bunten Lebenskreise
 Und was das Leben theuer macht, verlor
 Wie bebt sein Herz, trifft eine liebe Weise
 Aus ferner Jugendzeit sein horchend Ohr.
 Willkommne Töne! — Eures Hauches Lächeln
 Weckt eine schlummernd' Gedankenwelt,
 Verweinte Augen lernen wieder lächeln,
 Die düstre Stirn ist plötzlich aufgehell't,
 Der Zephir, der in weichen Blüthendüften
 Des Orients sich hin und her gewiegt,
 Verbreitet Baisamhauch noch in die Lüften,
 Wenn schon die Blume welk am Boden liegt,
 So lebt, ist auch Traum des Glück's entschwunden,
 Erinnerung im Hauche der Musik.
 Ein kleines Bild aus jenen bessern Stunden
 Bringt uns die alte Seligkeit zurück.
 Musik, du Mächtige! ausdrückvollstes Wort,
 Warum auch sagen was das Herz empfindet,
Tönt doch in dir die ganze Seele fort.
 Der Freundschaft Worte haben oft gelogen,
 Es täuscht die Liebe durch Beredsamkeit,
 Musik allein hat nie ein Ohr belogen
 Doch viele Tausend Herzen hocheufreut.
(Helene Prinzessin v. Orleans.)

Thern olyan művészi érzékkel bírt, hogyha neki a zongorán egyes billentyűt megnyomtak, ő azonnal rögtönzött néhány taktust, annak a nagy zeneszerzőnek modora szerint, akit megneveztek: Beethoven, Mozart, Schubert, Chopin stb. Ennek szinte paródiájaként fölemlítem, hogy volt egy rokonom, aki az akkor nagyon divatos Schulhof-féle „Velencei Carnevál”-t úgy ruhakefével nagyon kedvesen tudta végig játszani.

Thern elmondotta Beethovenről Polko Elise szerint, hogy együtt ültek: ő, anyja és nővére. Beethoven azt a kérdést intézte hozzájuk, hogy mit tartanak a legnagyobb értékűnek. Édes anyja azt felelte: „Das Hören.” Nővére ezt: „Die Liebe”. Beethoven, aki tudvalevőleg süket volt, ezt felelte: „Das Schaffen”. Ezt az Isten meg is hagyta neki élte fogyatáig, de a végzet úgy a szerelem boldogságát, mint a hallást megtagadta tőle.

Zenészekről szólva ide kívánom feljegyezni, hogy Reményi Ede, hírneves hegedűművésznünk általános ünnepeltetésben részesült, midőn Amerikából visszatért és „Repülj fecském” dalával olyan országgraszoló sikert aratott mindenfelé; nagyon kényes volt művészetére és annyira érzékeny és ideges, hogy ha azt tapasztalta, hogy nem hallgatják kellő figyelemmel, az teljesen kihozta sodrából.

Így történt egy ízben, hogy szülővárosában, Balassagyarmaton egy jótékonycélú hangverseny alkalmával néhány elkésett vendég kissé nagyobb zajjal lépett be a terembe, Reményi letette hegedűjét és faképnél hagyta a közönséget.

Thernnek két fia bejárta később Európát, két zongorán játszva hangversenyeken olyan egyöntetű és egybehangzó művészettel, mintha csak két kéz játszott volna, úgy, hogy a „Fővárosi Lapok” azt írták róla, hogy Szarvady Frigyesné, az emigrált kiváló magyar publicista nejének Parisban adott estélyen egy szellemes francia ezt a megjegyzést tette: „Már értem, hogy mi az óhajtott osztrák-magyar *personal-unio*.”

A derék művészcsalád a megtestesült igénytelenség és takarékoság volt. Fáradtsággal szerzett keresményüket gondosan félre rakták, utóbb Bécsbe költöztek, mert fiaik művészpályája így kívánta. Ezek két nővért vettek feleségül, apósuknak saját kereskedelmi hajója volt. Hamburgból gyarmatárúkkal megrakodva indult útra ez a hajó, de a tengeren elsüllyedt, pedig benne volt a jó öreg Thernnek gondosan megtakarított vagyona is.

Gönczy Pál, a néhai kultuszminiszteri államtitkár szintén volt nálunk családjával egy ilyen pünkösdkor.

Sándor „Géza a közeli Tó-Györkről, szíve vonzalmát követve váratlanul ide toppant, hogy ezzel is kifejezze melegen érzett hódolatát leányuk, a bájos és szellemes Etelka előtt, ki ritka művészi tehetségével, mesteri zongorajátékával, páratlan zenei élvezetben részesített és gyönyörködtetett bennünket. Tizenöt éves Ilona leányuk a „Si vous n'avez rien à me dire” éneklésével egy Pattit ígérő hanggal csodálatra ragadott mindannyiunkat. (Úgy tudom, hogy ezen Patti „által híressé vált kis dalnak a szövegét Metternich Paula hercegnő, gróf Sándor Móric leánya írta, dalmát pedig a bécsi báró Rotschild.)

Igen rövid idő múlva ezen leánya az angyalok közé költözött.

Ekkor már édes anyám a „Nőképző Egyesület” fölépítendő házának terveiről tanácskozott Gönczy Pállal s amikor Molnár Aladár volt nálunk, itt beszélték meg a felállítandó felsőbb leányiskola eszméjének megvalósítását.

1874 őszén a balassagyarmati választókerület egyhangúan képviselővé választotta édesatyámat és ez időben édesanyámmal együtt Budapestre költözött, az első évre csak fiamat vitték magukkal, hogy ott a gimnáziumot látogassa. Volt akkor nálunk egy greifswaldi nevelőnő, kinek szülei egy hordó pompás friss heringet küldtek nekünk az év elején. Csaknem az egészet elfogyasztottuk, de amikor szeptemberben édesanyám magával vitte fiamat Budapestre, el akartuk fogyasztani a már hetek óta érintetlenül álló hordócska még meglévő tartalmát is. Másnap két leánykám irtózatos lázat kapott nagy nyakájdalommal, édesanyám elutazott fiammal, de még aznap kiküldte dr. Balogh Tihamért (aki Almási Tihamér néven jeles színműíró volt és édesatyja dr. Balogh Elemérnek, a „Hangya” érdemes igazgatójának) homeopatha orvost, aki megállapította, hogy skorbut a baj. De hogyan lehet ez — mondta — ilyen nagyon kedvező életviszonyok és ilyen fekvésű lakás mellett? Szegről-végre „kikérdezte, mit ettek s mikor a heringekre került a sor, rögtön tisztában volt vele, hogy ennek kellett már túl állottnak lennie, vérmérgezést okozott; a matrózok nagyon gyakori betegsége ez. Savanyú káposztalevet és mindenféle savanyúságot ajánlott, úgy látszott, hogy minden foguk mozog, de végre is teljesen kigyógyultak.

Egy év múlva én is követtem szüleimet Budapestre serdülő gyermekeim neveltetése végett. Fiam nyilvános iskoláztatását akkorra halasztottuk, midőn ő — mint legidősebb gyermekünk — 15 éves korát eléri, azon elvből indulva ki, hogy mindaddig falun maradunk, míg fiam jelleme annyira meg nem szilárdul a családi kör puritán életmódjának védőszárnyai alatt, hogy majd azután erősen ellenállhat a nagyvárosi légkör rontó hatásának. De viszont, hogy megóvjuk a nyilvános életre hivatott ifjút a házi nevelés esetleg egyoldalú hatásától, ezután már nyilvános gimnáziumba kívántuk járni.

Mikor már gyermekeink felsőbb oktatása céljából Budapesten voltunk mindnyájan, rendeztek, tombolával egybekötve karácsonyi vásárt a Nőképző Egyesület javára, melyen a főváros színe-java résztvett. Az akkor Amerikából nemrég hazakerült Liptay Pál nagyon érdekes néger hangversenyt rendezett. Pukyné (Káváról) magyar csárdát állított fel, ő maga csaplárosnének öltözve négy szép leányával nagyon gyarapította a jövedelmet és érdekesebbé tette a „Vigadó” nagytermében azon három estét, melyeken a karácsonyi vásár tartott. Volt egy török és egy kínai teázó pavillon szivartőzsdével összekötve, melyekben gróf O'Donnell és sógor-nője, Tarnóczy Gusztávné árusítottak. A szép, fiatal Tarnóczné öltözékének minden dísze szivarból állott. Diadéme, nyakéke, karperece, sőt még fülbevalóin is szivarkák csüngtek, apró datolyamag nagyságban, ruhája is azzal volt díszítve. Kitétek magukért az írók is. „Kis Pesti Napló” címen Ágai Adolf humoros alkalmi élcslapot szerkesztett; munkatársai legjobb humoristáink voltak. A tombolához vetélkedve küldték a szebbnél szebb

dísz tárgyakat, amelyek számozása és rendezése, osztályozása hetek munkáját vette igénybe a Nőképző Egyesület alelnöke, gróf Teleki Sándorné vezetése mellett a Szervita-téri Teleki-házban. De azután a jövedelem is óriási volt. Kellett is, mert akkor már saját házat készült építeni az Egyesület, akkor tájt vett meg két szomszédos telket a mostani Veres Pálné-utcában (akkor Zöldfa-utca). Az egyik Vitkovics Mihály egykori háza volt, az írói kör akkori gyűlhelye, a másik pedig valamikor egy prot. aranyművesnek volt a háza, kinél XII. Károly svéd király töltött egy éjszakát, midőn lóháton ment Törökországból hazafelé. Akkor történt az, amikor a poltovai csatavesztés után néhányad magával a portához menekült, de amidőn Baltadzsit — a favágóból lett nagyvezért — Katalin cárné összes ékszerének odaajándékozásával megvesztegette és az a teljesen körülfűrt orosz sereget kiengedte a kelepcéből és a cárral hirtelen békét kötött, innen is menekülni volt kénytelen, Magyarországon át tért vissza hazájába. Gróf Karácsonyi Guido budai palotájában is nagy színelőadás volt az Egyesület részére főrangú műkedvelők részvételével. Őfelségük is megjelentek és 500 forinttal váltották meg helyüket a jótékony célra.

Két tréfás dolog maradt meg emlékezetemben ezen előadásról. Az egyik, hogy miként tanígtatta gróf Karácsonyi személyesen inasait, hogyan kell ügyesen menniök az égő kandaláberekkel hátrafelé a lépcsőn őfelségük előtt, mert hátat fordítaniök nem szabad. Az előadáson pedig egy protestáns nagyon szép asszony előtt kellett térdelnie egy fiatal embernek, ki túlbuzgó katolikus volt. Az előadás után kis ideig nem találták, ekkor azt az élces megjegyzést telte rá valaki, „hogymost bizonyára vezekel, mivel protestáns nő előtt térdelt.” Ezen fiatal ember később egyike lett legnevesebb államférfiainknak.

Férjem nővéreinek leánya ez idő tájt ment férjhez s uramat násznagynak, engem nászasszonynak hívtak meg. Csaknem egy egész napi kocsiutat kellett tennünk. Tó-Álmáson pihentettük a lovakat. Eközben megnéztük a Prónayak kertjét, melynek taván csodaszép fehér (Nymphéa alba) vízliliomok virágoztak. Engem egészen elbájoltak.

Az esküvő ugyanabban a faluban volt, hol Blaskovich Ernő lakott. Ő volt az egyik vőfély, reggel jött a menyasszony házához szép négyes fogaton, délben egy másikon és érte este talán még a másik kettőnél is szebb négyes fogat jött.

Székács József volt az eskető pap. Én ebéd fölött szép összeget gyűjtöttem az akkor még csecsemőkorát élő Nőképző Egyesület javára.

Itt hallottam egy kis történetet, mely a régi magyar földesúr és az egykori tisztartó tipikus alakját jellemzi. Egy alföldi nábob halála után örököse jött átvenni az uradalmat, melyet még nem ismert; befogatott, a nagyon régi tisztartót magával vitte, hogy őt tájékoztassa. Látott nagy gulyákat, melyek közül rendkívül kivált szépségénél fogva az egyik, kérdésére megjegyezte a tisztartó, hogy az nem tartozik az uradalomhoz, az az övé; majd egy gyönyörű disznósordára ugyanazt a feleletet kapta; éppen egy nagy ménesre. Ekkor a gróf kijelentette: „No, ha ez mind az öné, úgy holnaptól fogva ön nem az enyém!”

A régi magyar nemes nembánomsága oh, de hányszor elnyerte a maga büntetését! De elnyerte azt és pedig méltán a gög, a dölyf is, példa rá, ami néhány év előtt történt. Egy nógrádmegyei grófné gyermek nélkül halt meg és végrendeletében férjének hagyományozta vagyonát. A végrendeleten két komornyikja volt aláírva, mint tanú. A grófnak sehogysem volt inyére ez a társaság; kikaparta a két nevet és helyettük más nevekké hitelesítette. A rokonnok ennek alapján pörrel támadták meg a végrendeletet és azt meg is nyerték.

Ebben az időben építtette át férjem a modern kívánalmaknak megfelelően a Borz-utcai családi házat. Még alig volt készen, a második emeleten egy lakást Szemző László vett ki, aki inasát megbízta, hogy a lakás gyorsabb kiszáradása végett még este is jól rakja meg a kályhát, mielőtt aludni megy.

Egy reggelen az első emeleti lakáson nagy meglepetés volt, mert a felső kályha szépen lezuhant. Az iparosok gyaluforgácsfélével töltötték meg a kályha környékét a parkett alatt, a kályhából kihullott paráztól ez lángra kapott és az egész kályha lesétált az első emeletre.

Vadnay Károlynak édesatyja, Lajos, tudvalevőleg híres nyelvész volt. Azon állításával szemben, hogy a kedély, melyre a franciáknak kifejezése nincsen, a „kedv” gyöktől ered, valamelyik élces képviselőtársa ezt hozta fel, hogy hát akkor a tökély szó „tök”-ből ered-e?

Előtte Helmeczi csinált néhány hajmeresztő szót, pl. a”tipratyu”, mely járdát jelentett. Egy időben nagyon kifogásolták az ár képzőket és a hordárt hordó-nak kezdték nevezni, ez bizony komikussá is válhatott volna, ha valaki egy magas szikár hordárt szólít a sarokról s így kiált eléje: Hordó, jöjjön ide! Mikor Czuczor Gergely az Akadémiában a z nélküli c-ék használatának pártjára állott, azzal bosszantották őt, hogy most már ő Kukor Gergely lesz.

Pulszky Ágostonról csinálták azt az élcet, hogy a szedők mikor az ő túl okos és túlságosan bonyolult szerkezetű mondatait könyvéhez szedték, megzavarodtak e munkájuk közben.

Gyulai Párol pedig az járta, hogy ő annyira lelkiismeretes és skrupulózus, hogy gyakran még az Athenaeum nyomdájába is elszaladt, ha eszébe jutott, hogy valahová másféle Írásjelet, vagy vessző helyett pontosvesszőt stb. kellene tenni, hogy azt helyesbítse az ő nyomtatás alatt levő munkájában.

1878-ban az új képviselőválasztások idején a politikai helyzet megváltozott; atyám nem lépett fel, az ő kerületére másnak fájt a foga. Szavát vették, hogy nem megy választói közé még csak búcsúzni sem. Ezzel erősen ellentétbe jutott önmagával, mert hiszen a hálátlanság látszatával bírt az a cselekedete, hogy akik örömpesve várták, hogy újjólag egyhangúlag képviselőül kiáltsák ki, azoknak feléje sem nézett.

De így kívánta azt a politika és ő szavát adta s azt meg is tartotta.

Ez időtől fogva atyám odahagyva a politikai tért, ismét visszavonult gazdaságához falusi otthonába. Budapestre költözésünk idejére esik az, hogy a családuknál alkalmazott nagyon lelkiismeretes német nevelőnőtől, Kunike Paulinától el kellett válnunk. Ő német származása dacára olyan lelkes magyarrá vált, hogy nemcsak megtanulta nyelvünket, hanem Győry Vilmosnak több nagyon kedves elbeszélését le is fordította németre. Gyermekeim ízlését a költészet és zene iránt, valamint a festészetben és kézimunkában rendkívül kiművelte; finom, csiszoló hatással volt nevelésükre. Nagy hálátlanság lenne tőlem, ha ő róla szeretettel meg nem emlékezném. Meg kell még említenem azt is, hogy dacára annak, hogy hazánkat annyira megszerette, mégis erősen élt benne a német faj szeretetét és élénk örömmel hallotta a nagymarosi szőlőkereskedőktől, hogy a mi nagyon szép fekete Oporto-szőlőnket Berlinbe hordják s az ottani szőlőcsarnokból vásárolnak Bismarck és a német császár asztalára s ugrándozva újságolta nekünk, hogy milyen kedves dolog az, hogy ő és a nagy Bismarck mind a ketten váchartyáni szőlőt fogyasztnak.

Az is szállóigévé lett, hogy Bismarck nagy németiségi tervei mellett olyan szerényen nyilatkozott, hogy ő nem kíván több területet a német birodalom részére, mint ameddig a ceruzája ér a mappán! Ekkor jöttek divatba az úgynevezett „Bismarck-ceruzák”, melyek ennek illusztrálásaként több mint félméter hosszúak voltak.

Körülbelül 35 év után Kunike kisasszonyt meghívtuk egy estére magunkhoz, mert ő is Budapestre jött lakni. Képzletünkben a régi jó időket s az azokhoz fűződő kedves emlékeket kívántuk ezzel fölleveníteni családi körben; mindhárom leányom eljött ezen találkozóra. Felejthetetlen kedves est volt ez és nagyon jól esett mindnyájunknak az együtt töltött régi, kedves időkre, derűs szép emlékekre visszagondolnunk. Egyik a másikat igyekezett felülmúlni emlékezésének élénkségével. És nagyon jól esett mindnyájunknak tapasztalhatni azt, hogy ő az elmúlt 35 év óta nem veszített

el semmit élénk szellemének, vidor kedélyének frissességéből. Úgy tíz nap múlva írtam neki budai lakására a szép estnek reám tett felejthetetlen kedvességű benyomásáról s hogy milyen jól esett őt olyannak látnom, mint amikor elváltunk egymástól réges-régen. Levelemre nem jött válasz, mire küldöncöt menesztettem hozzá, hogy nem beteg-e? Ez azzal jött vissza: „tegnap temették.” Ilyen az élet: Heute rot, morgen todt !

Mikor már az egész tanév alatt Budapesten laktunk, szorgalmasan kerestük az alkalmat arra, hogy hazánk nagy szellemeivel is érintkezzünk. Gyakran eljártam gyermekeimmel a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia üléseire. Ezek voltak legélvezetesebb szórakozásaink. Nők akkor még alig jártak ezen felolvasásokra, de annál inkább az egyetemi ifjúság. Egyszer jó anyám és Ilona leányom, meg én voltunk csupán nők s az úgynevezett Kisfaludy-terem zsúfolásig megtelt. Elénk tolakodtak, Ilona rosszul is lett a nagy tolongásban. Rövidesen áthelyezték a havi üléseket az Akadémia rendes üléstermébe és Vadnay egy ízben Ilonkámot így mutatta be író-társainak, hogy: „íme, az élő ok, hogy a Kisfaludy-Társaság havi üléseire tágasabb terembe költözött.”

Ha valami nevezetesebb, tanulságos felolvasás volt, annak meghallgatását sohasem mulasztottuk el. Egy ízben a híres Brehm Alfréd ornitológus tartott Budapesten felolvasást, persze, hogy elmentünk arra. Oly érdekesen beszélt el, mennyivel értelmesebb a ló a borjúnál, hogy minő egészen más tekintettel szemlél egy új kaput; továbbá, hogy milyen nagyon tanulékony a pudli. Volt valahol egy kutyapécernél összegyűjtve nagy csoport kutyá. Egy tanulékony pudli megfigyelte, hogy élmezőjük miként nyitja a kilincset, egyszer csak ő is kinyitotta és ezzel vagy 300 kutyának lett a kiszabadítója.”

Nagyon kedvesen csevegte el, hogy a fecske milyen bámulatos módon tudja meg találni azt a helyet, melyről vándorútjára indult. Volt Németországban egy leányka, aki megtanított egy fiatal fecskét arra, hogy, ha mutatóujját kinyújtotta és így szólt: Schwälbchen, Schwälbchen! a fecske ujjaira szállott és csőrével kiszedte a leányka szájából az eledelt, ősszel elröpült. Mikor a jövő tavaszon megjöttek a fecskék, megpróbálta ezen hívogatást s íme az egyik odarepült szépen, ebből látta, hogy ez az ő tavalyi kedves tanítványa.

Hallottam, hogy egyszer egy leányka levelet kötött a fedelükön fészkelő gólya szárnya alá s amikor a jövő évben Afrikából visszatért a gólya, hozott rá feleletet s a krónika azt mesélte, hogy házaspár lett a levelet váltókból.

Ehhez hasonló sajtószerű levelezést folytatott egy bájos, ifjú leány tíz éves kora óta napjainkig, midőn ő már asszony és 15 éves leánykája is van. Az ő lelkülete finom, mint a lehelet, tiszta, átlátszó, mint a gyémánt. Szinte hihetetlen története van ezen ideális levelezésnek. Általa igazán eszményi világ nyílik meg előttünk ebben a mai prózai, üres, haszonleső és önző gondolkozású korban. Költészetteli gyöngéd érzésekkel vezet egy tisztultabb légkörbe. Merem állítani, hogy ez a mai kor viszonyai közé és gondolkozásába alig illeszthető bele. Én a mai kor alatt a 20-30 év előtti időt értem, nem ezt a mostani vérengző, öldöklő, egymás ellen törő, a jó erkölcsökből és becsületességéből teljesen kivetkezett szerencsétlen kort. Az egykori bájos fiatal leány Szotyori Nagy Flóra, felesége Jász Gézának, az én boldogult egyetlen fiam iskolatársának és jó barátjának.

Íme ezen levelezés története az ő saját följegyzése szerint:

„Tíz éves kis leánykoromtól fogva járt nekem egy kedves hetilap „Das Kränzchen”. Abban van egy állandó rovat: Bettelecke. Itt gyakran előfordul a következő kis felszólítás: „Ansichtkarten zu tauschen wünschen”. Egyidőben kedvet kaptam szép budapesti látképeket küldeni mondott címekre. Minél messzebbre törekedtem. Hadd lássák meg, hogy van Magyarország és milyen szép annak fővárosa . . . Egyiptom, Török-, Orosz-, Olasz-, Franciaország, Amerika, a Canári-szigetek és a

többi világrészbe és országokba röpítettem vidám üdvözleteimet, melyekre nem késtek a kedvesebbnél kedvesebb válaszok. Némelyikkel levelezésbe eredtünk többszöri kártyaváltás után és olyan szoros igaz barátság fejlődött ki közöttünk, melynek örömei életemnek sok óráját édesítették meg. Hálás szívvel vagyok érte mindnyájuknak. Ifjú korom legszebb emlékei közé tartozik ez a levelezés. Néhány barátommal még most is fennáll az összeköttetés több mint 25 év óta. Van egy kedves barátóm Hamburgban, továbbá Mascarville, Petersburg, Reval, Punta-Arenas, Maghellanes-szorosnál, Londonban, Münchenben, Greifenhagenban. Többször megleptek már engem kedves ajándékokkal is. Mascarvillei barátóm fest. Egyik barátóm Punta-Arenasba ment férjhez egy jingol farmerhez. Az irt és rajzolt Pirikémnek egy eredeti képeskönyvet. Ő küldte Pirikémnek az első szalagcsokrot kacsóira. A másik egy csipke-zsebkendőt küldött Londonból. Azzal lett az én első leánykámnak keresztvize letörülve, eltettem esküvőjére. Csak múltkor volt vele a templomban, konfirmáláskor. Egy nagyon kedves barátóm meghalt rövid egy évi boldog házasság után. Kis leánykáját édesanyja koporsójánál keresztelték meg. Az ura irt nekem halála után és ameddig meg nem házasodott újra, rendszeresen kaptam ő általa értesítést a kicsi leányról. Ekkor megszakadt a levelezés az ő részéről, de a kisgyermek nagyanyja vette át a tollat haláláig, ő irt nekem pontosan szegény Gerdám leánykájáról. Röviddel halála előtt, most 4 éve, irt ő nekem egy olyan kedves levelet, melyre meghatottság nélkül nem gondolhatok . . . Hogy az Isten mint áldjon meg engem: „für meine Treue zu ihrer Tochter bis über's Grab!” Most meg Gerdám nővérével levelezek. Utolsó levele (1917 aug. 4) így kezdődik: „In der vorigen Woche habe ich so lebhaft von Dir geträumt, dass ich mir gleich vornahm, Dir sofort zu schreiben. A kis Gerda, ki egyidős Pirikémmel, már nagyban levelez vele, mióta Piriké tud németül fogalmazni. Ismerem személyesen Gerdám nagybátyját, ki festőművész, átutazott Pesten keresztül Pétervárról Münchenbe és azért ejtette útba Pestet, hogy engem meglátogathasson. Egy másik barátóm édesapját is ismerem, őt a német császár küldte nagyobb útra és bár Pesten nem volt dolga, felkeresett engem és nagyon kedves napot töltöttünk együtt. Meglátogatott még egyiknek katonatiszt bátyja feleségével nászútjok alkalmából. Személyesen még csak egy barátnömet ismertem meg. Így rendezte ezt a sors és a nagy távolság. De azért oly benső és őszinte a szeretet közöttünk, hiszen a barátság tisztán lelki benyomás és talán ezen ismeretlen barátnőim lelkét jobban ismerem, mint több személyes ismerősömét. Igaz lelki gyönyörűség származott nekem ebből egész életemre és az a haszon is, hogy az idegen nyelveket van alkalmam gyakorolni legalább ezen a módon. Bár ez az áldatlan háború a szellemi összeköttetést többen megszakította és semmit sem tudok róluk nagy sajnálatomra”.

1917 június 28-án vidám jókedvben köszöntött be hozzám az az egész kis család: apa, anya és három gyermekük, kiknek központja a fenti levél Írónője.

Alig néhány hétre egy gyászjelentés a kedves, finomlelkű fiatalasszony váratlan halálának hozta hírért.

Istenem, Istenem! tehát a Gyulai Pál megható szép költeménye újból életre kelt: „Három árva sir magában!”

A kétségbeesett férj levelei hű világot vetnek az ő fájdalmára és veszteségük nagyságára. Óhajtok belőlük idézni egyet-mást: „Most tudom, mit szenvedett Krisztus a Golgotha hegyén, midőn összeomlani látta szeretetének egész világát. Megakad a toll a kezemben, nem tudom folytatni, mert minden oly hiúnak tűnik most előttem, nem tudom, írjak, ne írjak, nem tudok gondolkodni. Oly üres minden és oly végtelen, szürke; üres szürkeség az egész lelkem, az egész világ! Összeomlott az én világom, az egész épület rombadólt, szanaszét hevernek a kövek, va-

lami borzasztó kartács beleütött s széthányta; az a gyönyörű templom, a jósnak, ártatlanságnak, becsületességnek és önfeláldozó kötelességtudásnak temploma összedőlt. És mi maradt helyette, egy fehér hideg szobor fekvő. Ezt a szép fehér márványszobrot is eltettük a föld alá. Összeomlott az én gyönyörű templomom és én járok, bolyongok, mint az elmezavart, a szívem üres s egész testemen végigvonaglik egy rémítő fájdalom. És midőn így bolyongok, találkozom három kis árvával, feketében vannak mind a hárman, reám meresztik szemeiket, talán követelnek tőlem valamit, a kicsinek a szája félrebigyed és kérdi: „Apuka, hol van édesanya?” És akkor érzem, hogy még van szívem, kimondhatatlan fájdalom facsarja össze és reáborulok a három árva gyermekre és sírok, sírok szüntelen.

Szegény édes jó Flórámát felejteni nem tudom; folyton reá gondolkodom s a keserűség emészti szívemet, folyton vele vagyok” s mégis rettenően nélkülözöm ittlétét, leírhatatlan a kedélyállapotom, mert egy ilyen angyali jó nőt, ily ártatlan tiszta lelket nem lehet felejteni, az ő vesztének sebe folyton éget, folyton éget.

Rettenetes a csapás mi engem ért, ha az ő ártatlanságára, szívjóóságára, őszinte becsületességére és fáradhatatlan munka- s kötelességteljesítésére, ha egyszerűségére és igénytelen szerénységére gondolok, meg kell örülnöm.

Nagy szomorúságban és fáj dalomban élünk, lelki betegségemet leírni képes nem vagyok.

A karácsony bizony szomorú lesz. A kis Zoltika legjobban szenved, ma is sírt anyja után, nem tud belenyugodni, hogy ne lássa többé: „Mért nem jön le oly soká édesanya az Égből, mondogatja, hisz most már meggyógyították az angyalok”.

Én ismertem jól ezen eszményi lelkületű fiatal nőt és midőn itt búcsút veszek tőle Gyulai Pál ama költeményének végső sorait tudatosan alkalmazhatom rá:

„A temető mindent elföd,
But, örömet és szerelmet,
De ki gyermekét szerette,
Gondját sir el nem temette”.

Ezt a szomorú képet elhagyva, követem emlékeim félbeszakított útját és ide akarom jegyezni egy vasúti kedves találkozását.

Egy ízben Vanyarcról Budapestre utazva Gödöllőn egy feketébe öltözött úrnő lépett a kupéba, engem beszélni hallva, felém fordul ezen kérdéssel: „Nem rokona Veres Pálnénak, mert a hangja nagyon emlékeztet rá?” „Miért kérdi?” volt válaszom. „Mert én neki végzetlen nagy tisztelője vagyok”. Ekkor természetesen bemutattam magam s mondtam, hogy az az én édesanyám. Ő is bemutatta magát: Ferenczy Ida volt. Erzsébet királyné felolvasónője. Nagyon élvezetes volt a vele utazás. Később baráti viszony fejlődött közöttünk. Többször látogattuk egymást s én egyszer Gödöllőn is fölkerestem őt gyermekeimmel együtt.

Egy őszőn nagy löversenyt rendeztek a környékbeliek Gödöllőn, Kocsikról néztük a futtatást. Ott volt a kis Mária Valéria főhercegnő is, egészen olyan korú, mint az én Lenkém. (Ferenczy Ida beszélt róla, hogy mennyire szeret a kis főhercegnő gyúrni és hogyan nyújtja ki felgyürközött karokkal, kis nyújtófával a tészta.) Kocsiink közel állottak egymáshoz, mozgékony Józsi fiam eltávozott kocsinktól s ott hallottam, amint báró Orczy Béla öfelsége személyi körüli miniszter, vadásztársai-val németül arról beszélt, hogy e napokban már lehet szalonkákra vadászni, erre a 12 éves fiú azt „mondja: „Mein Vater hat schon eine

Schnepfe geschossen in unsern Garten". Beszédbe eredtek vele és nagyon megtetszett nekik az eleven eszű fiú.

Gödöllőről eszembe jut a királyi kastély építetőjéről, Grassalkovich-ról egy igen jó adoma. Pesten az ő palotája az egykori Hatvani-utca elején volt, körülbelül a Ferenciek templomával szemben. Az én gyermekkoromban ebben az épületben volt a posta, magam is jártam eleget oda. Ennek a palotának volt a boltíves kapuja fölött egy balkonja, melyen Grassalkovich állítólag nagyon sokat tartózkodott. Volt egy nagyon kedves fehér paripája, melynek szobra Gödöllőn a palota udvarán most is meg van. Mikor Gödöllőről Pestre ment hosszabb időre, meghagyta háza népének, hogy nagyon vigyázzanak rá, mert akitől ő annak halálhírét hallja, azt ő lelövi. Egyszer csak kimúlt a kedves paripa. Nagyon meg voltak akadva, ki vigye meg a hercegnek ezt a hírt. Egy *cigány nagy* jutalomért vállalkozott rá és furfangos módon eszelte ki annak módját. Pesten le-fel járkált a Grassalkovich palota előtt olyankor, mikor a herceg a balkonon sétálgatott s nagy hangosan mondogatta: „Én Gödöllőről jöttem, csak megláthatnám a mi jó hercegünket és beszélhetnék vele. A kedves paripáját is láttam!” Ezeket hallva Grassalkovich lekiált hozzá: „No, more, hát hogy van a paripám? Vigan ugrálgat?” — „Ugrik, ugrik, de nem magasan”. — „Hát nyerítget?” — „Nyerít, nyerít, de nem hangosan”. — „Talán bizony megdöglött?” Ekkor a cigány mutatóját kibökve így kiáltott fel: „Né, maga mondta ki!” És így megmenekült a meglövetéstől és a jutalmat is megkapta.

Azt is hallottam Grassalkovichról, nem tudom igaz-e, hogy Mária Terézia látogatása alkalmából Pesttől Gödöllőig porcukorral borította az utat szánút gyanánt.

A hatvanas években folyadott a Nőképző Egyesület az Orsz. Ipar-egyesülethez, hogy nyitna egyes iparágakban tanfolyamot a nők számára is.

Midőn Illésy Györgyné folyadott egy gyorsírói állásért, kérését elutasították azon megokolással, hogy nő a képviselőházban nem nyerhet alkalmazást. Édesanyám nyílt levélben többi közt ezeket írta hozzá: Nem ütközünk meg abban, ha az imaházban férfi és nő együtt ájtatoskodik; nem, ha a színházban, táncvígalmak, hangversenyek alkalmával együtt mulat; nem végre, ha a mezei munka mellett s az országutak készítésénél együtt foglalkozik! Miért kelthet aggodalmat a nő megjelenése a képviselőházban? hol joggal fel kell tételeznünk, hogy az ország férfiainak színe-java foglal helyet komolyan munkálkodva, törvényeket hozva, melyek ereje férfira és nőre egyaránt kötelező.

1873-ban a bécsi világiállítást megelőzőleg édesanyám a Váci-utcai Nádor-szállóban (lakásán) kiállítást rendezett mindazon munkákból, melyekkel a magyar nők a kiállításon résztvenni kívántak. A bécsi világiállítást volt az első, melyen a nők rendelkezésére külön csoportot bocsátottak.

Majd 1875-ben felszólítást intézett az országban létező nőegyesületekhez, alapítanának együttesen nagy országos iparvédő-egyletet! Legyünk mi magyar nők az elsők, kik jó példával és római jellemhez illő kitartással azt mondjuk: mi nem engedjük vagyonunkat léhán kivándorolni külföldre; lerázzuk az idegen békókat, hogy ne járjunk úgy, mint a vad népek, kiket egypár üveggyönggyel az aranytól fosztottak meg, mellyel a természet megajándékozta őket. Hogy Magyarországot létezéssék és helyét a Nyugat többi nemzetének sorában megtarthassa, kell, hogy nemzetünk erejét, akaratát, ügyességét, munkásságát lehetőleg megfeszítse. E világon megdönthetetlen törvény uralkodik, melynek minden szerves élet alá van vetve s ez az, hogy az erősebb minden irlalom nélkül elnyomorítja, elpusztítja a gyengébbet.

Felhívást tett közzé, hogy e tárgyban egybehívandó értekezletre küldjön kebeléből minden nőegyesület két-három tagot, vagy küldjék be írásban nézeteiket, hogy mit lehessen és kelljen tennünk arra nézve, hogy szükségleteinket, ruházatunkat hazai gyártmányokból fedezhessük.

A haza hölgyeihez általában szintén felszólítással fordult, hogy szükségleteiket tisztán hazai gyártmányokból elégítsék ki.

Majd az akkori kereskedelmi miniszterrel, br. Simonyi Lajossal együttesen felhívást bocsátottak ki a hazai iparpártolás érdekében, értekezletet hiva össze.

Volt már 500 tag s 1877 ápr. 15-ikére közgyűlést hívtak össze. A megalakult iparpártoló-egyesület felkérte édesanyámat az elnökségre, de ő nem fogadta el, azzal indokolva meg tagadó válaszát, hogy minden idejét a Nőképző Egyesületnek kell szentelnie, mire baljóslatúlag mondták akkor, elsőnek Gonczy Pálné, hogy: nem is lesz abból semmi, ha nem Veres Pálné áll az élére.

1879-ben Székesfehérvárt felszólalt édesanyám az ottani iparkiállításon, hogy általánosságban mindenkinek, nemcsak férfiaknak, de a nőknek is bizonyos iparágban ügyességet kellene szerezniök.

Arany Jánost mentünk ez időtájban küldöttségileg felköszönteni, de arra bizony már nem emlékezem, milyen alkalomból. Én egy kocsin mentem Bulyovszkynéval, ki nálunk választmányi tag volt, a kocsiba hozatta nagyon érdekes tigristakaróját, melyet ő Parisban kapott az öreg Dumas Sándortól. Ha jól tudom, Dumas terítette le a tigrist.

Dumas műveinek olvasása annyira el volt terjedve, hogy azok bámulatos gyorsasággal követték egymást a könyvpiacra. írói termékenységéről ezt a kedves kis francia megjegyzést mondta el nekem édesanyám, aki olvasta valahol: „Alexandre Dumas, ce puissant esprit, qui fait sortir de sa tête des volumes tous reliés, rien qu'en se grattant le front.”

Bulyovszkynéről hallottam másoktól, hogy Gmundenben németországi szereplése alatt a bajor király szép villát építtetett számára, hol az egyik szoba kék selyemmel volt kárpitozva, melyet brüsszeli csipkék fedtek.

A Ring-színház égésének reggelén hozott magának jegyet Bulyovszkyné. A jegy száma 13-as volt, babonából nem ment el. Este leégett a színház. Lám, néha még a babona is tesz jó szolgálatot.

Bulyovszkyné mondotta nekem, hogy a Nőképző Egyesületnek olyan nagy jövője van, hogy majd meglátom, hogy meg fogja vásárolni még az ő szomszédos házat is. A mostani esztendőben már közel állottunk éhez, de sajnos, a túljózanul gondolkozók és a rideg ceruza mást parancsoltak és lehűtötték a föllelkesült kedélyeket és legalább egyidőre elfűjták a lelkesedés lángját, mely e terv megvalósulását remélte.

Ebben az időben találkoztam egy nőképző egyesületi gyűlésen 20 év után először Győry Vilmossal, ki épen akkor feleségével ipjánál, Székács Józsefnél időzött Budapesten. Édesanyám valami megbízással el is küldött hozzájuk. Oh, Istenem! miként ébredtek fel lelkemben azok az édes költői emlékek, melyek meleg aranyos fényt vetettek még a 20 év utáni időre is. Az akkor alig 20 éves fiatal költő, — most boldog családapa — mint orosházai lelkész állott előttem. Szavának csengése, lelkének nemes kisugárzása most is a régi volt.

Ősz felé eljött hozzánk Vanyarcra, ahol másnap tizennégy gyertyaláng világította be Iona leányom születésnap virágait.

Isteni két nap volt ez! Mint mikor nyugovóra száll a nap s még egyszer bevilágítja ragyogó sugaraival egész pályafutását. Amilyen tündéri szép volt a hajnalhasadás, amikor minden fűszál harmatcseppje a napsugártól beragyogva ezer színben tündököl s Heine szerint gyémánttá, rubinttá, smaragdá válik, a lélek minden ihletése, a szív minden dobbanása most is a régi emlékek, a rózsás ifjúság az emlékezés melegségétől új életre kelve, újult boldogságot árasztottak lelkembe. Mintha felhangzott volna a régi dal régi ifjúságról. A napnak fénye, ragyogása ugyancsak a régi volt.

Ekkor már mint a budapesti ág. ev. egyház megválasztott lelkésze és Székács utóda, utazott Orosházára búcsúzni, útba ejtve Vanyarcot. A beköszöntő, beiktató istentiszteleten jelen voltam, nem én vagyok hivatva

arra, hogy ismertessem lelkési nagyságát, eszének, szívének nemes nyilvánulásait. Beszéljen ő maga! Beköszöntő ünnepi beszédében többi között ezeket mondja:

„Míg napjainkban sokkal jelentéktelenebb állomás betöltése is gyakran lángra szítja a pártoskodás tüzét: ti egy értelemmel, egy akarattal engem méltattatok bizalmatokra! Hogyan fejezzem ki hálámat e megtiszteltetésért? A szó kevés, kevés még a könny is, — válasz csak az egész élet lehet! S úgy áldjon meg engem az áldások Istene, amely híven be fogom tölteni azon szent föltételemet s itt nyilván vallott fogadásomat: hogy amíg életben tart, mindazt, mi a lélek tulajdonaiból részemül jutott, hűséggel és örömmel tinétek szentelem! Bizalmatokat megnyerni a legédesb boldogság, — bizalmatokat megőrizni a legszentebb kötelesség. E megnyert bizalom hű emlékezetben tartása lesz egész élttem vezérszavak; e bizalomnak ily alakban történt megnyerése mondatja hálás ajkaimmal: „Az én sorsom esett nékem kies helyen, nyilván szép örökség jutott énnekem!” — — —

Az evangéliumi protestáns lelkész élete nyílt könyv legyen, melyben hűvei s az emberek általában szabadon olvashassanak s találhassák annak minden lapján megvalósulását azon igazságoknak, melyeket a lelkész ajkai hirdetnek. Mert hogyan állhatnánk meg akár Isten, akár csak az emberek előtt is, ha tetteink magok cáfolnák meg szavainkat s tanításunkat életünk? Isteni Mesterünk nem ezt tanította, hanem igenis azt: „*Úgy fénylő a ti világosságtok az emberek előtt, hogy látván a ti cselekedeteiteket, dicsőítsék a ti mennyei Atyákat!*” Ha Isten országát építeni akarjuk — s pedig ez szent hivatásunk — szükség, hogy a legteljesebb összhang legyen tanításunk és életünk között. Itt is követnünk kell az Üdvözítőt, aki példát hagyott nekünk, hogy aszerint éljünk, itt is az ő nyomdokában kell járnunk, kinek tanítása élet, kinek élete tanítás volt. A lelképásztor egyéniségének igen nagy és fontos szerep jutott hivatala üdvös betöltésénél. Sikeresen együttműködni híveinkkel vonzalom nélkül, lehetetlen; vonzalmat pedig szeretet, szelídség, jóakarát, szíves szolgálatkészség nélkül megnyerni nem képzelhető. Felfogásom szerint, ezek azon föltulajdonok, melyekkel ékeskednünk kell, ha a ránk bízott szent örökséget híven meg akarjuk őrizni. Mit érne az elmének legfényesebb tudománya, ha a szívnek meleg, érző szeretete, hiányzanék. — — — — —

Híveinktől szeretetet kérünk és várunk: adjunk e drága kincs helyébe viszont mi is szeretetet. Szeretetet, mely bizalmat szül, mely közeledésre bátorít; mert hogyan nyitná reánk valaki örömmel hajlékunk ajtaját, ha már eleve rideg tekintetünk találkozásától kellene félnie.”

Győry a budapesti ev. egyháznak, úgy lehet mondani, hogy nemcsak lelképásztor, de költője és szíve volt, úgy miként Székács József egyházának atyja, szónoka és esze. Mily szépen mondja Győry: „Nincsen tapasztalat, tudás oly csekély, hogy annak az ember hasznát ne venné az életben!” Csak egy pár jellemző vonást kívánok feljegyezni Győryről. A minden tavasszal négy hónapig tartó konfirmáció lelkes előkészítés tanítványainak szívében soha el nem múló mély benyomást hagyott. Átvitte tanításait még a szószerkekre is, ugyanis prédikációiból tanítványainak szintén kellett kisebb egyházi beszédeket készíteniök, melyeket azután ő jóakaró bírálata alá vett és pontosan ki is javított.

Vasárnaponkint még a raboknál is tartott istentiszteletet, sőt lelkének nemes érzelmeivel még tovább ment: volt Újpesten olyan hűve, egy cipészgyerek, akit az Úr vacsorájához szintén előakart készíteni, nem járhatott a fiú a tanításra, csupán csak vasárnap délben volt egy szabadórása. A lelkész kifáradva az istentisztelet tartásától és a vasárnapi sok munkától, még akkor sem tért pihenni, hanem ezt a fiút minden vasárnap egy egész órán keresztül tanította s a múlt heti leckéjéből kihallgatta.

A konfirmáció ünnepélyén — áldozó csütörtökön — mindenik tanítványának szebbnél-szebb emléklapot adott. Egyházi beszéde előtt mindig ezt a fohászt mondta el:

„Istennek szent lelke szentelj meg most minket,
Aldd meg, tedd hasznossá elmélkedésünket”.

Elmondta egy ízben, milyen nehéz feladata volt az akasztófára ítélt orosházai származású gyilkossal, Madarással, börtönében tölteni annak utolsó éjszakáját és őt lelki vigaszban részesíteni, szívét a megbánásra indítani és őt nemcsak a halálra előkészíteni, de a túlvilági életre is.

Kérdezte tőle, nincs-e valami kívánsága, amit ő teljesíthetne? (A siralomházban ugyanis a halálra ítéltnek mindenféle kívánságát teljesíteni szokták.) Az elítélt arra kérte lelkészét, írja egy búcsúlevelet jegyeseinek. Az akasztásnál is jelen kellett lennie.

Milyen különbözők a felfogások! Reám, tudom, igen nagy és borzalmas hatással volt, midőn jó atyám elmondotta, hogy patvarista korában Pesten, a vármegyeházának törvényszéki osztályában, az apagyilkos gróf Beleznyayt látta a három napra terjedő ügynevezett siralomházban. Volt egy szomszédunk, egy igen előkelő úr, aki minden akasztásnál jelen kívánt lenni egy jó barátjával, sőt egy harmadikat is mondtak, egy olyat, kinek édesatyját kivégeztette Haynau. Az akasztáshoz már hetekkel előbb megrendelték jegyüket a nézők első sorában. Úgy hallottam, hogy egy olyan babona is van, hogy a hóhér kötele szerencsét hoz, ezért nagy áron szoktak vásárolni darabokat belőle.

A szilveszter-esti elmélkedések zsúfolásig megtöltötték mindenkor a Deák-téri templomot, mindenik hallani akarta szinte imádván szeretett lelkészét: Gyóryt.

Szívбай vitte el! Annak a szívnek a betegsége, amely őt az eszményi lelkipásztor mintaképévé avatta. Amint mondani szokás, agyon dolgozta magát. El volt tiltva az orvosok által, hogy éjjel is dolgozzék, de ő nem ismert mérséklést a munkában. Mikor már lámpájának olaja kiegészett, szép csendesesen összeöntögette a szomszéd szobák lámpáinak olaját s úgy folytatta a munkát.

Amidőn már ereje nagyon gyöngült és betegeskedése folyton fokozódott, az orvosok jó levegőre, Ausseeba küldték. Ott kerestem fel levelemmel s oda küldtem utánna Ilonám albumát azon kéréssel, lenne szíves írni bele. Az albummal elküldtem azon kis könyvet is, melynek címe: „Emlékkönyv konfirmációhoz készülő leánykák számára”. Ennek első üresen hagyott lapjára írt ő régebben néhány sort Ilonának. Gondoltam, hogy ha betegeskedése miatt fárasztaná őt valami új gondolatot írni a könyvbe, úgy írná bele ugyanazon sorokat. Az album az alább idejegyzett sorokkal érkezett vissza:

Hogy rád az ég boldog napot derítsen,
Míg itt e földi pályán tart utad:
Mindig a *szent*, a *jó* s *igaz* hevítsen,
S *nemes* képezze célodat!
Így lesz az élet s a halál is áldott,
Így vár a mennynek édes üdve rád;
Boldog te! — a példát közel találod:
Légy, drága gyermek, olyan mint *anyád!*

Derűsb napok verőfényén szakasztám
E néhány *nefelejtsét* egykoron.
Bocsássa meg jó szíved, drága lányka,
Hogy újra ezt leled csak e lapon.
Az a derű — hajh! már homályra válik
A nap, — ha lassan — mégis alkonyul,
Hűvösb a lég, — a nap sugara bágyad,
S az egyre nőző est harmatja hull.

Ez alkony elhaló világa mellett
 Jártam be újra kis virányomat:
 Kerestem: lenne-e még szebb virágom,
 Mit majd e kéz újabb emlékül ad?
 Hiába néztem szerte jobbra, balra,
 Nincs szebb virág e kis mező ölén,
Elvet, tehozzád illendő nemesbet,
S példát dicsőbbet, — nem találtam én!

Alt-Aussee, 1884. aug. 14.

Győry Vilmos ev. lelkész.

Hazaérkezése után bizony nem sokáig szenvedett már. Ravatalára küldött koszorúm szalagjára örök hálám kifejezéséül ezen elismerő vallomást írtam: „Ki lelkesedni megtanítottál, Isten veled!”

Madáchnak egy nagyon kedves ötletét kívánom följegyezni az utókor számára. Lisznyai Kálmán gyakran meglátogatta őt Csesztvén. Verseit mindig fennhangon csinálta. Madách egy ilyen alkalommal a szomszédaszobában elleste és fölírta egy papírlapra az egész verset és aláírta Tompa Mihály nevét s íróasztalába zárta. Mikor azután Lisznyai szokása szerint elszavalta neki költeményét, azt mondta Madách: „Kálmán, én ezt a verset már olvastam valahol” és kihúzta íróasztala fiókját és odaadja neki. Lisznyai elbámul és így szól „No, Imre, mégis csak nagyon jó verseket írok én, hogy szóról-szóra találkoztak gondolataim Tompával. Ez igazán Isten csodája!”

Ehhez hasonlót hallottam mostanában, ami Strausszal, a híres keringő királlyal történt és a mi magyar cigányzenészeink mesés hallására és bámulatos zenei tehetségére vall. Ugyanis Bécsben elleste egyik cigányprimásunk, Rácz Pali, Straussnak legkiválóbb keringőjét annak komponálása és betanítása közben „An der schönen blauen Donau”, mielőtt a Musikverein palotájában bemutatta volna a próbákon. Az ablakok előtt sétálgatva tanulta el Rácz Pali. (Pör is lett belőle.)

Hevenyében bandáját ő is betanította rá és egy nagyon előkelő nyilvános helyen eljátszották.

Ezt Straussnak egyik társa hallva, elképedve mondotta el a dolgot mesterének. Strauss ettől a dallamtól várta eddigi sikereinek betetőzését, azért nagy titokban tartotta.

Mikor a cigányprimást kérdőre vonta, az azt felelte, hogy ő az utcán hallotta és annyira megtetszett neki, hogy hazamenve rögtön eljátszotta hegedűjén és betanította rá bandáját is. Ezért persze nem lehetett volna pörbe fogni, de mégis bíróság elé került a dolog. Rácz Pali hallását próbára tették és mivel hogy hallás után egy nehéz zenedarabot tudott eljátszani, fölmentették.

A Strauss csodálkozását és bosszúságát el lehet képzelni.

Madách Fliegende Blattereinek élceiből ide jegyzek néhányat: „Was kann zugleich reizend schön, natürlich und abscheulich sein?” „Das Er-röthen”. Reizend schön bei einem jungen Mädchen, — natürlich bei einem gekochten Krebsen — und abscheulich bei einem silbernen Sechserl!”

A kuruzsló betegénél, ki nagy lábfájásról panaszodik, nadályt alkalmaz, de a nadály, akárhogy oda tartja is, mindig visszafordítja a fejét, sehogy sem szív.

Ekkor a parasztgazda felesége ezt mondja: „Herr Quacksalber, sollte man nicht etwa die Stiefel herunterziehen?” Persze, hogy nem tetszett a nadálynak a suvikszos csizmaszár!

Majd ismét torokfájós betegnek volt nadály rendelve s mikor másnap kérdezősködik a beteg hogyléte felől, azt felelte az asszony: „Jobban van, de az utolsót már sehogysem tudta lenyelni?”

A régi orvosságos üvegekre rendszerint egy nyelvszerű fehér hosszú lapocska volt kötve, melyre fel volt írva a bevétel módja. Ezt a felírást

„beadás előtt jól fel kell rázni”, a már csaknem haldokló betegnek felesége félreértette és mikor másnap kérde az orvos a beteg hogylétét, így felel az asszony: „Bizony meghalt szegény, pedig négy béressel úgy rázattam, amint csak bírták”.

Egy zsarnok férjnek igája alatt nagyon szenvedő asszony kinéz az ablakon, egy ludat lát leeresztett szárnyakkal ballagni, azt mondja rá: „Armes Gansei, musst auch verheirathet sein!”

Majd ismét: „Was ist das? Wir sind es alle und wenn wir's wirklich sind, sind wir's nicht mehr: *Verschieden*”.

Madách fogságából kikerülve szemüveget kezdett hordani, utóbb letette, azt mondván: „Nem hordom tovább, már eleget láttam!” Felesége hűtlenségére célozott ezzel.

Budapesten is kívántuk gyermekeinket tánctanításban részesíteni. Ilona és Lenke leányomon kívül még Vigyázó Józsa és Bánó Mariska vettek részt a táncórákon.

Györy Vilmost kértük volt fel, nem ismerve a budapesti növendékfiukat, ajánlana fiam mellé is társakat. Földváry Antalt és Földváry Elemért ajánlotta, de az Elemér édesanyja úgy nyilatkozott, hogy ő rendkívül fog örülni a táncóráknak, hanem azt kívánja, hogy Tibor fia is részesüljön azokban. Az anyai szívnek ezen kívánságát nem lehetett megtagadni, bár ez nagyon idegenül hatott reám, szinte érthetetlenül, mert Tibor fia süketnéma volt. Hanem azután ő lett a legügyesebb a táncban, dacára, hogy a taktust nem hallhatta, de olyan megfigyelő képessége volt, hogy a táncmester minden mozdulatát rögtön elsajátította.

Később világhírű korcsolyázó lett Tiborból, még Svédországban is ő nyerte az első díjat. Úgy hallottam, hogy baja az agyvelőgyulladásnak következménye, mit gyermekkorában kapott, egy hideg téli napon gyalog menve át Budára anyja nővéréhez, gróf Lónyay Menyhértnéhez, kinek férje akkor miniszterelnök volt. Lónyayné, azaz Kappel Emilia, kinek kezét atyjától Petőfi kérte volt meg.

Nagyon különös volt, hogy körülbelül 34 év után Budapesten két halottat temettek ugyanegy napon a Kerepesi-úti halottasházból ezen kis táncórai társaság közül: Vigyázó Józstát gróf Bolzánét és Földváry Tibort, mindkettőt elborult elmével.

A táncórák befejeztével kedves jelmezes gyermekbált adtunk. A jelmezések között nagyon kedves jelenség volt halászpárnak öltözve Teleki Tibor Katinka nővérével, aki most gróf Esterházy Lászlóné.

Nemsokára gyermekbált adott gróf Teleki Sándorné is, ott meg az a szomorúan különös véletlen történt, hogy egyszerre léptünk az előszobába gróf Brunswick fiával és leányával, én három gyermekemmel. Ezen öt gyermek közül három egy éven belül halt meg; Brunswicknak mindkét gyermeke. Fiában kihalt a Brunswick-család s az én kedves fiamban is a Rudnay-család protestáns ága.

Hartyánhoz félóránnyira lakott volt egy 80 éves nagyon kedves úrnő, Brunswick Julia, Forray grófné.

Végtelenül tiszteltem őt. és büszkén mondhatom, hogy ő is nagyon szeretett engem, dacára a hatvan év korkülönbségnek.

Az ő egyetlen fiában, Forray Ivánban pedig a Forray-család halt ki. Ezen ifjú afrikai útjáról remek illusztrált díszalbumot irt, mely valóságos műremeke a nemzeti könyvkiadásnak.

Az öreg Forrayné beszélt nekem, milyen különös, hogy a lélek fájdalma és gyásza egy és ugyanazon egyénben milyen különböző módon nyilvánulhat.

Életének két legnagyobb fájdalma volt: férjének és egyetlen fiának elvesztése. Az egyiknek hátrahagyott kedves tárgyait mindig szeme előtt kívánta látni, míg a másiknak emléktárgyait állandóan kerülte.

Ezen időtájban ment férjhez egy közeli rokonom 16 éves korában egy 19 éves fiatalemberhez. A házaspár éveinek száma 35 volt. Az a különös eset történt ennél, hogy férjhezmenetele által nagykorú lett a fiatalasszony, amíg férje még távol volt attól, pedig általa lett azzá.

Ugyanazokban a hetekben ment férjhez báró Orczy Mária idősb gróf Károlyi Istvánhoz. Ennek a házaspárnak évei ellenkezőleg 114-et tettek ki. Érdekes módját hallottam ezen frigy keletkezésének. A nagyon szép főthi templomot első nejének, egy francia grófnőnek emlékére építtette, aki egy kikocsizás alkalmával a megbokrosodott lovak miatt életét vesztette. A főthi templom ritka műkincseinek széles e hazában sok bámulója van, különösen az alatta lévő nagyon díszes sírboltnak is. Egy ízben Károlyi István vendégeit a sírboltba vezette, köztük volt Orczy Mária, ki azt a megjegyzést tette Károlyi István két feleségének nyugvóhelyére: „Milyen jó ezeknek itt pihenni?”. Mire Károlyi István ezt kérdezte rokonától: „Akarnál harmadik lenni?” Csakugyan ott pihen most már harmadiknak több év óta ő is. Azt hallottam róla, hogy olyan takarékos volt, hogy cselédsége egyenruháit saját maga szabta ki, hogy a posztónak minden darabját felhasználják.

Károlyi István mint Pestvármegye főispánja szervezte 1848-ban a „Károlyi huszár”-ezredet. Igen kiváló hazafi volt. Rövid idő múlva száműzetésbe került jó barátjával, Bossányi Lászlóval együtt, aki utóbb Károlyi vagyonának igazgatója lett. Később Károlyi több éven át Parisban lakott, ahol leszokni akarva arról a gyengéjéről, hogy szavajárása volt a „szamár”, mely majd minden mondatába belekerült, komornyikját megbízta, hogy valahányszor e szót fogja használni, írjon be magának 1-1 aranyat ura számlájára.

Mikor azután Bossányival találkozott, átvizsgálva számadásait, feltűnt neki ez a tétel: *600 darab arany szamarakra*. Kérdezte, hogy mi az? Bossányi azt felelte, hogy bizonyosan kirándulásokat tett szamarakon.

Ekkor az öreg gróf előhívatta komornyikját, hogy magyarázza meg, mert ő szamarakon nem tett kirándulásokat. A komornyik megfejtette a talányt. Ekkor az öreg gróf bosszankodva mondta: „Szamár, nem szamár, ezentúl nem fizetek!”

Ebben az időtájban családunk egy ügyvédje három sógorom és férjem jóhiszeműségét galádul kihasználta. A ritka becsületességű és jóhiszeműségű férjem aranyos, ártatlan lelkülete, amelytől oly igen távol volt a gyanakodásnak még az árnyéka is, mindenkiről azt hitte, hogy az is olyan becsületes, mint ő. Jó szívével fogva oly készséggel részesített mást is a magáéból és irtózott attól a gondolattól, hogy bármely kínálkozó alkalmat felhasználjon arra, hogy abból másnak rovására előnyöket húzzon a maga számára.

Ezen föltétlenül tiszteletreméltó tulajdonságait kihasználta azon bizonyos ügyvéd és azon váltókra, melyeket a sógorok valamelyikének nevével ellátva, előmutatott, hogy arra férjem, mint forgató írja nevét, harmadiknak ő írta a saját nevét és a pénzt is fölvette; bankba letétbe helyezett részvényeket eltulajdonított magának, ily módon tetemes károkat okozott úgy férjemnek, mint a többieknek is, akik szintén megbíztak az ügyvéd becsületességében. A hitelezők egyszerre fölléptek ellenünk, eleget mondtam én, hogy hiszen férjem ezekből a fölvelt összegekből egyetlen fillért sem látott, hogy lehet az, hogy most ő fizessen?! Vegyék meg az ügyvéden a tartozást. De ők azt felelték, hogy ők nem keresik az ügyvédet, nekik a férjem neve a jó, keressük mi az ügyvéden követelésünket. Az ügyvéd saját maga jószántából fel is ajánlotta némi kárpótlásul Erzsébetfalván és Kossuthfalván lévő telkeit. De erről ezen gazság fölötti felháborodásomban és bizonyos magyaros nembánomságból is és az üzleti szellem teljes hiánya miatt — különösen én — semmit sem akartam tudni, gondolva, hogy ebből még majd újabb zavarok származhatnak. Tehát ő megtartotta a telkeket, melyek most ezen körülbelül 40 év után már ezerszeres értékkel bírnak.

Dicséretre legyen mondva, hogy azon 40 év alatt némileg már el-sajátítottam magamnak valamit az üzleti érzékből vagy szimatból, ami nálunk magyaroknál, sajnos, éppen nem velünk született tehetség, de még annak elsajátítására sincs hajlamunk, igyekezetünk, pedig közvetlenül közelünkben találhatnánk erre elég utánczó példát, hogy ne kelljen mindenkor csak a magunk kárán tanulnunk.

De úgy látszik, hogy a németországi asszonyoknak sincs meg — leg-alább nem mindeniknek — ez a szimatja. Egy példát kívánok erre felhozni, amely Ilona leányom férjének családjában történt. Férje nagypjának egyik fivére igen eszes, de kissé könnyelmű gondolkozású volt, szülei tengerésznek adták. Admirális lett belőle, beutazta a földgömb összes tengereit s Ausztrália táján egy szigetcsoportot fedezett föl, mely róla Marschall-szigetek néven van a térképen. Rokonsága az ő könnyelmű természete miatt sehogy sem kedvelte őt. Utóbb Borneo kormányzója (alkirálya) lett. Nőtlenül halt meg. Halála után felszólítás érkezett, hogy jelentkezzenek, akik örökségére igényt tartanak. Nővére attól tartva, hogy majd ebből ismét holmi adósságfizetés találna származni, bizony nem jelentkezett. Több év múlva egyik öccse mégis érdeklődött aziránt, hogy vajjon mennyi a hagyatéka, kiderült, hogy 12 millió márka volt, de akkor már elévült az igénykereset.

Az angol állam ugyanis bizonyos évek múlva ráteszi kezét az ilyen hagyatékra, ha örökös nem jelentkezik s az az ő tulajdonává válik. Tehát ebből az a tanulság, hogy nem szabad indolenseknek, vagyis álmosaknak lennünk. Ismét idézhetem Kossuth Lajos ezen szavait: „Ne szunnyadjunk!” 1879 márc. 12-én a rettenetes szélvész annyira fölkorbácsolta a meg-áradt Tisza hullámain, hogy áttörte a gátat és Szegedet romba döntötte. Az egész országban gyűjtéseket rendeztek és nagy halmokba gyűlve érkeztek édesanyámhoz is kiosztásra szánt kész, megvarrott ruhák a szegedi árvíz-károsultak női és leánykái számára.

Úgy emlékezem, hogy Sarah Bernhard is föllépett Parisban Szeged javára. Róla, mert rendkívül vékony volt, ily élcek járták: hogyha esik, ő szárazon marad, mert az esőcseppek közt elfér és hogy lámpáinak üvegeit úgy tisztogatja, hogy maga bujkál rajtuk keresztül.

Hónapokkal a szegedi árvíz után állítólag fölfedeztek valahol a Tiszán egy disznó-ólat s találtak benne egy sertést, amely még akkor is élt. Nagyon kövérnek kellett lennie, mikor az ár magával ragadta a becsukott ólat, hogy amint mondják, a saját zsírából táplálkozhatott hónapokig.

Ebben az időtáiban lépett fel Budapesten — ha jól tudom, a Teréz-városban — képviselőjelöltül Schvarcz Gyula, a külföld előtt is nagy hírnek örvendő tudósunk. Rajta is beteljesült a közmondás, hogy „Senki sem próféta a saját hazájában.” Programbeszédében kimondotta, hogy lesz idő, amidőn Budapest utcáin kocsik fognak száguldani, melyeket sem ló nem fog húzni, sem gőz nem fog hajtani. Ő ezt a lángelmék sajátos jövőbelátásával hangoztatta. Az ellenpárt ezen jóslatát fegyverül használta fel ellene, mondván, hogyan lehet olyan embert képviselőül választani, aki ilyet mer állítani, annak agyában kell, hogy a kellenél több legyen egy kerékkel. Íme az utókor mennyire igazolta az ő jóslatát.

Schvarcz Gyulának második felesége, Csemiczky Mária, közeli rokonom volt. Első neje Bánffy Mária bárónő, báró Kemény Kálmáné nővére. Rendkívül szellemes és igen nagy tudományú ember volt, de némileg különc és a legszélso fokig önértetes és sok tekintetben büszkének is mondható. Pld. 1893-ban az „Orsz. Nőképzo Egyesület” negyedszázados jubileuma alkalmából a nagy lakoma teritékeit rendező választmányi tagok Schvarcz Gyula helyét, mint az elnök rokonának férjéét — amint illik is — tapintatosan szerényebb és távolabb helyen jelölték; a főbb helyeket idegen vendégek számára tartva fenn, ezen Schvarcz Gyula nagyon megütöközött (még a lakoma megkezdése előtt érkezett oda) és erősen megsértődve mondta, hogy neki mint a közoktatási tanács elnökének, mindjárt a miniszterek s azok képviselői mellett kell helyet jelölni. Ezt azután természetesen figyelembe is vették.

Különben mély kedélyére vall, hogy ha lakásáról eltávozott, minden alkalommal mélyen meghajtotta magát édesanyja arcképe előtt.

1879 tavaszán 18 éves kedves, egyetlen fiam váltólázféle bajt kapott. Mikor ez már makacs jelleget öltött és sehogy sem lehetett megszüntetni, elmentem vele Kovács József orvostanárhoz, hogy vizsgálja meg, mi lehet a baj oka?

Erős lépdaganatot állapított meg. Kikérdezte fiamat, hogy nem esett-e el? stb. Erre ő elmondta, hogy a télen a tornaintézetben az u. n. korlátot gyakorolta magát s mivel a korlát az ő testalkatához szűk volt, a gyakorlat közben csak úgy ropogtak a csontjai. Kovács szavai szerint ez okozta a lép megsérülését.

Régebben azt hitték, hogy a lépnek nincsen rendeltetése a testi szervezetben. De hát a Mindenható ebben a csodamivű gépezetben minden legkisebb szervnek meghatározta a maga feladatát. Nem hiszem, hogy csak valami része is legyen az emberi testnek, amelynek nincs meg a maga rendeltetése, így most már tudják, hogy a lép az a szerv, amely által a vér piros sejtjei képződnek s így, mert a lép szenvedett, a vér piros sejtjeinek száma is csökkent; innen származtak a lázak. Dr. Kovács nagyon komoly bajt s annak esetleg igen szomorú kimenetelét jelezte előttem. A lázak nem szűntek s fiam delíriumjában folyton fizikai feladatok megoldásával foglalkozott. Férjemmel ezért elhatároztuk, hogy Bécsbe utazunk s ott fogunk tanácskozni a három legjelesebb orvostanárral, dr. Wiederhoferrel, aki gyermekorvos lévén, ilyen serdülő ifjúnál is mérvadó véleményt mondhat, (Erzsébet királynénak és gyermekeinek ő volt a háziorvosa) továbbá Dr. Bambergerrel és dr. Billrothtal.

De mielőtt utazásra, vagy bármily gyógykezelés megkezdésére gondolhatnánk, abban a meggyőződésben voltam, hogy ezt csak úgy lehet megtenni, ha kedves fiam leteszi a 3-4 hét múlva úgysis bekövetkező vizsgálatot, mert különben nemcsak szabad óráiban, de még lázai alatt is mindig leckéivel és feladataival lesz elfoglalva. Egy kora reggelen elindultam, hogy $\frac{1}{2}$ 8-kor már ott legyek lelkészemnél, Győry Vilmosnál, ki abban az épületben lakott, hol fiam gimnáziuma volt, hogy tőle jótanácsot és támogatást kérjek. Ő rögtön elment a tanári szobába, hol az egész tanártestület együtt volt s nekik előadván kérésemet, visszatért ezen szavakkal: „Hogyne tennének meg készséggel mindent, hogy fiam gyógyulását elősegítsék, hiszen ő osztályának legkedveltebb tanítványa s ő volt kiszemelve, hogy a zárőnnepélyen elszavalja az ünnepi költeményt?”.

Elmentem Győryvel a tanárok közé, hogy a vizsgálat módja fölött tanácskozzunk. Azt javasolták, hogy azonnal jönnék vissza fiammal, de neki csak annyit mondjak, hogy a tanár urak egyikével találkoztam, aki azt óhajtja, hogy menjen mindjárt a gimnáziumba, mert szeretne vele valamely tantárgyról beszélni. Tudták tanárai, hogy ha ő mint nagyon szorgalmas tanuló, azt hallaná, hogy előzetes vizsgálatról van szó, nem lenne rábírható, hogy ezen kivételes dologra ráálljon, azért ha célt akarunk érni, ilyen csellel kell élnünk. Így is történt. Azonnal megtartották a vizsgálatot és mikor már az újabb csupa jeles osztályzatú bizonyítvány is megvolt, amely osztályzashoz tanulása kezdetétől szokva volt, csak akkor lehetett hozzá fogni a gyógyítás kérdéséhez.

Azután fiammal és férjemmel elutaztunk Bécsbe. Ez a szülői szívnek valóságos kálváriája volt.

Minden orvostanárhoz elmenni először egyedül, elmondani neki, hogy legyen olyan jó, vigyázzon arra, hogy ha talán súlyos komoly állapotot találna is, arcának egy izma se árulja azt el a beteg előtt, kinek éles megfigyelő tehetsége van, nehogy ennek káros hatása legyen rá. Megmondtam azt is, hogy a megvizsgálás után újra elfogok menni hozzá a vélemény meghallgatására.

A három kiváló orvostanár együttesen is eljött szállodánkba és kon-

ziliomot tartottak; bizony mindnyájuknak nagyon komoly egybehangzó véleménye volt.

Fiam kicsi korától fogva mindig egészséges, erős testi fejlődésű fiú lévén, ezért mint ahogy mondani szokás, úgy érintett engem ez a szomorú hír, mint derült égből a villámsapás.

Mivel a tornásztást egészségi szempontból nagyon szükségesnek tartják, így kertünkben tornahely volt Bockelberg tornatanár utasítása szerint minden szükséges eszközzel felszerelve. Itt persze nevelő, nevelőnő és bonne felügyelete alatt gyakorolta magát a három különböző korú gyermek; de mikor Budapestre költöztünk gyermekeink neveltetése végett, a gimnáziumból hetenkint két délutánon járt 4-500 fiú Bockelberghez a Nemzeti torna-iskolába. Itt természetesen nem lehetett minden egyes tanulót figyelmeztetni a különböző gyakorlatokra. Az a korlát, melyet fiam használt, az ő fejlett mellkasához szűk volt, így esett meg a nagy baj!

Bécsből a sok orvosi tanáccsal Budapestre érkezve, azt határoztuk, hogy megírunk mindent derék jó barátunknak, id. Hammersberg Lászlónak, aki férjemet oly csodamódon gyógyította ki 8 éves gyomorhurútjából, hogy jöjjön el, nézze meg fiamat és mondjon véleményt, lehet-e vízgyógy-móddal kezelni, mert nekünk legfőbb bizodalunk ahhoz volna, miután leginkább az képes a vérképződést megváltoztatni. Ha azt találja, hogy lehet, akkor kérjük majd, hogy jelöljön gyógyhelyet, ahová mennünk kellene, akár Európában, akár, ha kell, Amerikában is a világhírű hydropathához, Mundehez.

Hammersberg Kassáról a legközelebbi vonattal indult, fiamat megvizsgálta, azt mondta rá, hogy sem tüdejének, sem szívének nincs semmi baja, így a vízgyógy-módot erősen ajánlja és ő kívánja gyógykezeltetni. Menjünk Szepesmegyébe Feketehegyre, ő odakísér bennünket, néhány napig velünk marad, hogy az ottani doktor Lomnitzer Vilmos fürdőtulajdonosnak és a Hammersberg által választandó fürdőszolgának meg fogja adni a kellő utasításokat. Naponta fogunk levelet váltani és ő minden héten két napot a fürdőhelyen fog velünk tölteni. Teljesen növényi étkezést rendelt, mert ez is nagyban elő fogja segíteni a piros vérsejtek képződését.

Minden úgy történt s az eredmény bámulatos volt. Ha Hammersberget a vegetarianismus iránti előszeretetéért valaki megtámadta, azzal érvelt, hogy fényesen bizonyítja a hússal való táplálkozás szükségtelen voltát az a körülmény, hogy a legnagyobb szárazföldi állat, az elefánt sem él hússal.

A beteg napról napra erősbödött és arcszíne is nagyon javult. Néhány hét múlva a betegre nézve egy kis társadalmi szórakozás nyújtását is előnyösnek találtuk, így előbb Lucsivnára, majd Tátra-Füredre mentünk. Az utazást nagyon jól állotta. A Rózsamenház, sőt a Tarpatakhöz is könnyedén ment fiam és más hosszabb kirándulások sem viselték meg. Rövid idő múlva már hazafelé Dobsinának vettük utunkat, hogy a gyönyörű Sztraczenai völgyet is lássuk gazdag vashámoraival. Dobsinán megengedte Hammersberg még azt is, hogy a jégbarlangba menjünk vele és korcsolyázhatik is ottan. Julius volt ekkor. Együtt csodáltuk nagy Isten teremtésének ezt a mesterművét.

Kérdősködésemre, hogy miként jöttek rá erre a barlangra, azt felelték, hogy egy vadász valami lyukat vett észre a földben és belelőtt, lövése roppant nagy hangot adott, ez feltűnt neki. Ásni kezdtek és rátaláltak erre a csodaszerű jégbarlangra.

Gömör vármegyében vagyunk. Ott egykoron nagyon víg élet volt, különösen sok táplálékot nyújtottak egyes családok a botrányokat mohósággal feljegyeztetőknek, az u. n. chronique-scandaleusnak. Például úgy hallottam — nem tudom igaz-e? — hogy van ott egy kastély, melynek balkonjáról egy úri családnak négy leányát szöktették meg.

Itt eszembe jut egy egykori vihnyei ismerősünk, báró Vay Alajosné Szentmiklóssy Panna. Nagyon érdekes alak volt. Csaknem férfi öltözetet viselt, hosszú csibukból dohányozva. Férje jött érte szép négy lovon a für-

dőre és hazavitte Bánrévére, hol nagyúri és víg életet éltek, cigány bandát tartottak. Bizony, sajnos, nem jó vége lett a sok vígságnak! Évtizedek múlva Budapesten igen érdeklődve a Művelt Nők Otthonának intézménye iránt, elmentem azt megtekinteni s ott találkoztam vele újból, mint ezen Otthon egyik derült kedélyű lakójával.

Éppen úgy volt Pestmegyében báró Podmaniczky Árminnak Aszódon konvenciók cigánybandája: az Úriból származott Berkes. Az ő egykori kastélyában, melynek termében a plafondon vagy másfél száz év előtti igen szép festmény van, amint Szent Istvánnak felajánlják a koronát, van most elhelyezve, egy igen üdvös és szép intézmény az ágostai hitvallású leánynevelőintézet, mely nagyon szépen virágzik. Szébb rendeltetése egy úri kastélynak és parkjának nem is lehet, mintha régi tulajdonosaik után fiatal lányok nevelésének szolgál otthonul. Ugyanilyen a cinkotai Beniczky-féle ősi lakhely, ahol a Magyar Gazdasszonyok Egyletének árvaháza van. Harmadik hasonló Gyónon a gróf Vay-féle kastély. Itt apácázárdát terveztek, de a község lakossága idegenkedett apácák ide telepítésétől, most gróf Vay Péter volt misszionárius-lelkész, jelenleg címzetes püspök és a máltai-rend lovagja a legszebb megoldást találta meg, mert szüleinek otthonában felállította a legelső hadiárvaházat. Ennek felavatásán jelen volt herceg Lónyay Eleménné, Stefánia főhercegasszony is. Mindhárom intézménynek áldásos működési színhelye, Aszód, Cinkota, Gyón: Pest vármegye területén van.

Kedves betegemmel a legjobb kedvben érkeztünk vissza, egy fürdőszolgát is hozva magunkkal, aki folytatta a fürdőhelyeken megkezdett vízgyógyimódot; ősszel vadászatott is kedves fiam s nagyon jól érezte magát. A jó öreg Hammersberg meghívta őt magához Kassára, hogy lássa, mennyire haladt egészsége. Elment vele Mándokra is gróf Forgáchékhoz vadászni hosszabb időre. Egészsége szépen haladt előre, de beállott az 1879-80-iki dermesztően hideg tél. Lehet, hogy a kizárólag vegetáriánus táplálkozás és a nagy hideg dacára alkalmazott vízgyógyimód és a vele összefüggő, szabadban folytatott merész séták, több melegséget vontak el a testből, mint amennyit fejleszteni képes volt a szervezet. Így tavaszra bizony ismét visszaesés jelentkezett. Ekkor aleopatha orvosokhoz fordultunk és Korányi Frigyes tanácsára április vége felé elutaztam kedves fiammal Dél-Tirolba Levicoba, melynek gyógyvize vasat és arzént tartalmaz.

Ez a víz oly erős, hogy ahová cseppen, rozsdaszerű foltot hagy, sőt lyukat is csinál a fehérneműn, úgy hogy a nagy étterem négy sarkának fülkéjében nagy polcos pohárszék volt felállítva, melyen minden betegnek a saját apró, borospohárkához hasonló pohara állott, mellette volt palackja, ott kellett meginni a gyógyvizet, utána az asztalhoz ülni és étkezni. Az asztalnál nem lehetett tölteni, mert az abrosz tönkre ment volna. Fürdőket is használt kedves betegem.

A kőkádat is erősen megfogta és barnára festette a víz, természetesen a fürdőruha is kávébarna lett.

Itt nagyon divatban volt a selyemhernyótenyésztés. Egy pár parasztházat is megtekintettem ottlétünk alatt. Az egyiknek gazdájára azt mondták, hogy nagyon vagyonos, mégis mondhatatlan nagy piszok uralkodott nála, például konyhájában nem volt kürtő, a földön a közepén raktak tüzet. Mindenfelé eperlevelek voltak szétszórva és azokon mászkáltak és rágsáltak a selyemhernyók. Én a hernyótól, különösen gyermekkoromban nagyon irtóztam, így bizony most sem volt nekem kedves ezen látvány. Egyáltalában minden csúszó-mászónak látása nagyon idegenszerű, rossz érzést okozott bennem.

Levicoban ablakaink előtt reggelenként megjelent egy olasz leány, kötényébe szedegette az eperfaleveleket, a fákat teljesen megkopasztva; eközben csengő, mélabús hangon soha mást, de mindig ezt az egy dallamot énekelt: „Santa Lucia”. Sohasem hallottam azóta, csak 20 év múlva Budapesten. Egyszerre csak megszólalt az udvaron hárfája mellett egy vak leány

ezzel a dallal, én olyan erős zokogásba törtem ki, hogy egész lelkem reszketett bele. Ezekre a hangokra régi, fájó emlékek töltötték meg szívemet.

A közeli Trient sziklás hegyein úgy ültetik a szőlőtőkét, hogy a kövekbe lyukakat fúrnak vagy robbantanak, keservesen telekordják háton hozott földdel a gödröket és úgy ültetik belé a szőlővesszőt. Közel ehhez a vidékhez terem a kiváló Asti, egy a pezsgőre nagyon emlékeztető, de szerintem sokkal kellemesebb habzó bor. A most folyamatban levő világháború alatt, itt ezen a vidéken dühöngött múlt tavasszal a leghevesebb harc az olaszokkal. Egy kedves unokám is járt ezen helyeken, mint huszárszászlós. Azt állítják, a küzdelem ezen a vidéken rémes volt, mert a sziklák szilánkjai az ellenség tüzelése folytán rendszeren sok katonánkat fosztottak meg szemük világától.

Levicoban töltöttünk néhány hetet, de bizony nem jó eredménnyel, az utolsó időben kedves betegem már nagyon sokat szenvedett. Mikor hosszú kínos éjszakákon aludni nem tudott, hányszor kért, hogy imádkozzunk együtt. Vallásos lelkéből fakadtak eme szavak: „Milyen jó, hogy a nagy Isten ezen betegséget küldte rám, engem most el nem von se tanulás, se semmi egyéb; van most módomban magamat teljesen megismerve, minden hibámat letenni és megbánni. Én heves, indulatos voltam, ha felgyógyulok, meglásd édesanyám, hogy nagyon jó leszek, nektek mindig csak örömet fogok szerezni”. El lehet képzelni az anyai szívnek gyötrelmét, midőn nagyon szenvedő, kedves fiának ajkáról csendes éjszakán ott a messze távolban ezt a megtisztult, megnemesült nyilatkozatokat hallotta.

Oh jaj nekem, hogy nem így lett, hogy nem teljesülhetett ez a remény és csak fohász, fájó emlék maradt ez a vallomás!

Hiszen nem volt ő a legkevésbé sem rossz fiú, csak heves. A gimnáziumban osztálytársaival olykor összeveszett, sőt verekedett is velük, de ezt elnézték neki, megbocsátották és igen szerették, mert ha valamelyikük valamit nem értett, ő mindent meg tudott nekik magyarázni; sokszor az óra megkezdése előtt már ott volt, hogy segítségükre lehessen.

Tanárai azt mondták róla, hogy hosszú idő óta nem volt olyan éles elme iskolájukban. A legpéldásabb szorgalom párosult nagy tehetséggel.

Mikor szenvedéseitől szabadabb napjai voltak, mondotta nekem, hogy ha elvégzem tanulmányaimat, el fogok menni mindenfelé, ahol gyakorlati ismereteket szerezhetek. Elmegyek a Rajna vidékére, hogy a szőlőtermelést a legalaposabban megtanulhassam. Minden gazdasági ágnak leghasznosabb ismereteit igyekezni fogok elsajátítani ott, ahol melyik a legvirágzóbb.

Elmegyek Erfurtba a kertészet terén ismereteket szerezni. Azután Krakóba és máshol szerzek összeköttetéseket a bor legelőnyösebb értékesítéséhez.

Szüleim vagyonán osztozzanak nővéreim, én arról az ő javukra lemondani szándékozom.

Meg akarom mutatni, hogy a magyar ember is képes életrevaló lenni és gyakorlati téren is kellőképpen érvényesülni.

Mikor láttam, hogy a levicói gyógymód nem vezet eredményre, az a kívánságom támadt, hogy jölné megpróbálni a hírneves Rickli gyógymódját Veldesben; a lég- és napkúrát. Levélben megkérdeztem Hammersberget, ő is melegen ajánlotta, valamint férjem is helyeselte tervemet, aki szintén nagy híve volt a természeti gyógyászatnak, szüleim is mellette voltak.

Hiszen, ha nagybetegünk van, fűhöz-fához fordulunk; hányatott lelkünk kétségbeesésében minden fűszálban gyógyító orvosságot remél találni. Amint mondani szokás: a fuldokló a szalmaszálba is kapaszkodik.

Elhagytuk tehát Levicot és mentünk, mentünk tovább keresni azt a gyógyfüvet, amelyben orvoslást, egészséget reméltünk találni. Men-

tünk Veldes felé Ricklihez. Utunk festői szép vidékeken vezetett keresztül, gyönyörű szép hólepte csúcsok között. Egy helyen láttuk a csodaszép estipirt, az úgynevezett „Alpenglühén”-t, mintha égő parázsból volna minden hegycsúcs. Végre megérkeztünk Veldesbe. Másnap, mikor már az orvossal tanácskoztunk, első utunk a posta felé vezetett, hogy hírt adjunk kedveseinknek megérkezésünkről. Ott közelében gyermekek játszottak a gyepen és kimondhatatlanul édes csengéssel ütötte meg fülemet a gyermekek magyar beszéde. Hiszen másoktól már két hónap óta egy hangot sem hallottam anyanyelvemen beszélni. Olyan kedves, édes érzés volt ez!

Ricklinek az a kívánsága volt, hogy az u. n. légsátrakban lakjunk (Lufthütten). A gyönyörű szép almaszínzöld tó közvetlen szomszédságában voltak ezek a sátrak, melyeknek csak három oldala volt deszkából, az sem ért egészen földig, vagy félméter hely ki volt hagyva, valamint a tető alatt is, hogy mennél jobban járja át a levegő, elől csupán vászonfüggöny, amelyet csak akkor volt szabad leereszteni, ha nagy vihar támadt.

A sátor szépen be volt bútorozva, lakályos szoba képét nyújtotta. A fürdővendégek kísérőikkel megreggelizés után rendszeren elhagyták ezen sátrakat, mert a betegeknek a nap- és légfürdők használata végett a gyógykezelés színhelyére kellett menniök és utána a hegyekben nagy sétákat tenniök. Ezen idő alatt valamennyi sátor lakatlan maradt. A fürdővendégek nemcsak óráikat és tárcáikat, de minden egyebet, még öltözékeiket is ott hagyták, mert a gyógykezelés utáni sétára a lehető legkönnyebben kellett öltözniök, szinte hálószerű ruhát viselniök. Az alatt epret, málnát s ilyenfélét áruló falubeliek naponta megfordultak a sátrakban is, de soha, soha sem történt, hogy a legkisebb tárgy is elveszett volna. Jó anyám erre azt a megjegyzést tette, hogy ennek oka az ottani nép mély vallásosságában keresendő.

Volt ott egy u. n. Malner-szálló, mely előtt — már a tavon — egy kedves pavillon állott, melyből a fürdővendégek rendszeren kenyér- és kalácsmaradványokat dobáltak az aranyhalaknak, úgy hogy azok a pavillon táján olyan sűrűn voltak, hogy egyik a másikat érintette, alig volt víz testeik között.

Az én betegem néhány heti ottidőzés után rendkívüli honvágyat érzett, úgy hogy én arra a gondolatra jöttem, hogy irok édesanyámnak, nem jöhetne-e el Ilona leánnyal, aki éppen azokban a napokban tette le befejező vizsgálatát. Hogy ha őket kedves fiam itt fogja látni, talán akkor mégis szívesen marad tovább, mert én bár valami szemmel látható javulást nem tapasztaltam, de ha néha egy-egy jobb napja volt, mégis a legszebb remények éledtek bennem. Vajjon kinek a lelkében ne csillanna meg betege mellett olykor egy-egy reménysugár, ki ne érezte volna ilyenkor Arany János szavaival: „Sivatagja életemnek van pihenő rajtad és ha ezt a szél behordta sivatagfövényel, megsiratja, de tovább megy örökös reménnyel”.

Úgy vélekedtem, hogy ha az én drága jó anyám az ő élénk, derűs lelkületével szórakoztatni és mulattatni fogja kedves betegemet, az nagyon jó hatással lesz rá. Gondozni és ápolni lelkiismeretesen azt tudtam én is, de felvidítani és szórakoztatni, arra már az én inkább bánatra hajló természetemnél fogva, nem voltam képes. Azután meg úgy gondolkodtam, hogy ha majd néhány napig együtt lennénk mind a négyen s betegem kedélyén a jó hatást már tapasztalni fogjuk, akkor én, hogy kedves Ilonámnak, ki születése óta soha, de soha a legkisebb bánatot sem okozta szüleinek s kiváló szorgalmánál fogva tanárai őt nemcsak rendkívül szerették, de példányképül is állították tanuló társai elé, hogy neki jutalmul képesítői vizsgálatának letétele után kis utazással örömet szerezzek, őt Velencébe viszem. Azalatt pedig édesanyám maradna betegünk mellett.

Mikor anyám a Nőképző Egyesületet megalapította, kifejezte beszédeiben és hírlapi cikkeiben azt, hogy mennyire szükséges volna, hogy minden művelt nő előkészüljön pedagógiai ismeretekre, mert később vagy a mások, vagy a saját gyermekei javára ezen ismereteit rendkívüli haszonnal érvényesítheti.

Nagyon kiemelte azon tényt, hogy Parisban Rothschild Bettina letette a preparandiai vizsgálatot.

Édesanyám ezen óhaját unokáinál teljesítettük is és mondhatom, hogy két leányom, kiknek gyermekeik vannak, igen-igen nagy hasznát is vették ezen ismereteiknek s a családjaiknál alkalmazott gouvernante-ok a nevelésnél csakis az ő segítőtársaik voltak, nem pedig teljhatalmú intézők annak irányítása mellett.

Levelemre nagyon rövid idő múlva megjött a válasz: édesanyám már útban van Ilonámmal. Határtalan volt a viszontlátás öröme.

Anyám, aki már vagy tíz hét óta nem látta betegünket, jobban tudta megítélni az ő éles megfigyelésénél fogva is az állapotát, mint én, ki mindig mellette voltam. Javulás helyett hanyatlást talált nála. A Rickli-féle kúraszerű ellátást is célszerűtlennek találta a betegre nézve, mindjárt be is szüntette és a Malner-féle szállóból rendelte meg az étkeket, mert úgy találta, hogy ha ez Ricklinek nem is fog valami nagyon tetszeni, a beteg erejének helyreállítására rendkívül fontos lesz ez a változás. Azt mondta édesanyám, hogy a beteg óhaját teljesíteniünk kell, hogy haza utazhassék. Mialatt én Ilonával vagy tíz napig távol leszek Velencében, ő reméli, hogy ez a táplálóbb étkezés a betegre erősítő hatással lesz s akkor már bátran utazhatunk vele haza, ezt most nagyon gyenge állapotánál fogva nem igen kockáztathatnók.

A mesébe illő szépségű velési tavon együtt mentünk mind a négyen csónakázni. A tó partjain zöld berkek között, többszínű vörös, acélszürke, zöld fedelű szebbnél-szebb villák tükröződtek vissza a tóban s azt a benyomást tették az emberre, mintha valamely vidám gyermek pajzán jókedvében keresgélte volna össze játékaik közül a legszínesebb és pazar kiállítású tornyos, díszes házacskákat. A terjedelmes tó közepén egy kies kis sziget áll magános templommal. Wunschglockének nevezett harangjáról, mint íi hulló csillagról azt tartja a nép, hogy ha az ide zarándokló idegen meghúzza annak a templomba lelógó kötelét, akkori kívánsága, kérése teljesülni fog. A sziget partján megállott csónakunk, de kedves betegünknek nehéz lett volna a partraszállás s a templomhoz menetel s ezért vele maradtam a ladikban, csak édesanyám ment Ilonával a templomba. Igyekeztem vidám hangulatban tartani kedves betegünket, amidőn megkondult a harangszó, kedves, édes fiam e szavakra nyitotta ajkát: „Most nekem harangoznak!” Istenem, mintha kést döftek volna szívembe e szavakra. Persze, hogy azzal a fohással kondították meg a harangot, hogy vajha kedves betegünk mielőbb felgyógyulna.

Velence felé utazva a tenger megpillantása természetesen reánk is megtette azt a nagy hatást, amit úgy hiszem, senkire sem téveszt el a Teremtő hatalmának ezen bámulatos megnyilatkozása. Mindenkinék ajkán, aki még tengert nem látott, a bámulat hangján e szó lebben el a saját nyelvén: „A tenger!”

Triesztből elmentünk a csodaszép Miramaret megnézni. Milyen szomorúság borul az emberre, ha meggondolja, hogy e gyönyörű hely egykori úrnőjének, a szerencsétlen Sarolta császárnénak, Miksa mexikói császár özvegyének milyen gyászos sors jutott az életben osztályrészül.

Pont éjfélkor érkezünk meg Velencébe. A nagy harangzúgás, a sok fekete gondola s a lármás olasz nép kiáltozása, amint a vonatról a Hotel Bauerba vivő gondolára szálltunk, mondhatom, hogy szinte félelmetes benyomást tettek rám.

Velencében alaposan megnéztünk mindent, gyönyörködtünk a művészet remekeiben. A jezsuiták templomának zöld malachit oszlopai között

nagyon meglepett ama szobor, amely egy szerezcent ábrázol, kinek márványból faragott fehérműje rongyaiból fekete érc térde tűnik elő. Nagyon érdekesnek találtuk a Dogék palotájának ólomfedelű folyosóját, melyen a halálra Ítéleteket vezették keresztül és azután zsákba dugva eresztették le őket nesztelenül a víztemetőbe.

A dogék arcképcsarnokában mélyen meghatott az a képkeret, amely fekete lepellel jelezte annak a dogének arcképét, akit kivégeztek. A velencei csipkeverés, az üvegyárak, a csodálatosan szép mozaik ablakok a Márkus-templomban, a Campanile-torony, amelyet azóta későbbi összeomlása után újból fölépítettek, a palazzok bőrtapétái, a Canale Granden való gondolázások mesébe illő hatást tettek reánk abban a kocsirobajtól sohasem zavart szinte temetőszerű holt városban, amely az egykori nagyság csodás nyomait viseli magán.

Nem akarom kifelejteni azt az igen kedves benyomást sem, amit a királyi palotának végnélküli hosszúságú egymásba nyíló szobasorozata tett rám. *Három tárgynak* képe maradt meg élénken emlékezetemben, amelyekről azt mondta ciceronénk, hogy azokat a három város, Milano, Parma és talán Genova akkor ajándékoztak Viktor Emanuelnak, mikor Velence felszabadult az osztrák uralom alól.

Az egyik asztalos remekmű: egy nagy kerek asztal, mely hullámszerűleg csipkézett szélű barna viaszos vászonnal van betérvítve s ez vastag, sodrott rojtbá végződik. Az egész egy darab fából van kifaragva oly hiven, hogy a rojtokat valódi gyapot rojtoknak képzeltük s a takarót valódi viaszos vászonnak.

A másik: egy asztalon fekvő hegedű, mellette vonója. Ez mind mozaik, de annyira természetű, hogy a hegedűt szinte föl akarjuk emelni. Florenci stílus mozaik. A velenceitől elütő, mert míg ez csupa apró darabkákból van összetéve, a florenci arra törekszik, hogy a különböző színű tárgyakat menél *nagyobb* darabokban ábrázolja, pl. egy virágnak minden levele és szirma a maga egészében van megalkotva.

A harmadik: egy mozaik kép. Egy olasz nagyúri dáma kezét mossa, komornája önt vizet egy kancsóból kezére, a vizet szinte folyini látjuk.

Egy gondolás, kivél a Canale Granden óhajtottunk hosszabb sétát tenni, de közbe-közbe egy-egy velencei nagyúr fényes palotája mellett kikötni s annak belső berendezését is megtekinteni, egyszer csak nagyon hosszú ideig nem állott meg sehol, bement apró mellék-kanálisokba ide-oda, végre egy helyen megállott, benyújtották neki ebédjét s azután ment tovább. Ebből láttuk, hogy ez sem becsületesebb, mint a mi bérkocsisaink, órára lévén fogadva, ki akarta használni a jó alkalmat és húzta az időt a saját előnyére.

Visszatértünk Veldesbe és néhány nap után szeretett betegünk nagy örömeire elindultunk hazafelé.

Hogy milyen kínos feladat az, féltett nehéz betegünkkel hosszabb utat tenni, ezt csak az tudhatja, aki ilyet átélt.

Némi örömet szerzett még fiamnak és környezetének is ama sok-sok emléktárgynak kicsomagolása és elosztása, melyeket annyi kedvteléssel, annyi érdeklődéssel válogatott össze kedves betegünk Veldesben szülei, nagyszülei, testvérei, kedves jóbarátai, rokonai, egykori játszótársai és a ház népének valamennyi tagja számára. Napokig eltöltötte a gyógykezeléstől szabadon maradt óráit azzal, hogy mérlegelje, kinek mivel fogna mennél több örömet szerezni hajlama és ízlése szerint. Jól megfontolta és jól el tudta találni. Hazaérkezésünk után rövid idő múlva meglátogatta őt egy kedves iskolatársa, Jász Géza, aki néhány hetet töltött mellette szórakoztatva, mulattatva és kedves betegünkkel igen gyakran komoly vitatkozásba is mélyedve bölcsészeti és csillagászati témák fölött.

Kikocsizgattak együtt a közel vidékre, szóval fölvidítani és megédesíteni igyekezett számára azokat a heteket, melyekről még akkor rettegve sem sejtettük, hogy az utolsó. Ezen hűségese barátja még azután is ezer és

ezer jelét adta odaadó barátságának, mikor kedves Józsim már örökre elköltözött közülünk.

Megrajzolta arcképét és József napján megküldte azt nekem. Este érkezett a postán. Abban a szobában bontottuk ki a ládát, melyből drága édes fiam lelke fölrepült az égbe. Éppen bevilágított a hold és ráesett fénye az arcképre! Azt az érzést, azt a hálatelt érzést, mely engem elfogott a baráti ragaszkodás ezen szeretetteljes nyilvánulása fölött, azt elfelejteni soha nem fogom. Sok éven keresztül küldte még sírjára szeretetének jeleit. A magas Tátrából, a narancsok hazájából és egyéb külföldi utaiból. S azóta is mindig szeretettel gondol reá, mi nekem oly kimondhatatlanul jól esik. Belőle egy kiválóan művelt, derék, becsületes munkás fia vált a hazának, aki bölcseimi műveket is adott ki, különben idejét igen nagy mértékben veszik igénybe hivatalbeli kötelességei, mint a Magyar Földhitelintézetnek egyik főbb tisztviselőjét.

Egy közeli rokonom hírül hozta, hogy van Bécsben egy nagyon híres Hausmann nevű homeopatha, forduljunk még ahhoz tanácsért. Nekem igen nagy bizalmam volt mindig a homeopathiához.

A tanácsot tehát hogyan fogadtuk volna meg. Hiszen, mint már írtam is, a súlyos betegeért remegő szív, hogyan kísérelne meg mindent, de mindent, amiben a reménynek csak legkisebb szikrája is felcsillanhat. Jól mondja Petőfi: „Reménység-anyámnak szívom édes emlőt.”

A már igazán mindinkább hanyatló állapotban levő betegünkkel tehát elindultunk Bécsbe. Anyám is velünk jött. Ugy gondoltuk, hogy talán a híres Löw-szanatóriumban hosszabb időre maradunk. Ez volt az utolsó orvosi tanácskérés.

El lehet képzelni a szülői szív mély sebeinek folytonos vérzését és ha néha kissé behegedtek a sebek, újra föl kellett tépni azokat! Tizenhét elsőrendű orvosnak véleményét és tanácsát kikérni a hazában és külföldön, előzőleg azon figyelmeztetéssel, hogy a beteg valahogy ne sejtse állapotának súlyos voltát, továbbá a vizsgálatuk után ismét! és mindenkor kevesebb és kevesebb biztatást nyerhetni a felgyógyuláshoz!

Bécsben azt mondta az orvos, hogy ne menjünk szanatóriumba, hanem menjünk szépen haza és alkalmazzunk karlsbadi „Mutterlauge”-féle fürdőket.

Hartyánon keresztül utaztunk szüleimhez Vanyarcra. Amikor közeledtünk oda, kedves, jó fiam így szólott: „Oh! de jó, hogy már itt vagyunk! Ha az embernek meg kell halnia, haljon meg ott, ahol született!”

Amint kocsink megállott a tornác előtt, kedves zsemlyeszínű vizslája, „Lady” ugrált örvendezve feléje. Szeptember vége volt. Szép őszi napok. Volt még virág is elég!

Ezentúl már csaknem mindig ágyban kellett töltenie az időt s álma rettenetesen rossz volt; de egy idő múlva lehetett kint egy-két órán és alvása csodálatosan javult.

Még akkor is voltak gyakorlati gondolatai: az öreg dada, aki még nagy-anyámnál volt szobalány, a váci vásárra ment; betegünk, hogy az öregnek örömet szerezzen, pénzt adott neki és megbízta, hogy vegyen magának egy borjút, ő majd felneveli számára.

Jött október 13-ika! Szerdai nap. Jóízűen megebédelt: nyúlsültet. . . Ágya mellett ültem . . . Délután $\frac{1}{2}$ háromkor sajtyszerű megüvegesedett tekintettel nézett rám. Kezemet két kezébe fogta s így szólott: „Édes jó anyám, nézz rám!” Ajka többé meg nem nyílt lélekzete elállott. S mikor a nap utolsó sugarát hintette, ugyanabban a szobában, ahol 1861 dec. 17-én született a család mérhetetlen öröme, az az ifjú, aki a család egyetlen fiú-sarja volt mindkét részről, ott feküdt most holtan 19 éves korában. Kialudt a fáklya a család mérhetetlen fájdalmára. Néma lett a ház, de a szívekben dúlt a sajnó fájdalom !

A kínos éjszaka után kiültem a tornác alá, hogy hallgassam az édes fiamért búsan kongó harangszót és lessem jó atyám jövetelét Gyarmatról,

a megyegyűlésről. Megérkezett . . . Mondotta, hogy amint a faluba ért, remegő szívvel hallotta a harangzást, fájdalmasan sejtve, hogy ez az 6 – drága unokájának halálharangja! . . .

Csak az, aki temette már lelkének legszebb reménységét, forrón szeretett, kiváló édes gyermekét, annak lehet fogalma csupán a kinnak nagyságáról, a dúló fájdalomnak mélységéről, amit én akkor éreztem! — — —

Előkészületek a temetéshez! — Mind megannyi szívettépő, lelket marcangoló dolgok!

Édesanyám Ilona leánnyal Budapestre ment a gyászjelentés ki-nyomatása, szétküldése s egyéb szükséges dolgok elintézése végett.

Kezdték érkezni az őszinte részvételnek megnyilvánulásai; a koszorúk eleintén egyenként, azután tömegesen szívhez szóló szép felírásokkal, hiszen mindenki őszintén és mélyen érezte azt a részvétet, amely a szívek együtt érzését vigasztalozó szavakban igyekezett kifejezni.

Ne maradjon a kertben egyetlen virágszál sem! Mind, mind hervad-
jon vele!

Egykori nevelője, Maróthy Emil volt akkor már a vanyarci egyház, papja, az ő gyászbeszédéből kívánok itt idézni néhány töredéket:

„Oh! mi volt akkor e ház, e család és mi mostan!? Ki a földi boldogság megtestesülését nem látta, az lépett volna akkor azokba a gyermekzajtól hangos termekbe, mikor az egész család együtt volt és nézett volna végig az arcokon, ott megtalálta volna azt, amit keresett: a színgig tiszta boldogságot, melybe egy csepp keserűség sem vegyült. És ki nem látta a szív vonagló fájdalmát, az menjen most végig azokon a néma termeken, amelyekben csak itt-ott egy-egy elfojtott zokogás hangzik fel, hogy azután újra minden csendes legyen; és megtanulja ott abban a régi boldog házban, hogy mennyit képes a szív szenvedni! Oly végtelenül megváltozott ott minden,, amióta e hideg ajkokról az utolsó szó elhangzott.

Utolsó szó! A lélek utolsó rebbenése! Mintha az égbe szálló lélek szárnyából még egy tollat hullajtana el, azt, amely földi röptében leginkább emelte, vezérelte, kormányozta. — — — — —

Nekünk is maradt ez ifjú után egy ilyen mondásunk. Egyszerű az, de szívből fakadó és nemes szívét teljesen jellemző. Utolsó szavai ezek voltak: „Édes jó anyám, nézz rám!” Midőn a halál fagyos kezével érintette őt, megkívánta az anyai szeretet melegét. És ez egy mondásban el van beszélve egész élete története; ez egy mondás keretén belül elmondhatom én is, hogy mi volt ez ifjú szüleinek és családjának. — — — — —

Szegény jó fiú, mintha csak érezte volna, hogy neki sietnie kell az ismeretszerzéssel, mert az ő számára nincs hosszú életpálya kimérve. Tanárai szerették, büszkeségüknek vallották, mert évtizedek múlhatnak el, míg egy ily elme lép ismét csarnokaikba. S a szülői remények láthatárán feltűnhettek egyenként azon magas polcok, miket nagy elméknek adatott elérni. — Oh, hogy ilyen sötét, gyászos polcra kellett jutnia! — — — — —

Régi névnek a régi fény kell. Haj, sok ősi név veszítette már el szá-
zados varázsát, sok ősi név esett ki újabb történelmünk könyvéből, mert akik viselték, nem ismerték a takarékossgot és leszorultak a szereplés teré-
ről. Ifj. Rudnay József e tekintetben is kivételt képezett ifjaink között. Tudta ő, hogy a pazarlás könnyű dolog, de hogy a szerzés verejtékkel jár, felkeresett minden jövedelmi forrást, amely számára nyitva állt. „Fenn-
tartom-e én e családnak külső fényét? Édes jó anyám, nézz rám!” S a szülők reménye a távol jövőben látta fiukat azon jóléttől környezve, mely az ipar-
kodásnak szokott jutalma lenni. — — — — —

Midőn imára tette össze erőtlén kezeit, midőn fohását felküldé azon láthatatlan honba, mely már félig az ő otthona volt, nem szólhatott-e akkor

így anyjához: Jó anyám, a vallást te plántáltad fiatal szívembe, te öntözted és te ápoltad. Nézd, lankad-e hitem a nehéz szenvedések alatt? Zúgolódom-e Istenem ellen? Nem fakad-e imám szívből és lélekből? Édes jó anyám, nézz rám! Nézz imádkozó fiadra! — — — — —

Egy szépen indult kezdet befejezés nélkül. Egy bevégezetlen remekmű. Aki csak ránéz, őszintén sajnálja, de nagy kár, hogy csak töredék, világra szóló alkotás lenne!” — — — — —

Sírkövére e szavakat vésette a szülői szeretet:

*„Családfáján utolsó ág,
Övéi legszebb reménye,
Büszkesége, szemefénye!”*

Győry Vilmos pedig ezen emlékverset írta:

*„Korára nézve zsenge ifjú volt még,
Jellemre s értelemre férfi már,
Szívének tiszta érzelmére gyermek!
Mennyből jött, mennybe visszatért sugár!”*

Édesanyám többször elmondta, hogy unokája halálának napja életének legfájdalmasabb napja volt. Erős lelke azonban a hitbe vetett megadással viselte el a nagy csapást, amit mutatnak ez időből való levelei, melyeket a hozzá intézett részvétnyilatkozatokra írt. Például Szathmáry K. Pálnéhoz írja: „Érzem, hogy Istenben való hitem mélyen meggyökerezett lelkemben, mert e keserű megpróbáltatásban sem merészelttem sem zúgolódní, sem okoskodni afölött, miért történt ez így. E hit ama sugár, mely a sötét borún kezd keresztül törni és nem engedi, hogy csupa sivárság lakozzék lelkemben. Én nem zúgolódom, miért vette el Isten kedves fiunkat, éppen midőn az élet örömei előtte, — ki műveltség által kitűnt — nyilni kezdettek; én csak megadással törekszem elviselni e reánk nézve pótolhatatlan veszteséget.”

Majd a választmány részvétlevelére adott válaszában így szól: „Ellenmondásnak fog Önök előtt látszani s mégis úgy van, hogy míg egyrészt a megboldogult kitűnőségének tudata a veszteségünk feletti fájdalmat csak növeli (mert alapos tudás után vágyódó lelke már nagy ismeretkört szerzett magának, ezzel párosult igen szép, tiszta előadása, mély vallásos érzület, tetterő, megfontolás és oly szoliditás, hogy kártya, kávéház, bor, mindez ismeretlen volt előtte, csak családjával szeretett mulatni), másrészt bizonyos megnyugvást találunk ismét abban a tudatban, hogy ily tisztán ment át a szellem világba.”

Jött a késő ősz. A természet örömeivel távozott el az én lelkemnek derűje is! Rideg némaság, csendes szomorúság költözött a hajlékba, mint mikor elröpül a dalos madár s a fészek hidegen marad. Petőfivel éreztük mi is azt a fájó érzést, melyet a költő olyan találóan fejez ki az árva leányról: „Csak egy lényel van kevesebb, mint tegnap volt s nekem mégis az egész világ kiholt”.

És jól mondja egy egyházi szónok a fájdalomról: „Mégmérheted a tengerek mélységét, a csillagok magasságát, de a szenvedő szívek bánatát ki méri meg?” Majd tovább: „Ránehezült szívedre a sötétség; s az az égető könnyesepp, mely szemeidben fakadt, reá veti árnyékát az egész világra!” És ismét tovább: „A fájdalmat a tudomány csak magyarázza, egyedül a hit az, amely enyhíti”.

Jött a részvétlevelek kimondhatatlan sokasága. Az én szívemnek olyan jól esett, hogy azok mindegyikére körülményesen válaszolhattam, kiönthettem bennök szívem fájdalmát, leírhattam újból drága fiam szen-

vedéseit, melyeket annyi béketűrőssel viselt el és az ő mélyen vallásos lelkének nagyságát.

Hogy az igazi barátság milyen hosszú életű tud lenni, bizonyítja az a levél, melyet szeretett fiam egykori jó barátja irt nekem drága fiam halálának 37-ik évfordulóján, 1917 október 13-án.

„A visszaemlékezés sok kedves, de még sokkal több szomorú emléket is elevenít föl bennem.

A drága felejthetetlen Józsimmal töltött hetek minden apró mozzanat ja élénken előttem áll, még a pesti iskola idő is, azután a vanyarci kedves napok.

Józszi élénk szeme, kedves pillantása folyton előttem van. — Jött aztán az a végtelen szomorú őszi nap. Most is magam előtt látom a gyászoló gyülekezetet, a vanyarci zöld pázsitra kiterített fekete posztón, a szabad ég alatt a koporsót. — Végül a sir fűzfái most is busán reám hajolnak.

Sok minden történt azóta, szomorú is, víg is, sok helyen megfordultam, sok szépet láttam, éltem, sokat gondolkoztam és élveztem, — de a vanyarci fűzfák mindenhová elkísértek. S most, hogy újra igen nagy bánat szakadt reám, újult erővel suttoztatják lombjukat, ezt mondva: „Omnis est vanitas”.

És mégsem vagyunk szegények, nagyon gazdagok vagyunk, mert azok emléke — szent emléke —, kiket igazán szerettünk, azok szeretete még koporsójukon át is elkísér bennünket utolsó óránkig.

Kezeit csókolja mély tisztelője

Jász Géza”.

De visszatérek ahhoz a nekem oly jóleső tényhez, a részvétlevelekre való körülményes válaszoláshoz; el kell mondanom, hogy jó szüleim és férjem attól tartottak, hogy lelkemnek a fájdalom tengerébe való elmerülése káros hatással lesz egészségemre és kedélyemre, azért le akartak erről beszélni és mindenféle módon igyekeztek más irányba terelni gondolataimat. Nem akartam őket elszomorítani, így *titokban* írtam válasszaimat, kora reggel keltem fel és néhány órát töltöttem Íróasztalomnál, mielőtt ők felkeltek. Nagyon apró betűim voltak, könnyes szemmel, lámpafénynél, közvetlenül ébredés után írtam a leveleket (azóta hallottam, hogy ez veszi leginkább igénybe a szemet).

Így múlt el a tél. Április 13-án, fiam halálának fél éves fordulóján, belenézttem a lenyugvó napba, hogy sugarai vigyenek ő hozzá egy forró Istenhöz. Sokáig, sokáig néztem, míg a legutolsó sugár is eltűnt a hegy mögé.

Lehet, hogy ez is nagyon megártott különben sem erős szemeimnek, de észrevettem, hogy látásom ezentúl igen gyöngül, de erről majd még lesz szó más helyen.

özv. Rudnay Józsefné 77 éves korában.

II. RÉSZ.

1881-1917.

I. FEJEZET.

KÉSŐBBI KOROM.

1881-1895.

1. *Budapesti újabb berendezésünk. Ilona leányom bevezetése a társaságba. Mikszáth feltűnése a „Jó palócok”-kal. Élénk társasélet. Édesanyám levelei és anyai tanácsai e tekintetben.* — 2. *Érdekes irodalmi estélyeink Gróf de Gubernatis Angelo, gróf Villars, Feridum bey, Haynald Lajos, Vámbéri Armin, Dalmady Győző, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Szász Károly, Vadnay Károly, Hermann Ottó, Szilágyi Dezső, Győry Vilmos, Szontagh Pál, Beniczkné Bajza Lenke, GÖnczy Pál, gróf Kuun Géza, Zichy Antal stb. részvételével és felolvasásaikkal. A Borz-utcai kis akadémia.* — 3. *Majláth György országbíró meggyilkoltatásáról. Szent-Ivány Zoltán nagy genealogus által küldött leszármazási jegyzék.* — 4. *Udvari bál. Gróf Szapáry Istvánnéról, Pestvármegye főispánjának nejeről. Szemelvények írónk kézírataiból. Rokonomnak, gróf Vay Lászlónak, József főherceg főudvarmesterének működése Alcsuthon.* — 5. *Haynaldról és Amália nővéréről, mint Lajos Fülöp orleansi herceg gyermekeinek magyar nevelőnő/érői és a francia királyi család szökéséről néhány adat.* — 6. *Szorosabb barátságunk a derék Lovassy-családdal. Lenke leányom képesítő vizsgálata. Baráth Ferenc szavai édesanyámról. Torkos László jubileuma.* — 7. *A Nőképző Egyesülettel kapcsolatos dolgok. Újabb találkozás Jókaival. Szeretett atyám váratlan halála 1886. május 8. Mikszáth nekrológja róla.* — 8. *Jó anyám nagy bánata. Felhagyunk budapesti tartózkodásunkkal. Szathmáry-Király Pálné. Zsolca. Ilona menyasszony lesz. Almási Tihamér. Lévy József költeménye. Óriási havazások 1888-ban. Bécsi utamról és a bürokratizmusról.* — 9. *Balatonfüredi utam Lenkével s megváltozott benyomásaim e helyről. Rudolf trónörökös halála 1889-ben jan. 31.* — 10. *Édesanyám betegeskedni kezd. Egy naplótöredék körülbelül 76 éves korából. Lemond az elnökségről, engem táviratilag értesít erről ily szavakban „El nem hagyhatod anyád szellemi örökét.” Alelnökké történt megválasztásam 1889. Anyám lemondását nem fogadják el.* — 11. *Édesanyáim nagy örömemre hozzánk jön lakni Váchartyánba. A telél Budapesten töltöttük együtt. Lenke leányom menyasszony lett 1892.* — 12. *Őfelsége Ferenc József látogatása Nógrád vármegyében. Határszélén vöm fogadja, mint a kerület képviselője. Az „Orsz. Nőképző Egyesület” 25 éves jubileuma 1893. Mme Adam látogatása a Nőképző Egyesületnél.* — 13. *Első fiú unokám, Pisti születése. Erzsébet királyné harmadik látogatása az „Orsz. Nőképző Egyesület” intézetében. Édesanyám csúzt kap, melyből többé ki nem gyógyul. Jókai jubileuma.* — 14. *Kossuth Lajos halála 1894 márc. 20. Temetése, melyről Mikszáth Budapestet találóan „fekete város”-nak nevezi.* — 15. *Kossuth nővérehez és hűséges ápolónőjéhez, Ruttkaynéhoz a magyar nők küldöttsége megy, hogy kifejezzék iránta érzett hálájukat. Kossuth Ferenc látogatása nálunk.* — 16. *Első és utolsó találkozásom Görgey Arthurral.* — 17. *Kossuth Lajos nevezetes levele férjemhez, mint a váci választókerület elnökéhez (a váci városi múzeumban letéve).* — 18. *Édes jó anyám kínos betegsége és halála 1895 szept. 28.*

Jó édes anyám, ki mindig megtudta találni a helyes utat s hogy miként cselekedjék, nyár felé azt a kívánságát fejezte ki, hogy Ilona leányomat ki kellene ragadni házunk szomorú légköréből és gyászos hangulatából. Tudta önmagáról, édesanya nélkül nevelkedvén fel, egy szomorú, rideg kedélyű nagyapa mellett, hogy mennyire kívánatos, hogy egy fiatal leánynak ifjúsága ne nélkülözze a napsugaras derűt, mely a kedélynek bizonyos melegséget ad s ennek az egész életre jótékony hatása van. Gyakran mondta, hogy az ifjú korban jó megragadni az ártatlan örömekre kínálkozó minden alkalmat, mert

— úgymond — sohasem lehet tudni, hol nyílik számunkra egy kedves kis virág. Édesanyám erősen föltette magában, hogyha neki a Mindenható bármilyen hosszú életet rendelne is, ő a legmagasabb korban sem vonulna az öregség védőbástyái mögé és sohasem rontaná el a fiatalság örömeit. Még amikor élete utolsó heteiben csúzos kínoktól gyötörtetve tolószékekben vagy fekve töltötte napjait a kertben, még akkor is kis unokáit maga köré gyűjtötte s társasjátékokat játszott velük.

Gyakran mondtam én, — akinek mélabús természetemnél fogva nem volt meg kedélyemnek az a játsziséga, mint jó anyámnak — hogy ő fiatalabb mint én. Leánykorában azt mondta reá egy nagyon kiváló egyén, hogy francia szabású. Mikszáth is ilyenféle megjegyzést tett rá, míg engem inkább németes szentimentalizmusra hajló természetűnek jellemzett. De mennyire eltértem jó anyám akkori kívánságának és tervének elmondásától. Tátrafüreden akart Ilonának szórakozást szerezni, hova egy nagyon kedves barát-nője, Szathmáry-Király Pálné Platthy Ida is készült Anna leányával. Őt ezen halálukig tartó nagyon szoros barátsághoz a Nőképző Egyesület vezette. Mikor a nőkérdés és a nők alapos kiképzésének eszméje mellett édesanyám zászlót bontott és a lapokban is, meg egy röpiratban is kifejtette gondolatait, bátortalanul bár, de a meggyőződés és lelkesedés szent hevétől áthatva szállott sikra a nők érdekében, akkor az ő eddigi barátnői többnyire elhidegültek, elidegenedtek tőle, mert nem bírtak fölemelkedni az ő eszmevilágába és nem bíztak abban, hogy az ő eszméi a nők javát fogják előmozdíthatni és féltek attól is, hogy azok sikere elterelni találná a nőket tulajdonképeni rendeltetésüktől. Mások, ujak, kiket az ő lelkesedése magával ragadott, jelentkeztek és sorakoztak zászlaja alá.

A legelső Karlovszky M. Ida volt, festőművésznök édesanyja, aki a lelkében visszhangra talált szózat hatása alatt a lapok hasábjain jelentette be csatlakozását. A második: Kvassay Antalné volt, Kossuth Ferenc Özvegyének édesanyja, aki — mint szintén teljesen idegen, — nagyon szép magánlevélben fejezte ki, mily melegen karolja fel az édesanyám által megpendített eszmét. Harmadiknak tudom Szathmáry-Király Pálnét. Később a barátság és az egymást megértés, egyenlő lelkesedés oly szorosra fűzte őket, hogy ő nevezhető anyám legbensőbb barátnőjének. Ezen barátság életük végéig fennállott közöttük. Tudva, hogy ezen kiváló nő leányával Tátrafüredre megy és még néhányan olyanok, kiknek fiatal leányai bizonyára a legjobb felvidító hatással lesznek az ő kedves unokájára, Tátrafüredre vágyott, meg lévén győződve arról, hogy én nem leszek rávehető arra, hogy én menjek akkori bánatos hangulatomban, tehát ő szánta rá magát.

Mikor visszatértek, e szavakkal borult nyakamba jó anyám: „Neked köszönhetem ezt a gyönyörűséges idényt, melyet kedves Ilonánkkal a Tátrában tölthettem.”

Nagyon magyaros, egyöntetű társaság volt ottan. Együtt tettek velük lóháton kirándulásokat, ők voltak a társaság kedvencei.

Meglátogatta édesanyám unokanővérét, Szirmay Mariannét, br. Mednyánszky Edénét is Nehrén (most Nagyőr). Kertjükön keresztül folyik a Poprád. 1881 ősszel elhatároztuk, hogy télire Budapestre költözünk a Borzutcái családi házba, hogy Ilonát társaságba vigyük és Lenkét a Nőképző Egyesület intézetében tovább képeztessük.

Az ottani berendezkedés gondjai és munkái nagyon elfoglaltak.

Késő ősszel az egész család Budapestre költözött, csak jó atyám nem volt állandóan közöttünk s így édesanyám is hol itt, hol ott töltött föl váltva néhány hetet.

Ebből az időből való itt idézendő levele, melyből világosan látszik annak a viszonynak bensősége, amely közöttünk volt s hogy ő még hajlott korában is megtartotta velem szemben azt az irányító, tanácsadó jóságot, amelyet az ő élete végéig szerencsés valék élvezhetni és jötevé melegítő hatását érezhetni.

„Kedves, jó gyermekem !

Leveled egészen felvillanyozott, az Ilonkáról vett hírek nagyon megörvendeztettek, az én kedves, jó Ilonkám e kis diadalok nem fogják hiúvá tenni, csak háládatossá teszik Isten iránt, ki őt megjelenésében a világ elé jó ajánló levéllel bocsátotta el; ezen jó impressziót, mit külső megjelenése okoz, meg kell neki még szilárdítania kedves, szívélyes modor által. Szájával néha egy kis grimace-t csinál, erről le kell szoknia és száját egész természetességben tartania; testének minden tagja hatalmában legyen, de a természetesség jellegével bírjanak a szép mozdulatok, melyek mások iránti figyelmet áruljanak el.

Te pedig, kedves leányom, ne halmozd el túlságos sok teendővel, Hona ügyis mindig elfoglalja magát. A kedélyesség így nem igen fejlődik. Sétáljon néha maga a kicsi Margit nélkül is és mélyedjen a saját lelkébe és mindenáron adj neki időt, hogy a reggeli órákban megírassa naplóját. Ez fejleszti a belső életet, ébreszti az önismeretet, világossá teszi lelkünk előtt érzelmeinket és a jó előadás tehetségét neveli. Kedves leányom, a napló vezetésére tüzz ki neki reggelenként egy órát, mert ez a legnagyobb fejlesztője a jellemnek és a tökéletesedés felé vezet.

Nagyon örülök, hogy mindenki oly szívélyes irányodban.

Szerető anyád.”

Nem tudom olvastam-e valahol, vagy mondották nekem, hogy ha egy anyának felnőtt leánya van, akkor ő második leánykorát éli. Így éreztem én is. A kötelességérzet erősen ki van bennem fejlődve. Most kötelességemnek tartottam, hogy Ilonát társaságba vigyem és megismertessem őt annak fény- és árnyoldalaival, szóval a világgal, az étellel, hogyha majd szüksége lesz rá s általában emberismeretre, tisztán lásson és kellően föl legyen vertezve — szerzett tapasztalatai által — a csalódásokkal szemben és az emberek cseleink és fondorkodásainak nyílt és alattomos támadásai ellen. Amint a német író mondja: „In der Einsamkeit bildet sich die Tugend, im Gewühl der Welt der Charakter.” Szóval be akartam őt vezetni az élet iskolájába.

Társaságba járni, folyton emberek között lenni ! Bizony nehéz feladatnak látszott az számomra, aki az üres fecsegést, mellyel többnyire a mások megszólása is járni szokott, legkevésbé sem szerettem s egyáltalában a külsőségekkel törődő s a formáságokra, az úgynevezett etiquette szabályaira oly nagy súlyt fektető társasélet felületességeivel túlságosan bibelődő életmód legkevésbé sem felelt meg az én jobbat, bensőbb értéket kereső lelkemnek.

Ez okból az én természetemmel sehogysem egyezett a cél nélküli ögyelgés, mert én még az egészség fenntartását előmozdító, szabadban való sétáknál is mindenkor kerülni szerettem a céltalanságot s azokat igyekeztem összekötni valami szükséges és hasznos tennivalóval.

A társaságba járás kívánalmait határozottan idővesztésnek tartottam s így nagyon természetes, hogy az nem a legrózsásabb színben tűnt fel előttem, róla éppen nem vonzó képet alkottam magamnak s azt olyan kényszerű kötelességnek tartottam, melynek teljesítése eléggé nehéz feladat lesz számomra.

Ez azonban aggályaim dacára sem volt nehéz, hanem eléggé könnyű feladat, mert Ilona alkalmazkodó, szerény, igénytelen — olyan magát minden tekintetben szülei akaratának és kívánságának alárendelő leány volt —, kinek lelkében a legszebb összhangban fejlődött ki a szép, jó és nemes iránti érzék; olyan volt, aki mint a kis méh, minden virágból tud mézet gyűjteni. Kiállíthatom róla azt a bizonyítványt, hogy a legapróbb kora óta sohasem adott okot arra, hogy csak valami tekintetben is szülei rosszaságát vonhatta volna magára. Atyám egy ízben így nyilatkozott róla: „Nincs férfi, aki őt valaha megérdemelje, annyira jobb, mint mások”. A mindenható Isten boldog családi körnek tette őt központjává és le-

het-e vajjon szebb nyilatkozat férj részéről, mint aminőben ő részesült. Már vagy 9 év óta volt asszony, amikor férje azt mondta a saját anyjának: „Mindig keresek benne hibát, de nem tudok találni”.

Mikor már teljesen készen voltunk a berendezkedéssel, édesanyámai és Ilonával elindultunk a leányomat bemutató első látogatásainkra. Eszembe jutott ekkor az a két tréfás dolog, amit elbeszélni hallottam, hogy amikor egy úrnő látogatásait ment végezni s kocsija az illető lakásának kapuja előtt megállott, az úrnő átadott egy csomó névjegyet inasának, hogy kérdezze meg, otthon van-e N. N.? ha nincsen, hagyjon nála névjegyet; azután elmentek egy másik helyre s az inast ugyanezen utasítással látta el, mire az ismét névjegyet kért. „Hiszen egy csomót adtam”, volt a válasz. Ekkor kisült, hogy az inas az egész csomót otthagya.

Egy másik eset így történt. Mikor látogatói útra keltek, mondta az úrnő inasának: vegyen magához egy csomó kártyát és mindenütt adjon be egyet; a buta inas kártya alatt nem névjegyet értett, hanem egy csomó patience-kártyát vett magához s azokból hagyott mindenütt egyet-egyet.

Velünk nem történt ilyesmi.

Mindenütt a legnagyobb kedvességgel fogadtak s így nagyon kellemes társaskörünk alakult, melyben valóban rendkívül jól éreztük magunkat.

Fogadónapot nem akartunk tartani, mert úgy véltük, hogy ez a kedélyesség rovására történik, ha egyszerre olyan nagyon sokan gyűlnek össze, hanem jeleztük, hogy mindennap otthon leszünk 4-6-ig. Hébe-korba egy-egy akkoriban nagyon divatos five o'clock teát adtunk. Negyednaponként páholyunk volt bérelve a Nemzeti Színházban, ezek is nagyon kellemes összejövetelek voltak.

Az egész közönség ismerősökből állott s páholyainkban fölkerestük egymást. A fiatal emberek tudták színházi napjainkat, ott is tömegesen meglátogattak minket s a délutáni otthonlét óráiban egyik a másiknak adta a kilincset.

Rendkívül élénkek és látogatottak voltak ezek a délutáni órák. Ilona lett a társaság kedvence és legünnepeltebb je.

Első bálja természetesen a „Jogász-bál” volt. Huber készítette fehér illúzióruhát viselt fehér nagy margueriteokkal, melyeknek közepe nem sárga, hanem barnás volt.

Mikor a bálterembe léptünk, Ilonánk ebben a habszerű öltözékben, szép, fényes, sötétbarna hajfürtei között margueriteokkal, mondhatom, hogy engem is meglepett bájos megjelenésével. Nyájás kedvessége mindenkit magához vonzott. Első házi bálja, melyen *Szentiványi Zoltán* volt a rendező, a „Nőképző Egyesület” egyik alelnökénél, Daruváry Alajos kúriai elnök feleségénél volt. A háziúr vacsora közben beszélt nekem, milyen elragadóan szép dolgok jelentek meg éppen most egyik földim-től, Mikszáth Kálmántól: „A jó palócok”. Nekem sem kellett több, másnap mindjárt meghozattam és gyönyörűséggel olvastuk mindannyian.

Ezen farsang alatt tartották a legelső „*Honvéd-bál*”-t, melyen a király is megjelent. Ilonám, hogy öltözéke által is ki legyen fejezve a honvédség iránti hazafias érzélem, vérvörös ruhát viselt, melyet hosszú zöldle velü nárciszok díszítettek.

Így nyert kifejezést a trikolor. Ófelségének is feltűnt Ilona és Ghiczy altábornagytól tudakozódott felőle. Akkor még nagyon járta az u. n. souper-csárdás.

Az ifjú gróf B. Ilona iránti hódolatból ezt a nótát huzattá: „Nézzek, nézzek, de hiába nézzek, nem való vagy te szegény legénynek”.

B. volt Ilona első farsangja alatt a leghűségesebb udvarlója. Édesanyja mint az aradi tizenhárom vértanú egyikének, gróf Leiningennek özvegye, ment atyjához feleségül.

B. annyira minden lépten-nyomon ott termett, ahol minket tudott, hogy szinte hihetetlen volt az ő megjelenése mindenütt. Annyira ügyes volt ebben, hogy pl. egyik önkéntes társát, Joanovicsot, Temesvármegye későbbi főispánját megbízta, hogy segítsen neki abban, hogy minden terünkét kifürkéssze, mi pedig éppen ez okból szerettük titokban tartani azokat.

Egyízben a kedves Lovassy Ferencnének jutott eszébe a déli órákban, hogy estefelé mennék a Városligetbe s találkozunk az u. n. Görbefánál.

Nagyon szerettük Lovassyékat, így örömmel ígértük csatlakozásunkat. Pontosan odaérkeztünk s íme B. már ott volt.

Igaz, hogy az ember veleszületett hajlamainak létezését nem lehet tagadni, pl. ha két testvért a szülők tökéletesen egyenlő nevelésben részesítenek is, azok gyakran igen elütökké fejlődnek; de hogy a nevelésnek mégis mekkora hatása lehet a gyermek lelkületére, láthatjuk a következőből. Amikor ugyanis észrevettem Ilonánál, hogy egy nénjének folytonos cicomázása mennyire fejleszti benne a hiúságot, akkor én őt hirtelen a legegyszerűbben kezdtem öltöztetni, ennek elvitázhatatlan hatását mutatja az, mit e napokban mondott el nekem egy rokonom, hogy ő nem tudja elfelejteni, mikor egy fényes nagy bála ő, mint huszártiszt, engem fölvezetett, a lépcsőn Ilona előttünk ment s a jobbra-balra kínálkozó tükrök egyikébe sem pillantott bele.

Ha egy annyira ünnevelt szép ifjú leány, aminő Ilona volt, nem néz a tükörbe, akkor abban már egy hajszálnyi hiúság sincsen. Ő ilyen még nem tapasztalt fiatal leánynál.

Édesanyám egyik, ebben az időben írott leveléből óhajtok idézni néhány sort, amelyekből látszik, hogy az ő erős megfigyelő tehetségénél és szívének szereteténél fogva mennyire nem kerülte ki figyelmét semmi és mindenre kiterjesztette tanácsait, még a legapróbb dolgokra is, amivel gondolta, hogy szeretteinek hasznára lehet.

„Kedves jó Leányom!

Azt találok, igen rossz társalgási módszerünk van. Pl. ha fiatal emberek jönnek a házadhoz, a konverzációt mi öregek úgy visszük, hogy mindig csak egy beszél és a többi hallgat, ha mindjárt négyen, öten vannak is együtt, sőt még nézni sem mer senki másuvá, mint a beszélőre. E mód mellett Ilonka még azt a társalgási ügyességét is kénytelen elveszíteni, amivel eddig bírt, pedig erre minden ember oly nehezen tesz szert. Ez nincs jól, gondolkoztam, hogyan lehetne ezen változtatni? Sokáig nem jutottam helyes megoldáshoz; ma éjjel — azt hiszem — megtaláltam a módot, te kedves leányom beszélj eggyel, úgy a másik Ilonával fog beszélgetni. Ügyességgel hozd érvényre Ilonát is, vond őt be a konverzációba és ne vedd tőle el a szót; ez is mesterség. A mesterkéltség színezete szintén elkerülendő.

Mindig eszembe jut a kioszkban F. és neje, kik, ha asztaluknál három fiatalember ült is, a társalgást egyedül leányuknak engedték őt s ők lapokat olvastak.

Mostani szokásunk rosszabb, mint midőn Ilona idegen leányokkal magában maradt volt, mert akkor mégis csak beszélgetett, most mindig hallgatnia kell.

Ha leány jó hozzátok, Ilona mindjárt külön vezesse s ott igyekezzék a társalgást ügyesen, elevenen vinni; mi ugyan mesterség, de élvezet is s minek hasznát fogja majd venni az élet minden körülményei között.

Tehát ügyesen csak eggyel beszélj, az érdekesebbeket Ilonának átengedve, a színházat, a napi eseményeket, a spiritisztákat hozhatja szóba, stb. stb.”

Ebben az időben igen sok szép estélyt adtak ismerőseink, hol mindenütt vagy pezsgő vagy ha ez nem is, de finom borok voltak. Egy nagyon előkelő családnál, nem tudom elvből-e vagy más szempontból, nem

adtak bort; egy fiatalember rokonom, Szemere György, kiből később igen jónevű író lett, azt a tréfát követte el, hogy Ilona leányomat koccintásra hívta, olyformán, hogy mindenikük egy-egy süteményt vett kezébe s ezzel koccintottak boros pohár helyett.

Az élénk, derűs farsang elmúltával az a kívánságunk volt, hogy valami nemesítő élvezetet, valami olyat nyújtsunk a társaséletnek, amely annak szebb, magasabb színvonalat fog kölcsönözni és azt ki fogja emelni üres mindennapiságából.

Sok nagyon kellemes emberrel, kiváló íróval és társadalmunk ki-magasló alakjával voltunk ismeretségben, mi tehát igyekeztünk azokat körünkben összegyűjteni. Gyakran rendeztünk felolvasásokkal fűszerezett irodalmi-estélyeket, melyek nemcsak a felnőtt leány lelki fejlődésére voltak jó hatással, hanem édesanyámnak és nekem is nagy élvezetet szereztek, de társadalmilag is nemesítő hatással voltak. Emellett fő óhaj-tásom volt az is, hogy megismerhessem Mikszáthot, „A jó palócok” szer-zőjét. Minden estélyre két felolvasás avagy szabad előadás volt tervezve.

Célunkat, mely az volt, hogy a másokat megszóló és üres fecsegés-ből álló társadalmi érintkezés eddigi jellegét mindinkább letegye, ilyfor-mán valóban sikerült elérnünk. Mindenki a legnagyobb örömmel jött ezen estélyeinkre és mondhatom, alig volt az egész idény alatt 1-2 meghí-vás, melyre tagadó válasz érkezett volna, ez is csak betegség vagy más akadály folytán.

Feridum bey török konzulnak is nagyon tetszett Ilona s ezt Vám-bérivel közölte, aki mosolyogva felelte: „Ohó barátom! nem adják azt töröknek!”

Az írók is mind a legnagyobb készséggel teljesítették fölkérésün-ket. Előadásukat a kiváló nőközönség a legnagyobb figyelemmel hallgatta. Élvezet volt a szellemes beszélgetést is hallgatni, melyek vacsora közben folytak egy Haynald, egy Szilágyi Dezső és más szellemóriásokkal.

Persze, hogy Gyulai Pálnak csipős és ellenkezési szelleme itt sem tagadhatta meg magát. Mikor B. Bajza Lenke mondotta, hogy neki egyik fővágya, hogy a „Kisfaludy-Társaság”-ba beválasszák, Gyulai, mint annak elnöke, nagyhangon kijelentette, hogy addig, míg ő él, nő nem lesz annak tagja.

Egy ilyen estélyen, mikor a vacsorához vezetésre került a sor, Vadnai fülembé súgta, hogy Haynaldot elsőnek kell bocsátani, mert ő mint bi-bornok, pápa-jelölt, fejedelmi ranggal bír.

A „Fővárosi Lapok” Szalon című rovata ezeket írta ezen estélyekről:

„Rudnay Józsefné úrnő Borz-utcai termeiben díszes estély volt. Elő-kező társaság gyűlt össze s jelen volt fővárosunk jeles olasz vendége, gróf De Gubernatis Angelo is, továbbá Veres Pálné úrnő, a háziasszony édes-anya, gróf Villars francia és Feridun bey török főkonzulok, valamint Haynald Lajos, Vámbéri Ármin, Dalmady Győző, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Szász Károly, Vadnai Károly, Herman Ottó, Szilágyi Dezső, Győry Vilmos, Szontagh Pál, Beniczkyé Bajza Lenke, gróf Kuun Géza, stb.

Az estély irodalmi felolvasással volt egybekötve s Vámbéri Ármin francia nyelven adott elő érdekes részleteket uti vázlaiból. Szontagh Pál, a képviselőház alelnöke pedig Mikszáth Kálmán két kisebb elbeszé-lését olvasta fel.

Gyulai Pál bemutatta Arany János ama strófáját, melyet a „Toldi szerelmé”-ben József főhercegről írt, de a melyet nem akart kiadni éle-tében, nehogy komoly hódolatát hízelgésnek tekintse valaki.

Gyulai Pál a „Toldi szerelme” megjelenése után kevéssel megpil-lantá e versszakot a költő asztalán. S elolvasva rögtön megismerte, hogy ez a „Toldi szerelme” 12-ik énekéből való, ama helyről, hol Toldi a Pi-roska sírjára négy szomorú fűzfát ültet. Mutatta Aranyinak, mit talált s a költő elmondta e versszak eredetét. „Gondolkoztam — úgymond —

arról is, hogy mivel a jelenet színhelye a Margitsziget, nem kellene-e beleszónom József főherceget is, aki e szigetet a főváros díszére s a szenvedő emberiség javára egész tündérkertté varázsolta át. Arra is gondoltam, hogy illő volna személyes hálámat kifejezni egy pár sorban, mert, hogy nyaranként itt lakhatom, ez reám, beteg emberre nézve, valóságos áldás. József főherceg sok szívességet tanúsított irántam minden feltűnés nélkül, észrevétlenül, gyöngéden. Megvallom, mindez jól esett szívemnek és ezen érzés szülte ezen versszakot. De kihagytam mind az első, mind a második kiadásból, nehogy hízelgőnek gúnyoljanak, vagy valami olyat sejtsenek, aminek semmi alapja sincs”. Azt ugyan nagyon rosszul tetted — monda Gyulai —, mert jól mondja Erdélyi, hogy: „Amit érzesz, so-hase tagadd el!” Könnyen és hamar ítélsz, — válaszolt az agg költő. — Kihagytam az első és második kiadásból, de a harmadik vagy negyedik kiadásban halálom után benne lesz. íme, lásd magad — szólt odalépve könyvszekrényéhez s kihúzva abból „Toldi szerelmé”-nek nyomtatott példányát —, nézd, mily gondosan bejegyeztem ide a kihagyott versszakot, megjelölve azt is, hogy hová kell jönnie. Most halld kapcsolatosan mind a négy versszakot, ez a 105-ik.

S ezzel kezdé olvasni, amint következik, a jelenlegi kiadásokban még benne nem lévő e versszakot:

„A négy fűz elárvult sarjai tán élnek
Ma is oltalmában fejedelmi személynek,
Ki, hogy e szép sziget rászála idővel.
Beszöve nagy múltját virányos jövővel
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utolját ott elzengicsélje.
Azután hallgatva, ott várja halálát, —
De kövessük Toldit és a rege szalát.”

A társaság késő éjszakáig együtt maradt. A magyar szalonnak bizonyára nem kis mértékben válnék díszére, ha az irodalom ilyen módon ott-honossá válnék benne. Haszna mind a társaséletnek, mind az irodalomnak csak úgy lenne belőle, ha most előkelő köreink nem divatkép, nem is tün-teteskép, hanem belső szükségnek engedve honosítnák meg e szokást.”

A „Pesti Hírlap” ezt írja: „Rudnay József né úrhölgynél tegnap volt az utolsó irodalmi estély, mely a téli saisont befejezte a Borz-utcai „kis akadémiában”, melynek egykor kétségkívül nyoma lesz az irodalomtörténetben is. Ezúttal nem voltak felolvasások, hanem annál élénkebben folyt az eszmecsere irodalmi dolgokról. A ház asszonyának szeretetreméltósága, Vámbéri érdekes tapasztalatai, Vadnay szellemes ötletei, Gyulai Pál heves vitái, melyekben sohasem akarja, hogy neki legyen igaza, késő éjfélig vidám hangulatban tartották össze a társaságot.”

A Borz-utcai családi házban lakott földszint, sógorom, Ivánka Zsigmond.

Egy ízben valami képviselőházi összezörrenés folytán párbajt vívott, bizony arra már nem emlékszem tisztán, hogy kivel? Amikor a párbajról hazaérkezett, felüzent hozzám, hogy már túl van rajta, ellenfelének golyója egy gombjáról visszapatant, ez mentette meg életét. Elmentem őt meglátogatni. Egyik segédje, Hentaller Lajos még ott volt, megkérdeztem őt, hogy vajjon hányadik párbajnál segédkezett most? Azt válaszolta, hogy a 96-iknál.

Sógorom másnap felküldte hozzám a Pesti Hírlapban kék és vörös rajzonnal aláhúzott hírt, melyben Mikszáth körülbelül ezeket írja a „T. Ház-ból” című rovatban, persze nem ilyen laposan, mint ahogy az az én emlékezetemben megmaradt: „A karzatnak képe nagyon szép és élénk volt ma, a közokt. költségvetést tárgyalták, szebbnél-szebb asszonyok hallgatták. Ott volt közöttük Rudnay Ilona — a királynő — piros bété kalapjában. A nők strucctollai helyeslőleg integettek, midőn a közoktatási miniszter,

Trefort, költségvetési előterjesztésében a nőnevelés támogatásának szükségességéről beszélt.”

Bőjt alatt rendeztek a lacházai leégettek javára díszes nagy hangversenyt a vármegyeház termében, melyre fölkérték Ilona leányomat is, ki nagyon szépen zongorázott. Pestvármegye akkori főispánjának, gr. Szapáry Istvánnak leánya körülbelül ezen a hangversenyen lett menyasszonya nemeskéri Kiss Pálnak, ki utóbb mint földművelésügyi államtitkár, gazdasági téren sok jeles szolgálatot tett hazájának. Az ő államtitkársága alatt vette meg az állam Tátránk szépségeinek egyik gyöngyét, a csorbái tavat, melyre már akkor kinyújtotta kezét egy német: herceg Hohenlohe. Éppen abban az időben találkoztam Kiss Pállal a vonaton s ő nagy örömmel újságolta nekem, hogy már megkötötték a szerződést s így Csorba magyar kézen marad.

Közeledett a húsvét, melyet szüleimnél készültünk tölteni Vanyarcon. Alig érkeztünk oda, megáll egy négyes fogat, melyről egy önkéntes száll le: gróf B. Ő is nálunk töltötte az ünnepeket.

Húsvét utáni estén tértünk vissza Budapestre. Ott korán reggel azt a hírt hozta az inas, hogy ezen az éjszakán meggyilkolták Majláth György országbíró. Az ilyen rémhírek nem szoktak mindig igazaknak bizonyulni, de sajnos, ez megfelelt a valóságnak.

Ki ne emlékeznék a három cinkostárs nevére (Spanga, Berecz és Pitéli). Egyikökről hallottam egy ismerősömtől (gondolom Spanga volt), hogy előbb dr. Schwartzert Ottónál szolgált s tőle ellopott egy pecsétgyűrűt, de ő igen jószívú ember lévén, megbocsátott neki.

Ki tudja, hogy ha akkor elnyeri büntetését, nem idézett volna-e ez lelkületében olyan változást elő, hogy ezen rémtetre nem vetemedett volna. Tudom, hogy ezen gyilkosság után igen sokan, különösen olyan családok, ahol férfi nem volt, nem akartak inast tartani.

Még elfelejtettem megemlíteni, hogy volt egy nagyon kellemes ház, hol szerdán délutánonként az egész farsang és bőjt alatt találkozott a mi társaságunk. Ezeken kívül adott a háziasszony nagy estebédeket is, melyek még szélesebbkörű fényes estélyekbe is átmentek és két nagy bált is. Úgyes volt maga köré gyűjteni szokott társaságán kívül a főváros kiváló egyéniségeit is, köztük Szilágyi Dezsőt, Zichy Antalt, Mikszáthot és másokat.

Egyik irodalmi estélyünkön jó anyám Szilágyi Dezső előtt említette, hogy kár, hogy a társadalom részéről az illető úrnő nem részesül nagyobb elismerésben. Szilágyi kissé mosolyogva csak ennyit mondott: „Akarná őt benső barátnőjéül tekinteni?” Ez eléggé jellemző bírálat volt ettől a nagy-eszű egyéntől.

Egy régi barátnőmnek szemet szűrt az, hogy mi ezen úrnővel oly gyakran érintkezünk. Figyelmeztetett engem, hogy ezt nem kellene tennem. En azt jegyeztem meg, hogy rendkívül kellemes órákat nyújt társaságunk ifjúságának, többet, mint bárki más és hogy én semmiféle inkorrekt vagy kifogásolható dolgot sem tudok róla és jár házához nagyon sok igen szolid, köztiszteletben álló család. Barátnőmmel, kinek leánya akkor még nem volt felnőtt s így nem is járt társaságba, maga tehát nem igen bírt tapasztalatokkal, végül is abban állapodtunk meg, hogy ő majd fölkéri és megbízza közös kedves barátunkat, Győry Vilmost, hogy tudakozódjék róla s azután közölje vele a hallottakat. Győry szívesen vállalkozott erre és a köztiszteletben álló Zichy Antalhoz fordult tájékoztatásért, aki ezt felelte: „Már hogyan lehetne valami kifogásolni valót találni benne, mikor Rudnay József né is jár hozzá.” Eszerint barátnőm nem érhetett célt gyanúsításával.

Mikor a tavasz beállott, a társas-összejövetelek rendezésében fölülmulhatlan leleményességű Szent-Iványi Zoltán kirándulásokat tervezett, hogy továbbra is élénken összetartsa a társaságot.

Egyszer a „Fácán”-vendéglőben volt kis tavaszi multság. Ilona ott felejtette napernyőjét s csak kapunk előtt vette észre. Ezt meghallotta egyik udvarlója s mire reggel fölkeltünk, a napernyő már lakásunkon volt.

Szent-Iványi Zoltánnal nem találkoztam azután, csak vagy 30 év

múlva — mintegy 4 év előtt — levelet írt nekem, hogy adnék neki fölvilágosítást bizonyos leszármazási kérdésben. Ugyanis a gyöngyösi gróf Westphalenné szül. Auersperg hercegnő fölkérte őt, hogy a kihalt alsólendvai báró Bánffy-család sarjának egyik rokonossal kötött házasságából származó ivadékokról adatokra lenne szüksége. Azután sűrű levelezést folytattunk leszármazási kérdésekben és egyik levelében írta nekem, hogy én bátran így szólhatnék unokáimhoz, hogy a koronázási, vagyis a Mátyás-templomba elvezetem őket ősapjuk, III. Béla sírjához, mert ő ki tudja mutatni nemcsak az Árpádokkal való rokonságot, de az Árpádtól való egyenes leszármazásomat, mely szerint édesatyám 37-ik leszármazott.

Hiteles másolat a Szent-Ivány Zoltán által összeállított eredeti táblázatról, melynek ezt a címet adta: *Rudnay Józsefné Veres Szilárda egyenes leszármazása Árpád magyar nagy fejedelemtől:*

1. Árpád magyar nagyfejedelelem 907.
2. Fia Zoltán magyar nagyfejedelelem 896-949., neje Hamzsa bihari fejedelelem leánya.
3. Fia Taksony magyar nagyfejedelelem 931-972., neje egy kún leány.
4. Fia Mihály magyar herceg sz. 950., neje Piast Adelheide hercegnő.
5. Fia Szár László magyar herceg †1061., neje Rurik Premislav hercegnő.
6. Fia I. Béla magyar király 1061-1063., neje Richera lengyel hercegnő, esketés 1059.
7. Fia Géza magyar király † 1077. ápr. 24., neje Sinanera bysanci hercegnő, esket. 1073.
8. Fia Álmos magyar herceg † 1129., neje Zsófia hercegnő.
9. Fia II. Béla magyar király f 1141. febr. 14., neje Nemanjics Ilona hercegnő, esket. 1129., † 1157.
10. Fia Géza magyar király t 1161. máj. 31., neje Eufrosina kiewi hercegnő, esket. 1146., † 1175.
11. Fia III. Béla magyar király sz. 1148., † 1196. ápr. 13., temetve Budán, neje Chatillon Ágnes Anna hercegnő, esket. 1168., t 1183.
12. Leánya Konstancia magyar hercegnő, esket. 1178., † 1240. dec. 4., férje I. Ottokár cseh király t 1230. dec. 15.
13. Fia I. Vencel cseh király † 1253. szept. 22., neje Kunigunda Hohenstaufeni hercegnő.
14. Fia II. Ottokár cseh király ~† 1278., neje Kunigunda Rurik hercegnő † 1285.
15. Fia II. Vencel cseh király † 1305., neje Judit habsburgi hercegnő.
16. Leánya Margit cseh hercegnő, férje III. Boleslaw Brieg-Liegnitz hercege † 1343.
17. Fia I. Lajos Brieg hercege † 1398., neje Hedwig Sagani hercegnő.
18. Leánya Hedwig hercegnő † 1376., férje I. János Ausschwitz herceg.
19. Leánya Anna hercegnő † 1440., férje Csasztolovitz I. Puta † 1415.
20. Fia II. Puta Csasztolovitz, neje?
21. Leánya Salome hercegnő f 1489., férje Wilmos münsterbergi herceg † 1452.
22. Leánya Katalin hercegnő, esket. 1484. márc. 28., t 1505., férje II. János Sagani herceg † Wolna 1504. szept. 22.
23. Leánya Margit Sagani hercegnő, férje alsólendvai gróf Bánffy Miklós pozsonyi főispán † 1501.
24. Fia gróf Bánffy János, 1530 nádor, † 1534. jan. 30., neje kerendi Székely Margit.
25. Fia gróf Bánffy István országbíró † 1568. jan. 22., neje guthi Országh Magdolna.
26. Fia gróf Bánffy Miklós 1547., neje Zrínyi Orsolya, esket. 1570.
27. Leánya gróf Bánffy Kata, férje divéki Ujfalussy János.
28. Fia Ujfalussy György, neje Mária Anna.
29. Fia Ujfalussy János, neje Zay Éva.

30. Fia Ujfalussy Sándor, neje szlaviczai Sándor Kata.
31. Leánya Ujfalussy Zsuzsanna, férje Madách László.
32. Leánya Madách Kata, férje Darvas Gábor.
33. Leánya Darvas Anna, férje Szenessy Gábor.
34. Leánya Szenessy Borbála, férje faradi Veres István.
35. Fia Veres Pál, neje Meskó Magdolna.
36. Fia Veres Pál, neje Beniczky Hermina.
37. Leánya Veres Szilárda, férje Rudnay József.

Szent-Ivány nemcsak nagyon híres genealógus volt, de a gyászjelentések híres gyűjtője is. Volt gyűjteményében vagy 25.000 gyászjelentés. Mikor Londonban járt; az ottani múzeum igazgatójánál is nagy elismerésben részesült e miatt; sőt, hogy ezen gyászjelentések alapján, valamely magyarországi családnak vagy 20.000 forintnyi örökséget szerzett, mert a gyászjelentések révén be tudta bizonyítani egy hagyatékban való részesedésük jogosultságát.

Jöttek a nyári nagyon kedves dunaparti összejövetelek a kioszkban. A mi asztalunk mindig nagyon népes volt és Ilonám folyton közszeretben és ünnepeltetésben részesült.

Mikor már Lenke leányom tanulói szünideje beállott, eltávoztunk Budapestről, falura mentünk, gőzhajón Vácig s onnan Hartyánon keresztül szüleimhez Vanyarcra.

Már a hajón találtuk B ... -t és gróf K . . . -t, Ilona állandó két udvarlóját.

ők Vácig akartak kísérni bennünket s mikor a hajó már indult s az átjáróhid már fel volt szedve, a már mozgásban levő hajóra beugrott egy harmadik fiatal ember is, hogy elkísérjen minket. B. Z.

Azután velünk jöttek Hartyánig, hol kedves férjem a kertben lampionok fénye mellett pazar lakomával vendéglelt meg mindnyájunkat.

B.-nek már az éjjeli órákban vissza kellett utaznia, hogy az önkéntesek kora reggeli gyakorlatán ne hiányozzék, mert szabadságkérés nélkül távozott s mikor mondtuk, mit szól majd hozzá kapitánya, gróf Kapy, azt felelte: „El fogja nekem nézni, hiszen ő is volt egykor fiatal.”

Kétségtelen, hogy a rokonszenv olyan virága a szívnek, amely önkénytelenül magától fakad s melyet átültetni nem lehet. Mindenki nagyon csodálta, hogy az igen kedves és nagyon megnyerő külsejű fiatal B. iráni Ilona nem érzett rokonszenvet s hogy ő nem volt képes Ilonát meghódítani, dacára tántoríthatatlan kitartásának. Magam is nagyon sajnáltam ezt, de. kénytelen voltam mégis kifejezni előtte, hogy ne reméljen, mert a rokonszenvet kierőszakolni nem lehet.

Azután csak annyit hallottam felőle, hogy sokat betegeskedik és nem-sokára (ha jól tudom tüdővészben) meg is halt. Mindig kedvesen és kegyellett emlékezünk reá, őszintén sajnáljuk a szép fiatal élet elpusztulását.

A nyár elteltével ismét Budapestre mentünk télire. A január elején tartott udvari bála elmentünk, hogy Ilona leányomat bemutassam Erzsébet királynénak.

Valóban tündéri látvány volt őfelsége, amint gyémántoktól ragyogó öltözkéiben s arcán bájos, megnyerő mosollyal egy lépésnyire állva előttem, kedves kérdéseket intézett hozzám. Találkoztam ott Ferenczy Idával is és kellemesen lepott meg, hogy a vacsoránál szakasztott olyan csemege-tányérok szerepeltek, minők az enyéimék.

A lehető legszebb emlékeket vittük magunkkal e bálról. Utóbb tréfás jelenetet beszélt el egy önkéntes ismerősöm:

Shokásban volt, hogy az urak szebbnél-szebb csomagolású s az uralkodó családtagjainak képeivel ellátott cukorkákból vittek magukkal kedveskedésül ismerőseiknek. Ez nemcsak meg volt engedve, sőt egyenesen ez volt eme cukorkák rendeltetése. Az önkénteseknek máshová tenniök nem lehetett a cukorkákat, mint csakis csákójukba. Az a szabály, hogyha főherceg közlébe kerülnek, csákójukat nem szabad lefelé fordítva tartani kezükben. Ezen

eset történt az önkéntessel. Jött egy főherceg és a cukorkák csákója megfordításakor kihullottak.

Az udvari bál után néhány napra az Orsz. Nőképző Egyesület javára bállal egybekötött nagyon fényes társasvacsorát rendeztünk az Európa-szállóban. Kötelességül tűztük társaságunk fiatal leányainak, hogy küldjenek erre sajátkezűleg címzett meghívókat fiatalember ismerőseiknek mindenfelé a vidékre is. Ez természetesen Ilonának is kötelessége volt. Meglepetésünkre báró Marschall Gyula huszárfőhadnagy is ott termett ezen a mulatságon Gyöngyösről. Az idegen ifjú megjelenése megszokott körünkben nagy feltűnést okozott, különösen azon fiatalembereknél, kik Ilona iránt élénk érdeklődéssel viseltettek, mert a rendkívül szép külsejű, délceg huszártisztben veszedelmes vetélytársat sejtettek.

Marschall nagyanyjáról tudom, hogy még 80 éves korában is annyira megtartotta fiatalos kedélyét, hogy amikor náluk voltam falun Ilona leányommal s ott volt Patay Ferencné is leányával, ezen vig kedélyű öreg asszony kerti sétájához társul egyik karjára az én leányomat, másikkra Patay Ilonát fűzte, mondván, hogy ő a fiatalság társaságát keresi, minket mamákat, a nála 25-30 évvel ifjabbakat már öregeknek tartott magához, ő azon szerencsés halandók közé tartozott, akik teljes életükben kerülni tudtak *mindent*, ami kellemetlen és ha ilyen téma fordult elő, könnyedén elvágta annak fonálát, mondván: „*Beszéljünk rózsákról!*”

Pest vármegye évente adott egy fényes nagy bált ugyancsak az Európa-szállóban, melyre a vármegye összes fiatalsága fel szokott jönni a vidékről. Háziasszony, vagyis bálanya a nagyon népszerű és közkedveltségű főispán, gróf Szapáry István felesége, gróf Ráday Biri volt. Valóságos hasonmása Mária Teréziának nemcsak alakjára, de szépségére nézve is. Hajfürtei bár öszbevegültek, arcának rózsái és élénk tekintete mégis mindenkire ezt a benyomást tették. Már előző napon elrendelte, hogy a vacsoránál csészekben körülhordozandó bouillon nagyon forró legyen. Az asztalnál szomszédja én voltam, egyszerre csak felugrott, sikoltozott és mondhatni, hogy vonaglott fájdalmában. Háta mögött amint a pincér a tálcáról az egyik csészét levette, a tálca egyensúlya megbillent s a forró leves reá ömlött. Egy közel ülő úr az asztalon levő ecet-olajos állványból hirtelen kikapott egy olajos üveget és annak tartalmát ráöntötte a főispánné nyakára és hátára. Bizony nem gondolt azzal, hogy a kivágott derekú bársonyruha és csipkéi mennyire tönkre mennek az olajtól. A főispánnét kocsijához vezették, hogy otthon ápolhassák.

A főispánné fivére, Ráday Gedeon külföldről vett feleséget, Pergen Philippina grófnót, de akiből később olyan magyar érzésű derék háziasszony vált, hogy azt senkisésem várta tőle. Ő Parisban tanult főzni is. Teleki Jozefin grófné beszélte, hogy meglátogatván őket falun, a háziasszony így mentette magát, hogy most érje be a férje társaságával, mert neki a konyhára kell mennie, szakácsnéja reggel eltávozott; azután olyan paprikás csirke, jött az asztalra, aminő bármily magyar asszony dicséretére vált volna.

Az ő első látogatásuk viszonzására mentem volt férjemmel, midőn fogatunk megbokrosodott lovai miatt a már említett veszedelem ért, mely kicsibe múlt, hogy életünkbe nem került.

Blaskovich Miklósné Edelsbacher Marianne Szerb-utcai háza előtt egy délután olyan sok koci állott, hogy azok egészen a Borz-utcáig értek. Sétájáról hazatérő férjem megkérdezte az egyik bérkocsistól, hogy mi ennek az oka s azt felelte rá, hogy „Blaskovichnénál van *pletykatea*.” Ilyen talpraesetten jellemezte az az egyszerű ember az akkor annyira divatban levő úgynevezett jourokat.

Édesanyám nővére Sándorné azt tartotta, hogy jó már zsenge korukban a gyermekek figyelmét fölhívni valamely világhírű művészi nagy alkotásra és ha módunkban van, azt meg is mutatni nekik, mert a benyomás megmarad egész életükre; így hasonló korú unokáját, a kis Margitot el-

vezette Munkácsy nagy képéhez, Krisztus Pilátus előtt, mely éppen akkor volt Budapesten kiállítva.

A múlt évben rendezett irodalmi estélyeket folytatni kívántuk s ekkor Haynald Lajossal és másokkal is megvitatta édesanyám, hogy az „Ember tragédiája”-nak melyik a legjobb fordítása?

Az „Ember tragédiája” megjelenésekor Dux Adolf, a későbbi Dóczy Lajos báró a Pester Lloydban ezt írta róla: A Milton „Elveszett paradicsoma”, a Goethe „Faustja” és a Madách „Ember tragédiája” három egyszínvonalon álló remekmű. A csúcson több nem fér el, mint e három.

Én nagy buzgósággal láttam hozzá, hogy folytassam a már múlt évben megkezdett gyűjtést kiváló írók kézírataiból Ilona leányom albumába, melynek kétségkívül nagy irodalmi becsé az idővel csak még növekedni fog. Íme azoknak névsora, kik ezen albumba írtak: Kossuth Ferenc, Vámbéri Ármin, Mikszáth Kálmán, Teleki Sándor, Feridun bey, Győry Vilmos, Arany János, Jókai Mór, Beniczkyné Bajza Lenke, Schwarcz Gyula, Angelo De Gubernatis, Kuun Géza, dr. Haynald Lajos, Trefort Ágoston, Zichy Antal, (Szász Károly, D'Artagnan, Justh Zsigmond, Bérezik Árpád, Beöthy Zsolt, Csiky Gergely, Gyulai Pál, Bartók Lajos, Álmási Tihámér, Lévay József, Gönczy Pál, Várad Antal, Szmrecsányi Paula, Dalmady Győző, Vadnay Károly, Szontagh Pál gr. O'Donell Tarnóczy Malvina, Dobsa Lajos, Ábrányi Emil, Rákosi Viktor, Torkos László, Hock János, Endrődy Sándor, Herczeg Ferenc, Alexander Bernát, Béri Gyula, Palágyi Menyhért, Pékár Gyula, Rudnyánszky Gyula, Kozma Andor, Juhász László, Szabolcska Mihály, Palágyi Lajos, Berzeviczy Albert, Heltai Jenő, Hermann Ottó, Ágai Adolf, Bartha Miklós, Ambrus Zoltán, Pap Zoltán, Ferenczy Ferenc, Erődi Béla, Lampertth Géza, Thaly Kálmán, Farkas Imre, Lux Terka, Porzsolt Kálmán, Szende Dárday Olga, Szemere György, Raiíay Sándor, Rákosi Jenő, Lónyay Sándorné, Szász Károly.

Néhányat idézni kívánok:

Ne csodálkozzék, ha én — kit a Rudnay-család egyik főfényessége, magyarhon egykori hercegrímása avatott be 55 év előtt a papi hivatásba — ennek légköréből nem tudok gondolataimmal kijutni akkor, midőn egy Rudnay-családi diszes úrnő albumába írva óhajtom, hogy valamint ezen könyvbe szebbnél-szebb dolgokat ír Nagyságod kedves lelkének dicsőítésére tisztelői serege: úgy azon más emlékkönyvben, melyet nem emberi kéz, hanem a Mindenhatónak keze ír Nagyságod számára az égben, nemes, istenes lelkének számtalan tanúságai fényszerkeszjenek — s mint hirdették ezeket (óhajom szerint hosszú és boldog élete során) tisztelői a földön: úgy egykoron örvendve viszhangozzak az angyalok karai az égben.

Budapesten, 1885-ik Martius 2-án.

Dr. Haynald Lajos.

A rágalom olyan, mint a rossz kutya: a szaladó embert ugatja. Nézzünk bátran szemébe és meghunyászkodik.

Csiky Gergely.

A költészet olyan kincs, amelyet megtalálója sohasem keres és keresője sohasem talál meg.

Budapest, 1899. febr. 10-én.

Berzeviczy Albert.

Minden virág közt legtöbbször nézem én azt, melyet a kedves nógrádi föld a legjobban szívei: az akácfa virágát.

Magasra kell felnyúlnia annak, aki le akarja szakítani, — de az illatát messziről élvezik a környéken járó idegenek is.

Mikszáth Kálmán.

Sohasem közelítettem meg szellemi nagyságot anélkül, hogy el ne lettem volna fogulva. Sohasem láttam síró nőt anélkül, hogy ne éreztem volna érzékenyen fájdalmát. És sohasem láttam pöffeszkedő hatalmast anélkül, hogy jóízűen ne kacagtam volna.

Pesten, szept. 29-én 1884.

Teleki Sándor.

Elfelejtettem még azt megírni, hogy dr. Haynald Lajos bíbornok első látogatását nálunk milyen nagyon kedves módon tette. Levél kíséretében küldtem hozzá Ilona emlékkönyvét azon kéréssel, írta bele egy pár sort. Másodnap huszárját küldte hozzánk a Nemzeti-szállodából, hol állandó lakást tartott, azzal a kérdéssel, mikor fogadhatnám őt? Azt üzentem, hogy amikor neki alkalmas, akár mindjárt. Félóra múlva megállott kocsija s a bíbornok látogatását jelentette huszárja. Engem, ki protestáns lévén, nagyon kevés bíbornokkal érintkeztem, igazán meglepett tetőtől-talpig bíborvörös talárja, még a keztyűje is ilyen volt.

Kedves anyám is éppen Budapesten időzött akkor s mindnyájunkat teljesen meghódított az ő páratlanul nyájas és kellemes modorával és elragadó szellemességével.

Amikor belépett s leült, azonnal fel is kelt, mondván: „Jaj, hiszen én az előszobában felejtettem útleveletem, mely az ide belépésre jogosít.” És kiment az albumért.

Haynald velünk egy megyéből származott, már ez a körülmény is vonzalmat keltett iránta bennünk. Úgy megszerettük azután, hogy gyakran látogattuk egymást. Ő oly kedves volt, meghívott Kalocsára, hogy majd megmutatja növénygyűjteményét is, amely úgy tudom, hogy világhírű.

Megismerkedtem évek előtt Haynald nővérével, Amáliával, dr. Stockingernével is. Kiválóan érdekes egyéniség volt, akit a Koburg-családbeli Lajos Fülöp gyermekei mellé hívtak volt meg Parisba, hogy azok vezetője legyen s őket magyar nyelvre tanítsa. Sok érdekes dolgot beszélt el ezen küldetéséről.

Franciaország felé kísérője Lajos testvére, a későbbi bíbornok volt. 1845 június 25-én érkezett Parisba, ott magyar udvari ember fogadta. Első teendője volt, hogy az akkori divatos kivágott, rövid ujjú ruhát sötétkék atlasz, magas nyakú, hosszú ujjúval kellett fölcserélnie. Csak ilyenben mutathatták be a királyi családnak, csak ilyet volt szabad az udvarnál viselni.

Midőn a francia forradalom kitörőben volt, a nép lázongott; az egész udvar ébren töltötte az utolsó éjszakát Parisban, aggódással várva az eseményeket és rémülten hallgatta e vad kiáltásokat: „Le a királlyal!” Másnap estefelé jelentették, hogy a királyi családnak menekülnie kell, vigyenek magukkal, amit lehet. A felségek enni sem mertek, félve a megmérgeztetéstől. Délután 5 órakor kocsira ültek a Tuillériák egy mellékbejáratánál. Stockingerné és egy udvarhölgy már a zárt kocsiban ültek Fülöp és Guszti hercegekkel, midőn egy udvari tiszt izgatottan jelenti, hogy a királynak nincs helye, a veszély nő, miért is kéri Stockingernét, szálljon ki azonnal, ki így búcsúzik a helyét elfoglaló királytól: „Sire, vigyázzon fiaimra!” A kocsizután oly rémült sietséggel indult, hogy Stockingernét, ki még a kocsiajtóban a kis herceget gondozta, elrántotta és földre terítette. Ott maradt fekve, elaléltam. A királyi családot üldöző lovascsapat fölötte száguldott el, csodálatos módon egyik lónak patkójától sem sérült meg. Mikor a csapat elvonult, egy közelben álló tiszt köpenyét adta rá és elvezette onnan, mert ekkor már a dühös tömeg rombolt és pusztított a palotában. Stockingerné a királyi mosónőhöz menekült és másnap paraszt ruhában ment el a Tuillériákba, hol szobájában nem maradt egyéb egy porcellánváza darabjánál, melyet emlékül magával hozott és itthon gyakran mutogatott.

Harmadnapon Stockingerné útnak indult egy udvari komornával, mert időközben megtudták, hogy a királyi család Angliába menekült. Vittek

magukkal fehéreneműt is a felségeknek. Az utazás nagyon veszélyes volt, de öt nap múlva mégis szerencsésen megérkeztek Londonba. Viktória királyné gondos polgári háziasszony módjára, fehér köténnyel járta be vendégei szobáit, utána nézve, rend van-e mindenütt, nyitogatta a fiókokat, sajátkezűleg papírokat terítgetett beléjük, mutatva a fehéreneműnek szánt helyet, ami azonban nem volt, mert holmijokból alig menthettek meg valamit. Clementine hercegnő megtiltotta udvarának, hogy ajándékot fogadjon el Viktóriától, így Stockingerné kénytelen volt 18 napig viselni egy és ugyanazon fehéreneműt, melyet éjjel maga mosott ki és szárított szobájában. A király térdén stoppolta meg a szétrepedt nadrágot.

Említésre méltó még, hogy londoni tartózkodása alatt egyszer a kis hercegekkel a Themse partján sétálgatva Pulszky Ferencsel találkozott, ki, mivel Stockingerné már hazajönni szándékozott, fontos levelet bízott rá. Hajfonatába rejtve hozta haza.

1848 őszén már Szécsényben a szülői házban találjuk őt s minthogy akkor már Magyarországon is folyt a szabadságharc, Stockingerné biztonságba akarva helyezni azon 10.000 db. körmöci aranyat, melyet végkielégítésképpen kapott a királyi családtól, a padláson a kémény mellett ásta el.

Mikor már Európaszerte csillapultak a forrongások és megszűnt a nagy nyugtalanság, Lajos Fülöp fiai, Fülöp és Guszti hercegek ellátogattak Szent Antalról a Koburgok Selmec melletti kastélyából (melyről azt mondják, hogy 365 ablaka és 12 kapuja van) Szécsénybe, volt nevelőnőjükhöz. (Ferdinánd mostani bolgár király vagy nagyon kicsi gyermek volt még, vagy talán még nem is élt.) Az udvaron a számukra hozatott homokban nagy kedvteliséssel játszottak fakanalakkal és faedényekkel. Egy béresné megjegyezte, hogy milyen kár, hogy a hercegeknek olyan nagyon rövidre szabták a nadrágjukat. Stockingernét is meghívták Szent-Antalra és még azután több ideig minden ősszel saját főzte birsalma sajtot vitt a királyi családnak, melyet Clementine hercegnő maga szeletelgetett fel és osztott szét az asztalnál vendégei és gyermekei között.

Jól emlékezem, midőn egy ízben Stockingernét voltam meglátogatni abban a Váci-utcai Kappel-féle házban, hol Vörösmarty Mihály halt meg, ottlétünk alatt jelentették Kóburg Fülöp herceg látogatását. Ő ekkor már nős volt. Mutatja ez is, mennyire szerették és becsülték őt a Koburg-családban s ezen hálataljes megbecsülés szép világításba helyezi előttünk a hercegi családot is.

Ezek volnának azok, miket az emlékezet megőrzött a Stockingerné nagyon érdekes és viszontagságos élményeiről és az ő hazafias működéséről s az ezzel kapcsolatos dolgokról.

Rokonom, gróf Vay László a 60-as években Alcsuthon, mint a magyarok által szinte imádott József főherceg főudvarmestere, még inkább igyekezett fokozni a főhercegnek nemzetünk iránti szeretetét, kieszelt mindenféle magyaros zamatú szórakoztatást, hogy így a magyar néppel való összeolvadását elérje, különösen mikor József főherceg nővére, Henriette belga királyné időzött Alcsuthon. De bezzeg bementek ezeket Bécsben, hol ezek a dolgok nagy visszatetszést keltettek s azonnal mindennek más fordulatot adtak. Különben is túlzásba vitte a népszerűsítést, miáltal sok bajnak előidézője is lett.

Báró Podmaniczky Frigyesről, a Nemzeti Színház akkori intendánsától levelet kaptam, hogy Paulay Ede Madách „Ember tragédiájá”-t átdolgozta színpadra, azt nagy sikerrel elő is adták a Nemzeti Színházban; föl-kért, tudnám meg Madách Imre fiától, hová küldje meg neki a színrehozás után járó tantiémet? Rögtön írtam Madách Aladárnak s tőle azt kaptam válaszul, hogy ezen jogáról egyszersmindenkorra lemond — ha jól emlékezem — a Nemzeti Színház nyugdíjalapja javára.

Arany Jánosról hallottam, hogy a három Csikyről igen jó élces rímeket csinált:

„Az egyik, a Sanyi,
Erről nincs mit mondanyi,
A másik, a Gergely,
Az pegasust nyergel
És azután Kálmán
Professor az almán.

Csiky Gergely felesége, Bakody Amanda találóan mondta férjéről, aki nehézkes modorú volt, hogy: „Er ist ein Klumpen Gold!”

Szász Károly boldogult ref. püspök tudvalevőleg igen nagy mester volt a pergő rimek szerkesztésében. Arany János az ötvenes években gyakran használt középrimeket is. Szász Károly állítólag még ezen is túltett, nem tudom, ő maga írta-e ezen két sort, vagy csak illusztrálni akarták vele az ő fölülmulhatlan rimelőképességét. Gondolom a „Nagy Tükör”-ben jelent meg:

„Vakkant az eb, ébredőre,
Vadkant adj ebédre dőre!”

Gróf Karátsyoni Guidóról olvastam egy szellemes megjegyzést annak idején, hogy ő a legszerencsésebb spekuláns, mert népszerűséget vett 40.000 írton, amikor ennyit ajándékozott az Akadémiának s utóbb eladta ezen népszerűséget 100.000 írton Rudolf trónörökös születése alkalmából, annak öröme.

Zsedényi Ede, az egykori képviselőház egyik legkiválóbb pénzügyi tekintélye, tudvalevőleg semmi súlyt sem fektetett ruházkodására. Egyik öccse, ki emiatt nagyon röstelkedett, fölkerlte, fordítana több gondot öltözésére. „Oh! mire való volna az, hiszen itt mindenki ismer, mindenki tudja, hogy ki vagyok.” Majd később, midőn Parisban járt öccsével, ugyanerre kérte, akkor pedig ezt válaszolta: „Ugyan minek, hiszen itt senki se ismer.”

Egy egyetemi tanár, Szegfű nevű, minden módon igyekezett II. Rákóczi Ferenc nimbusát, mely oly mélyen gyökerezik a magyar nép szívében, befeketíteni. Erre jegyezte meg valaki nagyon élcesen, hogy: „Mindenféle színű szegfűt látott már, de „schwarz-gelb”-et csak most.

Egy rendkívül kedves és a mi gondolkozásunkkal, életmódunkkal, irodalomszeretetünkkel nagyon megegyező és hozzánk illő családdal hoztak felnőtt leányaink mind szorosabb barátságba.

Ez Lovassy Ferenc képviselőnek családja volt. Néhány év előtt találkoztunk velük, de azután az ő legidősebb gyermekük, Kálmán, ki nagy festői tehetség volt, súlyos beteg lett, meg is halt, édesanyját, Baranovics Rózát annyira megtörte szeretett fiának elvesztése, hogy Niobe módjára, teljesen fájdalomnak és gyászának engedte át magát és folyton kesergett, egyébre gondolni sem tudva, mint fájdalomra; a világtól egészen visszavonultan élt. Szinte meghasonlott önmagával.

Most, hogy leánya felnőtt, ő is kötelességének tartotta, hogy amennyire lehet, fájdalmát leküzdje s hogy Róza leányának és Feri fiának társadalmi szórakozásokra alkalmat nyújtson, hogy a nagy visszavonultság által az ő ifjú kedélyük is ne szenvedjen.

Velők nemcsak bálokban és ismerőseinknél találkoztunk gyakran, hanem, mert olyan igen összehangzó gondolkozásunk és érzéseink voltak, minden héten együtt töltöttünk egy-egy rendkívül élvezetes és nagyon kedélyes estét, hol náluk, hol nálunk. Felolvastunk érdekes irodalmi dolgokat, közöttük Aranytól is gyakran, hiszen Lovassy éppen Nagyszalontáról származott, Arany szülőföldjéről. Egy ízben Mikszáthot is meghívták magukhoz ilyenkor. A kedves kis Róza annyira rajongott Mikszáthért, hogy nem engedte kimosni azt az abroszt, melyre Mikszáth véletlenül cseppentett vörös borából, ő azt emlékül kívánta eltenni.

Tavasszal rettenetes rémület érte a családot, a második fiúnál is aggasztó tünetek mutatkoztak, az orvosok vesebajt állapítottak meg. Hirtelen el kellett utaznia Wiesbadenba.

Édesanyjával folytonosan leveleztem és ősz felé örömmel vettük a megnyugtató híreket fiukról, úgy hogy meg is Ígérték, hogy meg fognak látogatni minket Hartyánban, ha majd fiuk visszaérkezik a fürdőről.

Nem Vanyarcra ígérkeztek, mert fiuknak a távolabbi kociút rázásától tartózkodnia kellett.

Az én drága jó anyám, hogy örömünket még fokozza, elhatározta, hogy ő is velünk jön Hartyánba, aminek rendkívül megörültem, mert az ő nagy élénksége és szellemessége nagyon emelte együttlétünk kellemességeit. Az öreg Lovassy is a legőszintébb hódolatot érezte iránta.

Ittlétük alatt mindenféle tréfás dolgot műveltünk gyermekeink mulattatására.

Akkor már Lenke leányom is csaknem egészen felnőtt. Tűzijátékokkal, kuglizással, társasjátékokkal, sétákkal, majd költemények felolvasásával és szavalásával és egyéb irodalmi művek felolvasásával telt el nagyon, de nagyon élvezetesen az együtt töltött néhány nap.

Egy este a fiatalok a falubeliektől hozott mindenféle népviseleti öltözékeket vettek magukra, de ez mind titokban történt, hogy azzal meglepjék a szülőket.

Mikor Ilona, fiukkal egyszerre belépett hozzájuk, az öreg Lovassy ragyogó arccal felkiáltott: „Jaj de szép pár!”

Mikor elmentek, mondhatom, hogy a válás mindannyiunkat nagyon elszomorított. Hiszen nemcsak a gondolkozás egyenlősége, nemcsak az irodalom szeretetének közössége, de a hazaszeretet tekintetében is egy és ugyanazon magas fokon állottunk.

Lovassy Ferenc nemcsak közeli rokona volt a híres Lovassy Lászlónak, a szabadságharcot megelőző időkben a szólásszabadság mártírjának, de ő maga is mindig az ellenzékhez tartozott, mint Tisza Kálmán ellenzéki vezér egyik legbensőbb barátja. Felesége pedig egykor mint ragyogó szépségű 16 éves leány zászlóanyja volt a debreceni híres vörös pántlikások zászlóaljának.

Még azon őszön visszalátogatta jó anyám Ilona leánnyal Lovassyék Szalontán és Bátorban.

A rákövetkező nyáron Tátrafüreden voltunk, ahol a kedves kis Róza fivérével és édesanyja bátyjával, Baranoviccsal velünk töltöttek pár hetet.

Lenke leányom volt velem, aki igen szép rajz tehetséggel bírt és sok szép képet készített ezen festői vidékről.

Mikor Tátrafüredről a csorbái tóhoz kirándultunk, azt a regét hallottuk róla, hogy Noe bárkája ezen a tavon állott meg, mert ez volt a legmagasabban fekvő víz, másfelé már mindenütt szárazföld volt.

Lenkével történt az a nagyon különös dolog, hogy amikor az én jó anyám kívánságára képesítői vizsgálatot tett, egy barátnője, ki nem igen tudott rajzolni, arra kérte, hogy adna neki az övéiből néhány rajzot a vizsgálaton való bemutatásra.

Lenke azt felelte, hogy nagyon szívesen adna, de ő már a jobbakat kiválogatva benyújtotta a vizsgálatra, ami megmaradt, abból szívesen enged választani. Az ő barátnője jeles osztályzatot kapott a kiselejtezett rajzokért, míg Lenke, kinek minden egyébből jeles osztályzata volt, a határozottan kiválóbb rajzokkal csupán jó osztályzatot nyert.

Hja! ilyen a szerencse az életben! Nagyon sokszor nem igazságos választásában.

Szorgalmáért jutalmul azt kérte leányom, kinek nagyon mélyen érző szíve olyan nagy fogékonysággal bír a hálaérzet iránt, hogy hívnánk meg Hartyánba az ő két legkedvesebb iskolatársnőjét: Miller Annát és Zlinszky Fannyt, kikkel együtt tette le a képesítői vizsgálatot. Később Miller Anna a Nőképző Egyesület elemi iskolájának tanítónője, később igazgatónője lett. Hús évén át lelkiismeretes munkát végzett, finom lelkületének nyomait hagyva az általa vezetett növendékek valamennyién. Különösen a lelkes, hazafias érzéseket igyekezett tanítványai szívébe ültetni úgy, hogy ott erős

gyökeret verjenek. A megbízhatóság mintaképe volt ő; rá is alkalmazhatjuk Mikszáth e mondását: „Kristálytisza jellem, mint a gyémánt és nemesen dobogó szív volt.”

Majd jegyzője is lett a Nőképző Egyesületnek. Édesanyja sírján hosszasan imádkozva meghült, megbetegedett és meghalt korán, őszinte nagy fájdalomkra.

Meghívtuk még az intézet igazgatónőjét, a jó Janisch mamát és valamennyi tanárnőjét és tanárját. Örömmel teljesítettük óhajtását s velük néhány nagyon kedves napot töltöttünk el. Közöttük volt a nagyon érdekes régi pedagógus, Vámosy Mihály, a hírneves esztetikus, Baráth Ferenc, aki áldott emlékü édesanyámról így nyilatkozott halála után: „Élete teljes volt, én különösen nagy hitét irigylem tőle!” És kedves költőnk, Torkos László.

Ez utóbbinak tiszteletére Wlassics minisztersége alatt tanári működése érdemeinek elismeréséül jubileumot rendezett az Orsz Nőképző Egyesület együttesen az áll. felsőbb leányiskolával a Royal nagytermében. Torkos tanítványainak és más tisztelőinek iránta való rokonszenve ekkor oly óriási mértékben nyilvánult, hogy a kapukat be kellett zárni a tolongók serege elől. Levélben fölkértem Wlassics minisztert is a megjelenésre, levelemben azt fejtettem ki, hogy ne csak a hegycsúcsok ormait szerencséltesse jelenlétével, de lépjen le közülök a rét mezei virágai közé is, a tanuló ifjúság körébe, tanáruk ünneplésére. Eljött feleségével együtt. S mikor én ezt megköszöntem neki, így felelt: „Olyan szép levelet irt, hogy lehetetlen volt el nem jönnöm.” Ez az ünneplés nagyon, nagyon szép hálanyilvánítás volt Egyesületünk azon tanárja iránt, ki annak keletkezésekor legelső tanárainak egyike volt.

De térjünk vissza Tátrafüredre, honnan sok érdekes kirándulást tettünk, közöttük Késmárkra is. Őszinte hazafias érdeklődéssel néztem a templomban azt a páholszerű kiugrást, mely hajdan Zrínyi Ilona imahelye volt s amikor II. Rákóczi Ferenc hamvait hazahozatta a nemzet és a kassai dómban elhelyezte, el tudtam jól képzelni a Thökölyi örök pihenőjének helyét, hová őt a nemzet kegyelete kísérte.

Félbeszakította tátrafüredi eléggé kellemes időzésünket egy szomorú tartalmú sürgöny, hogy az én jó atyám tüdőgyulladást kapott. Siettünk tehát hozzá.

Igen gyorsan kigyógyult belőle, de úgy vélem, hogy ennek is volt a már 70 éves szervezetre romboló hatása annyiban, hogy alig fél év múlva örökre meg kellett tőle válnunk.

Még azon az őszön meghívás jött Lovassyéktól, hogy egy nagy kirándulást terveznek a belényesi hegyekbe nagyobb társasággal, vennék én is részt leányaimmal. De mi az üdülő beteg mellett kívántunk maradni s így a szíves meghívást nem fogadhattuk el.

Egy évre rá olvassuk a „Fővárosi Lapok”-ban, hogy Új-Tátrafüreden Lovassy Róza hirtelen meghalt s hogy temetése ekkor és ekkor lesz. Mindannyian a legnagyobb részvétellel vettük e hírt és beleképzeltük magunkat a szülők és különösen az édesanya mélységes fájdalmába, aki mikor első gyermekét eltemette, már annyira bánatba merült, hogy alig volt képes csak olykor is felvidulni, azután a második fiának egészsége fölötti nagy aggodalmak nehezültek édesanyai szívére, mikor ez az aggodás már kissé enyhült, érte ez a rettenetes csapás, hogy egyetlen nagyon derék leányát kellett elveszítenie. Úgy jó anyámnak, mint nekem és leányaimnak is egyéb kívánságunk nem volt hirtelenében, minthogy a legközelebbi vonattal indulunk az eléggé messze útra, Nagyszalontára leányaim kedves barátnőjének temetésére.

Vonatunk hajnalban indult Apc-Szántóról Hatvanon keresztül, Szolnokon át, hol kiszállva megpillantottuk a megtört szülőket fiuk kíséretében. Nem akartunk hozzájuk csatlakozni, Békés-Csabára mentünk, hogy ott töltsük az éjszakát, honnan a reggel induló vonattal szándékoztunk a temetésre menni. Egy iszonyatos éjszakát töltöttünk el a nagyon primitív ven-

déglő emeletén. Egy olyan szobában, amelynek ablaka, dacára a nagy hőségnek, az egész napon nyitva volt tartva. Aznap súrolták a szobát, még mindenfelé látszottak a nedves foltok. Ilyen bűzös levegőjű szobában kellett egész éjjelen keresztül a mulatózók korcsmai muzsikálását és kurjongatásait hallgatnunk, hajnalban pedig, mikor már ez a zaj szünőfélben volt s kissé még lehetett volna pihennünk, már 4 óra előtt a maga legragyogóbb tündöklésével belesütött az épen szemközt kelő alföldi napnak izzó korongja a függöny és redőny nélküli ablakon keresztül épen a szemünkbe.

Ilyen átszenvedett éjszaka után mentünk arra a nagyon szomorú helyre együtt sírni a sírókkal!

Békés-Csabához igen közel esik a kondorosi csárda, melyet Arany János oly szépen énekelt meg. Most nem régen hallottam, hogy a régi csárda már csak részben áll fönn, hozzá építettek egy új nagy csárdát. Az ajtó fölött van a régít ábrázoló kép.

Van a régiben egy nagyon tágas kéményszerű hely, hol hajdan Rózsa Sándor és betyárjai borozgattak. Az egykori nagy asztal és körülötte a székek még mind ott vannak. Ha a felállított őrség jelt adott, hogy pandúrok közelednek, akkor a betyárok kiürítve poharaikat, földalatti folyosókon elillantak, csak hült helyüket találták már a pandúrok.

Rózsa Sándorról hallottam én, hogy egy jó ismerősöm Sz. úrnő házához látogattak el egy estén Tisza-Várkonyba. Az úrnő épen fürdőkádban ült, midőn a cselédek valamelyike észrevette a betörést, hirtelen átszaladt a háziasszony közelben lakó sógorához, egy ottani földbirtokoshoz, Hubay volt a neve. ő azonnal átjött sógornője védelmére és a sötét éjben a rablók felé lött. A lövést viszonzták és az életmentésre jövő Hubay holtan terült el a földön. A rablók elillantak. Rózsa Sándort végre elfogták és a szegedi csillagbörtönbe zárták el, melynek szigorú és nagy hírű parancsnoka gróf Ráday Gedeon, a későbbi honvédelmi miniszter unokatestvére volt. Rózsa Sándor aztán életfogytiglani fegyházra ítélve a hetvenes években a szamosújvári fegyházban fejezte be bűnös életét.

Nógrád vármegyének is volt egy Sisa Pista nevű betyárja a 70-es években, aki hosszú éveken át ült a balassagyarmati igen híres börtön egyik cellájában. Magam is láttam őt az ajtaján levő kis rácsos nyílason keresztül és emlékezem rá, milyen rémes hatást tett rám egy gyilkosnak a látása. Húsz évre volt elítélve, de úgy gondolom, valami váratlan amnesztia folytán korábban szabadult ki s a Váchoz közeli festői fekvésű Migazzi-kastélyban Zubovics Fedor (a vitéz huszárcapitány) szolgálatába fogadta.

A szabadságharc utáni években a Nyírségen, Szabolcs vármegyében is sok betyár fordult meg. Desseffy Dénes száműzöttünk Svájcban egy francia nőt vett feleségül, aki mikor híret vette, hogy ismét betyárok közelednek, személyzetének azt a parancsot adta, hogy gyorsan csukják be az ostobákat, hogy a betyárok kint ne találják azokat: „il faut fermer les bétes!”

Ebben az időben többször rendezett felolvasást a Nőképző Egyesület. Egy ilyen alkalomkor küldöttségképpen mentem Emich Gusztávnéval Jókaihoz, hogy őt felkérjük erre. Kértem Emichnét, hogy mutasson be neki, mert van már vagy 30 esztendeje, hogy nem találkoztam vele. Amikor Emichné kérdezte, hogy emlékezik-e még reám Balatonfüredről, így felelt: „Hogyne, hiszen szerelmes voltam bele!”

Édesanyám mindig és minden alkalommal szeme előtt tartotta a nő érdekeit. Így igen jól emlékezem, hogy fölkerlte Szilágyi Dezsőt igazságügyi minisztersége alatt, hogy a nők jogainak legyen erős védője és ne engedje, hogy azokon a törvényhozás valamiképpen csorbát ejtessen.

1886-ban Budapesten nagyszabású virág-ki állítás nyílt meg május elsején, melyet másodikán, vasárnap délután mi is meg akartunk tekinteni. Hirtelen nagy hidegre fordult az idő, köpönyegekbe burkoltan indultunk el. A Kerepesi-úthoz érve, kocsinknak nem lehetett tovább haladni a roppant

nagy torlódás miatt, Pauler Tivadar igazságügyminiszter temetési menete ért éppen oda. A beszentelésnél öfelsége Ferenc József is jelen volt, az akkori Lipót-utcai Csávossy Béla-féle házban, melyen emléktábla jelzi ezen időpontot. Csak mikor a menet elhaladt, folytathattuk utunkat.

Másnap dermesztő hidegre ébredtünk.

Dél felé érkezett Gyarmatról Scitovszky alispán sürgönye, melyben értesít, hogy édesatyámat a megyeházán gyűlés közben szélhűdés érte.

Akkor még Balassagyarmat nagyon távol esett, mert csak kocsin, még pedig nagyon másodrendű kocsin lassanjáró lóval lehetett oda eljutni, az akkoriban nagyon ismert „Váci kocsin”.

Nagy borraivaló Ígérete után, hogy mennél gyorsabban hajtson a bérkocsis, végre Rétságán fogadott váltott lóval este megérkeztem Balassagyarmatra, de soha út még oly hosszúnak nem látszott nekem! A bizonytalanságnak ideje mindenkor csigamód lassúságú, hát még ha egy forrón szeretett lény életéért reszketünk és szeretnénk a szellő szárnyain hozzá repülni!

A vármegyeház elé hajtattam, nem mertem az őrt álló huszárokat kérdezni. Nyelvem mintha megbénult, lábain mintha gyökeret vert volna.

A nagyon szeretetreméltó alispán mondotta, hogy él, de mióta szélhűdés érte, azóta még nem beszélt. Elvezetett drága atyám betegágyához, ki a családi szobában feküdt; mellette ült az orvos.

Egy hét előtt teljesen jó egészségben hagytuk el szüleimet, náluk töltve a húsvétot.

Május 3-ikára volt tűzve a megyegyűlés, jó atyám nagyon korán reggel indult a 3 órai útra, hogy ott legyen a kezdetén; azon az éjszakán fordult a különben is hűvös idő dermesztő hidegre, Ő bizony eléggé könnyű felöltöben utazott, mikor útközben érezte, hogy annyira hideg van, nem akart már visszatérni télikabátért vagy bundáért.

Erősen fűtött szobában gyülekeztek a megyei urak, ez a hirtelen légváltozás okozhatta az erős meghűlés után a vérnek agyába torlódását.

A közgyűlésen két utána következett alispán között (Madách Károly és Scitovszky), midőn mint a központi választmányi tag esküjét letette, lehanyaglott, érthető szó többé nem hagyta el azokat az oly ékesen szóló ajkakat, melyekről olyan sok nagyon szép beszéd hangzott el s irányomban a forró szeretetnek annyi gyöngéd édes nyilvánulása. — — — —

Az orvosok azt állították, hogy egy ér pattant meg az agyában s ez okozta szélhűdését.

Édesanyám Vanyarcon csak nagyon későn este kapta a sürgönyt, így csak reggel érkezhettek meg. Később eljött atyámnak egyetlen még élő testvére, a hűséges, jó Gyula bácsi is s azután mi hárman töltöttünk betegágya mellett még öt végnélkül hosszú, kínos napot és éjét.

Fűteni az orvosok nem engedtek, így lábzsákokban ülve lestük, vártuk a javulásnak, a reménynek némi jeleit, de azok mind gyérebbek lettek. Ablakunkkal szemben volt a börtönépület. Egyéb hang ebbe a temetői csendbe nem vegyült, mint olykor a rabok láncainak csörgése sétájok közben és annak a kis harangnak a szava, mely őket imájukhoz, sétájukhoz, étkezésükhöz hívta.

Szombaton este, mikor már a nap lealkonyodott, halkabb és halkabb lett a lélekzetvétel s éjjel 11 órakor teljesen megszűnt. — — — —

Másnap délutánra megérkezett falunkból egyik régi gazdatisztunk és a két kocsi, melyek egyike a drága halott koporsóját volt*viendő, a másik pedig jó anyámat velem haza Vanyarcra.

Három óra tájban a vármegye osztatlan részvételének mindennemű jelével volt elhalmozva az a koporsó, mely mellett díszőrséget állottak a vármegye huszárjai és nagyon szép beszédet tartott a megye jeles alispánja, melyben kifejtette, hogy íme az ő mesterét gyászolja most, tőle tanulta meg a kötelesség szigorú teljesítését és ha vannak érdemei a vármegye ügyeinek

vezetése körül, azt mind ő neki köszönheti, akire mindenkor mint mintaképére tekintett. Ezen szomorú utunk Vanyarcra késő estig tartott. Másnap Budapestre mentem, hogy leányaimat magammal hozzam a temetésre és ott a szükséges egyéb intézkedéseket megtehessem.

A Pesti Hírlap vasárnapi számában „Múlik a vármegye” címen egy tárcsa jelent meg Mikszáthtól, melyből ezen kis kivonatot kívánom idézni jó édesatyám jellemzésére:

„Hogyan? Meghalt a viceispán? Lehetetlen az! Tudom, meg kell annak is halnia, de elhinni mégis nehéz. Az a szelíd, de mégis hatalmas öreg úr, aki az egész vármegyének parancsolt, aki úgy látszott, mint a gondviselés, mely mindig volt és örökké lesz . . . meghalt volna? — — — — —

Tíz évnél is több már, mikor utoljára láttam, amint hatalmas léptei végig rengtek a megyeház kövezetén. Amerre ment, tiszteletteljesen mozdultak meg a kalapok a fejeken. — — — — —

Nem akartam én elhinni, hogy az a hatalmas ember most már örökre elnémult volna.

Pedig mégis alighanem úgy van. Mert délutánra megjött a parte-cédula is. Forgatom szomorúan minden oldalról. Hát csakugyan az van ide írva, hogy meghalt? Hihetetlenül rázom a fejem. Nem hiszem, nem hihetem. Csak akkor hinném el így hirtelen, ha ő maga írta volna alá „úgy van és nem másképp, meghaltam, elismerem.” — — — — —

Veres Pál azoknak a régi vicispánoknak a fajából való volt, akiknek emléke még a mai alispánokét is sokáig fogja szépíteni.

Egyszerű, igénytelen ember volt, akiben nem találni nagy ambíciókat, de nagy kötelességérzetet. Bölcs volt, anélkül, hogy tudakos lett volna, szigorú volt, de mégis szelíd, parancsolni tudott pedig csak a tanácsadásaival; a tekintély nymbusa adta neki azt a varázserőt, ami mesének való lesz lassanként. Tiszta önzetlen jellem, mint a kristály s nemesen dobogó szív volt. — — — — —

Néhány nap előtt Balassagyarmatra ment be a központi választmányi ülésre. S éppen mikor az elnök befejezte a tanácskozást, szélhűdéstől érve hanyatlott le székéről.

Olyan tisztelettel volt iránta a halál is, hogy ott kereste fel a zöld asztalnál és megvárta, míg a megyei aktákat becsapják. *Scarron.*”

Maróthy lelkész gyászbeszédében azt mondta róla, hogy az ő szellemes és élcés megjegyzései másokról mindenkor olyan röppentyűk voltak, melyek a magasban pattantak el és sohasem sértettek meg senkit.

Mikor a sírboltot kinyitották, ámulattal vették észre, hogy a hat év előtt drága fiam koporsóján elhelyezett koszorúk virágai mind épek voltak. Csak amikor a levegő megérintette, omlottak össze az akkor még ragyogó színekben pompázó rózsák és liliomok szirmai. Ezen meglepő tünemény bizonyára a meszes talajnak tulajdonítható. Az Andrássyak krasznahorkai sírboltjának koporsójában fekvő Serédy Zsófia épségben maradása is valószínűleg ezen alapszik. Elképzelhetetlen az, hogy édes jó anyámra minő lesújtó hatással volt a váratlan elválás a negyvenhét évi eszményien boldog együttlét után, hűséges, megértő, nemeslelkű élettársától, aki 6 nap előtt teljes jó egészségben ment el hazulról.

Hogy némileg elterelhesse gondolatait, mélységes bánatától, prózai tevékenység szinte lázas kifejtése által, nekifogott a mezei gazdaság vezetésének. A szellemi munkálkodás, melyet bőven nyújtott neki a már akkor igen széles körű munkakör a Nőképző Egyesület érdekei körül, nem vonhatta őt el szomorúságától a kívánt mértékben. Édes atyámban még ezen a téren is lelkes, odaadó és tevékeny munkatársát vesztette el.

De hiába! 70 éves koránál fogva természetesen a mélységes fájdalom

még inkább megtámadta testi szervezetét, betegeskedni kezdett. Édesatyám egy nappal volt fiatalabb édesanyámnál.

Elhatároztuk, hogy felhagyunk a budapesti tartózkodással és nem távoznak mellőle.

Harmadik, már tanulni kezdő leánykám, Margitot, nővérei kívánták tanítani egykori nevelőjük, Maróthy lelkészünk támogatása mellett. Később a Nőképző Egyesület tanintézetében helyeztük el őt.

Anyám gyengélkedése mindinkább fokozódó mértékben lépett fel, csakis két felnőtt unokája vidította fel olykor s néha egy-egy kedves barátnőjének látogatása. Így hajlott korának legbensőbb barátnője, Szathmáry-Király Pálné, kinek kérésére elment Zsolcára is, annak leánya esküvőjére, melyen Ilona leányom mint koszorú-lány vett részt.

Majd Szathmáryné a következő évben maga is eljött, hogy meghívjon engem egy általa Miskolcon rendezett „Fillér-egylet”-i bálra.

Én már annyit hallottam a Szathmáry-Király Pálné udvartartásnak is beillő háztartásáról, az ő nagy kiterjedésű kerteszetéről és bámulatosan széleskörű jótékonykodásáról, hogy igazán nagyon vágyódtam őt otthonában is megismerhetni házi tevékenysége közben, mert eddig csak jóságos mosolyát, nemes lelkesedni tudását ismertem és meleg szívének mindenkire kiáradó fénysugarait tapasztaltam.

És ismertem finomnál finomabb kandírozott, suckatierozott gyümölcsöket, melyekkel ajándékképpen igen széles körben megörvendeztette barátnőit, jó ismerőseit minden újév napján, néhány kedveskedő, sajátkezűleg megirt sorral toldva meg újévi jókívánatait. Ezen nyájas kedveskedésben annyira ment, hogy gyermekeim mindegyikének külön-külön írt ilyen újévi jókívánatokat csomagjuk mellé.

Ekesen kiállított, belül csipkével díszített szép dobozokban ízléssel elrendezve volt a százféle jobbnál-jobb gyümölcs. Már nyáron megrendelte e célra óriási mennyiségben a díszes papírdobozokat. Bármilyen nagyigényű kiállításnak is díszére váltak volna a házi-iparnak ezen páratlan jóságú termékei. Ezek készítése és előállításának mikéntje szintén nagyon érdekelt engem. Szóval eddig nemes lelke meleg kisugárzásának inkább csak szellemi oldalát ismertem, most pedig meghívása folytán alkalmam nyílt megismerhetni az ő nagyszabású gyakorlati működését is otthonában, azon a vidéken, ahol ő környezetének és egész népének jóltevő angyala és a szó legvalódibb értelmében áldása volt. Egy fényképem volt nekem már akkor is róla, mely őt úgy ábrázolja, amint kertjében ül, minden oldalról feléje mosolyognak a virágok, kezében kerti ollót tartva nyeseget és szépítget. Ezt az ő legsajátosabb munkakörét láthatni és tapasztalhatni, valóban igen nagy vonzóerővel bírt reám. Volt neki Miskolcon egy „Fillér-Egylet” nevű egyesülete, annak javára rendezte a „Fillér-bál”-t; azon alkalmat használva fel erre, midőn a 12-es huszárság fényes nevű tisztikara Miskolcon tartózkodott és vidékén gyakorlatozott. Az ő jóságos szíve arra gondolt, hogy ezen időben a már másfél év óta gyászba borult családnak egyik felnőtt leánya, Ilona, némi szórakozásban részesülhessen, a másik leány, Lenke, otthon marad majd a jó nagymama vigasztalására. Örömmel indultam tehát útnak Ilonával.

Valóban nem csalódtam várakozásomban. Legelőször a cukros-gyümölcsökről kívánok néhány szót idejegyezni. Négyszögletes, igen lapos, papírossal kibélelt ládikákba volt az szépen sorba rakosgatva a cukorba mártogatás után. A ládikák legyenek ellen fehér tüllel gondosan letakarva, mely oda volt erősítve, hogy a szél föl ne lebbenthesse. Ezeket azután olyan helyre tették a szabadban, ahová jól süttött a nap, minduntalan más helyre kellett azokat vinni, amint a nap sütése kívánta; nagy fáradtságot és talán még több gondosságot igényelt, de ez mind megvolt, hiszen négy művelt házikisasszony végezte e munkát.

Volt külön, csak befőzésre használt konyha, a befőttek számára külön kamra.

Hallottam, hogy egyszer egy német katonatiszt volt Zsolcán, aki látva, hogy ott 80 tagból áll a háztartás, megjegyezte, hogy ez valóban fejedelmi udvartartás, hiszen Németországban vannak hercegségek, hol az udvarnál sem alkalmaznak ilyen nagyszámú személyzetet. Mialatt ott voltunk, naponta vagy tíz kocsit küldtek Zsolcáról Miskolcra egyéb dolgokban is a vonathoz. A ház hemzsegett a vendégektől. Egyik kocsi jött, a másik ment. Olyan volt az ottlét, mint egy nagyon kellemes fürdőidény.

Mily nagy kár, hogy a ház asszonyának egyetlen leánya hiányzott ezen bűvös, elragadóan kedves körből. Ő rövid idő előtt kirepült a puha, meleg fészekből s baji Patay Gyulának lett boldog ifjú felesége. Az ő születése előtt a ház úrnője 18 éves Ida leányát temette volt el s mikor ez a lányka született, édesanyjai bánatában elkényeztette őt; pazarul ellátta mindennel, ami egy gyermeknek, majd később egy felnőtt leánynak örömet, boldogságot szerezhet. Az ő anyagi szíve pazar ragyogással kívánta beanyozni egyetlen leányának ifjúságát. Nagyon korán ment férjhez s néhány rövid boldog év után fiatalon özvegységre jutott. Amilyen gonddal volt nevelve ő, úgy kívánta ő is nevelni két fiát és két leányát. Mikor már leányai felnőttek, csodás vonzerejű nyílt házat vitt a fővárosban, mely melegséget és fényt kisugárzó gyűpontja volt annak a díszes, széles kiterjedésű társadalmi körnek, melynek viszont a ház ifjú úrnője volt vonzó mágnes, elragadóan csábos központja, ki érdekes voltánál és elevenségénél fogva szellemének gyújtósugarait árasztotta szerteszét minden irányban. Azonkívül, hogy Budapesten a Veres Pálné-utcában levő palotájában érdekes és fényes szalont tartott, még minden év farsangján édesanyja dicső emlékének is kegyelettel áldozott anyjának egykori miskolci házába el-ellátogatva s az ő áldásteljes alkotását, a „Fillér-Egylet”-et nemcsak fejlesztette, bővítette, de árvaházzá alakította; annak érdekében országgraszoló jótékony-célú bálokat is rendezett, melyek fénye messze vármegyékbe is bevilágított s felfrissítőleg hatott a társasélet széles rétegeire. A Patayné báljainak legendás híre volt és méltán.

Az ő vallásos lelkülete nagyokat művelt más irányban is. Ungmegyében a ruthén nép között ref. templomot építtetett a magyarság részére. Kereszt községben pedig gyönyörű kelyhet ajándékozott az ottani ref. templomnak. Páratlanul lelkesedni tudó szelleme ég és lángol mindenért, ami szép és nagy. Kifogyhatatlan a nagy eszmék megvalósítása melletti tervekben. Önkéntelenül eszembe jut itt e helyen Madách Imrének egy mondása, melyet egy jó barátjára alkalmazott, kiben az üzleti szellem nagyon ki volt fejlődve és fukar is volt, de amellet rendkívül sokat tudott, hogy „te barátom, zsidóba ojtott tudós vagy”, hogy a dicsőemlékezetű, áldott jólelkű Szathmáry-Király Pálné egyetlen leánya igazi „született grande-dameba ojtott költői lélek.” De emellet megszámlálhatatlanok az ő jó szívéből eredő jótékony cselekedetek is, melyeket rejtve gyakorolt mindenfelé; így követve buzgón és félreismerhetetlenül azokat a nyomokat, melyeken édes jó anyja haladt.

De térjünk vissza Zsolcához, bár ez most nem is mondható kitérésnek, mert Patay Gyulané ott töltötte gyermekéveit, ott szívta magába az áldott jóságú parányi kezek simogatása és áldásai közben a jótékonykodásnak áldott meleg levegőjét.

Éppen akkor ott időzött Almási Tihamér is, ki Ilona emlékkönyvébe ezt írta:

„Férjük és orvosuk megválasztásában néha a legeszesebb nők a legnagyobb bolondságot követik el. Igyekezétek e tekintetben minél kevésbé eszes lenni.

A haladó korrall együtt egyik remény a másik után hull porba, mint ősszel a fa levele s végre sem marad egyéb hátra a visszaemlékezés száraz gályáinál.”

Vendégül volt ott négy katonatiszt is szállva, közöttük külföldi származásúak is; többi közt egy holland, Van der Slott Wammünden, valamennyi a 12-es huszárok kötelékébe tartozó.

Különös hangzású neveiket a magyar közhuszár a saját észjárása szerint ejtette ki. Pl. Lichtensteint így: Lik István, az előbbi nevet pedig így: *Van só van minden*.

Életemben nagyon keveset voltam katonatisztek társaságában. Hogy az 1867-iki kiegyezés után ellenszenvemnek is meg kellett szűnnie a katonatisztek iránt, az természetes.

Mindazonáltal nem mondhatnám, hogy a sok kardcsörtetés, a saját-ságos köszönés stb. nem tettek rám némileg szokatlan benyomást. Nemcsak én éreztem magamat rendkívül jól az édes, áldott háziasszony körében, de Ilonám is igen jól mulatott.

Volt Zsolcán egy gyermekkert, melyet édesanyja, özv. Plathy Imréné Dóry Krisztina emlékére Szathmáry-Király Pálné alapított és tartott fenn 150 gyermek részére. Mikor Zsolcáról hazamentünk, Ilona, ki nagyon ügyesen tudott szárított növényekből kis tájképeket ragasztgatni, erről az óvodáról is készített egy kedves képet, mely fölött fehér galamb lebeg, a Tompa imakönyvén az olajágot vivő galamb mintájára, havasi gyopárszirmokból ragasztva. Elküldte a jó Ida néninek, aki annak rendkívül megörült.

Közeledett a nagy nap, mely nagy bevétellel kecsegtette annak megteremtőjét és elnökét. Sok előkészülettel járt, mert mindenféle bevételi forrásokat eszeltünk ki, például volt egy posta felállítva. Apró levélkéket irtunk százsámra, azokat leragasztva kezelte a rögtönzött postamesterné a bálon. Sátrának ez volt a címe: „Poste restante.” Ha jól emlékezem, Ilona vállalkozott postamesterül.

Bárki kérdezősködhetett bizonyos díj lefizetése mellett, van-e levele? Mindenki számára volt. A postamesterné keresgélt a sok levél között, aközben segítse kihúzott egyet, hirtelenében ráírta a kérdező nevét a leragasztott borítékra és átadta, ami egy pillanat műve volt. Senki sem távozott levél nélkül s volt azután hahotázás a levélkéik különösnél-különösebb tartalma fölött. A pénztár pedig csak úgy dagadozott az árvák javára. Az áldott jó háziasszony nyájas arca boldogan ragyogott.

A fényesen sikerült bál után a katonatisztek nagyrészét meghívta házához Zsolcára s így másnap még folytatódott a kellemes mulatozás. Volt a huszártisztek között egy főhadnagy, báró Marschall Gyula, vele férjem némi kis rokonságban is állott. Egy időben mint kis hadnagyocska már többször meg is fordult házunknál, de több év óta nem találkoztunk vele, csak egy Budapesten tartott Nőképző Egyesületi bálon és most. Zenéltek, majd társasjátékokat játszottak; a fiatalság a holdvilágos estén sétát is tett a kertben. Mikor már valamennyien visszatértek s a szalonban egyikük már zongorához ült, pár percre hátramaradt ez a huszártiszt s Ilonámmal karöltve lépett be a kertajtón, már mint menyasszony és vőlegény. Éppen Ilonám születésnapja volt, szept. 4-ike. Ilona ismerte szüleinek véleményét, hogy örömmel fogják ezen fiatalembert vőül fogadni, így ebben a biztos tudatban merte *igen* szavát adni mindenben alkalmazkodó drága, jó gyermekünk, ki teljes mértékben viszonzta a fiatalember megnyilatkozott érzelmét. Szobánkba érve leányom, kitarta előttem szívének titkát.

Másnap délután elutaztunk. Az ottani társaság csalhatatlanul megsejtette a történetet s volt a katonatisztek között egy, kinek szívét a több napi együttlét alatt Ilonám egészen meghódította, ez leverten és bánatosan búcsúzott tőlünk a vonat indulásánál, a vőlegény pedig Hatvanig elkísért bennünket, hol e szavakkal búcsúzott: „A viszontlátásra!” Hatvanból vissza kellett térnie ezredéhez s csak vagy két hét után jöhetett hozzánk látogatóba.

Különös módon történt érkezése. Lóháton jött nagy sárban; a gazdasági udvar felé tartott, lováról leszállva közeledett édesanyám felé, aki éppen azzal volt elfoglalva, hogy kiválogattassa saját felügyelete alatt a kondából a hizóknak szánt disznókat. Ezzel volt teljesen elfoglalva s a földön futkosó sertések vették igénybe teljes figyelmét, rájuk nézett, egy-

szerre csak véletlenül valami pirosat pillant meg, ez a már lováról leszállott huszártiszt piros nadrágja volt.

Talán lehet mégis adni valamit a babonára is. Hogy az újévi malac szerencsét hoz arra az évre, ez a hit nagyon el van terjedve, de nemcsak a tálon jelent szerencsét, hanem még az újévre szóló képeslevelezőlapok ezerein is. A vőlegénynek ilyenkor való megérkezése jóslatra adhatott okot. A jóslat beteljesült, mert Ilona egyike lett a legboldogabb asszonyoknak.

A vőlegény ezrede csak a gyakorlatok idejére volt Miskolcon, különben Gyöngyösön állomásozott.

Ilona menyasszonykora idejében meglátogatta édesanyám Gönczy Pál családját is Karácsondon Ilona és Lenke leányaimmal, hová a vőlegény is átlovagolt az alatt Gyöngyösről, honnan minden szombaton ellátogatott hozzánk Vanyarcra és vasárnap éjjel visszament.

Még abban az évben elment jó anyám Ilonával Zsolcára, aki akkor már nyilvánosan menyasszony volt s az ott időző Lévay József ezt írta Albumába:

„Belépsz hát a kertbe! kapujánál állasz,
Ara-koszorúdat látja, várja már az.
E kis könyvben kísér szárnyaid emelve
Tudósok eszméje, költők zengedelme.

Oh! vajha lelkedet égi kéjjel töltsé
Ama tündéri kert virága, gyümölcse!
S ábrándot, szerelmet maradandó tűzzel
Rejtsen .ott számodra a családi tűzhely.”

1861 és 1879 óta nem volt olyan hideg tél, mint az 1889-iki, rettenetes sok hóval. A vőlegény szombatonként Gyöngyösről a fele útig, Szarvas-Gedéig jött; oda, hogy gyorsabban érkezhessék és ne kelljen etetnie, m küldtünk érte kocsit, de oly magas volt a hó, hogy sok helyen nyomot kellett lapátolni a lovak előtt.

Szylvester estéjére kis népszínművet írt a vőlegény, melyet férjem, leányaim, Desseffy Dezső, a vőlegény s a lelkész úr adtak elő.

A vőlegénynek egyik katonatiszt barátja, ki Lenke leányom iránt érdeklődött, Zemplénből utazott le ezen előadásra, de bezzeg nem volt, aki vállalkozzék arra, hogy a lovakat hajtsa otthonától a csapi állomásig, mert az életveszéllyel járt a nagy hófúvásban és a dermesztő hidegben. Így ő maga vette kezébe a gyeplőt. Mindkét füle erősen elfagyott, de ő ezt nem bánta, mert mindenáron jelen akart lenni az előadáson.

Hogy fogalma legyen az embernek, hogy mekkora havazások voltak azon a télen, ide akarok jegyezni valamit, ami velem és Lenke leányommal történt. Vanyarcról Hártyán felé indultunk szánon csekély havazás közben. Ez 3 órai távolság. A havazás mindig fokozódott. Mikor Kisújfalura értünk, ami már csak $\frac{1}{2}$ órányira van Hartyánhoz, lehetetlen volt tovább mennünk életveszély nélkül, mert az utat már nem lehetett látni, tehát kénytelenek voltunk az első háznál, mely egy nagyon primitív vendéglő, — inkább csak korcsma volt, — megállapodni a déli órában. A hó csak hullott, hullott tovább sűrűen; ott kellett maradnunk éjjelre is. Másnap tíz óra tájban úgy látszott, hogy talán mégis elindulhatunk, de bizony már akkora volt a hó, hogy a parasztházakból semmi sem látszott ki, mint a háromszög, hol a fedél két oldala érintkezik. A lovak egészen besüppedtek a hóba, istrángjaik elszakadtak a nagy erőlködésben, a falu közepén le kellett szállnunk s egy parasztházba menekülnünk; tovább lehetetlen volt menni. Két órai ott időzés után elhatároztuk, hogy vissza kell mennünk a kis korcsmába. Engem is, Lenkét is erős férfi vezetett, inkább vitt; egymástól két lépésnyi távolságban haladtunk s mégis minden pillanatban azt kérdeztük egyik a másiktól: „Mama, itt van?” „Lenke, itt vagy?” Olyan keresztül láthatatlan spanyolfalat vont közénk a havazás. Végre mégis szerencsésen visszajutottunk a korcsmához.

Éppen farsang utolsó napja volt, összeverődött estére a söntésben egy részeges csoport, egy-két cigány is. Reggelig mulattak és táncoltak. Kicsi lévén az épület, természetesen minden legkisebb hang és kurjantás a mi szobánkba is behallatszott. Ilyen nyugtalan éjszaka közben csak a remény biztatott, hogy reggelre majd csak elindulhatunk Hártán felé; de bizony nem így volt. A hóvihár még mindig tartott, míg végre harmadnapon mégis útnak indulhattunk olyformán, hogy négy ökröt kellett vezetetni kocsink előtt, melyek nyomot tapostak. Ily módon nagynehezen végre négy nap alatt megtudtuk tenni a három órai utat s igazán csaknem életveszéllyel.

Abban az időben nagyon szigorúan vették a katonatisztek nősülésének engedélyezését. Sok hónap telt bele, míg a sor rákerült valakire; de már mégis nagyon sokáig tartott gyermekeim mátkasága. Bécsben, hol ezt kifogásolták, hol amazt. A vőlegény, ki már egészen elvesztette türelmét a sok várakozásban és nagyon óhajtotta, hogy meglehessen az esküvő, mielőtt az őszi hadgyakorlatok ideje beáll, mert akkor ismét hetekkel tovább halasztódnék. Azt az ígéretet nyerte tőlünk, hogy amint megérkezik az engedély, három nap alatt megtörténhetik az esküvő.

Június végén, Péter Pál napján így szólottam a vőlegényhez: „Nem lenne-e jó, ha én mennék föl Bécsbe az ügyet nyélbe ütni?” Hálásan tekintett reám, hogy bizony az lenne a legjobb.

Az nap Lenke leánnyal házi-bálra voltam ígérkezve egy szomszéd faluba. Én az átvirrasztott éjszaka után elindultam Bécs felé, hogy meggyőződést szerezzek arról, hol akadt meg a dolog és hogyan lehetne mindent személyes közbenjárásom által a rendes kerékvágásba terelni és megszerezni a vőlegény várva-várt nősülési engedélyét, akinek megígértem, hogy minden nap fog Gyöngyösre menni sürgöny, mely neki hírül viszi lépéseim eredményét. Legelőször is a Kriegsministeriumban azt a tábornokot kerestem fel, kinek ügykörébe tartoztak ezen ügyek. A magyar asszonyt az osztrák katonatiszt a legkisebb előzékenységgel sem fogadta, ülve maradt, még szivarját sem tette le, de annyit mondott, hogy báró Marschall főhadnagy házassági engedélye már rendben van. Mikor én alapos kételyeim kifejtettem, elrendelte, hogy hozzák elő az erre vonatkozó iratokat. Minden összevágott, csak a keresztnév nem volt Julius, hanem August. Én tréfásan megjegyeztem, hogy jó, hogy nem hívnak még egy Marschallt Szeptembernek, mert bizonyára az is megelőzné a Júliust.

Az iratokból meggyőződött a tábornok, hogy ezen ügy még nincs elintézve. Egy másik helyre irányított ugyanabban a minisztériumban, ott kiderült, hogy az iratokban egy mondat tévesen van németre lefordítva, ekkor egy felesketett tolmácsot kellett szereznem. Végre sikerült egyet találnom, aki a kérdéses mondatot helyesen át is ültette német nyelvre, de ekkor meg az merült föl, hogy Magyarországra kell azt visszaküldeni, ahhoz a bizonyos váci közjegyzőhöz, hol a kérdéses mondat egyik rosszul értelmezett és tévesen lefordított szava okot és akadályt szolgáltatott az ügy haladásánál. Persze hogy ajánlva és expressz lettek visszaküldve az iratok s harmadnapra meg is érkeztek a helyesbítéssel.

Bécsnek akkor mesésen gyors volt a postaközlekedése, nem úgy mint most a háborúban nálunk, hogy olykor 25 km.-nyi csekély távolságról 7-8 napra érkezik a levél. Mentem korán reggel sürgönyözni Gyöngyösre a főpostáról, de még nem volt nyitva. A szemben levő kávéházban reggeliztem meg, hogy onnan lássam, mikor nyitják a postát. A kávé nekem — mint első vendégnek — nagyon forrón hozták, mire megihattam, kinyitották a postát, eléggé vigyázatlanul, a szokásom szerinti pohár vizemet is kiittam a nagy sietségben, néhány nap múlva áldozatul esett egy első fogam.

Mielőtt elindultam Bécsbe, otthon jóslólag azt mondotta egy öreg dadánk, aki még fiatal leány korában jött nagyanyámhoz szobalányul és már vagy 50 éve volt családuknál, hogy ő tudja, hogy én ki fogom kaparni az engedélyt, ha mindjárt a föld alól is. Végeredményben igazsága volt, de még nagyon sok kapargálásra volt szükség.

Ezen utamat két évvel megelőzőleg voltam leányaimmal Bécsben, hogy jó nagyatyjuk halálát követő bánatos évünkben nekik némi szórakozást szerezzek. Hogy mindent, ami szép és tanulságos, megmutathassak nekik, vittem magammal egy közeli rokonomtól ajánló levelet gróf Attemshez, — akit „General Bum-bum” néven ismertek a hadseregénél — ő akkor Salvator főhercegnek volt főudvarmestere.

Rendkívüli előzékenységgel találkoztam volt részéről, csaknem mindig velünk volt, még vacsorálgatni is együtt mentünk. Ő megismertetett a császár főlovászmesterével, Berzeviczy ezredessel is. A kettőjük vezetése mellett természetesen a Burg, az istállók, az udvari díszfogatok (melyek között van olyan is, melynek oldalán Rubens ecsetétől való festmény van), a Belvedere, a Schatzkammer, mind-mind feltárták előttünk érdekes látnivalóikat. A Schatzkammerban nagyon érdekelt a reichstadti herceg bölcsője, mely fölött a francia sas örködik. Elkápráztató gazdagság van ottan, melynek bizony nagyrésze a magyar nemzetnek volna jogos tulajdona!

A Schatzkammerről jut eszembe az a kedves adoma, hogy I. Ferenc uralkodása alatt valami nagy küldöttség járt Bécsben, magyar földművesékből (hogy milyen alkalomból, azt bizony nem tudom), a király Bécs nevezetességeihez kalauzoltatta és meg is vendégettette őket. Vezetőjükhöz azt a kérdést intézte, tetszik-e nekik Bécs és a Schatzkammer gazdagságát mennyire becsülik? Ez így válaszolt: „Bizony, Felső, nagyon sokat érhetnek azok a kincsek, de annyit még sem érnek, mint egy jó májusi eső Magyarországon!”

Valahányszor Bécsben jártam, mindenkor nagyon megütköztem azon, hogy a szép Szt. István-templomnak hegyes boltívei alatt (melyekről így nyilatkozott egy félműveltségű egyén, hogy a Szt. István-temploma istenes stílusban van építve, mint a német mondja: „Gothisch”) milyen megbotránkozató hatással van az ott ájtatoskodó emberre, hogy bármikor beszalad egy-egy asszony hátikosárral, melyből ludak éktelen gágogása hallik. A mai világháború ugyanezen templomról igen talpraesett élcet termelt. Egy német katona vizsgálgatja a fedél szélének ékítményeit, mely mindenféle állatalakkal van díszítve s különösen a tornyát szemléli és egy mellette megálló osztrák katonától kérdezi: „Ist das villeicht eine protestantische Kirche? denn ich seh' das Kreuz nicht an der Turmspitze.” — Az osztrák katona így felel: „Bei uns sind die Vieher oben, (az állatokra mutatva) *das ist unser Kreuz!*”

Most, amikor ezen katonai ügyben a legfelső fórumokhoz igyekeztem eljutni, kedvező eredmény és *mennél gyorsabb* elintézés céljából, gondoltam, jó lesz ehhez a két magasállású egyénhez is fordulnom támogatásért, még ha egyebet nem érnék is el, legalább annyit, hogy nyomást gyakoroljanak a hadügyminisztérium közegeire.

Szobám a Hotel Wandei-ban igen sötét volt. Ezt a szállodát jól ismerem előbből is, nem akartam idegen helyre szállni, ott pedig minden más szoba el volt foglalva.

Igen korán reggel elmentem a közeli Graben kioszkjába, hol igen világos terrasse volt, hogy megírhassam leveletem a jó gróf Attemshez. Vittem magammal levélpapírt, záró tintatartót és tollat. Attemsnek a címeivel az egész nagy quart-boríték megtelt. A kioszkban még más nem volt, mint csak azok, akik a terraszt söpörték. Én teljes életemben a kora reggelt szerettem fölhasználni, mennyivel inkább most, amidőn olyan nagyon sürgős dolgom volt. Fölhajszoltam hordárt, kocsira ültettem és azzal az utasítással láttam el, hogy ő legyen az első, aki a gróf ő excellenciájának mindjárt fölkelése után kezéhez eljuttatja soraimat. Természetesen jó borralalóval láttam őt el, utasítva, hogy illedelmes és udvarias legyen és várakozzék, ameddig kell. Egy másik levelet Berzeviczy főlovászmesterhez küldtem Schönbrunnba. Reményeim a legszebb valóra váltak. A jó öreg Attems gróf fölkeresett, adott néhány sort Knebel tábornagyhoz, ki családjával kaltenleutgebenei nyaralójában tartózkodott, nagyon öreg úr, de kiváló

ember s az ő hatalmában állott a dolog. Ha ő aláírását rávezeti az engedélyre, akkor be van fejezve az ügy. Gyorsan bérkocsit hozattam s elhajtottam Kaltenleutgebenbe, hogy előzőleg fölkérjem a tábornok urat jó indulatára és magas pártfogására. Nem volt otthon, de felesége és leánya rendkívül szívélyesen fogadtak. Magaslaton volt a villájuk, mindketten kocsimig kísérték és megígérték, hogy szószólóim lesznek, ha a családfő — másnap — visszaérkezik. Azalatt a hadügyminisztériumban dolgoztak az iratokkal, jártak azok egyik hivatalból a másikba; én természetesen mindennap ott voltam párszor, kérni és szorgalmazni az ügyek intézését. Harmadnap hoznak egy névjegyet szobámba, hogy fogadnám Berzeviczy főlovászmester urat, aki azt a hírt hozta, hogy menjek másnap a tábornok úrhoz, adigra már minden készen lesz s ő előttem alá fogja írni az engedélyt.

Ennek értelmében az iratokért el kellett még mennem a hadügyminisztériumba, hol az a bizonyos tábornok most már a legnagyobb udvariassággal fogadott, természetesen fölállva és szivarját is letette. Egészen más ember volt, mint először, talán imponált neki a magyar asszony szívóssága és kitartó buzgalma is. Arra már nem emlékezem, hogy mi akadályozott abban, hogy Kaltenleutgebenbe csak délben érkezhettem és még azután kellett az irat láttamozására ahhoz a bizonyos tábornokhoz mennem, kinek hivatalos órája, — gondolom, — déli 1 óráig tart, nekem pedig délután okvetlenül el kellett utaznom, mert az esküvő napja már ki volt tűzve, az ígéretem szerinti három napra az engedély elnyerése utánra.

Amint kocsim a kaltenleutgebeni villa előtt megállott, a magasból lefelé közeledett felém az öreg úr, bár teljesen német lévén, ezen magyar szavakkal: „Asszonyom, nagyon jó anya!”

Bevezetett írószobájába, aláírta. Páratlanul előzékeny volt és elmondta, hogy fiatal korában járt Magyarországon, sok szép emlék fűzi hazánkhoz és egy keveset el is sajátított nyelvünkől. Szerencsekívánatokat küldött általam a jegyespárnak.

A kocsi lépvé nagy ígéreteket tettem a kocsisnak, hogy gyorsan hajtson a hadügyminisztériumba, hogy még ott találjam a tábornok urat. A kapu előtt megállva nagy hajlongással fogadott a portás, mondván, hogy a tábornok úr félháromig ott várt, tovább nem várhatott s meghagyta neki, mondaná meg nekem, hogy lakása itt és itt van, keresném én őt ott fel. otthon is megcsinálja nekem, amire szükségem van.

Gyorsan oda hajtattam. Képzeltetetlen udvariassággal és előzékenységgel találkoztam, mondhatom meleg fogadtatásban részesültem; feleséget is bemutatva, az iratot aláírta s mivel a szállodában számlám kiegyenlítve, podgyászom becsomagolva a portásnál volt már, még idejekorán értem a pályaudvarra, indulhattam haza azzal a mondhatatlanul jóleső érzéssel, hogy sikerült mindent elérnem. Istennek jóságos keze vezetett lépéseimben, hogy rövid hat nap alatt elértem azt, ami hónapok óta akadozott és belebogozódott a hivatalos közegek copfjaiba.

Pompásan illusztrálja Lőrinczy György ezt a copf-rendszert, vagyis a bürokratizmus szellemét az itt következő történetkével: „Tavaly májusban a veszprémi püspöki aulában fényes ebéd volt. A nemrég elhunyt Hornig bíboros fejedelmi asztalt terített a városban gyűlést tartó Dunántúli Közművelődési Egyesület vezető férfiainak. Minden teríték előtt hatnyolc különböző pohár állott a különféle borok számára. A levest már megettük s miután senki se töltött bort, magam töltöttem az asztalon levő vörös borból egy fél pohárral. A magyar hagyomány azt tartja ugyanis, hogy aki leves után negyven csöpp bort iszik, az az orvos zsebéből szedi ki az aranyat. Ez pedig nem utolsó multság. Se a bor, se az arany. Ha már a hagyományokra nem sokat adok is, ennyiben még azokat is respektálok. Egy szóval: egy kortyot, negyven csöppet lehörpintettem, a többi a pohárban maradt. Akkor a hátam mögött megjelenik egy ormótlan püspöki lakáj, afféle nagypofájú John vagy Johann és egy üvegből aransárga vagyis fehér bort tölt. Nem az üresen álló hat vagy hét pohár egyikébe. Nem. Egyéne-

sen éppen abba az egybe, ami félig volt vörös borral. Kissé boszúsan szól-
tam rája: „Dehát barátom, mért tölti azt a fehér bort a vöröshöz. Holott
van itten üres pohár akármennyi.”

A lakáj hidegen, könyörtelenül felelt: „Mert *ennek* a bornak *azt* a
poharat készítették ide.”

Ez a bürokratizmus. Képes elrontani a vörös bort, a fehérét is, csak
azért, hogy azt a bort, amit tölt, abba a bizonyos pohárba töltsse, ne másba.
Fogadni merek rá, szent meggyőződése, a beamter fanatikus hite, hogy az,
ha két jó bort elront, az semmi. De ha az egyik bor nem abba a pohárba
kerül, amelyiket erre a célra kiszemeltek, akkor fölbomlik a rend; akkor
vége a világnak.

Az esküvő alkalmára a templom kertjének bejáratánál diadalív volt
föllállítva tölgyfalombokból, melyet a menyasszony családi színeinek kék-
fehér zászlócskái díszítettek. A diadalkapu belső oldalán pedig a vőlegény
családi színeiből vörös-fehér zászlócskák lengtek, ekkor már mint asszony
távozik s így már ez az ő családi színe is.

Esküvő után Rudnóra utazott a fiatal pár, hogy ott töltsse el azt a
néhány napot boldogan és csendben, melyet vőm szabadságképpen kapott.
Ott a főerdész diadalívvel és örömtelt várakozással fogadta őket.

Még azon a nyáron elmentem Lenke leánnyal Balatonfüredre.
Bennem természetből nagyon ki van fejlődve a hálaérzet, úgy emberek
iránt, mint helyek iránt is, hol és kik által valami jóban részesültem. Így
érezek Balatonfüred iránt is, hol olyan sok költészetteli élveztem volt s hol
jó férjemmel megismerkedtem. Ezért szinte zarándoklásként leányaimat
is el akartam oda vinni. Persze nagyon sok függ a hangulattól, a kedély-
állapottól, melyben az ember valamely helyet fölkeres.

Sőt még igazán mondhatom, az ember életkorától is. Olvastam egy igen
jellemző leírást a napokban „A sédi erdő” címen Szöllősi Zsigmondtól. Leírja
azt a benyomást, melyet tíz éves korában tett rá az, midőn édes atyja ma-
gával vitte életében először egy nagy erdőbe. Ragyogó színekkel festi, szinte
túlzott elragadtatással azt a hatást, mit reá az erdő szépségeinek élvezése
tett. Mikor gyermeke növekszik, elmeséli fiának gyermekkorára ezen élénk,
elfelejthetetlen emlékét. Fia megbetegszik s amikor már felüdült, apja azt
kérdézi, hogy kiállott szenvedése miatt jutalmul milyen örömet óhajtana ma-
gának? A kis fiú azt feleli: vigye őt magával a sédi erdő tündér világába.
Mikor aztán ez megtörténik s a fiú ugyanolyan elragadtatást érez, mint
minőről apja beszélt volt neki; az apa teljes kiábrándulással s az álomvilágból
valóra ébredt szemekkel látja az óriási változást lelkében és világnézetében.

Bizony nem találtam meg többé én sem a tündérszép Füredet, de talán
nemcsak én bennem volt a változás, hanem azon évek alatt maga a fürdő-
hely is nagyon kivetkőzött magyaros, szinte családias jellegéből. Talán
nagyrészt a vasút közelsége is okozta ezt, mert százféle elem érdekesnek
tartotta, ha csak 1-2 napra is, megfordulni ott s ismét vissza vasutazni.
Hát még milyen szomorú benyomást tett rám a Balatonnak újból való meg-
pillantása csaknem húsz évvel első ottlétem után, midőn kedves fiammal
utaztam vonaton annak partján, Siófok mellett, Levico felé! Az épen nem
díszes girbe-görbe fűzfák közül fel-felbukkanó tavat látni a homokos part-
ról, jaj de más szemmel nézte ezt a szomorú anya, mint a Veszprém felől
odautazó egykori gyermekét leány, aki a Jókai gyönyörű leírásának be-
nyomása alatt hirtelen megpillantotta a kéklő Balatont. Elmondhatom, ezt
az elcsépelet hasonlatot e kétféle benyomásról: mint ég és föld!

Lenke leányom nővérenek eltávozása után úgy érezte magát, mint
az olyan galamb, melynek az egyik szárnyát levágták, hogy nem röpkül-
het oly vígan. Ő mindenben nővérét tartotta a tökéletesebbnek, a jobb-
nak, minden gondolatát közölte vele, minden érzését megosztotta, imádta,
bálványozta őt. Amikor elment, elhagyatottnak, elárvultnak érezte ma-
gát. Az ő mélyen érző meleg szíve rettenetesen szenvedett az elválás

miatt, mint mikor a nyírfának lemetszik egy ágát, az sokáig szenved, valóságos könnyeket hullat miatta. Hogy a mi kedves Lenkénket némi-
leg kiragadjuk ezen bánatából és hogy a „Nőképző Egyesület” intézeté-
ben levő kis Margitot is gyakran láthassuk, néhány hétre Budapestre
mentünk; az „Angol Királynő” szállóban vettünk lakást. Lenke ott to-
vább képezte magát a festészetben, melyhez határozott tehetsége volt és
igen nagy kedve. Szeretett korcsolyázni is, ezt is nagy kedvteléssel űzte.

Január 31-én estefelé a Városligeti jégpályán voltunk s oda a ré-
műlet hangján az a hír érkezett, hogy Rudolf trónörökösöt vadászaton
ledobta a ló és szörnyethalt. A városba érve már mindenféle gyászlobo-
gók lengtek s a halál híret mindenféle változatokban beszélték. Reggelre
kipattant a mayerlingi katasztrófának híre, melynek titokzatos árnyalatai
még mai napig sincsenek egészen ismerve.

Mikor az „Angol Királynő” szállóból a reggeli órákban az „Orsz.
Nőképző Egyesület” intézete felé siettem, a régi Váci-utca, mely a mos-
tani Kígyó-tértől a Gizella-térig terjedt, egészen sötét volt a gyászlobo-
gók, az ablakokból kifüggesztett fekete leplektől s a gyászbavont kira-
katoktól. Igazán rettenetes! . . .

A nemzet gyásza is volt ez, hiszen megszerettük már a fiatal trón-
örökösöt, kiről méltán hittük, hogy szereti a magyarokat is. Annyi vára-
kozással és szép reménnyel néztünk uralkodása elé. Azzal a szellemi mun-
kásságával is, melyet az „Osztrák-magyar monarchia írásban és képen”
szerkesztése élén kifejtett, a nemzet rokonszenvét kivívta magának. És
azok a szegény szülők! ... Ez volt a legfájdalmasabb ama 13 tördőfés
közül, melyek a jóslat szerint a király szívére voltak mérve. Közülök
az egyik fivérének, Miksának, a mexikói császárnak agyonlövétése. Erzsé-
bet királyné nővére, az Alançon hercegnő, Parisban egy nagy jóté-
konycélú ünnepély alkalmával kiűtött óriási tűzvésztelepen lelte halálát.
A sok megégett hullá között fogorvososa ismert rá fogazatáról.

Nem látta többé Erzsébet királynét senki másként, mint feketében,
fekete legyezővel a kezében. Legszebb reménységük, házuk, életük büsz-
kesége, koronája hullott porba!

Rövid egy-két hét múlva jött Budapestre Iona leányom férjével,
hogy meglátogassanak bennünket. Ekkor mondotta vöm, hogy ő elhatá-
rozta, hogy átmegy a honvédséghez, mert ő inkább szolgálná a királyt,
mint a császárt. Fölkért, hogy támogassam ebbeli óhajának keresztülvi-
telében. Én nagy örömmel vettem e hírt, már csak azért is, mert úgy
voltam meggyőződve, hogy akkor közelünkbe juthatnak gyermekeink s
nem lesznek oly gyakran áthelyezéseknek kitéve. A dolog nagyon köny-
nyen ment. x\ honvédség akkor még nem régen állott fenn és igen örül-
tek, ha képzett katonatiszteket kaptak. Vömnek a karácsonyfájára egy
csillagot is függesztettem volt azon jóslattal, hogy ezt mielőbb el fogja
nyerni, ezen jóslatom hamarosan beteljesedett.

Mikor a harmadik csillagja már meg volt, nemsokára Vácra kerül-
tek, hol több évig meg is maradtak.

Bár nagyon természetes, hogy az anyai szívben élénken él a vágy,
hogy azon gyermekeit is, kiket már a saját szárnyukra bocsátott, men-
nél közelebb tudhassa és mennél többször láthassa; mindazonáltal mind-
inkább megérlelődött bennem az az érzés, hogy a legfőbb és talán egye-
dülí óhajtásom az, hogy boldogoknak tudjam őket, ha távol tőlem, ha
mindjárt Amerikában tudnám is őket. Le tudnék én mondani a viszont-
látás örömeről is, csak jólétükről legyek meggyőződve. Ez talán azon alap-
szik, hogy bennem az, mit a világ önzésnek nevez, teljesen hiányzik.

Azt azonban nem tagadhatom, hogy nem jól esett nekem, hogy
mindenik leányomnál, amikor már külön családjuk volt és szerettem
volna mindegyiknek felajánlani támogatásomat, tapasztalataimat, úgy lát-
tam, hogy azokat nem igen kívánták igénybe venni. Emlékezetemben volt

mindig nagyon kedvesen az, hogy én jó szüleimtől minden időben kértem is és szívesen fogadtam is tanácsot bármi tekintetben. Köztem és jó édesanyám között mindvégig fennállott az az őszinte közlékeny és egymást támogató viszony, melyet testvéreinek szoktak nevezni. De hát nagyon sok függ a felfogástól, a családtagok egyéni gondolkozásától, stb. És talán legfőképpen abban keresendő a mi sírig tartó bensőségteljes viszonyunk, hogy én *egyetlen* gyermek valék, nekem e világon nem volt senkim, akihez úgy ragaszkodhattam volna, mint szüleimhez; ehhez járt még, hogy az én jó férjem is egyedül, árván nevededvén fel, teljesen beleolvadt a mi családukba és sohasem volt féltékeny szüleim szeretetére.

Megvallom, hogy eleintén többször érzékenyen érintett annak tapasztalása, hogy az a benső viszony nem vihető ki mindenütt. Azt a tisztán segédkezési és támogatási, némi önfeláldozással vegyes szándékot igen könnyű rossz szemmel nézni és félremagyarázni. Később nagyon is beláttam, hogy azt a bizonyos beavatkozási színezetet, amelyet ilyenkor alig lehet kikerülni (legalább a látszat, a benyomás ilyen mutat), bizony az emberek legtöbbször nem szereti. Túlérzékeny természetem talán gyakran félre is értette ezt.

Az élet megtanított rá, hogy reám nézve sokkal jobb volt az, hogy így volt, mert én könnyen abba a szélsőségbe eshettem volna, hogy mindenik gyermekemnél mindig résen kívántam volna lenni családi életük minden legkisebb mozzanatánál és részemem akartam volna kivenni minden legkisebb bajukból. Ők engem ettől megkíméltek, hálás lehetek nekik érte. Azért a legszebb viszony van közöttünk, szeretjük egymást teljes szívünkkel, nincsen legkisebb okom sem panaszra, de engem feloldottak a szeretet legaprólékosabbra kiterjedő önfeláldozásának gyakorlásától és megkíméltek hűségesebb megosztásától az élet terhének, melyektől nincs megkímélve egy halandó sem e földön. Leányaim teljesen beleolvadtak férjeik családjába, boldogítják őket és ők is boldogoknak érzik magukat.

Változnak a viszonyok, változnak az emberek és velük változnak nézeteik is. Néhány évtized alatt óriásilag.

Mikor én ifjú koromban a színdarabokban házasságkötési jeleneteket láttam, rendkívül visszatetszett nekem, hogy a mairé, a nótárt hívták s annak jelenlétében kötötték meg a házassági szerződést.

Majd később egy ismerősömtől hallottam kijelenteni ilyen szavakat: „Ha majd az én leányom felnő, ha udvarló jön házamhoz, mindig ki fogom azt jelenteni, hogy mutassa meg telekkönyvi kivonatát”. El lehet gondolni, milyen megbotrányozást idézett elő bennem ezen kijelentés, hogy még most, körülbelül 60 év után, sem felejtettem el.

Sem mikor én férjhez mentem, sem leányaim férjhezmenetelekor nem kerültek szóba az anyagi kérdések; de belátom, hogy úgy alakult, oda hanyatlott a mi korunk, hogy most már nem elég, sőt nem is szabad a leány szüleinek csupán csak a férfi belső értékét és jóra valóságát tekinteni és a férfinak sem szabad házasságkor csupán csak a leány^r egyéniségétől tenni függővé jövője boldogságának reményét. Hiába, nagyon is elanyagiasodott jellege van most már a mi korunknak.

De én nem tudok teljesen beleilleszkedni nézeteimmel *ebbe* a keretbe, bár kénytelen vagyok elismerni annak jogosultságát. Én az egyének értéke után a tiszta vonzalmat tartom a legfőbb kelléknek a családalapítás boldogságához és bár gyakran megtörtént, hogy olyan házasság, amely vonzalom és rokonszenv talapzatán épült fel, később mégis elhidegüléssé változott, míg viszont az ezek nélkül kötött házasság utóbb kölcsönös megbecsülés által boldogságra vált, mindazonáltal én azt tartom, hogy a tiszta, kölcsönös vonzalmon épülő frigykötést támogatni kellene, nem pedig akadályozni, még ha a külső körülmények nem engednek is *biztos* jövőt remélni. Példa rá a Mikszáth Kálmán házassága, ki-

ről éppen e napokban olvastam, mennyire ellenezte azt feleségének apja, sőt még, amitől leginkább tartott a menyasszony apja, hogy nélkülözni fognak, sem vált valóra, megmutatta a jövő, hogy boldogan éltek és hogy Mikszáth milyen bőséges jólétet és mondhatni fényes ekzisztenciát teremtett övének.

Bajza Józsefné állítása szerint, igaz lehet bár, hogy a házasságok az égben köttetnek, de hogy azok létrejötte mellett igen nagy szerepe van a jó barátok közbenjárásának is.

Amidőn édesanyám már nagyon betegeskedett, mert külső gazdaságának vezetése is erősen igénybe vette és nagyon bánatos kedélye megbénította erejét, naplójába eme megható s mély gondolkozásra valló sorokat írta:

„Mily rég nem írtam naplót, annak már oly sok éve; mennyire megváltozott azóta egyéniségem nemcsak külsőleg, de még inkább érzelmeimben, mennyire egykedvűbb vagyok minden iránt; ambíció, hiúság, illúziók nem hevítenek most; fájdalom, tevékenységem is sokkal kisebb, egyszerűen megvénültem s érzem, nem sokáig taposom már e földet. Még azon vágyam is, mely oly nagy volt lelkemben, hogy magamat mindenben tökéletesítem, alább hagyott. Lelkesedésem a szép, igaz és jó iránt sem oly eleven már, mint volt egykor; a sorscsapások ellen való küzdelemben is sokkal lankadtabb vagyok, de megnyugvásom ezekre nézve igen megnövekedett.

A természet szépségei elbájolnak bár, de nem keltenek keblemben sóvárgó vágyakat, mint ifjú koromban; egyedül is tudom azokat élvezni s nem kívánja lelkem oly ellenállhatlanul, hogy azt mással megosszam. A vágyak kis körre szorítkoznak, a megnyugvás nagyon megnőtt s törekvésem most már abban özpontosul, hogy tapasztalataim által családomnak és embertársaimnak mennél inkább hasznára lehessek.

Azonban örömmel tapasztalom, hogy Istenben való hitem nem csökkent, sőt, hogy ez gondolkozó tehetségem által még inkább megerősödött lelkemben, mert mennél jobban ismerjük valódi okát a természetben nyilvánuló működésnek, annál inkább meggyőződünk arról, hogy a természet törvényeknek van alávetve, melyek szerint működik és hogy ezek az ember befolyásán kívül esnek s hogy ezen törvények felismerése után használhatja fel csupán az ember az anyagot és ejtethi szolgálatába, céljainak előteremtésére a természeti erőket.

De ki alkotó a törvényeket? Az anyag tulajdonságait ki határozta meg? Bizonyára egy öntudatos szellem.

S mint a gőzgépeknél a gépész által minden jól ki van számítva és összeállítva, a fűtés folytán a gőz, ezen mozgó erő a gépet megindítja, az ember alkotó szellemének számítása szerint öntudatlanul működik és hallatlan munkát végez, úgy a természetben is egy öntudatos szellem számítása szerint alakul és képződik minden. Igen, sőt még a társadalom is ilyen szigorú törvények szerint működik, melyeknek csak most kezdik kutatni törvényeit, gépészüket.”

Egy-két évig csak bírta a sok fáradtsággal járó nehéz munkát és lehet mondani, hogy gyakran férfinak is dicséretére való erélyt is képes volt kifejteni intézkedéseinél. A külső gazdaságban olyan soknemű szorgalmat fejtett ki, hogy pl. olyan gyönyörű lencsét termelt, hogy a Teschenbe küldött minta után Vanyarcra jött egy ottani kereskedő és meg is vette nagy áron.

Okos tevékenységéről jut eszembe, hogy midőn babját akarta eladni, nem azt kérdezte a zsidótól, hogy mennyiért veszi meg, hanem azt: *Wie geben Sie die Bohnen?*

De végtére kimerítette a nagy fáradtság, hiszen már akkor 74 éves volt, betegeskedni kezdett s így az a meggyőződés érlelődött meg benne,

hogy most már ama kettős feladatnak nem képes megfelelni, hogy Budapesttől távol lakva az Orsz. Nőképző Egyesület ügyeit úgy vezethesse amint azt óhajtja és hogy falusi kiterjedt gazdaságának vitelét is intézhesse.

Ezen meggyőződésből kiindulva, midőn testi erejének rohamosan fokozódó gyengülését érezte — ami szellemi tevékenységére is nyomást gyakorolt — s egy komoly betegség előjeleit sejtve, elhatározta, hogy az elnökségről lemond.

Levélben kellett ezt tennie betegsége miatt.

Közeledett május, a közgyűlésnek határideje. Erre kellett a lemondást bejelentenie. Még azon kívánság is Ösztönözte ennek megvalósítására, hogy életében látni szeretne volna, hogy miként munkálkodnak azok, akik az ő örökébe lépnek s egyszersmind tapasztalataival, tanácsaival óhajtotta őket támogatni továbbra is működésükben.

Már valóban betegen sietett Gyöngyösre, hol abban az időben én időztem első dédunokájának születése miatt. Oda sietett hogy helyettem ott maradjon, én pedig menjek és vigyem el a közgyűlésre lemondását; de ígérjem meg, hogyha netalán a közgyűlés az alelnökségre megválasztana, azt elfogadom, mert bennem látja munkálkodásának örökösét, eszméinek letéteményesét. „El nem hagyhatod — monda — anyád hagyatékát”. Engem anyámnak ezen kívánsága valóban megdöbbenett, mert én eddigelé (kivéve azon időt, amit mint édesanyám hü segédje az egyesület ügyeire fordítottam) egész tevékenységemet kizárólag családom érdekeinek szenteltem; de bármily nehezemre esett is, megígértem, hogy anyám kívánságát teljesíteni fogom.

Elnöktársához, özv. gr Teleki Sándornéhoz három levelet irt, az egyiknek a közgyűlésen való felolvasását kérve. A közgyűlésen jelenvoltak mélyen lesújtva — könnyek között — értesültek a lemondásról és táviratban fejezték ki a beteg elnöknek ragaszkodásukat és a lemondás hírének kínos hatását. Engem egyhangúlag megválasztottak alelnökké.

Másnap küldöttség kereste fel az elnököt Vanyarcon: özv. gróf Teleki Sándorné, Szathmáry Király Pálné és Gönczy Pálné személyében, kijelentve, hogy ők csakis a lemondás visszavételének a hírével térhetnek vissza küldőikhez.

Sikerült meggyőzniök és a lemondás visszavonására rábírnok édesanyámat, kinek lelke össze volt forrva az egyesület érdekeivel.

1888-ban fölépült az egyesület szomszédos háza is. A felavató ünnepen szebbnél-szebb beszédek hangzottak el. Csiky Kálmán megírta ez alkalomra az Egyesület történetét; Ábrányi Emil „A nő” címen gyönyörű szép költeményt irt; az elnök pedig az 50 év utáni elnökséghez mondott beszédet, melyet a falban helyeztek el mindazon iratokkal, melyek az egyesület történetére, fejlődésére világot vetnek s e helyet egy 50 év múlva kiemelendő fekete márványtáblával jelölték meg, melynek felirata a következő:

E tábla fedi az Országos Nőképző Egyesület Emlékiratait az 1867-ben való alakulásától fogva 1888-ig. Szíveskedjék 1938 május 7-én az elnökség e táblát kiemelteni s az akkori iskolai viszonyokat a mostaniakkal összehasonlítani.

Édes anyám megbizta Krug Teréz igazgatónőt, hogy gyűjtse össze az Egyesület évkönyveit s helyezze azokat gondosan a Wertheim-szekrénybe, melyek az 50 év alatt a nevelés terén történeknék hű tükrét fogják adni és hiteles adatokat fognak szolgálni az utókor számára. Ez lelkiismeretesen meg is történik.

1889 őszén látva, hogy elbetegesedik, elgyöngül és az ő jobbra méltó erejét a gazdálkodás ezer és ezer gondja felemészti, rávettem, hogy adja bérbe birtokát és jöjjön pihenni hozzánk Hartyánba. És így nyugodtak

voltak életének utolsó évei. Hartyánban pihenőt talált és bár nagy lelki küzdelmébe került, hogy elhagyja otthonát, ahol negyven éven keresztül lakott tevékenyen munkálkodva és ahol a Nőképző Egyesület eszméjét szívében, agyában megteremtette, kidolgozta, mégis elhatározta, hogy Pestre, jön. Budapesten az intézet tőzsomszédságában vett lakást, hol a telet szándékoztunk eltölteni együtt.

Azután annyira megszerette gyermekeinek otthonát, hogy csak egyetlen egyszer ment egy napra vissza Vanyarcra férje és unokája sírjához.

A hartyáni kert árnyas fái alatt oly sokszor elbolyongott órákig egyedül, hogy csak az ebédre hívó csengetyű hangja bírta őt rá, hogy a kertet elhagyja.

Élénk szelleme oly nagyon szerette a társaséletet és vendégeket, hogy örömmel vegyült agg kora ellenére is a fiatalság közé.

Dacára élénkségének, a társaság pezsgő élete iránti előszeretetének, végtelenül szerette a magányt egész életében, mert ekkor adhatta át magát teljesen mély gondolatainak és a természet csodálata által vallásos Istenimádásának. A felhők járását mindig nagy előszeretettel kísérte és a fellegek alakzataiban képzelete bámulatos képeket látott és alkotott.

Estenden a csillagos ég s e csodás világok miriádjai áhítattal, gyönyörűséggel töltötték el egész lelkét. Innen magyarázható, hogy oly nagy élvezettel olvasta Flammarion munkáit s ha egy-egy hulló csillagot látott, gyönyörködve kiáltott fel: „Láttad-e, mily szép volt?” Ilyen csöndes elmélkedésekre hartyáni pihenője tág tért nyitott. Nem vonták el ettől többé sem háztartási gondok, sem egyéb maga elé tűzött kötelességek. Élhetett nyugodtan — élete alkonyán — kedves egyesületének és szeretett családjának. Többször mondotta, hogy nekem köszönheti élete utolsó éveinek eme csendes nyugalmát. Az én szívemet ez a tudat kimondhatatlanul boldogító érzéssel tölti el.

Lenke leánnyal nyáron egy kis utazást is tett Velencébe. Egészsége is, nyugodt kedélye is lassan-lassan visszatért s nagy érdeklődéssel segédkezett, sőt mondhatni irányító vezetést is fejtett ki azon ünnepély körül, melyet 1891-ben Vácon a „Pestmegyei Gazdasági Egyesület” kiállításával egybekötve rendezett az Orsz. Nőképző Egyesület és a váci Jótékony Nőegyesület.

Nekem támadt az a gondolatom, amelynek sikere nagyon szépen bevált, hogy írjak hazánk nagyon sok vármegyéjébe, küldjenek minden vidékről a kiállítás színhelyének díszítésére arató-koszorúkat. Azok a különböző vidékek soknemű szokásaival font koszorúk igen érdekes gyűjteményt alkottak. S s a kiállítás termében mindenfelé fel voltak aggatva, nagyon sok változatban tüntetve fel a debreceni magyar és az árvái tóvidék Ízlését stb.

Én akkor épen Ilona leánnyal tartózkodtam Vácon egy unokám születése alkalmából s azalatt jó anyám Hartyánban egy színielőadás betanítása és próbái mellett nagy kedvteléssel tevékenykedett. A „Harag” című egy felvonásos darabot adták; Lenke leányom mint kertész. (A páratlan kedvességű Csillag Teréz oly szíves volt, hogy ezen jelmezét átengedte mintául és szakasztott olyat készített Lenke magának.)

Gróf Ráday Gedeon, később Pest vármegye főispánja, volt a kertész. A grófnét báró Marschall Gizella, a grófot Gosztonyi Tibor adták. Én pedig Vácon tevékenykedtem. A nagy honvédségi lovardából száz és száz szamaras taligással kihordattam a talaján elhintett tímárcsert és átalakítottam azt színpaddá és nézőtérré. Az ottani fegyház igazgatóságának előzékenysége folytán a rabok napokig fontak cserfa-füzérek a tágas lovarda külső és belső díszítésére. A gáztársulat által izzólámpákkal Ganz-féle fényes világítást vezettem be. A levelek ezrei mentek szét országsszerte és olyan fényes siker koronázta a két egyesület vezetőinek vállvetett fáradozását, aminőről még álmodni sem mertünk volna. Olyan rendkívül kiváló társaság gyűlt egybe úgy a szereplők, mint a nézőközönség részéről, hogy Vác olyat

még nem látott. Egy-kettőt kívánok felemlíteni az előadott élőképek közül: „A kilenc múzsát”/Ennek ábrázolói ezek voltak: Solymossy Irma, később gróf Gyürky Viktorné, Gosztanyi Ella, később báró Reichlin Frigyesné, báró Marschall Gyuláné, Szilassy Lili, később báró Fejérváry Imréné, gróf Ráday Irma, később gróf Chotek Rezsóné, Gajáry Gézáné, gróf Crouy Tommy, később Prónay Józsefné, Tahy Sarolta, később Justh Zoltánné.

Kijött Budapestről a kedves Csepregyhény, Rákosi Jenő nővére, a népszínházi ruhatár főnöknője, hogy az általa készített görög jelmezeket korhű ráncozatba illessze. Piufsich, a Népszínház akkori igazgatója minden színpadi díszletét rendelkezésünkre bocsájtotta. Volt „festő és szobrászati műterem” is, melyet egy művész rendezett és festett. A szobrot ábrázolta görög jelmezben gróf Crouy Tommy, a festőművész Gosztanyi Miklós volt. A „Hajnal” képben Lenke mythológiai dísz-phaetonon jelent meg, mint Aurora a hajnalt ábrázolva.

De minthogy soha egyetlenegy esetben sem lehet valami nagy rendezés neheztelések nélkül, így nagyon jól emlékezem, hogy az akkori főispán, Beniczky Ferenc megneheztelt, hogy neki és Agathe leányának nem voltak fentartott helyei. Hogy hogy nem történt, azt nem tudom, de minden jegy elkelvén, ők nem kaptak helyet. Nagynehezen kellett számukra két ülőhelyet rögtönözni, de a neheztelés, a fullánk meg volt s ez bizony a rendezőségnek igen kellemetlen érzést okozott. A mulasztást jóvá tettük, de a neheztelés teljesen nem tudott elsimulni.

A rendkívül sikerült előadás után társasvacsera volt, melyre Vác városának lelkes és a gazdasszonykodáshoz és főzéshez kiválóan értő uri asszonyai oly pazar bőkezűséggel küldték házi készítményeiket és csemegéiket, hogy öröm volt nézni, ők maguk magyaros vendégszeretettel kínálták a vendégeket ezekkel a fímonál-fímomabb cikkekkkel, az ifjú leánykák pedig fehér selyem táskáikba nagy gyönyörűséggel gyűjtötték a jövedelmet a jótékony célra.

Néhány hét múlva a szomszéd kerület képviselője, Andreánszky Gábor báró, ki egyike volt legjelesebb amateur-fényképészeinknek, ellátogatott hozzánk Hartyánba (kinek — közbe legyen mondva — Lenke leányom nagyon megtetszett), hogy szeretne nálunk néhány fölvetelt csinálni a váci előadás jeleneteiből is. Első látogatásához csatlakozott Vácon lakó unokatestvére, gróf Crouyné leányaival.

Ugyanaznap még több vendégünk is jött véletlenül, úgy hogy igazán sok kedves fölvetélre nyílt alkalma.

Azon az őszen még egyszer ellátogatott hozzánk és magnesium világitás mellett jó anyám dolgozószobáját, régi nagy szalonunkat, lefényképezte. Lenke leányomat, kinek Ilona férjhezmenetele óta egyik főkedvtelése volt a lovaglás, lefényképezte „Furioso” nevű lován és „Rock” nevű fekete nagy gordon-setter kutyánkat is, amely Lenkének kedvence és sétáinak hűséges kísérője volt, fogai közé véve kulcsos kosárkáját, mindenütt utána hordta.

Tél elején „Furioso” beteg lett, Lenke az állatorvos tanácsai szerint gyógykezelte s éjjel három órakor fölkelte és átment a gazdasági udvarba, hogy megtekintse és orvosságot adjon neki, mire úgy karácsony előtt három héttel Budapestre készültünk, a szegény állat mégis kiszervenedett, éppen elutazásunk napján földelték el a kertben levő nyírfa-csoport fái között. A nyírfáról mondja Polko Elise, hogy az „az erdő költészete”.

Mi estefelé elutaztunk. Lenke, kinek olyan mélyen érző szíve van, igazán nagyon fájalta kedves lovának elvesztését.

Karácsony estéjének kora délutánján Budapestről Vácra mentünk jó anyámmal és férjemmel, Lenke és az intézetben levő Margittal Ilona leányomhoz a karácsonyfa-ünnepéhez és gyönyörködni az apró gyermekek örömeiben, de az éjféltől vonattal visszautaztunk. A kapuban a házmesterné egy csomagot nyújtott át. Abban szebbnél-szebb fényképek voltak Andre-

ánszky Gábor őszi felvételei, ki azután többször meglátogatott bennünket Budapesten.

Lenke ebben az időben könnyebb természetű influenzát kapott, gyengélkedését fokozta az, hogy a kedves „Rock” is kimúlt. Ilona férje bevittette a kutyát Vácra állatorvos kezelésébe, rettenetes kínokat szenvedett szegény. Azt állapította meg az állatorvos róla, hogy ragály-nak esett áldozatul.

Ugyanis csontkeményre volt fagyva a föld, mikor a szegény Furiosot elföldelték, a kutya látta, hogy ott tartózkodtunk délelőtt. Mikor elutaztunk, talán ott is kereste Lenkét s azt állítják, hogy a keményre fagyott göröngyök között hozzáférhetett a ló húsához s evett belőle; így esett áldozatul utánok nagyon bánkódó Lenkémnek két igen kedves állatja. Alig mertük vele tudatni ezen második veszteségét. Bizony nem is nagyon jó az, ha az ember oly nagyon megszeret valamely állatot, mert azután nagyon fájdalmas az elválás tőle.

Azon a télen voltak az új képviselőválasztások. Andreánszkyt újból megválasztották.

Mi abban az időtájban igen gyakran jártunk a képviselőházba. Igen érdekesek voltak az ülések, akkor még a régi Sándor-utcai országházban tartották, melyet tíz esztendőre építettek s most már közel hatvan esztendeje áll fenn. Persze kiköltöztek azóta belőle a honatyák abba az óriási nagy palotába, mely az építészet remekműve, de egyszersmind sok, nagyon sok sötét és szomorú jelenetnek a színhelye is. Ott a Sándor-utcai országház karzatán 1892 márc. 9-én feleségül kérte Lenke leányomat Andreánszky s Lenke igent mondott.

Másnap nagy színelőadást tartottak a Nőképző Egyesület növendékei. Sophokles „Antigoné”-ját adták. A címszerepet Margit leányom játszotta olyan kiváló sikerrel, hogy a vendégek között levő Jászai Mari is rendkívül megdicsérte és Tiszáné nővérével, herceg Odescalchinéval, kik szintén a vendégek között voltak, édesanyámhoz jöttek gratulálni Margit fényes tehetségéhez és mondták, hogy igazi veszteség hazai színművészetünkre, hogy nem fog a színpadra lépni, elsőrendű tragika válnék belőle.

A rákövetkező napon megmondtuk Margitnak is Lenke menyasszonyságát és hírül adtuk jóbarátainknak és ismerőseinknek is. Ilonának is bejöttek Vácra. Ilona alkalmazta Margitot, hogy most már ő lesz „dísze a háznak.” Ezt a tréfás szökből idézve: „Egy leány dísze a háznak, kettő jó, három elég, négy sok, öt inség, hat átok.”

Amikor Lenke menyasszonyságának híre ment, lakásunk napokig tömve volt kedves szerencsekívánókkal.

A vőlegény nagyon sürgette az esküvő kitűzését s mivel Ilona menyasszonyságánál tapasztalásból megismertük a nagyon hosszú mátkaság mindenféle nem kívánatos oldalát, szívesen beleegyeztünk, hogy az április végén megtartassék; a babona ugyanis májust nem tartja szerencsés hónapnak esküvők tartására. Ennélfogva lázas sietséggel hozzá kellett látunk a kelengye elkészítéséhez.

A hűvös tavasz jó anyámnál meghűlést okozott, amely abból származott, hogy a szomszédes Nőképző Egyesület intézetében egy növendék komoly betegségbe esvén, a beteget minduntalan meglátogatta. Mellhártyagyulladást kapott, de rövid idő múlva szerencsésen fölépült, hanem azt mégsem engedte meg az orvos, hogy az utazás esélyeinek kitegye magát s a Váchartyánban tartandó esküvőn résztvegyen.

Mínthogy a vőlegény katolikus volt, két templomban tartották meg az esküvői szertartást. A katolikusban a vőlegénynek egyik képviselőtársa, nagynevű egyházi szónok eskette össze a jegyespárt, a reformátusban pedig (mivel Hartyánban ev. templom nincsen) gyermekeim egykori nevelője, Maróthy Emil adta az áldást az új párra.

Hazatérve, a vőlegény testvérbátyja, István lefenyképezte a kerti oldalon levő nyitott lépcsőzeten és erkélyen csoportosított násznépet, amely

magyar ruhákban, mint aminőt a menyasszony is viselt, valóban festői látványt nyújtott. Az egyik vőfély Rákóczi-korabeli nagyon eredeti díszmagyart viselt. Ilonának két apró leánykája lenge rózsaszínű ruhácskában, rózsaszínű koszorúval fejükön, mint két rózsabimbó egészítette ki a ragyogó színekben díszlő bokrétát. A két násznagy felszalagozott bokrétás násznagyi bottal állott a csoportban. A nászlakomán természetesen az új pár ült az asztalfőn. Mikor ebéd közben Maróthyt szép beszédéért megdicsértem, ő az ő sajátos szerénységével így válaszolt: „Oh, az én beszédem az előttem szólóé után csak olyan, mint pezsgő után a katzenjammer!” — Lakoma után Vácra a vonathoz siettek a fogatok. Az új házaspárt legelső útjuk a Budapesten gyengélkedő drága jó nagymamához vezette.

A nála tett látogatás után mentek át Budára, hol a vőlegény testvérbátyjával állandó lakást tartott a Lánchíd mellett azon nagy ház első emeletén, melyről Budapestre a legfestőibb kilátás nyílik.

Innen azután nászútra mentek néhány hétre egészen Szicíliáig. A tengerparton is lefényképezte férje Lenkét és sok nagyon érdekes fölvételt hozott magával.

Voltak a Vezúvon, Pompeji romjai között s nagyon sok érdekesnél-érdekesebb helyen, melyeket vőm már élőbbről is nagyon jól ismert s így fiatal felesége kétszeresen sokat élvezhetett, mert tapogatózás nélkül tudatosan vezethette őt a kiválogatott helyekre.

Visszaérkezésük után elvitte nejét alsópetényi birtokára. Útjuk egész diadalut volt, mert ez volt az ő választókerülete. Keszezen Huszár Béláné négy fiával és házanépével éljenezve és kendőket lobogtatva állottak sorfalat kastélyuk előtt az országút mentén, azután bandérium jött eléjük s falu jókban nagy ovációkban részcsültek.

Alsópetényről hallottam, hogy ez Verbőczy-birtok volt s állítólag ott írta Verbőczy István nevezetes híres tripartitumát. Úgy hallottam, hogy eltemetve is ott van a templom mellett.

Az 1892. év őszén Vácról Budapestre helyezték át vőmet, Marschallt a törzstiszti tanfolyamra, ott is csendben és boldogan éltek s oly kevés stréberséggel, hogy mikor egy ízben valami üzenettel jött hozzánk inasuk (mi szintén Budapesten laktunk akkor télen), kérdeztem tőle, hogy mit csinál leányom, azt felelte: „Mikor eljöttem, épen egy csillagot varrt az őrnagy úr gallérrjára.” így tudtam meg előléptetését.

Nemsokára a koronázás 25-ik évfordulója következett. Lenkéék budai erkélyéről gyönyörködhettünk a nagyszerű látványosságokban.

Édes jó anyám, ki már akkor egészen jól érezte magát, mindent, még az esti nagyszerű kivilágítást és tűzijátékot is nagy gyönyörűséggel élvezte.

Ősz felé a hadgyakorlatok alkalmával őfelsége Gyarmatra is ellátogatott. Gábor vőm kerülete szélén, Verőcén fogadta a királyt. Azután este nagyon tréfás dolog történt. Díszruhájához a nyakkendőjét sehol sem találta vőm. Valaki az estélyen azt kérdezte, miért nem vetted fel nyakkendődet, ő azt felelte mosolyogva: „Bizony nem találtam, pedig otthon be lett csomagolva.” Egy másik barátja így ütötte helyre a nyakkendő hiányát, mondván a kérdezőnek: „Én tanulmányoztam nemzeti viseletünk történetét és állithatom, hogy korhűbb a díszmagyar nyakkendő nélkül. „Mikor vőm az estély után átöltözött, akkor pattant ki ennek a tréfás esetnek magyarázata. Midőn a magyar csizma lekerült a lábról, melyet oly nagy sietségben húzott fel, vőm meg akart győződni, vajon mi lehet az oka, hogy a csizma az egyik lábán oly nagyon szorította s kiderült, hogy ezt a csizmába szorult rojtos magyar nyakkendő okozta.

Volt vőmnél egy francia inas, aki tíz éves korában jött Sveicból vőmhöz és testvéreihez játszótársul s a családnál volt alkalmazva azóta; az ő franciás felületességére vall, hogy urának oly alapossággal tudott segídeknél öltözésénél, hogy ahelyett, hogy a nyakkendőt szépen kikészítette volna, beleejtette a csizma szárába és így nem tudta, hogy hová lett s nem is kereste.

Tavasszal, március 23-ikára az Egyesület keletkezésének 25-ik év-

fordulójára nagy jubileumi ünnepélyre készült az Orsz. Nőképző Egyesület". Édes jó anyám csak nehezen volt rávehető erre, ő minden alkalommal, amikor ünnepelni akarták, mindannyiszor tiltakozott ellene, mert az neki nagyon kínos érzést okoz. Így szólt: tegyétek azt halálom után, ha arra érdemesnek találtok." De amikor beláttatták vele, hogy ezt szükséges megünnepelni az Egyesület érdekében és hogy az ő személye csakis annyiban lesz részese ennek, hogy az elválaszthatatlan az egyesület történetével, végre valahogy rábírták, hogy beleegyezék és belenyugodjék. Rendezőbizottság alakult, melynek vezetését különösen négyen vették vállalkra: Gönczy Pál leánya Csiky Kálmánné, mint az eszme megpendítője, én, Lenke leányom és Kovách Zoltánné. A bizottság elnökévé Emich Gusztávnét választottuk. Mikor már közeledett az időpont s a résztvenni kívánó küldöttségek és más vendégek oly nagy számban jelentkeztek, hogy látták, hogy lehetetlen lesz azoknak az egyesület dísztermébe beférniök, engem kértek föl, menjek el édes anyámhoz, ki akkoriban valami meghűléstől néhány napra ágyba került, vigyem ezt hírül neki és kérdezem meg, hogy mit kellene tennünk? Ő, aki mindig fején találta a szöveget, azt felelte: Bontassátok le a két terem közötti fala t. Ugyanis midőn a szomszéd telken az intézet új házat emelt, a régi falnak egy részét meghagyta, hogy egy széttolható ajtó alkalmassá tegye a régi dísztermet intézeti előadásra, élőképek stb. színhelyéül. Nagy örömmel fogadták küldőim ezen hírt és lett lótas-futás a főváros építkezési hivatalához engedélyért s építőmesterekhez és más iparosokhoz, hogy 24 óra alatt el legyen távolítva a közfal, melynek nyomait az ünnepélyre díszletekkel lepleztek, mert újjáfestésről az idő rövidsége miatt szó sem lehetett. De a lehetetlen lehetővé vált: a két épületben levőket eléggé tágas teremből lett egy igen nagy.

Mily nagy méltánylásban részesült Veres Pálné úttörő tevékenysége a magyar nők s az egész társadalom részéről, ez különösen ebből az alkalmából tűnt ki, midőn az ünnepelt halhatatlan érdemei és a maga körül terjesztett áldás fényétől körülsugározva úgy állott ottan, mint egy álomkép megvalósulása.

Az ünnepély fénypontja volt, midőn Ráth Károly főpolgármester a magas kormány képviselőinek s a fővárosi közönség színe-javának jelenlétében Veres Pálné mellére tűzte a legfelsőbb kitüntetést: a koronás arany érdemkeresztet. (Ennél nagyobb rendjellel nőt akkor nem lehetett kitüntetni. Az Erzsébet-rendet a király csak Erzsébet királyné halála után alapította.)

Megbámulta mindenki, hogy édes jó anyám a nagyon számos küldöttség mindenik felköszöntőjére erős, érces hangon külön-külön válaszolt. Egy 78 éves nőtől ezt valóban példátlan esetnek tekinthetjük.

Este fényes lakoma volt, melyre a fiatal választmányi tagok épen a meghívott vendégek neveit helyezgették el terítékeik mellé, Schvarcz Gyuláét, mint az elnök egyik hűgának férjéét az elnöktől távolabbra tették, az elsőbbséget az idegenebbeknek tartva fön. Schvarcz Gyula a lakoma kezdete előtt érkezve ezt észrevéve kijelentette, hogy neki közvetlenül a miniszterek mellett a helye, mint közoktatásügyi elnöknek.

Schvarcz teljes önérettel beszélhetett így, hiszen ő világhírű tudós volt, egy róla írott érdekes közleményből kívánok egy-két adatot itt följegyezni, hódolatos kegyelettel emlékezve meg ezen kiváló magyar tudósról, nemzetünk büszkeségéről: „Már 19 éves korában a londoni Chronological Institute előtt olvasott fel egy geológiai értekezést, 21 éves korában Bordeauxban egy másikat, melyet francia nyelven írt. Mindkét alkalommal tüntető szimpátiával hallgatták. A föld belső melegéről irt angol értekezését maga Sir William Thomson, a tudósvilág büszkesége olvasta fel az angol tudóstársaság nagygyűlésén. A közoktatásról nagyobb terjedelmű magyar munkát irt, reformálni akarta az egész iskolai rendszert. Ő volt az első, aki a közigazgatási bíróság felállítását szorgalmazta; a választási visszaélések feletti bíraskodást a Kúriához kívánta utalni, az igazságszol-

gáltatást el akarta választani a közigazgatástól; s a királyi táblák decentralizációját is ő hozta szóba legelőször. Herodotosról kimutatta görög források felhasználásával, hogy pénzért hamisította a történetet, Athénnek kedvezett, mert megkenték, Korinthust és Thébét pedig megrágalmazta, mert e városok visszautasították pénzbeli követelését. Persze az előbbi iskola professzorai szörnyűködve olvasták, de azután beadták derekukat. Ebben az időben történt (ha jól emlékezem), hogy Madame Adam Franciaországból hazánk látogatására jött. Megtekintette intézetünket is és magyarországi útjáról kiadott könyvében édes anyámról ezt írja: „Az egylet elnöke Veres Pálné Beniczky Hermin asszony rendkívül szellemes, művelt hölgy. Nincs nő Angliában és Amerikában, ki nagyobb bölcseséggel foglalkozott volna sorsunkkal, ki jobban tudta volna szavakba önteni azt, hogy mire kell törekednünk nekünk a nők érdekében.” Elment megnézni a konyhát is és ott nagy csodálkozással és érdeklődéssel nézte az előtte ismeretlen rétestészta sajtáságos kinyújtását. Valaki abban az időben megjegyezte élcesen, hogy Ádám és Éva különösen megváltozott: mert míg Ádám asszony, Éva (Evva) férfi (a Népszínház igazgatója).

Augusztus végén nagy öröm érte családunkat. Lenke leányomnál fiai született. Ismét egy fiút küldött a Mindenható nekünk, aki hivatva volt pótolni a tizenhárom év előtti megmérhetetlen veszteségünket. Az első fiúdedunokája volt ő jó anyámnak.

Mikor a lóhátas ember egy reggelen meghozta Petényből ezen örömhírt tartalmazó levelemet, édes anyám, ki éppen reggelijénél ült, felugrott és örömtelten futott azzal a kerten át a szomszédos szőlő felé, hogy megvigye férjemnek a hírt, ki reggeli sétáját tette ott. Mikor megpillantotta, örömtelten hangoztatta feléje: fiú! fiú! Persze eljöttek azután férjemmel együtt hozzánk és magukkal hozták nemcsak azt a finom hímezett keresztelői készletet, melyben valamennyi gyermekemet és unokámat keresztelték, de még azt a nagy szőnyeget is, melyet nagyanyám hímezett volt s amelyen Ilona és Lenke is állottak az oltár előtt esküvőjükön, hogy minden ott legyen készenlétben, amikor majd a keresztelés lesz.

Egy szőnyeg-történetet hallottam, hogy valamelyik erdélyi családnál az a hagyományos szokás van, hogy az esküvő szertartása alatt szőnyegen kell állni, egy másik családnál meg nem szabad szőnyegen állani. Megtörtént, hogy ezen két családbeli egyének léptek oltár elé, így az egyik a szőnyegen, a másik a szőnyegen kívül állott.

Vagy két hét múlva a keresztelés után azt vettük észre, hogy a kis fiainak apró lábcskái kissé befelé görbültek. Amint ezt jó anyám észrevette, azonnal elutazott Budapestre, hogy orvoslást vagy megnyugtatót szerezzen. Még tartott a nyári szünidő, így gyermekorvost nem tudott kérdezni, míg végre dr. Bársony tanárt egy vendéglőben ebédje mellett találta meg, ki őt teljesen megnyugtatta, azt mondva, hogy ez igen gyakori eset, magától is helyre jön, legfeljebb elővigyázatból 1-2 évig orthopaed-cipőcskét lehet majd viselnie.

Este 11 óra felé járt az idő, már éppen le akartunk feküdni, midőn kocsizörgést hallottunk. Édes anyám érkezett vissza a fővárosból. Az öröm impressziójának hatása alatt meg nem gondolva azt, hogy 78 éves és ősz van, azonfelül kocsis sem várta a vonatnál, nem érzett egyebet, mint az örömet és azt, hogy ő el ne mulasszon egy percet sem, hogy megvigye személyesen a megnyugtató hírt az aggódó szülőknek. A legközelebbi vonattal elutazott Budapestről s Vácon az állomáson talált fogadott szekérre ült s azon indult útnak éjnek idején. Bebizonyult, hogy: „a szeretetnek magas a röpte, sürgős a dolga, vidám a kedve, se nyűg, se akadály nem állja útját.”

Késő ősz volt, jó anyám délutánonként kedves whistjével szórakozott férjemmel és egy nálunk lakó öreg báró Rudnyánszkyval. Egy ilyen szórakozás közben kapott este sürgőnyt, melyben Hieronimy Károly akkori belügyminiszter neje értesíti, hogy Erzsébet királyné — ki fia halála óta

közel öt éve már, nem mutatott semmi iránt érdeklődést fájdalman és gyászán kívül — kijelentette, hogy másnap délelőtt megakarja tekinteni az Orsz. Nőképző Egyesület nőnevelő intézetét és az iránt határozott kívánságát fejezte ki, hogy ott Veres Pálné kalauzolja.

A játszmat félbehagyták, édes anyám befogatott, kocsira ült s az éjjeli órában indult el, hogy elnöki kötelességét teljesítse és a kellő intézkedéseket megtegye öfelsége méltó fogadására.

Soha többé nem ült kedves whistjéhez. Budapestre érkezve, csaknem egész éjjel írtuk a meghívókat valamennyi választmányi tagnak s hét óra-
kor reggel vagy tíz hordárt indítottunk útnak velök. A közel vidéken lakó választmányi tagoknak pedig sürgönyök vitték a meghívást. Ezen időtájt meghült, csúzt kapott és egészségesen többé sohasem látta viszont falusi otthonát. Abba az időbe esett, mikor már teljesen ágyhoz láncolta a betegség, hogy Jókai-jubileumot rendezett a nemzet. Édesanyámat kérték fel, üdvözlőné őt a magyar nők nevében, de ő ezt betegsége miatt nem tehetette, csak általam küldött az ünnepeletnek üdvözléseként fehér rózsabokrétát a jubileumra. Az üdvözlő beszédet a magyar nők nevében Csiky Kálmánné tartotta oly sikerrel, hogy Mikszáth ebből az alkalomból nevezte őt el a Nőképző Egyesület Apponyijának. Jókai sajátkezű aláírásával arcképét küldte nekünk köszönete mellett.

1894 kora tavaszán rettegve leste minden magyar szív Magyarország nagybeteg kormányzójának válságos betegségéről az aggasztó híreket Turinból, hol Margit leányom sógornője, gróf Gyürky Alice férjének, gr. Sant-Albino Józsefnek házában lakott. Bizony hosszú hetekig tartott a nemzetnek ez az aggodalmas lázas állapota. A sajtónak igen sok tudósítója utazott Turinba, hogy a nemzet nagy betege állapotának minden mozzanatáról .hírt küldjön hazájába. Itt szívének minden dobbanását, érverésének minden változását lázas érdeklődéssel várták.

Végre megjött a rettegett gyász hír március 20-án. Kossuth apánk szívének utolsó dobbanása általános jaj szóban tört ki árván maradt nemzetének ajakán. Könnybe lábadt a szem. A nők talpig gyászba öltöztek. A férfiak megyéenként küldöttségeket szerveztek díszkísérettel a kormányzó koporsója mellé. A temetési menetet nemcsak az ország határán, de minden állomáson óriási embertömeg fogadta.

Kossuth Lajos koporsójának a vonatról való megérkezését egy jó barátnőmnek, gróf Vigyázó Sándornénak ablakaiból néztem a Károlykört és Kerepesi-út sarkán.

Kimondani azt nem lehet, minő szomorú látvány volt az, amikor hazánk egykori reménységét a számkivetettség, a hontalanság hosszú éveinek kínszenvedései után, egy fekete ládába zárva hozták haza holtan arra a helyre, honnan egykor szabadságharcunk lánglelkű költője 1848 március 15-én a „Talpra magyar!” szavaival gyújtotta lángra a nemzetet.

A gyalog haladó koporsó után a nagy halottnak két fia ment levett kalappal, lehajtott fővel és gyászbaborult lélekkel. Így láthatták viszont gyermekkorukban elhagyott hazájukat.

Mikszáth ezen szomorú napokról írva jellemzően adta közleményének e címet: „A fekete város.” Nemcsak a gázlámpák, kirakatok és minden épület volt gyászkelmékkel bevonva, de az utcákon sem lehetett látni egyetlen egy színes ruhát vagy tarka kendőt. Nemcsak a lelkekre borult a mélységes gyász, de mindenütt, ahová csak szemünk tekintett, egyebet mint feketét nem láthatott.

A temetést a székesfőváros rendezte. Az nem volt megengedve, hogy az ország, a nemzet temesse, így hamarosan kitalálták, hogy ezt a főváros tegye. Gerlóczy Károly alpolgármester volt főrendezője a temetésnek. Kossuth Lajos fiai és nővére, Ruttkayné a székesfőváros vendégei voltak. Úgy határoztak, hogy a ravatalt a Nemzeti Múzeumban állítják fel. Éreztem azt, hogy kötelessége a magyar nőknek résztvenni a temetésen nemcsak mint nézők, de küldöttségileg.

Én Léhát elmentem a polgármesterhez és arra kértem, hogy jelöljön ott helyet a magyar nőknek, olyat, honnan a temetési szertartást láthassák és hallhassák a lelkészeket és a többi szónokot, kik a koporsónál beszédet fognak tartani.

A hely, tekintetbe véve, hogy az egész ország jelen akart lenni, a Nemzeti Múzeumban eléggé szűknek bizonyult, de azért mégis jelöltek egy elkülönített helyet a magyar nők számára s úgy rendelkezett a polgármesteri hivatal, hogy azon 35 jegy (ennyi ülőhely volt ott csak) az én nevemre legyen kiállítva s csakis tölem kaphassanak jegyet a résztvenni kívánók. Ekkor jött volt hozzám gróf Benyovszky Sándorné is jegyet kémi; férjével ő is azon a vonaton érkezett Turinból, mely a halottat hozta. Őt fiatal leánykora óta ismertem, szomszédságunkban nevelkedett falun. Rendkívül kedves lénye, elbűvölő mosolya, megnyerő barátságos modora, páratlan kedvessége, mély kedélye és szívj ósága, mely nyílt tekintetéből kisugárzott, mindenkire vonzóerőt gyakorol és kedves szeretetreméltóságával mindenkit meghódít.

Mikor már vége volt a temetésnek és lezajlott az a nagy ováció, melyben a két Kossuth fiút részesítette a nemzet, minden felekezet templomában gyászistentiszteletet tartottak és a Vigadó nagytermében emlékünnepet, hol minden vidékről küldöttségek köszöntötték fel Kossuth fiait. Ők minden egyes küldöttségnek külön válaszoltak. Különösen megható látvány volt, midőn a 48-as öreg honvédek honvédruhájukban, barna atillában, könnyezve, öregén, görnyedten, sokan teljesen rokkantán léptek elő, akkor még lehetek vagy 80-an.

Úgy éreztem, hogy nagyon szép lenne, ha Kossuth Lajos nővérének, a jó öreg Ruttkaynénak kifejezné egy küldöttség a magyar nők forró háláját azért a gyöngéd gondoskodásáért és ápolásáért, melyben nemzetünk dicső fiát részesítette. Egészen demokratikus módon kívántam ezt szervezni, hogy résztvehessen mindenki, ki részt venni kíván. Közéttettem a napilapokban, hogy ekkor és ekkor a Nemzeti Múzeum előtt gyülekezzenek, jelvényük legyen egy-egy babérág a kézben, melyre a résztvevő Írassa föl nevét Szelnár Koronaherceg-utcai virágkereskedőnél s ezeket a flór-csokorral ellátott ágacskákat vigye a küldöttség a Hungária-szállóba, hol Ruttkayné szállva volt. Valóban megható látványt nyújtott annak a talpig gyászba öltözött néhány száz urinőnek impozáns csoportja, amint földig érő gyászfátyolban, babérágakkal kezükben vonultak el az utcákon a Múzeumtól a Hungáriáig.

Néhány nap múlva kérdést intéztek hozzám, hogy mikor fogadhatnám a két Kossuth testvért, hogy megköszönhessék édesatyjuk temetése körüli részvéteín és nagynénjük iránti figyelmem jeleit. Mikor a székesfővárosi díszfogat megállott lakásunk kapuja előtt a Benyovszky Sándor és felesége kíséretében érkező Kossuth Ferencel, nem telt bele pár pillanat, hogy az egész lépcsőház, a háromemeletes háznak udvar felé levő rácsos folyosói, de még a tágas udvar is zsúfolásig megteltek közönséggel, kik mind közelebbről akarták látni Kossuth Ferencet.

Áldott jó anyám akkor már igen szenvedő volt, ennek dacára ő is fogadta a vendégeket.

Mikor a képviselőházban az elnöknek be kellett volna jelentenie Kossuth Lajos halálát, a karzaton közvetlen közelünkben egy erdélyi urinő volt, aki kemény bírálat alá vette a ház elnökének, báró Bánffy Dezsőnek távollétét, aki éppen akkorra tűzte az erdélyi ref. konvent gyűlését, hol elnökölnie kellett. Ez volt az ürügy távolmaradására. Egy öreg gróf Bethlen, gondolom Gergely, keményen sújtotta a sajtó útján a főrendiház magatartását, hogy oly rideg közönyt tanúsított a nemzet gyásza iránt. Petyhüdt gombákhoz hasonlította őket.

De voltak azért mégis bátor, lelkes emberek is, akik úton-útfélen, a lakásokban zongora mellett és mindenfelé a Kossuth-nótát énekelték nagy lelkesedéssel.

Említettem már előbb, hogy szeretett kedves fiam elvesztése után szememvilága nagyon szenvedett; ebben az időben még erősebben mutatkozott a hanyatlás. A szemorvos Bécsben, dr. Fuchs, azt állapította meg, hogy az egyik szemem levált a recehártya; ezen oly módon akart segíteni, hogy másodnapként injekciót fog adni, mert az a reménye, hogy így el fog távolodni az a víz, amely a recehártya elválása által támadt közt betölti. Ha a test valamely részén hólyag támad, ott is nyomban víz jelentkezik. Az injekcióhoz egy növényből készült szert használt az orvos, amely oly csodálatos hatású volt, hogy amint a szúrást háttamon megtette, egy pillanat alatt egészen vízben éreztem magamat, annyira megizzasztott. Ennek a növénynek elfelejtettem a nevét, talán *Pilocarpin*, de azt hallottam róla, hogy az indiánok, ha ezt rágják üldözőik elől, gyors futással tudnak menekülni, oly erőt ad az nekik s 2-3 napig el lehetnek minden élelem nélkül.

(Sajátságosnak fog feltűnni bárki előtt is, amit most kívánok megírni magamról. Kétségtelenül igen nagy szerencsétlenség reám, hogy egyik szememről levált a recehártya s a másik is annyira hiányos látású, de én mégis azzal a rendíthetetlen hittel vagyok eltelve a mindenható nagy Isten jóságos gondoskodása iránt, hogy ez által, éppen ez által, megóvott engem valami más kínos betegségtől. Arról vagyok ugyanis meggyőződve, hogy ha nem lennék utalva, hogy másnak tollába mondjam írni valóimat, akkor nagyon nagyfokú rövidlátásomnál fogva olyan görnyedt helyzetben végeztem volna azt, hogy ebből okvetetlenül származott volna valamely belső szervi baj.)

Ilyen injekció után fekvé talált engem gróf Benyovszky Sándorné, mikor jegyet jött kérni tőlem Kossuth Lajos temetési szertartásához.

De bizony a várakozásnak meg nem felelt ez a gyógykezelés, utóbb a szemre alkalmazott műtét által remélte az orvos a recehártya visszatapadását elérni, de sajnos, ez sem sikerült.

Dr. Goldzieher azt a vigasztaló kijelentést tette, hogy másik szememen valami vérömlés által támadt kis hegg odanövesztette a recehártyát s így biztosítva vagyok, hogy ezen nem fog érní hasonló baj.

Bizony csekély az, ami még megmaradt nekem a látás nagy kincséből, de áldom érte a mindenható jó Istent, hogy még ennyit is meghagyott, hogy legalább szabadon mozoghatok és vezetőre nem szorulok, mert tökéletes sötétségre és teljes tétlenségre kárhozható lenni azt rettenetes szerencsétlenségnek tartanám.

Jó anyám ebben az időben fejezte be igen nagy fájdalmas szenvedései közben „Tapasztalati lélektan”-át fiatal leányok számára. Kossuth Lajos temetésekor éppen jó anyám betegsége miatt olyan sok időt nem tölthetvén távol az ő beteg ágyától, nem kísérhettem ki a koporsót a temetőbe, de erősen föltettem magamban, hogy amikor kissé szabadabb napja lesz, fölkérem Kossuth unokahúgát, Ambrozovichnét, menjünk együtt, hogy letehessem a sírra az én honleányi hódolatom virágait. Éppen onnan érkeztem vissza, midőn utcánkban találok Vadnayval, aki már olvasta ezen „Lélektan” és magyarázza nekem, hogy kínzó, csúzos fájdalmak között ilyenekkel foglalkozni, ehhez hasonló bámulatos lelki nagyságot csak még egyet ismer, amikor Görgey Artúr a komáromi csatában nyert tatóngó sebével Budára lovagolt. Mikor ezeket nekem elmondta, közeledett felénk két úr, akik neki köszöntek, az egyik Görgey Artúr volt. Soha egész életemben nem találok vele, sőt kerültem is a találkozást és most abban az órában, amikor éppen a Kossuth sírjától jövök és róla beszélünk, hozott Össze velem a véletlen. Valóban különös játéka a véletlennek!

Kossuth Ferenc a nagy temetés után nemsokára visszautazott Olaszországba; amikor visszatért Budapestre állandó tartózkodásra, hogy magyarázó honpolgárrá legyen, lakást vett a József-körút 23-ik számú házban, melyet művészi érzékkel rendezett be. Jó barátait, kikeről tudta, hogy

barátságukra minden időben számíthat, meglátogatta. Köztük gróf Rhédeynét és nővérét, gróf Vaynét, gróf O'Donelléket, Tarnóczy Gusztávékát, gróf Benyovszkyékat és még néhányat, köztük minket is. Egy ízben, mikor már édesanyám ágyhoz volt láncolva, nálunk töltött egy estét Rhédeyékkel és Benyovszkyékkel. Röviddel ezelőtt választották meg öt országgyűlési képviselővé a tapolcai kerületben Vörös László kereskedelmi miniszterrel szemben. Én természetesen nagyon érdeklődtem a választás iránt és fölkertem egy közeli rokonomat, ki a választásra hazament Budapestről, hogy sürgönyözze meg nekem, mikor már jól előrehalad a választás, hogy van-e remény a Kossuth győzelméhez. Jónak láttam vele, ki arra a vidékre való szőlőbirtokos, előre megállapodni, hogy rejtett értelmű sürgönyt küldjön. Abban egyeztünk meg, hogy Ezerjónak nevezzük a Kossuth pártját és vörös dinkának az ellenjelöltét. Másnap megjött a következő sürgöny: „Ezerjő fényben”.

Az említett estélyre megrendeltem a cukrásznál, hogy a fagyalt egy balatoni yachtot ábrázoljon, hogy legyen némi vonatkozása a diadalmas megválasztáshoz. Ekkor több még eddig nem ismert oldalról ismertem meg Kossuth Ferencet. Nemcsak művészileg zongorázott, de nagyon szép kompozíciói is voltak, kedves, szép verseket írt. Lakása telve volt szebbnél-szebb festményeivel, sőt maga készítette szobrokkal is. Ő is adott többször nagyon kedélyes estélyeket lakásán, hol ezen baráti kör összejött és nagyon jól érezte magát.

1867-ben a kiegyezés és Ferencz József császárnak Magyarország királyává történt megkoronáztatása utáni hetekben a váci választókerület Kossuth Lajost választotta képviselőjévé. A választási elnök (mint utána is még vagy 30 évig) minden alkalommal férjem volt.

Lázasan lestek a váciak Kossuth feleletét. A posta érkezésekor állandóan gyülekeztek a postahivatal körül és vetélkedtek azon, ki fogja először megtudni a hírt, hogy elfogadja-e a mandátumot vagy se.

Végre érkezett egy nagy fekete szegélyű boríték Turinból, mely öt fekete pecséttel volt ellátva Kossuth ferdén álló pajzsot ábrázoló címerével. A levél férjemre, mint választási elnökre volt címezve, tehát nem bonthatták fel, de Vácnak egyik legtekintélyesebb polgára kocsira ült és sietett a levéllel Hartjánba férjemhez.

A levél 1867 augusztus 20-ikán kelt, rendkívül érdekes és nagyon sok olyan igazságot tartalmaz, melyek egészen ráillenek a mai 50 év utáni állapotra.

Különösek olykor az élet utai. Éppen aznap reggel érkezett hozzánk unokatestvérem férje, gróf Vay László, József főhercegnek akkori főudvarmestere. Vay Sándornak, a jeles írónak édesatyja.

Elképzelhető, mennyire érdekelte őt is a levél tartalma, aki szabadságharcunk után Kossuth-al Törökországba menekült.

Igen hosszú fekete szegélyű nagy kvart ivekre nagyon szép betűikkel, remek magyarsággal írott, rendkívül érdekes, mélyen politikai tárgyú, helyenként bámulatoson beteljesült jóslásokat tartalmazó levélben magyarázza és indokolja Magyarország egykori kormányzója, hogy miért nem fogadhatja el a képviselői mandátumot és köszöni a belehelyezett osztatlan bizalmat.

A hosszú levélhez volt mellékelve egy kisebb, szintén nagyon szép levél is, melyben száz pengő forintot küldött a gyűjtés alapján Vácra éppen akkor épülő honvédszobor javára. Íme ezen levélke tartalma a következő:

Rudnay József úrnak, a váci kerület elnökének.
Tisztelt Elnök úr!

Bocsánatát kérem, hogy a választásra vonatkozó válaszom mellett egy kéréssel terhelem.

Úgy értesülök, hogy a váciak emléket kívannak emelni a váci csatában elesett honvédeknek.

A váci csata, amint egyik legdicsőbbike, úgy stratégiailag egyik legfontosabbika volt egész szabadságharcunknak.

Legyenek áldottak a váci honfiak s honleányok, hogy szentnek ismerik a múltnak dicsőségét;
óh legyen az szent mindenha a nemzet előtt!

A múltnak dicsősége nagy nemzeti kincs. Nagy emlékezetek alapítanak a népeknek nagy jövőndőt, mert nemes forrásai a hazafias nagy tetteknek.

Nekem becses bizodalomuk nyilvánításával jogot adtak a váciak magamat közéjük számítani.

Engedjék meg hát, hogy munkám megtakarított filléreivel én is résztvehessek a hála adójában, mellyel szabadságunk elhullott bajnokai szent emlékének áldoznak.

Legyen — kérem — szíves elnök úr az ide rekesztett száz forintot, az emlék-bizottmánynak kézbesíttetni.

És fogadja megkülönböztetett tiszteletemet és üdvözetemet.

Turin, aug. 23. 1867.

A váci úr jelenlétében olvastuk fel a lemondó levelet is, aki szomorúan vitte azután Vácra küldőjéhez a mélyen lesújtó hírt.

Nyomban ennek a levélnek a másolásához fogtunk. Nagyon hosszú volt, többeknek kellett azt írásra kiosztani, köztük az itteni ref. papnak a fia, Csilléri is segített, akit azután a boszniai okkupáció alatt egy bosnyák golyó ölt meg. Sietni kellett vele, hogy időre elkészüljön s a hajnali vonattal bevihesse nevelőnk a fővárosba Jókaihoz, hogy adná ki a „Hon” hasábjain. Az illető azzal a hírrel jött vissza, hogy Böszörményi László „Magyar újság”-jának aznapi számában már megjelent a nevezetes levél, mialatt Váchartyánban másolták. Kossuth, hogy biztosítsa levélének nyilvánosságra való jutását, másolatban elküldte ezen levelet Böszörményi Lászlónak is, attól tartott ugyanis, hogy a választási elnöknek esetleg nem lesz elég bátorsága azt hírlapban közölni.

Sajtópör lett belőle.

Esküdtszék elé idézték a levél közlése miatt Böszörményit és férjemet. 1868 febr. 27-én volt az esküdtszéki tárgyalás, melynek elnöke Ebeczky Emil volt, a közvádoló pedig Ráth Károly, Budapest későbbi derék főpolgármestere.

A hallgatók között csupán két nő volt: édesanyám és én. A vádlottak padján Böszörményi ült és férjem.

Mi ültünk a hallgatóság második sorában, előttünk a sajtó képviselői, közöttük nagyon sok bécsi hírlap tudósítója.

Egyike ezek közül elmondta szomszédjának, hogy mikor a „Magyar Újság” Kossuth levelét hozta, egy másik bécsi újság tudósítója jött az ő szerkesztőségükbe azzal, hogy olvasták-e Kossuth Lajos levelét a „Magyar Újságban?” Ekkor nagy mohósággal nekiestek a papírkosárnak, melybe a „Magyar Újság” rendszerint kerülni szokott s onnan keresték elő.

Az esküdtszék szavazatai minden kérdésnél 11 egy ellenében Böszörményit mondták ki vétkesnek a levél közléséért; férjemet fölmentették, mert a „Hon”, melybe ő, mint választási elnök küldte be a levelet másolás és egyéb akadályok miatt, csak egy nappal később közölhette azt.

Böszörményit elzárták a váci állami fogházba, ahol ő azután meg is halt.

Én ezt a levelet kegyelettel őriztem és nagyértékű ereklyének tartottam.

Mikor Kossuth Lajos 1894-ben meghalt, a „Pesti Napló” szerkesztősége néhány napra rá egyik munkatársát kiküldte Hartyanba, közölni akarták azon alkalmából a levelet. Itthon levő férjem azt válaszolta: „Feleségem magánál tartja és féltve őrzi ezen levelet, ő jelenleg Budapesten van, de nem hiszem, hogy megkaphatná tőle”.

Egy ízben, mikor a hartyáni kert kis patakjának partján annak kedvességéről beszélgettünk, azt kérdezte tőlem Vadnay, hogy vajjon mitől tudnék nehezebben megválni, ettől a pataktól-e, vagy a Kossuth Lajos levelétől, azt feleltem, könnyebben a levélből, mert úgy vélem, azt nekem Kossuth Lajos megírná újból, de ha a patakot veszíteném el, azt többé nem nyerhetném vissza soha!

Évek múlva a váci önkéntes tűzoltóság csatlakozott egy több száz tagú küldöttséghez, amely Kossuthot üdvözölni ment Albaraconeba. A váci küldöttség vezetője dr. Csányi János takarékpénztári igazgató s a mi kiválóan derék és becsületes ügyvédünk volt. Ő felhasználva ezen alkalmat, felkérte Kossuthot, írnia meg Vác város számára emlékül azt a nagyjelentőségű levelet, melyben 1867-ben mintegy politikai hitvallását nyilvánította, midőn őt a váci kerület képviselőjévé választotta meg. Kossuth erre azt felelte, hogy majd megírja, különben ennek a levélnek meg is kell lenni Rudnaynál, az akkori választási elnöknel. Őriztem is én mély hódolattal, igazi áhítattal ezt a levelet csaknem 50 éven keresztül, de akkor már erősen közeledve ahhoz a korhatárhoz, amidőn a természet törvényei szerint el kell hagynunk mindent, ami szívünkhöz van nőve, azt határoztam, hogy odaajándékozom azt Vác város múzeumának, melyet egy rokonomnak férje (a váci takarékpénztár elnökigazgatója), a kiváló műveltségű és nagytudományu dr. Tragor Ignác alapított néhány év előtt és rendkívüli buzgalommal fejleszt és gyarapít.

Kossuth Lajos sajátkezűleg írott levelének adományozását a Váci Hírlapban ily módon köszönik meg: „Értékes adománnyal gyarapodott a múzeum kézirati gyűjteménye. Özv. Rudnay József né a múzeumnak adta Kossuth Lajosnak megboldogult férjéhez, Rudnay Józsefhez, mint a váci kerület választási elnökéhez írott terjedelmes levelét.

Özv. Rudnay Józsefné Vác egész kultúrélete, különösen a múzeum-egyesület tevékenysége iránt mindig meleg szeretettel érdeklődött. Mint aki a kultúrát éli, annak hatalmas tényezője megértő, jóságos lélekkel becsül meg minden kultúrtörékvést. Az adományozott levelet, mint felejtethetlen férjéről igen kedves emléket, országos múzeumok kérésére sem adta oda s most, mikor arra gondol, hogy ami kedves neki, hol őrzik meg méltóképen, múzeumunkra gondolt. A múzeum az adományhoz és adományozóhoz méltó tisztelettel és kegyelettel őrzik meg Kossuth Lajos levelét”.

Kossuth Lajos ezen terjedelmes levélből óhajtok néhány részletet följegyezni:

Tisztelt Elnök Úr !

Úgy érzem magam, amidőn e sorokat írom, mintha a vigasztalásnak egy fénysugara szállt volna be hazafiúi bánatom éjjelébe. — — —

Köszönöm a váci kerület független jellemű választóinak, hogy ily határozott alakban kívántak kifejezést adni ragaszkodásuknak azon politikai irányhoz és elvekhez, melyeknek életem szentelve van. — —

Ha ezen tér nem olyan volna, aminőre lépni tiltanak elveim, tilt lelkiismeretem s tilt az európai viszonyoknak is számbavételével komolyan átgondolt polgári kötelességérzet, büszkeségemnek tartanám magamat a váci kerület országgyűlési képviselőjének nevezhetni. — — — —

Hanem, hogy én olyan Magyarországra térjek vissza, mely magát az osztrák birodalommal politikailag összeolvasztotta s az ország pénzügyi rendelkezését idegen avatkozásnak, annak elköltését s az ország haderejéveli rendelkezést az osztrák birodalmi ministeriumnak alája vetette; hogy én ily viszonyok között hazamenjek s hazamenjek avégett, hogy mint képviselő résztvegyek a költséghányad megszavazásában, mely hazánk kizsárolt népeinek véres verejtékéből az osztrák ministerium számára be fog hajtani (mert hiszen már csak ezen hatóság maradt fel az országgyűlés számára a közügyi alku körül), hogy én ily körülmények között s ily célból

menjek haza, ez nem csak célszerűtlen volna, hanem teljes erkölcsi lehetetlenség is, mert hiszen ekként cselekedve nemcsak a többet, de még az 1848-ki törvényeket is megtagadnám, melyeknek őszinte kiegyezkedési szándékkal megalkotásában nem csekély részem vala. — — — — —

Ne higgyen a nemzet az ámitásnak. A félelem mindig rossz tanácsadó.

A szorosabb egyesülés az osztrákkal nemcsak nem villámhárító, de sőt villámvonzó. S azonkívül nemcsak hogy nem tesz minket erősebbekké a védelemre, de sőt gyöngékké s tehetetlenekké teszen, mert a maga által provokált kultámadás veszélyét a belső szétbomlás kilátásával komplikálja.

Általában azon közjogi helyzetben, melyet a mostani országgyűlés teremtett, nem is lehet alkotmányról szólni. Institutiókról igen, de constitutióról nem. Administratióról igen, de országkormányzatról nem, legkevésbé parlamentarizmusról.

Mondhatja Elnök úr! hogy ismert elveim mellett nem éppen hivatásom nagyon aggódni afelett, hogy a bécsi udvar magát veszélybe dönti. Elismerem. De igenis hivatásomnak tartom inteni nemzetemet, ne hagyja magát oly útra tereltetni, melyen a bécsi udvar bukásába Magyarország is beletemetetik. Ne ajánlkozzék Magyarország máglyának, melyen a történelem kérlelhetetlen logikája az osztrák sást elégeti.

És én loyális ellen vagyok. Engedjen nekem a hatalom egy tartalék-gondolat nélküli szabad szót.

Igaz: — én nem újságot mondok, mert hirdetem azt ezernyi ezrek hallatára két világrészben éveken át — igaz, én az osztrák ház uralmát hazám függetlenségével s önállásával incompatibilisnek hiszem.

De hát cáfoljon meg engem a bécsi udvar. Övé az ország és a hatalom. Győzze meg nemzetemet, hogy nincs igazam! Állítsa helyre az 1848-ki alkotmányt csonkítlanul és tartsa meg hűségesen. — — — — —

Egy létező nemzetnek politikai egységét a faj-, nyelv-, valláskülönbség nem teszi lehetetlenné. Legvilágosabb példa erre a politikai organisatio két ellentétes véglete: az orosz birodalom és a republikánus Észak-Amerika.

De kifejlett s külön személyiségük teljes öntudatával bíró nemzeteket egy állammá összeolvasztani lehetetlen. — — — — —

Istennek a történelem minden betűjéből kimennydörgő szava kiáltja, hogy amely uralkodó biztos és hatalmas akar lenni, népeit elégedettekkel kell tennie. — — — — —

Az égető kérdések között én legégetőbbnek látom a háború veszélyét, mely hazánk felett lebeg, akár a német kérdés, akár a keleti miatt, akár (ami több mint valószínű) a kettőnek egymással complikálása folytán.

Én ugyan meg vagyok győződve, hogy ez a közösügyi egyezkedés — ha csak a nemzet erélyes magatartása annak élet el nem tompítja — előbb-utóbb háborút hoz szegény hazánkra, még pedig olyat, melyben nemzetünkre úgy a győzelem, mint a megveretés egyiránt halálos veszéllyel jár.

Legyen hű a nemzet önmagához — még mindent meg lehet menteni Veszve csak azon nemzet lehet, amely lemondott önmagáról.

Ezen megjegyzésekre kívántam a jelen alkalmat felhasználni. Hosszszadalmasságomat menteni fogja, remélem, a fenforgó érdekek fontossága.

Engedje tisztelt Elnök úr s engedjék tisztelt választóim hinnem, miként az, hogy a reám esett választást ezúttal el nem fogadhatnám, nem fog irántami jóindulatukban csökkenést okozni.

Fogadják szívesen hálás köszönetemet és engedjék, hogy magamat jóakaratukba s becses emlékezetükbe mély tisztelettel ajánlhassam.

Kelt Turinban, aug. 20-án 1867.

Kossuth Lajos s. k.

1894 nyarán, mikor falura készültünk, édesanyámat már csak hordszék segítségével teheték vonatra. A másik tavaszon pedig már mentőkocsin, orvos kíséretében szállítottuk Hartyánba.

Még Budapesten, mikor már halálát közeledni érezte, szorosán szívére kötötte úgy nekem, mint az igazgatónőnek, hogy oda hassunk és a tanárok se mulasszanak el semmi arra kínálkozó alkalmat, hogy belecsepegtessék a növendékek lelkébe annak igazságát, hogy a nőnek legfőbb ékessége és minden *tudásának koronája: a háziasság*, miáltal a családi tűzhely éltető lelke, boldogító központja lehet.

1895 szept. 28-án befejezte áldásteljes munkás életét. Megszűnt dobogni az a szív, mely úgy tudott örülni minden apróság fölött. Igazi élvezetet találni minden kis fűszálban, minden harmatcseppben igazán csak ő tudott. A színes kövecske, a kagyló fénye, a lepke színompája gyönyöríttetésén vezette vallásos lelkét a nagy mindenség Istenéhez, ahonnan származott! Boldogsága tetőpontra hágott, midőn unokáit kezén fogva vezethette körül a természetnek kék égboltozatú fenséges templomában. És egy-egy virágszál, egy kis moha, egy fényes szárnyú apró bogárka magyarázatával elvezethette őket a nagy mindenség megalkotójához, a minden jóság kiapadhatatlan kútforrásához és ily módon taníthatta a fogékony gyermeklelkét Istenimádásra. Oh! és a hitnek ezen elhintett magvacskái mind kicsiráztak és mély gyökeret vertek s kitéphetetlenül szétágaztak a gyermeklelkékben. Megírta egy helyen, hogy a vetemény a ködös időben a legtermékenyebb; talán a léleknek is abban a még alig derengős-ködös hajnalhasadásában legbiztosabban csírázna ki az elvetett magocskák.

Nagy lelkének bámulatos ereje épen abban rejlett, hogy mindent oly élénken érzett s habár egész lelkét a legmélyebb gondolatok és nagy eszmék töltötték is el, könnyedén tudott ki is bontakozni közülök és a legellentétebb, legprózaibb apróságok is le tudták kötni figyelmét és lebilincselni egész érdeklődését. Ha pl. egy napon közgyűlésen elnökölt lelke egész odaadásával, másnap falusi otthonában tudott már egészen gazdasszony lenni.

Ezen tulajdonságából lehet kimagyarázni azt, hogy lelkének rugékonyságát meg nem tudták bénítani még a testi fájdalmak legóriásibb támadásai sem, két évig tartó betegsége alatt. A fájdalomtól kissé megkönnyebbült pillanatokban mély vallásossága és lelkének erős működése mindenkor újból föl-fölsillant, pedig bizony szabadon megmozdítani már hónapok óta csakis fejét és kezét, vagyis inkább csak ujjait volt képes.

Temetése óriási részvét mellett ment végbe Váchartyánban, honnan holdvilágos éjjelen éjfél tájban indult el a kocsi, mely a koporsót vitte s amelyet másnapon a vanyarci templomban tartott újabb gyászszertartás után elhelyeztek a családi sírboltban szeretett férje és általa annyira siratott Józsi unokája mellé. Sírkövére e szavakat vésték: *„Pihenj nyugodtan. Munkád arany-magvát magyar nők szép lelkén hintetted el.”*

„Adj nekünk Isten, aki el nem hagyta!
Egy ezredév orkánjai között —
Olyan magyar nőt, olyan tiszta lelket,
Oly munkást, mint e szent elköltözött.”

Várad Antal.

Halála után a legelső választmányi ülésen elhatározta az Orsz. Nőképző Egyesület, hogy megalapító elnöke emlékét az intézet dísztermében fekete márványtáblával fogja megörökíteni.

A tanintézet Önképző köre, mely hazánkban a legelső női önképzőkör s melyet az elnök alapított, 1000 koronás pályadíjat tűzött ki, hogy megírta a magyar nőnevelés történetét.

Az Egyesület az első közgyűlésen Szigethy Gyuláné indítványára elhatározta, hogy emlékkönyvet fog kiadni, hogy az abban foglalt adatok az utókorral is megismertessék a nőnevelés buzgó apostolának életét, mű-

ködését. Mikor ezen emlékkönyv megjelent, hazánk kiváló egyénei szebbnél-szebb elismerő leveleket írtak róla, Tóth Béla pedig előszóval azt mondta Csiky Kálmánnának, hogy ez a legjelesebb terméke hazai mémoire-irodal munkának.

Nógrád vármegye közönsége pedig a tanító-egyesület kezdeményezésére, amelynek édes anyám tiszteletbeli tagja volt, az által róttá le íranta a kegyelet adóját, hogy emléktáblát állított neki, amelyet Holló Barnabás, a nemrég elhunyt jeles szobrászművész készített. Az emléktáblát 1902-ben a vármegye főispánja és alispánja és igen nagy díszes közönség jelenlétében leplezték le az ev. templomban Vanyarcon, hol a nők érdekében szívének egész melegével, eszének egész erejével kifejtett munkássága fölött annyit gondolkozott; abban a templomban, melyben ő művére áldást kért az Égtől! abban a templomban, melyben engem konfirmáltak; ahol mint menyasszony állottam az oltár előtt, amelyben oly szépen mondotta egykor áldott jó atyám koporsója fölött szeretett lelkészünk Maróthy, hogy egyházának híveire hitükben mennyire megerősítőleg hatott az, amidőn szemtől-szemben láthatták az ő nagytudású hatalmas földesurukat, midőn vasárnaponként megjelenve az istenházában, mély alázatossággal hajtotta meg fejét imáraculcsolt kezekkel a Mindenható előtt; abban a templomban, hol hét évvel ezelőtt a koszorúk sokasága között állott az ő ravatala. Nagyon szép beszédek kíséretében folyt le a kegyeletes ünnep. Igen megható jelenet volt, midőn a lepel lehullásakor a vármegye huszárjai kardot rántva tisztelegtek egykori alispánjuk nevének domborművű emléktáblája előtt.

Az emléktábla felirata:

VERES PÁLNÉ
szül. BENICZKY HERMINNEK,
magasabb nőnevelésünk úttörőjének,
a minta-asszonynak,
Nógrád vármegye örök büszkeségének
emlékére.

Alapította a vármegye közönsége
a Nógrád vármegyei tanító-egyesület kezdeményezésére
1902. szept. 27.

Az ünnepély után az egész közönség a temetőbe sietett, hol letették a vármegye, a tanító-egyesület, az Orsz. Nőképző Egyesület és más közintézetek és Veres Pálné sok tisztelőjének szebbnél-szebb koszorúit.

Néhány hónap múlva a „Magyar Bazar”-ban özv. baji Patay Gyulánétól nagyon szép cikk jelent meg, melyet az édes anyámról írott emlékkönyv olvasásának hatása alatt írt. Közleményét e szavakkal végzi: „Magyarország Asszonyai! hajtsátok meg zászlóitokat a Veres Pálné magas törekvéseinek diadalmas lobogója előtt, emeljetek neki szobrot, okulására a késő utókornak és örök dicsőségére a magyar kultúrának!”

Erre id. Lovassy Ferencné egy Pataynéhoz intézett „Nyílt levélben” kifejezi azon reményét, hogy a szobor felállítása iránt akkor már készen volt indítványának felkarolása fog következni minden oldalról. Kívánságát fejezte ki, hogy a közhangulat odáig emelkedjék, hogy a szobor felállítása közönhajtássá fejlődjék.

Nyáron Lovassyné írt nekem. Levelében kifejti, hogy őt nem hagyja nyugodni az eszme, hogy édesanyámnak szobrot kell emelni.

Én abban a véleményben voltam, hogy az idő erre még nem érett meg. Ezután Lovassyné és az egyesület jegyzője, Szigethyné, közölték levélben özv. gróf Teleki Sándornéval, az egyesület elnökével ezen eszmét, aki azt felelte, hogy a dolognak a köztudatba még jobban át kell mennie, korainak tartja még az indítvány megtételét, jobban elő kell ké-

szíteni a talajt, fél, hogy az indítvány az akkori sanyarú viszonyok mellett nem fog olyan egyhangúlag s olyan közlekedéssel elfogadtatni, mint ahogy az a boldogult dicső emlékezetéhez méltó s mint ahogy azt valamennyien óhajtják.

Ősszel Lovassyné ismét irt nekem, hogy a szobor létesítésének eszméje nem hagyja nyugodni, választmányi ülésen indítványt fog tenni. Kér, írnam meg nézetemet, hogy mikor tehetné meg indítványát? Teleki grófné irt neki, hogy az eszmét helyesli, csak az időt nem tartja most alkalmasnak a gyűjtés megindítására.

De, úgymond, egyben igen eltérünk, a grófné százezrekről beszél, mit mai napság nehéz volna összehozni, de azt kérdezem, minek nekünk most a százezrek? Minket sem a gazdagságot erőltető kimutatás, sem a hiúság vágya nem serkent a szobor felállítására. Mi e szobrot buzdító példa gyanánt emelnők, hogy hirdesse az utókornak, mit lehet elérni kitartó buzgósággal. E szobor sokkal szerényebb összegből is megvalósítható volna.

Elhatároztuk Teleki grófnéval, hogy elmegyünk Lovassynéhoz, hogy őt várakozásra hangoljuk, de ekkor a grófné tüdőgyulladásba esett és kénytelen volt falun maradni. Eközben Szigethyné jónak látta, hogy elmenjen Mikszáth Kálmánhoz és kikérje véleményét, vajjon helyesli-e azt, hogy Lovassynét ebbeli indítványának megtételéről le akarjuk beszélni.

Mikszáth véleményét e levélben fejtette ki:

„A szobor eszméjét nem kell elejteni. Nagy szegénység a magyar kultúrtörténetben, hogy nincsenek benne asszonyok. *Olyan üres nélkülök ez a kultúrtörténet és olyan szomorú, mint egy ház, ahol nem suhog asszonyi szoknya.* Csodálom, hogy a jelen kor azt nem szégyenli. A mi asszonyaink élete közönségesen ott végződik, mikor az utolsó ember is meghal, aki vele együtt bálozott, vagy aki az asztalánál evett.

Egy ezeréves nemzet és nincs benne az asszonyoknak egyéb nyoma, mint az a bizonyosság, hogy lenniök kellett, mert a férfiak tőlük születtek. Egyéb alig van. Némi nevet Lorántffy Zsuzsanna és Bohusné hagyott. Csakis ők. Mert Zrínyi Ilona és Széchy Mária nem az asszonykválítások *csúcspontjai*, hanem a férfikváltások *surrogatuma* (pótférfiak).

Most aztán támad egy asszony, Veres Pálné, aki a semmiből alkotott valamit, szellemével, nagy lelkének energiájával, a közöny százéjű sárkányának letiprásával, szóval egy olyan asszony, aki egy szobor erejéig megnőtt.

Hiszen, ha nem volna egy ilyen asszonyalak, ki kellene gondolni egyet, mint ahogy egyebütt is vannak nagy alakjai valamely kornak, melyeket egy későbbi kor mesterségesen fújt fel nagyokká, mert a szobrok nem annak készülnek, akit ábrázolnak, hanem a jövő generációnak, akiknek a szoborban meg van adva a minta, melyhez hasonlítsanak. Hogy a minta a valóság után van-e véve, vagy kigondolt, az mindegy.

A valóság, valóság marad minden körülmények közt. Mondjuk a legrosszabb esélyt, hogy nem fog begyűlni a szoborköltség. Szégyen lesz-e ez és kinek? Hiszen Mátyás királyra is csak három vagy négy század után, hetven év múlva gyűlt egybe a szobor költsége, azaz, hogy még most se gyűlt be, mert még nincs kifizetve. Kisebb lett-e ezért „Mátyás király?

Már magában ez a mostani mozgalom (még ha meghíúsulna is) emeli némileg úgy Veres Pálnét, mint élő hölgy tisztelőit, mert már az a *tény, hogy szó volt szoboremelésről*, figyelmezteti a jelenkort és az utókort: „álljatok meg emberek, itt *valaminek* lenni kell, mert csoportosulás van.

Mint ahogy a köznapi életben, figyelmesekké leszünk olyan helyen, ahol sokaság verődik össze. Veres Pálnéra tehát már e mozgalom (s meghíúsulás esetén a híre) rávezeti az utókort, hogy figyelmesebben vizsgálja

öt. Ezzel a mozgalommal, úgy szólván, be van adva a *felebbezés* az utókorhoz, hol nem vesztethi el pőrét.

En különben *hiszem*, hogy sikerülni fog a dolog egészen, de hogy részben sikerülni fog, azt *tudom*. Legrosszabb esetben tehát marad egy töredék összeg, egy pár ezer forint, „Veres Pálné szoboralap”, mellyel okvetlenül célt értünk. Vagy úgy, hogy jobb időben, jobb nemzedék ki-egészíti az összeget.

Vagy úgy, hogy valamely az ő működésével rokon kultúrpalota emelésénél a megmaradt összeget odacsatoljuk annak a költségeihez *azon* föltétellel, hogy azt Veres Pálné szobrával ékesítsék akár a bejáratnál kívül, akár pedig ha kisebb lesz az összeg, magán az épület homlokzatán is megelégszünk az ő szobrával a többi nagy kulturharcosok társágában.

Mikszáth Kálmán”.

Mikszáth üzenetét elvitte Szigethyné egy választmányi taggal Lovassynéhoz is. Ennek hallatára Lovassyné felállott, egy tárgyat hozott s az asztalra tette. Mindketten ránéztek, ajkukra szó nem jött, de szemük könnybe lábadt és némán nézték a tárgyat, amely Veres Pálné emlékére tervezett szobor apró mintázata volt.

Mióta Mikszáth véleményét ismertem, azóta az én álláspontom megváltozott, többé Lovassyné ellen nem tehettem semmit.

Mikor egyesületünk tisztelt elnöke betegségéből fölépült, választmányi ülést hívott össze. Lovassy Ferencné látva, hogy most már megteheti indítványát, ezeket mondta: „Most érzem én, hogy a Mindenható, mért nem vett magához, midőn két gyermekemet eltemettem: mert nekem kell megtennem ezen indítványt”.

Lovassyné indítványa után kijelenttem, hogy az egyesület — mint ilyen — anyagilag nem járulhat a szobor költségeihez, de tudom, hogy az egyesület tagjai csakis melegen érezhetnek ezen eszme iránt.

Lovassyné elfogadott indítványát közeli választmányi gyűlésen a Mária Dorottya-egyesület szintén magáévá tette és Sebestyén Gyuláné indítványára teljhatalmú előkészítő szobor-bizottságot alakított, melynek elnökeiül id. Lovassy Ferencné és Mikszáth Kálmánt választották meg. Csakhamar értekezletre hívta össze Lovassyné a bizottságot és rövid egy év múlva ott állott a díszes fehér márványszobor, Kiss György szobrász műve, az első női szobor hazánkban, az Erzsébet-tér lombos fái alatt. Talapzatára Zsilinszky Mihály ezen szavai vannak vésvé:

„Küzdött, hogy a nő műveltségével és szívével a nemzeti jólét tényezője lehessen.”

Csiky Kálmánné alelnök indítványára elfogadták, hogy az Orsz. Nőképző Egyesület iskoláit „*Veres Pálné iskola*”-nak nevezzék el. S most az egyesület épületének homlokzatán ez a felirat áll. Azután kivívták munkatársai a székesfővárosnál a megalapító elnök dicsőítésére azt is, hogy azon utcát, melyben a Nőképző tanintézete áll s melyben a boldogult elnök hosszú évek során állandó lakást tartott, Veres Pálné utcának nevezzék el. És így Ő, aki minden ünnepeltetés elől mindenkor ki akart térni, halála után elérte azt, hogy emléktáblák, róla írott terjedelmes emlékkönyv, életrajz, nevéből elnevezett iskola, márványszobor hirdetik az ő dicsőségét, Budapest egyik előkelő utcája az Ő nevét viseli. Mint Magyarország nagyszonya él a magyar nőnevelés újjászervező nagy korszakának történetében.

Az elismerésnek, a dicsőítésnek ennyi jelét látva, vajjon nem mondhatjuk-e, hogy valóra vált az ő édesanyjának álma, midőn kisedének fején tündöklő glóriás diadémot látott!

Áldott jó anyám halálával átvéve az ő szellemi örökségét, életemnek további érdekei, tevékenysége és kötelességei az „Orsz. Nőképző Egyesület” életével és érdekeivel összeforrtak.

**II. FEJEZET.
IDŐS KOROM.
1896-1911.**

1. A millenniumi év 1896. Dr. Wlassics közoktatási miniszter megnyitja az egyetemet a nők előtt. Az egyesület elhatározza, hogy gimnáziumot és főző-iskolát állít, próbaebédeket rendez kiváló vendégei számára, kik között Szilágyi, Jókai, Mikszáth, Rákosi Jenő és Viktor, Wlassics, báró Eötvös Loránd, Hegedűs Sándor, Berzeviczy stb. vesznek részt. — 2. 1896 okt. 2-án a leánygimnázium megnyitása. Nyilvánossági joggal első érettségi vizsgálatot tart 1900-ban. — 3. Lenke leányom boldog családi életéről. — 4. Erzsébet királyné meggyilkoltatása 1898 szept. 10. A magyar nők bronzemléket állítanak Erzsébet királyné emlékezetére Ferenc József király imázsamolyára a bécsi kapucinusok temploma sírboltjában. — 5. A párisi kiállításon Grand-Prix-vel tüntetik ki egyesületünket. Camille See elismerése. Nőegyesületek nemzetközi szövetségének közgyűlése meglátogatja Egyesületünket 1913-ban. — 6. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala 1906. Thaly Kálmán ünneplése 1907 márc. — 7. Az Orsz. Nőképző Egyesület mozgalma a leányközépiskolák egységessé tétele iránt gróf Zichy János ministersége alatt. — 8. Andreánszky Gábor, szeretett vőm halála 1908. Családi életükről és unokáim gyermekkoráról. — 9. A váchartyáni villamos vasútról. Jó férjem haláláról. Egy és más a Rudnay-család történetéből. Emlékezés ifj. Rudnay Dénesről és költeményeiből. — 10. Mikszáth jubileumáról. Mikszáth leveleiből kivonatok. Az ő halála. — 11. Apró elmélgedések. — 12. Elnökké való megválasztásam. Születésem 70. évfordulója és az ezzel kapcsolatos dolgokról. — 13. Olaszországi nemzeti békekongresszusról és de Gubernatisnak hozzám intézett szép levele.

A millennium évében a gyermekvédelem ügye is élénken foglalkoztatta a társadalmat. Nemzetközi gyermekvédelmi ülést is tartottak. Rakovszky István, a főszámszék elnöke és báró Malcomes Jeromosné állót-, tak ezen ügy élén. Tettek egy kirándulást Vácra is és engem kértek fel, hogy fogadnám és üdvözlőlném az idegeneket francia nyelven az állomásnál. Ez meg is történt.

Utána a süketnémák intézete kertjében magyaros ünnepet is rendeztünk. Két ígás szekéren népviseletbe öltözött fiatal leányokat és legényeket küldtem falunkból, hogy cigányzene mellett bemutassák a csárdást az idegeneknek, kiket magyaros uzsonnával is megvendégtünk. Volt kassai sonka, váci cipó és csörögbi bor.

A süketnémák ugyanezen váci intézetében 1902-ben a süketnéma ügy tulajdonképeni megalapítójának, jóléshi Chazár Andrásnak emlékezetére születésének századik évfordulóján nagy ünnepet tartottak, melyre kijött Wlassics közoktatási miniszter is. Beniczky Lajos, Pestvármegye alispánja és számos küldöttség s az ünnepelt szobrára koszorúkat helyeztek el. A díszlakomán a közoktatási miniszternek a királyra mondott toasztja után gróf Csáky Károly püspök reám emelte poharát.

Tartottak fényes segédlettel nagy hálaadó istentiszteletet is a székesegyházban.

Oh, Istenem! milyen profán módon nyilvánul olykor a durva hátlatlanság az utókor részéről! Azt hallottam, hogy néhai Chazár András térdcsontjával diót törtek egykori lakóhelyének parasztgyerekei.

1896. A millennium évében, január elsején közölték a lapok, hogy Ferenc József Őfelsége Wlassics közoktatási miniszter előterjesztésére megengedte, hogy a nők előtt megnyissák az egyetem kapuit. Wlassics kifejezte azon óhaját is, hogy: leánygimnáziumot ne az állam állítson, hanem a társadalom. Ezek alapján azonnal kinyilatkoztatta az egyesület, hogy még abban az évben meg fogja nyitni az első leánygimnáziumot Magyarországon. S hogy a nőnevelés mérlegének másik csészéje is egyensúlyba jöjjön, hogy t. i. a nő minden tudásának koronája a háziasság, rövidesen jutána főzőiskolát is nyitott az egyesület.

Igen ám, de ezeknek a szép és nagy terveknek megvalósításához, nemcsak lelkesedés kell, de épület is s az épület megvásárlásához *pé*nz, sok pénz!

Oh Pénz! Te vagy a leghatalmasabb rugó és emeltyű; a legneme-sebb eszmék létesítésénél; megvalósítója a legszebb terveknek, hatalmas eszköze a jótékony-ság gyakorlásának, a művészet és irodalom pártolásá-nak és száz meg száz dicső dolog keresztülvitelének! De viszont te vagy számtalan esetben megrontója a boldogságnak, rombadöntője az idealiz-musnak, csábító ördöge a hiúságnak; törbeejtője az ártatlanságnak, moz-gató ereje és ingerlője a gonosz hajlamoknak, erős fegyvere sok átkos dolognak. Vajjon a mai rettenetes háborúnál is az annyira rút és átkos kémkedésnek nem pénz-e a jutalma?!

Az volt most első feladatunk, hogy hamarosan pénzhez juttassuk az egyesületet nagyszabású terveinek keresztülviteléhez.

A „Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál” volt már belvárosi szép épületeinkre és kertünkre nagyobb bekebelezett adósságunk.

Reméltük, hogy az igazgatóságnál találkozni fogunk a kívánt lelke-sedéssel és bizalommal, de bizony csalódtunk. Mikor kérvényünkre meg-jött a tagadó válasz, gondoltam egy nagyot: hátha megkaphatom a kí-vánt 200.000 koronát 24 óra alatt a Váci Takarékpénztártól.

Elmentem Vácra a legközelebbi vonattal. Annak a szomszédos épü-letnek, melyet megakartunk vásárolni, öt tulajdonosa volt: Zágrábban lakó horvátok, mindegyiknek külön gondnoka, akik a házkezelésből nagy hasznot húztak s így ezek mindenikének érdekében állott, hogy a közös-ség meg ne szűnjék, a ház el ne adassék, de akadt egy jóindulatú barátja az egyesületnek, aki megígérte, hogyha 3 nap alatt Zágrábban letétbe helyezük a háznak vételárát, a fenti összeget, ő biztos benne, hogy megkapja az egyesület. Ezért volt oly sürgős a váci utam. Délután fél-háromkor értem oda. Hogy vállalkozásom milyen eredménnyel járt, el akarom itt mondani.

A Váci Takarékpénztár akkori vezérigazgatója Csányi János, a mi ügyvédünk volt. Igen derék, talpig becsületes és lelkes ember. Mikor hoz-záérkeztem, azt válaszolta kérésemre, hogy ő hiszi, hogy az teljesítve lesz, hanem mivel a pénz annyira sürgős, neki rögtön, még aznap délután, igazgatósági ülést kell egybehívnia. Abban állapotunk meg, hogy én visz-szautazom Budapestre s ő még aznap este megtelefonozza nekem az igaz-gatóság határozatát. A telefonhír este 10 órakor jött meg. A válasz így hangzott: „Holnap délelőtt 10 órakor a Leszámitoló Bank által ki fog-juk fizettetni a kívánt összeget”. Másnap reggel Csányi és Kemény Gusztáv Budapestre érkeztek s az összeget átadták, mellyel még aznap este Zágrábba utazott Gönczy Béla, az egyesület pénztárosa Szenté Gyula jog-tanácsossal. Elképzelhető, minő nagy volt az én örömöm ezen alig remél-hető teljes siker fölött!

Most még 200.000 koronára volt szükség a ház vastraverzekkel való ellátása, az intézeti házzal való egybekapcsolása és iskolává való átala-kításának költségeire. Ezt az összeget az akkori pártatlanul lelkes közokt. miniszter, dr. Wlassics Gyula megszerezte nekünk építkezési államsegély gyanánt a törvényhozás útján.

Ezekután komolyan hozzá lehetett látnunk terveink megvalósi-tásához.

Persze, sokáig tartott, míg az építkezések elkészültek., de erős aka-rattal keresztülvittük, hogy a gimnáziumot is, főzőiskolát is nagyon rövid idő alatt megnyithattuk. Sehogysem tágitottam attól, hogy a főzőiskola is életbe lépjen s mind a mellett, hogy helyünk nem lévén e célra, csak a szűk konyhai lépcsőn lehetett eljutni a souterrainben hirtelenében szer-vezett főzőiskolába, dacára ennek, nekimerészkedtünk a tanfolyam végén próbaebédeket rendezni és azokra a főváros legtekintélyesebb és legkivá-lóbb egyéneit meghívni és hogy mennél nagyobb propagandát csináljunk

a napi sajtó, az irodalom és társadalom legmértöbb képviselőit vendégül meghívni. Közöttük egy Jókai, Szilágyi Dezső, Wlassics, Berzeviczy, Hegedűs Sándor, Láng Lajos, Eötvös Lóránt miniszterek, Mikszáth, Vámbéri, Kossuth, Wekerle, Pékár Gyula, Thaly Kálmán, Rákosi Jenő és Victor, Gyulai Pál és még sok kitűnőség.

Szebbnél-szebb pohárköszöntők hangzottak el. Mikor Jókai volt ilyen próbaebédünkön, karomat nyújtva neki, elvezettem a nagy ebédlőbe növendékeink uzsonnájához, mondván: „Megakartam maguknak szerezni kedveseim azt a boldog pillanatot, hogy Jókait láthassák. A leánykák széles fehér főzőkötényeikkel, fejükön fehér főkötéikkel, övükről függő fehér zsebszerű tarisznyácskákkal (melyek arra voltak szánva, hogy azokkal a forró lábasokat megfoghassák), mondhatom, rendkívül bájos látványt nyújtottak. Az ételeket ők maguk szolgálták fel. Ügyességüket kifejtve abban is, hogy ékes menülapokat írtak és festettek, melyeket a vendégek emlékül magukkal vittek. Egy ízben a menülapra az Egyesület kezdőbetűi voltak címül írva: O. N. E. Erről az egyik hírlapíró másnapon megjelent ismertető cikkében körülbelül így írt: „Törtem az eszemet, mit jelenthet ez a három betű, de mikor a bájos csapat bevonult a jobbnál-jobb étkekkel, hirtelen megfejtettem a talányt ekkép: Okvetetlenül *Nézve* .Eszed!”

Egyik vendégünk felhozta tréfásan, hogy nagy tragikánknak, Jászai Marinak egy ízben ezt a kérdést adták fel: „Mivel lehet a férfit leginkább a házhoz kötni?” Ezt írta válaszul: „Tartsd jól a bestiát.”

Szilágyi Dezső mondta, hogy töltött káposzta láttára elmosolyodnék, még ha nagy bánata volna is. Egyik alelnökünk, Csiky Kálmánné elmondta, hogy az ő szüleihez nagyon gyakran ellátogatott Szilágyi, aki annyira szerette a befőtteket, hogy az előszobában álló kompótos szekrény előtt mindig meghajtotta magát.

Ezen főzőiskola felállítása által természetesen el fogjuk érni azt, hogy olyan esetek a mi főzőnövendékeink között nem fognak előfordulhatni, mint minőt Bálás Sándor kedvelt írónk „Az égben” című ötletes, kedves vígjátékában oly szellemesen írt meg. A fiatal asszony, kinek fogalma sincs a főzés mesterségéről, nagy kedvteléssel hozzálát, hogy szeretett férjét s annak meghívott vendégeit egy sajátkezűleg készített tejszínhabos tésztával lepje meg. Biztosra vette, hogy fiatal férje kedves dicséretekkel fogja őt elhalmozni gazdasszonyi remekléseért. Feltálaták a tésztát, a vendégek arcán a legkülönbözőbb fintorítások mutatkoztak, asztalkendőjüket tartották szájuk elé stb. Férje felugrott s szörnyűködve mondta: „Ez ehetetlen.” A fiatal asszonyka váltig erősíti, hogy ő egészen a szakácskönyvhöz tartotta magát a tészta készítésénél s a saját igazolására engedelmet kért vendégeitől, hogy elhozhassa a szakácskönyvet s azt diadalmasan kezdi olvasni, a habba tett cukormennyiség a lap végén volt, a rákövetkező lap első sora így szólott: „Végy három marok finomra vágott foghagymát stb.” Ekkor a férj vette át a szakácskönyvet s rögtön észrevette, hogy abból vagy tíz lap hiányzik s ott, ahol a foghagymáról van szó, már valami sonkapácolásról beszél a könyv. Általános nevetésben törtek ki, a szegény fiatal asszonyka irult-pirult és szegyenében sírva fakadt, mert fogalma sem volt tévedéséről. Csak a jóakaró igyekezet volt meg benne, minden tudás nélkül.

Hallottam azt is, hogy egy ilyen tudatlan újdonsült kis menyecske éléskamrájának fölszerelésénél a bevásárolandó cikkek közé ezt írta: vanília 2 kg. Majd egy másik már egyszerű helyzetű asszonyka kávé akar főzni életében először és csodálkozik, hogy a folyadék sehogy sem akar megbarlunni és a kávészemek kökemények maradnak. Fogalma sem volt szegénykének arról, hogy azokat előbb meg kell pörkölni és megőrölni.

Hosszabb ideig volt főzőiskolánk vezetőnöje Malatinszky Fanni, ki mindnyájunk legteljesebb meglegedésére vezette azt és finom modora, szeretetteljes bánásmódja s a főzésben való páratlan jártassága által nemcsak a növendékek osztatlan ragaszkodását, hanem a szülőknek föltétlen

elismerését és legőszintébb köszönetét is kiérdemelte, főzőiskolánk nívóját pedig azon a színvonalon tartotta, amelyre azt az Egyesület emelni kívánta. Emellett takarékos is volt; minden legkisebb maradékot bámulatos leleményességgel tudott többféleképpen alakítva fölhasználni és példát nyújtani a növendékeknek, hogy kárba veszni semminek sem szabad, mert a takarékoság háziasszonyoknak egyik főérdeme, hogy *mindent* fel tudjon használni háztartásában.

Az ő dicséretére kívánom itt megjegyezni, hogy egyik növendéke, Andrényi, később már mint asszony, egy londoni kiállításra küldött tőle tanult „túrós buchtli”-t, nemzetiszínű szalagokkal díszített kosárban s vele díjat is nyert.

Malatinszky később igen nagy sajnálatunkra betegeskedni kezdett és az egyesületnek meg kellett tőle válnia. Utóbb meg is halt. A hajniki temetőben emlékkövet állított sírjára az Orsz. Nőképző Egyesület meleg elismerése jeléül; de kívánt még állítani hálás szívvel számára egy másik maradandó emléket is az ő nevééről és felkérte Szontagh Tamásné és Lampérth Gézáné úrnőket, hogy szedjék rendszerbe külön csoportosítással azt a nagy halmaz konyhai receptet, melyet utána, mint nagybecsű hagyatékot találtunk, hogy ezen gyűjtemény a magyar háziasszonyok hasznára, díszes szakácskönyv alakjában jelenhessék meg. E feladatnak lelkiismeretes megoldása után a kiadásért teljes elismerésünk illeti a Légrády Testvéreket.

Ebben az időben érte egyik kedves alelnökünket, Csiky Kálmánét egy rettenetesen szomorú eset. Kiváló, derék felnőtt fia nyakszirtmerevédést kapott, melynek néhány óra alatt áldozatul esett. Miközben haldoklott, a szomszéd szobában a szegény kétségbeesett anyának fia született. Ez alkalomból látogatta meg őt püspöke, Szász Károly és mondta, hogy az igazságszolgáltatást ne keressük ezen a földön, azt a nagy Isten a túlvilágon fogja megadni. Isten a szenvedésekkel próbálja meg az embereket s mindig” a legtöbbet szenvedők az ő kiválasztottjai!

A leánygimnázium megnyitását természetesen rendkívül sok tanácskozás és előmunkálat előzte meg.

A millenniumi kiállítás hónapjai alkalmat szolgáltatott arra is, hogy tanügyi tekintélyek az ország minden vidékéről az egyes szakosztályok ülésein előadásokat tartsanak. A növevelési szakosztály első ülésén Wlassics miniszter felesége megnyitó beszédében kifejtette, hogy mennyire szükséges volna a/í, hogy a nő kiváló tehetségét és tudását a társadalom vezető osztályaiban is érvényesíthesse.

A második ülésre a miniszter úr által én bízattam meg az elnökléssel. A sok értekezés és tanácskozás után, melyen hazánk legmértvadóbb tanügyi tekintélyei élénk részt vettek, végre annyira megérett és odafejlődött a dolog, hogy 1896 okt. 3-án megtartottuk a gimnázium megnyitását, a közoktatási miniszter, államtitkár, Erődi főigazgató s a tanügy iránt érdeklődő közönség színe-java jelenlétében.

Éppen azon a napon történt ez, amelyen egy év előtt áldott emlékü édesanyám koporsóját a sírba tettük. Az elnök Teleki grófné nem lehetett jelen, így nekem kellett azt megnyitnom. Gondnok Beöthy Zsolt lett. Wlassics miniszter úr, Erődi és Beöthy üdvözlő beszédeket tartottak.

Gimnáziumunk nyilvánossági jogot nyert. Az új tanterv szerint a latin nyelvet, csak az ötödik osztályban kezdték tanítani. Több egyetemi tanár és más legjelesebb tanári tekintély vezette az oktatást. Úgy kontempláltuk a dolgot, hogy mivel csak ezen egyetlenegy leánygimnáziuma lesz hazánknak s ha valaki máshol szerzi is meg a gimnázialis kiképeztetést, de érettségít *nő* csakis a mi gimnáziumunkban fog tehetni. Ugyanis a mi gimnáziumunk abból a meggyőződésből keletkezett, hogy a belőle kikerülő nagyon korlátolt számú kiváló tehetség csakis hasznára válhat nemzeti viszonyainknak. Bizony nem is álmodtuk akkor, hogy néhány év múlva mennyire el fog terjedni a leányok között a gimnázialis képzés elnyerése

íránti törekvés. Hiszen most már valósággal előzönlök a lépten-nyomon felállított leánygimnáziumokat, szinte lenézve a többi tanulót, akikből azonban más egyszerűbb életpályákon is nagyon hasznos munkásai válhatnak a hazának. Hogy ilyenre fajult az egyetemre jutás láza, annak se Wlassics, se a mi egyesületünk nem az oka; káros tünete ez a mai kornak. Remélhetőleg idővel lecsillapul ez a mostani nagy túlekedés és azután csak a hivatottak és igazán tehetségesek fognak kíváncsogni az egyetemre.

Lelkiismeretes munkát végeztek tantestület és tanulók és négy év múlva rendkívül szép eredményű érettségi vizsgálatot tartottunk elvitáztatatlanul bebizonyítva, hogy a latin nyelvnek az ötödik osztályban kezdődő tanítása teljesen elegendő.

Ez fényes diadala volt gimnáziumunk kiváló kurátorának Beöthy Zsoltnak, mert ő volt az, aki ezen új, nagyon jeles tanterveket így kívánta kidolgozni és a tanítást e szerint vezetetni. Jóval később elismerték közoktatásunknál Beöthy elvének helyes voltát és a mostani egységes középiskolának ez vetette meg alapját. Tehát hálaival tartoznak Beöthynek a mai kor tanulóinak.

*

Pár év múlva neszét vettem, hogy engem az Erzsébet-renddel kívánának kitüntetni. Ezt hallva írtam Wekerle miniszterelnöknek, hogy ha ilyen szándékokról értesül, legyen szives azt csirájában elnyomni, nem vágyódom én erre, de ehelyett nagyon kérem, juttassa érvényre azon folyamodványunkat, melyet Ő Felségéhez benyújtottunk, hogy az Országos Nőképző Egyesület is részesüljön az állami sorsjáték nyereményéből. Kérésem teljesült, mert kaptunk, gondolom, 13.000 koronát.

Ebben az időtájban volt keresztelője Lenke leányom egyik gyermekének.

Ebéd után következett a fényképezés; ami nemcsak kereszteléskor, hanem minden születésnapon szokásban volt, az évek számát jelölő gyertyákkal, születésnap tortákkal, virághalommal, aznap kapott játékszerei között ábrázolva a gyermeket. Nemcsak születésnapokon, de minden hónapban lefényképezte vőm gyermekeit s ezen fényképekből leányomnak négy vastag kötete van, mindenik gyermekről külön. Hogy mennyi örömet szerez ezen képek szemlélgetése, azt le nem lehet írni! A családi boldogságnak mindenféle kedves mozzanata meg van így örökítve. Az egyik képen leányom gazdagon felszerelt éléskamrájában, nagy házi kötényében gyümölcsöt rakosgat. Majd ismét az ottani népviseletben valamennyi gyermek anyjukkával, apjukkal és vendégeikkel egy teljesen parasztlakásnak berendezett szobában foglalkoznak; azután a szórón kazal mellett heverésznek. Majd ismét férjem és én, mindhárom leányom, a két idősebbik férjeikkel és valamennyi gyermekükkel egy letelepedett vándor cigánycsaládot ábrázolunk sátorral, különböző foglalkozásaik közben.

Egy képen vőmnek festői szép banki tava melletti nádasban, kosárban fekszik a kis Mózes (Pisti), amint dadája Mózes anyját ábrázolva letette a nád közé, Lenke, mint a Fáraó leánya egyiptomi öltözetben közeledik hozzá. Mesébe illő kedves jelenetek és kedves időöltések voltak ezek.

Egy ízben Budapesten tréfát csinált vőm abból, hogy lefényképezte a képviselőházban az elnöki emelvény fölött lévő órát, megörökítve azt a háromnegyed 11-et jelző mutatójával s az ürességtől kongó padokkal. Ugyanis röviddel előtte szigorú határozatot hoztak, hogy 10 órakor mindenki foglalja el helyét. (Úgy tudom, hogy fölvételeket csinálni a képviselőházban csupán képviselőnek szabad).

Gábor vőm jó szívvel párosult humorából és aranyos kedélyének gazdag forrásából kedvesnél-kedvesebb ötletek fakadtak s ezek az életnek a csendes családi életnek, száz meg száz bájos képét alkották meg. De az ő áldott jó szíve nem érte be azzal, hogy családi és jó barátainak köre része-

süljön az ilyen kedves dolgokban, hanem a legnagyobb örömmel terjesztette azt ki egész házanépére, sőt falujára is. Vasárnaponként egész búcsújárás volt hozzájuk; kedves vömnek csak úgy ragyogott az arca, látva, minő örömet szerez a falu népének.

Berendezett fényképező műtermük volt, sötét kamrájuk s vagy 17 apparátusuk.

Gábor vöm nemes cselekedeteiről, melyek sehogy sem viselik magukon a mai önző kor szellemének bélyegét, legendába illő dolgokat lehetne felsorolni; de én csak két példát kívánok feljegyezni. Az egyik, hogy a Mátra vidékén egy erdejéért s vele kapcsolatos birtokért annak értékénél talán ötszörte nagyobb árat kínáltak, de ő nem ment bele, mondván: csak nem fogja az öreg bérlőt, azt a vak apát öt már megöregedett szintén vak fiával hajléktalanná tenni, akik ott születve és növekedve, minden követ, minden legkisebb helyet annyira ismernek, hogy szabadon tudnak járni, kelni; így meghagyta őket az alig jövedelmező régi bérletben.

Majd ismét egy schweici bonne kezdett házuknál betegeskedni és az orvos azt kívánta, hogy utazzék haza családjá körébe. A gyermekeim nemes gondolkozása mindjárt rátalált a megoldásra, a beteges nőt ily hosszú útra nem bocsáthatván egyedül, kísérőül, a már csaknem ötven év óta náluk levő francia inast adták melléje, örülve annak, hogy milyen öröme lesz a franciának, annyi év után viszontláthatni hazáját és övét.

Vöm ellenzéki (Apponyi párti) képviselő volt s maga is látta, hogy falun milyen sok igazságtalanság és pártoskodás történik a választók összeírásánál. Egy ízben egyik képviselőtársa interpellált ezen visszaélések ügyében, amiből vita támadt; a kormánypárt megbízhatatlanoknak mondta a felsorolt adatokat. Vöm közbeszólt: „*Letagadják!*” Itt is bebizonyult a közmondás: „Mondj igazat, betörök a fejed!” Perczel belügyminiszter párbajra hívta ki ezen közbeszólásért. Délután megvolt a párbaj, vöm kapott is homlokán egy könnyebb kardvágást.

Szabály volt az, hogy párbajt a rendőrségnek mindenképpen meg kellett akadályoznia. Már most milyen ferde helyzet fejlődött abból, hogy éppen a rendőrség feje a belügyminiszter volt a párbajozók egyike.

Mondta is nekem egy barátnőm, figyeld meg, hogy ha egy ellenzéki képviselő miniszterrel párbajt vív, akkor a legközelebbi választásnál a kormány elkövet mindent, hogy az a képviselő ne juthasson többé a Házba.

Nemsokára ezután együtt ültünk egy vasárnap délelőtt többen Vác-Hartyánban és megbeszéltük, hogy másnap hány órakor indulunk Peténybe, ottani utolsó unokám keresztelésére, mikor valaki belép azzal a hírrel, hogy Erzsébet királynét meggyilkolták. Rettenetes hír volt ez!

Másnap sürgőnyt kaptam egyesületünk elnöke, Teleki grófnétól, h^ogy gyászulást tartsunk a királyné halála alkalmából. A magyar nemzet imádott királynéjának halálhíre olyan szomorú vonást festett minden arcra, hogy a gyűlésen mindenkiről le lehetett olvasni, hogy *gyászulásra* ültek össze.

Az Országos Nőképző Egyesület minden alkalommal, lett légyen az öröme vagy szomorúsága a nemzetnek, fölemelte lobogóját és buzdító szó-zattal fordult a haza leányaihoz, hogy sorakozzanak a magyar nők együtt-érzésének, örömének vagy bánatának kifejezést adni. Így lön most is. Elhatároztuk ezen a gyászulésen, hogy felséges királynénk halála alkalmából hódoló részvétfelirattal járulunk felséges Urunk színe elé a magyar nők nevében és felséges királynénk koporsójára művészi kivitelű bronzkoszorút helyezünk. Erre gyűjtést indítottunk, hogy széles e hazában minden magyar nőnek alkalma legyen hozzájárulni és mélyszéges fájdalomnak ez által is kifejezést adnia. Néhány nap múlva a városháza nagytermében nagygyűlést tartottunk, óriási részvét mellett. Jókait kértük fel azon szózat megírására, melyet a magyar nőkhöz kívánt intézni egyesületünk. Elhatároztuk, hogy Zala György szobrászművészüket bízzuk meg a koszorú mintázásával. Zala felutazott Bécsbe, hogy méreteket vegyen és magában a sírboltban jól

szemügyre vegye az ottani körülményeket. Azzal a hírrel érkezett vissza, hogy a koporsó ki nem bírja egy méltó művészi bronzkoszorú súlyát. Ekkor azután azt határoztuk s hozzá Ő Felségének engedélyét is megnyertük, hogy nem koszorú alakjában fogjuk kifejezni a magyar nők kegyeletének megnyilvánulását, hanem Ő Felségének a sírboltban levő imazsámolyán. Annál inkább ezt a gondolatot juttattuk kifejezésre, mert nagyon, de nagyon tekintélyes összeg gyűlt egybe, így lehetett monumentális műremeket készíttetni és a magyar szívnek nagyon jól esett azaz érzés, hogy mikor szeretett királyunk a sírboltban imádkozni fog, tekintete mindenkor a magyar nők, Erzsébet királyné iránti szeretetteljes hódolata és kegyellete jelére fog esni. Amikor az emlék elkészült, egy 12 tagú női küldöttség ment az emlék felszenteléséhez Bécsbe, melynek tagjai között voltak: Széli Kálmán miniszterelnök neje, az Orsz. Nőképző Egyesület elnöksége: özv. gróf Teleki Sándorné, Enrich Gusztávné, és én. Hegedűs Sándor miniszter neje, Thuróczy Vilmos nyitrai megyei főispán neje, özv. HerichKárolyné, Vajda Károlyné. stb. Az „Elisabeth”-szállodában vettünk lakást. Alig telepedtünk le, máris jöttek a bécsi lapok tudósítói többféle kérdéssel. Mikor én édes anyám nevét főlemlítve kérdeztem, hallott-e róla, azt felelte a zszurnalista: Ki ne ismerné a Veres Pálné nevét? Másnap délelőtt volt az egyházi szertartás. Széchenyi Imre, a király személye körüli miniszter fogadott bennünket. A kapucinusok templomában Hornig Károly veszprémi püspök, mint a magyar királyné koronázó püspöke, végezte az emlékmű megszentelését. Ott a templomban találkoztunk Ferenczy Idával és Festetich Mária grófnővei. Szertartás után Hegedűs Sándornéval meglátogattam mindkettőjüket és mindeniküknél Erzsébet királynénak sok, nagyon érdekes emléktárgyában gyönyörködhettem.

Mialatt ezen látogatásokat tettük, elmulasztottuk Hornig püspök látogatását, csak névjegyét vehettük át.

Este külön vonaton Hegedűs miniszter szalonkocsijában utazott vissza a magyar nők küldöttsége.

Nemsokára összeszámláltuk az adakozásokból begyűlt összeget s az oly tekintélyes volt, hogy 20.000 korona maradt fenn s még egy összeg, melynek kamataiból imádott királynénk halálának évfordulóján minden évben díszes koszorút helyeztünk koporsójára a magyar nők nevében. A 20.000 korona hovaf ordítása iránt indítványt terjesztettem az értekezlet elé, hogy mivel a kegyeletes eszme a Nőképző Egyesületből indult ki, létesüljön ezen 20.000 koronából alapítvány egy árva leányka neveltetésére. De indítványomat nem fogadták el, hanem az összeget a budakeszi tüdővészések szanatóriumánál ágyalapítványra kívánták fordítani egy tüdőbeteg leány vagy özvegyasszony részére, kinek fölvétele fölött mindenkor egy az Egyesületünkben alakult női bizottság döntsön.

Pár év múlva a gödöllői királyi kertben kívántak bronz-szobrot állítani Erzsébet királyné emlékezetére. A Beschorer ércöntöde volt megbízva Rónai művének ércbeöntésével. Darányi miniszter az öntés műveletéhez egy kis bizottságot hívott meg. A meghívottak között voltam én is és igazán nagyon érdekelt az.

Egy szép tavaszi napon volt a leleplezés, melyen Ő Felsége is megjelent. Közvetlenül a király sátra mellett volt nekünk, a magyar nők küldöttségének hely fentartva — gróf Teleki Sándorné, Tisza Kálmánné, Csiky Kálmánné, én és még többen. — Akkor láttam először az ott funkcionáló, csakis néhány hét előtt kinevezett váci püspököt, gróf Csáky Károlyt. Darányi földművelési miniszter nagyon kitett magáért, a mezőhegyesi magyaros diszfogásokat mind fölrendelte a vendégek kényelmére.

Berlini, londoni, párisi nemzetközi kiállításokon vett részt Egyesületünk, mindenütt becsületet szerezve nemzeti növevelésünknek. Az 1900-ban tartott párisi kiállításon nemcsak a Grand Prix-vel tüntette ki a jury, de Erödi Béla főigazgató urnák igazságos ismertetése alapján az a nagy kitüntetés is érte, hogy Camille See, a francia közoktatásnak egyik leghírne-

vesebb és legkimagaslóbb képviselője, egy a női felsőbb oktatással foglalkozó füzetében igen terjedelmes szakaszt szentel az „Országos Nőképző Egyesület” iránti elismerésének és kifejezést ad annak, hogy ez olyan egyesület, amelyet pusztán a lelkesedés teremtett meg és tart fenn, példaképpül szolgálva a többi nemzeteknek, tanyuljanak azok tőle.

Később Camille See díszes plakettejét küldte meg emlékül Egyesületünknek.

Illőnek tartottam, hogy levélben megköszönjem Camille Seének nemzetünk és Egyesületünk iránt tanúsított meleg rokonszenvét.

„Igen tisztelt Uram!

Dr. Erődi Béla főigazgató úr a meleg lelkesedés őszinte hangján beszélt nekem See Úrról és a Franciarszámban szerzett tapasztalatairól.

Midőn azt a jelenetet esetelte, amikor Ön igen tisztelt Uram, a jury ama nagy jelentőségű ülésen fölállott, áthatva a meggyőződés, a rokonszenv igazi lelkesedés érzelmeitől és az „Országos Nőképző Egyesület”-nek őszinte elismeréssel adózott: szavai a hála forró könnyeit csalták szemembe. Istenhez emelkedett lelkem azzal a szent fohással, vajha áldott emlékü édesanyám, Veres Pálné onnan a magas égből láthatta volna ezt a magasztos jelenetet, érezhette volna azt a fenséges örömet, ami ebből származott volna részére! Ő ezen elismerésben megérdemelt jutalmat látott volna, hiszen ő volt hazánkban a legelső, kinek nemesen érző lelkében megérlelődött a nagy eszme, hogy nőtársainak sorsán javítani kell. Ő volt az, ki elsőnek szállott sikra, kilépve falusi magányából, fenn lobogtatva a haladás zászlaját a nők ember-méltósága mellett. Ő előtte Magyarországon a nők számára csakis elemi oktatás létezett, *minden*, ami most van, az ő agitációja után keletkezett és legnagyobb részben az ő munkájának eredménye, az ő érdeme. S így az övéhez hasonló nagyságú örömet valóban senki más nem érezhet, hanem ezt el fogja nekem hinni, Uram! hogy az én lelkemben is óriási az öröm és hálaérzet e fölött, ki az ő egyetlen egy gyermeke vagyok, kit szíve vérén táplált szeretete összes melegével, nemes lelke éles elméje, erős akarata egész odaadásával, gondjainak teljével nevelt fel. Hiszen édesanyám az ő nemes eszméjének együttérzését lelkembe oltotta s hosszas halálthozó betegségében szívemre kötötte, hogy az egyesületet az ő örökségének tekintsem és el ne hagyjam.

Áldja meg Önt az Isten mind a két kezével ezért a cselekedetért és azon nemes gondolkozásért, mellyel nemzetünk iránt viseltetik és amellyel ezen érdekében az igazságszolgáltatás mérlegével kezében sikra szállott! kicsiny, de nagy és dicsőségteljes történelmi múltú nemzetünk kultúrájának elismerése mellett, amikor megismerte azon törekvéseket és érdemeket, melyeket a női kérdés és nőoktatás tekintetében nemzetünk kiküzdött. Oh! a mi nemzetünk együtt érez a franciák nagy nemzetével és szintén magáénak vallja a hármasszó: Egyenlőség ! Szabadság ! Testvériség !

Fogadja addig is, míg azt a most szünetelő egyesület jegyzőkönyvileg is ki fogja fejezni, legalább részemről az egyesület nevében is a köszönet és legőszintébb hála igaz kifejezését.

Hallottam Erődi úrtól, mily melegen hordja szíven a nők érdekeit és mily odaadással foglalkozik a női oktatás nagyfontosságú kérdéseivel. Mondta Erődi, hogy oly szerencsés volt tapasztalhatni, hogy Ön igazán megszerette egyesületünket hogy teljes mértékben méltányolja annak törekvéseit.

Azért bátor leszek rövid idő múlva annak működéséről egyet-mást megküzdeni, hogy azt közelebről megismertethessem. Maradok őszinte és hálás tisztelettel:

Budapest, 1900.

Rudnay Józsefné
Veres Szilárda.

1913 júniusban a négyesületek nemzetközi szövetsége közgyűlését Budapesten tartotta. Igen tevékeny részt vett abban Szikra: Gróf Teleki Sándorné. Értesítést kaptunk, hogy a Budapesten időző kiküldöttek az „Országos Nőképző Egyesület” tanintézetét is meg akarják tekinteni.

Illőnek tartottuk, hogy őket magyaros uzsonnára meghívjuk. Fellobogóztuk egyesületünk házait s az intézet belseje is ünnepélyes díszet öltött, kedves alkalmi költeménnyel üdvözölte őket egyik növendékünk. Angol és német nyelven kiadtuk számukra külön füzetben az egyesület rövid történetét. Magyar népviseletbe öltöztettünk két növendéket, akik előttük magyar táncot lejtettek. Az egyik amerikai küldöttnek annyira megtetszett a mi túrós pogácsánk, hogy kért belőlük, hogy hazájába vihessen.

Thaly Kálmán hazafias felszólalásaival elérte azt, hogy törvényhozásunk torlítottá tette régi naplójából azt a cikkelyt, melyben II. Rákóczi Ferenc hazaárulónak volt bélyegezve és ellenzéki kormányunk keresztül vitte, hogy megengedték II. Rákóczi Ferenc és anyja, Zrínyi Ilona, valamint Thököly Imre hamvainak hazahozatalát Rodostóból.

Ki gondolná, hogy még nemzetünk ezer tiszta kegyeletes öröme teljesültének is lehet politikai háttére s hogy még annak gyökerei is Bécsnek befolyásában, diplomáciai fondorkodások és politikai ármányok között keresendők.

Most évek múltán (1922.) olvasom a Budapesti Hírlapban, hogy a Neue Freie Presse-ben a magyarbarát gróf Lützow, a későbbi kvirinali nagykövet megírja visszaemlékezését a Ballplatzról: „1903 a magyar képviselőházban az ellenzék obstrukciója Tisza István ellen Thaly Kálmán vezérlete alatt erősen működött, segítette a néppárt, melyet Tisza megbuktatásában nem kisebb ember támogatott, mint maga Ferenc Ferdinánd trónörökös. A külügyminisztériumban kieszelték a módot, hogy miként lehetne az ellenzék elhallgattatni és leszerelni, ami egyben fokozná a magyar nép szeretetét jó öreg királya iránt.

Tiszát fölhívatta ő Felsége Bécsbe, aki megkérdezte tőle, vajjon az ellenzék leszerelne-e, ha a Rákóczi hamvait haza hozatnók. Bécsből hazajövet Tisza magához kérte Thaly Kálmánt és elmondotta, hogy a király maga proponálta neki Rákóczi hamvainak hazaszállítását.”
Íme ezek voltak nemzeti nagy örömünk előzményei.

Nagy előkészületeket tett erre az ország; Thaly Kálmánnak sikerült igen nagy nehézségek és sok veszély leküzdése után titkon eljutni a koporsó közelébe. Külön hajón hozták haza a hamvakat s a nemzet hódolatának rendkívüli megnyilatkozása közben hazafias nagy pompával vonultak be a drága hamvak a Szent István-bazilikába, a Thököly koporsója pedig a Deák-téri ev. templomba. Andrassy Gyula leánya, Ilona az 1849-ben kivégzett gróf Batthyány Lajos unokája felszólítást intézett 100 magyar asszonyhoz, hogy jelenjenek meg a templomban Zrínyi Ilona hamvainak fogadására. Az én hazafias szívem bizony nagyot dobbant a lélekemelő egyházi szertartás részvételénél.

Ez késő ősszel történt. A hazafias lelkesedés és hálaérzet azon egyén iránt, kinek ezen nagy horderejű dicső eredményt köszönhattuk, a magyar női szívnek azt a kötelességszerű érzését sugalta, hogy illő lenne, ha a magyar nők mélyen érzett hálójukat és elismerésüket Thaly Kálmán iránt kifejezésre juttatnák. Úgy gondoltam, hogy az lenne a leghivatottabb egyén arra, hogy a magyar nőkhöz egy ilyen hazafias felhívást intézzen — már a kapcsolatnál fogva is — aki a temetéskor azon 100 magyar asszonyt összehívta volt. Míután hozzá intézett levelém nem talált óhajtott visszhangra, én — mert nagyon illőnek tartottam ezen hála nyilvánítását — felkerestem gróf Benyovszky Sándornét, lelkes és tevékeny fiatal erőt, hogy *együtt* indítsuk meg a mozgalmat.

Ő, a neki oly sajátos kedvességével mindjárt igent mondott és néhány nap múlva ezrével vitte a posta a II. Rákóczi Ferenc színes arcképével díszí-

tett felszólító lapocskákat szerteszét az országba: csak két koronának a postatakarékpénztárba való küldését kértük a felszólított magyar nőktől. Egy februári napon a függetlenségi pártkörben tartottuk meg az ünnepélyt. Készítettünk egy nagyon díszes művészi kivitelű táblát ónixból, melyre Kossuth Ferencnek tollából ezen nagyon szép és jellemző feliratát vésettük:

„Visszaadtad Rákóczit a hazának
És a hazát Rákóczinak!”

Az ajánlási szavak alatt a Rákóczi és Thaly címerek voltak feltüntetve. Az iparművészeti múzeum igazgatójának vezetése alatt készült ezen művészi kivitelű tábla, mely az ünnepélyen nemzeti színű selyemleppellel volt letakarva. A tábla jobb és baloldalán fekete bársony korhű magyar ruhában, éppen olyanban, aminőt Zrínyi Ilona viselt volt, állott a két Makray nővér, hogy a tábláról a lepelt leemeljék. Lampérth Géza szép alkalmi költeményt írt, melyet Bernáth Gézáné választmányi tagunk szavalt el. Én üdvözlő szavakat mondtam az ünnepelthez, Benyovszky grófné pedig imaszerű üdvözléssel fejezte be az ünneplést, melyet Thaly Kálmán meghatottan, hosszabb beszédben köszönt meg.

A szép ünnep magasztos hangulatának még folytatása is volt.

A magyar nők nevében a Ferenciek-templomában gyászmisét tartott ezen hazafias rend derék főnöke, Buttykay. És egy ezüst koszorút is küldtünk Kassa város lelkes főispánjának nejéhez, hogy helyezze azt Kassa női küldöttsége élén Zrínyi Ilona koporsójára.

Ezen lélekemelő ünnepségek után meglátogatott Thaly Kálmán, köszönetét fejezve ki és hozott nekem nagyértékű ereklyét Rákóczi Ferenc halottas ruhájából és ugyanolyat adott Benyovszkynénak is, amelyet díszes ezüst foglalásban kegyelettel őrzünk mind a ketten. A hitelesítő sorokat Kossuth Ferenc írta meg, mire Thaly Kálmán kérte őt fel, mert neki igen nagy betűi voltak, melyekkel nem fért volna rá a kis szelencére a szöveg; így ő csak aláírta.

A kelmedarabka alatt ez áll: II. Rákóczi Ferenc koporsójából. Hátlapjára pedig ez van írva: Rákóczi Ferenc fejedelem halotti bíborköntösének és aranyozott ezüst zsinórzatának darabkája.

A koporsóból 1889 október 7-ikén kivette s 1907 február 17-én szent ereklyeként Rudnay Józsefné Veres Szilárda úrnő öméltóságának honfíui hódolattal ajándékozá a fejedelem hú történetírója, Thaly Kálmán”.

Ebben az időben szép csendesen folyt az egyesületi élet s az intézet és annak iskolái szépen gyarapodtak és növekedtek számban és tekintélyben.

Azonban egy alkalommal mégis nagy rettegést állottunk ki, hogy a csekély néhány ezer koronás államsegélyt esetleg meg fogja vonni a kormány, melyet bizonytalanul csak évről-évre szavazott meg a törvényhozás.

Egy ízben már a rossz pénzügyi viszonyok miatt csaknem azon a ponton voltunk, hogy megvonják egyesületünköt az államsegélyt. A mi derék pénztárosunk, Gönczy Béla, évről-évre sürgette, hogy szerződésileg biztosítsuk azt magunknak, mint az a felekezeti iskoláknál volt szokásban; de gimnáziumunk kurátora abból a szempontból indulva ki, hogy szerződéskötés esetén nagyon meg lehetne kötve az egyesület keze, mindig visszatartott bennünket ettől. De jött idő, amidőn csakugyan erősen veszélyeztetve volt ezen segélyezés, komolyan hozzáláttunk tehát a szerződés megkötéséhez, de mint mindenkor, most is igen szerények voltunk kívánságainkban s a más gimnáziumoknak adni szokott összeg felével beértük, csakhogy ne terheljük túlságosan az államot, inkább váltakozó osztályúvá alakítottuk át gimnáziumunkat, vagyis csak 4 osztályt kívántunk fenntartani, de ezt különösen azon okból, mert azzal fenyegettek a minisztérium részéről, hogy teljesen megvonják az államsegélyt, ha rá nem állunk arra, hogy a tantervet megváltoztatva már az első osztály-

ban kezdjük meg a latin nyelv tanítását, éppen úgy, mint a fiuknál. Ilyen fenyegetés nyomása alatt be kellett adnunk derekunkat.

Egyesületünk meg volt győződve arról és tapasztalataiból is látta, hogy elegendő ezen holt nyelvet az ötödik osztálytól fogva taníttatni, azért nem tudott belenyugodni ezen szűkkeblű és a kor kívánalmainak meg nem felelő intézkedésekbe. Folytonosan azon törtük fejünket, hogy miként lehetne a mi eredeti tantervünket újból visszaállítani. Németországban volt ebben az időben már vagy 30 fiú gimnáziumban is, hol a latin nyelvet csak az ötödik osztályban kezdték, Amerikában pedig — úgy tudom —, hogy valamennyi gimnázium így van szervezve. Mindmegannyi fényes bizonyíték arra, hogy Beöthy Zsolt a legmesszebbmenő szakértelemmel kívánta a mi gimnáziumunknál ezen újítást életbeléptetni.

A minisztériumban csakhamar szebb aera jött. A kiváló gróf Zichy János lett a közoktatási miniszter. Egy ízben látogatását jelentette be egyesületünkél. Örömnapp volt ez nekünk. Gyorsan egybehívtuk a választmány tagjait s én megragadtam az alkalmat, hogy az új minisztert melegen üdvözölve kissé hosszabb beszédben ismertessem meg vele egyesületünk eddigi nagy horderejű munkásságát és fölkérjem arra, hogy ezen tanterv helyett állítson a leányok számára 4 osztályú egységes középiskolát. A miniszter kiváló figyelemmel, mondhatni, áhítattal hallgatott végig. Nagy melegségtől áthatott válaszában azt mondta, hogy neki nagyon tetszik az eszme, arra kér, hogy fejtssem azt ki bővebben és memorandum alakjában nyújtsam be hozzá, hogy fölötte alaposan lehessen gondolkoznia. Többször kerestem őt fel, mindenkor arról győződtem meg, hogy nála egyesületünk és nemzeti nőnevelésünk hatalmas pártfogóra talált. Egy ízben így szólott hozzám: „Én most még új ember vagyok e téren, de majd tanácskozunk együtt bővebben ezen dologról”.

Látva a miniszter jóakarátát, nem tudtam nyugodni és kívántam a képviselőházhoz benyújtani kérvényt, hogy ne kelljen a 10 éves leányt, ha középiskolát látogat, arra kényszeríteni, hogy már az első osztályban tanuljon latinul. Tizennégyéves korában érettebb ésszel sokkal inkább fog hajlama és tehetsége szerint határozhatni arról, hogy gimnáziumot vagy más iskolát kíván-e végezni? Ha már négy évig tanulta a latin nyelvet, hogy az kárba ne vesszen, már csak ezért is a gimnáziumot fogja választani; pedig az legkevésbé sem kívánatos, hogy a leányok ez révei tóduljanak a gimnáziumi osztályokba s onnan az egyetemre.” De mielőtt kérvényünket a képviselőházhoz benyújtottuk volna, jónak gondoltam levélben fordulni a törvényhozás és társadalom legtekintélyesebb egyéneihez, hogy jóakarátulag támogassák majd a képviselőházban ezen ügyet. Ugyanilyen levelet írtam gróf Zichy miniszterhez is. Minden részről a legfelbátorítóbb hangú válaszok érkeztek. Zichy miniszter azt felelte, hogy ne forduljunk a törvényhozáshoz, ő már erősen dolgozik ez irányban.

Így természetes teljes megnyugvással nézve a jövő elé, kérvényünket nem adtuk be a képviselőházhoz.

Azután, az én nagy bánatomra, hamarosan vége szakadt gróf Zichy János miniszterségének. A dolgok olyan fordulatot vettek, hogy ő jobbnak látta tárcájáról lemondani. Az egységes középiskola eszméje néhány év múlva Jankovich Béla minisztersége alatt lépett életbe.

1907-ben, máj. 24-én volt 40 esztendeje annak, hogy 22 magyar nő azon az értekezleten, melyet édesanyám hívott egybe, kimondotta, hogyha százan lesznek, egyesületet alkotnak a nőnevelés reformálása érdekében. Ezt a nevezetes napot megakartuk ünnepelni díszközgyűlés keretében, mely után valamennyien s intézetünk növendékei is a szoborhoz járultunk egy-egy szál virággal hódolatunk kifejezésére s egy bronz csokrot is helyeztünk a szobor talapzatára, melynek bronzszalagjára Mikszáth eme szavai vannak vésvé: „Nevét a történelem, alakját e kő örökíti, lelke a haza leányainak öröksége”. Dísztermünk számára pedig elnökségünk és legérdemesebb régi tagjaink arcképeit lefestettük.

Nagyon szép beszédek hangzottak el s engem az a nagy öröm is ért, hogy Lenke leányom férjével szintén eljött a gyűlésre. Mert hát nem tagadhatom, hogy családom tagjainál nagymértékű közönyt, sőt talán némi idegenkedést, helytelenítést és hidegséget is tapasztaltam egyesületi működésem iránt. Ők úgy érezték, hogy az egyesületi munkálkodás nagyon elvon engem tőlük, ők azt óhajtották, hogy ne osszam meg szeretetemet közöttük és az egyesület között, de annak melegségét csupán csak velők éreztessem. Csak jó férjem és Margit leányom voltak ebben kivétel. Lenke még más szempontból is tekintette ezen dolgot, pld. a szobor felállítása hírére teljesen elérzékenyülve mondta, hogy neki fájni fog az, hogy az ő szeretett nagyanyjának alakját majdan utcagyerekek sárral mázolják be.

Ismerve ezen érzéseiket, kimondhatatlan örömet szerzett nekem az ő megpillantásuk ezen egyesületi ünnepen.

Sok év múlva, e napokban, midőn ezen sorokat írom, vettem Lenke leányomtól egy levelet, melyet válaszul küld nekem egyik levelemben tett kijelentésemre. Ugyanis családukban sohasem szoktuk elmulasztani, hogy amikor Úrvacsorájával élünk, ha nem vagyunk együtt, úgy levélben elnézést és bocsánatot ne kérjünk egymástól.

Én a legutóbbi karácsonyi ünnepeket Lenkénél töltöttem s mert közvetlenül az ünnepek után IV. Károly király megkoronázása előtt az ifjú királynéhoz kívántam járulni egyesületünk érdekében és pártfogásába ajánlani nemzeti nőnevelésünket, az ezzel járó előkészületek izgalmi nagyon felkavarták a csendes családi ünneplést. Ezen körülményt némi vezeklésképpen idéztem fel leányom emlékezetében és lelkemben nagyon boldogító érzést keltettek válaszának eme szavai:

„Drága jó mamám! Ne tegyen magának szemrehányást a karácsonyi készülődések miatt. Oly örömmel tettünk mindent, amit tehettünk és boldogok voltunk szemtanúi lehetni a maga lelkes honleányi felbuzdulásának. Bámultam lelkének nagyságát, rugékonyságát, adja az Ég, hogy fáradozásai és jótékony működése eredménnyel járjanak”.

A 40 éves díszközgyűlés befejezése után jóízűen beszélgettek együtt hárman: Mikszáth, jó férjem és kedves vöm a gyűlésteremben. Jó egészségben mind hárman s alig jött meg a harmadik május s már mind a hárman itt hagytak bennünket örökre.

Néhány hónap múlva falunkban a katolikus templom javára nagyszabású műkedvelői előadást kívánt rendezni a helybeli plébános. Fölkért bennünket, adnánk át e célra helyiséget. Öröm volt látni, hogy az itteni háromféle vallásfelekezet: református, katolikus és evangélikus milyen kiváló testvéries egyetértésben működött közre. A hangversenyen jelen voltam, de az azt követő színelőadást már nem nézhettem meg, mert kedves Gábor vöm akkortájt már erősen betegeskedett, befogattam és hozzá siettem Vácra. Az előadásnak vigabb természetű folytatása, melyet azután tánc is követett, sehogysem volt összhangban lelkem akkori aggodásával. Körülbelül egy évig élt még, szörnyű sokat szenvedett, azután őt is szívbaj vitte el, mint egykoron Györyt. Az a szív szenvedett annyit, amely sok másnak szenvedésén kívánt és tudott segíteni. Négy kiskorú gyermek, három fiú és egy leányka maradtak apa nélkül, Lenke leányom pedig özvegyen, 16 évig tartott eszményi boldogság után. Erős támasza dült ki mellőle. Ő maga férjhezmenetele óta, mint a családi tűzhely valódi, önfeláldozó központja, csakis férjének és gyermekeinek élt, azokat ápolta, gondozgatta és sokszor gondoltam, hogy senkire sem illik jobban, mint ő reá, az Andreánszky címer pelikánja, mely saját vérével táplálja fiait.

Lenke leányom és Gábor vöm gyermekeiknek, amíg azok aprók voltak, a gyermekkort akarták a lehető legszebbé, legvidámabbá és legboldogabbá tenni, ez sikerült is nekik és jól is tették, mert az ember éle-

téré, ha gyermekkorra vagy ifjúsága örömtelen és szomorú volt, rá lehet alkalmazni Arany János gyönyörű mondását Rachel siralmából:

„Íme a szép tavasz kiesett az évből”.

Egészen apró korukban, mikor jární kezdtek, puhán kikárpitozott járószoját kaptak, melyet bárhol föl lehetett állítani a szabadban is s a gyermek a széléhez fogódzkodva szabadon mozoghatott, ha elesett, sem üthette meg magát. Kissé nagyobb korukban a jó Pista bácsi még túltett a szülőkön is, elhalmozta a gyermekeket szebbnél-szebb játékszerekkel. Mikor kissé növekedtek, faragott számukra igazán művészi kivitelű tárgyakat: a Lánchidat; hivatalsozójának ablakával szemben volt a Mátyás-templom, amikor munkássága közben kissé pihenni kívánt, ennek a tökéletes kivitelű hasonmását csinálta meg, híven feltüntetve minden ékítményét; majd mindenik birtokukon levő lakóházukat megcsinálta kis alakban; készített egy jó nagy Tauszky kocsit 3 szoba bútorral: hálószoba, ebédlő és társalgó voltak benne. Mind a saját keze munkája. Az ebédlőben levő pohárszék apró porcellánedénykéekkel és poharakkal volt gazdagon felszerelve, nem hiányzott az apró lámpa sem; a társalgónak csillárja is volt picike gyertyákkal s a Tauszky-kocsit pompásan lehetett húzni. Csinált egy Shuttleworth-féle cséplőgépet, melyet szesszel fűtött vasmozdony hozott mozgásba, volt tizedes mérleg mellette és apró szá-kocskákban a kicsévelt búza.

Édes apjuk ilyesmivel nem foglalkozott, hanem szenvedélyes virágtermelő volt s a napnak minden részében hozott családjának, feleségének szebbnél-szebb virágpéldányokat, melyeket azután Lenke leányom igen kedvesen lefestett olajba vagy aquarellbe. Egyszer jó anyámnak fényképét hozta nekem férje által megnagyobbítva, violaszínű chrisanthemumokkal, meg vadrózsa csipke gyümölcseivel ízlésesen környezve, melyeket természet után festett. Mikor meglátogatott Mednyánszky László, én megmutattam neki e képet s ő nagyon megdicsérte érte a mestert.

Vőm a virágok szirmait mikroszkóppal szemléltette s már gyermekeit taníttatta a növények alapos ismeretére.

Rendkívül nagy madárkedvelő volt. 8-10 kalitkában ugrándoztak vidoran a kanárik, kardinálisok, inseparable papagályok, zebra-pintyek stb.

Pontosságra szoktatták mindnyáját, de különösen a kisleányt, hogy minden állat megkapja a magáét. A madárkáknek üveg fürdőkádjuk volt, melyet télen kitétek a szoba parkettjére, ahová jól süttött a nap; kinyitották a kalitka ajtaját s kedvteléssel gyönyörködtek benne, amint a madárka élvezettel használta a vízkúráat.

Kutyák is voltak mindig, aprók a szobákban és nagyok az udvaron, a gyermekeket arra szoktatták, hogy az állattal csak a legszebben kell bánni és sohasem szabad kínozni. Így ébresztették, így fejlesztették gyermekeikben a mély kedélyt s a szívj óságot.

Egyszer igazán mosolyra indított Sándor unokámnak egy ötlete: mikor Vácról hozzánk jöttek egy napra, hozott magával egy különös hernyót, kérdeztem, hogy mi a manónak hozta ezt el, azt felelte: „A mi kertünkben, Vácon, már megette mind azt a leveleket, melyek az ő kedvére valók, ide hoztam, itt biztosan fog találni olyanokat”. Az állatkedvelésnek ez már túlzása volt, de megmutatta vele alaposágát, hogy ő már kitanulta azt is, mi ennek a hernyónak a legkedvesebb eledele.

Volt csengetyűs báránycájuk s később szamaras kocsijok, melyen a nagy-oroszi-i szomszéd, gróf Berchtold Miklósnak hasonló korú fiával, Antallal oly sokat kocsikáztak s kit ezen gyermekek legidősebbjével a mai háború golyói kiragadtak a boldog ifjú kor rózsás kertjéből egy túlvilágiba, hol az örömek virágai sohasem hervadnak el.

Hatalmas szép aquariumok is volt.

Alsó-Petényben, nagyon szép, kies otthonukban, hol a kert magas

hegybenyúló erdőben végződik s a hegytetőn levő filagóriához kigyózó út vezet, ebben a pompás levegőben, szabadban többféle testgyakorló mozgást végezve a rómaiak elve szerint: „egészséges testben lakik egészséges lélek”, gyönyörűen fejlődtek a gyermekek. Ehhez járult még, hogy hetenként többször kocsikon kirándult az egész háznép a félórányra levő Bánkra, hol egy nagyon kies fekvésű 15 holdnyi területű tavak van, melyben nemcsak a halászat és csolnakázás kedves örömeiben részesültek és nyertek ügyességet, de a fürdőház melletti fürdésen kívül a szabadban való úszást is gyakorolták kényük-kedvük szerint. Ekkor rendszeren fölpackolták a kocsikat mindenféle élelmicikkel és elképzelhető, hogy milyen óriási mohósággal fogyasztotta ezeket a tó partjára kiterített plaidéken a csolnakázás és úszás által fokozott étvágy.

Szerették, ha a gyermekek folytonosan foglalkoznak a tanulástól szabad időben valami gyakorlati munkával is: az egyik repülőgépeket csinált, a másik rődlit, szánkót, csolnakot. Vettek esztergályozó padot számukra; szép nagy telescopot; mindenfélét, ami az észet és kéziügyességet fejleszt.

Ezek felsorolása után igazán elmondhatom, hogy mint fent mondtam, boldogabb gyermekkorra alig lehetett valakinek, mint nekik. A boldog gyermekkoruk fénye, valamint később az ifjúkoré is, ráveti melegítő világát, ragyogását az egész életre.

Á komoly tanulás mellett már a mi családjunkban is szükségesnek tartottuk a gyermekeknek bizonyos külső csiszolást és a társaséletben fesztelenebb mozgást és biztosabb fellépést nyújtó olyan szórakozásra is alkalmat adni, amely élőképek ábrázolása, klasszikus költeményeknek, drámai jeleneteknek, párbeszédnek jelmezekben való előadásával járt. Olykor kis színdarabokat is adtak elő. Már maguknak a korhű jelmezeknek tervezetése és elkészítése nagyon sok tréfát, leleményességet és ügyességet szerez a gyermeknek.

Gábor vőm a „Csipkerózsza” történetét átdolgozta s a szomszéd családok gyermekeit is belevonták. Nagyméretű színpadot készítettek gyönyörűen megalkotott díszletekkel s a szomszédságukban lakó családokat is meghívták a nagyszabású előadásra. Később Vácon is folytatták ezt, nagy gyönyörűségére a gyermekcseregnek és a nézőknek. Persze bő tápot nyert ezen előadások által a fényképezési kedvtelés is, mert a legkisebb mozzanat sem maradt megörökítetlenül. Akkor a szerető édesapa szemében csillogott az öröm tüze a kedvesnél-kedvesebb képek előhívása és megrögzítése láttán. Most pedig az én édes emlékezésem szedi elő olykor ezeket a képeket, bár egynémelyiknél fájó érzések is vegyülnek lelkem ezen édes pillanatai közé! Az én lelkületemnek van egy olyan mélabús vonása, hogy én még fiatal leánykoromban is — pedig az derűnek és rózsásnak mondható —, de még abban az aranyifjúságban is inkább kerestem a múltat, mint a jövőt, több élvezettel függtem annak képeim, emlékeim.

Lezárulván a gyermekkoruk és elemi tanulmányoknak szakasza, a szülők jónak látták a házi nevelés és tanítás folytatását beszüntetni s az idősebbik két fiúval a gimnázialis tanulást nyilvános iskolában végeztetni. Célszerűbbnek vélték ezt Vácon tenni, hol mégis több van a falusi életből, mintha egész 10 hónapra lennének Budapesthez kötve. Így Vácon vettek tágas kerttel ellátott házat és odaköltözött az egész család, mert gyermekeiktől a boldog családi otthon, a puha meleg fészket nem akarták megvonni.

Rendeztek itt is kedvesnél-kedvesebb élőképeket, apró színelőadásokat, melyeket édesapjuk irt számukra; összehívták vendégül a gimnázium tanárait és jó ismerőseiket. Így fejlesztették bennük szórakozással és tanítással azt az érzést, amely az ember lelkét, szívét otthonához, családjához kapcsolja forró szeretettel: azt az édes érzést, amelyet igazán nem pótolhat semmi a világon! Ezt az ő erényes puritán életmódjukkal tel-

jesen el is érték gyermekeiknél. Nem kíváncsoztak azok sehová, otthon érezték magukat a legjobban s ott teljesen boldogok voltak.

Egy nyári szünidő alatt, mikor vöm testvére, a jó Pista bácsi, Budapest felé menet betért váci otthonukba, csak látja, hogy a kert felé nyíló szobák egyikének ajtaja fel van törve, tolvajok jártak ott. Beljebb kerülve tapasztalta, hogy a betörők sok értékes holmit elvittek, sok ezüstöt, leányom minden „ékszerét, melyek között egy olyan tárgy is volt, melyhez kedves emlékem fűződött; ez egy igen nagy ovál arany médailon 1772-ből, külsején nagyon ízléses nagy monogrammal s kitolható aranyba foglalt elefántsontra festett gyönyörű képekkel. Egyik oldalán dédanyám, Sembery Mária mellképe teljes díszben s haj porozott magas frizurájában egy kis rózsaszín rózsával, amely, úgy hallottam, hogy egyesületi jelvény volt, a másik oldalon dédapám, Sturmán Márton arképe, szintén haj poros hajjal, égszínkék cobolyprémes díszmagyarban. Ezeket kívül elvitték az ő összes rendjeleit a miniatűrökkel együtt: Szt. István-, Lipót-rend, porosz vörös sasrend, orosz Szaniszló, török medsidie, olasz vaskorona és szerb Takova rendeket.

Mikor már az egyetemi évek következtek, akkor Vácról beköltöztek Budapestre, a Borz-utcai családi házba, hogy még ott is mindig közelükben érezzék a fiúk az otthonnak őrző és áldott melegségét! Ebben az időben kérdeztem én Pistit, hogy kik lesznek tanárai az egyetemen, érdekelt tudni, mert sokat ismerek az egyetemi tanárok közül. Lenke leányom ezt meghallotta a szomszéd szobában és berohant hozzám: „Édesanyám, valahogy ne ajánlja Pistit, ő a maga erejére támaszkodjék, maga érdemelje ki igyekezetének eredményét!” Ilyen formát mondott egy olyan fiúval szemben, aki mindig mindenben végig kitűnt tehetségével, szorgalmával és kötelességtudásával. Én egészen ártatlanul semmi egyebet sem akartam kérdéssel elérni, mint hogy érdekelt az, hogy szeretett unokám kiket fog hallgatni az egyetemen.

Három fiú volt a családban, én a magam részéről nagyon természetesnek találtam volna azt, hogy egy erősen katolikus érzületű családnál az egyik fiú számára a papi pályát válasszák, ahol, ha tehetség és rang együtt van, oly nagyon könnyű a fényes előmenetel, hiszen hallottam egy rokonomtól, hol szintén több fiú volt, hogy atyját rá akarták beszélni, hogy a papi pályára lépjen két fia s azt mondták, hogy garantírozzák, hogy 36 éves korában mind a kettő püspök lesz; de nem léptek erre a pályára. Vöm, akiről föltettem, hogy ehhez kedve van, azt mondta: „Semmiesetre se legyen pap az ő egyik fiából sem, mert a papi pálya nem részesíti a férfit a családi élet boldogságában. Egyik fiúkat sem szeretnék, hogy erről lemondjon. Éppen úgy nem kívánták gyermekeim a katonai pályára való lépést sem fiaiknál. Ezt mint életpályát igen üresnek és tétlennek tekintették.

Vömet és fivérét a testvéri szeretetnek csaknem példátlan melegsége forrasztotta össze. Utolsó napjaiban is ezen kéréssel fordult övéihez: „El ne hagyjátok Pistát!”

A Révay Lexikonban olvastam családjáról és róla a következőket:

Andreánszky, örökös főrendiházi tagsági jogosultsággal bíró magyar bárói család, lipótszentandrás előnévvel. Liptómege legrégebb családjának egyike. A közös ős az 123039 között említett Hank-Polku de villa Mogorfalu, kinek fia Detrik, 1285 körül említettik. Lőrincnek nevű fiától pedig az A. család veszi eredetét. Lőrinc fia András és Pál, már szentandrás előnévvel említettnek 1357-ben. 1578 a család lipótszentandrás előnévre új adományt kapott. A család szakadatlan leszármazása a XV. században élt A.-tói hozható le. A család nemesi és bárói ágon él. Bárói rangot (osztrák) 1868 júl. 13-án A. Sándor (szül. 1802 máj 7., megh. 1879 szept. 12-én) v. b. t. tan., nyűg. államtanácsos, volt pozsonyi főtörvényszéki elnök nyert a Lipót-rend középkeresztje alapján. Feleségétől, Moissfalvi Gyurcsányi Annától születtek István és Gábor fiai 1875

okt. 5. magyar bárói rangot nyertek. Közülök István (szül. 1843. ápr. 13.) nyűg. államtitkár Gábor (szül. 1845. jun. 23., megh. 1908. május 19-én Alsópetényben) a politikai élet terén működött. 1883. a főrendiházban a keresztények, és zsidók közötti házasság ellen nagy beszédet mondott. 1884-ben antiszemita-párti programmal képviselőnek választott meg, később a mérsékelt ellenzékre ment át. 1891. ápr. 28-án nőül vette Rudnay Lenkét, Rudnay Józsefnének, az „Orsz. Nőképző Egyesület” elnökének leányát, Veres Pálné unokáját. A bárói címer kék mezőben, zöld halmon aranyfészekben ülő, kiterjesztett szárnyú három fiókját vérevel tápláló pelikán, fölötté a pajzstőben három egymás mellett álló hatágú csillag. Sisakdísz ugyanaz a pelikán, takarók kék-ezüst, kék-arany, pajzstartók két arany oroszlán. A család történetére v. ö. Makay Dezső. Két régi család. A lipótszentandrászi báró és nemes A. család. Turul. 1887. évf. és Majláth, lipótmezei törzsökös családok 1526-ig, Turul 1890. évf.

A régi időkben igen nagy ritkaság volt a vegyesházasság, mindenik hitfelekezet a saját egyházához kívánt tartozni és arra törekedtek a szülők, hogy házasulandó gyermekeik ugyanegy templomba járjanak.

Mint már említettem, mikor már nagyjából készen voltam „Emlékeim” föl jegyzésével, nagy érdeklődéssel kívántam más ilyenféle munkákat is átnézni, míg ellenkezőleg előbb óvakodtam ettől, nehogy befolyásoljanak feljegyzéseim megírásánál. Így vettem kezembe legeslegelőször a költői gróf Teleki Sándor ezredesnek rendkívül kedves és érdekes feljegyzéseit és a Lónyay Jánosnéról szóló könyvet, melyet leánya, Etelka állított össze és belepillantottam, de csak úgy futólag, a Pulszky Ferenc „Életem és korom” című munkájába is. Tekintetem arra a lapra esett, amidőn ő Bécsben időzött ifjú korában s ott megismerkedett nagyműveltségű későbbi feleségével, Walter Terézzel, kinek rövidesen vőlegénye is lett. Midőn ezt közölte édesanyjával, ez megírta neki, hogy erre a hírre atyjának első kérdése volt, hogy vajjon fiának választottja ág. ev. hitvallású-e? A többire nézve nincs kifogása, de ez határozott kívánsága. Amint édesanyja közölte férjével, hogy bár nem ágostai, de protestáns, ekkor megnyugodott. Látszik ebből is, hogy abban az időben mennyire idegenkedtek az emberek a vegyes házasságoktól. Kétségkívül nem is kívánatos ez, de azért számtalan példát látunk a mai időkben, midőn a vegyes házasságok nagyon is gyakoriak, hogy a valláskülönbség a házas-társak között és a családi életben nem szokta megzavarni a jó egyetértést. Igaz ugyan, hogy az a törvény, mely hosszabb ideig érvényben volt, hogy a gyermekek közül a fiúk az apa, a leányok az anya vallását kövessék, nem volt a legjobb hatással. Tudok családot, ahol abban állapodtak meg a szülők, abból a szempontból, hogy a gyermekek ne legyenek kétféle felekezetűek, hogy ha az első gyermek fiú, úgy az apa vallása, ha pedig leány, akkor az anya vallása szerint legyen nevelve valamennyi gyermek. Mások ismét azt tartják, hogy úgy van legjobban, hogy annak vallását kövessék a gyermekek, kinek nevét viselik.

Fiatal leánykoromban elterjedt olvasmány volt az a könyv, melynek címe der Freiherr v. Sandau. Lelkésünk, Zelenka, elhozta azt édesanyámnak. A vegyes házasságoknál a papi befolyásnak a családi egyetértésre békéltető hatását kívánta ostorozni. Egy felnőtt leánjról van benne szó, kinek anyja protestáns volt. Rajongással szereti édesanyját. Gyóntató papjának befolyása által egészen szerencsétlennek érzi magát és boldogtalanná teszi őt az a tan, hogy az ő édes anyjának bármilyen jó és nemes is, el kell kárhoznia, nem lehet részesévé a menyország boldogságának, mivel hogy az protestáns.

Tudok egy esetet, hol a protestáns feleség megváltoztatta vallását s utóbb olyan vakbuzgó lett, hogy térden csúszott a templom körül és a templom lépcsőzetén, pedig hát nem nagyon üdvös dolog megváltoztatni a vallást, melyben nevedik valaki, mert azután rendesen nem

lesz igazi híve sem annak a vallásnak, amelyet elhagyott, sem annak, amelybe áttért és úgy vélem, hogy a vallásosságnak igazi, békés, megnyugtató és boldogító erejét elveszíti lelkéből. Jó atyám tanított volt meg Janus Pannonius latin versére:

Romulidae Cannas Varnam ego cladea no tavi
Discite mortales non temerare fidem.
Cannai harc Rómát, engem vete Várna veszélybe,
Ember, hited el nem hagyni, belőle tanuld!)

Emlékezem jól arra az időre, mikor nagy lelkesedéssel hozták a polgári házasság törvényét. Én nem tudtam rajongani érte soha és úgy vélem, hogy az akkori nagy lelkesedés nagyon lelohadt s bebizonyult, hogy az nem volt egyéb, mint szalmaláng.

Nagy örömemre szolgál azonban, hogy az, amitől tartottam, nem következett be, hogy a polgári házasságnak kötelező volta folytán csökkenni fog, sőt talán el is fog maradni az egyházi szertartás és nem fogják kívánni a házasulandók, hogy a templomban kérjék Isten áldását frigyükre. Szóval, hogy ridegebbé fog válni a házasságkötés külsősége.

Jó, kimondhatatlanul jó érzést kelt bennünk, ha sikerült valakinek sorsán enyhítenünk. Csak egy példával kívánom ezt illusztrálni. Egy ízben egy úrnő, aki egykor nővérel egy nagyon kiváló leánynevelő intézet tulajdonosnője volt, fölkért engem, eszközölnék ki számára valami kegydíjat, mert az ő idejében nyugdíjról még nem volt szó. Megöregedett, beteges és nem igen bír megélni. Lépéseket tettem mindenfelé és egyszer elpanaszoltam Mikszáthnak is, hogy milyen nehezen megy ennek elérése; ő azután elment közoktatásunk akkori nagyérdemű miniszteréhez, Wlassics-hoz, elmondta neki, hogy: „csak nem hagyhatják éhezni azt, aki a nagyanyáinkat nevelte” és meglett az eredmény: eléggé szép kegydíjat kapott. El lehet képzelni, milyen örömet éreztem efölött. Néhány rövid év múlva meghalt a már ekkor is nagyon öreg úrnő. Halála után pár hétre bejelentette magát nálam a főváros egyik előkelő ügyvédje, kinek anyja az elhunytnak nővére volt és elmondta, hogy én neki valami kegydíjat eszközöltem volt ki, fölkért, hogy számítanom ki, minő összegben részesült a megboldogult, hogy ő azt kamataival együtt az Orsz. Nőképző Egyesületnek ajándékozhatta. Hát nem volt ez még a nagy örömon kívül nagyon szép jutalom is! Úgy éreztem, hogy ezt a napjainkban igen ritkán előforduló nemes cselekedetet illik, hogy itt is megemlítsem hálás köszönetem mellett.

Az emberek egyéniségének alapvonásai — amint mondani szokás, hogy a szög kibújik a zsákból — rendszerint mindig elárulják magukat, pl. aki göggel van eltelve, annál ezen rút tulajdonság minden alkalommal jelentkezik. Sokszor még a saját családjának általa bármennyire szeretett tagjainál is előtérbe jut, ha azok szenvednek is alatta, még sem tud magán uralkodni; ez olyan tulajdonság, amely bennünk méltó felháborodást és ellenszenvet ébreszt. Ha emellett az illető túlságos értéket tulajdonít a külsőségeknek is, úgy szinte gyűlöletünket ébreszti föl. Ugyanis képes elítélni valakit, aki különben kifogástalan, derék ember, csak azért, mert manierjai nem eléggé finomak, pld. ha az étkezésnél nem sajátította el eléggé az illem magasabb szabályait. Az angol úgy hallottam, hogy ha látja, hogy valaki a halfogyasztásnál kést is használ, azt teljesen elítéli.

Szép, nagyon szép a finom modor, de azért nem szabad felednünk, hogy az úgynevezett „Klumpen Gold” mégis csak arany marad és az értéktelen üveggyöngynek csillogása ne vezessen bennünket tévútra. Ahol gög az alapvonás, azzal karöltve jár a keménység; akinél pedig a szívjóság a túlnyomó, ott a lágság, az engedékenység szokott a vezető érzés lenni mindenben.

A mi rokonságunkban, ha egyik-másik nagyon takarékos, talán fősvény is, még akkor is bizonyos úri gavalléros gondolkozásnak jelét adja minden cselekedetében. Fajunknak bizonyos nemzeti vonása ez. Minden-

kor hajlandóbbak vagyunk a saját megrövidülésünket elviselni, mint tudva megrövidíteni más valakit. S ha valamely kijátszást vagy megcsalást tapasztalunk magunkkal szemben, akkor is távol van tőlünk, hogy arra gondoljunk, hogy azt adandó alkalommal jó lenne visszatörölni; ennek az érzéke teljesen hiányzik belőlünk.

Tapasztaltam nemrég, hogy ahol a vélemények, a nézetek, a természetek nagyon különbözök, ott kerülni kell a vitatkozást, mert ha nagyon belemélyedünk, rendesen élesebb kifejezésekre ragadtatjuk magukat mindkét oldalról, ami többnyire keserű érzéseket okoz és elidegenedést hoz létre amellet, hogy a szívét rossz érzésekkel tölti be, bizonyos hidegséget és egymás irányában bizonyos eltávolító érzelmeket támaszt. Jól mondja Palágyi M., hogy „ha valakit ellenségünknek tartunk, attól még az okos intelmet sem fogadjuk el.”

Tapasztaltam azt is, hogy ha valaki szívünkön mély, fájó sebet ejtett, lelkünk nyugalma fölzavarta, azt megbocsátani lehet, de elfelejteni? — ez még a legnemesebb embernek is csak nagyon ritkán és nagyon nehezen sikerül.

Ha valaki lerombolni, összetiporni szeretné azt, mi életünknek értéket ad, az nemtelen cselekedet, mivel és abban a pillanatban, amidőn ezt teszi, kegyetlen és szívtelen; ha máskor talán jószívűnek ismerjük és valójában az is.

Vannak kifejezések, melyek mint a marósav eltörülhetetlenül vésődnek be az üvegbe, vagy mint a tetovírozás megmarad örökre a testen, úgy vésődnek be ezek a kíméletlen szavak a mi szívünkbe, emlékezetünkbe, fájdalom, elmúlhatatlanul!

Milyen különös is, hogy a valódi hivatás az ember lelkére milyen mély benyomást tud tenni, úgyszólván átalakítja lelkét és kedélyét. A betegápolást tartom én a hivatások, a foglalkozások egyik legnehezebb, legerhesőbbjének. Úgy hallottam, hogy Amerikában ez a legjobban díjazott kenyérkereseti ág, de természetesen és nagyon indokoltnak is tartom. Kivételes állapot az, ha a nők csupa önfeláldozásból, hazafias fölbuzdulásból önként oda állanak a hadikórházakba sebesült testvéreink szenvedéseinek enyhítésére. De azt meg már alig tudtam megérteni, hogy egy Bencsik Claudia, csupa nemes felebaráti érzésből, ezt a — szerintem — legnehezebb hivatást választotta és amikor a posta meghozta a darócból készült cipőket és az irgalmas néne szerzetesi ruháját, ujjongott örömeiben.

Évek múltak el azóta már, ő igen magas polcra került, mert az irgalmas nővérek magyarország rendházainak élén álló két főnöknő egyike.

Ehhez hasonló hivatást érző eset az én unokámé, Marschall Margité, aki tisztán lelkesedésből és emberbaráti szeretetből a Vöröskereszt egyik hadikórházában már hosszabb idő óta ápolt Budapesten is, Laibachban is, ahol magyar ápolónők még akkor nem voltak. Ápolónői képesítéséről dicséretes oklevelet és kitüntetést is nyert, most pedig a Vöröskereszt meghívására a főnöknői állást foglalta el Cervignano tábori kórházában, boldogan, hogy ápolónői hivatásában továbbra is tevékenyen működhetik.

1909. év őszén nyílt meg a váchartyáni villamos vasút, mely már négy év óta készülődött, végre a „Phoebus” társaság igazi komolysággal hozzáfogott létesítéséhez.

Eddigél már vagy négy ízben méregettek, rajzolgattak a tervezgetésen több év óta, de mindig abbamaradt. Most jöttek a társulat megbízottai, hogy mennél több részvényt tudjanak elhelyezni és az egyes községektől mennél nagyobb hozzájárulást biztosítani.

Mi idejekorán kijelentettük, hogy a birtokunkon keresztül vezető pályatest részére ingyen engedjük át a szükséges területet, ha az állomást hozzánk közel, a mi tagunkon fogják létesíteni. Ezt nem csupán a saját érdekünkben valónak tartottuk, de népünk érdeke is azonos volt ezzel, mert a gazdák földjei mind azon a tájon vannak s gondoltuk, hogy a vasút létesülte után nagyobb mérvű kertészet fog kifejlődni s a gazdák

termesztményeiket a termelés helyéről egyenesen könnyűszerrel vihetik az állomásra.

Télire Budapestre mentünk; egyszerre csak híre járt, hogy már téglát hordanak a falu túlsó végére, hová az állomást tervezik. Amint erről értesültem, rögtön elmentem a kereskedelmi minisztériumba, hogy attól, akinek hatáskörébe tartoznak ezek az ügyek, kellő felvilágosítást nyerhessek. A legnagyobb előzékenységgel megmutatta nekem az illető a térképeket, hogy bizony azon már segíteni nem lehet, mert már meg van állapítva az állomás helye s minden aszerint van beosztva. Kérdeztem, hogy ha Kossuth Ferenc miniszter úrhoz adnék be kérvényt, ő vajjon megváltoztathatná-e ezt? Azt felelte, hogy bizony ez most már elkésett, ezen még ő sem segíthet. Ekkor levélben fordultam a miniszterhez és megkértem, hogy ha már az állomás nem a mi birtokunkon lesz, úgy lenne szíves engedélyezni azt, hogy létesülne ott legalább is „föltételes megálló.” Rövid idő múlva nagy örömet szerzett nekem Gönczy Béla egyesületi titkárunk és pénztárosunk, aki főfelügyelő az államvasutaknál, levelében e szavakat írva: Most értesültem a hivatalban, hogy Váchartyán az állomáson kívül még egy rendes megállót kap „Rudnay-kert” néven.

Ez a hír nekem rendkívül nagy örömet szerzett. Tudom, hogy az én jó férjem is nagyon örült volna ennek, de egy hónappal ezen vasútvonal megnyitása előtt több hónapi betegeskedés után elment ő is oda, hová egyetlen fiunk, aki már oly sok évvel megelőzte őt. Férjemben kihalt a Rudnay-család protestáns ágának utolsó ivadéka. Amint mondani szokás, hogy a nemesi címert lefelé kell fordítani, ha egy család kihal, ez most a protestáns ágnál megtörtént. Már több száz év óta mindig csak egy fiú tartotta fenn ezen ág folytatását; vagy csak egyetlen fiú volt, vagy elhaltak mellőle a fivérek. Férjem édes atyja, Dénes, egyetlen gyermek volt, férjem mellől Dénes és Sándor elhaltak s férjem előtt a mi egyetlen fiunk: József.

Helyénvalónak találom, hogy itt följegyezzem azon dolgokat, melyeket nagyon sok év előtt Rudnay Jusztin tollbamondása után gondosan följegyeztem ezen család érdekes történetéről és a vele összefüggő eseményekről.

Legyenek ezentúl „Emlékeim”-ben följegyezve és az utánam jövők által is kegyelettel megőrizve.

Azért óhajtottam mindezekről közelebbi adatokat szerezni, mert egyrészt nagyon érdekelték és másrészt, mert attól tartottam, hogy azok teljesen feledésbe találnak menni, ha a két igen öreg úr, Rudnay László és Jusztin már nem fognak élni. Az utóbbi különösen nagyon sok adattal rendelkezett, ezért 1898-ban útnak indultam Rudnó vidékére egy zimankós téli napon, hol már vagy tíz éve nem voltam. Magammal vittem Poesz Ilona kisasszonyt, aki gyenge szemeim miatt minden írivalómat végezte és ha olykor nagyritkán akadt egy-egy szabad órácskám, akkor fel is olvastam nekem. Azért vittem őt magammal, hogy mindent följegyezhessek amit ezen öreg uraktól hallani fogok, mert gyenge szemem miatt erre nem voltam képes.

Útközben erős havazás állott be, úgy hogy sok helyen egy-két órát vesztetelt a vonat.

Végre elérkeztünk Nagybilicre, hol egykori szomszédnóm, Giczy Anna Birly Lajosné lakott. Nagyon érdekelt az egész útvonal, mert körülbelül valamennyi falut érintette a vonat, amelyen régen — 33 év előtt — kocsin utaztam át az esküvőm után.

Kisbilicen örömmel láttam azt a kis fürdőhelyet is, melynek bérlője férjem egykori inasa volt; majd a kis szőlőhegy tűnt fel, mely fölött Sembery Józsefnek sir ja van és síremléke áll. Én amint említettem, nagyon fiatal asszony koromban ehhez a sírhoz zárandokoltam s onnan küldtem fohászomat a Mindenható nagy Istenhez, engedné meg, hogy teljesüljön azon óhajtatásom, hogy szüleim közelébe költözhessem.

Nagybilicen rendkívül kedvesen fogadtak és sok-sok régi emlék újult fel beszélgetésünk közben.

Onnan Privigyére mentem, hol szintén sok érdekes dolgot hallottam Rudnay Lászlótól, férjem öseiről; azután Divékujfalura, mely a Rudnay-család második előneve. (A harmadik Kisbossány, de azt nem igen használja a család.) Divékujfalun lakott Rudnay Jusztin, aki ifjú korában magyar gárdista volt Bécsben s utóbb a szabadságharcban tényleges részt vett és teljes életében a leglelkesebb hazafiak egyike volt. Rudnay Jusztinnak adta volt egykor kölcsön férjem azt a két piros bársonyba kötött, gyönyörű írással pergamenre írott diplomát, melyek egyike gróf Ujfalussy Károly apjára vonatkozik, III. Károly király által aláírva.

A másik pedig arról szól, midőn Ujfalussy Károlyt grófi rangra emelték Mária Terézia aláírásával; a címlapon fönt a Mária Terézia medaillon-alaku gyönyörű szép aquarell arcképével. Mind a kettő albumszerű diploma; díszes tokban függő pecséttel ellátva. Remekműnek mondható mindkettő.

Ezen féltve-féltett két családi ereklyét már évekkel ezelőtt visszakaptam Rudnay Jusztintól. Kérésemet a legnagyobb előzékenységgel teljesítette mondván: „a család jeligéje: „Omnia si perdas, sed famam servare memento.” (Ha mindenedet elveszted is, csak jó hírnevedet őrizd meg!) Csak nem lehet képzelni, hogy bármennyire örülnék is, ha ezen két könyv az én tulajdonom lenne, hogy én, ki szintén a Rudnay nevet viselem, ellentmondásba juthatnék őseim ezen gyönyörű jelmondatával. Hiszen csak kölcsönbe kaptam egy időre ezen diplomákat.”

Egy közös törzsből két ágra szakadt a család, az egyik: rudnói és divékujfalusi Rudnay, a másik: divékujfalusi és rudnói gróf Ujfalussy.

Ügy volt a családi törvény, hogy amelyik ág előbb halna ki fiú ágban, annak minden vagyona a másikra fog átszállani és nevét, címét is átveheti a másik ág.

Most én *előbb* a Rudnay-családdal kívánok foglalkozni, melynek címere terebélyes bükkfa alatt medve s fent a sisakdíszben egy másik medve, amely két hátsó lábán áll. Ezek a dupla medvés címerek a legrégebbek, „de ursina” néven ismeretesek.

Meg van írva, hogy a Rudnayak a *primae occupationi*, vagyis a honfoglaló családok közül valók.

A Rudnay-család a királyi kamara levéltárában levő okmányok szerint Szent István király alatt 1019-ig viszi fel leszármazását.

Mikszáth ugyan azt írja egy helyen: „Olyan a családi történelem, mint egy mélységes tó, aki belenéz, aki belemereng, ha nincs erős feje, megszédül.” Dacára ennek, én azt tartom, hogy a hazaszeretettel nagyon szoros kapcsolatban áll a mi vérrel szerzett hazánk történetének a szeretete is, annak egyes lapjait pedig az egyes családoknak viselt dolgai és a nemzeti érdekek körül szerzett érdemei képezik.

Amely családnál ez a történelmi lap tiszta és fényes, az megérdemli, hogy utódai nemcsak igaz tisztelettel gondoljanak annak múltjára, de kötelességszerűleg serkentse őket ez a dicső múlt minden cselekedetük mellett nemes és jó honszerelmet ápoló érzelmekre és cselekedetekre. Ilyen család a férjem családja, tehát kötelessége, hogy az ősök által elfogadott jelige értelmében éljen: „Omnia si perdas, sed famam servare memento.”

Nagyon igazat mond Mikszáth, midőn a „Különös házasság” c. regényében ezeket írja: „A magyar nemesség bölcs politikai intézmény volt a maga idejében. Az volt a vérgyűjtő medence. Ha valaki tekintélyre tett szert bármily téren, vagy valamely tőkét összegyűjtött, akár szellemi, akár anyagi, ami erőt reprezentál, lett légyen az oláh vagy német, rögtön bevették a sáncok közé, hogy ami erő van, belül legyen. Azért bírt ez a nemzet olyan sokáig fönmaradni. Mert aki künn tehetett volna valamit ellene, azt ölbe vitték be maguk közé. Künn a gyengeség, tehetetlenség maradt. Bölcsök voltak ezek a mi öregeink, meg kell adni. És ne köpdössetek, kérlek, ti demokraták azokra a megfakult, megvedlett öreg címerekre. Mert ereklyék. Ezekből az apró címerekből volt rakva az a barrikád, mely biztosítja annak a nagy, szent címernek a sérthetlenségét, melynek négy ezüst

pólyájában, a folyamaiban ti reméltek egykor halászni s hármias halmára oda álmódjátok a szabadkőmivesi vakoló kanalát. A magyar nemesség nem volt puszta, rideg fal, mely elkülönzi a kiváltságos osztályt a néptől. Kapu volt rajta, nagy, széles ívvel, hogy minden érdem beférjen rajta.”

Az én történelem tanárom azt mondta volt, hogy a *nemesség* a nemzetnek elsőszülött fia, legnagyobb értéke. Mindenkor a nemesség mentette meg a hazát.

Férfjemben a magyar nemesség alapvonása — noblesse oblige — teljes mértékben megvolt; benne a legtisztább magyar úri becsületesség volt megtestesülve. Ha valahol érdekösszeütközésről lehetett szó, a legnagyobb gavallérosággal mindig inkább ő húzta a rövidebbet, csak hogy valamiképp mást ne érjen igazságtalanság. Ritka becsületességéhez páratlan jószívűség is járult. Ha valakit hűtlenséggel vádoltak, ő mindig hajlandó volt inkább szemet hunyni, mint a büntetés szigorához fordulni.

Mindenkinek őszinte rokonszenvét tudta megnyerni, nyájas, előzőkeny modorával s mikor Nyitra vármegyéből ide költöztünk, elhalmozták mindenféle megtisztelő állásokkal, ő csak némelyiket kívánta elfogadni.

Valahányszor Vácról a Budapestre vezető állami országúton kocsihozom, amely a váci honvédelméltől a fővárosba a nyugati pályaudvarig vezet, mindenkor eszembe jut és kellemesen gondolok rá, hogy ezt az utat — elkészültekor — férjem adta át a közforgalomnak a 60-as évek közepén.

Férfjemben legkisebb mértékben sem volt kifejlődve az a tulajdonság, melyet Mikszáth „akarnokság”-nak nevez s a stréberséget érti alatta.

Jól emlékezem, hogy egy ízben Budapesten fölkereste őt egy Medveczky nevű úr, felajánlván szolgálatait, hogy összeszedi a kamarássághoz szükséges adatokat számára a nyitrai káptalan levéltárából stb., erre férjem azt felelte: ő nem fektet súlyt a kamarásságra, hiszen ő anyai ágon is be tudja bizonyítani legalább 400 éven keresztül nemesi származását.

Mikor férjem ezt elmondta nekem, akkor még én sem törődtem ezzel, de később láttam, hogy a világ, az emberek mennyit adnak külsőségekre s a mások szemében minő értékkel bír az ilyesmi. Gyermekkoromban oly ritkaság volt a kamarási cím, nem kaptak rajta; most pedig itt, ahol én lakom, csaknem minden a szomszéd faluban lakó birtokos viseli már ezen címet; de nem is hinné az ember, hogy még üzleti szempontból is; a kereskedők szeretnek kamarásokkal való üzleti összeköttetéseikre hivatkozni. Nekünk magyaroknak éppen az a nagy hibánk, hogy üzleti érzékünk legkevésbé sincs kifejlődve és ezért egy másik faj emelkedett felül a tősgyökeres magyar faj fölé.

Tapasztalhatjuk lépten-nyomon, hogy nemcsak társadalmi tekintetben, de máskülönben is vannak a kamarásságnak előjogai. Nem is csodálom a mai világban, midőn pénzen majd *minden dm* megszerezhető, csak egyedül talán a kamarásság *nem*. No de kötve hiszem, hogy még itt is nem fordulnak elő egyes olyan esetek, hol egy-egy előd származásának bebizonyítása mellett szemet nem hunynak az annak megítélésére hivatott közegek. A mai világra bizony ráillik a közmondás, hogy „Nem mind arany, ami fénylik.” Ennélfogva többször jutott már eszembe, hogy talán mégis kár volt férjemnek csak olyan félvállról venni Medveczky felszólítását.

De most veszem észre, hogy hová barangoltak el gondolataim, hiszen én a Rudnay-család történetével akartam foglalkozni.

A hercegrímás Rudnay Sándor I. Ferdinánd magyar királyhoz intézett folyamodványában azt mondja: „Születtem ősrégi magyar nemzetségből, amely a honfoglalás idejében jött Magyarországra és a hazát elfoglaló vezérektől nagy birtokokat nyertek, városokat és területeket a Zobor hegytől a Fekete-erdőig (Rudno-Lehota).”

Amidőn, mint az okmányok mutatják, hosszúságban és szélességben sok mértföldnyi területtel bírtak (Turruch, Deveh et Bassan) a Zobor-hegytől Nyitra városa mellett egészen Nyitra vármegye legfelső széléig. Szent István király őseit Nyitra vármegye főispánjává nevezte ki.

Éppen most találtam egy latin okiratot, melyből ezeket idézem: Comes Akus de Devech et Bassan ex quo illustris familia Rudnay ana, Újfalusyana de Devék-Ujfalú, Rudna et Bassan. Carolum comitem de D. Újfalú in sexu masculino deficientem 1768 cajus bona collateralis epis linea de Rudna et D. Újfalú virtute curialis adjucationis consecuta est A.l 808. mediante executione. Gabriellám de Dévék-Ujfalú nuptam B. Josepho Splény sacrae coronae conservatori.

Rudnay Lőrinc a XV. század elején Zsigmond király főpohárnokmestere volt. Vitézségéért s a királyhoz való hűségéért pallosjogot nyert 1415 dec. 15-én. Úgy hallottam, hogy Nyitra megyében még a Pálffy-családnak volt ilyen pallosjoga.

A rudnói völgyben egy dombon, közel az országúthoz még most is látható egy 17 méter átmérőjű kört képező kőfal, melyből két kőoszlop mered ki, ez — mint mondják — az egyetlen még meglévő akasztófa az országban. Zordonan áll ott, hirdetőjeként az egykori nemesség nagy hatalmának, amelyre az nem tekinthet, mint szégyenletes emlékre, de sőt büszkeséggel; hiszen a magyar nemesség 1848-ban önként lemondott minden előjogáról s mint kardbojtját leoldott tiszt önként oda állott a közvitézek sorába.

Lőrinc a konstanzi zsinatra is elkísérte a királyt kétszáz magyar nemessel.

Fia, Márton mester 1405-1424. Zsigmond király udvari titkára.

Rudnay Ádám 1440-1445 körül a felsőmagyarországi, vagyis a dunán-inneni fölkelő hadsereg nemességének főparancsnoka volt.

1660 körül két ága volt a családnak, az egyik katolikus, a másik protestáns. A protestánsok kivándoroltak Törökországba Bethlen Gábor alatt és csak akkor bocsátották őket vissza hazájukba, mikor ígéretet tettek az uralkodónak, hogy áttérnek a katolikus hitre jobbágyaikkal együtt, amikor elkobzott birtokaikat is visszakapták.

Rudnay Gergely és Rudnay János vértés ezredesek; ez utóbbi cs. és kir. kamarás, 1808-ban a gróf Ujfalussy-család kihaltából származott családi háborúban a vár ostroma alatt elesett.

Rudnay Sándor 1819-ben Magyarország hercegprímása lett.

Beiktatási ünnepélyén az esztergomi gyógyszerész transparentjére ezt írta: „Sohase szorulj rám!” Az egykori gyógyszerész ezen jóízű kedves ötletét Markovics váci kanonoktól hallottam.

Van a Rudnay-család levéltárában 13 darab Árpád-korbeli okirat, ezekből világosan kitűnik, hogy a Rudnay-család ősei, mint az első honfoglalók jöttek Magyarországra a vezérekkel. Van okirat, mely ezen családnak az Árpádokkal való rokonságát bizonyítja.

Rudnay Péter, férjem nagyatyja nem sokat gondolt nagy kiterjedésű birtokainak kezelésével. A rudnói uradalmat tizenhat falu képezte, melyek közül Valaszkabela egy négyzetmértföld kiterjedésű volt. Jártam ott egy ízben, éppen vasárnap volt s a nép ünnepi öltözetben épp akkor jött ki a templomból. A női viselet annyiból volt igen érdekes, hogy apraja-nagyja fehér ruhát viselt, fejükön sajtáságos fejdísz, fehér keményített olaszos kalapformát, mely arcukat festőileg beárnyalta és valamennyi sárga, jó széles hímzett sávval volt díszítve, ugyanilyen sáv vonult végig fehér ingvállukon a válltól kezdve a kézfejjig.

A faluk neveinek mindegyikére bizony már nem emlékezem, köztük voltak: Lestyén, Rudnó-Lehota, Szomorfa, Jeskofalu, Kristyánfalu, Csavoj, Kosztofnafalu, Sútoc, Divék, Lomnic, Dlízény, Dobrocsna.

Csavojon is voltam ezen alkalommal, hol nagy fűrészmalom volt, utóbb Thonet németországi nagyiparos, aki Keglevich Istvántól Nagyugrócot megvette, készíttetett az itteni erdők faiból évente sok ezer u. n. Thonet-széket, melyeket Zanzibarba is szállíttatott. A nagyugróci gyárban hallottam, hogy a fának métermázsáját addig kell főzni, amíg annak súlya 18 kg.-ra apad, akkor azután kívánat szerint hajlítható.

Amikor ott jártam, abban az időben kezdtek már a székek nádfonatú ülését fölcserelni bőrszerű utánzattal, amelyhez anyagul tehéntúrót és marhavért használtak. Az egész vidék tehéntúrója ezen gyárba vándorolt. Csavoj népe különben annyira szegény, hogy amint a család egy felnőtt taggal szaporodik, éjjeli pihenőjéül egy-egy szál deszkával szélesbítik meg az alvóhelyet.

Még élő szemtanuk beszélnek, hogy férjem atyja, Dénes tárcájában mindig 12.000 forintot hordott magánál, mondván: „Sohasem tudhatja az ember, mi éri, azért ennyit mindig tartok magamnál.” Jótékonyágait, melyeket nagymérvűleg gyakorolt, csakis azon összegből fedezte, ami ezen felül volt nála. Négyes fogatának bakján vadászöltözetű cselédség ült. Feleségének külön négyesfogatot tartott, melynek cselédsége magyar libériát viselt.

Volt idő 1863-ban, midőn német libériába bujtatták az urak cselédeiket, mondván: *ők magyar ruhában járnak, járjon az németben, akiknek ők parancsolnak.*

Pázmán Péter idejében a család legtöbb tagja áttért a katolikus hitre, egyedül csak férjem ága maradt meg protestánsnak.

Divékujfalun az öreg Rudnay Jusztinnak házában voltam szállva, kinek felesége Baselli bárónő volt. Sok érdekeset beszélt a Baselli-család olasz származásáról, a többi között azt is, hogy az a telek, melyen Rómában a Szent Péter-temploma épült, eredetileg a Baselli-családé volt. Sok érdekes régi tárgyat láttam nála, többi között annak a katonatisztnak arcképét is, aki nagybátyja volt s kinek II. József császár rendeletére az a feladat jutott, hogy a jezsuita-rendet kiűzze Ausztriából.

1768-ban gróf Ujfalussy Károlyban kihalt ezen nemzetség ujfalusi ága. Egyetlen leánya, Gabriella, báró Splényiné minden erejével ellentállott a Rudnay-ág jogos álláspontjának, hogy birtokba vegye a vagyont, az ujfalusi uradalmat.

Rudnay Jusztin tollbamondása szerint jegyeztem fel a következőket: A divékujfalusi egyik kastélyt Rudnay Mátyás építtette a XV. században, melynek kápolnája az egyetlen katolikus templom volt a 18-ik század közepén az egész vidéken. Hosszú útról, néha több napi járóföldről jöttek ide a hivek a vasárnapi istentiszteletre. Ezen kastélynak négy bástyája volt. Földalatti tömlőcei voltak és földalatti folyosói, melyek kivezettek az erdőbe. Rudnay Ádám gróf Nádasdy Jasik nevű ügyvédjével (tornamegyei) jó mélyen behatoltak egy ilyen földalatti folyosóba. De egészen az erdőig nem mehettek, mert a fáklyák elaludtak, a föld omladozni kezdett, de találtak benne egy páncélos vitéz csontvázán kívül buzogányokat és régi fegyvereket, melyeket Rudnay Pál és Ádám 1830-34 körül a Nemzeti Múzeumnak küldtek.

A másik kastély (Ujfalussy Pál-féle) épült 1570 körül. A vár körüli bástya lőrészekkel volt ellátva 1200 emberre. Három ágyúja kerekeken állott, abban a toronyban, mely a falu felé nézett. Puskaporos tornya is volt, amely még most is látható. A kastély kápolnája alatti sírboltot Ujfalussy Mátyás építtette 1640-ben.

Az Ujfalussyakat mind ezüst koporsókba temették. 1804-6 között gróf Ujfalussy Gabriella kifosztotta a divékujfalusi kriptát. 1808-ban egy kriptavizsgálatkor viaszgyertyát és foszforos üvegecskét találtak benne. Koporsónak, ruhának, ékszereknek nyoma sehol. Körmöcön Paulát ezüstművesnek nagymennyiségű ezüstöt és drágaságokat adott el egykoron gróf Ujfalussy Gabriella.

1808-ban a gróf Ujfalussy Pál-féle kastélyban családi osztálynak kellett volna történnie, melyre az illető hatóság és birtokosok megjelentek. Amint ezt gróf Ujfalussy Gabriella megtudta (aki az ujfalusi uradalmat bérelte apja, gróf Ujfalussy Károly halála óta 1768.), ismerve az uradalmi viszonyokat, a jobbágyokat — 10-12.000 embert — lerészegítette és a kastélyban ülésező commissiót 5—600 emberrel megtámadta. Maga elvo-

nuit a faluba, batárjából kifogatta a lovakat és jobbágyaival húzatta azt a kastély zárt kapujába. Ezüstneműekből puszkagolyókat csináltak a várbeliek és az üres kocsi felé lövették, gondolva, hogy ő is benne ül és a kocsit keresztűzbe vették.

A bástyák tatarozásán dolgozó kőművesek az ablakokból forró vízzel öntötték le az ostromló jobbágyokat. Ezek felbőszülvén, a kaput baltákkal, fejszékkel összevagdosták. (Vagy harminc év előtt tűz ütött ki a kastélyban, mely a kaput is megtámadta; én azután kifürészeltettem belőle olyan darabokat, melyeken az akkori baltavágások meglátszanak; emlékként őrzöm azokat) és betörték a várkastély udvarába. A vágújhelyi főbíró, Rudnay Lajost megbotozták. Rudnay Sándort, a későbbi primást, saját keresztjének láncára akarták az istállóban felakasztani, egy jobbágy így kiáltott fel: „Csak a fejére vigyázzatok, mert az fel van szentelve!” Rudnay Pál, Jusztin apja az istálló ablakán keresztül menekült No vakra. Rudnay Gergely és Rudnay János vértés-ezredesek szintén az osztályosok között voltak.

Rudnay János oly nagy és erős ember volt, hogy a jobbágyok nem bírhattak vele másképp, egy rudat toltak lábai közé és úgy fordították fel, keresztcsontja eltört, minek következtében meghalt Nyitrán és az asakúrti protestáns templom alatt van eltemetve.

Annak következtében, hogy a császári tiszteket megtámadták és ilyen lázító cselekedethez folyamodtak, a Tapolcsányban fekvő katonaságot Újfalura rendelték az ottani lázadók elfogatására és a zendülés lecsillapítására, aminek teljesen meg is feleltek, mert sokakat elfogtak, kiket Nyitrán börtönre vetettek, 6-10 évre és évente 50-100 botbüntetésre ítélték őket.

Ujfalussy Gabriella fegyveresen várta nagy elfogadó termében a ki-rendelt katonaság vezénylő tisztjét, aki kezéből kivette a kardot, e szavakat mondva: „Ilyen szép és gyenge kézbe nem való a kard.”

A grófnőt perbe fogták, melynek következése az lett, hogy őt” hat esztendei börtönre ítélték. Az újfalusi uradalomba pedig a Rudnay-családot jogszerűen beigtatták.

A Rudnay-családnak ügyvédje: Ruttkay jelentése szerint, midőn a múlt század legelső éveiben a hétszemélyes táblán kihirdették azon ítéletet, hogy az újfalusi uradalom — annak tulajdonosai fiágban kihalván — örökségképen átszállt a Rudnay-családra, a hétszemélyes táblán elnöklő József nádor az összes bírakkal felállott és főveget leemelve e szavakat mondotta: „Ilyen ősrégi család okmányai iránti tiszteletből kalapot kell emelni.”

Az ítélet kihirdetése, illetve a Rudnay-család által a divékujfalusi uradalom birtokbavétele után Rudnay Péter, férjem nagyatyja az összes irományokat a családi levéltárba vitette Rudnóra. Jobbágyai négy napig jártak, míg a hét kocsi-ra menő periratokat Budáról elszállították.

Ez a per igen hosszú ideig tartott; a Splényiek több millió követeléssel állottak elő, végre férjem 1874-ben egyezséget kötött a Rudnay-család többi tagjának hozzájárulásával.

A királyi levéltárból kijegyezte számomra Lampérth Géza azon adatokat, melyek gróf Ujfalussy Károlynak azon érdemeit sorolják föl, melyek alapján a grófi rangra emelték, ezek a következők: Kelt 1745. Bécsben: „Tudományossága, nagy nyelvismeretei s végül jeles tettei a Mária Terézia elleni hadjáratokban, ahol mint a Hohenzollern-ezred kapitánya harcolt.”

Hogy az Ujfalussy-család is protestáns volt, mutatják ezen adatok:

1603-ban Ujfalussy András prédikátorul meghívja Miklósffy Miklóst Misenára és saját költségén Wittenbergbe kiküldi fölszentelés okáért. (Ekkor még hazánkban nem lévén püspökök, az új papokat Wittenbergbe küldték ordináltatás végett.)

Majd tovább 1734-ben Ujfalussy László, mint bizottsági tag működik a bányakerületi superintendencia kikerekítése fölötti tanácskozmányban báró Zay, Révay Pál, Zmeskal, Zerdahelyi, Podmaniczky, Beniczky turóci alispánnal.

Elképzelhető, hogy engem, akit rendkívül érdekel minden történelmi hagyomány, a kedves öreg Rudnay Jusztin tollbamondásai is milyen élkén érdekeltek, hiszen az egyes nevezetesebb családok története egy-egy darabja nemzetünk történelmének. Azóta már ő is elköltözött oda, ahonnan nincs visszatérés!

Én amíg apró gyermekeim voltak, sohasem tudtam elszánni magamat, hogy meglátogassam a szabadságharc alatt napszúrás folytán megőrült sógoromat, Rudnay Dénest.

1848-ban szabadságharcunk kezdetén férjem édes atyjának árvái között három fiú volt: Dénes 22, József 19 és Sándor 12 évesek. Dénes öccsével, Józseffel kardot kötöttek és a harcba mentek küzdeni hazájuk szabadságáért. Dénes már csak elborult elmével került vissza. A szenttamási csatában a nap hevének szűrő sugara elégette azt a kiváló lelket, melyet Istennek kegyelme oly gazdagon áldott meg honszerelémmel és költői ihlettel, íme néhány költemény tőle:

HA MAJDAN MEGHALOK . . .

Ha majdan meghalok,
Síromon ne legyen szobor.
Azt gondolnám,
Ti kövültetek rám
Átka életemnek
Ti kőhideg szívek !
Igen, síromon ne legyen szobor !
Síromon legyen egy rózsabokor,
Melyet oda leánykám ültetett,
Könnyével ápolt s nagyra felnevelt !

Ő maga, az ő szelleme ültette sírjára a rózsabokrot, melyről néhány szál virágot kívántam emlékeim között megőrizni az ifjú költő szomorú sorsa iránt érzett igaz kegyelem jeléül.

Amidőn sötét végzete lelkét magas röpülésre hivatott szárnyaitól megfosztotta és kioltotta benne azt az isteni szikrát, amely az embert emberré teszi, azután szegény még több mint félszázadon keresztül vonszolta öntudat nélkül céltalan, üres életének nehéz terhét.

IFJÚHOZ.

Ifjú — ki elhagyád	Hogy Kárpát ormait
Gyermek játékaid	S a kéklő Adriát
S naponta álmodod	Szabadság zászlaja
Jövőd babérait . . .	Dicsőn lobogja át!
Bor s lány ne töltse be	S ki merné bántani
Fellengző vágyidat! .	E zászlót . . . szent jogod;
Ifjú! tanulj elébb	Hullasd a porba őt.
Szeretni honodat !	Az undok zsarnokot!
Ápolja őt karod	S ha győznöd nem lehet,
A béke napjain,	Halj mint Leonidas,
Hogy áldás lengjen áí:	De élve honodat
Hullámzó síkjain!	Ne bírja senki más!

S míg Kárpát orma áll
Hírednek szobraúl,
Dicső hamvad felett
örök babér virul !

L. P. EMLÉKKÖNYVÉBE.

Az én szívem két részre van osztva,
Félig boldog, félig elátkozva.
Szívem boldog felét neked adom
S az elátkozottat én megtartom.

A MADÁRHOZ.

Sebes tünde szárnyaiddal,
Mely hajózod az eget —
Oh, te boldog kis madárka
Mért nem szállhatok veled?

Míg lábam göröngybe botlik,
A te utad óh, mily szép!
Tárva ezer csillagával,
Neked áll a mindenség!

Mit ér nekem, képzetem bár
Túlröpül a csillagon,
Hogyha lábaim bilincse
Pokol fenekére von.

Képz^etem, az istenszikra,
Égbe vágyik untalan.
De mit ér, ha életemnek
Túlnyomó salakja van!

Oh, te boldog kis madárka,
Mely hajózod az eget,
Lezárva porbilincseim,
Mért nem szállhatok veled?

Boldogságod te nem érzed,
De én érzem kínomat,
öntudattal te, hajh, nem birsz
S tán ép azért boldog vagy!

Tán, ha öntudattal bírnál,
Földbe vágnál bújni el
S benne rémekként bolyongni
S mélyeit kutatni fel.

Kopár volna égi pályád,
Csillag, nap, minden sötét.
Pokolláng után epednél
S elvesznél nem érve célt!

Borzasztó vagy vágyaiddal,
Borzasztó, óh, öntudat.
Égen, poklon és mindenben
Éltem szörnyű átka vagy!

A GYERMEK.

Vígan csörg a patak,
Mellette gyermek ül,
Éjfürteit piros
Rózsák veszik körül!

Szelíd öröm között
Tart kis virágfüzért.
Kezének mivé ez.
Nem adná tudja mért!

Zöld gyepre téve majd
A kedves koszorút,
Vígan szökelve fel
Körüle körbe fut.

Fejére téve majd
A víz tükrébe néz,
De, hajh, e percben a
Füzér habokba vész!

A vad örvény nyelte el
A kedves koszorút
S bujában a gyermek
Csak sirni, sirni tud!

Hiába könnyezed
Gyermek füzéredet.
Amit elnyelt a hab
örökre elveszett!

Hiába könnyezed
Ősz! gyermekévidet,
Mit elnyelt az idő
örökre elveszett! —

HÁRTYÁN I KERTBEN.

Tűnik a kor s véle. boldogságunk,
 Bár mennyet mutat, csak bút hoz a jövő.
 A jelenben élvet nem találunk
 S midőn már a sir küszöbén állunk,
 Vissza, hajh, mi tart? A régi szép idő!

VILEG TETŐN.

A barátság rózsalánca
 Fűzött minket egybe itt.
 Pendítsük hát vigalomra
 Keblünk érző húrjait!

Húzd rá cigány, ahogy bírod,
 Hadd harsogjon dal s zene.
 Szállj le hozzánk s igyál velünk
 Kedv és mámor Istene!

Kinek egyéb dolga nincsen,
 Nyugodjon a temetőn.
 Hadd igyunk mi és vigadjunk
 Lombkoszorús bérctetőn!

Hallod völgyben és tetőkön
 Hangzani a madárszót?
 Zengnek ők, de boruk nincsen.
 A mi kedvünk lángolóbb!

Nézd, amott árva kedvében
 Hogy dalol a rongyos tót.
 Pálinkázik, bora nincsen.
 A mi kedvünk lángolóbb!

Hát amott a német sógor!
 Mine üríti a kancsót:
 Serezik csak, bora nincsen.
 A mi kedvünk lángolóbb!

Lángolóbb ám, mert magyar vér
 Folyj a keblünk keresztül,
 Mert e honban a jókedv is
 Magyart illet egyedül!

Húzd rá cigány, ahogy bírod,
 Hadd harsogjon dal s zene,
 Szállj le hozzánk s igyál velünk
 Kedv és mámor Istene!

Kinek egyéb dolga nincsen,
 Nyugodjon a temetőn.
 Hadd igyunk mi és vigadjunk
 Lombkoszorús hegytetőn.

ETELKÉHEZ.

XXI.

Mit adjak még neked,	Vedd e hervadt kalászt,
Mit még szívem' kívül,	Leghűbb jelképem ő,
Hogy bírjad tőlem azt	Meg nem érelve, kit
Örök emlékjelül?	Letör a zord idő!

Vedd e hervadt kalászt
 S hordjad hú kebleden
 S ejts rá egy-egy könyüt
 Magános éjjelen!

ASZTALOS DAL.

Kérditek, mesterségemre
 Büszke mért vagyok?
 Röviden csak ezt felelem:
 Asztalos vagyok!

Asztalosnak jó a sorsa,
 Mestersége nagy.
 Rászorul minden halandó
 Itt az ég alatt!

Lágy bölcsejét én csinálom,
 Melyben álmodik.
 Én csinálom koporsóját,
 Melyben kiviszik!

A királyt s a rongyos koldust
 Ha leszegezem,
 Koronára s koldusbotra
 Gondja nem leszen!

Ki életében nem pihent csak
 Bársony pamtagon,
 Annál durvább legyen — ágyát
 Meg se gyalulom.

Annak útra, ki életében
 Csak zsugorgatott,
 Amely kincsét képviselje,
 Én fapénzt adok.

És a zsarnok koporsóját
 Kítővisezem,
 Hogy amilyen hosszú álma,
 Oly kínos legyen!

Ám a szegény üldözöttnek,
 Ki elvérezett
 S szabadságért élve, halva
 Holtig szenvedett.

Feje alá gyepet rejtek
 S lány virágokat:
 Hogy édesbben szenderegjen
 Ott a föld alatt!

SORSHOZ.

Nem bánom, mit eddig adál,
 Vedd el mindenem . . .
 Pénzem, rangom s több százados
 Ősi címerem.

Puha bársony pamlagamról
 Kolduszsupra vess,
 Hol éhszomj am ne oltsa csak
 Víz és hi g leves.

Öltözetem helyébe adj
 Koldusrongyokat.
 Télen, nyáron dideregjek
 Szabad ég alatt.

Tedd örökös kintanyává
 Boldog keblemet
 És a kínok fáklyájává
 Gyújtsd föl szívemet!

Bármi átkot mérsz fejemre,
 Mind elszívelem;
 Oh, csak lantot . . . örök dicső
 Lantot adj nekem !

Lelkének elborulása után csaknem 50 évig élt még, de mikor már nem félttem attól, hogy ezen látogatás benyomása esetleg káros hatású lehet reám, elhatároztam, hogy megkérem férjemet, menjünk el együtt a Schwartzer elmegógyintézetébe, hogy meglátogassuk a szegény szerencsétleneket és hogy vigyük magunkkal régi házmesterünket is, aki negyedévenként a gyógykezelés és tartásdíjat szokta elvinni és cukrászsüteményeket, melyeket igen kedveltek a betegek. Gondolva, hogy egy általuk némileg ismert egyén közelsége csakis előnyös lesz majd. Az is volt egyik célom, hogy meggyőződést szerezzünk arról, hogy vajjon megadják-e nekik mindazt, amire a fizetés összege által jogosítva vannak: külön szoba, külön ápolás, stb. De bizony célt nem értem, mert mikor kijelentettem, hogy nem a fogadóteremben óhajtjuk őket látni, hanem saját szobájukban, erre azt felelték, hogy az lehetetlen, hiszen csak nem tehetjük ki magunkat annak, hogy a dühöngő betegek idegen lépteket hallva celláikból ránk rohanjanak. Nem tudtam magamat eléggé föltalálni, hogy azt mondtam volna, kérem zárják le a többiek ajtaját, mert akkor e tekintetben biztosítva lettünk volna. De engem az orvosnak ezen kijelentése annyira meglepett, hogy semmit sem szóltam ellene. Az orvos mondta, hogy mindjárt elő fogják vezetni Dénes sógoromat. Így is történt. Eljött. Erős, magas alak, kissé görnyedten; egy párszor körüljárta a terem közepén álló kerek asztalt, nem érhető, szinte állati hangokat ejtve. Látszott rajta, hogy nem ismer senkit, nem örül semminek, de férjemet mégis megölelte, ismét körülment néhányszor az asztal körül, azután hozzám közeledett, letérdelt előttem, két kezét összekulcsolva térdemre helyezte és szó nélkül szinte hálálkodó tekintettel nézett hosszasan rám. Igazán nem tudom elmondani, hogy milyen mély, milyen megrendítő benyomást hagyott lelkemben ez a jelenet. Elmentünk azután szegény sógornőmet megnézni, kit mint mondták, szelíd beteg lévén, meg lehet látogatni saját szobájában. Ő, ki egykor ragyogó szépség volt, törődötten, megvénülten, minden kifejezés nélküli arccal ült egy karosszékben és kötött. Mondják, hogy mindig folytonosan csak köt. Istenem! a szerencsétlenek ezen sötét birodalmából olyan lesújtott, szomorú érzésekkel távoztam, hogy nagyon sokáig minduntalan feltűnt előttem ennek a „roppant szomorú látogatásnak fájdalmas emléke és elgondolkoztam afölött, hogy mennyivel jobb lenne szegényeknek csendesen pihenni a föld alatt, mint ezen a nagyon szomorú helyen tengődni és életnek igazán nem nevezhető életet élni oly hosszú éveken keresztül.

1909 év kora tavaszán Budapesten egy délutáni órában kedves jó férjem jött volt be hozzám újsággal kezében s azt mondta, hogy a Kisfaludy-Társaság elhatározta, hogy Mikszáthot 40 éves írói működése alkalmából ünnepelni akarják. Ezzel el volt vetve az én lelkemben a Mikszáth-jubileum nagyszerű eszméjének kicsinyke magva, melyet gondosan ápolni és mennél impozánsabbá nevelni volt kívánságom és igyekezetem.

De mielőtt ezen jubileumot előkészítő folytatólagos és befejező mozzanatának leírásához fognék, emlékezetemben fel akarom még idézni azon kedves dolgokat, melyek engem és családomat Mikszáthtal közelebbi barátságba hoztak és amelyek az ő egyéniségének varázsánál fogva elfelejtetetlenül kedves és mély benyomást tettek reánk és lelkemnek legszebb napsugaras emlékei közé tartoznak.

Kezdem ott, hol a Borz-utcai érdekes irodalmi estélyek megszakadtak s oly közel állanak ahhoz az időhöz, amikor szeretett édesatyámat elveszítettük.

Mikszáth gyakrabban fölkeresett minket Vanyarcon is és Váchartyánban is. Mikor először volt Vanyarcon, pár napra rá a „Pesti Hírlap”-ban „Vanyarci kastély” címen egy nagyon kedves közlemény jelent meg tőle, melyben ezek olvashatók: „Nem olyan kastély ez, mint a többi. Hanem, csak annyiban nem páratlan, mert még van egy ilyen: a költő!

S ebben meg van magyarázva a vanyarci kastélynak az ő nagy titulusa.

Nemcsak a négy lovon jött vendég kedves ott, hanem az is kedves, aki egy lovon jár.

Azon a bizonyos szárnyas lovon, amelyik harmatot eszik, ködből van a kantárja, bánatból van a nyerge, virágszirmokból van neki a patkója.

Kitalálja már azt minden okos kovács mester, aki valaha lovat vassal, hogy ez csak a pegazus lehet.

A vanyarci kastélyban gyakran megfordul a poéta, íróféle ember, sőt talán az is megesik, hogy a nem poéta is azzá lesz ott. Bizony van rá elég ok, kettő is.

Madách Imre nem egy szép napot töltött a kedves vanyarci parkban s az „Ember tragédiája”-nak talán sok strófáját itt gondolta ki, a suttogó falombok között.

Most, hogy magam is arra jártam, a ház asszonya sokat beszélt Madáchról; legendák ezek már mind a mi szép hegyeink közt, de ezekben a szobákban ő még élni látszik; itt egy-egy tárgy, valami csekélység, ami az övé volt, ott egy árnyas hely, ahol legjobban szeretett ülni. A falon az arcképe, a kályhán a szobra, a dobozokban egy csomó levél.

És mennyi érdekes ezekben a levelekben! De engem csak az egyik érdekelt legfőképp, a rébuszokban irt sajátkezü levele Veres Pálnéhoz, stb.

Mikszáth nagyon szeretett kuglizni, órákig elmulattunk vele a tekepályánál, persze minden percünket megfűszerezték az ő páratlan szellemességének szikrái.

Majd Hartyánban is meglátogatott bennünket többször. Midőn először belépett szokatlanul magas szalonunkba, melynek egymásfölötti kettős sorú ablakai vannak, megállott s így szólt: „Mintha templomba léptem volna”. Látszik ebből is, mennyire ismerte Mikszáth a magyar nép gondolkodását, azóta már gyakran történt, hogy ilyen benyomás hangzott el a nép fiainak ajkáról, ha a felsőablakok tisztogatásához hosszú lajtorját kellett bevinniök.

Midőn Lenke leányom már férjnél volt, egy alkalommal ittlétük alatt Mikszáth is eljött és vömmel, mint képviselőtársával, aki szintén nagyon szellemes ember volt és értette a tréfát, kuglizás közben és kü-J önben is sokat csipkedték egymást, mert vöm az ellenzéki párthoz tartozott, Mikszáth pedig erős Tisza-párti volt. Sok-sok képviselőházi tréfát hoztak fel. Vöm nagyon sikerült fényképen is levett mindnyájunkat a kertben. Mikszáth kifogyhatatlan volt élcelődésében és minden legapróbb tárgyra alkalmazott találó észrevételeiben; felülmúlhatatlanul élvezetes volt a vele való társalgás, amikor olyan istenigazában feszélytelenül érezte magát. Minden lépten-nyomon tett valami megjegyzést, pld. egy borostyánnal átfutott kis kőhalom felett állott egy terracotta-szobor, egy görög öltözetű fiú, aki két karját fölfelé emelve egy nagy kagylót tart, melyből repkényszerű növények függnék alá, de azt a kagylót egy vásott falusi gyereknek ráirányított kődobása összetörte, a kagyló tehát már nem volt ott a szobor kezében. Mikszáth az ég felé emelt karokra ezt a megjegyzést tette: „Ez a fiú az égből áldást kér a házra!” Majd tovább a rét felé tekintve azt mondta: „Ott az a szomorú fűzcsoport azt a benyomást teszi rám, mintha a kert egy női díszes toilette lenne, melyen még ott is van egy másli”.

Elragadtatással nézte a kerti fák őszi pompában díszlő lombozatának tarka színvegyülékét.

Volt akkor a kis Margitnak egy apró tarka kutyája, melyet, mikor Budapesten kanyaróban feküdt, házmesterünk által játékszerű hozatott magának, kívánva, hogy olyat hozzon, amely sohasem lesz nagy. Kinézésre esetlen kis kutya volt, dacára ennek, mindnyájan nagyon megszerettük. „Pici” volt a neve. Erre Mikszáth azt mondta: „Éppen olyan,

mint egy porcellán kutya”. Soha találóbban nem lehetett ezt az állatot jellemezni; nagyon jól emlékezem, hogy gyermekkoromban, mikor még a „Fehér hajó”-szálloda átjáróház volt, a Szervita-téri Teleki-ház Hajóutcai oldalával szemben volt az egyik kapuja, az átjáró udvaron hosszú asztalsor állott, melyen szakasztott ilyen porcellán-kutyácskát százával lehetett venni 20 krajcárért darabját.

Elmondta, hogy az ember jóra valósságának nem az adja meg a mértéket, hogy milyen állást tölt be, hanem az, hogy miként tölti be hivatását; példa erre az a karlsbadi suszter, akit Mikszáth fölkeresett, hogy vegyen mértéket, cipőt akar rendelni. „Aç nem szükséges,” mondja a mester s oda szólítja egyik legényét s utasítja őt, hogy az ennyedik polcon ilyen s ilyen számú cipőt hozza elő, sohasem illett még lábára cipő jobban, mint ez. Meg kell hajolni azon iparos előtt, aki mesterségét ilyen tökélyre tudta vinni.

Hogy mennyire tudott Mikszáth a nép nyelvén szólani és hogy a magyar nemzeti önérték és büszkeség meg volt benne is, mutatja az ami abban a nép számára szerkesztett apró füzetes kiadásban Esterházyról irva van, hogy Angliában lovát milyen nagyértékűnek nyilvánította s amikor árát az illető le akarta nyomni, nem is felelt rá, de lelőtte szép lovát. Megtoldotta még két nagy mondással: együtt kártyázott Angliában Malbourough lorddal — kinek leányát szerette volna feleségül venni —, játszma végén, a pénz összeszedésénél, egy arany elgurult a lord pénze közül, aki nagy buzgósággal keresni kezdte a földön. Erre Esterházy kivesz tárcájából egy ezresbankót, abból fidibuszt csinál, meggyújtja és úgy világít vele, hogy az aranyát megkereshesse. Majd ismét találkozott a két főúr egy-egy alkalmazottja egymással. Az angol földicsekedett a magyar előtt, hogy az ő urának mennyi a juha. Erre felülkerekedett a magyar, mondván, hogy az ő urának a juhásza is több, mint az ángliusnak a juha.

Édesanyám rendszeren szintén Hartyánban volt nálunk, amikor Mikszáth itt időzött, ő rendkívül tudta élvezni Mikszáth társaságát és hogy ő mit tartott édesanyámról, azt olvashatjuk a Vasárnapi Újság 1896. évi egyik számában, melyben anyám arcképe jelent meg. Egy helyen ezt írja róla: „Esze sebesen járt a vitatkozásban, élénk taglejtésekkel beszélt, szédítő gyorsan formulázta gondolatait s őszinte nyíltsággal mondott ki igazságokat. Volt az előadásában, észjárásában valami tetszetős erő, valami sajtós csillámlás s ezért volt élvezet hallgatni.

Erős, hatalmas akarata, csodálatraméltó szívóssága sohasem hagyta el”. Majd ismét ezt írja: „Franciaország múltjának nagyasszonyai beillatozzák kulturtörténelmét és szinte érezni, hogy a nemzet ragyogó múltja milyen tökéletlen volna nélkülök és milyen üres a Pantheon.

Nálunk, ha akad is egy-egy merész kezdeményezés, ez még mindig afféle korai mozdulatnak látszik. De hogy a magyar asszonyban is megvan a nemes érc, melyből a nagy társadalmak asszonyai vannak gyúrva, annak egyik bizonyítéka Veres Pálné. Oly ritkaság egy Veres Pál né, mintha egy pálma nőne fel a mi délceg jegyenyeink és egyszerű fűzfáink között. Hogyan nőtt fel ebben a levegőben így? . . . Férje megérti nevében a nemes tüzet és nem siet azt eloltani, hanem ápolja; engedi őt szellemileg emelkedni, mint az oszlop, mely támaszul szolgál a repkénynek és nem bánja, hogy följe nő. Ami benne értékes és becses volt, azt felosztotta Magyarország művelt hölgyei közt s bár ezer meg ezer részre oszlott, mégis mindenki bírhatja egészen”.

Nagyon szép és hosszú nekrologszerű cikkében ezt is mondja: „Dicsőteljes pályáján végigrohanva tollammal, úgy csábit valami a detailfestésre”.

Száz és száz alkalmam volt Mikszáth ragyogó szellemének, kifogyhatatlan humorának varázsát közvetlenül élvezhetni. Apró kis betűcskéivel írott igen sok levelét őrzöm, melyekről az ékezetek és pontok rendszeren hiányoznak, de sohasem hiányoztak szellemének gyújtó szikrái.

Egy ízben olyan halavány tintája volt, hogy én azonnal papírkereskedésbe küldtem a legfeketebb tintaért, melyet elküldtem volt neki az-zal, hogy egy Mikszáthnak nem szabad olyan alig látható tintával írni, az ő egyik betűjének sem szabad eltűnnie az utókor előtt.

Egy ízben egy szűkebb kedves társaság összebeszél, hogy a Gundel-féle István főherceg szállodában fog együtt vacsorálni, abban a szobában, melyet Mikszáth tiszteletére Gundel, a nagyszálloda tulajdonosok egyik leglelkesebbje, Mikszáth-szobának nevezett el, falai az ő elbeszéléseinek alakjaival voltak díszítve. Mikszáth arcképét Radó Kálmán festette bele. Az ottani törzsvendégek között több nógrádi is volt, ott találkoztam először báró Rosner Ervinnel, a későbbi fiumei kormányzó, utóbb Ófelsége személye körüli miniszterrel. Majd egy más alkalommal Budára mentünk a „Diófához” címzett vacsorázó helyre. Ott mondta el nekem, a poharak csengése közben, miként keletkezett benne a „brézói ludak” című beszélyeinek terve: Balassagyarmaton jó édesatyám nagy ebédet adott, vendégei között volt a fiatal Mikszáth is, édesatyám a koccintgatásra úgy nógatta vendégeit, hogy nem szabad a brézói ludak példáját követni, amelyek „sohasem ittak, csupán csak ettek s mind megdöglöttek”.

Erről a Száraz-Brézóról hallottam én mondani, hogy víz dolgában oly szegény, hogy télen havat szoktak gyűjteni zsákokba, melyeket a gerendákon levő szögekre függesztenek és a belőlük csepegő vizet isszák.

A „Diófá”-tól hazafelé kocsizva Mikszáthtal, azt mondta: „ha én ezen alagúton megyek keresztül, mindenkor eszembe jut a hartyáni pince, annyira emlékeztet rá”.

Egy ízben egy alföldi városról mondott el egy igen kedves dolgot. Egy alkalommal ugyanis, mikor valami ünnepélyre készültek, nagyon sok országgyűlési képviselő is leutazott, köztük Mikszáth is Horváth Gyulával. Mikszáthot fölkereste egy ottani polgár, bejelentvén, hogy ezen örömnépnep emlékére és különösen, mert az ő esküvőjük 25-ik évfordulójával is összeesik, szeretne a város javának előmozdításához 20.000 koronával hozzájárulni, de nem igen tudja annak a módját megtalálni és szeretné, ha az olyasvalami lenne, mi által az ő neve és a feleségéé is meg lenne örökítve; tanácsoljanak neki valamit a képviselő urak. Horváth Gyula nem sokat gondolkozva készen volt a felelettel s azt mondta neki: tegyen barátom egy alapítványt az iskolára, így nevük is meg lesz örökítve és azon derék polgárokat is fognak nevelni a város számára. Az atyafi azt felelte: „Majd megtanácskozom ezt az anyjuddal” és távozásakor úgy maradtak, hogy majd reggel eljön a hírrel, hogy mit határoztak.

Másnap reggel, mikor már gyülekezett a nép az ünnepélyre, Mikszáth barátjával szétnézett a szálloda erkélyéről és fölismerték a kérdezősködő polgárt, hogy az jó messze megy, elkerülve őket. Mikszáth humorosan megjegyezte: „No, ennek nem tetszik a tanácsod, nézd, hogy elkerül minket”. Azután ők keresték fel és kérdezték, meglesz-e az alapítvány? Fejét csóválva mondta: hogy ők nem iskolai alapítványra adják a pénzt, hanem artézi-kutat fognak fúrtni. Mert azt már sokszor hallották, hogy a tudomány sok embernek megzavarta a fejét, de hogy a jó friss víz zavarta volna meg, azt még sohasem hallották”.

Majd ismét elbeszélte Mikszáth egy vidéki városról, hogy oda várták egy főhercegnek látogatását, törték a fejüket, hogy ezen alkalomra mit lehetne csinálni olyast, ami mindenkit meglepne, mindenki örülne neki és ami nem kerülne sokba. Sok, igen sok fejtörés után végre egyike a nagyfejűeknek mondotta, hogy ő már kitalált valamit. Nagy kíváncsisággal lestek szavait, ezt mondotta: „Akasszák fel a polgármestert! Ennek mindenki fog örülni, meglepő lesz és nem fog kerülni semmibe”. Mikszáth később meg is írta ezt valamelyik beszélyében.

Milyen találó megjegyzése volt az is, ha valaki nagyon sokat adott a külsőségekre, hogy benne a „hiúság bacillusa” van. A „Noszty fiú”-

ban” írja: A tudatlanságnak csak egy takarója van, a nyelv, minek azt mozgatni!”

Nem kedves megjegyzés-e az is, hogy a szarka a falusi lakók fekete-fehérbe öltözött komornyikja, aki a vendéget bejelenti? Nem bűbajos hasonlat-e, midőn egy gyönyörű kis gyermekre ezt mondja egyik beszélyében: „olyanok a szemei, mintha a két legkékebb pontocska lenne oda lopva a menny boltról szebb tájékra?”

Nagyon bájos kis történetkét írt le egy falujabeli öreg bácsiról, aki a falu gyermekeinek minden gyarmati vásárról rengeteg sok játékszert hozott. Nagy élvezetet talált a falusi gyerekek ujjongó örömeiben. Ilyen vásárkor hemzsegett a falujába vezető országút a gyerekektől, eléje futottak, hogy hazatérő kocsiját körülfogják és elvegye mindenki a neki szánt vásárfiát. Egy ízben, mikor már nagyon öreg volt, egy gyümölcs-csel megrakott fa alá gyűjtötte össze az apróságot, hogy gyönyörködhesék abban, hogy a fáról lehulló körte elkapkodásában mily boldogan versenyez a gyereksereg. A nagy hévvel történt farázás felülmulta gyengülő erejét, bele is szédült s halva rogyott össze. Ez az öreg bácsi az akkori gyerekgenerációnak valóságos boldogító pártfogója s a gyermekkor örömeinek megteremtője volt.

Később, sok év multán, de mégsem olyan hosszú idő múlva, hogy a Mikszáth szívéből kihalt volna az öreg bácsi iránti hálaérzet, elutazott falujába, hogy sírjára emlékkövet állíttasson, de oh jaj, nem volt senki a faluban, ki a jó öreg bácsi sírját meg tudta volna mutatni.

Akkor még kis unokáimnak nagyon szerettem volna ezt a bűbajos, kedves idillképet elolvasni, de nem mertem azt tenni, mert a végére azt írta a szerző, hogy „Nem érdemes jónak lenni”.

Elbeszélte Mikszáth, hogy amikor Magyarországból nagyon sokan áthajóztak Amerikába, a sanfranciskói világkiállításra, köztük Apponyi Albert és sok más kitűnő férfiú, mint küldöttség megjelentek az elnök-nél, Rooseweltnél, az így fogadta őket: „Most éppen az önök hazájában járok. Olvasom a „Szt. Péter esernyőjét” Mikszáthtól”.

Pár év múlva Roosewelt is átlátogatott Európába; hazánkba is eljött. Budapesti időzése alatt meg akarta látogatni Mikszáthot, nem találta lakásán, kereste a képviselőházban is, ott sem volt, végre hírül adták Mikszáthnak, hogy este Roosewelt a Park-Klubban lesz s mivel nagyon szeretne vele megismerkedni, de eddig nem tudta megtalálni, menne őis oda, hogy találkozhassanak. Nem tudom, hogy mi jött közbe, Mikszáth nem mehetett. Meglátogatta másnap az amerikai elnököt a szállodában. Valamelyik újság egy rossz élcet faragott erről, melyre Mikszáth tarokkozás közben az ő felülmúlhatatlan humorával ilyformán nyilatkozott: „Rám akarják fogni, hogy én azért nem mentem a Park-Klubba, mert nem szeretem a nagy urak társaságát, hogy lehet ezt állítani rólam, hiszen most is négy királyt szorongatok a markomban”.

Mondotta Mikszáth, hogy ő tulajdonképen csak akkor ismeri meg igazán amit írt, amikor betűit már kiszedve látja, mikor a szedőgyerek a korrekturnára vár nála, akkor is csinál még rajta változtatásokat.

Egyszer rólam mondta azt, hogy neki mennyire tetszik az én stílusom, hogy ő egyben-másban elfogadja annak formáit a maga számára. Talán nem is illik, hogy ezt idejegyzem. Nincsen nekem a kérkedésre hajlamom, nem is szoktam szerénytelen lenni, de Mikszáthnak ezen föl-emelő ítélete annyira jól esett nekem, hogy nem tudtam elhallgatni. Mindenben és mindenütt az igazságot kerestem és óhajtom kifejezni még ott is, ahol annak kijelentése a magam egyéniségére árnyat vet is, mint pl. ebben az esetben, mert ezt különben el kellett volna hallgatnom.

Annyira vonzódott Mikszáth Nógrádhoz, szülővármegyéjéhez, hogy ott kívánt magának birtokot szerezni.

Szontagh Pál elhalálózása után néhány évre megvásárolta annak egykori otthonát: Horpácsot.

Felesége mondotta, hogy ő arra törekszik, hogy összegyűjtsön men-ről több olyan tárgyat, levelet, stb., melyek azokra vonatkoznak, akik valamikor megfordultak az ő mostani otthonukban, Horpácson.

Így nagy örömet szereztem neki azáltal, hogy elvittem neki Madách Imre gipsz-mellszobrát, melyet halála után egy Halász nevű szobrász készített Szakaiban, Gyula nagybátyám lakóhelyén. Őt példányban készült: az egyik ez, a másik nálam van, a harmadik Jeszenszky István közjegyzőnél, Jeszenszky Dani, Madách Imre jóbarátjának fiánál, egyik a Komjáthy-családnál, az ötödik Szontagh Tamásnál. Édesanyámmal rendeltünk egyet-egyet. Az édesanyámé íróasztalomon áll. Eléggé hü képmása a költőnek.

Beszélte Mikszáth, hogy neki az a terve, hogy szerez magának minden vármegyéből fákat és azokkal fogja beültetni kertjét és birtokának egyes részét, melankolikus hangon tette hozzá: hogy eddig ő mesélt, majd neki meséljenek suttogó lombjai. Csakhogy, úgymond, amidőn azok neki mesélhetni fognak, akkor ő már régen ott lesz lent az ő gyökereiknél.

Ez a fa ültetési különös terv eszembe hozta Rudnyánszky Kálmán mondását, hogy ő, kertjébe olyan örömmel ültet jó barátaitól kapott bokrokat és fákat, mert azoknak gyarapodása, fejlődése mindig emlékezteti küldőjére s ez nagyon kedves dolog.

Mikor Mikszáth születésének 60-ik évfordulóját ünnepelte, hozattam számára Thüningiából egy ott divatozó tortát, ismertem ezt Ilona férje után, kinek ősei onnan származnak s ő szokott volt évente kapni onnan egy ilyet karácsonykor. Nagyon ízletes — gondolom rózsavízzel készült — mézeskalács féle, jó magas méhkaszt ábrázol, a szalmatekerceket gondosan utánozva. Ott van a kis nyilas, mely körül művészileg utánzott természetes nagyságú néhány méhe látható. Voltam abban az időben Debrecenben Ilona leányomnál, kinek férje mint tábornok ott volt állomáson, ott pedig mézeskalácsból félméter átmérőjű, tányéralakú kerek lapok voltak divatban. Egy ilyen laposat is mellékeltem a méhkaszhoz. A születésnapj jókívánatimba beleszóttam azt a hasonlatot, hogy míg a debreceni mézeskalács az óriási rónaságot jelképezi, addig a méhkas a német Riesengebirgere emlékeztet s a német nemzet kitartó szorgalmát jelképezi.

Debrecenbe már csak azért is el kellett mennem, mert 3 éves kis unokám, mikor nyáron Hartyánban voltak, így hívott meg oda: „Jöjjön el nagymama hozzánk, Debrecenbe, ott is van íróasztal”. Kicsiny eszével máris kiérezte, hogy ez a nagymamának nélkülözhetetlen társa.

Ebben az időtájban volt a Pesti Napló és a Pesti Hírlap megalapításának 30-ik évfordulója. Rendkívül kedvesen írta le Mikszáth a „Régi műhely” címen azt az időt, melyet ő fiatal korában a „Pesti Hírlap” szerkesztőségében töltött el.

Ekként: „A nyolcvanas évek elején egy Szilveszter éjjelén a szerkesztőségben megjelent népszámlálási hivatalnokok abban a szobában, ahol négyen dolgoztunk, azt írták be én rólam, hogy Szklabonyán születtem, Nógrádmegyében. (Jegyzet: Azóta már ez a falu sincs meg a mappán, megváltoztatták a nevét, de elfelejtettem mire; hát most már én nem születtem sehol. M. K.) Egy Kovács nevű riporterünk bediktálta: „Születtem Konstantinápolyban”. És ön? Kérdi a hivatalnok egy harmadiktól, „Londonban”, felelte. (Ez Pulszky Károly volt.) „Fiát ön? kérde a negyediktől, Parisban, monda a negyedik. (Ez volt Szemere Attila.) Négyen voltunk, mind színmagyarok s mindenik más-más országban született. Furcsa volt ez . . .”

Utóbb megmagyarázta, hogy valamennyi a szabadságharcot követő években született, mikor szüleik száműzetésben voltak.

Alig írta meg ezen nagyon kedves dolgot, midőn tüdőgyulladásba esett. Esmélet nélkül feküdt már napok óta és már nem is beszélt. Mi-

kor ennek hírért vettem, előszedtem az én homeopathikus ismereteimet és küldtem feleségének egy üvegcese aconitumot. Ugyanakkor küldött Ilona leányom Debrecenből egy családi csoportfényképet is Mikszáthnak, melyen ő hat gyermekével és férjével van lefényképezve. Néhány nap múlva örömtelten írta felesége, hogy a szer bámulatosan jó hatással volt. Mikor Mikszáth már fölépült, levélben köszönte meg Ilona leányomnak a küldött családi képet. Leveléből idézem ezeket: „Nem is képzeli, milyen kellemesen hatott rám a küldött kép. Még nagyobb örömet okozott családomnak is más okból. Éppen delíriumban voltam, mikor a kép jött s ez aggasztó volt, mert már a láz elmúlt és a delirium még napokig tartott. A legközvetlenebb környezetemet sem ösmertem föl. Megmutatták a képet, melyről a feleségem se találta ki, hogy kiket ábrázol s íme, mihelyt első tekintetem a báróné arcára esett, felkiáltottam: „Hisz ez Rudnay Ilona”.

No, lett nagy örömmámor, hogy az eszem, lelkem már visszatért (bizony csodálom, hogy visszatalált), már a feleségem is fölismerte a családot.

De eltekintve ettől, most, mikor már épülőfélben vagyok is (mint-hogy olvasni-írni még csak tegnap óta szabad), nagy dologtalanságomban tízszer is megnézegetem naponként a képet, melyet legkedvesebb tárgyaim közé soroztam s ilyenkor mindig meglep egy mélabús panasz és vágy, hogy miért nincs nekem legalább egy ilyen leányom. Nekem csak fiaim vannak s az is csak kettő. Most már megnőttek s nincsenek többé körülém, örülnek, ha kiszabadulnak a házból s alig látom egy-két percre napközben. Holott a leányok, ezek a kedves, macskahízalgésű portékák, melegek, simulékonyak és mindig ott sűrögnek-forognak a szülők körül.

Édesmama tegnapelőtt megtisztelt azzal, hogy meglátogatott. Vidám, egészséges, friss és minden szellemi mozgalom iránt érdeklődött még most is. Ma is egy négyoldalas levelet írt, egy közkérdés felett elmélkedve. Irigylem ezt a nemes, soha nem csüggedő energiát a közügyek iránti szeretetben és a tevékenységnek azt az izzó, törhetetlen erejét. Különösen irigylem most, mikor huszonötéves képviselősködés után teljesen kiábrándultam mindemből s apathiával nézem, aminek jönni kell.

Még egyszer fogadja báróné hálás köszönetemet. Maradtam hódoló kézcsókkal alázatos szolgája

Budapest, 1909 febr. 19.

Mikszáth Kálmán.

Nemhiába vagyok én igen nagy bizalommal és hálával eltelve a hasonszenvi gyógymód iránt és annak föltétlen hive is. Sőt többször is értem el gyógyítással bámulatos eredményeket Isten jóságos sugallatából eltalálva a megfelelő szert.

Egy kisfiú nagyfokú tüdőgyulladásban feküdt, az „Orsz. Nőképző Egyesület” régi rajztanárának egyetlen gyermeke; én dugva adtam egy kis aconitumot az apának, hogy ne szóljon róla se orvosnak, se feleségének, de tegyen eleintén ^xA óránként, később nagyobb időközben 2-3 golyócskát a gyermek nyelvére. Azért mondom, hogy tartsa ezt titokban, hogy az orvos ne nehezeltjen meg. Ez a szer nem árthat, csakis használhat. Másnap, mikor az orvos jött, bámulva kérdezte az apától, Petrányi Gézától: „Mi történt? Hisz itt csoda történt!” A fiúcska lázmentesen mosolygott és az örömeiben feléje csókrahajló apának orrát fogdosta.

Már csak azért is áldásos a hasonszenvi szerek használata, mert a szervezetben *káros* hatásuk ki van zárva, míg az aleopathák erős mérgeket is alkalmazva, olykor rombolólag is hatnak a beteg szervezetre. Gróf Teleki József egykor nagyon kedvelt orvosa, az igen öreg Hasenfeld, jellemzően igazolta ezen állításomat. „Egy igen fiatal körorvost neveztek ki falunkba: Vaskovics Jánost (aki később a jóhírű vizgyógyintézetet alapította meg Budán, a Városmajorban). Arra a kérdésünkre, hogy mit tart felőle, így válaszolt az öreg orvos: Wenn er einmal so viele Kranke wird

in den Friedhof geschickt haben wie ich, dann wird er wohl ein erfahrener und geschickter Arzt sein können". De a jó öreg doktor iránti teljes elismerésemül becsületes gondolkozásának egyik csalhatatlan jelét kell ide följegyeznem. Hogy ugyanis, amikor nagyanyám 1866-ban utolsó betegségébe esett, azt mondták Hasenfeldnek, most nagyon jó fejős tehenet kapott, csak húzza betegségét és halassza halálát. Ez ellen ő erélyesen tiltakozott. Mily nemes szép vonás! Ellentéte azon orvos gondolkozásának, aki egyik betegének levelet adott át egy marienbadi orvoshoz, hová betege gyógykezelés végett készült. Az ilyen orvosi utasításokat tulajdonképpen nem illik és nem szabad felbontani, de a beteg kíváncsi volt a levél tartalmára s azt ügyesen felbontotta. Bámulatára ezen szavakkal kezdődött a levél: „Hier sende ich Dir eine fette Gans, kannst sie gut rupfen”.

Dr. Argenti, a hírneves homeopatha orvos, mindenkor nagyon meg volt elégedve az én érzékemmel, hogy melyik bajt milyen szerrel kell gyógyítani. Blaskovich Miklósné Edelsbacher Mariannét tartotta legkiválóbb hívének, aki legjobban tudja őt megérteni és felfogni, de engem is dicsért minden alkalommal. Magam is két csodálatos eredményt tapasztaltam: az egyiket Ilona leányomnál, aki 7 hónapos korában félelmetes merev görcsöt kapott (Freisen). Mialatt a kocsi a szomszédos Vácon járt Argentióért, azalatt újból jelentkezett a görcs, de Argenti Calcarea carb.-ot alkalmazott kis golyócskákban s a baj soha többé nem ismétlődött.

Mindezen fényes példa mutatja, hogy annyira indokolt nálam az a szomorú érzés, hogy Hahneman követőinek száma bizony nagyon megapadt. Úgy hallottam, hogy az orvosi egyetemen is beszüntették a hasonszenvi-tanszéket. Egy ismerősöm volt nemrég az egyetlen hasonszenvi gyógyszertárban Budapesten, nem talált ott senkit. Sokáig várt, de végre megunta a várakozást és Jármay másik gyógyszertárába nyitott be: mondván: „hiszen ott a szomszédból mindent elvihetnek, ha senki sincs ott!” Oh, kérem, nem bántja azt senki!” „Hát — kérdezte tovább — nem nagyon élnek vele?” Oh! dehogyan — monda a gyógyszerész —, az arisztokráciának kilenctizedrésze ezzel gyógyítja magát!”

Margit leányom születése után oly erős lázban szenvedtem, hogy egyszerre csak nem tudtam megtalálni, illetve kiejteni a szókat, melyeket mondani akartam. Ekkor az az iszonyú gondolatom támadt, hogy a tej ment fejembe és én most megőrülök s éppen úgy járok, mint Sophie sógornóm, aki midőn betegágyban feküdt, szobalánya beszaladt hozzá jajveszékelve, hogy udvarukban az egyik melléképület ég. Ezen ijedségtől az a baja támadt, amitől én félttem és szegény, két apró gyermekét hátrahagyva, a Schwartzert elmegyógyintézetébe került, hol még vagy 20 évig élt. Ő volt az, akit meglátogattunk Schwartzernél.

Argenti legkiválóbb tanítványát, Pauer Béla hasonszenvi orvost, ki később utóda lett, küldte hozzám. Pauer remekül eltalálta a szert, lázam rögtön teljesen elmaradt.

Mikszáth utolsó éveiben igen gyakran ellátogatott Budapesten hozzám s órákig elbeszélgetett igaz, meleg kedélyességgel az egyszerű elnöki irodában. Vittem oda egy nagyon kényelmes karosszékem számára, még most is mindig rá emlékezem, ha erre a karosszékre nézek.

Közvetlenül a jubileumi előkészületek előtt elmondotta nekem legutolsó regényének teljes koncepcióját, annak a regényének, amely a közjog kérdéseit tárgyalja s Amerikában játszódik, de ezt már be nem fejezhette. A regény címe: „Amerikai menyecske”.

Hozzáakartam fogni a jubileum előkészítéséhez, de közbe esett jó férjemnek betegsége, majd halála is, így a már tavasszal megkezdett előkészületek folytatását közvetlenül nem intézhettem, csupán mintegy a kulisszák mögött működhettem. De hiszen én most még teljesen a kezdet kezdetével kívánok foglalkozni.

A kedves férjem által hírül hozott szép eszmét nagy hévvel meg-

ragadta lelkem. Tizenkét asszonyhoz menesztettem meghívást, olyanokhoz, akikről tudtam, hogy ismerik Mikszáthot és személyes barátságot is tartanak fenn vele és az ő írói tehetségének igazi bámulói. Emlékezetből idejegyzem neveiket: gróf Teleki Sándorné, Csiky Kálmánné, gróf Benyovszky Sándorné, báró Rosner Ervinné, Enyedy Lukácsné, Bernáth Gézáné, Patay Gyuláné, Emich Gusztávné, Benczúr Gyuláné, Zsilinszky Mihályné, Hoitsy Pálné.

Április 5-ikére értekezletre hívtam őket, hogy kimondjuk, hogy a magyar nők részt kérnek maguknak a Mikszáth jubileuma rendezéséből s hogy egy szűkebbkörű értekezleten tanácskozzunk afölött, hogy miáltal fejezhetnék ki a magyar nők legméltóbb módon őszinte, igaz elismerésüket, mit az ünnepelt iránt éreznek.

Az értekezlet nagy lelkesedéssel folyt le és elhatároztuk, hogy elmegyünk bejelenteni az akadémia elnökének, Berzeviczy „Albertnek a magyar nők ezen mozgalmát és a Kisfaludy-Társaság elnökének, Beöthy Zsoltnak ugyanezt, miután a Kisfaludy-Társaság volt a Mikszáth-jubileum ünnepélyének a kezdeményezője.

Lelekesedésünk hevében rögtön elhatároztuk, hogy értekezletünk valamennyi tagja küldöttségé alakul és a bejelentést nyomban meg is teszi és az értekezlet által elfogadott három megvalósítandó eszmét is ki fogja fejezni ezen két elnök előtt.

1. hogy azt a házat, melyben Mikszáth lakik, nagy emléktáblával óhajtja megjelöltetni, melyen olyanféle bronz domborműben legyenek feltüntetve Mikszáth valamelyik művének alakjai, mint a Ferenc-rendiek templomának falán Vörösmarty „Árvízi hajós”-ából az a jelenet, midőn Wesselényi Miklós a menekülőket csónakjába fölveszi;

2. hogy Budapest egyik utcáját Mikszáth-utcának nevezzék el;

3. hogy az a falu, melyben Mikszáth született, Mikszáthfalva nevet nyerjen.

Berzeviczy az Akadémiának ugyanabban a termében fogadta küldöttségünket, melyben negyven év előtt Eötvös József miniszter a Nőképző küldöttségét, midőn arra kértük, hogy mint közoktatásügyi miniszter, támogassa a kilencezer magyar nő aláírásával ellátott kérvényt, melyet Deák Ferencnek néhány perc előtt nyújtottunk át s melyre ő azt mondta, hogy még azon a napon be fogja azt mutatni a Házban.

Onnan Beöthy Zsolt lakására mentünk és előtte nyíltan kijelentettük, hogy mi nem a Nőképző Egyesület küldöttsége vagyunk, hanem Magyarország asszonyainak nevében jöttünk.

Néhány nap múlva ismét tartottunk értekezletet, melyen elhatároztuk, hogy Nógrád vármegye alispánjához fogunk fordulni kérvénnyel, hogy Mikszáth szülőfaluját, az egykori Szklabonyát, most már Kürtabonyt nevezzék el Mikszáthfalvának.

Továbbá hogy egy küldöttség járuljon a székesfőváros polgármesteréhez, hogy nevezzenek el Mikszáthról egy utcát.

Nyomban pedig egy különálló gyűjtést rögtönöztünk, hogy valami olyat hozzunk létre, ami neki még a jubileumi ünnepet megelőzőleg is örömet szerezzen t. i., hogy kertjében egy nagy pavillonszerű Szent Péter esernyője állíttassék föl s az alatta levő márványasztal bútorzattal legyen körbezve. Ezt hamarosan meg is rendeltem. A márványasztalt egy kis ezüstlappal láttuk el, melyre ezen felírást vésettük: „Mikszáth Kálmánnak, Szent Péter esernyője alatt pipaszó mellett eltöltendő derűs órákat kívának a „Veres Házból” és a magyar nők egy kis csoportja 1909.”

És Selmec lelkes úriasszonyait arra kértem, hogy készíttessenek egy selmeci pipát, mely Mikszáthot a Selmecen töltött tanuló éveire emlékeztesse és belőle az ernyő alatt horpácsi kertjében jóízűen eregethesse délutánonként a gondúzó füstfellegeket.

Tőle magától tudom, hogy ebben a kedves, ötletes meglepetésben, melyben részesült otthonába érkezésekor, igen-igen nagy öröme telt.

Afölött is tanácskoztunk, hogy megindítandó gyűjtésünkől Mikszáthnak valami olyat nyújtsunk, amivel neki nagy örömet szereznék s ami hozzájárulna az ő dicsőségének emeléséhez.

Az indítványok százfélesége hangzott el. Az egyik díszes serleget óhajtott neki átnyújtani; a másik egy albumot, melyben tisztelői ezreinek aláírása foglaltatnék; ismét egy másik női kézimunkából valami nagyobb-szerű emléktárgyat óhajtott; volt aki tokaji aszú küldését javasolta; az egyik jeles festőművészeink aquarell-műlapjaiból kívánt egy albumot; volt egy, aki azt indítványozta, hogy valami szép művészi kivitelű kassettában juttassuk el magához az ünnepelthez az összegyűjtendő pénzt. No ez már teljesen kihozott a sodromból, felugrottam és kijelenttem, hogy hiszen kitennénk magunkat annak, hogy Mikszáth jogosult indignációjában visszalökné a pénzt. Az illető azután látva az én felháborodásomat, néhány nap múlva meglátogatott, ki akarva magyarázni, illetve szépített alakban elém tární eszméjét, mondván, hogy Szent Péter esernyője alakjában lehetne ezt létesíteni s a pénzt a nyélbe téve kedves szavak kíséretében átnyújtani, hogy azt nem szabad elégetni. Ezen magyarázat némileg enyhítette szememben az indítványt, de elfogadhatóvá semmiképen sem tehettem még ez sem.

Jól sejtettem, hogy ezt az indítványt nem lehet, nem szabad elfogadnunk, mert hónapok múlva (hiszen Mikszáth jubileumára való készülődés körülbelül tizennégy hónapig tartott) levelet vettem Mikszáthtól, melyben írja, hogy meginterviewolták őt, hogy a magyar nők nevében az ő jubileumát illetőleg gyűjtőívek vannak kibocsátva, erre ő így felelt: „nem tudom, mire szólnak a gyűjtőívek” és hogy „nem gondolnám, hogy engem azzal akarnának megalázni a hölgyek, hogy a begyűlt pénzt nekem ajándékozzák. Mihelyt én ezt a nyilatkozatot megtettem, azon hiszemben voltam, hogy ezáltal én mindent megtettem, amivel magamnak tartoztam.”

Én is olvastam erről a lapokban s azt írtam Mikszáthnak, hogy szükségesnek látnám, ha részemről a hírlapokban egy nyilatkozat jelennék meg a magyar nők nevében, amely ezen támadható gyanúsítást teljesen eloszlassa. Erre Mikszáth ezt felelte levélben, hogy „soraim arra a meggyőződésre térítették, hogy csakugyan jó lesz egy nyilatkozat részemről is” s ezt mondja: „Nem hiába bíztam kiváló ítélőtehetségében.” Mire a következő nyilatkozatot tettem közzé a napilapokban:

„Vidéken lakom beteges férjem ápolása mellett, csak későn juthattam ahhoz, hogy Mikszáth Kálmánnak az ő jubileumáról egy interviú kapcsán tett nyilatkozatára reflektáljak. Ő ugyanis kijelenti, hogy nem tudja az általunk szétküldött gyűjtőívek célját, de nem gondolja, hogy Magyarország hölgyei azzal akarnák őt megalázni, hogy a gyűjtött pénzt neki ajándékozzák s kereken kimondja, hogy anyagiakban soha nem fogadhat el egyebet, csak ami munkái kelendőségéből reá háramlik.

Hát e tekintetben mi is ebben a nézetben voltunk és vagyunk, én magam is kifejtettem ezt a hölgybizottság értekezletén, hol nagy lelkesedéssel hozzáfogtunk az ő megünneplésének előkészítéséhez s a mi gyűjtésünk célja mindössze oda irányul, hogy őt valamely *inkább csak művészi értékű* tárggyal tiszteljük meg „s úgy gondoltuk, hogy annak nagy bece (mint más kulturnemzeteknél is) főképp abban lesz, ha minél szélesebb rétegnek tesszük lehetővé, hogy részt vehessen benne — ezért bocsátottuk ki a gyűjtőíveket. Hiszen egy műtárgyat Mikszáth maga is vehet magának, de egy műtárgyat, melyhez ezerén és ezerén járulnak hozzá, nem mindenki tehet az asztalára.”

Közöltem a nyilatkozatot Mikszáthtal is és midőn azt megköszönte nekem, levelét még így folytatja: „Lehetetlen, hogy már most előzetesen itt is meg ne köszönjem (amit annak idején külön akarok) a „Veres házból” jött ajándékot, a Szent Péter esernyőjét. Amellett, hogy gyönyörű és elmés dolog, ehhez is valami bűvölet tapad, mint a regénybelihez. Máskor ha új esernyőhöz jutottam, rögtön megszűntek bosszúságomra az esőzések, mióta

azonban ezt megkaptam, folytonosan esik. De nem baj. Mert ha az ég borús is, a derült órák, melyeket az ezüst táblácska vésete kivan, hála Istennek teljes mértékben megvoltak horpácsi időzésem alatt.”

Tovább így folytatja levelét: „Utólag még egy félreértést akarok eloszlatni. Úgy látom, hogy némelyek a gyűjtést úgy értelmezik, hogy a bizottság programjának főpontját félti, vagyis a horpácsi szomszédos földek megvásárlását. Én és a bizottság is kevés súlyt helyez erre. Én inkább takarékos ember vagyok ugyan mint pazarló, de egy csöppet se törődöm a vagyonszerzéssel. A fiaimat kitanítottam s nekem sincs többre szükségem, mint amennyim van. Bár kévésem van, de gazdag embernek érzem magam. E földekre nem gondolok sóvárogva. Örülnék, nem tagadom, ha megkaphánám, mert határosak az enyéimmal, de roppant félre ismerne engem, aki azt hinné, hogy ezt én valami főpontnak tartom. Én az erkölcsi sikert tartom főpontnak és abból egy szemernyit sem áldoznék még hatszor annyi földért sem. Hiszen szerezhettem volna eleget harminc évi képviselőházi befolyással, ha akartam volna. De minek nekem? Hiszen oly csekélyek az igényeim !

A program főpontjának én az írói személyem prestigét tekintem. S e prestigere gondoltam ártalmasnak ezt a gyűjtést és a bizottság is. De most már tiszta lesz a helyzet és minden rendbe jön, mert mint mondom, úgy vagyok én ezzel, hogy ha ma így szólítana meg a végzet: No fiam, mit akarsz, válassz a jubileumodra kettő közül! Azt tegyem-e, hogy leküldöm most a halált egy gazdag emberre, akibe beleszuggérálom, hogy az uradalmát hagyja rád, vagy pedig az országgyűlés tagjaiba öntök egy ötletet, hogy neked a jubileumodra felállással szavazzanak meg egy bokrétát? — Minden habozás nélkül a virágbokrétát választanám.”

Ezeket úgy őszintén bizalomteljesen meggyónva, szóval egész gondolatvilágom e körül abba az egy princípiumba csúcsosodik ki, hogy mint uri ember, mint gentleman mentem be ebbe a jubileumi dologba és úgy is akarok belőle kijutni.

Egy újságírónak, ki ma meginterjúvolt már érintettem is ezt a kérdést. Nem gondolnám, hogy tapintatlanul tettem volna, de kérdezett s felelnem kellett, mert ezt a gyűjtést sokan félre is érthetnék. Ha mégis, tekintve, hogy kényes kérdés, tapintatlan lettem volna és valami rossz érzést keltettem volna vele, bocsásson meg nekem, mert nem akartam, mert inkább sértenék meg egy országot, mint egy szentet, egy olyat, aminő az én saját külön vallásomban a Nagyságod alakja.

Három hétig maradok Rohicsón, akkor visszamegyek Horpácsra, de Pesten töltök időközben néhány napot s keresni fogom az alkalmat, hogy előszóval beszéljünk erről a tárgyról, ha még maradt volna valami félreértés, de én azt hiszem, semmi sem maradt se köztem, se a bizottság, se a hölgybizottság között. Azaz dehogyan semmi. Én a hálának azt a nemét érzem, melyet nem szokás szóval kifejezni akarni.

Kezeit csókolom.”

Mikor Mikszáth egy ízben meglátogatott, bizalmasan azt a kérdést intéztem hozzá, hogy vajjon örömet szerezne-e neki, ha szülőfaluját Mikszáthfalvának neveznék? Ő bizalmasan így felelt: „A szülőföld, az édes anya egy nyájas mosolya többet ér az egész világ hódolatánál.” Ebből láttam, hogy írói jubileumának ez lenne legnagyobb öröme, majd azt monddta, hogy ez nem fog sikerülhetni, mert ő úgy hallotta, hogy az ottani plébános nem tud ilyet megérteni s ellene fog dolgozni. Ő nem ismeri őt, de ezt hallotta róla.

Ekkor föl tettem magamban, hogy mivel a plébánosnak megnyerése és Saulból Paullá való fordulásának az elérése lenne az első lépés, ebben az irányban kell a dolgot megkezdeni. Írtam neki és teljesen az ellenkezőjéről győződtem meg. Laczkó Lajos esperes-plébános egy kiváló, lelkesedni tudó, derék magyar ember, aki Mikszáthot teljes értékében felfogni tudja és lelkének minden ízében hódolatot érez falujának nagy szülőte iránt.

Ennek folytán második levelemben megkérdeztem tőle, van-e oltárának és szószékének díszes terítője, mert Mikszáth jubileumának emlékére a magyar nők nevében ilyenekkel kívánánk ellátni templomát.

A plébános úr kész örömmel fogadta falujának Mikszáthfalvára való keresztelésének eszméjét és megígérte, hogy ez iránt minden tőle telhetőt meg fog tenni.

Én attól tartottam, hogy a mi közigazgatásunk lassú mozgásánál fogva nagy nehézségeket fog okozni az, hogy Szklabonya alig pár év előtt nyerte a Kürt-Abony nevet, tehát magyar neve van és most ismét megváltoztassák. De örvendetesen csalódtam. Nógrád vármegyének lelkes alispánja, Nagy Mihály a magyar nők nevében benyújtott kérvényt szívesen és helyeslőleg fogadta és melegen támogatta s a nemes vármegye egyhangú lelkesedéssel teljesítette a kérést.

Nemzeti ajándékban is kívánták nagy írónkat részesíteni és horpácsi birtokához vettek számára nagyobb földbirtokot.

Nógrád vármegye — ha jól emlékezem — nagy alapítványt is tett nevére és a „Jó palócok” egyik elbeszélésének alakjai után Murányi szobrászművésszel szép szoborcsoportot készíttetett. Fölhajszoltam Váchartyánban egy réges régi világból való báránybélésű parasztbundát, melynek hátán báránybőr lógott, hogy az öreg Filcsik bundájának szolgáljon mintául. Volt nálunk egy kocsis, kinek felesége palóc menyecske volt s nagyon cifra népviseleti öltözetei voltak, berendeltem őt több ízben, hogy a szobrásznak megfelelő modellje legyen.

Bachruchnál készíttettek (úgy vélem a Franklin-Társulat) Mikszáth számára egy igen terjedelmes ezüst tintartót, mely a Szent Péter esernyőjének azon jelenetét ábrázolja, midőn a nászmenet a templom felé közeledik. Hogy Bachruchnak némileg segítségére legyek ezen remekmű előállításánál, megküldtem neki azon palóc népviseletet feltüntető fényképet, melyeket Lenke leányom férjétől kaptam régebben s Mikszáth mondom, hogy Lenke ezen fényképe után készült a menyasszonyt ábrázoló alak.

E közben választmányi ülést is tartottunk s azon egyhangúlag elhatároztuk, hogy Egyesületünk egy bennlakó növendék részére 20.000 koronás alapítványt tesz Mikszáth nevére.

Azon is törtük eszünket, hogy apróbb meglepetésekben is részesítsük az ünnepeltet és választmányunk egyik tagja, Szende Fülöpné Dárday Olga készséggel vállalkozott rá, hogy íróasztalára „Bede Anna tartozása” című elbeszélés két alakját Bede Erzsit és a vizsgálóbíró mintázni fogja. Modellül szolgált neki jó barátja, az akkori bolgár konzul leánya. A vizsgálóbíró alakja is egy társaságbeli úrról volt véve. Ezt azután bronzba öntöttük és a jubileumi ünnep alkalmából nyújtottuk át az írónak.

Volt akkoriban valahol a Váci-utca és Irányi-utca táján egy kis bolt, melyben mindenféle művészi kivitelű kisebb-nagyobb tárgyak voltak kaphatók. Hallottam, hogy van a kirakatban egy nagyon kedves bronz libacsoport Vastagh Györgynétől, Benczúr Gyula leányától. El is mentem megnézni, igazán nagyon kedves, művészi értékű tárgy volt. Nekem nagyon megtetszett s mindjárt a „Brezói ludak” jutottak eszembe, hogy egy kedves talányképen lehetne ezzel is meglepni az ünnepeltet, ha a talapzatra csak ennyi lenne írva, „brezói”. De most szeptet ütött fejembe, hogy vajjon tulajdonképpen hányan is voltak azok a „brezói ludak?” Lehetek-e hárman? Mert azon a csoportozaton három lúd volt. Én már nem emlékeztem tisztán erre s így azonnal neki láttam ezen elbeszélés újabb átolvasásának és nem kis megütődéssel tapasztaltam, hogy bizony azok csak ketten voltak. De akkor már meg volt véve a kedves kis remekmű. Elvittem tehát Vastagh Györgyné szobrászművésznőkhöz, hogy adjon tanácsot, miként lehetne az egyik ludat elválasztani? Ő eltalálta a megoldást s átalakította a csoportot a kívánt kettőre.

Ezalatt az „Orsz. Nőképző Egyesület”-nek egyik tagja, Hepp Ilona,

örömmel vállalta a Mikszáthfalva temploma oltárterítőjének megfestését. Ivoir színű bársonyra gyönyörű vadrózsafüzért festett. Mikor már készen volt, magamhoz kértem a szűkebb bizottság tagjait, hogy elküldés előtt megmutassam azt nekik. Mikszáthot is magunk közé hívtam. Mikor megnézte, azt mondta: Kár lesz az oda, abba a kis tót faluba, hiszen még a Szt. Péter templomának is díszére válnék. Ezen kijelentésre azt jegyeztem meg, hogy a „Szent Péter esernyője” szerzőjének falujában semmi sem lehet túlszép.

Elhatároztuk, hogy azt a házat, melyben Mikszáth gyermekeveit töltötte, emléktáblával fogjuk megjelölni, azon alkalommal nagyszabású népünnepet rendezünk s a falu gyermekeinek könyvek, játékszerek és mindenféle kedves tárgyak ajándékozásával egybekötött majálist. A ház bejárata elé pedig két „Mikszáth-fát ültetünk/

Elbeszélte nekem Mikszáth, sőt föl is írta azt a magnetikus álmot, melyet az ő születéséről édesanyjának elmondott egy ismerőse.

„Tartsányi Ezekiel Ebecken lakó öreg fiskálisnak Ilona nevű leánya, aki később Tihanyi Bélához ment férjhez, abban az időben, mikor a Szklabonyán lakó Mikszáth Jánosné szíve alatt hordozta Kálmán fiát, alkalmasint nónában vagy más lethargikus álomban hónapokon át betegen feküdt (ezt akkor közönségesen magnetikus betegségnek nevezték. Perczel Mórra vonatkozólag is maradt fenn ehhez hasonló eset) s az behunyt szemmel álomban fekvő hölgy jóslatokat mondott az ágyánál megjelenteknek, melyek többnyire beteljesedtek. Így Mikszáthnénak ezt jósolta s ez a Mikszáth-családban sűrű emlegetés tárgya volt:

„Születni fog egy fiú, kinek neve leszen Jézus. Születni fog a Révész funduson; nagy ember lesz belőle, úgy hogy még Gyarmatot is ki fogják előtte világitani”, — Ezeket a sorokat Mikszáth sajátkezű feljegyzésében bírom. —

A fiú meg is született, még pedig január 16-án, *Jézus nevenapján* s tényleg egy olyan telken fekvő házban, mely egykor a Révészeké volt. Nem tanult jói, sőt nagyon nehezen, de a szülők mégis csak kínlódtak vele, hogy taníthatassák, lehet, hogy e jóslat is sarkalta ebben”.

Ezalatt az ország minden vidékén készültek Mikszáth ünneplésére. Hozták is a lapok azt a szebbnél-szebb köszöneteket a sziporkázó elme ragyogó képleteivel, melyeket Mikszáth menesztett az ünneplő városodnak és irodalmi köröknek. Ha jól emlékezem, a sátoraljaújhelyi Kazinczykör volt az első. Mikszáth azonnal irt nekik. A „Pesti Hírlap” hasábjain jelent meg válasza, melyben hálatelt szívvel fejezi ki azt, hogy a Kazinczy-kör volt a legelső, mely őt — mint kezdő író — tagjává választotta.

A jubileum képét magában foglaló keretben óhajtok az ő hozzám intézett leveleiből egyet-mást idézni, melyeket én, mint az ő kéziratait, a legnagyobb kegyelettel őrzök. De mielőtt ezekből idéznék, egy véletlenül középük keveredett leveléből közlök egy kis kivonatot, melyet válaszul írt nekem Mikszáth, midőn Szemere Miklós egy akkoriban a nemzetiségekről írott röpiratának olvasása közben támadt benyomásaimat és véleményemet, illetve észrevételeimet megküldtem Mikszáthnak.

I.

„A múltkori levél mellékletét (annyira tetszett nekem, nem bírtam megállni) elküldtem Szemerének azzal a kísérő megjegyzéssel, hogy egy okos úrasszony írja nekem ezeket az ő könyvéről s hogy miután nem nevezem meg, nem vélek indiszkréciót elkövetni, ha ezzel neki egy kellemes órát szerzek. Bocsássa meg, hogy elküldtem tudta nélkül, de immár megvan, utóíért a büntetés, hogy most nem bírom visszaadni.

Ami megjegyzését illeti a nemzetiségi politikára nézve, teljesen igaza van. Ehhez szólva az én véleményem az, hogy jó nemzetiségi politikát kétféleképpen lehet csinálni.

Vagy vas szigorral, királyi biztossal akasztatni az izgatókat.

Vagy pedig engedékenységgel nagykaliberű főispánokat küldeni a nemzetiségi megyékbe százezer forintnyi rendelkezési alappal s megvenni, lekötelezni minden szájas embert. Ezt a *mesterséges csendet* csak harminc-évig kell csinálni, míg az agitátoroknak az emléke is elmúlik: azontúl magától áll be a csend. *Szóval vagy vassal kell csinálni, vagy arannyal. De ezek nem csinálják sehogy*".

II.

„Igazán kifogyhatatlan a kedves ötletekben . . . Igen, igen köszönöm, hogy az élet annyi mindenféle változataiban gondol rám. Olyan kitüntetés ez, melyet aligha érdemlek, amely azonban jobban esik minden-nél ... Az akácok és az én régi mondásom úgy hatottak rám, mint egy régi ismerős megjelenése, mely kedves emlékeket hoz magával abból az időből, mely már erősen a hátunk mögött van”.

III.

„Olvastam a Mikszáth és Madáchfalvára vonatkozó ötletet s tagadhatatlanul nagy megtiszteltetésnek tartom. Madáchnak kivált ezzel tartozik is a vármegye . . .

Tovább azt írja Mikszáth, hogy a belügyminiszter nem szokta engedélyezni a községek elnevezését családok után, mert ebben bizonyos demokrata álláspont érvényesül. Azután így folytatja: „Semmi sem lehet demokratikusabb az emberi társadalomban a jól végzett munkáért, mint az összességnek tett szolgálatokért az egyén kiemelése.

Nagyon köszönöm, hogy felkarolja ezt a tervet, tényleg semmi sem okozna nekem olyan örömet, mint éppen az, hogy a hely, ahol szüleim porladnak, az ő fiuk nevét viseli időtlen időkig. De ezt csak bizalmasan vallom be, mert még kívánni se szeretnék olyat, ami esetleg elkeseredést szülhetne s amit nem szívesen adnak ... A selmeci pipából se szíttam még, de már itt van és csak az a hibája, hogy túlságosan díszes, kár lesz érte, ha eltörik. Kinek köszönjem meg, nem tudom. Azaz, hogy tudni tudom, kinek kell *mindent* megköszönnöm, az *intéző kezet* jól látom (küldöm is kézcsókom), de nem tudom a selmeci adresset, akinek a levelet írjam az obligát udvariasság követelményeképp ...”

IV.

„Nem akarom háborgatni nagy gyászában, mely az én kedélyemet is lehangolta; a kesergő ember annyi, mint az imádkozó ember, zavarni nem szabad . . . Ezernyi mondanivalómmal nem hozakodom most elő, mikor nincs *egyedül* (és nem figyelhet rám). Isten *látogatásának* hívjuk mi magyarok azt, mikor valakit magához vesz a mieinkből.

Tolakodásnak lehetne ellenben nevezni azt, ha én az én ügyem felé próbálnám tekintetét elvonni ilyenkor. Ennélfogva a legrövidebben, csókolom kezeit és ajánlom magam jóakarataiba, alázatos szolgálja

Horpács, 1909 szept. 9.

Mikszáth Kálmán”.

V.

„Elhiszem, hogy meg van elégedve Nógráddal. Meg is lehet. De én is meg vagyok elégedve Nagyságoddal, mert az eredmény a Nagyságod műve. Jól lehet, el kell ösmerni, hogy a megye kitett magáért derekasan. Urak ezek, akik semmit se tesznek félig . . .

Ami a gyarmati utca elnevezést illeti, ne méltóztassék iránta bőveb-

ben érdeklődni. Egyrészt azért, mert már a vármegye eddig is *többet tett*, mint amennyit álomban várhattam; másrészt, mert az utca elnevezés nem okoz nekem örömet. Kis szülőfalum elnevezése, ha már nem torlódik eléje ezután akadály, teljesen kielégíti e nembeni hiúságomat. Ugyancsak ez az álláspontom a főváros utcájával is. Szép lesz, ha meglesz magától, de nem érdemes érte akciót kezdeni s éppen azoktól kicsikarni, akik legtöbbet tettek. Nagy gond nekem, hogy Nagyságod nincs most Pesten, mikor legjobban szüksége van az embernek a jó szellemére s az éppen nincs mellette. A levélváltás *merev* dolog bizonyos megtanácskozássokhoz s különben is roppant aversiom van a levélíráshoz . . .

Szóval nagyon hiányzik nekem most (bár iszen mindig hiányzik), hogy némelyekben tanácsát kérhessem, némelyekben esetleg segítségét, mert úgy tudom, még elég idő van arra vagy emerre lendíteni a jubileum ügyét, mivel ahogy olvastam, csak valamikor februárra tervezik a jubileum határnapját.

Különben lesz, ahogy lesz, a földolog (a jubileumnál is sokkal jobb), hogy egészségesek legyünk s hogy a selmeci pipa jól szeleljen. A legóhajtandóbb pedig, hogy Nagyságod már minél hamarabb köztünk legyen s a megszokott régi tevékenység hullámaiba vesse magát teljes erővel. Az a levegője. Abban van a feledés és a vigasztalás is. Kezeit csókolja.

Bpest, okt. 29. 1909.

VI.

„A parasztképek gyönyörűek s Lenke báróné annyira a „Jó palócok” menyecskeje, mintha nem is anyától született volna, hanem a költő fantáziájából pattant volna ki.

Igen köszönöm a képeket . . .

Ami a képeket illeti, felhasználásuk nagyban elősegitené a művészt. A mi szobrászaink a színházból ösmerik a parasztot. Talán úgy gondolják, hogy a figurák *meglepetés* kell, hogy legyenek nekem. Az persze nem jut eszükbe, hogy lapokat én is olvasok, tehát tudom a meglepetést . . . A képeket visszaküldöm, melyeknek használata nem vehető kilátásba s csak kettőt tartok vissza a művész számára, az egyiket visszaküldtem Bachruchnak, hogy a Lenke báróné arcát csinálja meg Veronkának (ő ugyanis a Szt. Péter esernyőjét készíti). Kezeit csókolja.”

Nekem ez az esztendő, boldogult jó férjem ősszel történt elhalálása folytán, szomorú gyászévem volt. Magam csupán csendes irodámból intézhetvén a jubileumi előkészületeket. Zsilinszky Mihálynét kértem fel a központi hölgybizottság társelnökéül, aki egész lelkesedésével és igen nagy buzgósággal vezette az ügyeket. Kívántunk még egy, a pünkösdre tervezett országos nagy Mikszáth jubileumi ünnepet megelőző kedves ünneplést rendezni az Uránia-színházban húsvét táján, mely Mikszáth egyik rajongó tisztelőjének, Csiky Kálmánnának eszméje volt, amely minden várakozást felülmúló módon sikerült, sőt még 2000 koronát is jövedelmezett a gyermekszanatórium javára, melyből két alapítványt tettek Mikszáth és Mikszáthné nevére.

A két napon tartott előadáshoz a prológot Szávay Gyula írta. Herczeg Ferenc „A nagy Palóc” címen remek üdvözlő beszédet tartott, vetített képekkel illusztrálva. Lampért Géza nagyon szép költeményt írt „Mikszáth Kálmán” címmel s azt el is szavalta. Palóc táncokat mutatott be palóc népviseletben a székesfőváros lelkes ifjúsága. Majd következtek szebbnél-szebb előképek Mikszáth „Jó palócok” című művének alakjaival. Az előképeket a színművészet jelesei és a fővárosi társaság tagjai adták elő a nagy író iránti hódolatból. Befejezésül Mikszáthfalva címen ünnepi tréfát adtak elő Szávaytól, azon jelenetet hozva színre, midőn az ünnepeltnek (kit Szerémy Zoltán személyesített Palóc úr címen) Mikszáthfalva előjárósága és a nép küldöttsége a donációs levelet

nyújtja át. A küldöttség tagjai mind a Mikszáth által megrajzolt alakokat személyesítették.

Nagy lelki gyönyörűsége telt kedves Íróknak azok szemlélésében, melyben az iránta való szeretetnek finom női tapintattal összeállított jeleit láthatta.

„Mikszáthfalvi Híradó” címen külön lapot is adtak ki ezen alkalomra Mikszáth fényképével, a programmal és a szereplő személyek névsorával.

Eljött hozzám Mikszáth, hogy a szép Urániái előadás fölötti örömét kifejezze és köszönetét is azért, amit a rendezés munkájában kifejtettem. Mialatt nálam volt, jött a kedves Zsilinszkyné az akadémiában tartott jubileumi rendezőség üléséről, melyre a hölgy bizottság elnökségét is meghívták. Azért jött, hogy elmondja az ottani határozatokat, melyeket Mikszáth is érdekléssel hallgatott végig.

Pütkösd másodnapjára volt kitűzve az országos ünnep, melyet a Redoute nagytermében kívántak megtartani.

Mikor Zsilinszkyné eltávozott volt, jött hozzám a bizottság egyik leglelkesebb tagja, Patay Gyuláné és Mikszáthtal még hosszú ideig beszélgettünk érdekesnél-érdekesebb témákról, de természetesen a jubileumi dolgok képezték azok főtárgyát, hiszen akkor már a napi sajtó telve volt a Mikszáth tiszteletére országsszerte rendezett ünnepélyek leírásával. Föl- említette Mikszáth, hogy egy rokonom járt nemrég nála, akinek az a terve, hogy birtokot vesz azon a helyen, mely az ő családjának predikátuma, ő az ő felülmúlhatatlan humorával azt felelte neki: „Menj a nagynénédhez, kérd meg őt, ő nekem is egy falut ajándékozott”.

Azalatt serényen munkálkodott a mi bizottságunk is. Bejelentettük a magyar nők küldöttségét az ünnepre, melyen zsúfolásig megtelt a Redoute nagyterme. A közoktatási miniszter, gróf Zichy János is nagyon szép, emelkedett beszédben üdvözölte a jubiléumot és az egész ország üdvözlő küldöttségei elhozták küldőik hódolatának száz meg száz nyilvánítását.

A magyar nők küldöttségét Zsilinszkyné vezette. Valamennyiük kezében babérág volt, melyeket mind az ünnepelt lábaihoz tettek le. A nemzetiszínű szalagokon az átadó neve állott, a Zsilinszkynéén, mint elnökén, még ez a felírás is, melyben ki volt fejezve a magyar nőknek az író iránt érzett hódolata: „Adassék üdvözlésünk Mikszáth Kálmánnak az ő jubileumán. Az összes magyar nők nevében hozzuk Neked szeretetünk, lelkesedésünk és bámulatunk egész babér erdejét”. (Ki gondolta volna akkor, az öröm tetőfokán, hogy rövid néhány nappal később gyászfátyollal borított koszorúkat hozzák a magyar nők az ünnepeltetésből egy röppenéssel a túlvilágra költözött nagy szellem ravatalára.)

Mikszáth arca ragyogott az örömtől, bár egészsége akkor már nem állott valami erős lábon, mégis szép beszédben köszönte meg az örömtől és meghatottságtól átrezgő hangon az ünnepeltetést és kifejezte abban körülbelül azt, hogy aki most ránéz, egy egészen boldog embert lát. Mindenki el volt ragadtatva az ünnepély nagyszerűségétől és az ünnepelt köszönő beszédétől.

Másnap megbízta Margit leányomat, hogy vigye el az „Orsz. Nőképző Egyesület” alapítványi okiratát Mikszáthhoz, melyet a magy. kir. levéltár adományozási okiratainak stílusában szerkesztettünk meg s amely pergamenen igen díszesen kiállítva s függő pecséttel volt ellátva. A szöveg így hangzik: „Mi, „Orsz. Nőképző Egyesület”, a jelen elnökeink aláírásával és pecsétünkkel megerősített alapító levelünk rendén adjuk tudtára mindenkinek, akiket illet, vagy a jövőben illetni fog, hogy Mikszáth Kálmán 40 éves írói jubileuma alkalmából és dicsőségének örök emlékeztére a magunk tanintézetünkben egy ingyenes bennlakó növendék részére alapítványt tettünk, amint ezt a mellékelt jegyzőkönyvi extractuma szerint deliberaltuk s amint azt ott mindenek olvashatják. Kelt Buda-

pesten, az Úrnak 1910. esztendejében, Szt. György havának 22-ik napján. Özv. gróf Teleki Sándorné szül. gróf Teleki Jozefin, elnök, Rudnay Józsefné Veres Szilárda, alelnök, Emich Gusztávné Tormay Etelka, alelnök, Csiky Kálmánné szül. Gönczy Etelka, alelnök”.

Ekkor mondta Mikszáth Margit leányomnak, hogy mi ketten: ő és én, nem lehetnénk együtt kocsi elé fogva, mert míg ő nagyon lassú járású ló, addig én nagyon is gyors járású vagyok.

Alig zajlott le a nagy ünnep, máris lesett rá prédájára és áldozatára a gyilkos politika.

Lestek annak intézői, hogy vihessék őt hamarosan Máramarosszigetre, mint képviselőjelöltet. Mikszáth már a nagy jubileum előtt is érezve betegeskedését és érezve annak a nagy szeretetnek melegségét, mellyel most a nemzet a szó szoros értelmében elárasztotta őt az irót, már-már arra határozta el magát, hogy végre lemond a politikai szereplésről.

De hiába, ez neki nagyon kedves tere volt és Tisza, kit ő igen nagyra tartott s kinek pártjához tartozott, megígértette vele, hogy elmegy Máramarosszigetre és elfogadja a mandátumot. Én féltettem megrendült egészsége miatt és lelkemből sajnáltam annak a ragyogó elmének, nemzetünk dicsőségét tevő fényének elforgácsolását és ilyen áldatlan téren való elpazarlását.

Lelkem aggodásának kifejezést is kívántam adni s levelet is írtam Mikszáthnak, fájdalmasan felhozva, hogy minő kár, hogy hajlandó elfordulni a búzavirágokkal s más mezei virágokkal megkoszorúzott kedves falusi aratóleánytól, aki szíve egész vonzalmával függ rajta s akit a „Jó palócok”-ban annyi bűbájjal énekelt meg. Elcsábíttatja magát annak a kacér és kifestett arcú nőnek a mosolya által, kinek politika és párt-tusa a neve, arra az áldatlan térre, melyen oly kevés az őszinteség és elismerés.

Utoljára hagytuk, mintegy a jubileum végakkordjául Nógrád vármegyének s kiváltképen székhelye, Balassagyarmatnak ünnepét, melyen természetesen meg kellett volna valósulnia annak a jóslatnak is, hogy „nagy ember lesz belőle, még Balassagyarmatot is ki fogják világítani előtte?”

Ünnepeltünket pedig vitték, vitték. Ő ment, amint mondani szokás, a szél szárnyain, még ittasan a jubileumi mámortól és megrendült egészséggel Mármaros havasai közé. A virágfakasztó májusnak üde mosolya hazánkban gyakran szokott fagyasztóvá válni. Mikszáthot pedig vitték a választókerület egyik helyéről a másikra, lakomáról-lakomára. Pihenése nem volt, mindenütt programbeszédet kellett tartania, szóval a párt-düh haláltáncot járt vele, melyhez az eszeveszett sebességű autózások szele, belevegyülve a fagyos viharok zúgásába adták a muzsikát.

Nagy betegen érkezett vissza kortesútjárói s mint a politikai párt-szenvedély legdrágább áldozata, néhány nap múlva ott feküdt koporsójában az Akadémia csarnokában, azon a helyen, hol egykoron Deák Ferenc koporsójára tette volt le koszorúját boldogemlékű Erzsébet királynénk.

A nemzet nagy halottjának temetésén ott volt a király képviselőiben herceg Pálffy Miklós és ott volt az ország minden vidékéről a gyászolók megmérhetetlen serege !

Éppen akkor illatozott az akácfa virága, melyet Mikszáth, mint vármegyéje fáját oly nagyon szeretett. Ment Váchartyánból gyászfátyollal bevont hatalmas akácvirág koszorú a temetésre sok-sok mezei virággal, hogy be legyen hintve az az út, amerre az ő koporsója elindul a Kerepesi-temetőbe kedves fiának, Jánoskának hült porai mellé. Kérésemre a jó mikszáthfalviak hoztak hantot is az ő édes szüleinek sírjáról, hogy azoknak és szülőföldjének porával vegyüljenek majd össze egykoron az ő drága hamvai.

Most olvastam Mikszáthnak sorait, melyek a „Nógrádi Lapok” 1873 május 4-iki számában a kolerajárvány idejében jelentek meg:

„Az én édesapám !

Borongós áprilisi idő. Mintha meg lenne választva kedélyhangulatomhoz. A pesti kirakatok helyett szemem eltéved a temetőre. A nagy adószedő, a halál kirakatára. Most már kétszerte unalmasabb a falu. Szegény jó apám nem kel fel többé, hogy disputáljunk az állampolitikáról, királyok tetteiről, ministerek viselt dolgairól, akiket rendszeren összeszidott mindennap, mert mindig eszébe volt az az elvi differencia, az a nagy tenger, mely a királyok és népek között fekszik, melynek neve adókönyvecske. Hanem azért, ha gyűlölte is a királyokat, mégis büszke volt rá, hogy egy évben született Napóleonnal, arra már szegénynek nem jutott ideje büszkének lenni, hogy egyben is halt meg vele. Legyen neki könnyű a föld. Áldás azokra a hamvakra, melyek összevegyülnek azzal a messzemenő szeretettel, mellyel utolsó lehelletéig viseltetett irántam. Még mikor meg nem érdemeltem is. Oh a szeretet csodálatos valami. Egy darab az Istenből! Mely nem költözhet el az elröppenő lélekkel, nem zárulhat be a megmerevült testbe, hanem kitör s még halál után is kísér mindenütt, virágok illatában, arcunkhoz csapott, fölvert por alakjában, szél zúgásában, mindenütt beszél hozzánk az ő ékeesszóló némaságával” . . .

Mikor elolvastam ezeket a sorokat, nem tudtam ellentállani, hogy föl ne vegyem ide a Mikszáth temetése mellé! Mennyire oda illenek ezek a szavak a szerető háládatos fiú koporsójához. Nem is volt sejtelmem ezekről a szavairól, melyeket a szeretet elmúlhatatlanságának apotheózisaként írt, amikor az a kívánság ébredt bennem, hogy szeretett szüleinek örök pihenőjéről földet kérjek az ő koporsójára.

Váratlan halála folytán bizony elmaradt, amit az ünneplés utolsó, de talán legzengzetesebb akkordjaul tartogattunk s amelybe belevegyült volna szülővármegyéjének, Nógrádnak és szülőfalujának, a legszorosabban vett meleg fészkeinek minden bensősége, az „Otthon” meleg szívverésének minden dobbanása, elmaradt a jóslat megvalósulása: Balassagyarmatot nem világíthatták ki előtte.

Hanem volt még egy kedves igen, igen szép, megható utóhangja, epilógja is a jubileumnak. Szeptemberben, mikor a nyári szünet után újból megkezdődtek az iskolák, Mikszáthfalva derék, kiváló plébánosa nagy tevékenységének köszönhető, hogy ezen faluban is nagyszerű ünnepet rendeztek, Mikszáth nevére a falu szegényei számára alapítványt tettek s ifjúsági könyvtárt alapítottak.

Ezen alkalommal jelölték meg a magyar nők által készített márványtáblával azt a házat, melyre maga Mikszáth írta meg az én kérésemre a rávésendő feliratot így: „Itt élte át Mikszáth Kálmán gyermek s ifjúkorát 1852-1872-ig szülői házában.”

A vármegye is képviseltette magát. Élükön ott volt kiváló alispánja, Nagy Mihály. Egyházi ünneppé is avatták e napot. Akkor szentelték fel a díszes oltárterítőket és volt többféle egyházi szertartás: közöttük keresztelés is, melyre már előre elhatározták, hogy ha a keresztelendő gyermek fiú lesz, úgy Kálmán lesz a neve, ha pedig leány lenne, akkor az én nevemet adják neki. Nagy örömemre fiú volt a megkeresztelendő gyermek.

Majálist is rendeztek a gyermekeknek nagy uzsonnával, melyen könyveket, játékot kaptak; egy sem ment haza közülök üres kézzel.

A magyar nők képviselőjében az oltárterítőket festőnője, Hepp Ilona vett részt. Ezen kegyeletes és nagyon szép ünnep volt a jubileumi program legutolsó száma.

Mikor a székesfőváros polgármesterét és közmunkatanácsát küldött-ségileg megkerestük az iránt, nevezze el egy utcát Mikszáth nevére az ő jubileuma alkalmából, egy szűkkeblű határozat alapján azt a választ kaptuk, hogy élő emberről nem szoktak utcát elnevezni.

No hát most már az ünnepeltnak gyors elhalálózása meghozta erre is a jogcímet. El is mentünk nemsokára a közmunkák tanácsához s végre

eléggé fukar módon csak azt a teret nevezték el róla, amelyen lakóháza állott s melynek erkélyéről úgy szeretett végig tekinteni az egész József-utcán. Oh Istenem, de sokszor szenvednek hajótörést a szép és kedves eszmék a copf miatt és a lelkesedés hiányának kösziklái!!

Azzal érveltek, hogy mióta a Podmaniczky-utcát Podmaniczky Frigyesről még annak életében nevezték el, azóta hozták ezen határozatot. Pedig ez egészen helytelen információn alapult, mert a Podmaniczky-utcának nem volt semmiféle köze Podmaniczky Frigyeshez. Én nagyon jól tudom, hogy mikor Podmaniczky László egy rokonomat feleségül vette menyasszonya elmondotta nekem, hogy leendő ipjának terjedelmes telkei vannak s egy egész utcát neveznek Budapesten Podmaniczky-utcának. Magam is meglátogattam őt itt. A nyugati pályaudvarhoz igen közel lakott földszintes házban mély, nagyon mély telken.

Podmaniczky Frigyes nem is volt az öreg Lászlónak fia, csakis rokona. Nem állítom, hogy már akkor is a Podmaniczky-utcában olyan monumentális épületek állottak, mint mostanában, nagyonis földszintes házak voltak ott, de az utca neve tudom, hogy már meg volt régen.

Amidőn Mikszáth jubileumához kezdtünk, egyik pontja volt programunknak, hogy azt a házat, melyben akkoriban lakott, emléktáblával jelöljük meg. Ez a tervünk mindeddig nem valósult meg, de nem fog ez sem elmaradni. Azt a házat a „Sacré Coeur”-ről nevezett apácák vették meg s ott leánygimnáziumot állítottak. Már megtettük a lépéseket az emléktábla felállítására, amely nem fog nehézségekbe ütközni, hiszen ugyanezen szerzet István-úti rendházának falán is van egy emléktábla, amely azt hirdeti, hogy ott halt meg Deák Ferenc.

Franklin Benjáminnak egy igen értékes művét olvastam. Szellemesen írta meg, hogy nem jó pörbe keveredni mással, mert a perlekedő fél arra a sorsra jut, mintha egy darabka fát teszünk az olló két pengéje közé, a perlekedő felek védői nem egymásban tesznek kárt, hanem azt a közbe került fadarabot nyírják. Ő már akkor jelezte, hogy az emberek nagyon helytelenül cselekszenek, midőn a kora reggelt, amikor legüdébb, legfogékonyabb a lélek, — már csak az éjjeli pihenés folytán is — hasznos munkára kellően föl nem használják, hanem átalusszák; és az éjét kívánják nappallá tenni. Milyen nagy pazarlást visznek végbe ezáltal. Azt a sok világitó anyagot megtakaríthatnák.

Amit a nagy Franklin csaknem több mint száz év előtt hangoztatott, arra a bölcseségre most vezet rá az emberiséget a háborús nyomor, mely még az órák járását is befolyásolja. Hogy kevesebb világitó anyag kelljen, Európaszerte elfogadták azt, hogy tavasszal az órákat eggyel előbbre igazítsák.

Még a cselédkérdés is igen nagy változásokon ment keresztül. Jól emlékezem, hogy gyermekkoromban alsóbbrendű cselédséget: mindenest szolgálót, talán még szakácsnét is bármely időben lehetett nemcsak kapni, de még tetszés szerint is válogatni igen sok közül, mert a Kalvin-téren (akkor Széna-tér) egész nagy csapatokban állottak asszonyok és leányok, kik seprőt vagy meszeiőt tartottak kezükben, akik arra vártak, hogy valaki szolgálatba hívja őket. Most igen-igen nehéz cselédet kapni, még igen nagy bérért sem, sőt most már a cseléd szót úgyszólván ki sem szabad ejteni. A mai cseléd neve másképp hangzik: ilyen vagy olyan „alkalmazott”, de cseléd többé nincs, ezt sértő elnevezésnek tartják.

Még jó anyám életében bár budapesti cselédségünk öt személyből állott, volt rá nem egy eset, hogy mind az öt szét lett küldve ötfelé, ki sürgönnyt vitt a postára, ki üzenetet valamely helyre, mások feleletekért jártak, vagy egyéb megbízást végeztek, mindezt az egyesület érdekében. Emlékezem rá, hogy igen gyakran ebédjénél is négyszer-ötször háborgatták édes anyámat, különösen amikor valamely jótékony célú előadás rendezése sok halaszthatatlan elintézését kívánt.

A szerte küldözött háznépen kívül volt jó anyámnak még egy állandó hordárja is, aki naponta órákon keresztül tartózkodott lakásunk üveges folyosóján: udvari szobáink ablakai erre nyíltak s innen kapván a szellőzést, hosszasan nyitva voltak. Férjem egy reggelen falura szándékozott utazni, az egyik udvari szobában kikészített bundáját akarva fölvenni, az inas azt jelentette, hogy a bundának hült helye, vele eltűnt még kedves fiannak költő órája s még néhány apróbb tárgy is. Mindenkinek gyanúja a hordárra esett. Férjem bunda nélkül utazott el falura több napra. Ezalatt én nyakamba vettem a főváros összes zálogházait, hogy a bundát megtaláljam. Találtam is az egyikben egy mosómedve (Schopp) bélésű bundát, mely szakasztott olyan volt, mint a férjemé, de én még sem mertem ráfogni és eszembe jutott az, hogy nézzék csak meg, van-e valami a zsebeiben, mert azt tudom, hogy ha vadásztöltényeket találnak bennök, akkor a férjemé, de mekkora volt csodálkozásom, mikor a zsebből kockára vágott kapadohányt hozott elő a zálogház alkalmazottja. Ez teljesen zavarba hozott, csak arra kértem, tartsák fenn a bundát, míg férjem visszatér, ő biztosan meg fogja ismerni. Kérésemet készséggel teljesítették. Mikor férjem megérkezett, elmentünk együtt bundanézőbe. Férjem nézi a bundát, mondta, hogy éppen olyan, mint az övé, de hát a férfi utazóbunda mind igen hasonló, így ő nem meri ráfogni, hogy az övé. Akkor hirtelen eszébe jutott valami és az alkalmazottnak azt mondta, nézze meg a bunda belső zsebében kell lenni egy gombkötő munkájú átkapcsolónak, mely utolsó útjában lefesleti, ő oda dugta be, mert elfelejtette felvarratni, ha ez ott van, akkor a bunda az övé. Most már nem volt semmi kétség, a bundát átvettük, a zálogdíjat lefizettük érte. De megmagyarázhatlan kérdőjel volt, hogy miként kerül a zsebbe a dohány? Később szépen kiderült ez is: a gazdatiszt felesége tavasszal jól behintette a bundát molyok ellen, ősszel jól kirázta, ele a zsebben mégis maradt. Bebizonyult e mellett, hogy igaz jószág el nem vész.

Xantippénél, aki moslékkal öntötte le Sokrateset, sokkal nagyobb Xantippének tartom én a Carlyle feleségét, aki férjének a francia forradalomról írott remek történeti munkáját a kandalló tüzebe dobta. Ezen Herostratesi művelet után a híres történész újból kezdhette sok évi munkáját.

A fősვნყség, vagyis már fukarság különböző egyéneknel különböző módon nyilvánul, pl. volt egy igen gazdag B. Rudolf nevű úr, aki szeretett nagyon finom szivarokat szívni, de sohasem a maga pénzéből, hanem a kaszinóban és máshol kéregette azokat össze nagyúri jóbarátaitól. Róla hallottam elmondani, hogy ha esti lakomákról tért haza, — pedig ezt nagyon sokszor tette — sohasem fizetett kapupénzt, mindenkor barátaitól kért erre hatosokat, de sohasem adta a házmesternek, hanem eltette. Annak a háznak házmestere, ahol budapesti lakása volt, már tudta azt, hogy kapupénzt nem fizet, egy ízben nem akarta őt bebocsátani, míg a hatost a kapu alatt be nem dugja. Ezt tehát megtette, de amint a kapu nyitva volt, felkapta a házmestert és kapun kívül tette és be nem eresztette, míg a kapu alatt vissza nem csúsztatja neki a hatost.

Volt Vácon egy vöröshajú, göndör fűrtű koldus. Az egész vidéket bejárta és hozzánk is nagyon sokszor betért kéregetni. Fialalasszony koromból nagyon jól emlékezem rá. Egyszer híre járt, hogy meghalt Vácon valami ronda helyen, egy szalmazsákon, amely állandó fekvő helye volt. Teljes életében koplalt, csak abból élt, amit imitt-amott összekoldult. Beszélték, hogy szalmazsákja csücskeibe bekötve ezer forint összekuporgatott aprópénzt találtak.

De a zsugoriságnak nagyon szép, nemes példáját is hallottam elmesélni a következőképen báró Orbán Balázsról, aki állítólag teljesen szegény ember volt, de mikor meghalt, százezer forintot hagyott az „Emke” magyarosító céljaira. Ezt a tekintélyes összeget a legnagyobb önmegtágadásal és nélkülözésekkel gyűjtötte össze. Hallottam róla, hogy valamely vendéglőben olyan ládán töltötte az éjszakákat, melyben a szennyes ruhát tartották s hogy hosszabb ideig mosónénál lakott s azt az ingeket hordta

egy-két napig, melyet előkelő urak mosásra adtak volt; s olyan helyen étkezett, hol a kőasztalba gödrök voltak vájva s abba adták a levesadagokat és a kanalak láncsal voltak az asztalhoz erősítve, hogy az odajáró közönség zsebre ne rakhassa azokat.

Egy jóízű dolgot hallottam, hogy valaki fogadott, hogy ő be tudja bizonyítani, hogy miféle foglalkozású ember van legtöbb a világon. Fogadását megás nyerte; találomra mindenki mondott valamit, ő pedig egy nagyvárosban kiült a kapu elé igen nagy jajveszékkel, rettenetes fogfájást színelve. Aki csak arra ment, valamennyi megállott mellette s kérdezte, mi baja és mindegyik ajánlott valami orvosságot s íme megnyerte a fogadást, mert ezzel bebizonyította, hogy orvos van legtöbb a világon.

Volt egy kedves, közel lakó özvegy szomszédnőm, kinek nagyon sok gyermeke volt. Igen szűk anyagi körülmények között élt. Rengeteg sok gonddal s nélkülözésekkel nevelte őket. Kérdeztem, hogy vajjon ha közülök egyik-másik nagyon csintalan volt, használt-e verést megfenyítésükre? Azt válaszolta: „Soha! eléggé veri őket a sors, még én is verjem!” Azután az a bizonyos sors a gyermekek felé mindig csak derült, mosolygó arccal tekintett és kárpótolta őket apjuk és őseik könnyelmű életmódjáért; valamennyiből derék, mondhatni kiváló munkásai váltak nemzetünknek, kulturéltünknek; egynémelyiket igen magas polcra is helyezte az élet.

Meglehet, hogy kedves szomszédnőmmel folytatott ezen eszmecsere támasztotta lelkemben azt a kérdést, azt a gondolatot, hogy vajjon ahol több gyermek van, nem kötelessége-e a szülőknek azokat a gyermekeiket, kikkel az élet, a sors mostoháiban bánt, mint a többivel, tehetségük szerint más irányban és lehetőleg anyagiakban is több előnyben részesíteni; ilyformán igyekezve kárpótolni őket a sorsból megtagadott jókért? Annyi bizonyos, hogy még így sem képesek egyensúlyba hozni és feledtetni velük a sors mostohaságát, legfőjebb könnyíthetnek némileg a rájuk mért teher viselésén. Bár talán én, mint egyetlen gyermek — nem is lehetek illetékes ennek megítélésében, de egyéni felfogásom és igazságszeretetem ezt sugallja nekem. Szüleim egész szeretetükkel engem halmoztak el, nem kellett azt testvérral megosztanom. Az ő vagyonuk osztatlan örökében részesültem, sőt jó édes anyám még az ő szellemi örökségét is szeretettel, bizalommal tette le az én kezembe. Oh! add, édes Istenem, hogy képes legyek lelkemben elég hálát érezni ennyi jóságért, ennyi kegyességért és legyen eróm koporsóm zártáig teljes igyekezettel és buzgósággal munkálkodva erre a sok kegyre érdemessé válni !

Mikor áldott emlékü édes anyámat óriási csúzos fájdalmi már ágy-nak döntötték, ő mégis élénken érdeklődött minden iránt, ami körülötte történt, így nem kerülte el figyelmét az sem, hogy amikor a vanyarci haszonbérlok fölkerestek, az nekem csaknem minden alkalommal annyi kellemetlenséget és bosszúságot szerzett, hogy már szinte féltem jövetelüktől, sőt Volt rá eset, hogy szigorúan eltagadtam magamat előlük, hogy nagy lelki fájdalmaim mellett az ő jelentéseiknek s zaklatásaiknak izgalmai ellen ilyformán védekezhessem. Ilyenkor szólott áldottemlékü jó anyám körülbelül így: „Kedves leányom, ne engedd lelki nyugalmadat felzaklatni, nem vagy te képes minden feladatodnak megfelelni, inkább szabadulj ezen gondjaidtól, inkább add el Vanyarcot, de arra kérlek, hogy anyád szellemi örökét ne hagyj el.” Ez a mondása lebegett előttem, amikor már igazán kimerülve a sok mindenféle kellemetlenkedéstől, mélyen érzett őszinte sajnálattal bár, megérlelődött bennem azon elhatározás, hogy meg fogok válni gyermek- és leánykori kedves otthonomtól. Majdnem belebetegedtem *ebbe* az elhatározásba, de mikor már túl voltam rajta, akkor jó anyám megnyugtató kijelentésének hatásától megvigasztalódva úgy éreztem magamat, mint egy olyan lény, aki kötelességeinek egyik terhétől megszabadul, megkönnyebbülten és egész odaadással szentelheti magát más irányú kötelességei lelkiismeretes teljesítésének.

Az Orsz. Nőképző Egyesület 1911. évi közgyűlésén özv. gróf Teleki Sándorné lemondása után az ő kívánsága szerint közakarattal engem választottak meg az Egyesület elnökévé.

Nem tudom hogy, hogy nem, de valahogy megtudták születésem 70. évfordulójának napját. Ez alkalomból valóságos virágerdővel árasztottak el barátnőim, jó ismerőseim, az egyesület mint ilyen s az internátus és iskolák növendékei. Nagy Imre budapesti virágüzletéből hozták Hartyánba a szebbnél-szebb összeállítású felírásos virágsoportozatokat. Az egyikre ez volt írva egy jó barátnőm elnéző jóságából: „*Semmit sem magáért, mindent másokért.*” Itthoni kedveseim a hetven gyertyalángot hófehér chrisan-temumokból rendezett halmon gyűjtötták meg. E látvány azt a benyomást tette, mintha valóságos hó között égnének a lángok.

Egyesületünk igaz jó barátja, Gönczy Béla olyan nagyon kedves levelet írt, hogy azt kezemben tartva fényképezett le virágaim között a helybeli plébános, Kis József, mikor másnap eljött.

Később Budapesten választmányi ülést tartottunk, melyen a szeretett választmányi tagok szintén meleg ünneplésben részesítettek. Mindenikük hozott egy-egy bokrétát a gyűlésterembe.

Ezen ülés alkalmából a „Budapesti Hírlap” okt. 25-iki számában a születésnapjára ünneplésről hosszasan megemlékezett. Belőle való ez a kivonat: „Az Országos Nőképző Egyesület választmányja vasárnap ritka meleg ünneplésben részesítette a nemzeti nőnevelés apostolának, Veres Pálnénak egyetlen leányát, özvegy Rudnay Józsefné született Veres Szilárdát, aki most töltötte be áldásos életének hetvenedik évét. A betegeskedő özvegy Teleki Sándorné grófné lemondása után őt választották meg az egyesület elnökévé s ezzel édes anyjának örökébe lépett. A választmányi ülésen, amelyen első ízben jelent meg mint elnök, özvegy Csiky Kálmánné született Gönczy Etelka üdvözölte a nagyasszonyt, aki gyönyörű beszédben válaszolt. Minden erejéből, úgymond, arra fog törekedni, hogy a közgyűlés megtisztelő bizalmát kiérdemlje. Felejthetetlen édes anyjáról monddta az ő előde, Teleki Sándorné grófné, hogy *ez a hely az 6 temploma volt.* Ebben a templomban, ezek előtt az oltárképek előtt fogadja s vallja, hogy azt a zászlót oly lelkiismeretesen kívánja szolgálni, mint dicső elődei. Istennek hatalma erőt fog adni neki e nemes törekvés megvalósítására, hogy az elődök művét továbbfejleszthesse.”

Az irodába visszatérve, ott egy csodaszép növény várt reám. Úgy hallottam, hogy Parisból való volt, dus zöld lombzat között óriás nagyságú vörös virágok. Mondták, hogy az utcán mindenki megállt, aki a csodaszép virágot vivő hordár mellett elhaladt. Egy műkedvelő festőnő le is festette számomra, hogy meg legyen örökítve. Gróf Benyovszkyné kedves választmányi tagunk lepott meg vele. Ugyanaz, kivel a Thaly-ünnepélyt rendeztük volt s aki jólelkűségével, nemesen dobogó szívével, bájos mosolyával *mindenkit* meghódít; azt hiszem, neki széles e világon csakis jó barátai és szeretetreméltó lényéhez a legbensőbb ragaszkodást érző hívei lehetnek.

Még nagyon kedves utóhangjai is voltak az én hetvenedik évem születésnapjára ünneplésének. Egyesületünk hűséges barátja, Dalmady Győző írta ezen levelet, melynek kapcsán egy költeményt is küldött jó édes anyám emlékezetére.

„Születésnapjának megható szép ünneplése alkalmából, melyben a Nőképző Egyesület derék lelkes vezetői a múlt vasárnap részesítették, fogadja az én üdvözlőmet és szerencsekívánataimat is.

Dicső édes anyját választja eszményképül, amint szép beszédében mondja s ennél magasabba nem törhet.

Adja az Ég, hogy nemes céljai megvalósuljanak és álljon sokáig az egyesület élén, melyre oly méltó.

Megküldöm ez alkalomból azon ódái költeményt, melyet eszményképéről, dicső édes anyjáról írtam erzsébetteri bolyongásaimban.

Már nem szívesen írok, de ezt nagy kedvvel írtam meg. Fogadja szívesen, hiszen ő nekem is eszményképem. Még nem jelent meg, mert visszavonultam mindentől. Elég, ha a szívében és emlékei közt otthont talál.”

MAGYAR ASSZONY SZOBRÁNÁL.

Mindig megkönnyebbül
A szívem, ha látom
Ezt a dicső asszonyt
A fehér kőlabon.
Maga is fehér kő,
Tiszta s szeplőtelen,
Hirdeti: élek még
A régi erőben!

Megkönnyebbülök, meri
A jelent felejem.
Azt a szebb kort látom,
Melyben ő a kellem,
Nyájas mosolyával
Mindenkit elbájol,
Mint apostol jár, kel,
Szent eszméért lángol.

Egy asszonyi ki himné!
Ő jelöl ki ösvényt:
Merre van az élet?
Hol találunk több fényt?
Eszményi világba
Innen mi emeljen?
Milyen legyen a nő
Szívben és lélekben!

Nevelés, műveltség!
Ez a jelégéje,
És miként a napfény
Sugárzik elméje,
Gúny, előítélet
Hiába vet árnyat,
Távol a szívekben
Új derengés támad.

És eljő a korszak
Nem lehet már messze,
Eszményi világba
Magyar nő vezet be.
Megszépül az élet,
Sehol sem lesz több fény,
Mint a tűzhely mellett
A haza szent földjén.

Jertek a szoborhoz
Asszonyok, leányok,
Új határokat kap
Dicső hivatástok!
Közöttetek az lesz
A legszebbik aztán,
Ki legmesszibb eljut
A tőkélyek útján.

Ezen kívül a váchartyáni ref. egyház köztiszteletben álló nagytudományu öreg lelkészének, Földváry Lászlónak leánya is irt hozzám ez alkalmából egy kedves költeményt. Ő árván maradt, édes anyja korán elhunyt s így apját, háztartásukat, gazdaságukat, kertjüket legnagyobb önfeláldozással gondozza; a tűzhelynek ideális ápolója, de szép tehetséggel él benne a költészet iránti szikra is; gyakran az ebéd főzése közben jut eszébe egy gondolat, leteszi a főzőkanalat s előszed a zsebéből papirost, ceruzát, hogy följegyezze gondolatát. Valószínűleg így keletkezett ezen versecske is, 1911. szeptember 14.

NAGYASSZONYNAK.

Ez a virág, amit bokrétába kötök, nem terem a kertben,
Sem a lümes réten, sem az erdő mélyén, hanem a kebelben.
Nem árt ennek soha a tél hidegsége, sem a nyárnak heve:
Ennek a virágnak, az én bokrétámnak szeretet a neve.
Mind, ami ott terem a szívem közepén, mind ő neki adom
Hálám, tiszteletem jeléül én mostan lába elé rakom.
Szerény az ajándék, de kincset nem adhat koldus a királynak.
Én szegénységemtől csupán ennyi telik, hogy sok jót kívánjak.
Minden földi jóból adjon neki Isten mindig elegendőt,
Minden bú-baj nélkül érjen még tovább is sok számos esztendő.
Mondja azt helyettem az én bokrétámnak minden szál virága:
Hosszan tartson élte s szálljon a fejére az Isten áldása!

Földváry Ilonka.

Nem sokkal ez után volt Rákosi Jenőnek, jelenlegi irodalmunk egyik legkiválóbbjának születése 70-ik évfordulója. Egyesületünk mindenik tagja

igaz szeretettel és nagyabecsüléssel van iránta, akinek olyan elévülhetetlen érdemei vannak a hazai iparvédelem ügye körül is és aki aranytollával a hazafias érzések tüzeit annyi lelkesedéssel szította és lelkesítő beszédeivel oly sok szívben lobbantotta lángra a hazaszeretetet, ezért indítva éreztük magunkat egy választmányi ülésből táviratilag üdvözölni Rákosit ez alkalomból.

Jókívánatainkat a következő levélben köszönte meg:

Budapest, 1912. nov. 23.

Méltóságos Asszonyom!

A Nőképző Egyesület választmányi üléséből nekem küldött üdvözlő telegrammért kérem fogadja hálás köszönetemet. A férfi munkája mind hiú és hiábavaló, ha nem asszonyért és az asszony nevében történik. A világfentartó két legmagasztosabb fogalom, az anya és feleség. Ezt az igazságot a modern alakulások semmi túlzása és kicsapongása nem lesz képes lerombolni, mert különben a világot kellene rombadöntenie, ami nyilvánvaló lehetetlenség. A helyes nőképzés tehát az, ha a lelkes hozzáértés ehhez a magasztos hivatáshoz lehető legszebb és legméltóbb női világot nevel. A hitves és anya eszményének és intézményének kiveszését a férfiak oly eldurvulása és elállatiasodása követné, melyet semmiféle műveltség és raffinait civilizáció nem volna képes megszelídíteni s romboló munkájában megállítani.

Így méltóságos asszonyomé, mikor lányokat nevelnek, a világ fenállásának az alapján dolgoznak sejtelmes kezekkel. Isten áldása legyen munkájukon, amely minden munkák között legméltóbb a könyörületes és szerető asszonyi szívhez. Kérem fogadja Méltóságos asszonyom és fogadják társai a megtiszteltetésért, melyben részesítettek hódoló, köszönetemet.

Rákosi Jenő.

Egy téli délutánon csendesesen ültem elnöki irodámban, tollba mondvá egy levelet gróf de Gubernatishoz, melyben bejelentettem neki, mint a Rómában tartandó XIX. nemzetközi békekongresszus elnökének, hogy az Orsz. Nőképző Egyesület képviselőjében Grúz Albertné alelnök vállalta a kiküldetést. Ezen levélre később gróf de Gubernatis az alább következő nagyon szép levélben válaszolt, melynek minden sorából kitűnik, hogy milyen nagyon jól érezte magát hazánkban és milyen nagyon kedvesen emlékezik meg a köztünk töltött időről. Íme a híven magyarra fordított levél:

Róma, 1911. szept. 10.

Kedves Elnöknő Asszonyom!

Örömmel vettem a hírt, hogy az Orsz. Nőképző Egyesület Grúz Albertné úrnőt küldi ki képviselőjében a XIX. nemzetközi békekongresszusra, amely Rómában fog megtartatni szept. 25-től okt. 3-ig. Nem tudom kezéhez juttatták-e Asszonyom annak idején, 25 évvel ezelőtt irt „La Hongrie politique et sociale” című könyvem lelkes fejezetét; de az ott elmondott sok jóból (és ma is épúgy gondolkozom) bizonyára ön is kivette részét. El sem gondolhatja, mily kellemesen érint, hogy megtartott jó emlékezetében. Hű barátomnak, gróf Kúun Géának társaságában tett magyarországi utazásom ragyogó álmoként vonult át létemen; a szeretetreméltó fogadtatás, a kedves társalgás, a szíveslátások oly nagy örömet szereztek nekem, hogy néha eltöprengek, én voltam-e az vagy valaki más, akit ez a nagy kitüntetés ért. Ön Asszonyom, Beniczky, Plener kisasszony, Villars gróf, Haynald, Apponyi, gróf Zichy, Fraknói, Károlyi, a Pulszkyak, a Vigyázók és még sok más, annyira elhalmoztak szívességükkel, hogy keserű szemrehányást

teszek magamnak, amiért elhanyagoltam ezeket az értékes ismeretségeket. De az élet messzire vetett; Magyarországból visszatérve hosszú útra keltem Indiába, ahol az istenek között jártam. Azután más forgószelek ragadtak el; most hajómat a nyugalom felé vezérlem a béke kikötőjébe, ahol szeretném lecsendesíthetni az enyémeikkel együtt az emberiség minden nagy viharát. De miért engedi Grúz Albertné úrnőt egyedül jönni Rómába? nem érez magában kedvet, hogy elkísérje? Bízom benne, hogy a kongresszus tagjai kellemesen fogják eltölteni idejüket Rómában; de igen szeretnék elbeszélgetni Önnel is Asszonyom, mindarról, ami a múltban érdekelt bennünket, mindarról, ami a jelenben érdekel.

Őszinte meghatottsággal készséges híve

Angelo de Gubernatis.

Főnt említett levelem még nem volt befejezve, midőn kopognak az ajtón s egyesületünk egyik kiváló lelkes alelnöke, Grúz Albertné lép be rajta. Egymás üdvözlése után mellém ül, elmondja, hogy ő most innen nem fog távozni, amíg tőlem egy ígéretet nem nyer, mely abból áll, hogy ha újból megkínálnak engem az Erzsébet-renddel, azt én el is fogom fogadni. Sehogysem tudva rábeszélése elől kitérni, végre megígértem. Az a hátsó gondolatom volt, hogy talán még sem fog az megtörténni.

Néhány hét múlva jelentik, hogy a főpolgármester küldöttje kivan velem beszélni. Fogadtam őt és kérdeztem, mi járatban van? Azt mondta, hogy Fülepp Kálmán főpolgármester megbízásából néhány életrajzi adatot kér tőlem, mert — úgymond — gróf Zichy János közoktatási miniszter kitérítésre terjesztett föl engem öfelségéhez és a minisztertanácsban az I. oszt. Erzsébet-rend elnyerésére lettem ajánlva.

Ekkor emlékeztem vissza adott Ígéretemre s így nem zárkozhattam el az életrajzi adatok közlése elől.

Nyáron hozta a „Budapesti Közlöny” ezen kitérítésem hírért. Jóbarátaim, jóismerőseim oly kedvesek voltak tömegesen fölkeresni megemlékezésükkel váchartyáni magányomban és előlötti örömeimnek kedvesnélkedvesebb kifejezéseivel árasztottak el.

Legkevésbé sem vágytam ezen kitérítésre, de azért őszintén mondhatom, hogy nagyon jól esett nekem, jóbarátaimnak és az Egyesület sok tagjának ezen alkalomból tanúsított figyelmének és szeretetének megnyilvánulását tapasztalhatnom, bár éreztem, hogy működésem érdemeit túlbecsülő mértékkel mérik és engem meg nem érdemelt elismerésükkel túlhalmoznak. Hálatalt szívvel mondom nekik ezúttal is őszinte igaz köszönetet.

A lapokban is jelentek meg engem megtisztelő közlemények, többi között a „Budapesti Hírlap” cikkéből idézem a következőket:

„Ritkán ért a királyi kitérítés zajtalanabb, de annál eredményesebb munkásságot, mint most, amidőn a király kegye Rudnay Józsefné született Veres Szilárdának, az Orsz. Nőképző Egyesület elnökének a magyar nőnevelés terén sok éven át kifejtett buzgó működése elismerésül az első osztályú Erzsébet-rendet adományozta.

Rudnay Józsefnét nemcsak nagynevű édes anyja iránti rajongó szeretet és imádat készítette arra, hogy anyja halála után is minden erejét az együttesen alapított nagy kultúrintézmény fejlesztésére fordítsa. Őt az európai műveltségű és erősen sovínista magyar nőt benső, tiszta altruisztikus meggyőződése is szinte oda szögezte anyja eszméjéhez, *a magyar nők kultúrájának emeléséhez.* A nagy alapító fájdalmas elvesztése után oda állott a második alapítónak — anyja méltó munkatársának, Teleki Sándorné grófnének — oldala mellé. Ketten csendben és zajtalanul vezetik, maguk mellé állítva a főváros néhány előkelő asszonyát, közel két évtized óta a hat különféle iskolát is fentartó egyesület ügyeit anélkül, hogy a nagy társadalmi erőfelfejtést megkívánó működésükben a közönséget zaklatnák s azt újabb anyagi áldozatokra kényszerítenek.”

Budapesti lapoktól jöttek tudósítók Hartyánba mindenféle adatokat kérni tőlem. Persze, hogy volt közöttük olyan is, aki ezen alkalmat a saját zsebe érdekében kívánta” fölhasználni. De hát ne is keressünk a mai világban olyan tiszta dolgot, amelyhez ne tapadna egy vagy más tekintetben valami nem épen kívánatos.

III. FEJEZET.

Öregkorom.

1911-1917.

1. Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Zsófia meggyilkoltatása. A világháború kezdete. Két még csaknem gyermek unokám hadbavonulása. — 2. A magyar nők háborús működése nyilvánul országszerte, mint ápolónők stb. Az Orsz. Nőképző Egyesület eredményes részvétele e hazafias munkánál. — 3. Özv. gróf Teleki Sándorné az Orsz. Nőképző Egyesület szeretett díszelnökének váratlan halála. Emlékünnepély az ő tiszteletére. Emlékünnepély édes anyám születésének száz éves fordulóján. — 4. Andreánszky Pisti 23 éves unokám hősi halála 1916. szept. 5. — 5. Elmékedések a múlttól és jelenről s az abban észlelt nézetek, szokások, divat és egyebek változásairól. — 6. IV. Károly király koronázásáról. Fogadtatásunk Zita királynénál a magyar nőnevelésnek az ő pártfogásába ajánlása céljából 1916. dec. 28. — 7. Közgyűlés az Orsz. Nőképző Egyesület első értekezletének 50. évfordulója alkalmából.

Pár hónappal később, pünkösd másodnapján jött Egyesületünk portása Budapestről, hozva számomra egy aláírandó okmányt egy telekvásárlási ügyben, hozta azt a hírt is, hogy a pályaudvar felé menve a villanyosról látta, hogy az „Est” szerkesztősége előtt rettenetes nagy csoportosulás van és ki van függesztve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd trónörököszt Szerajevóban agyonlőtték.

Nem akartunk hinni e hírek, de a reggeli lapok bizony nemcsak megerősítették azt, sőt nemcsak a trónörökös meggyilkolásáról szólt az, hanem a feleségéről is.

A tornác alatt ültünk, ez a hír borzalmasan futotta át valónkat, én vömhöz fordulva mondtam: „Ebből még háború lehet!”

Két hét múlva volt Lenke leányom születésnapja, ezt többnyire együtt töltöttük vagy náluk Petényben, vagy itt Hartyánban. Én akkor nagyon kívántam, hogy jönnének ide erre a napra.

Írtam Lenkének egy hosszú kérő levelet, melyben nagyon jól eltalálhattam a hangot, mert nagy örömemre el is jöttek, mondván, hogy óhajtásom oly szépen volt kifejezve, hogy azt lehetetlen volt nem teljesíteni. Néhány nagyon kedves, kedélyes édes napot töltöttünk együtt, amikor július 16-án egy reggelen ismét hazautaztak. Mikor a kocsik már előállottak, gyönyörűséggel néztem körül a fiuk ékes ponnyfogatát. A sallangos hámba fogott két ló neve: „Kuruc” és „Labanc” volt.

Az újságokban csak úgy kavargott a sokféle rémhír, július végén rettenetes vihar vonult át hazánk csaknem minden vidékén. Kora délután volt, kertünk évszázados fái csakúgy recsegték-ropogtak és egynémelyik ledőlteben rettenetes pusztítást vitt végbe szép fiatal fenyőkben és más díszbokrokban. Egy nagyon szép szomorúfűz a patak partján teljesen elvesztette koronáját. Amikor puszta törzsére néztem s megsimogattam, eszembe jutott Mikszáth szép beszélye a Péri leányok hajáról és nem mertem így szólni a kopasz törzshöz: „A te hajad megnő még!” Mert bizony ezt remélni sem mertem, de a természet Isten jóságos keze által vezetve, csodákat tud művelni. Már szépen kezd gyarapodni a szomorúfűz törzsének pompája, de hogy egészen visszanyeri-e majd régi, gyönyörű alakját, azt alig hiszem ... A tó partján kidőlt sok régi fa közül az egyiknek megmértem derekát, körülbelül 5½ méter volt, magassága pedig 36 méter.

Úgy hallottam, nem tudom igaz-e, hogy ez a vihar csavarta ki az

ősregi Kontfát is, amely Héderváron a gróf Khuen-Héderváry kertjében állott s amely alatt a Kont összeesküvése történt Zsigmond király ellen, melyről Garay szép és híres költeményét írta.

Nem szoktam a babonára adni semmit és üstökös megjelenését háború keletkezésére magyarázni, de annyi tény, hogy mikor ez a borzalmas szélvihar keresztül száguldott hazánkon, abban a bizonyos órában vitte a drót Szerbia felé a hadüzenetet.

Alig pár nap múlva lázban volt az ország; minden fegyverfogható ember eltűnt közelünkől és vitte őket a gőzparipa minden irányba. Közük elvitte deli két unokámat is, Lenke két fiát, a 21 éves Pistit és az önként jelentkező 19 éves Gábort...

Lenke leányom levelet írt hősies nagy lelkesedéssel, körülbelül így ír levelében: „Odaadtam mind a kettőt, ha tíz lett volna, mind oda adnám és csak akkor sírnék utánuk, amikor már ők messze vannak s nem látják!” Elmentek védelmezni a hazát.

Nem tehetek róla, de én ezért a mostani harcért sehogyan sem tudtam lelkesülni. Ha győzelmi híreket hoztak a lapok, annak természetesen örültem, de lelkesedést iránta nem éreztem soha.

Az volt akkor a reményünk széles e hazában, hogy legföljebb néhány hónap múlva dicsteljes befejezést fog nyerni a háború. Hiszen nem is lehetett ezt másként gondolni amellet az elképzelhetetlenül sokféle romboló és gyilkoló eszköz mellett, melyeket a szívtelen ember elméje kieszelt embertársainak elpusztítására. Rettenetes módon igazolódott Madách eme mondása, midőn a phalansterben a kardot így magyarázták: „Íme kard kizárólag csak embergyilkoló szer és nem volt bűnös, ki ezzel ölt”.

Azt hittük, hamar vége lesz, de nem így lett. A fiúk írtak szorgalmasan s a kedves Pisti egyik levelében kedvenc lováról, melyet kilóttek alóla, ezt írja: „Az a golyó, amely nekem volt szánva, lovamat érte”.

A megelőző télen, mikor még híre sem volt a háborúnak, úgy tervezte Pisti, hogy ha majd egyetemi éveit befejezi, akkor fogja leszolgálni önkéntesi évét és tüzér óhajt lenni, mert ott legalább lehet valamit tanulni, nem lesz henyélő katonai élete. A sors másként akarta. Huszárnak osztották be mind a kettőt, Holicsra együtt küldték őket kiképzésre.

Karácsonykor elment meglátogatni őket az édesanyjok egész családjával, sok tele pakolt ládával, melyekben kalácsot, egyéb süteményt és sültket vittek nekik, sőt még karácsonyfát is. A viszontlátás boldogító érzésével tértek haza gyermekeim.

Itthon minden házban kötötték lázas szorgalommal a hósapkákat, ér- és térdmelegítőket ezer számra. Kis József költőnk meg is énekelte „Öt kicsi lándzsa” címen a nők ezen munkáját. Varrták a fehérneműt a kórházak számára. A nők is ki akarták venni részüket az önfeláldozó háborús fáradságból: Ápolni mentek a sebesülteket. Főhercegnőtől kezdve a legszerényebb sorsú nő is, kinek egészsége megengedte, kórházlátogató és lehet mondani, a legtöbbje önkéntes ápolónő lett úgy a fővárosban, mint a vidéken, sőt a harctéren is, mint pl. egy rokonom, gróf Vay Róza, gróf Kirchbach Károly felesége. Lenke leányom váci elhagyott otthonát felszerelt kórházzá alakította át.

Az „Orsz. Nőképző Egyesület” internátusában és iskoláiban Krug igazgatónő, nevelőnők és növendékek igen nagy buzgóságot és tevékenységet fejtettek ki.

Két év előtt Pap Zoltán országgyűlési képviselőtől levelet kaptam, melyben arra kér, hogy az általa tervezett: „A magyar nők a nagy háborúban” című album részére küldenem meg arcképemet, mert óhajtaná azt közölni a háború érdekében kifejtett érdemeim elismeréseként.

Én erre a következő választ küldtem:

Budapest, 1916 május 22.

Nagyságos Képviselő Úr!

E hó 19-én vett nagybecsű levelére kívánok a következőkben válaszolni, a „Magyar Nők a Nagyháborúban” című albumnak két díszpéldányára előfizetek, egyben arra a nagy szívességre kérem tisztelt Képviselő Urat, legyen oly jó nekem néhány kérdésemre lehetőleg postafordultával válaszolni vagyis fölvilágosítása által engem útbaigazítani

Mindenekelőtt azt kívánom jelezni, hogy én, mint egyén, a saját ápolásommal vagy egyéb személyes munkámmal nagyon magas koromnál fogva (csaknem 75 éves vagyok) közvetlenül hozzá nem járulhatom a sebek enyhítéséhez, természetesen ide nem értve a személyes adakozásokat, ami nem érdem számba megy, hiszen ez mindnyájunk kötelessége.

Én csak hazaszeretettől áthatott lelkem forró fohászával kérhetem az Istent, oltalmazza meg édes Hazánkat minden veszedelemtől és a költővel kérem arra: Nyújtson feléje védőkart!

Helyettem egy unokám, báró Marschall Margit, a laibachi hadikórházban ápolja sebesültjeinket. Két fiú unokám, báró Andreánszky István és Gábor az egyetemről önként mentek a harctérre

Mindezek, úgy vélem, hogy nem nyújthatnak számomra jogosultságot, hogy arcképemnek hely adassék az albumban.

Ha azonban, mint az „Orsz. Nőképző Egyesület” elnöke, az elnökségem alatt álló egyesületben kifejtett sok mindersféle munkásság és többi között a kárpáti feldúlt falvak javára eszközölt gyűjtés, mely már eddig is meghaladja a 35.000 koronát, olyan ténykedésnek tekinthető, amelynek folytán arcképem közlését óhajtandónak tartaná, úgy pótlólag készséggel küldök majd egyesületünk munkásságáról rövid kimutatást. És magamról egy két adatot, ha jól értettem a felhívásból.

Midőn ezekre nézve nagybecsű felvilágosítását kérem, óhajtom még azt is megjegyezni, hogy nekem igen sok év óta újabb fényképem nincsen. Ha egy igen régivel beérik, olyat, küldhetek, de az én koromnak nehézkes voltánál fogva már igen nagy elhatározásába kerül az embernek, hogy fényképészhez menjen magát levéttetni.

Hanem, ha múlhatatlanul újabb felvételt kívannak, úgy talán még erre is rászánám magamat.

Bocsássa meg, igen tisztelt Képviselő Úr, hogy ilyen hosszú levéllel veszem igénybe nagybecsű idejét és hogy még arra is merem kérni, hogy soraimra felvilágosító választ adni szíveskedjék.

Maradok őszinte tisztelettel.

Erre ezen feleletet kaptam:

Budapest, 1916 május 23.

Méltóságos Asszonyom!

Azok a szerényen érintett tények, amelyeket Méltóságod kérdés alakjában fölvet becses soraiban: hatványozottan és glóriával élnek minden magyar lélekben, aki közügyekben forgolódik.

Nemcsak, hogy jogcíme van Méltóságodnak a Magyar Nők a Nagy Háborúban című emlékalbumban való helyfoglalásra, de itt is az első hely illeti meg Méltóságodat.

Büszke vagyok arra, hogy Méltóságod megtisztelt engem személyes jelentkezésével; bár az én kérelmemre történt, mégis oly melegséggel cselekedte ezt Méltóságod, amilyenre csak olyan lelki gazdagsággal bíró nő képes, amilyennek Méltóságodat ismerhették meg a költők.

Nagy lelki gyönyörűséggel várom a kegyesen megígért adatokat és fényképet.

Amidőn esedezem Méltóságodnál, hogy fényes erkölcsi támogatását, művüinktől a jövőben se vonja meg, maradtam hálás szolgája

Dr. Pap Zoltán,
országgyűlési képviselő.

Kívántam neki elküldeni a pontos adatokat az „Orsz. Nőképző Egyesület”-nek és iskoláinak e téren kifejtett buzgóságáról, de bizony úgy hallottam, hogy akkor már az album megjelenése elé akadályok gördültek.

Hanem helyénvalónak találtam ezen adatokat itt följegyezni:

bennlakó növendékeink és többi tanulóink hósapkát és egyéb kézimunkát készítettek 2832 darabot,

szivarkákat 63.000 darabot,

különféle dobozt adtak a minisztérium rendelkezésére 550 darabot.

Jótékonyági bélyegeket vásároltak 150 koronáért.

Sorsjeggyel emléklapot és jelvényt vásároltak 81.50 koronáért.

Vak és más katonák szenvedéseinek enyhítésére; özvegyek és árvák felsegítésére adakoztak 2611.63 koronát.

Az ellenség által feldúlt falvak valamelyikében egy Wlassics Gyula kulturtelep felállítására adakoztak és gyűjtöttek 37.000 koronát.

Az I. honvédezred egy századának díszesen fellobogózott zászlót ajándékoztak.

Főzőiskolánk hektoliter számra küldte naponta a párolt gyümölcsöt a különböző kórházakba.

Mikor a hadüzenet megtörtént s a háború kezdetét vette, akkor az „Orsz. Nőképző Egyesület” szeretett örökös díszelnőke, özv. gróf Teleki Sándorné, Tátrafüreden időzött. Őt is hamar hazautazásra készítették ezek a dolgok. Írt nekem onnan, hogy mely napon fog Budapestre érkezni s írta, hogy óhajtana velem találkozni, de hozzátette, hogy ha akkor nem mehetnék a fővárosba, úgy majd máskor jön be Gyömrőről, hogy találkozhassunk.

De bizony nem így történt ez, én nagy fájdalomra többé nem láthattam őt. Betegeskedni kezdett s tél elején az a lesújtó hír érkezett Budapestre, hogy váratlanul elhunyt. Én nem tudom másképen megmagyarázni magamnak, minthogy ő is a háború áldozata. Meggyengült szervezetét a remegés hazánk állapotáért és forrón szeretett, nagyon kiterjedt családjának fiú utódai életéért, bizony megrendítették erősen. A háború kezdetén, mikor megírtam neki, hogy Lenke leányom milyen lelkesedéssel adta oda fiait, ő ugyanilyen fellelkesült hazafias érzéssel válaszolt és írta, hogy ő is imádkozni fog kedves hős unokáimért, hogy ne érje őket veszedelem. Igaz, hogy egy egyetlen fiáért aggódó rokonomnak azt monddta, hogy ha csüggedni talál, jöjjön ő hozzá: „Én meg foglak erősíteni, mert én erős vagyok!” . . . Lenke, mert mély vallásosság lakozott benne, hiszem is, hogy erős volt, de szervezete nem bírta ki.

E napokban hallottam, hogy van a Kerepesi-úti temetőben a Bathányi-mauzóleum mögött egy művészi kivitelű gyönyörű síremlék, amely szintén ezt az én állításomat erősíti meg. Ott áll carrarai márványból, ápolónői öltözetben Daruváry Laura szobra, amint egy sebesült katona hálás tekintettel néz föl rá. Ezen szoborra magyarázatul e sorok vannak vésvé neve alatt: „Nem bírta ki a mai világháború gyötrelmeit”.

Teleki grófné halálakor én igen beteges voltam, nem mehettem Gyömrőre a temetésére, hanem nagy gyászulást tartottunk, melyen felszólítottam az egész választmányt, hogy menjenek el mindannyian. Akkor jött egy hír a Vöröskeresztől, melynek ő megalapítása óta alelnöke volt: „nem mehetnek többen, mint csak négyen;” mert hírt kaptak Gyömrőről, hogy olyan nagy a kocsi- és lóhiány falun, hogy a távoleső vasútállomásról csakis korlátolt számban lehet a temetésre érkezőket elszállítani; így a mi egyesületünkől is csak kisebb számú küldöttség mehetett.

Dicső halottunk temetésének órájában egyesületünk dísztermében a megalapító elnökök arcképei előtt gyászistentiszteletet tartottam, egybegyűjtve oda az internátus valamennyi növendékét és nevelőnői karát és az egész háznépet. Így kívánva adózni a tisztelet, a szeretet és a kegyelet hármasságának a megboldogult iránt.

Öröm volt velem az együttműködés, sohasem támadt félreértés közöttünk, megértettük egymást, mindenben egyenlő volt gondolkozásunk. Hogy milyen benső viszony volt közöttünk, mutatják ezen sorai, melyekben velem egyik unokájának eljegyzését tudatja: „Családaink oly számos éveken keresztül lélekben és szívben össze vannak forrva, hogy az örömet, mely egyiket éri, megéri a másik is, így tudom, Te is kedvesem, örülni fogsz, ha tudatom Veled, stb.”

Fiatalabb korában nem ismert fáradtságot, ha arról volt szó, hogy az egyesület érdekében kell cselekednie. Nagyon jól emlékezem, hogy egy ízben, egy az egyesület javára rendezendő hangversenyre egy énekművésznőt kellett fölkerülnünk, aki hangját elvesztette volt, de híre járt, hogy ismét visszakapta. Őt nem találtuk otthon, csak férjét, ki kúriai bíró volt. Én jól ismertem gyermekkoromból, mert hozzánk közel volt birtoka. Amikor kérésünket előadtuk s elmondtuk, mennyire örülünk, hogy felesége visszanyerte hangját, azt felelte: „a feleségem csak a pörölő hangját nyerte vissza, éneklő hangját nem”.

Egy más alkalommal szintén ilyen járatban voltunk egy másik művésznőnél, ki szintén nem volt otthon s így a kedves elnök a konyhájára ment velem s ott gyúró-deszkán írta fel névjegyére, hogy mi járatban vagyunk. Voltak, nem tagadhatom, igen gyakran éles összekülböztetések az egyesület tagjai között, mi ketten képviseltük a békítő szellemet minden időben. Gyakran mondotta ő, hogy nekünk kettőnknek jut az elsimítás szerepe. De mindig elértük a legjobb sikert.

Amikor már teljesen visszavonult, megígérte, hogy mindenkor kész örömet fogja érvényesíteni támogatását és segédkezését, ha kedves egyesülete érdekében tehet valamit. Volt is több eset erre.

Sehogy sem akarta az örökös tiszteletbeli elnök elnevezést, mert ő teljes visszavonulást kívánt. Megállapodtunk a „díszelnök” elnevezésben; ezt — bár nem nagyon tetszett neki — végre mégis elfogadta, gondolva, hogy így már semmiféle felelősség vagy másnemű kötelezettségnek terhe nem fog rá nehezülhetni. Hanem szerényen írja levelében ezeket: „Nagyon megtisztelve érzem magamat, hogy Ti, kedvesem, nekem az örökös díszelnöki címet adtátok, de megvallom, mindig idegenkedve írom a „dísz” szót aláírásomhoz. Ha tudtok más elnevezést, mely nem hangzik oly önhittnek, akkor kérlek változtassátok meg a hivatalos „dísz” szót.

Halottak napján, 1915 okt. 31-én, emlékünnepet rendeztünk megdicsőült díszelnökünk iránti kegyeletből. Ez alkalomból fekete márványtáblát állítottunk dísztermünkben. Szövegét Rákosi Jenő írta:

*Az „Országos Nőképző Egyesület”
ápolja, őrzi,
E márványlap csak hirdeti
díszelnöke
Gróf Teleki Sándorné
szül. Teleki Jozefin grófnő
áldott emlékét!
Magyar leányok nemzedékei
Itt álljatok meg im e kő előtt,
A drága név, mely róla leragyog,
Vésdójék telketekbe s éljen ott
Emléke örök életet
Magyar nőknek magyar szívében!
MDCCCCXV. október 31.*

Csiky Kálmánné társelnök emelkedett szellemű emlékbeszédet tartott, mely az Akadémiában is díszére vált volna egy nagyhirű szónoknak. Szász Károly képviselőházi elnököt ez alkalomra irt ódája elszaválására kértük fel.

Néhány versszakot kívánok belőle idézni:

... sok-sok áldás szálljon mindazokra,
Kik neveltek — magyar nők — titeket! ...
A legnagyobbnak kőbe vésvé szobra
S szívemben róla hű emlékezet
S ki gondjának felét magadra vetted,
Eszményeit megérted és követted,
Majd élire állottál seregének —
Oh, hadd szárnyaljon most *feléd* az ének!

— Te megmutattad fényes példaképen:
Igazi nő, hogy ossza meg magát,
Hogy a közért is munkáljon serényen,
És mégse lássa hű*át a család.
Érzéseid legdrágább gyöngye mind
Tieidé volt, természet szerint,
De lelked kincse dús feleslegét
Nagy boldogan a köznek szenteled.

Ám ezt a drága kincset így elosztva —
Oh nem lettél-e tenmagad szegény?
Nem, nem történt meg az még, hogy kifosztja
Nemes gazdáit át a jótétemény,
Ki földi s lelki kincsét másnak adja:
A legnagyobb jutalmat maga kapja;
Mert drágább kincs e földön lehet-e:
Mint a jótettnek édes érzete?!

Az emlékünnepe a Teleki-család tagjainak úgy szólván teljes számban való megjelenése mellett, a kormány és fővárosunk társadalmának és irodalmi körei kiváló képviselőinek jelenlétében a legemelkedettebb hangulatban folyt le.

És most kegyelettel elbúcsúzom áldottemlékü édesanyám utódjától és az én felejthetetlen szeretett elődömtől az elnöki székben.

1915 dec. 13-ikán édesanyám születésének 100-dik évfordulóját kívánta megünnepelni az „Orsz. Nőképző Egyesület”. Csiky Kálmánné társelnök kegyeletes szép eszméje volt, hogy az ünnepély az Uránia-színházban tartassék meg és jótékonycéllal legyen összekötve. Ez szintén a kárpáti falvakra gyűlt összeget gyarapította. Az Uránia-színházban minden jegy elkelt s kívántak jegyezni a be nem férők egy második előadásra is, amely azután szintén zsúfolásig megtöltötte a színházat. Augusztus főhercegasszony is jelezte látogatását, bár ugyanaz napon a székesfőváros is tartott katonai célra nagyméretű előadást a Népoperában, amelyre megjelenését már régebben megígérte volt s így nem maradhatott végig. Majthényi Anna udvarhölgye kíséretében jelent meg. Én az előcsarnokban fogadtam rövid üdvözléssel és virágbokrétaival.

Az ünnepély kimagasló pontja volt Sebestyén Gyuláné alelnök nagyon szép emlékbeszéde vetített képekkel. Befejezésül az „Orsz. Nőképző Egyesület” tanulói adták elő Grail Erzsitől a „Tudományok ABC-”jét, amely apotheozisszerűen végződött; a növendékek mindenike egy-egy betűt ábrázolt s a betűk e mondatot alakították:

Isten
Áldd meg a magyart!
Éljen
Veres Pálné emléke.

Az előadáson édesanyámnak én, mint egyetlen gyermeke, 3 unokája és 6 dédunokája volt jelen. Az én szívem repesett örömben, hogy az ő közvetlen utódai közül ily szép számú ifjúságban gyönyörködhettem. Akkor még nem sejtettem, hogy minő csorbát fog ejteni azok számán a egyetlen háború.

Szeretett anyám vidéken lakó rokonaitól több sürgöny érkezett, hogy tartsunk fenn számukra páholyokat, mert ők is részt kérnek maguknak a családjuk büszkesége iránti tiszteletadásból.

A második előadáson fölkeresett páholyomban Wlassics Gyula, közoktatásunk egykori vezére s kifejezte azon óhaját, hogy a Sebestyénné nagyon szép vetített képekkel illusztrált emlékbeszédéből országszerte mozielőadásokat kellene tartatni, hogy abból ne csak a főváros, de az egész ország közelebről ismerhesse meg a nőnevelés fenkölt apostolának nemes, tiszta életét és érdemeit.

Gróf Teleki Sándorné Szikra nagyon érdekes könyvet írt „Női karrierék” címen. Ebben az édesanyámról írott lapokon azt az új és nagyon találó nézetét fejezi ki, hogy nem az az igazi karriere, midőn valaki nagyon rohamosan emelkedik, hanem az csinálta a valódi karrierét, aki meg szélesbítette azt a mesgyét, amelyen haladt.

A Pesti Hírlapban a 100. év megünneplése idejében Lux Terkátol szép közlemény jelent meg „Nemzeti nőnevelés” címen, melyből ezen kivonatot jegyezem ide:

„Veres Pálné úgy képzelte el az ő idejének jövendő nőit, hogy ezek a tanult eszes asszonyok szellemileg lépést tartsanak az urukkal, a fiaikkal s amellet, sőt épp azért, női hivatásukat még teljesebb egészében töltik majd be.

A feminizmus abban az időben ismeretlen volt még nálunk és Veres Pálnét nem a tudatos szociális törvényekből kialakuló feminista eszmék vezették. Mégis ő volt, bár öntudatlanul, az első feminista Magyarországon; agitációiban azonban inkább a régi magyar asszonnal vele született tiszta ősi nemzeti érzése, lelkileg, szellemileg faj magyar voltának gondolkodása vezette. Művelt és épp e lelki műveltségéből kifolyólag, teljesen magyar szellemben és erkölcsökben akarta nevelni az új női generációt. És ez az ő legszebb, legnagyobb érdeme.

A jónak és rossznak minden magvát a családból hozza magával minden nagy és kis ember. Ha tiszta idealizmust, emberszeretetet, egyszerűséget hozott magával a szülői házból, ezt viszi magával a miniszterelnöki palotába, a kaszárnyába, a gyárba, a hivatalba, a kereskedésbe és mindenhová.

Az alávaló örökös számítást ki kell irtani az emberi lélekből. Egyszerűsíteni kell az életet, az igényeket lefokozni és a szívet nem szabad a zsebben, a plajbász mellett hordani.

Mindez talán szépen összefoglalt, egyenes sorrendben benne foglaltatott a százesztendő előtt született nógrádi alispánné alaposabb nemzeti nőnevelési reformjában. Nagy utakat járt meg azóta az *alaposabb* nőnevelés ügye, de erős fejlettségében is vissza kell térnie oda, ahonnet kiindult: a minden érzésében erős magyar asszony szívéhez. Úgy kívánja ezt az állam és a magyarság jövője”.

Ezen ünnepélyről, valamint Teleki grófné ünnepéről együttes füzetet adott ki az egyesület, ez utóbbiban a Csikyné remek beszédén és Szász Károly ódáján kívül a megható és magasztos ünnep lefolyása van megírva, melynek keretébe esik az emléktábla leleplezése és a gyömrői sir megkoszorúzása.

Ezen két emlékünnephez csatlakozott még egy harmadik is, melyet egyesületünk dísztermében boldogult társelnökünk, Grúz Albertné arképenek leleplezése alkalmából tartottunk. Igaz kegyelettel megemlékezve az ő hervadhatatlan nagy érdemeiről, melyeket az ő imádó férje még

azzal is tetézett, hogy végrendeletében neje nevére nagy alapítványt tett és tetemes összeget hagyományozott. Siremlékének felállításakor a Kerepesi temetőben, egyesületünk szép jelét adta ismét az iránta érzett mély kegyeletnek, testületeleg jelenvén meg, hogy szeretetének és elismerésének koszorúját letegye. Ide iktatom azon meleg szeretettől áthatott siriratot, mely Klauzál Gáborné szeretett és tisztelt választmányi tagunk költői lelkéből és hűséges baráti szívéből fakadt:

Kenyeret osztott, — rózsákat hintett,
Bőkezű földi jót, — lelki kincset,
Szent Erzsébet fenkölt, hű leánya. —
Kenyérért áldás, rózsáért könyek árja
Hull drága porára t —

Megérkezett a karácsony! Lenke leányomnál töltöttem azt budapesti lakásán. De már csak három gyermeke volt együtt. Pisti tervezgetett, hogy a lövészárokban miként fogja majd bajtársai között megünnepelni a karácsonyt. Bevásárolt számukra tréfásnál-tréfásabb tárgyakat, aranyoztak diót, készítettek papírvirágokat, vásároltak cukorféléket, hogy mennél több gyönyörűséget és kedves, édes meglepetést szerezzen nekik, mennél több melegséggel ott távol, Galícia havasai között. Később egy fényképet is kaptunk, melyet egy jó barátja azon jelenetről vett fel, amint a karácsonyfáról osztogatja az örömet szerző tárgyakat az én kedves, drága unokám.

A napfényes kedves tavasz hozta tovább hadbavonult két unokámtól az örvendetes híreket jólétükről, a tábori-lapok telve humoros, kedves ötletekkel, hogy elhitessék velünk, milyen nagyon jól érzik magukat. Pedig hiszen teljes életükben csakis családjuk körében tudtak igazán boldogok lenni. Olyanféle gondolatokat ébresztettek bennem ezek az ő jókedvű híreik, amit Petőfi anyjához irt versében így fejez ki:

„Hogyha tudná mily nyomorban élek,
Megszakadna szíve a szegénynek?”.

A két fiú bölcsőjétől kezdve sohasem volt elválasztva egymástól. A háború hírének első napján *együtt* repültek ki az otthon meleg fűszékéből: *együtt* mentek jelentkezni, *együtt* maradtak végig a kiképzés idején keresztül, akkor hirtelen elválasztotta őket egymástól a sorsnak rideg, kegyetlen keze.

Egyiküket a második, másikukat a harmadik számú huszárezredbe osztották be. Igen érzékenyen hatott reánk ez az elválasztás, de a nagy Isten végzéseibe belenyugvó erős hitünknel fogva e tekintetben nem tettünk semminemű lépést. Nagyon sokszor azt mutatja a jövő, hogy forrókivánságaink megghiúsulása gyakran javunkra válhatik. Pisti katonai kiképzetése után úgy érezte, hogy neki most hazafias kötelessége, hogy maga kérje a harctérre való küldését; búcsúzó levelet irt szüleihez, melyből idézem ezen sorokat:

Medgyes, 1916 III. 31.

Remélem, nem fogják cselekvésemet elhamarkodottnak ítélni. Azt hiszem, a körülmények eléggé indokolják s én boldog vagyok, hogy a szép feladat, amilyen 48 óta nem volt s amely után eddig hiába nyújtottam ki karomat, egyszerre enyém lett.

Sajnálom Gabit, hogy nincs itt, de Maguknak talán megnyugtatóbb s ő is hozzá fog jutni.

Még ég arcomon a búcsú csókja s már érzem aggódó szívük szenvedésének el nem oltható, csak elrejthető mécsvilágát, az örök méceszt az oltár előtt, melyet szívemben Maguknak emeltem. *Ez vissza nem tart-hat; magammal viszem.*

Csak arra kérem Magukat: ne tekintsék esetleges nélkülözéseimet,

fáradalmimat, veszélyeimet másnak, nagyobbaknak a amelyenek békés civiléletben az ember elé gördülnek. Nem; *ott fájóbb sebeket lehet kapni, többet lehet szomjazni, sokkal nyomorultabbul elpusztulni.*

Bízom a jó Istenben, bízom erős lelkükben, hogy a gondokat könnyen el tudják viselni.

Kötelességemnek tartom ezt az alkalmat felhasználni, hogy most, mikor érzem, hogy mint egész ember lépek a gyermekszobán, az iskolán kevés, de fontos élettapasztalaton keresztül a küzdőterre köszönetet mondjak Azoknak, kiknek mindezt köszönhetem: az erőt, amelyet kezemben és lelkemben érzek, a hazaszeretetet, mely ezt az erőt megszászorozza. Ez így leírva sok, áttekintve sokkal több, átérezve megmérhetetlen. Tudom, hogy Maguk egy kézcsókkal nemcsak megköszönve, de meghálálva érzik mindezt.

Hogy mégis ilyen bőven írok, azt azért teszem, hogy lelkem kézcsókját is odanyomjam az áldott kezekre.

Nem búcsúztunk hosszadalmasan, mert reméltük, hogy még fölmehetek. De én jobban is szeretem, ha minden emberi tettnél ott van mindig a „hátha”, ami titokban mindig ott leselkedik.

De én úgy érzem, hogy az ott töltött pár nap után búcsúszó nélkül is nyugodtan mehettem volna utamra, mert megvolt benne az összhang, mint egy taktusban, amely után bátran félbeszakadhat a játék. Még elutazásom előtt írni fogok innen talán többször is.

Addig is kezeiket csókolja szerető fiuk Pisti.

Jött a kedves, kies május. Pistink az előbb még fejletlen fiú, deli férfitá kifejlődve, ragyogó jó színben, játszi, szinte pajkos jókedvben érkezett meg két heti szabadságra. Az eddigi közömbös természetű fiú telve életkedvvel, eddigi komoly, tudományosmias légköréből mintegy kiemelkedve irodalom és szépművészetek iránti élénk érdeklődéssel; esténként hangversenyeket és színházakat látogatott.

Falura is elment, hogy körültekintsen a gazdaságban, szóval mohó lélekzettel szívta magába mindazt, mit egy nemesen érző ifjú életélvezetben nyerhet és hasznos ismeretekben gyűjthet magának. Elment Bánkra is. Ez a birtok volt neki szánva s ott a gyönyörű tó közelében [nézett ki egy helyet azzal a tervezetessel, hogy ha ő majd mint kész ember lép az élet küzdő terére, ott fog magának kastélyt építtetni „azon a festői szép helyen.

Amikor ilyen jókedvűen láttuk távozni, szinte megnyugtató érzéssel váltunk el tőle azon biztos reményben és kilátásban, hogy ha már ennyi ideig ily szépen megmenekült a veszedelemtől, őt többé nem fogja érni veszély, nem úgy, mint a háború legelején igen sok ismerősünket.

Például közvetlenül a háború előtt egy együtt töltött baráti vacsorázó társaságot vett le amatőr fényképész.

A társaság Margit leányomon kívül még két nő és négy férfiből állott, közülök három: egy gróf Thun és két báró Fiáth (testvérek) mindjárt az első hetekben elesetek. És elesett kedves unokáim gyermekkori játszótársa, a húsz éves gróf Berchtold Antal is, egyetlen gyermeke özvegy édes anyjának. Végtelenül sajnálom a szegény anyát. Teljes életét fia neveltetésére és az ő érdekeinek előmozdítására áldozta! Belga származású nő. Férje Berchtold Miklós Persiában mint követségi attaché ismerkedett meg vele, hol az ő atyja, báró D'Erp követ volt. Később a Vatikánban volt a pápánál követ. A háború elején Belgiumot elfoglalták. Így szegény anya egyszerre vesztette el nemcsak egyetlen fiát, de hazáját is.

Kedves unokáim szorgalmasan küldözgették megnyugtató híreiket, egyik levélben Pisti kedves fényképet is küldött, melyet derék kapitánya, báró Orczy vett fel, amely azt a jelenetet ábrázolja, midőn mostani királyunk — az akkori trónörökös — az egész tisztikar jelenlétében Pistink mellére tűzte a nagy ezüst vitézségi érmet.

Nyár derekán „egy hétre kiszabadítottam magamat minden egyéb-

munkámból s ezen szünidőmet Ilona és Lenke leányaimnál kívántam eltölteni; derült jókedvvel indultam ezen aranjezi napokra.

Mindjárt az első órák a legkedvesebb meglepetést tartogatták számomra. Bércsre érkeve Ilona leányomhoz, kocsimhoz lépett az épen akkor váratlanul két heti szabadságra érkezett Gabi unokám. Ott volt három dédunokám is édes anyjukkal, Bagossy Lászlóné Marschall Anna unokámmal. Remek három apróság, az egészséges, jól szoktatott gyermekek mintaképei. Onnan Peténybe mentem Lenke leányom születésnapját ünnepelni. A legzavartalanabb jókedv fűszerezte és tette felejthetlenné ottlétem napjait. Margit leányom is velem volt. A fiatalság croquettezett, tenniszezett és mi gyönyörködtünk ártatlan kedvteléseikben, csak egyszer súgta nekem Lenke leányom, hogy mily boldog akkor, ha így együtt látja fiait maga körül, de ha távol vannak, sohasem tudhatja, nem süvölt-e golyó a fejük körül. A jókedvű Gabi sok mindenféle dolgot beszélt el katonai életéből, mutatott nagyon sok igen sikerült fényképet. Az egyiket tréfásan így magyarázta, hogy ő volt megbízva, hogy a tisztí asztalt gyümölcscsel és egyéb csemegével lássa el, de bezzeg gyümölcs vagy süteményféle sehol sem volt kapható. Kapta magát és festett az abroszra szebbnél-szebb gyümölcsöt és egyéb csemegét. Volt azután ezen ötlet fölött jóízű kacagás.

Augusztus végén írta nekem Pisti unokám Halics vidékéről Galíciából, hogy „nagyon szeretnék szüretre Hartyánban lenni, de előbb még itt kell leszüretelnünk; ha ez évben nem is lehet, de a jövő évi szüretre már majd csak hazakerülünk.” Ősz felé jöttek a rémhírek, hogy több helyen betört az ellenség s lelkünk aggodással telt meg, hátha meg sem állanak Budapestig!

Megérkezett szeptember. Tizenharmadikán Budapestre mentem, tudva, hogy ott találkozni fogok Ilona leányommal is, aki legkisebb leánykáját éppen akkor vitte oda, hogy őt az Orsz. Nőképző Egyesület internátusában elhelyezze.

Mikor lakásomra értem, akkor kiabáltak az utcán, hogy az Erdélybe, betört román hadsereget győzedelmesen kiűzték. Ezen hír örömteljes benyomása alatt csengetnek lakásunk ajtaján s azon belép Ilona leányom leverten, bánatos arccal Lenke Borz-utcai lakásáról, ahol szállva volt, mondván: „Szomorú hírt hozok”, én így feleltem: „Hiszen most kiáltozzák az utcán, hogy a románokat kiűzték.” Ekkor jobban tekintve arcára láttam, hogy annak egészen kétségbeejtő kifejezése van. Kérdeztem: „A fiukról, Pistiről van rossz híred?” Ekkor hirtelenében szakadozott hangon mondta el, hogy éppen most jött oda Pisti tisztiszolgája, mondván: „A hadnagy úr elesett. Hoztam a ruháját.”

Zokogó lelkemből csak ezek a hangok váltak ki kezeim tördelése közben: „Szegény Lenke! Szegény Lenke!”

Esteledett — — — sötét lett — — — nemcsak körülöttünk, de lelkünkben is — — —

Összeültünk zokogni. Rémes képeket láttunk, melyek mindegyike azt festette elénk, hogy az a szegény édes anya, aki valóban szíve vérével táplálta gyermekeit, mit fog érezni erre a hírre? Azt mondtam, itt nem lehet sem sürgönyözni, sem írni, hanem hozzá kell menni. Ebben mindannyian egyetértettünk.

Most már csak a *hogyant* kellett keresni. Már kilenc óra volt, vonat már nem ment és tudtuk azt is, hogy a rettenetes hírt hozó szolga csak reggel érhet Peténybe, azt is tudtuk, hogy a váci állomáson a háború kezdete óta nem igen lehet lovakat kapni, ezért megpróbáltam az esti kilenc óra dacára telefonozni Hartyánba, hogy kocsi legyen értünk Vácon hét órakor reggel. Eleintén azt felelte a központ, hogy már nem lehet telefonozni Hartyánba, de mikor megtudta, hogy unokám hősi haláláról van szó, azonnal teljesítette a kérést.

Egy irtózatos éjszaka után születésem napjára ébredtem. Elindultunk Ilona és Margit leányaimmal Petény felé. A váci állomáson várt kocsink

egy nagyon zordra vált esős, hideg, szeles napon. Mikor már vagy egy órája utaztunk, az a kegyetlen gondolat nyilalott agyamba, hogy hátha még nem érkezett oda a hírnök és én leszek az, aki az anyának ezen szörnyű hírt meg viszem. Nincsen eléggé fekete színe az én fekete tintámnak ezen rémes gondolat okozta fájdalomnak leírására.

Mikor a kastély elé ért kocsink, lestük, néztük, kit látunk, hogy annak minő kifejezés lesz arcán?

Végre meggyőződtem arról, hogy a nagy Isten megóvott engemet mégis ezen rettenetes szereptől a következő módon: a szolga még csakugyan nem érkezett oda, de egy telefonhír megvitte a postára a hírt, hogy a legközelebbi állomásra egy tisztiszolga érkezett a harctérről ezen szomorú hírrel.

Így már tudták, kocsit küldtek a katonáért Bánkra, aki érkezésünk után vagy egy órával később jött meg Peténybe leveleket hozva a harctérről, melyeknek mindenikéből a legmélyebb részvét szól az édes anyához és a hős iránti barátság, nagyrabecsülés, meleg szeretet és dicsőítés.

Mindenik főlebbvalója mély sajnálkozását fejezi ki afölött, hogy nem is tudják, hogyan fogják nélkülözni őt az ő kedves, szeretetteljes modorával, az ő mindnyájukat felderítő aranyos kedélyével. Megérkezett a posta, még az is hozott több levelet onnan a harctérről. Egy tábori lap is volt közöttük még tőle Sándor öccséhez, kit arra kér, ha majd Budapestre megy az egyetemre, akkor vegyen számára és küldje el mielőbb: tollakat, rajzokat és radírgummit s humorosan hozzáteszi: „ha hozott eleget a Deutschland”, amely azon időtájtban érkezett meg Amerikából szerencsésen megmenekülve a torpedóüldözők elől.

Nekünk vissza kellett utaznunk. Haza kellett sietnem, mert visszaérkezésemet követelte a másnapra kitűzött, évente házunknál tartani szokott istentisztelet.

Alig hogy ez lefolyt s a templommá alakított előcsarnoknak megszűnt templomi jellege s én kissé ledőltem, hogy pihenjek a fájdalmas nagy lelki megrázkódtatás után, melyekből még alig volt módom egy kissé magamhoz térni, egy órai magányomba vonult pihenés után azzal az édes gyógyító hírrel leptek meg, hogy feleségével együtt eljött engem meglátogatni az a kedves rokonom, akit én oly őszintén szeretek, hiszen sokszor adta jelét annak, mit oly igen kevés emberben szoktunk találni: a legteljesebb megbízhatóságnak, a nemes gondolkodásnak, kristálytisztá jellemnek, önfeláldozó jószívúságnak, ugyanaz, ki engem ezen emlékeim megírására buzdított. Eljöttek, hogy részvétükkel kínos, fájó sebare nyhító balzsamot csepegtessenek. Messze útról haza érkeve hallották e hírt és rögtön útra keltek felém. Hálásan emlékezem szeretetük ezen jelére. Igen, igen jól esett az nekem!

Elképzelhetjük az anyai szívet marcangoló fájdalmat, melyet leányom érzett hős fia holmijának kicsomagolása közben. Egyik zsebében egy kocka cukrot is talált, melyet lova számára készített oda.

Budapestre visszaérkezve kálváriautamról, szeretetem és kegyeitem úgy súgta, hogy tudatnom kell ezen fájdalmas hírt Kispartii úrral, egykori kedves tanárjával a váci piarista gimnáziumból; leírtam körülményesen, hogy miként történt és a „Váci Hírlap” legközelebbi számában kedves jó tanárja igen megható közleményt irt róla, melyből ezeket kívánom idézni:

„A fiatal, alig huszonhárom éves huszárhadnagy gyermekkorától kedves ismerőse Vácnak. A váci főgimnáziumnak volt mindvégig jeles tanítványa s az ünnepélyeken különösen lelkes tartalmas beszédeivel tűnt ki. Az a példás nevelés, amelynek főtényezői voltak a vallásosság és hazafiasság, kedvessé tették őt minden körben, az a meleg szeretet, amelyet a szülői ház olyan rendkívüli bensőséggel oltott lelkébe, szeretetreméltóvá tette mindenki előtt. Tanulótársai és tanárai kivétel nélkül egyformán szerették, becsülték kedves egyéniségéért, szorgalmáért, kötelességtudásáért; nemes ambíciója állandó tanulásra, kutatásra serkentette.

Tanulmányaitól elszólította őt a király hívó szava. Ment lelkesedéssel,

tűzzel. A becsület mezején mutatta meg igazán, hogy a hazaszeretet, amely mélyen gyökerezett lelkében s amelyről oly szépen tudott beszélni, az az ő igazi valója, amelyet mindennél, még az életénél is szebbnek, nagyobb-nak ismer. Katonái nagyon szerették őt jó szívéért; tisztársai kedvelték őt, mint igazi jóbarátjukat mindig derűs kedélyéért, kedvességéért, jóízű, talpraesett beszédjéért; felebbvalói mintaképül állították kötelességtudásáért, rettenthetetlen bátorságáért. A harctéren többszörös kitüntetésben részesült; az első alkalommal kapott vitézségi érmet maga a trónörökös tűzte a mellére. Mindenütt szeretet, megbecsülés övezte; az aggódó szülők féltá szeretete, hűséges barátok éber figyelme, igaz tisztelők kedves érdeklődése kísérte mindenfelé.

A legőszintébb részvétellel fordulunk az Andreánszky-család felé, amelyet városunkban minden ismerőse nagy tisztelettel említ; hős fiában a leg-szebb áldozatot hozta a hazának, méltót a dicsőséges múlt-hoz, amelyben Mohács óta már több Andreánszky ontotta véré a magyar haza jövőjéért.”

„Dísz: hősül holt-nak tudni sok ösét,
Am a fiát is — szörnyű dicsőség !

Ezt írta Kozma Andor oly találóan Beöthy Zsoltnak ilyen korú fiáról, ki az olasz harctéren esett el.

Harmadnapon megjött a gyászlevél, melyben a vérző anyai szív ily szavakban önti ki fájdalmát, hogy: „megtört szívvel, de Isten akaratában való keresztényi megnyugvással jelenti fia hősi halálát, ki hozzá fűzött reményeinket ugyan nem válthatta be, de tiszta, férfias jelleme, nemes gondolkozása, erős akaratereje, önzetlen, égő hazaszeretete, minden jóért való lelkesedése ragyogó példaképen lebeghet minden magyar ifjú előtt. Lelke tisztán szállt vissza az Egek Urához!”

Vagy két hét mulya meglátogatott egy rokonom és a „Pesti Hírlap” egy számát hozta magával számomra, melyben „Pisti” címen egy közlemény volt V. S. aláírással, melyet az akkor Svájcban tartózkodó rokonom Vay Sándor írt. Belőle idézem ezeket:

„— — — Ezüstös pára ereszkedett alá a tájra, míg csöndesen beszélgetve, drága feledhetetlen elhunytakról emlékezve, ott üldögéltünk a széles veranda kosárszékeiben.

Egyszerre csak a falu másik oldaláról, a tarló felől, vidám zaj, láрма kacagás hallatszott. Fialat, jókedvű sihederek, vállukon vadászfegyverrel, egy pár tapsifülessel, fogollyal a tarisznyán, robbantak be az udvarra.

— Két nyulat lőttem Sanyi bácsi! ... — kiáltott felém nagy büszkén Pisti unokaöcsém. — De éhes is vagyok ám, mint egy farkas!

Életöröm, jókedv, ezer rózsás reménység töltötte el akkoron a Pistink lelkét. Teljes szívvel élvezte jó nagymamájával a szüreti vakációt. Élvezte, ahogy a falut, az ősi házat csak egy igazán romlatlan, minden szépre, nemesre fogékony ifjú képes.

Csönd volt akkor a magna curiában. Csönd a levélhullásos kert álmodó platánjai alatt. Csönd a politikai arénában is. Ki gondolt volna erre a rettenetes, a világot minden fundamentumában megrázott háborúra?

Abban a nagy, mélázó csöndességben diskuráltunk halkán. Pistit érdekelték az ősök. Azokról meséltem neki. A dédanyjáról, a *legnagyobb magyar asszonyról* — Veres Pálné Beniczky Herminről. Az én anyai nagyatyám nővéréről. Aztán nagybátyjáról, a korán elhunyt, eminens tehetségű ifjúról. Feledhetetlen kis cousinomról, Rudnay Józsikáról, akivel annyi ragyogó álmot álmodtunk együtt. Annyi merész tervet szőttünk a jövőre. Elmegyünk a *Józsika* emlékoszlopához — mondtam Pistinek. Mikor odaértünk az árnyas fák alá, nekem régi emlékektől elfátyolozódott a szemem. Lehajtottam a fejemet a hideg márványemlékre.

— Milyen kitűnő ember, jeles hazafi lett volna József bátyámból, ha a végzet oly korán nem ássa meg sírját — jegyezte meg Pisti. *Ő nem mondta*

Józsika. Tisztelettudóan említette korán elhunyt nagybátyját, mint ahogy mindig tisztelettudó, megbecsülő volt a szülők, idősebb rokonok, barátok irányában. Nem volt Pistiben semmi a *háboruelőtti* ifjak léha myegleségéből. Vidám kedélye, derűs mosolya mögött komolyság, igazi szorgalmas törekvés, minden jóra való fogékonyság, tudvágy rejtőzködtek. Mindig, mindenben is kitűnt tanulóársai között. *Mindig első eminens volt.* Úgy törekedett, úgy tanult, igyekezett, mintha egy szegény, ismeretlen kántortanító fia lett volna. Mintha nem hívták volna liptószentandrászi Andreánszky Istvánnak, akinek hétágú korona ragyog büszke ősi címere fölött.

A törekvésben, tanulásban csak megerősítette néhai atyja, Andreánszky Gábor. Hosszú évekig tagja a magyar parlamentnek. Pártvezér is egy időben. Abban az időben, amikor a nagyon érdekes magyar parlament híres *Karcolatait* még *Scarron* — Mikszáth Kálmán — a halhatatlan *nagy palóc* írta. Miután édes atyját korán elvesztette, édes anyja folytatta ezt a rendszert. A Rudnay-lányok — Ilona és Lenke — a pesti társaságnak ünnepelt szép leányai voltak. Szépségükkel még az udvari bálokon is föltűnést keltek. Mikor azonban férjhez mentek, visszavonultak mindentől. Családjuknak éltek csupán, mint ama római asszonyok, akiknek főtörekvésük az volt, epitaphiumul egykor csak *négy* szót megérdemelni: „*otthon ült és font. . .*”

Andreánszky Gáborné, az egykoron szép, bájos, ünnepelt Rudnay Lenke, mikor esküvője után belépett férje házába — annak a háznak jó anyyala lett egyszerre. Férjének, gyermekeinek élt csupán. Ezek voltak mindene. Főkincese: Mint a Grachusok anyjának a fiai egykor.

És jött a végzetes 1914. A démarche keserves, vészes esztendeje. Amikor lobogó zászlók alatt, virágos utón ment a harcba Magyarország reményteljes, délceg ifjúsága.

És elmentek az Andreánszky-fiúk is. István és Gábor. Akkor az elején még, talán ki lehetett volna menteni valamiképen a fiukat. De a „két kis hős hallani sem akart erről. Még a legkisebb, a Sanyi druszám is el akart menni. Azzal aliegált egyre, lelkesen, nekipirulva: „Má’ mér ne mennék? Mohács óta több Andreánszky esett el a hazáért. Mi se legyünk hitványabbak.

— No nem ... — mondta Pisti komolyan. Szükszavulag. És a világ minden kincséért sem egyezett volna bele holmi „*kimentési kísérletek*”-be — egyik Andreánszky-fiú sem.

Elmentek. És úgy verekedtek, mint igazi hőskökhöz illett.

Az én drága jó anyai rokonaim mind nagyon összetartok. Hol egyik, hol a másik tante irt a „gyerekek”-ről ide messze idegenbe. A télen írta az egyik: „— Pisti meg Gábor itthon voltak szabadságon. Mikor visszamentek, kikisértük őket a pályaudvarra. Édes anyjuk a búcsúzásnál keserű könnyeket hullatott, de a fiuk vígan, lelkesen, mosolyogva mentek. Egyre hajtogatták: *Dicső a hazát védelmezni. . .*”

Egyszer kilőtték kedvenc, telivér lovát Pisti alól. Akkor írta „— — ez a golyó nekem volt szánva, de megmentett a jó Isten — —” Mert .vallásos is volt Andreánszky Pisti, mint minden igazi vitéz. És nem hiába nevelték a gondos, kitűnő piarista atyák egykor.

Verekedett tovább . . . Védte a hazát lelkesen Pistink. És jöttek haza a rózsaszínű *Feld-post* kártyák. Teli hős elszántsággal. Örömmel, mert hát „*dicső a hazát védelmezni. . .*”

Védelmezte. Aztán jött egy enyhe, lanyha szeptemberi nap. Olyan, mint amelyiken a tarlón a nyulakat kergette hajdan. És jött a hír, egy muszka golyóbis kioltotta az oly nemes, annyi reményekre jogosító, szép viruló fiatal életet.

Jó pajtások elküldték a „Pesti Hírlap” kegyeletes Pantheonját. Ott olvasom keserű érzésekkel telt lélekkel: Liptószentandrászi báró Andreánszky István huszárhadnagy Halicsnál ifjú élete huszonharmadik évében, hősi halált halt.

És megírják Pistink szomorú, de dicső halálát szeretett rokoni kezek is.

Kézitusában, gyalog harcolt a hős kis huszár. Úgy érte a gyilkos golyó. Kis és nagy ezüstje volt. Signum laudis-a. Egyik érdemrendjét maga Károly főherceg, trónörökös tűzte a mellére. Ebből az alkalomból az ezredese is irt a büszke, boldog édesanyának. De milyen levél volt ez. A szeretet, tisztelet és magasztalás oly hangján emlékezik a gyerek-hadnagyról, ahogy nem is szoktak ilyen ifjú emberekről emlékezni a feljebbvalók.

És most jött az utolsó levél: „— — den 5-ten September um 5 Uhr, mit der Pistole in der Hand, im feurigen Gefecht und Kanonendonner, an der Spitze seiner Escadron, *brachte er den Feind zur Flucht*. In dem Augenblick traf ihn eine Kugel, und er fiel als *leuchtendes Vorbild der Tapferkeit und des Heldenmuthes* . . .

Minden nehéz föladatra önként vállalkozott és mindig az *első*k között verekedett, teszi még utána az ezredese — még pedig *oroszlánt* bátorsággal.

A tisztiszolgája, aki ezt a szomorú levelet hozta, nem győzött beszélni vitézségéről. Szívjóságáról. És a kemény harcok fiának is szinte belérezdült a hangja, amikor mondotta:

— Méltóságos asszony, a hadnagy úr elesett. Itt hozom az *átlótt dolmányát* . . .

És a hét fájdalom törével átvert anyai szív megroskadt fájdalomában Könnyei omlottak a véres dolmányra, de mint hajdan a római nők, mint nagynevű őseihez méltó, igaz magyar asszony, könnyei közt rebegte:

— Nagy áldozatot hoztunk a hazának. Egyik legdrágább kincsem veszett el oltalmazásában, de meg kellett lenni. Isten, adj erőt elviselni. Dolgozni, jót tenni, szegényekért, árvákért ez legyen célunk immár . . .

És hány és hány magyar anya siratja így naponta *legdrágább* kincsét. És egyre-egyre hullik a drága szent magyar vér. Es nincs vég ebben a láthatatlan veszedelemben.

Én pedig gondolok régi, kedves őszi délutánokra. Amikor Pistinek az ősökről meséltem, akikhez íme ő olyan méltó lett. Ő, aki a hazát védelmezni dicsőnek tartotta, lobogó lelkesedéssel a haza védelmében esett el, most én mondom mélységes bánattal, amit ő mondott József bátyjáról: „Milyen kitűnő ember vált volna belőle, ha ilyen korán meg nem ássák a sírját!” . . . De elég szép katonasors érte. Ifjan, boldogan, szeretve, soha el nem apadó anyai könnyektől siratva, nemes ifjú életét áldozta a hazáért, amelyet úgy imádott. Bajtársai tisztelete, feljebbvalói nagyrabecsülése, az utókor hálaája kísérte babérral övezett sírjába. Heute roth, morgen todt.”

(v. s.)

Engem ez a családunkat ért rettenetes csapás lelkileg és testileg annyira lesújtott, hogy alig ismertem magamra. Életemben ez már második eset, amidőn az elsőszülött fiút veszítjük el és összeomlik családunk büszkesége és legszebb reménye! Találóan mondják: „A fiú a családban a remény képviselője — a leány a házitűzhely tisztaságáé.”

A tengernyi részvételével közül csupán egyet, egy rövidet kívánok ide jegyezni, amely teljes kivétel a sablonszerű részvétlevek közül, de találó vonásokkal rajzolja a fájdalmas lelkiállapotot. Tormay Cecil jeles Írónőnk levele: „Kedves Lenke! Fájdalmas gyászod felett érzett őszinte részvéteomben visszagondolok messze találkozásunkra.

Közben elmúltak az évek, — akkor sütött a nap fölöttünk, most borús idők járnak.

Házadra nehéz felhő szállt le és ráveti nagy árnyékát a szívedre.

Adjon az Úr erőt, hogy elviseljed a csapást és adjon napsütést, hogy megtaláld az utat az enyhülésbe.

Régi híved.”

Azt a helyet, hol kiváló unokám hősi halált halt, azonnal elfoglalták az oroszok. Sírját nem találni sehol, nyoma veszett, éppen úgy, mint egykor Petőfi sírjának s így számunkra meg van tagadva még az a jóleső érzés is, hogy sírjára virágot ültethessünk.

És nem lehet megvalósítani a kedves képet sem, melyet Győry Vilmos ily meghatóan festett meg: két kis gyermek ibolyát visz testvérkéjük sírjára, mondván:

Lássa meg a magas Égből,
Hűlt porában is szeretjük.

Mikor Petőfi katona lett, Zágráb felé menet jókedvvel gyalogolt, mellette bandukolt szótlanul egy szelíd, mélabús legény. Petőfi pipázott, így nem látta a füsttől, hogy társának nemcsak a sapkájáról, hanem a szeméből is csurog a víz. Ez utóbbi aztán elmaradt tőlük s mikor megtalálták, látták, hogy saját maga vetett véget életének. Petőfi megnyugodva búcsúzott el halott bajtársától, gondolva, hogy a szegény kiszenvedett legalább itt fog pihenni a hazai földben, magyar nő könnye fogja öntözni a sírján nőtt virágot, de ha ő ott hal meg a távol idegenben, még a sírját sem fogják megtalálni soha! Ezt írja Farkas Ernőd „Petőfi élete” című könyvében.

Most halottak napján kívántam legalább itt koszorút fenni ezekből a kegyeletem és szeretetem soha el nem hervadó virágaiból kedves Pistink dicsőséges halálának drága emlékezetére.

Utóhangnak ide iktatom Hevesi Józsefnek ezen nagyon szép költeményét, melyet egy napilapban olvastam s mely az édesanya fájdmáról s a kedves fiúról is olyan találó képet nyújt, mintha csak róluk lenne írva. Kivágtam a lapból, eltettem emlékeim közé azzal a szándékkal, hogy felolvasom majd kedves leányomnak, de erre bizony még mindeddig nem volt bátorságom, hogy ne tépjem fel ezzel is vérző sebét.

EGY ANYÁHOZ.

Vigasztalóval nagy fájdalommal nem sértem,
Szívbevágó búbánatod szent nekem,
Szent minden könny, amit ejtesz fiadért,
Kinek vére áztatta a csatatért.

Úgy lőn, amint óhajtott a szegény:
Ott esett el a harc véres mezején.
De nem szegény, hősi halált aki hal,
Babért fűz szent nevéhez a diadal.

Vigasztalni nem merem én bánatod:
Te nem a hőst, te fiadat síratod!
Fiad vére megválthatja a hazát,
Ah, de te már elvesztetted a csatát.

Virágokat nem ültethetsz sírjára,
Csak könnyedet sírod zápor módjára . . .
Ám hős fiad, tudom, hogy ha még élne,
Rád borulna s hozzád imígy beszélne:

„Édes anyám, bár hant fedti testemet,
Ne sirass te, ne gyászolj te engemet!
Amíg éltem, térdig rózsába jártam,
Úgy haltam meg, amint én azt kívántam.

Édes anyám szenteld meg az emlékem:
A szívemből testvérimnek add részem!
S hagyd a sírást, könnyeidet töröld le,
Hogy legyen majd könnyed elég: boldogságra, öröme!”

De nemcsak engem sújtott így a háború, több választmányi és más egyesületi tagunknak veje, fia, testvére maradt a harctéren.

Szeretett alelnökünknek, a legbájosabb, a legfinomabb lelkű, legkiválóbb asszonyok egyikének, Zsilinszky Mihálynénak derék, nagytehet-

ségü fia: Tibor szintén hősi halált halt. Édes anyja az ő emlékére nagyobb összegű alapítványt tett Egyesületünknel. A másik fia, István, orosz fogságba esett s csak e napokban tért vissza, mint rokkant négy évi sanyarú sors után.

Klauzál Gábornénak fivére: Degré N. kiváló tanár a pozsonyi egyetemen, az erdélyrészi Kárpátok között hazájának határát védve esett el.

Ebben az időben vesztette el Gönczy Béla titkárunk és főpénztárosunk, néhai Gönczy Pál nagyérdemű közoktatásügyi főállamtitkár fia egyetlen, 22 éves költő fiát, Bélát, alighogy a tábori vadászok között leszolgálta volt önkéntesi évét. Néhány órával hősi halála előtt ezt a hangulatos kedves verset küldte szüleinek tábori levelezőlapon:

SZÜLEIMHEZ.

(Levél a lövészárokból 1915. máj. 30.)

Ha felnéztek jó szüleim
A kék nyári égre:
Szálljon aggó szívetekbe
Bizalom és béke!

Ha leszáll a csöndes hűvös
Este, szemetek északfényes
Csillagát keresse.

Arra néz fel hű fiatalok
Az otthontól távol
És lelkében a reménység
Csillagként világol.

Fél világgal szemben állunk
Sok barátunk nincsen,
De mit árthat mindez nekünk
Velünk van az Isten!

Golyó füttyül, gránát röpül,
Foly a harcos vére,
De a dörgést átharsogja
Szabad haza boldogsága,
Szébb jövő zenéje.

Amikorra ez a lap megérkezett a hosszú útról, akkorra ezen hős fiúnak szép lelke sokkal hosszabb utat tett meg már, elérkezve Istenéhez az örökkévalóság boldog otthonába.

Utolsó szavai voltak bajtársaihoz: „Önként rukkoltam be s örömmel és büszkeséggel teljesítem kötelességemet a hazámért!”

Midőn már tudva volt, hol van eltemetve, fájdalomtól megtört édes atyja elutazott Galiciába, hogy szeretett, nagyreményű édes fiának holttestét haza hozhassa és honi földbe hantoltassa el. Az a szép és fájó érzése támadt, hogy ő egész életén keresztül megőrizni kívánja azt a benyomást édes gyermekéről, amelyet szívébe zárt, amikor elbúcsúzott tőle; — ezért egy barátját vitte magával útitársul, hogy az állapítsa meg fia holttestének azonosságát. Mikor visszatért, mondotta nekem, hogy olyan nagyon szép helyen volt eltemetve, gyönyörű buja pázsiton, fűzfák árnyékában, patak partján, hogy szinte fáj neki a gondolat, hogy őt ezen szép helyen levő nyugvóhelyéről, csendes pihenőjéről el kell vinnie! Az édes apának fájó lelke, szenvedő szíve, megmérhetetlen bánata megadással viselte a mindenható Isten akaratából reá mért nagy csapást. Hazafias érzelmei megadták neki azt az erőt, hogy nem görnyedten, hanem emelt fővel hordja nehéz keresztjét. Fájdalmára balzsamot és enyhülést keresett a zeneköltészet iránti hajlamának isteni adományában. A fájdalom forrásából öserővel kibuggyant az eddig szunnyadó talentum; szébbnél-szebb dalokban égi harmóniává szűrődött a szülői szív mélységes bánata. Vigasza volt még

neki pihenést nem ismerő munkakedve is. Zeneszerzeményeit s nagyobb-részt fia hangulatos verseire szerzett édesbús dalait kiadatta s azok jövedelme tetemes összeget juttatott a hadiárvánknak.

Ide kívánom még jegyezni ezen igen szép epigrammját, melyet még akkor írt, amidőn nem is sejtette, hogy az ő édes fia ott fog elesni a „harc mezején”:

Tábornoknak jár, a kereszt gyémánttal aranyból,
A tisztecskének érme bizony csak ezüst.
A sebesült hős már csak vasból kapja keresztjét;
Ám, ki hazáért halt: jelzi csupán fakereszt.

1917. nov. 21. Ma van öreg királyunk halálának első évfordulója. Igaz, hogy nagyon öreg volt már, teljesen megérve a lehullásra, de hiába mondjon nekem akárki mást, én megmaradok azon erős meggyőződésben, hogy az ő életfáján is erősen rágott az a szű: a háború, ezen végnélküli véres szörnyeteg. Erős hitem, hogy nagyon, de nagyon sok áldozatot szed ezen szörnyeteg azokon kívül is, akik a harcmezőkön hullnak el. Izgalom, rettegés, szívtépő fájdalom bizony megőrlik az ember testének szervezetét és irgalmatlanul tépdelik azokat a finom szálakat, melyek a lelket a testhez fűzik!

Legkevesbé sem érzem magamat illetékesnek arra, hogy véleményt mondhassak, hanem szívemmel és öreg, már nagyon is elkoptatott asszonyi elmémmel úgy vélem, úgy találok, hogy azoknak a hatalmasoknak, akik az emberiség békés nyugalma oly könnyedén vetik prédául és folyton azon törik eszüket, hogy miként változtassák meg a világ térkép ábrázatát, azoknak lelkét ólomsúllyal és irgalmatlanul nyomhatja az önvád terhe. Szikra nagyon jellemzően írja ilyenformán, hogy ha egy anya éhező gyermekei számára a szomszédtól kenyeret lop, őt nagyon megbüntetik, de azt nem tartják bűnnek, ha egy hatalom a szomszéd államra akarja rátenni a kezét.

Mikor én a gyakran elolvasott Ennoch Ardent olvastam Tennysontól, akire mikor a „We are seven” versét a világ legnaivabb tárgyú költeményét megírta volt, Viktória királynő ezt mondotta: „Érdeemes arra, hogy kezét egy királyné csókolja meg.” Akkor engem rendkívül megkapott és elérzékenyített az a jelenet, midőn a sok év előtt tengerre szállt s már régen holt-nak hitt férj visszatér és észrevétlenül betekint elhagyott családi fészkének ablakán s ott egy egészen hű második kiadását látja annak a családi boldogságnak, amelyet ő hosszú, hosszú idő előtt elhagyni volt kénytelen. Amint jött, oly észrevétlenül távozott, hogy meg ne zavarja és romba ne döntse ezen boldogság harmóniáját. Istenem! gondolhattam-e én akkor, hogy ennek a mostani világháborúnak nem egy ilyen jelene fog megisméltódni Anglia tengere helyett a szárazföldi vértenger felé távozott hősök életében.

Csakhogy alig hiszem, hogy egy Ennoch Ardenhez hasonló, ilyen önmegtágadásra képes, holt-nak hitt hazatért férj ilyen lelki nagyságot és lemondó önzetlenséget tudna tanúsíthatni.

Mostanában olvastam Lőrinczy Györgynek „Polyp” című költeményét, melynek egy részét a bürokratikus formaságoknak és az úgynevezett copfnak élénk illusztrálására már idéztem is azon a helyen, hol a becs hadügyminisztérium hivatalos közegeinek eljárásáról szólottam. Most azt a részét óhajtom ide fölvenni, amely a szorosán vett bürokratizmusnak háborús vonatkozásáról szól:

„A formák merev, hajthatatlan rendszere, mely semmi kivételt nem tűr és nem ismeri el a teremtés eltéréseit, sajátosságait és különösségeit. Már ez magában véve is annyit teszen, hogy szervezett ellensége mindannak, ami a világon szép és üldözö kopója a művészet gyönyörű igazságainak. Amit magában föltesz, azt könyörtelenül hajtja végre s könnyel és vérré! szemben hideg marad, mint a hulló. Rubrikába szedi az életet és soha se hiszi el, hogy a jellemző vonások a rubrikákba nem férnek el. Procrustes

ágyba kényszerít mindent, nem törődve vele, hogy amit belefektetett, annak a fejét vagy a lábát le kellett vágni. Neki minden egyforma, minden a világon valamely skatulyába vagy rubrikába való. Sőt szinte kéjeleg, mikor lelketlen göggyével lázongó szenvedésein keresztül gázol. Ha az emberiség tudná, hogy újkori gyötrelmeinek jóformán javarészt ennek a torz fantomnak köszönheti! Közönségesen bürokratizmusnak hívják.

Vajjon a túltengő militarizmus is nem ennek a gyermeke? Nem egyik szisztematikus alkotása-e? Nézem naponként a gyakorlatozó vagy vonatra szálló menetszázadokat. Látom az ezerféle emberi lélek érzéseit és gondolatait visszatükröződni az arcokon, amiket a teremtés valamennyit másfélének teremtett. Más vággyal, más törekvéssel, más temperamentummal, más észjárással, sőt más akarrattal és Ízléssel is. És mégis valamennyinek egyszerre, egyformán kell lépni, sőt egyformán öltözni. Mindenki csukaszürke vagy kabóca-zöld. Mindenki ugyanúgy, ugyanakkor emeli és rakja előre-hátra vagy oldalt a kezét, a lábát, amint buta és rideg trombitázó parancsolja. Vajjon odakünn a pergőtűzben és a rohamokban is ilyen egyformák-e? Nem hiszem. De itthon a polyp kezei között nincs izlés, nincs akarat, nincs eltérés. Ha Shakespeare vagy Madách áll a glédába, annak is nagyistvánná kell lenni. Nem undorító ez?

Mi mindnyájan ennek a szerencsétlen korszaknak a gondolkozó és érző gyermekei, ennek a gonosz szellemnek a szervezett polyp-csápjai között vergődünk. Az életünk és a tehetségünk ezzel a lelketlen gépezettel való örökös birkózásban fecsérelődik el és most, mikor ugyanez a gépezet az emberirtás szörnyű kataklizmájába fojtja a világot, az öklünk a tehetetlen dühben átkot szeretne sújtani arra, aki ezt a szörnyet életre hívta és úrrá tette az alkotás legszentebb adománya és erői: a szív és az ész fölött is. S ha az utánunk következő nemzedék se tudja magát kiszabadítani ennek a gyilkos polypnak a karmai közül, akkor a háborús örület szegény áldozatai hiába hullottak el és a szerencsésebbeknek látszók hiába térnek haza.

A polyp nyomon követi őket.”

Lőrinczy cikke a mai háborúnak rettenetes képét adja.

Én pedig most a magyar gazdasszony szempontjából kívánok a mai háborús viszonyok némi rajzolásával foglalkozni.

Édes anyám egyik naplójában azt írja, hogy Pulszky Ferencnével, a bécsi származású Walther Terézzel ismerkedett meg, aki nagyon szép verseket írt, azt mondja róla, hogy reá nagyon jó benyomást tett és el kell ismernie az ő fölényét maga fölött úgy tehetség, mint olvasottság és magas műveltség tekintetében is, de valamiben mégis erősebb nála s ez a magyar vendégszeretet.

Vendégszeretet! Hova lettél! Eltűntél az égi homályban, ismeretlen lett ez a fogalom napjainkban, most jó, ha családtagjainkat és házunk egyéb népét tudjuk ellátni a legszükségesebb táplálékkal.

Én a régi világból való vagyok s így nem bírom azt megszokni, hogy szűkre szabott adagolással elégtsem ki őket. Én még nem tudtam megtanulni, hogy a konyhában étkezőknek ne legyen szabad kenyérfogyasztásuk. De már abban a régi időben is felháborító látvány volt, amit egy kocsisunknál észleltem: otthon Hartyánban konvenciója volt, Vanyarcon ellátást kapott mint vendég, ha útra ment kapott úgynevezett kosztpénzt. Elküldték volt Vanyarcról egy útra s ő nem átalott magával vinni még onnan is nagyobb elemózsiát; ezt látva, így fakadtunk ki: egy rókáról nem lehet két bőrt nyúzni, mint a példabeszéd mondja Ő pedig négyet akart nyúzni: konvenció, vendéglátás, kosztpénz és még útravaló Ez még akkor is felháborított, hátha még a mai háború idejére esett volna ez a dolog.

Falun töltöm ezen telet, hol még sem a gáz, sem a villany nem szórja fényét és a petróleum kellő mértékben való beszerzése is olyan nagy gondokat szerez, mindenkinek. Hát még a szénhiány! Ki gondolta volna, hogy

ennek a borzalmas háborúnak még arra is lesz kihatása, hogy szénhiány miatt az iskolák vagy zárva maradnak, vagy korlátolt tanítási időre fognak szorítkozni. A szén hiánya kihat még a cukorgyártásra is. Nembánomságból sok millió cukorrépát hagytak elromlani, mert szénről nem gondoskodtak idejében. Ugyebár szomorú kép ez: sötét szobában, fázva éhezni! Ez pedig mostanában igen sok szegény családnak keserves sorsa.

Az alig nélkülözhető tápszer a zsír, megfoghatatlan módon eltűnt, elrejtették nyereszkedők s ha valaki hozzá akar jutni, uzsoraáron kell azt megfizetnie. Tudok egy esetet, hogy egy nem egészen két métermázsa súlyú disznót vett valaki s érte 2565 koronát fizetett; ezen az áron vagy tíz év előtt tizenkét szép tehenet és egy üszőt lehetett venni.

Hízott disznóról lévén szó, eszembe jut egy régen hallott jóízű dolog. A falusi plébánoshoz minduntalan hoztak a hívek az előző napi disznóölésről kolbász- és hurkaféléket. Mire a plébános mosolyogva megjegyezte: „Ejnye, de jó szokás!” Mikor nála volt disznóölés s ő is érdeklődött iránta, látja konyhájának asztalán, hogy sok tányér van készítve. Kérdi a gazdasszonyt, hát ez mire való? Így válaszolt: most nekünk kell viszonznunk azt, amit másoktól kaptunk. A plébános megvakarta fejét és fejcsóválva mondja: „Ejnye, de rossz szokás!”

Hajdan karácsony tájt a falusi iskolák gyermekei a kántor úr kedveskedéseként kosarakban asztalkendőbe takart ostyaküldeményeket hordtak szét a faluban, melyeket kedves versek elmondása kíséretében nyújtottak át. Az ostyát kivettük az asztalkendőből s annak csücskébe bekötöttük gondosan a kántor urnák szülő pénzadományt viszonzásul az ajándékért; a fiuk pedig kaptak egy-egy hatost. Az egyik versecskére nagyon jól emlékezem:

„Szomorú a karácsony
Ha nincs kalács a rácson !”

Most bizony nemcsak az ostyahordás divatja múlt el, de kalács sincs a rácson !

Hiszen a fővárosban alig tudnak kalácsot sütni, mert ahhoz tej kell, tej pedig a kórházakon kívül csak kis gyermeknek, nagyon öregnek és betegnek jut félliterenként egy napra s akkor is igazolni kell minden hónapban, hogy az illető még él. Úgy hogy a sok millióval bíró jó öreg Haggemacher is kilencven éves korában ilyen rövidre volt fogva, még tavasszal lóversenyek idejében veje, Dreher, a birodalom leggazdagabb embere Pestre jöve ezt megtudta s akkor segített e bajon.

A mostani karácsony azon kellemes meglepetést is hozta, hogy kertem fiatal fenyőinek főekességét, a koronáját levágták, ellopták és karácsonyfának eladták. Ez is a háborúból származó elvadulás és tolvajlási ösztön eredménye, pedig a háború elején sokan úgy voltak meggyőződve, hogy az erkölcsök annak tüzeiben, mint az arany csak tisztultabbakká fognak válni.

Még az újévi kívánságok is egészen kivetköztek eddigi jellegükből. Azt a régesrégén megszokott b. u. é. k. jelzést sem meri az ember most megváltoztatás nélkül írni ismerőseinek, inkább ír J. u. é. k.-ot, a boldog újév helyett jobb újévet kívánva.

Még egy pillanatra visszatérek a régi karácsonyhoz. Mikor már sötétedett, a falu minden iskolás gyermeke négyes-ötös csoportokba oszolva karácsonyi szent énekeket énekelve jöttek ablakaink alá s kaptak pénzt, diót, almát és aszalt szilvát, ami már előre sok csomagban el volt készítve számukra. A falusi karácsony ezen hangulatos, kedves szép szokása szintén elenyészett. Egyedül a karácsonyfaállítás maradt meg belőle, de mennyire megváltozott ennek jellege is! Régen csupa öröm, csupa mosoly, csupa boldogság volt az, mit azok a gyertyalángok bevilágítottak. Napjainkban hol találunk karácsony-estét ünneplő családot, melynek köréből ne lenne

távol a családnak egy-egy kedves tagja ott a rémes messzeségben, hol számukra egészen más lángok világítanak, mint a karácsonyfái és hány helyen vegyül zokogás és fájdalom az est szent nyugalmaiba egy-egy örökre elköltözött szeretett lény után!

Régi emléktárgyaim között találtam ezen hat év előtt írott kis elmélkedésemet s mert éppen karácsonyról van szó, ezt is fölvettem emlékeim közé.

Az én Karácsonyom.
(50 év előtt és most.)
1861.

Fiatal asszony karján, élő karácsonyi ajándékképen, szendergett alig nyolc napos első gyermeke. Letéteményese volt e fiúcska sok szép álomnak és még több reménynek. A fiatal anya körül állott az egész boldog család: a dédanya, a nagyszülők és az apa; mellettük virágcserepben egy piciny karácsonyfa.

Múltak az évek ... A tündérmok valóra válni látszottak; a remények színesedő bimbói már-már virágpompára engedtek következtetni. Ekkor jött a tavaszi fagy; jégkérget vont a bimbókra, megdermesztette azokat ... Velők a szép álmok is mind romba dőltek.

Az ifjú halálára találóan írta Győry Vilmos: „Égből jött, Égbe visszaszállt sugár.” És ráillenek a perzsa vers e szavai:

„Nem volt része sem örömben, gyönyörben;
Hétszázszoros lesz a része a Mennyben !”

1911.

Elköltöztek azóta mind az öten mellőlem. Én maradtam itt közülök egyesegyedül, most már szintén dédanya. E napon hozzátok fordulok kedves gyermekeim! azzal a nagy kéréssel, hogy majdan halálom után is szeressétek egymást így, miként most; ne zavarhassa meg semmi az őszinte testvéri szeretetet, mely benneteket összefűz.

Hálát kell adnom a Mindenhatónak,, hogy utódaim mindannyian szeretetük egész melegével árasztanak el. Áldja meg érte mindnyájukat gazdagon a Mindenhatónak kegyelme!

Körültem mindenféle melegítő, ékesítő, megörvendeztető tárgyak, kedves, üdvözlő levélkék és szebbnél-szebb virágok özöne; mindezekkel a meleg ragaszkodás és szeretet halmozott el. Mellettem a gondos kezek díszítette karácsonyfa áll. Fényszórók hullatnak gazdagon sziporkákat a fa ezüst szálaire. Úgy az Égből lelki békét hozó gazdag áldást hintenek a Mennyekbe költözött szeretteim Isten közeléből az én öreg fejem ezüst-szálaire.

1917. Mialatt e sorokat írom, vettem egy levelet, melyben egy barátóm ezeket mondja:

„Szedik a szegény ref. templomunk toronytetejéről a rézcifraságokat, még a csillagot is, mert kell a háborúnak még az is!”

Eszembe hozták e sorok Vác városának egyik büszkeségét, a „Roskoványi harangot”, mely évek hosszú során át össze szokta volt hívni a székesegyházba buzgó imára az ünneplő híveket; ennek méla zengésű hangját halandó nem fogja többé hallani. A háborúnak ez is áldozatul esett. Ez alkalommal kívánok kegyeletesen megemlékezni ennek a harangnak rövid történetéről. A Váci Hírlapból jegyeztem ki ezeket: „A világháború megfosztotta Vác városát egyik legszebb büszkeségétől; meg kellett válnunk akarva nem akarva a mi kedves, mélabús hangú nagy harangunktól, a Roskoványitól is. Csütörtökön reggel fél kilenckor utoljára húzták meg búcsúztatóul a hat kötelű óriást s nyomban hozzáfogtak a katonák a harang fűrészához, fűrészeléséhez. Némán, hangtalanul darabokban lóg már a Roskoványi az egyedül álló tornyában, mindennap egy-egy darabot vágnak,

fűrészelnék le belőle s a béke szent napjára, karácsony ünnepére a darabok már az ágyúgyárban lesznek.

Szabadságharcunk idején a hazának legnagyobb gondot okozott a fegyverek és lőszerkeszítésének kérdése. Kossuth Lajos, mint a honv. bizottmány elnöke egy gyönyörű, lelkes felhívást intézett többek között Vác város közönségéhez is, melyben a harangok felajánlását kérte 1848. dec. 19-én. Zottományi, Vác város jegyzője a dolog sürgős természete miatt még a karácsonyi ünnepek előtt akarta Pestre szállítani a harangokat. A hétköznapokból kifogyott és a karácsonyt közvetlen megelőző napot, dec. 24-ére eső vasárnapját tűzte ki. A nagy misére készülők nagyszámmal összesereglett nép zúgolódni kezdett és fenyegette az ünneprontókat. Megjelent maga Zottományi is. Parancsszáva az ácsok felmentek a toronyba, elnémították a harangokat. Kötelük azonban nem volt és nem tudták lebecsátani.

— Nincs kötelünk, — jelentették Zottományinak — halasszuk a levételt ünnep utánra.

Ingerülten válaszolt erre Zottományi:

— Hozok én mindjárt! Lehúzatom, na maga az Isten ül is rajta!

— Miska, Miska, — csitították — megver az Isten!

— Nincsen keze! — felelte, majd hirtelen feljajdult és összeroskadott.

A nép Zottományi esetében Isten ujját látta és nem nyúlt többé senki a harangokhoz. Csak mikor az ünnepek elmúltak, szedték le a harangokat, kocsikra rakták és négy ügyvéd kivont karddal fegyveres kíséret mellett vitte ki a vasúti állomásra.

Az annyi viszontagság után Pestre szállított harangokból még sem öntöttek ágyúkat, mert alig egy hétre a bevonult Windisch-Grätz herceg serege tette rájuk a kezét.

Mikor a káptalan ezt meghallotta, azonnal lépéseket tett a harangok visszaszerzése iránt. Nyomban küldöttség ment a herceghez, aki a harangokat kiadta.”

Oh, te kegyetlen háború! de bele is tudsz markolni kíméletlenül és kegyetlenül kegyeletünk régi drága emléktárgyaiba!

Hallottam már régebb idő óta, hallottam sokszor s a lapok is igen hirdették nagyon gyakran, hogy nemsokára megkötik a békét. Hallottuk, hallottuk, de azért még most sincs itt s epedve kell várakoznunk reá s Isten tudja, hogy még meddig!

Mindenféle kombináció között legtöbb valószínűsége van annak, mely arról szól, hogy a háborúnak minden eddigi eredményét meg fogják semmisíteni és minden tekintetben vissza fogják állítani a háború előtti állapotot.

E napokban hozta föl valaki előttem ezen nagyon találó sváb adomát: Egy paraszt a vásárra megy, hogy tehenét eladja. Nagy szomorúságára ez sehogysem sikerül, borzadva gondol arra, hogy mit mond majd a felesége, aki ráparancsolt, hogy tehenel ne próbáljon haza jönni. Visszafelé útjában találkozik egy pajtásával s az út mellett megpillant egy varangyos békát, mondja a pajtásának: „Ha megeszed ezt a békát, neked adom a tehenet.” Az rettenetes undorral a felét csak valahogy megbirta enni s akkor így szólt: „Edd meg te a másik felét és én vissza adom neked a tehenet.” Megette. Ékkor egymásra néznek mosolyogva: „Hát minek ettük meg a békát!”

Nem híven adja-e ez vissza azt a képet, melyet ezen valószínűnek rajzolt politikai távlat mutat? Mintha bizony csak az lett volna a cél, hogy az emberek milliói, a nemzetek színe-java, virága elpusztuljon és kiirtassék!

Hanem félre ezen sötét képekkel, említsük föl inkább azt, hogy a XX-ik század első éveit sok szép ünnepelés által adták tanújelét a hálatalt kegyeletnek. Ki akarom emelni ezek közül II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak török földről hazájába való hazahozatalát és a nemzet részéről temetése alkalmából kifejtett óriási részvétét 1906-ban.

Sok jelesünk születésének 100-ik évfordulója esik erre az évekre. Első sorban Vörösmarty Mihályé 1901-ben. Csak néhányat kívánok még fölemlí-

teni: báró Eötvös Józsefé, Arany Jánosé, kiről Rákosi Jenő gyönyörű szép beszédet mondott; Tompa Mihályé, kiről Hanvay Zoltán oly szépen emlékezett meg Rimaszombatban.

Még gyermekkoromban hallottam édes atyámtól, hogy mikor Tompa Mihályt megválasztotta a ref. egyház Hanvára lelkésznek, akkor az ottani földesúrnak ez sehogysem volt kedvére és azt mondta: Én ki fogom őt túrni. Erre Tompa ezt a kis verset írta feleletül:

Tudja-e azt a ténsúr,
Milyen állat az mi túr,
Kitúrván papját
Classificálta magát.

Nem is tudom elképzelni másként, minthogy az volt ezen úr, aki most olyan elragadó szép vonásokban jellemezte Tompát az emlékünnepevényen. Őt a „Hanvai remetének” hívják s dacára igen magas életkorának, saját kívánságát követve ő akarta megtartani az emlékbeszédet, bizonyára némi vezeklésül is a költő emléke iránt, kit utóbb olyan nagyon megszeretett.

Az aggyastyán Lévy József ugyanez alkalomból írta ezen költeményt:

„Két csillag gyúlt száz év előtt ez évben
Borús egünkön egymáshoz közel:
Arany nevével tündökölt az egyik,
A másik a Tompáét vette fel.”

Vachot Sándor 100 éves születésnapját is megünnepelte a Kisfaludy-Társaság.

Az én jó anyám születésének 100. évfordulójáról 1915-ben szintén nagyon kegyeletes módon emlékezett meg az Orsz. Nőképző Egyesület.

Nem úgy van most, mint volt régen nagyanyaink idejében, amikor keresetlen, vidor jókedvvel, egyszerű módon tudott mulatni a fiatalság. Hajdan az országraszóló hírességű mádi és somlyói szüretrek rengeteg vendéget gyűjtöttek össze az ottani birtokosoknál. Olyan kevés igénye volt az akkori társadalomnak, hogy az urak a jókedvű tánc után a legédesebb álmokat aludták a borházakban, vagy magtárakban földre terített szalmán, mely ponyvával volt letakarva. Vajjon merészelt volna-e az utóbbi időben valaki ilyen teljesen igények nélküli vendéglátást gyakorolni?

De még a női öltözetben is óriási változások állottak be. A gazdag úrnőnek brokát ruhája csaknem egész életén keresztül szerepelt minden nagyobb ünnepélyen és ennek utolsó szereplése volt még, hogy paplant csináltak belőle s így több generáción keresztül kedves emlékként élt tovább. A mostani korban minden alkalomra más és más öltözetet kívánt a fényűzés. Mostan az volt a divat, hogy egy-két használat után olcsó pénzen tüladtak a bársonyon és selymen.

Hasonlóan növekedett a fényűzés a lakások berendezésében. Egyik család túl akart tenni a másikon. E mellett eszembe jut Franklin Benjáminnak az a nagyon találó mondása: A szemünknek van tulajdonképpen a legkisebb igénye, annak legfőljebb szemüvegre van szüksége, de bezzeg, a mások szeme! az olykor nagyon sokba kerül.

Hát még az étkezésnél mekkora változások állottak be. Régen inkább csak a mennyiségre tekintettek, az étek elkészítési módja igen egyszerű volt, hogyne, mikor a Turócmegyéből hozatott ügyes szakácsnak egy egész évi fizetése 100 váltó forint volt (80 kor.).

Mostanában nem is mertek lakomára gondolni, ahol pezsgő és Gerbeaud-sütemények nem voltak. Nekem is van egy ismerősöm, aki farsang alatt egy házi bála Kairóból hozatott eperért rengeteg pénzt adott ki. Egy másik fia lakodalmára vendégserége részére őszi barackot adott fel az asztalra, melynek darabja 20 koronába került.

Az ilyen pazarlásokra, melyeknek rendszeren igen rossz vége lett, szokták volt mondani, hogy az illető családnak vagyona a kürtön füstölgött el.

Az ilyen esztelen fényűzésnek véget vetett ugyan a háború, de hogy nem fog-e visszatérni ez a vétkes pazarlás a társadalomnak legalább egy-némely körében azoknál, akik könnyűszerrel szereztek milliókat, azt bizony tudni nem lehet, sőt csaknem bizonyos, hogy az újra be fog következni rontó példaképen azok számára, kik ezzel szemben az ellentállásra nem lesznek eléggé erősek és eléggé okosak.

E napokban olvastam a Váci Hírlapban, hogy lagzi volt egy szomszéd falubeli, kosdi parasztgazdánál, ötszáznál többen gyűltek össze, két cigánybanda húzta a talpalávalót. S hogy fogalmat alkothassunk a lagzi igazi méreteiről, elég ha elmondjuk, hogy csak az egyik váci cukrásztól 54 darab tornyos tortát szállítottak oda.

Mint mindenben, úgy a női divat tekintetében is óriási változásokon ment keresztül a világ. Régen olyan művészileg megalkotott tornyos frizurákat mutatnak fel a divatlapok, melyekről olvastam, hogy előállításuk a fodrász művésznak egy egész napi fáradságát vette igénybe úgy, hogy ezen haj dísz viselője napokig ülve töltötte az éjszakákat, hogy el ne rontsa. A másik szélsőség volt édesanyám fiatal korában, amidőn egészen simára fésült úgynevezett „Scheitli”-t viseltek, pedig őt és két nővérét a természet olyan gazdag hajzattal áldotta meg, hogy az szinte hivatva volt bármilyen fodrászigényeknek megfelelő anyagot nyújtani. Édesanyám haja sarkig ért, ifjabbik nővéréé csak egy arasszal volt rövidebb, az idősebbiké jóval hosszabb volt, mint ő maga. Ha fésülték, szobalányának zsámolyra kellett állania s a padlóra leplet terítettek, hogy a haját ne érintse és hajfonata olyan kontyot alkotott a fején, mintha egy szakajtó lett volna oda téve.

Mikor már az abroncs-szoknya (krinolin) kezdett divatba jönni, ezt megelőzőleg pehellyel töltötték abroncs helyett a szoknya alsó szélét. Nagyanyám beszélte, hogy egy fiatal leány ilyen szoknyával nagyon nevetségessé vált; ugyanis amint a kocsiról lelépett, szoknyája valami szögbe akadt, mire egy hatalmas pehelyfelhő kavargott előtte.

Jött azután a teljesen testhez tapadó, szűkszabású öltözet. Volt rövid, úgynevezett „bokorugró” szoknya is. Ez még megjárta, de amikor a nagyon hosszú uszály nemcsak a parquetten, nemcsak a bálteremben, de még az utcán is nélkülözhetlenné vált s ott minden port és szemetet fölszedett, az már igazán nemcsak izléstelen, de még az egészségre is ártalmas hatással volt.

Ebből az időből vált szállóigévé Eugénia császárné eme mondása: „un royaume pour une queue.” Ugyanis Salzburgban volt találkozása az osztrák császári párnak III. Napóleonnal és Eugénia császárnéval. Ez utóbbi rövid utazó-öltözékben jelent meg a találkozón, Erzsébet királyné pedig nagydíszű uszályos ruhában fogadta, ebbeli zavarában kiáltott fel, hogy egy országot adna „egy uszályért!

Egy időben annyira szűk volt a női ruhák ujj szabása, hogy csak úgy lehetett belebújni, ha egy hosszú sor gombot nyitott ki az ember a kézfejnél, majd ismét később a vállnál olyan hatalmas dudorok voltak alkalmazva, hogy akár kocsiban, akár hangversenyeken a szomszédulésen levő erősen feszélyeztetve volt. Ezek a nagyon széles ujjak akkor jöttek divatba, amidőn már nagyon a levegőben volt a nők érdekeinek érvényesülése. Ekkor tették azt a szellemes megjegyzést, hogy a mai divat is mutatja, hogy a nő helyet kér magának a társadalomban.

Egy időben a női deréknak feszes kemény gallérja állig ért, úgy hogy alig lehetett benne a fejet mozgatni. Utána nyomban elől mélyen kivágott derekat viseltek. Mikor én leány voltam, a derékban feltűnő karcsúságot tartották a női alak egyik főszépségének. Rettenetesen sok halcsonttal elől hosszú, úgynevezett „Spitz”-be végződő derekak voltak; hátul sűrűn befűzve. Egyik ismerősöm, hogy csak mennél karcsúbb legyen, úgy hallottam, hogy mindennap bevarrt egy keveset derekain, így szoktatta hozzá testét a folytonos karcsúsodáshoz.

Eszembe juttatja ez azt, amit egy parasztgazdáról hallottam, hogy istállójában egy borjút mindennap vállára emelt, ezáltal annyira hozzá-

szokott a naponként emelkedő súlyhoz, hogy mikor a tehén nagy volt, akkor is vállára tudta emelni.

A divatnak gyakran a szélsőségekbe menő ugrásai vannak és igen gyakran olyan esztelenül, hogy a nagyon szűkből egyszerre nagyon bőre, a nagyon rövidebből hirtelen hosszúra változik, pedig fordítva ez sokkal észszerűbb lenne, mert a bőből szűket, a hosszúból rövidet sokkal könnyebb alakítani, mint fordítva.

Még a bútorok lábainál is igen nagy változásokat lehet észlelni. Egyik ősanyám kétszáz év előtti mahagóni bútorának széklábai oly vékonyak, hogy az ember csodálja, miként tarthatnak meg egy embersúlyt; ennek ellenében a múlt század közepén esztergályozott és besrófolt lábak és a kényelmes fauteuilöknél idomtalan vastagok jöttek divatba, jobbra rézkarikákkal ellátva. Úgy hasonlítanak egymáshoz, mint a gazella és az elefánt lábai, de míg azok a kétszáz éves vékonyak erősen állanak s keményen dacolnak az idővel, ezek az esztergályozott és idomtalan vastagok minduntalan kiszabadultak helyükből és javításra szorultak létezésüknek már első éveiben is.

Különös tapasztalatokat tettem az úrinőknek házuk körében nyilvánuló sajátságairól, melyek amilyen dicséretesek olykor, épen olyan mértékben alig magyarázhatók meg, pl. hallottam egy ismerősömtől, aki Budapesten szemben lakott gróf Hunyadynéval (Csáky grófnő), hogy akárhányszor látta őt, hogy ablaktábláinak üvegeit tisztogatta; majd ismét van nekem egy sok millióval bíró igen jó barátnóm, aki fiatalabb korában szalonjainak dísz tárgyait naponta sajátkezűleg törülgette. Egy másik szintén eléggé elkényeztetett úrnőnek még sajátosabb szokása volt, v az meg maga tisztogatta lámpáit, amikor még nem volt gáz és villanyvilágítás. Ismerek egy rendkívül kényes ízlésű urat, aki dacára ennek, cipőit maga szokta tisztítani. Egyéni sajátságok ezek, de igen dicsérendők.

Más elbírálás alá jön, ha egészségi szempontból történnek hasonlóak, pl. amikor én gyermek voltam, a vérszegénység még ismeretlen fogalom volt, de e helyett nagyon gyakori volt fiatal serdülő leányoknál az úgynevezett „sápkór”. Ennek gyógyítására az orvos szobasúrolást rendelt, kapálást a kertben stb. Én sokakat kigyógyítottam e bajból a következő szerrel: egy csomag vas, úgynevezett suszter-szeget kell egy liter vörösborban áztatni, több napon keresztül naponta többször fölrázni s belőle tíz óra után, kora reggel és ebéd előtt egy pohárával kell inni; mire a bor elfogy, a sápkór elmúlik. Mikor Lincolnt Amerikában az Egyesült-Államok elnökévé választották meg, e hírt hozók favágás közben találták őt:

Ez mind jól van így, de nagyon téves kinövésnek tartottam azt, hogy midőn a mai háború megkezdésekor a különben nagyon szép és önfeláldozó betegápolási hivatáshoz mintegy hozzáfűzték azt is, hogy azok az úrhölgyek, akik otthon a legnagyobb kényelemben s mindennemű kiszolgálásban részesültek, csupa tüntetésből takarítottak a kórházakban és minden elkerülhető alantas munkát végeztek.

Hát még milyen különbség van az ifjúság régi és mostani olvasmányai között. Én gyermekkoromban a „Flóri könyvé”-t bűbajos, kedves versikéivel a világ legkedvesebb könyvének tartottam. Ezt Bezerédj Amália írta; úgy tudom Bezerédj Istvánné számára annak gyermekkorában, aki a selyemtenyésztésnek és selyemszövéstésnek olyan lelkes és buzgó támogatója és pártfogója lett s kinek öccse, Bezerédj Pál nyomaiba lépett. Mikor most Pálnak halála hírért olvastuk, fel volt sorolva a lapokban, hogy több ezer faluban honosította meg a selyemtenyésztést. Bezerédj Istvánné házában a magyar írók is sűrűn megfordultak. Nálam ez egyszer neheztelésre is szolgáltatott okot, mert midőn Gyulai Pált meghívtam egy pünkösdre, ő nem érkezett meg, íróársaitól azt üzenve, hogy a kettős meghívás közül a váchartyáni fiatal nő meghívását kénytelen volt azon öreg nő meghívásával szemben háttérbe szorítani, egyben megígérkezett a jövő évi pünkösdre.

A mai gyermekvilág, azt hiszem, már híret sem hallotta „Flóri könyvéinek. Schmid Kristóf vallásos színezetű, naiv elbeszéléseit milyen mohósággal olvastam; majd később szinte áhitattal a „Tamás bátya kunyhója”-t, mely az ifjúság számára Beecherstowe Harryet azon munkájából volt átdolgozva, amelynek köszönhető, hogy eltörülték a rabszolgakereskedést; és Robinsont! Ez egy Dessewffy-családbeli 11 éves leánykának képzeletére annyira hatott, hogy egyszer csak eltűnt hazulról s a harmadik faluban találták meg egy kis batyuval, melyben ruháit vitte. Mikor megkérdezték, hová készül, azt felelte, hogy ő Amerikába indul.

Mikor már felnöttem, Madách ajánlatára első regénynek Eötvös József „Növerek” című könyvét kaptam olvasmányul. Gyakran hallottam a „Karthausi”-t emlegetni, mondtam édes anyámnak, hogy szeretném olvasni; azt felelte, hogy ezt csak akkor vegyem elő, ha legalább 36 éves leszek, mert az nagyon komor olvasmány lenne számomra. Vannak, kik a mai korban egy Schiller isteni szép költeményeit langyos limonádénak tartják. Mikor leányaim serdülő korukba léptek, Gyulaitól kérdeztem, hogy minő olvasmányt ajánlana számukra. És most? Azok az iskolába járó leányok megmegállnak egy-egy könyvesbolt előtt, ott a kirakatból fiatal képzelőtehetségükre a legcsábítóbban ható címek szerint választják olvasmányukat, ahelyett, hogy édesanyjukat megkérdeznék, vezesse olvasnívágyó hajlamukat a leghelyesebb irányban. Ők ezt nem teszik, talán nem is tehetik, hiszen anyjukkal alig találkoznak, mert az anyák — kevés kivétellel — a házon kívül töltik a nap legnagyobb részét. A mai derűre-borúra gimnáziumot kereső s egészen műveletlen körből származó leány gimnázista-gőgjében ezenkívül még le is nézi szülői tudatlanságát és vezetés nélkül olvas összevissza mindent, nem egy esetben még iskolatársnőire is káros hatást gyakorol.

Ezt a változást nem lehet ugyan a háború rontó hatásának tulajdonítani, hanem mindenesetre a mai kor megromlott levegőjének és káros kinövéseinek.

Más idők, más emberek! Más nézetek, más ízlés! Mikor édesanyám kifejezte azon óhaját, hogy a nőknek oly magas képzettséget kellene nyerniök, mint a férfiaknak az érettségi vizsgálatig, akkor ő legkevésbé sem óhajtotta azt, hogy a nők ezrével tóduljanak az egyetemre, kiváltképen nem női rendeltetésük és hivatásuk rovására, mint az — sajnos — napjainkban történik. Egyetemre csak a legkiválóbb tehetségűeknek kellene menniök, mert hiszen amilyen szép és jogosult elv az, mit Wlassics közoktatásügyi miniszter neje kifejtett, hogy kívánatos, hogy „a vagyontalan nő is kivívhatta magának, hogy tehetsége és tudása által helyet nyerhessen a társadalom vezető osztályaiban,” olyan igaz édesanyám ama mondása is, hogy: *„A nő tudásának koronája a háziasság s hogy ő a családi tűzhely éltető lelke, központja legyen!”*

Elfajulások támadhatnak idő multával a legszentebb törekvések nyomán is. Elfajulásnak és veszedelmes kinövésnek tartom kétségtelenül azt a tülekedő hajszát, mellyel napjainkban a leányok a gimnáziumi oktatás felé törtetnek és lenéznek a kenyérkereseti pályák minden más ágazatát.

Bizonyára nem történt Krisztus Urunknak szellemében az, hogy az ő tiszta szent nevében keresztes háborúkat mutat fel a történelem.

Vajjon amikor Széchenyi István abból a hazafiás, szép elvből indult ki, hogy hazánkban a lótenyésztést virágzóvá tegye s e célra a lóversenyeket meghonosította, vajon kívánta-e ő akkor, hogy ez annyira elfajuljon és a bookmakerek bő aratását idézze elő s az elfajult fogadási szenvedély által ezer és ezer családnak jólétét romba döntse!?

Amidőn a képviselőházban a választójog kiterjesztését tárgyalták s nagy beszédekben fejtették ki álláspontjukat a képviselők, méltó megütöközéssel olvastam a Pesti Naplóban, hogy a választójogi bizottsági ülésen Polónyi Géza volt igazságügyminiszter felszólalásából leginkább az derül

ki, hogy főként a nők választójoga *ellen* van. Megállapította — nem tudom milyen patika-mérleg segítségével — hogy a nők agyveleje hány grammal könnyebb, mint a férfiaké és ez alapon is ki akarja őket rekeszteni a választók sorából. A családi boldogságot félti a nők választójogától, az országot pedig egyik felekezet túlsúlyra jutásától, szóval e felekezet családi boldogságáért aggódik főként. A hadi özvegyek közül csak azoknak adnak választójogot, akik elhunyt férjükhöz hívek maradnak.

Úgy Polónyi uram! Tehát visszamegyünk az 55 év előtti abc-hez! amidőn egyes túlbátor férfiak nem átalították kijelenteni, hogy a nőnek észbeli tehetsége csekélyebb a férfiénál. Polónyi most azt állítja, hogy a nő agysulya csekélyebb, mint a férfié! Már akkor — régen — bebizonyította egy tudós, kár hogy nevére nem emlékezem, hogy a női agy kisebb a férfiénál, de nehezebb s az agynak a súlya adja meg annak értékét, nem a terjedelme. Akkor abban a félszázad előtti időben nyilatkozott báró Leonhardi a majnai Frankfurtban 1868-ban tartott „Philosophen Congressmen ugyanilyenféléen. Akkor édesanyám indignálódva visszavágta neki: „Wissen Sie, mein Herr, dass diese ihre Aussage eine hässliche männliche Arrogante ist!” Hiszen ha Polónyi csak a másik állítását hangoztatja, hogy a családi boldogságot félti, ezt a szűkkeblű meggyőződést mint egyénit tisztelhetjük volna, de azon állításáért, hogy a nő kevesebb szellemi képességgel van Istentől megáldva, mint a férfi, igazán szánalmat kell éreznünk iránta. Korántsem tartom magamat úgynevezett feministának, de egy volt igazságügyminiszterről nem tudtam volna föltételezni, hogy ilyen sötét, ilyen fekete előítéletben szenvedhessen és a nő szellemi képességének megítélésében ilyen igazságtalan tudjon lenni. És merjen szembe szállani a korszellemmel, amidőn Svédország már évek előtt s legújabbban igen sok nemzet képviselőhaza megadta a nőnek a szavazati jogot. Nem értjük, hogy ebben az előrehaladott korszakban hogyan meri egy volt igazságügyminiszter az igazságtalanság legalantasabb fokára állva kijelenteni, hogy a nőnek szellemi képessége gyengébb, mint a férfié!

Hogyan lehet azt megegyeztetni a mindenható Isten kegyelmével és igazságosságával, hogy a nőt azért, mert nő, mostoháiban ajándékozta volna meg a szellem kincseivel!

Igen csodálatos felfogásnak tartom még azt is, hogy a hadi özvegyek közül is csak azoknak adna választójogot, kik elhunyt férjükhöz hívek maradnak. Hát nem látszik-e ebből is ki a lóláb? a férfiúi elbizakodottság? Hasonló mértékkel alkalmazná-e ő a férfira is ezen kijelentését!? Az igazság istenasszonyát bekötött szemmel ábrázolják, az ő mérlegének hitelesnek kell lennie, melynek mindenik serpenyője *egyenlő* mértékkel mér.

Jó királyunk elhunytá után gyászülést tartott Egyesületünk is.

Eközben köszöntött ránk a harmadik háborús karácsony. Mindhárom között ez volt a legszomorúbb. Ismét Lenke leányomnál töltöttem az ünnepeket Budapesten. Első ünnep reggelén becsenget a levélhordó, hoz egy kis csomagot a mi szeretett Pistink számára, egy elkésve érkezett hadi kitüntetést, melyen már Károly király aláírása volt. Úgy akarta a jó Isten hogy még ez a karácsony is hozzon az ő kedves elröpült lelkének szárnyából egy pelyhet! Ezen a negyedik háborús karácsonyon nem lesz már semmi, ami vele legyen összefüggésben, de el nem múló szeretetünk és emlékezésünk által szempillánkon rezgő könnycseppben fognak visszatükröződni a karácsonyfa gyertyáinak lángocskái.

A tavalyi karácsonyra estek a dec. 30-án végbemenendő IV. Károly király és Zita királyné koronázásának előkészületei. Bár a sanyarúságos háborús viszonyokra való tekintettel kerülni kívántak minden nagyobb pompát, a magyar nemzet a koronázási aktus és azzal kapcsolatos ezredéves hagyományok iránti határtalan tiszteletből mégis ki akart fejteni minden megengedhető fényt és pompát és ki akarta fejezni a koronás király iránti mélységes hódolatát.

A fiatal királyi pár magával hozta az ötéves kis trónörökös is; ezen cselekedete által még inkább meghódította maga számára ennek a könnyen lelkesülő, lobbánékony nemzetnek a szívet. Az aranyfürtű kis királyfi kedvességéről egész legendák keletkeztek, úgy belopta magát a magyarok szívébe. Gróf Zichy Géza egy kedves kis költeményt is irt hozzá „Fehér lepke” címen:

A FEHÉR LEPKE.

Tündérország közepéből
Hozzánk szállt egy fehér lepke.
Feje körül arany sugár,
Liliom fehér teste, lelke.

Budapesten koronáztak,
Bámulta ez új világot,
Ilyen pompa ragyogását
Ennyi fényt ő sohasem látott.

Minden ezer színben csillog,
Csak egy palást kopott, régi,
A kis lepke csodálkozva
Fejcsóválva nézi-nézi.

Ha te tudnád drága gyermek,
Mi takarja atyád vállát,
Leborulnál térdeidre
És csókolnád minden szálát.

Kedvesnél-kedvesebb mondásai szállóigévé váltak. Többi között amidőn édes anyját, a császárnét „Majestät”-nek hallotta nevezni, megkérdezte környezetét: „Miért mondják a mamának Majestät? kérdezte, mondhatja-e ő is úgy? Arra a feleletre, hogy igen, anyja szobája felé szaladt, de az ajtótól visszatért, mondván: „Én mégis inkább úgy mondom, hogy mama!”

Hogy mennyire megmaradtak emlékezetében az egy év előtti koronázás benyomásai, mutatja ez a kis közlemény, melyet a lapokban olvastam:

Midőn Őfelségéik egy vasárnapon csöndes miséről tértek haza, a gyermekszobákból nagy zaj hallatszott. Kállay Erzsébet udvarhölgy a gyermekek lakosztályába betekintvén, eléje különös jelenet tárult. A trónörökös dadája nagy karosszékből ült, fején egy hatalmas, vörös húsvéti tojásnak a fele. A három éves Adelaide főhercegnő egy óriás asztalterítőbe burkolva mindenféle ceremóniát végzett. Ottó trónörökös kezében aktatáskával, le s fel járkált élénk taglejtésekkel.

Az udvarhölgy kérdésére így felelt a kis trónörökös:

— A koronázást magyarázom.

A karosszékből a dada a király, fején a koronával, Adelaide a nagy uszályal a hercegprímás, én pedig Tisza vagyok.

— Akkor — kérdezte az udvarhölgy — miért a dada a király s nem ő, Ottó trónörökös?

— Azért, — felelt a királyfi — mert apa a koronázás alatt csak ült és mindent Tisza csinált.

Oh, bárcsak megőrizné ezt a kedves benyomást az ő lelkében nemzetünk iránti szeretettel párosulva teljes életén keresztül, hogy majdan, ha az uralkodói pálcát veszi kezébe, meg legyen győződve arról, hogy birodalmának legerősebb támaszát a magyar nemzetben és annak alkotmánya hű megőrzésében és betartásában találhatja meg és kívánom még, hogy úgy legyen majd, amint azt a koronázási játékban kis irattáskával kezében, oly kedvesen kifejezett, hogy az akar lenni, aki mindent csinál. Adja Isten, hogy az a miniszterelnökünk, ki a mindent csináló szerepet viszi, minden időben a legmagyarabb tántoríthatatlan hazafi legyen és az uralkodó benne leghűségesebb, legmegbízhatóbb támaszát lássa és bírja.

A koronázási ünnepélyek lezajlása után be akartam számolni a választmány előtt Zita királyné fogadásáról és annak előzményeiről.

Mikor már közzé lett téve, hogy a koronázás még az újév beköszönése előtt fog végbemenni, lelkemben az a vágy támadt, hogy jó édesanyám kifejezett kívánsága értelmében: „el nem hagyhatod anyád örökségét” a fiatal királynénak be kell mutatni az Orsz. Nőképző Egyesület hódolatát és az ő legmagasabb kegyeibe ajánlani hazánk nőnevelésének ügyét.

Különösen az a körülmény ösztönzött engem erre, hogy igen nagy jelentőségű dolognak tartottam azt a fiatal királyné részéről, hogy mikor az osztrák törvényhozás tagjait fogadta a fiatal császár, ő is ott volt férje oldalán. Ez volt az első ilyen eset Ausztriában. Ebből arra véltem következtethetni, hogy ő nem kivan báb lenni a mások kezében, hanem olyan királynénk lesz, aki fenséges hatáskörében teljesen önállóan, a saját akarata és belátása szerint cselekszik. Gondoltam, hogy most a magyarok iránt érzett lelkes közeledés pillanatát meg kell ragadni és a magyar példabeszéd szerint: addig kell verni a vasat, míg meleg. Az volt óhajtam, hogy azon rövid idő alatt, melyet a királyné Budapesten fog tölteni, mód adassék arra, hogy az Orsz. Nőképző Egyesület küldöttsége a királyné általi fogadtatásban részesülhessen. Nagyon gyorsan kellett cselekedni, mert rohanó léptekkel közeledett a koronázás napja.

Most már az volt a legfőbb feladat, hogy eltalálhassam arra a módot, hogy a magyar nőnevelés ügyének előmozdítása érdekében ezen nagy horderejű lépés megtörténhessék.

Kérdéssel négy irányban próbáltam kísérletet tenni, hogy célt érhessek. Miniszterelnökünkhöz, gróf Tisza Istvánhoz fordultam levélben gondolva, hogy talán ő fogja kieszközölhetni kérésünk teljesítését; egész bizalommal fordultam hozzá, mert az ő részéről mindenkor a legnagyobb előzékenységet és az egyesület érdemei iránti rokonszenvét és őszinte elismerését volt alkalmam tapasztalhatni és írtam Ilona leányomnak, aki egy faluban lakik Kállay Béninével, kérné őt fel, tudakolná meg leányától, Erzsébettől, öfelsége udvarhölgyétől, lehet-e remény ahhoz, hogy Zita királyné az Orsz. Nőképző Egyesület küldöttségét fogadja budai tartózkodása alatt. Ezzel egyidejűleg fordultam báró Rosnernéhez Bécsbe, a király öfelsége körüli miniszter nejéhez is és ugyancsak Bécsbe Ferenczy Idához, hasonló kérdéssel.

Ez utóbbi azt válaszolta, hogy nincs semmiképen sem tájékozva, forduljak talán a kabinetiroda főnökéhez, Daruváryhoz, de ő éppen abban az időben mondott volt le állásáról és hogy nagyon jó volt Rosnernéhez is fordulnom s a legjobb sikert kívánja fáradozásomhoz.

Báró Rosnerné ezt sürgönyözte: „Koronázási napokban egyletek nem fogadtatnak.”

Kállayné sürgöny-válasza: „Értesülésem szerint a koronázás alkalmával nem lesznek kihallgatások.”

Gróf Tisza miniszterelnök az általam ismert előzékenységével e sorokat írta :

„Öfelsége a királyné ezúttal csak éppen a koronázás körüli pár napot lölti Budapesten, amely idő alatt előreláthatólag lehetetlen lesz reá nézve a Nőképző Egyesület fogadása. Arra kérem tehát Méltóságodat, hogy az egyesület kérvényét írásban szíveskedjék hozzám eljuttatni, én nem fogok késni azt az egyesület tevékenységének megfelelő méltatása mellett terjeszteni Öfelsége a királyné elé és nem kétlem, hogy az egyesület közhasznú működése az ő részéről is részesülni fog abban a kegyes jóindulatban és érdeklődésben, amelyet megérdemel.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságos Asszonyom igaz híve

Tisza.”

Tehát mind a négy válasz reményfosztó volt, azzal a különbséggel, hogy a miniszterelnök a közvetítést meleg érdeklődéssel megígérte.

Betegeskedésem eközben kissé enyhült és levélben fölkértem Rákosi

Jenőt, lenne szíves megfogalmazni az ő ragyogó tollával a benyújtandó kérvényt, kitől azonnal megérkezett az igenlő válasz, csak bővebb adatokat óhajtott hozzá.

Engem a dolog nem hagyott tovább nyugodni s minthogy egészségem most már megengedte, Budapestre siettem, hogy választmányunknak beszámolhassak a tett lépésekről. Elnöki értekezletet hívtam egybe, melyen lehangoltságomnak őszinte kifejezést is adtam lépéseim sikertelen volta miatt és közelebbről meg akartam beszélni a miniszterelnökhöz benyújtandó kérvény dolgát is.

Elnöktársaim sokkal higgadtabban vették a hírt, teljesen belenyugodtak, hogy ők úgy tudják, hogy a királyné nemsokára ismét Budapestre jön, hagyjuk akkorra szép eszménk keresztülvitelét. Úgy vélik, a királyné jelenlegi gyöngékedése nem engedi, hogy a koronázás körüli fáradságokat még küldöttségek fogadásával is tetézzék. Majd máskor!

Őszintén bevallom, hogy engem ezen lemondás vagyis szép reményeim meghíúsulta nagyon lesújtott. Bármilyen hálára kötelező volt is a miniszterelnök szerfölött szíves ajánlata, én sehogysem tudtam belenyugodni abba, hogy a magyar nőnevelésnek Őfelsége kegyeibe és pártfogásába ajánlása csak egy sablonszerű kérvény alakjában történjék. Az én képzeletem kérésünknek közvetlenül élőszóval való tolmácsolását óhajtotta küldöttség útján Őfelsége a királyné színe elé juttatni. Nekem az volt a meleg vágyódásom, hogy a nő közvetlenül beszélhessen a nővel, a nők érdekében. Ennek lehetetlenségét tapasztalva, természetes, hogy ez mélyen lehangolt.

Végre belenyugodva a változhatatlanba, szép csendesen kezdtem irodámban feljegyezgetni a kérvényhez szükséges egyesületi adatokat. Míg váratlanul dec. 20-án hoztak egy levelet, mely Reichenauban dec. 16-án volt keltezte Őfelsége Zita királyné udvarhölgyétől, Kállay Erzsébettől e szavakkal: „Őfelsége az audienciát kegyesen engedélyezte dec. 28-ikára.”

El lehet képzelni meglepetésemet és óriási örömemet. Ez is állott a levélben, hogy bővebb tájékozás iránt herceg Esterházy Antal Miklósnéhoz forduljak, ki a koronázás tartamára főudvarmesternévé van kinevezve.

Most ezen örömhírek elnöktársaimmal való gyors közlése vált kötelességemmé és tájékozódni az iránt, hogy hányan lehetnek a küldöttség tagjai stb. Egész határozottsággal kinyilatkoztatták minden húzódozásom dacára, hogy a küldöttség vezetője nem lehet más, mint én. Hiába hozakodtam elő, hogy 75 éves koromnál fogva már legkevesébé sem vagyok alkalmas az ilyesmire, ők nem tágitottak s én abból a szempontból indulva ki, hogy bármilyen nagy lesz is részemről az áldozat, meg kell azt hoznom édesanyám alkotása s a magyar nőnevelés érdekében. Csak néhány nap választott el 28-ikától és közbe estek a karácsonyi ünnepek.

A lapokban azt olvastam, hogy a királyné különös óhajására ezentúl azon nőknek, kik Őfelsége elé kivannak járulni, magyar ruhát kell viselniök. Eszerint nekem egyéb igen fontos elintézni valóimon kívül még magyar öltözetem megbővítésére is kellett gondolnom. Behozattam faluról azon piros bársony, arannyal sujtásozott mentémet, melyet esküvömön viseltem, gondolva, hogy ez jó ómen lesz a sikerhez. 27-én estefelé érkezett meg az udvar s a főudvarmesternő a fogadással stb. annyira el volt foglalva, hogy éjjeli 11 óra lett, mire a véglegesen megállapított módokat megtudhattam.

Éppen átalakított magyar ruhám próbálása közben kaptam az értesítést, hogy a küldöttség csak két tagból álljon s félgyászban s nem magyar ruhában jelenjék meg. Lett futkosás, hogy a küldöttség tagjainak ezen megszorított számát közöljem azokkal, akik annak tagjaiul voltak fölkérve, így jó anyám elnöktársának menyével, gróf Teleki Tibornéval, Széchényi István unokájával, mint egyetlen társammal mentünk tehát nagy küldetésünk teljesítésére, hogy fiatal királynénk, dicsőemlékű boldogult Erzsébet királynénk közvetlen utódjának szívében igyekezzünk melegséget ébreszteni nemzetünk nőnevelése iránt. Mielőtt a fogadóterembe léptünk volna, herceg

Esterházy né mint főudvarmesternő kezében kis jegyzőkönyvvel, amelyre feleleteimet följegyezni kívánta, közeledett hozzám kérdéseivel. Amikor a kezemben tartott irattekercsre mutattam, hogy írásban is fogom átnyújtani Őfelségének mondandóimat, megszűnt jegyezni s mi beléptünk.

A királyné talpig gyászban, a legszeretreméltóbb módon fogadott bennünket.

Előre voltunk figyelmeztetve, hogy németül beszéljünk, mert Őfelsége még nem érti teljesen a mi nyelvünket. En ezeket mondtam:

„Felséges Asszonyunk!

Felséged legkegyelmesebb színe elé jöttünk, mint az Országos Nőképző Egyesület küldöttei. Elhoztuk legmélyebb hódolatunkat és legalázatosabb kérésünket, kegyeskednék jóságos pártfogásába venni hazánk növevelését.

Eljöttünk a nők a Nőhöz! A legkegyelmesebb, a legnemesebb Nőhöz! Felséged minden eddigi cselekedetéből olyannak ismertük meg, aki mintaképe a női erényeknek és aki a mai kor kívánalmainak magaslatán, mint példánykép ragyog előttünk.

Felségedben Istenben boldogult dicsőemlékü s a magyarok által imádott Erzsébet királynénk utódját látjuk. Boldogult Erzsébet királynénk három ízben szerencsételte Egyesületünket legmagasabb látogatásával és kitüntető kegyességével.

Ötven év előtt, 1867-ben alapította édes anyám: Veres Pálné Beniczky Hermin a Nőképző Egyesületet huszonkét lelkes magyar asszony támogatásával, kiknek élén özv. gróf Teleki Sándorné palotahölgy állott. Az egyesület kilencezer magyar nő aláírását gyűjtötte össze azon kérvényhez, melyben egy felsőbb minta-nőiskola fölállítását kérelmezte az országgyűléstől. Ezen kérvényt Deák Ferenc támogató szavaival tette le a Ház asztalára.

Azután az Egyesület állított egy ilyen iskolát, melyből eddig már több ezer művelt magyar nő került ki, köztük sokan önfentartási pályákra képesítve. Határtalan bizalommal járulunk Felséges Királynénk legmagasabb kegyes színe elé azon legalázatosabb kérelmünkkel, kegyeskedjék elfogadni Egyesületünk fővédnökségét.”

Nyájas érdeklődéssel kérdezősködött Egyesületünk működéséről. Feleletemben elmondottam, hogy minő jó, hogy most a háború alatt nőekkel lehet pótolni a hiányzó tanárokat és sok egyéb munkakört nőekkel lehet betölteni, amit Egyesületünk keletkezése előtt kizárólag csak férfiak tehettek. Elmondottam, hogy főzőiskolát is állítottunk, de az most a háborús viszonyok miatt szünetelni kénytelen. Őfelsége vonzó egyéniségének közelsége bizonyos melegséget ébresztett bennünk. Az a távolság, amit érezni szokott az ember, ha királynéval beszél, egészen eltűnt, úgy éreztük, hogy egy olyan nővel beszélünk, aki nem csupán koronás királyné.

Adná a mindenható nagy Isten, hogy az a melegség, az a rajongó hódolat, mely a koronázási ünnepélyek közben a nemzet részéről megnyilatkozott, el ne múljon soha s legyen rá oka a nemzetnek, hogy ezt a melegséget még fokozottabban érezhesse és az sohase válják közönnyé!

Hiszen ha I. Ferenc József, aki trónra léptekor 1848-ban a magyarok szívéből olyan megmérhetetlen messzeségben állott, képes volt megnyerni az egész nemzet osztatlan szeretetét, boldogult Erzsébet királyné áldásos befolyása mellett, mennyivel könnyebben lehet azt majd megtartania annak a boldog fiatal házaspárnak, kiket a szeretetnek, bizalomnak és reménynek minden elképzelhető jelével árasztott el és koronázott meg a magyar nemzet Szent István koronájával, miután a király esküt tett a nemzet alkotmányának hű megvédésére.

1917. január 5-ikére ülést hívtam össze, hogy a történekről beszámoljak a választmányának.

Megnyitó beszédemben ezeket mondtam: „Aç újév küszöbén üdvözölöm kedves tagtársaimat. Nagyjelentőségű évet kezdünk. Koronás királyunkon kívül van koronás királynénk is, ami nem volt már csaknem két évtized óta.

Buzgó fohászzkodással fordulok Hozzád Mindenható nagy Isten! Áldd meg a királyi párt tiszta látással, megrendíthetetlen igazságérzettel és nemzetünk iránti meleg szeretettel. Óvd meg őket olyan tanácsadóktól, olyan befolyástól, amely szívüket elidegeníthetné nemzetünk szeretetétől.

Legyen alkalmunk tapasztalhatni Apponyi gyönyörű mondásának igazságát hogy: „A magyar trónon fázni nem lehet, mert nincs az a magasság, amelyre föl nem csapnak a szeretetre gyulladt magyar szívnek lángjai.” Éljen a királyné! Éljen a király!

Most, midőn az Erdődyek kincsestárából előhozták azt a takarót, amely Mátyás király trónjára volt terítve, most megengedettnek tartom, hogy ebben a zárt, bizalmas körben én is idézhessem Vörösmarty „Szép Ilonkájá”-ból Mátyás király szavait: „Addig éljen, míg a honnak él!”

Adjon a Mindenható hazánkra, Egyesületünkre és annak minden egyes tagjára bőséges áldást ebben az esztendőben és élvezze hazánk mielőbb a béke gazdag áldását!

Minekelőtte ez évi munkálkodásunkhoz hozzáfognánk, visszapillantást kívánok vetni a most letúnt, a most eltemetett esztendőre.

Eltemetett esztendő! Mi egyebet tettünk a lefolyt esztendőben, mint temettünk. Eltemettük jó öreg királyunkat. És ki van közöttünk, aki ne temette és ne siratta volna egy kedves hozzátartozóját, közelállóját, boldogságát, egy-egy szép reményét.

Magamra térve, nekem éppen ma négy hónapja esett el Halicsnál egy nagyreményű huszonhárom éves unokám. Én még csak nem is temethetek. Nem találják sírját sehol. Édes anyjának nem adatott meg, hogy hazahozhassa édes fiát s honi földbe temethesse.

Az édesanya vallásos, hazafias lelkének ereje emberfölötti. A hírre így sóhajtott fel: „Bizony nagy áldozatot hoztunk a hazának! Most csak dolgozni, dolgozni, hogy ne lehessen rágondolnom!”

Az én lelkemnek is volt arra elég ereje, hogy megadással viseljem ezen nagy csapást, de a 75 éves kornak testi szervezete erősen szenvedett alatta, beteg lettem. Ez okozta, hogy a királyunkért tartott gyászülésen nem lehettem kedves munkatársaim között, ami kötelességem lett volna, de éreztem, hogy beteges állapotom mellett — nagy veszteségem óta — az első találkozás tagtársaimmal annyira meg fog viselni, hogy komolyan megbetegszem.

Köszönet Csiky Kálmánné kedves elnöktársamnak, hogy engem ezen kötelesség alól feloldott s az ülést kimagasló beszéddel megnyitván, azt oly tapintatosan vezette.

Utólag pedig szíves elnézésüket kérem akkori elmaradásomért.

A lefolyt évnek legutolsó akkordja oly szép emléket hagyott lelkemben, minthogy abban a szerencsében részesült Egyesületünk, hogy a királynő Őfelsége legkegyelmesebben fogadta küldöttségünket s volt alkalmam kifejezhetni mélyen érzett hódolatunkat és Őfelsége legmagasabb kegyeibe ajánlhatni hazánk növevelését.

Az ülést megnyitom.”

A tél további része csendben folyt le. Lenke leányom harmadik fia lépett az önkéntesi korba. A mai világháború azt lehet mondani, hogy legkevésbé érinti sanyarúsággal azokat a családokat, akiknek a gyermekeik még csak tanulói éveiket élik. Hol felnőtt fiuk vannak, ott megszedi áldozatait ez a borzalmas idő. És tanulmányaik befejezését, pályáik megkezdését, a jövőre épített reményteljes szép terveiket, miként a kártyavárat összeromlasztja és felforgatja a hadakozás orkánja. Szép ifjúságuk aranykora porba dől. S ahol felnőtt fiuk nincsenek is, ott a felnőtt leányok ifjú álmát, szép aranyifjúságát tépi foszlányokra. Bizonyos szomorú vonás ül az arcokra s azt lehet mondani, hogy életükből kiesik a szép tavasz, a boldog ifjúkor édene, mely hivatva van későbbi életük éveire bizonyos boldogító, napsugaras fényt árasztani az édes emlékezés aranyos világából. Most tehát ismét visszatérek az Orsz. Nőképző Egyesülethez.

Beköszöntött az 1917-ik évi május, az Orsz. Nőképző Egyesület évi rendes közgyűlésének hónapja.

Özv. gróf Teleki Sándorné néhány év előtt indítványt tett, melyet egyhangúlag elfogadtak, hogy minden évben tartson egy-egy választmányi tag emlékbeszédet a megalapító elnökről az évi közgyűlésen. Ezt azután hűségesen be is tartják s ezúttal nagyon szép, kimagasló beszédben emlékezett meg Veres Pálnéről az intézet egykori növendéke, Szenessy Emma K. Virágh Andorné.

Most 50-ik évfordulója volt a Nőképző Egyesület megalakítását ki-mondó első értekezletnek. Ezt jubileumi évnék szokás nevezni és el is hang-zottak itt-ott azon kívánságnak kifejezése, hogy ezt meg kellene ünnepelni. Eféle érzések szellemében indokoltnak tartottam a közgyűlésen ilyformán nyilatkozni:

„Ha visszatekintünk a messze múltba, Egyesületünk bölcsőkorára, akkor fel fog tűnni előttünk, hogy Egyesületünk most azt az időt érte meg, melyet házastársak szövetségénél aranylakodalomnak szoktak nevezni.

Mi régiek is hűséget esküdtünk az Egyesületnek akkor, annak fenkölt lelkű két papnöje előtt. Hűségünket megtartottuk. Rövid visszapillantást kívánok vetni azon három fő mozzanatra, melyek Egyesületünk első kez-detét, annak mintegy hármias alapköletételét jelölik meg.

Néhány nap múlva lesz ötven éve annak, hogy 1867. május 24-én a Tigris-szálló nagytermében (Nádor-utca) huszonkét lelkes magyar asz-szony kimondta a jelszót, hogy egyesületet fognak alkotni a nők érdeké-ben, ha majd százan lesznek.

A jövő év kora tavaszán ötven éve lesz annak, hogy 1868 márc. 23-án együtt lévén a száz tag, ugyancsak a Tigris-szállóban megalakult a Nőképző Egyesület a „Haladjunk” jelszót írva zászlajára.

Öszhöz két évre pedig ötven esztendeje lesz annak, hogy 1869. okt. 17-én megvalósult az iskola-alapítás eszméje a régi Zrínyi-házban (az akkori Hatvani-utca és Országút sarkán most Kossuth Lajos-utca és Mehmed szultán-út) egyetlen teremben. Tizenkét leányka élvezte ott Gyulai Pál igazgatása alatt Berecz Antal, Csiky Kálmán, Cherven Flóris, Torkos László és még több jeles tanferfiú remek előadásában a felsőbb továbbképzés áldásait.

Hol van most már a Tigris-szálló? Hol a régi Zrínyi-ház és hol van-nak azok csaknem valamennyien, akik ott voltak a bölcsőnél és serényen munkálkodtak azon, hogy azzá fejlődjék az Egyesület, amivé azt annak megalapító elnöke lelkének eszmevilágában elképzelte, szívének forró vá-gyával remélte? Oly jól emlékezem, midőn egy közgyűlési beszédét lelke egész ihlettségével így fejezte be: „Látni vélem a messze jövőben azt az épületet, melynek homlokzatára e szavak lesznek írva: Magyar Nőnevelő Ház.” És megvalósult, testté vált az ige!

Fölépült ez a ház, amelyről az ő kedves, boldogult elnöktársa mon-dotta, hogy ez a megalapító elnöknek temploma volt. Itt vannak a mi oltár-képeink, melyek előtt azt a buzgó fohászatot menesztjük a mennyek Urá-hoz, hogy azok, akik majd utánunk jönnek, szintén oly lelkesedéssel fej-lesszék tovább az ő alkotásukat.

És önérzettel mondassák el magukról azt, hogy az úttörő Nagyok-nak méltó utódaik, mint ahogy mi vallani merjük magunkról azt, hogy mi is törekedtünk buzgó, lelkiismeretes munkát végezni és azon a mesgyén haladni, melyet ők jelöltek ki számunkra. Ez az út vezet az ő ideáljuk meg-valósításához, ami abban összpontosul, hogy legyen ez az Egyesület min-denkor zászlóvivője, mintaképe és erős bástyája a magyar nőnevelésnek, mely az idők óceánja romboló hullámainak szilárdan ellent tud állani.

Ötven éves korához közeledik Egyesületünk. Már többször hallottam mondani, hogy jubileumot kellene tartani. De hát ki merne jubileumi ünne-pélyre gondolni most, amikor olyan időket élünk, aminőket még senki sem élt meg előttünk. Az ádáz harc, a véres háború, *küzdelem a léteri* valóságos

életkérdés. Ez a romboló harc olyan állapotot teremtett, hogy valóban nem tudhatjuk, mit hoz a holnap.

Ha majd jobb idők virradnak nemzetünkre, akkor üljenek jubileumi ünnepet. Örvendjünk a múltnak és bizalommal küzdjünk a jövőért.

Gondoljunk áldva azokra, akiknek nemcsak a nő alaposabb és magasabb kiképzése és a nőnevelés jövője lebegett szemük előtt, hanem akik a nők sorsának jobbra fordulása érdekében annyit fáradtak s oly nagy eredményeket vívtak ki és akiknek az önfentartási pályák megnyitása s azok kiszélesítése mellett olyan elévülhetetlen érdemeik vannak, akiknek mind-ezekért olyan nagyon sokat köszönhet nemcsak a magyar nő, de merem bátran kimondani: az egész magyar nemzet.

Én csak röviden kívántam rámutatni azokra a mértföldkövekre, melyek Egyesületünk életének útját jelölik.

A közgyűlést ezennel megnyitom.”

Életének határánál
Egy nagyon öreg asszony áll.
Nem messze a túlvilághoz,
Mit mindennap közelebb hoz.

Szorgalmas volt életében,
Fölmentését kéri szépen,
Előmozdítani a jót:
Éltének ez fő célja volt.

Ha eredményt érhetett el,
A szíve megtelt örömmel.
Hogy most gyenge, tehetetlen,
Ezt már belátni kénytelen.

Teste gyenge, lelke még ép,
Érdekli minden nagy és szép.
Lelkesedésnek tüze még
Ő benne örök lánggal ég.

Munkáit kedvvel végezte
S így nyugodt éltének estje.
De most fáradt kezd már lenni
És szeretne megpihenni.

Voltak derűs szép napjai,
Éltének napsugarai.
Ezeknek áldott emléke
Vén korának melegsége.

Tavasznak édes álma
Volt éltének ideálja;
A végaccord összhangzása
Lelkének most leghőbb vágya.

1918. június.

Be volt már fejezve emlékeimnek följegyzése, midőn 1918-ban az ébredő tavasz elemi erővel keltette fel választmányunk tagjaiban azt a meleg érzést, azt a forró, lelkes és mélyen kegyeletesnek nevezhető kívánságot, hogy az adott viszonyokhoz mérten bár~ tehát minden hühö nélkül, de bensőséggel, magasztos, hálaadó jelleggel tartsunk egyesületünk megalakulásának ötvenedik évében jubiláris ünnepet, így azt június 2-án mégis tartottuk. Erről kívánok még néhány szót szólni.

A közgyűlés megnyitása után dr. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök magas szárnyalású beszédével magával ragadta a nagyszámmal egybegyűlt hallgatóságot és a természet templommá avatva istentiszteletté varázsolta a hangulatot. Így szólott: „Az Orsz. Nőképző Egyesület engem szólított fel, hogy a jubileum alkalmából Istent tisztelő, Istennek hálát adó érzéseinknek kifejezést adjak, ezáltal is tanúságot tett az intézet vezetőségének vallásos felfogásáról, amely a dicsőséget Neki, a munkát magának tulajdonítja és amely folyton hisz és folyton remél Istenben, de ugyanakkor minden erejét megfeszítve szüntelenül dolgozik.

A mi 68-as nagyasszonyaink nem indultak ki valami egészen új modern női típusnak a keresésére, nem voltak ők radikális feministák, hanem voltak nagy feminák vagyis nemeslelkű, eszményi, mélyérzésű és a nemzet talajából életüket merítő nők. Ezeket ne tanítsuk, hogy mit nézzenek ki az életből. Kinézik ők azt, ami kell s kinézik azt az érzés genialitásával és biztonságával.

Legyen a magyar nő teljesen modern ráképeítéssel fölszerelve, de álljon a régi alapokon, a hagyományos hazafias, vallásos érzéssel átjárva. Akartak szépséget, érzelmet, légyságot, megfejelve azt új értelmi értékekkel, valamiféle új intellektuális ötvöszerettel, akartak kenyérkeresetre képesítést adni a rászorulóknak: s ami *nélkül ez nincs, gondoskodtak nagyobb értelmi műveltségről és nagyobb életrevalóságról.* Örökbe adták az intézetnek a mélységes vallásosságot, azt a vallásosságot, mely hódolat és tisztelet a fölséggel a végtelen Istennel szemben. De a mi régi nagyasszonyaink nemcsak ezt adták örökbe, de örökbe adták a hazaszeretetet is. Senki ez intézetben idegen szellemi irodalomtól ne vetköztesse le lelke finom ragaszkodását a hazai rőghöz. Azután örökbe adták az otthon szeretetét. Otthon nélkül nincs vallás, nincs erkölcs, nincs haza. Ez ötven éves kulturmunkánk mezőin kössünk koszorút az Isten oltárára, ne virágból, hanem az itt nevelt nőknek erényeiből; ne tulipánból, hanem hazafias aggodalmainkból s reményeinkből és adjunk neki hálát, hogy ezt az ötven évet győztük, bírtuk, kérjünk kegyelmet, hogy az alapítónő szellemében a magyar nőképzés ügyét ezentúl is győzzük és adjon az Úristen olyan szellemet és lelket ennek az intézetnek, amely erős vallásos és magyar asszonyokat ad a hazának az Isten dicsőségére, a hazának boldogulására és önmaguknak legnagyobb vigaszára.”

Utána Csiky Kálmánné társelnök tartotta meg remek emlékbeszédét Veres Pálnéről, melyből ezen kivonatot óhajtom közölni:

„Virágot fakasztó szép tavasz, a megifjodás viruló időszaka! Megifjodva érzem magam ebben a pár órában, midőn emlékezem azokról a csodás időkről, amikor most ötven éve az Országos Nőképző Egyesület kibon-

totta zászlaját a magyar nőnevelés, nemzeti kultúránk újjászületése érdekében! Legyen e nap a visszaemlékezésnek, a hálának, kegyeletnek őszinte örömnépe!

Mert van öröm ebben a visszagondolásban. Igaz, hogy akik akkor az egyesület bölcsőjének első rengéseit megindították s akik körülről állottak, ma már nagyobbreszt örök pihenőre hajtották fejüket, az élőknek pedig, kik akkor ifjúi erőben valának, életnapja nyugovóra hajlik. És akik akkor gondtalan gyermeki lélekkel lépték át az új tanintézet küszöbét, ma már az életküzdelmek sík vizein hajóznak derült ég alatt vagy viharok között, kinek miből több részt juttat a sors.

De az egyéni élet változóságának tüneményei elenyésző súllyal bírnak azon általános nagy emberi célok sikereivel szemben, melyeknek az egyén akarata, ereje és munkája csak eszközül szolgál! És örökéletű marad az, aki lelkének ideáljait gazdag eredményekben megvalósította, fogyatkozó tevékenységét a példáján indulók nemes törekvéseiben megifjította s így lényének legjavát, melyet az enyészet nem szokott és nem tud érinteni, szerves intézményekben megörökítette.

Ezt a főemelő tudatot nyújtja a mai ünnep mindazoknak, akik a nagy alapító Veres Pálné munkájának részesei voltak ötven évvel ezelőtt. —

De érezzük mi is a későbbi és az újabb munkások, akik Veres Pálné szellemét követve szerető gonddal igyekezünk ápolni és fejleszteni a reánk bízott kincset. — — — — —

Szomorúan tapasztalja Veres Pálné Magyarország nőnevelésének elmaradottságát s a tarthatatlan állapotokat s egyszerre nagy lelkének sugallatára megjelenik: „mint új fény” az ország egén és felgyújtja a legszebb oltár szövétnekét: a magyar nőnevelés oltárát.

És a felgyújtott szövétnek az egész országban rövidesen lobogva égett, szent lángja és fénye világolt a magyar nő sorsának ösvényén, az oltár köré gyűltek mindazok a nemesszívú magyar nők, akik átéreztek, megértették Veres Pálné szavait, hogy hazánkban a nő hiányos képezettségén első sorban maguknak a magyar társadalom művelt nőinek kell segíteni.

Magasztos ünneplése volt az egész országnak a 25 éves jubileum.

Sajnos, hogy a negyedszázados évforduló után a Nagyasszony két év múlva befejezte „rendelgetése pályafutását” s az Úr a fenkölt lelkét magához szólította, Dicsőült alakja márványba faragva hirdeti az utókornak, hogy „A nő műveltségével és szívével a nemzeti jólét tényezőjelehet.”

Szálljon fohászuk az öröklét székhelyére, hol az ő halhatatlan szelleme trónol! Ápoljuk és öleljük keblünkre Veres Pálné nagy szellemét! Mert az emberi kéz alkotta mű, a márványból faragott és ércebe öntött szobrok romlandók, mulandók; ellenben örök a szellem alakja, melyet nem idegen anyag és művészet segélyével, hanem saját erkölcsünk által tartathatunk meg és fejzhetünk ki.

A Nagyasszony szelleme képét állítsuk fel utánaózkodó példaul, eszményül leányaink és növendékeink előtt most és a jövendő nemzedékek számára. Jól tudjuk, hogy a példa utolérhetetlen magasságban van, de ez ne riasszon vissza, mert bár minden eszmény utolérhetetlen, mégis annál jobban megközelíthető, minél jobban törekszünk hozzá emelkedni. — —

És most, mikor elértük egyesületünk fenállásának félszázados születésnapját és magunk elé idézzük a nagy alkotók szellemeit, fordítsuk kissé figyelmünket a jelenre is, amikor Egyesületünk élén Veres Pálné leánya, Rudnay Józsefné Veres Szilárda áll.

Amióta édes anyja, majd gróf Teleki Sándorné kidőltek az élők sorából, azóta mint elnök ő folytatja a reá örökbe szállott munkásságot.

Ő teremtette meg nálunk a kornak megfelelően az egységes leányközépiskolát, melynek tervezetét az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel még abban az időben közölte, mikor az eszmével az állam még nem foglalkozott behatóbban.”

Utána Lampérth Géza „Veres Pálné emlékének” című hangulatos költeményében ezeket mondja:

... Ez ünnepórán hagyjatok zord gondok
öledbe rejsz mesés béke-sziget.

Akkor megtépett ősi lobogónkat
Lengette ifjú szabad fuvalom.
És szántottak és termő *magot* szórtak
Férfi kezek a gyom vert ugaron.

... A szent tavaszi munkazajba
— Mint áhítatos kápolnahanarang —
Belécsendült a Veres Pálné ajka
Szívben fogant s szívekbe szállt a hang:
— Fel munkára, magyar nők, ti is jertek !

A szép költemény elhangzása után a közgyűlés egész közönsége elindult virággal Veres Pálné szobrához, hol az Egyesület koszorúját Patay Gyuláné Szathmáry Király Anna választmányi tag e szavakkal tette le:

„Magyar Nagyasszonyok örök dicsősége, magyar nők szívének örök büszkesége, diadalmas nagy eszméknek lánglelkű apostola, földi halhatatlanságod szimbólumához: szobrodhoz zárandokoltunk nagy lelked alkotásának, az Országos Nőképző Egyesületnek ötvenedik évfordulóján, hogy hálás szívünk hódolatának szobrod előtt adjunk kifejezést. Ide hoztuk el kegyeletünk hervadhatlan virágait.

A magyar női lélek kultúrájának úttörője voltál. Világosság a sötét-ségben. Diadalmas vezér a nagy eszmék küzdelmeiben és most minden magyar nő szívének eszményképe vagy! Ideál a női erényekben, ideál a hitben, szeretetben, bölcsességben, ideál a honszerelmeiben! Ezért emeli szívünk nevedet a hősi legendák magasságába. Nagy lelkednek diadalmas intézményei az Országos Nőképző Egyesület iskolái félszázad alatt nevelték azokat a magyar anyákat, akik a haza szeretetére, a haza védelmére, a magyar dicsőség, magyar szabadság, függetlenség, becsület és hűség oltalmára megtanították hőseinket, kik már negyedik esztendeje ércbástyaként állnak ellent ellenségeink beláthatatlan áradatának.

A Te lelked hite, hűsége és honszerelme ihlette azokat a magyar anyákat, akik a maguk lelkének tűrő önfeláldozásából és szívök véréből táplálták a magyar vitézek hősiességét.

Mélységes hálával, soha el nem múló kegyelettel, mindörökké élő hódolattal helyezem el az Országos Nőképző Egyesület babékoszorúját szobrod talapatára. Halhatatlan szellemed ihlessen minden magyar nő szívét, amíg csak egy magyar szív dobog e drága hazában. Szálljon örök fény dicső nevedre. Áldás emlékedre!”

A jubileumi ünnepély méltó befejezése volt Raffay Sándor ev. lelkész megható hálaimaja.

VISSZAPILLANTÁS.

Mielőtt búcsút vennék emlékezéseimtől, egy visszapillantást kívánok még vetni rajok.

Érzem egész valójában tehetségem, erőm gyengeségét, beismerem tollam vonásainak halványságát. Hiszen „ha én Jókai utolérhetetlen szépségű költői képeivel, Mikszáth elragadó szellemességével és a Barta Miklós szenvedélyes nyelvén tudnék szólani”, mint ahogy Patay Gyuláné írja „A szent Asszony bibliája” című cikkében; ha én Dickens humorával tudnám fűszerezni írásaimat, akkor milyen egészen más világításban tüntethetném fel szép emlékekben gazdag hosszú életemnek folyását! De így a gyenge tehetség, az irodalmi téren járatlansággal párosulva, — bizony nagyon is belátom én azt — csakis szintelen képet tud nyújtani a múlttól. Vagy legalább, ha naplót vezettem volna, melynek jó anyám olyan nagy értéket tulajdonított, akkor azokból, a benyomások közvetlenségénél fogva, sokkal melegebb színekkel festhettem volna meg a dolgok képét, mint így, midőn az emlékezés halavány mécsesével lehetett csak bevilágítanom a messze, igen messze múltnak rejtekeibe.

Nagyon igaz az, hogy: „A szív csak egy ideig ragaszkodik emlékeihez, azután az emlékek élénk színei elmosódnak, mint ahogy elveszti zománcát a tengerpartra kivetett kavics, amelyről az éles szél felszárítja lassanként a nedvességet.”

Hosszú életem egyes tapasztalatairól és az azok közben bennem ébredt érzésekről szeretnék még egyetmást írni. Lelkem alapvonása és legerősebb tulajdona a mélységes vallásosság és a mindenható Isten megmérhetetlen jóságába és kegyességébe vetett rendíthetetlen bizalom! Nemcsak hiszem és vallom azon mondás igazságát, hogy: „Hol legnagyobb a vész, legközelebb az isteni kéz”, de tapasztaltam is ezt életemben számtalanszor. Éreztem én sokszor Isten vezető kezét életem utain, sőt bevallom még azt is, — lehet, hogy szemem alkotásában is rejlik ez — hogy éreztem, sőt láttam is Istennek világító szemét! Ha sokáig egy pontra nézek a magasba még most is akárhányszor egy olyan boldogító, ragyogó fénypontban gyönyörködöm, sőt megpróbáltam ezt a közeli napokban egy teljesen sötét szobában is és íme ott is megtaláltam ezt az én boldogító fénysugaramat! Nem lehet az más, mint Isten szeme, melyet létezőnek tart az erős hit. Ilyenkor mélységes áhítat fog el és lelkem boldogító felmagasztalódást érezve, felrepül Istenhez a hit szárnyain. Oly igaz, amit Prohászka mond, hogy a vallás nem békó, amely lenyűgöz, hanem szárny, amely a magasba emel. Innen van az, hogy nem volt képes letörni lelkemet teljesen még az a mélységes fájdalom sem, melyet a forrón szeretett kedveseimtől való elválás okozott. Pedig hát azt az utat megjártam én is, melyet kálváriának neveznek. Többször fakadt az én szememben is az az égető könnycsepp, amely „ráveti árnyékát az egész világra.”

Egyetlen gyermek lévén, szoros kötelességem volt, hogy a lehető legnagyobb igyekezettel arra törekedjem, hogy jó legyek és áldott jó szüleimnek mennél több örömet szerezhessek; mindig arra gondoltam, hogy ez nekem kétszeres kötelességem, mert ahol több a gyermek, ott a szülőket kárpótolhatják a többiek egyiknek-másiknak kevésbé sikerült voltáért, de ha az az egyetlenegy bánatot okoz, nincsen más, aki szomorúságukat enyhíthetné és megszerezhetné nekik azt az örömet, melyet ebben a gyermekükben nem tudnak feltalálni. A jó Istenhez emelt fohászsomban is azt kértem

mindig, hogy jó lehessen és mennél több jót tehessek, nem a szerencsét, a külső sikert kívántam.

Az én jó atyám már gyermekkoromban azt mondogatta előttem, hogy az életben szerencsésnek fogom érezni magamat, ha sorsomat nem azokéhoz fogom hasonlítani, akiket irigylendőknek és magamnál szerencsésebbeknek tartok, hanem azokéhoz, kiket a magaménál rosszabb sorsuaknak tekintek. Ilyenformán sohasem fogom magamat elégedetlennek érezhetni.

Családom tagjait szeretni tudtam mélyen és minden önzés nélkül, soha semmi áldozatot nem tartottam nagynak, mit az ő javukért meghozni ne lettem volna kész minden pillanatban.

Ilyenkor megvilágította elmémet a jóságos Isten s rávezetett olyan gondolatokra, melyek segítségével ezt el is tudtam érni. Sokszor mondta édes anyám: „Te még a csillagokat is lehoznád az égről szeretteidért.” Gyakran volt az ilyen siker fölött kedves, édes örömem.

Elvem volt, ha valamit el akartam érni, hogy amellettsohase kiméljek sem időt, sem fáradságot, a legapróbb részletekig kövessek el minden megengedettet, azután nyugodtan várjam felülről az áldást. És ha a legkitartóbb igyekezet nem termi meg a kívánt eredményt, akkor teljes megadást érezzék azon megnyugtató tudatban, hogy nem mulasztottam el semmit, ami módomban állott. Abban mindenkor meg tudtam nyugodni, hogy az fog javunkra szolgálni, amit a sors hoz. Jó az Isten!

Emberismeretem nagyon gyenge; sőt igen gyakran tapasztaltam azt is, hogy aki első látásra nagyon megnyerte tetszésemet, az később értékéből sokat veszített előttem. Es ugyanaz fordítva is megtörtént.

De nemcsak emberismerettel nem dicsekedhetem, hanem valami nagy önismerettel sem bírok. Fiatalasszony koromban egy ízben fölvettem magamban, hogy összeírom hibáimat s bizony jókora füzet lett abból, de azt bátran állíthatom, hogy a hiúság nem tartozott hibáim közé, mert sohasem igyekeztem a mások rovására előtérbe kerülni.

Most olvastam Mauks Kornéliától Mikszáthról, hogy önbizalma munkájának tovább folytatásához rendszeren csak akkor erősödött meg, ha mások dicsérték; pedig „nem volt ez nála hiúság, sőt ellenkezőleg a legnagyobb szerénység és félénkség, amit csak ritkán tudott legyőzni.”

Közös vonás ez velem nála is, de amíg nála teljesen indokolatlan, nálam annyira helyén van ez, pedig hát a hiúság tőlem is teljesen távol van.

Már gyermekkoromban nagy előszeretettel tanultam meg Szentmiklóssy epigrammját a szerényről: „Hódol az érdemnek nem tudja, nem érzi magát, mást ha dicsérnek: örül, más, ha dicséri: pirul.”

Ezt a mondást a magam énjének érzésével nagyon összhangzónak találtam.

A játszi kedélyesség, a humor iránti érzék csaknem egészen hiányzik bennem. Az én lelküetem teljes életében a komoly s ki merem mondani, inkább a bánatos, talán szomorúnak is nevezhető benyomások iránt bírt fogékonyasággal; talán az egyetlen gyermek volta alkothatta bennem ezen mélabús vonást. Már egészen fiatal leánykoromban is csak ahhoz vonzódtam, olvasmányaimban is csak olyasmi tudta igazi tetszésemet elnyerni és nagyobb benyomást tenni rám, ami bizonyos mélységet és bánatos hangulatot volt képes ébreszteni bennem. Nem tudtam én „Don Quijote”-ban gyönyörködni soha. A tréfás, humoros, pajzán jellegű olvasmányok nem igen érdekeltek. Pl. Csokonay „Dorottya”-ja, sőt még a Shakespeare „Szent-Iván éji álma” is hidegen hagytak. A színházban is nem a vígjáték volt az, ami gyönyörködtetett leginkább, hanem a dráma — még inkább a szomorújáték; pedig hát a legtöbbje azt szokta mondani: „Én a színházba nem azért megyek, hogy szomoródjam, szomorúságot találok az életben is eleget, hanem azért, hogy mulassak és nevessek.”

Legértékesebb tulajdonságnak tekintettem másokban a jólelkűséget.

Élénk ellenszenvem volt, sőt bizonyos visszataszító érzést s mond-

hatnám undort ébresztett bennem mindig a nyers durvaság, a kétértelműség, a gorombaság.

S jóleső érzéssel mondhatom, hogy ezektől hosszú éltemen keresztül — nagyon kevés kivétellel — meg is lettem kímélve.

Gorombasággal egyszer-kétszernél többet nem találok. A kétértelmű beszélgetés pedig rögtön elhallgatott, ahol én megjelentem.

Áldott jó szüleim nagyon alapos oktatásban részesítettek. Sokszor, nagyon sokszor tapasztaltam ennek igen nagy értékét.

Hogy milyen féltett gonddal neveltek, legyen példa erre, hogy serdülő leánykoromban, mikor az ó-kort tanultam, nagyon kívántam egy szép képes mithológiát. Hozott is édesatyám Budapestről nagyon díszes, jó nagyalakú mithológiát Noessestől. Sötétkék kötésén ott díszlett vértzettem teljes díszben, gazdagon aranyozott alakja Pallas-Athénének. Rendkívül megörültem a könyvnek; igen sok kép is volt benne.

Este volt, mikor édes atyám megérkezett s így csak felületesen nézhettem meg a képeket, már nagyon örülve annak, hogy másnap milyen élvezetet fogok azok szemlélésében találni. Fölbredve, reggeli után első dolgom volt édesanyámtól a könyvet elkérni, melyet ő lefekvésem előtt elvett. De milyen fájdalmas meglepetés! Sírva szaladtam édesanyámhoz, hogy abban a könyvben sokkal több kép volt tegnap este. Ő megmondta, hogy ő vágta ki azokat, mert igen illetlen képek voltak. Úgy gondolom, hogy ő azért nem szólt nekem erről előre, mert úgy vélte hogy én azt nem is fogom észrevenni, miért okozzon fájdalmat gyermekének, ha azt elkerülheti.

Rendkívül jó emlékezőtehetséggel áldott meg a Mindenható több tekintetben, pld. ha valakitől irányomban jót, szívességet volt alkalmam tapasztalni, annak érzése olyan élénken megmaradt hosszú, hosszú időn keresztül emlékezetemben, sőt merem állítani, hogy élttem végéig sem csökken bennem iránta érzett hálám; de viszont, ha nekem sikerült valakivel valami jót cselekednem, azt nyomban el tudtam felejteni; nagyon sokszor történt, hogy később emlékeztetett ilyesmire az illető, én alig hittem el neki, amit mondott.

Az életnek csaknem legszebb örömeit élvezzük jó cselekedeteink által és nagyon, de nagyon édes az a jutalom, amit a mások érdekében tett fáradozásunk sikere nyújt. Nagyon szépen mondja Szász Károly a gróf Teleki Sándorné emlékünnepeán róla irt ódájában: „Ki földi s lelki kincsét másnak adja: A legnagyobb jutalmat maga kapja.”

Olvasottságom nagyon csekély. Pedig a legélénkebb vágyódást éreztem mindenkor az irodalom nagyértékű termékeinek ismerése iránt. Részen oka lehet olvasottságom hiányos voltának az is, hogy már tizenkilenc éves koromban mentem férjhez; s nagy lelkesedéssel kívántam derék, takarékos, körültekintő háziasszony, gondos feleség és gyermekeimnek önfeláldozó édes anyjuk lenni; később az ő neveltetésük vette igénybe összes figyelmemet. De mentségemül teljesen nem fogadhatom el ezeket, mert ismerőseim között voltak sokan, akik találtak időt bőségesen könyvek olvasására is, pedig talán ők sem voltak kevésbé jó és gondos házi asszonyok és anyák.

Édesanyám olvasmányairól rendszeren megírta, hogy azok reá milyen benyomást tettek, rövidebb bírálatokat irt róluk, nekem is ajánlotta, hogy tegyem ezt. Értre azonban sohasem vállalkoztam, hanem azt megtettem, hogy minden általam olvasott műből kiírtam azokat a gondolatokat, melyek nekem leginkább tetszettek. Keveset olvastam, de voltak művek, melyeket háromszor-négyszer is átolvastam, úgy hogy az a szűk köre olvasmányaimnak azután valóban hússá és vérré vált bennem. Ez is egyik oka, hogy olvasottságom nem nagy.

Szüleim és férjem is Deák-pártiak voltak, én azonban teljes életemben — dacára ennek — megmaradtam mindig ellenzékinek, függetlenséginek.

Hanem ez nagyon természetes is, hiszen az én életem virágfakasztó

tavasza hazánk dicsőségteljes márciusi idusának idejére esik; abba a korba, amely Petőfinek a kora volt, az elnyomatás kora, „a hazafiúi érzések virágkora, midőn a haza nemcsak szó volt az ajkon, hanem érzés a szívben.”

Amikor hozzáfogtam „Emlékeim” megírásához, legfőképpen az sarkalt erre, hogy az elmúlástól és megsemmisüléstől megóvjam azoknak a nagyon szép óráknak és napoknak hű emlékezetét, melyekben a jó Isten azon kegyelmében részesített, hogy nemzetünk nagyjainak közelségébe juthattam s ily módon nemzeti életünk történetéhez egy-két adattal én is hozzájárulhatok.

De később — írás közben — úgy találtam, hogy tollam önkénytelenül más egyebeket is leír, mintegy szükséges vagy talán nélkülözhetetlen háttérül amazoknak, mi által csak még jobban kidomborodnak azok a felejthetetlen szép idők. Kérkedő bár sohasem valék, de talán mégis valami sajátos önszeretet vesztegetett meg, ha magánéletem vázolásával és a mások szemében vagy nagyon csekély értékű, vagy teljesen értéktelen dolgokkal a megengedettnél nagyobb mértékben foglalkoztam.

Kell is elnézést kérnem azoktól, kik „Emlékeim”-et olvasni fogják, hogy azokban nem annyira derűs, napsugaras, üde tavaszt, hanem inkább szürke, ködös novemberi napokat fognak találni.

BÚCSÚ A VÉN HÁRSFÁTÓL.

Olyan rideg lett az élet!
Kihalt benne a költészet!
Meggzúnt, kihalt, mind elfogyott,
Mí annak tartalmat adott!

„Bár mennyet mutat, csak bút hoz a jövő!”
Ezt írta itt egykor az ifjú költő,
Újabb húsz év után bús tekintettel
Gyászba borultam néztem az Égre fel.
Eltemettük családunk szemefényét,
A szülői szív legszebbik reményét.
És elvesztettem édes, jó atyámat,
Éltem támaszát, bölcs tanácsadómat!

Később derűsebbek lettek napjaim:
Felnőttek s boldogok lettek lányaim,
Víg kis unokák fürödtek gondtalan
A kedves kis csermely hús habjaiban.
Majd szomorú lett az élet ezután:
Itt hagyott örökre az én jó anyám.
Kívánta, hogy művét híven gondozzam;
Éltem javát buzgón ennek áldoztam.

Majd egyik leányom bús özvegyé lett,
Én is eltemettem drága férjemet,
Sokat emlegetjük nemes éltüket,
Szívünkben őrizzük hűn emléküket.
S gyászra jött a gyász, borúra a ború:
Jött az istentelen, ádáz háború!
Újabb szép reményünk újabb sirba szállt.
Ezzel a hárs átka im valóra vált.

Isten veled! — Isten veled öreg hárs,
Megénekelt száz éves hű élettárs!
De hisz találkozom én még teveled
Majd, ha rám borítják a szemfedeleket.
Lombkoszorúd alatt mily jó lesz nekem,
Szeretteim között len pihenhetnem!
Ha majd többé nem fogsz látni engemet,
Utódimnak susogd el emlékemet! — —